

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ЕКОНОМІКА І ФІНАНСИ»
SCIENTIFIC JOURNAL «ECONOMICS and FINANCE»

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Колективна монографія

Том 1

*Монографію включено
до наукометричної бази РИНЦ*

Дніпропетровськ

2014

УДК 351.863:339.9
ББК 65-98
Е45

Рецензенти:

Доктор економічних наук, професор, Заслужений економіст України, академік УАН,
завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, м. Київ
М.В. Мних

Доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних фінансів і банківської
справи Дніпропетровського університету ім. А.Нобеля
Г.О. Крамаренко

*Рекомендовано до друку Редакційною радою
наукового журналу «Економіка і фінанси»
(протокол № 4 від 31.03.2014 р.)*

Автори розміщених матеріалів висловлюють власну думку, яка не завжди збігається з позицією редакції. За вміст матеріалів відповідальність несуть автори.

Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [колективна Е45 монографія у 2 т.]. - Дніпропетровськ: «ФОП Дробязко С.І.», 2014. – Т. 1. - 466 с.

ISBN 978-966-97392-7-8

Колективна монографія видається у рамках комплексної теми дослідження «Розробка концепції забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки» (номер державної реєстрації 0113U007516).

В колективній монографії розглядається широкий спектр актуальних проблем економічної та соціальної безпеки на всіх рівнях системи: держава – регіон – бізнес – особа, з урахуванням досвіду та специфіки країн СНД. Розглядаються теоретичні та прикладні основи організації економічної безпеки. Проаналізовано найважливіші складові економічної безпеки (сировинно-ресурсну, енергетичну, фінансову, воєнно-економічну, технологічну, продовольчу, зовнішньоекономічну, криміналістичну) та окремі аспекти: (фінансовий, соціальний, демографічний, екологічний, інноваційний).

Особлива увага надається економічному аспекту процесу глобалізації та участі у ньому країн СНД.

Колективна монографія призначена для політиків, науковців, підприємців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться питаннями економічної безпеки.

УДК 351.863:339.9
ББК 65-98

ISBN 978-966-97392-7-8

© Автори статей, 2014

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	6
ГЛАВА 1.1. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. Артеменко Л.В.	6
ГЛАВА 1.2. МОДЕЛИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СОЦИАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ: ГОЛОГРАММНОЕ ВИДЕНИЕ. Бондарь-Подгурская О.В.	14
ГЛАВА 1.3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ІНТЕГРОВАНОГО РИНКУ. Буряк П.Ю., Бугіль С.Я.	25
ГЛАВА 1.4. РОЛЬ РИЗИК-КОНТРОЛІНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ. Винниченко Н.В.	35
ГЛАВА 1.5. РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ У ВИРІШЕННІ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОБЛЕМИ. Кваша С.М., Власов В.І., Лисак М.А.	42
ГЛАВА 1.6. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МАШИНОБУДУВАННЯ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ ФАКТОРІВ. Домашенко М.Д., Омельяненко В.А.	48
ГЛАВА 1.7. РОЛЬ ОБЛІКОВОЇ І ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВИХ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ ТА ПОСИЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ. Замлинський В.А.	55
ГЛАВА 1.8. ОСНОВНІ ДОМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ. Зінченко О.І.	62
ГЛАВА 1.9. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ. Ігнатова Є.М.	69
ГЛАВА 1.10. МЕХАНІЗМ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ДЕРЖАВІ. Касьянова А.О.	77
ГЛАВА 1.11. ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. Каюмова В.В.	98
ГЛАВА 1.12. КОНКУРЕНЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЗМІНИ ПІДХОДІВ ЩОДО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ. Крушніцька Г.Б.	107
ГЛАВА 1.13. ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ НА ОСНОВІ СВІТОВИХ СТАНДАРТІВ. Куліш І. М.	123
ГЛАВА 1.14. ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ. Лебедченко В.В.	130
ГЛАВА 1.15. ПРОГНОЗУВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕКСПЕРТНОЇ СИСТЕМИ. Лойко В.В.	138
ГЛАВА 1.16. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ. Сіренко Н.М., Лункіна Т.І.	146

ГЛАВА 1.17. РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАГРОЗ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. Нямецук Г.В.	158
ГЛАВА 1.18. ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОЗНАВСТВА. Пілько А.Д.	166
ГЛАВА 1.19. ІННОВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. Пішенін І.К.	177
ГЛАВА 1.20. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. Плішка Т.П.	183
ГЛАВА 1.21. ПОДАТКОВА КОМПОНЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОЦІНКА ЗАГРОЗ. Мамонова Г.В., Подік І.І.	190
ГЛАВА 1.22. ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА ДОХОДИ БЮДЖЕТУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. Рябушка Л. Б., Кубах Т.Г.	202
ГЛАВА 1.23. ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ. Сіднева Ж.К.	215
ГЛАВА 1.24. ЗМІЦНЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВОДОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. Стадник М.Є., Хомин О.Й.	224
ГЛАВА 1.25. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ БОРГОВОЮ КОМПОНЕНТОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ. Томашик Р. Р.	232
ГЛАВА 1.26. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ. Паламарчук Н.О.	245
ГЛАВА 1.27. ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. Чепеленко А.М.	255
ГЛАВА 1.28. ЕКОНОМІЧНА ТА ПОЖЕЖНА БЕЗПЕКИ, ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ. Чубань В.С.	264
ГЛАВА 1.29. ЕФЕКТИВНЕ ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ АСПЕКТ. Шакіна Н.А.	271
ГЛАВА 1.30. РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕНСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. Шевчук Н.В.	279
ГЛАВА 1.31. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. Шевчук І.Л., Ставерська Т.О.	286
ГЛАВА 1.32. ЧЛЕНСТВО КРАЇН У МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ. Щербина Т.В., Дмитрієв Є.Є.	298
ГЛАВА 1.33. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ. Есманов О.М.	314
ГЛАВА 1.34. УПРАВЛІННЯ ЧИННИКАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД. Ягельська К.Ю.	330
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ.	345
ГЛАВА 2.1. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПОДХОД К ІССЛЕДОВАНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕГРАЦИОННОЙ ПАРАДИГМЫ. Антоненко В.Н., Портнова Г.А., Бурлуцкий Б.В.	344

ГЛАВА 2.2. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ. Антошкін В.К.	353
ГЛАВА 2.3. РАЗРАБОТКА МЕТОДИКИ ОБОСНОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ С УЧЕТОМ ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ. Голофастова Н.Н., Иванов В.В.	362
ГЛАВА 2.4. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ РЕГІОНУ. Дронь Є.В.	375
ГЛАВА 2.5. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ. Зосимова Ж.С.	381
ГЛАВА 2.6. ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНА СФЕРА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ. Нездоймінов С. Г.	388
ГЛАВА 2.7. РОЗВИТОК ЛОКАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ ДЕПРЕСИВНОГО ТИПУ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ. Плотницька С.І.	397
ГЛАВА 2.8. КРЕДИТНАЯ КООПЕРАЦИЯ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ СТРАНЫ. Пшеничников В.В.	405
ГЛАВА 2.9. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ. Різник Н.М., Химич І. Г.	418
ГЛАВА 2.10. ПРІОРИТЕТНІ ОРІЄНТИРИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ КРИЗОВИХ ПІДПРИЄМСТВ. Рогатенюк Е.В.	425
ГЛАВА 2.11. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ САМООРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА МЕЗОРІВНІ. Хандій О.О., Швець Н.В.	438
ГЛАВА 2.12. ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ. Цеханович В.Б.	448
ГЛАВА 2.13. ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ РОССИИ. Чулик А.Ю.	456

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ГЛАВА 1.1. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Артеменко Л.В.

аспірантка,

Національний інститут стратегічних досліджень, регіональний ф-л м. Львів

Інновації відіграють ключову роль у підвищенні економічного росту та забезпеченні економічної безпеки держави. Низька конкурентоспроможність економіки України, відставання від передових економік світу пояснюється неефективністю діючої науково-технічної та інноваційної політики, фактично недієвою національною інноваційною системою.

Згідно оцінок Глобального Індексу Інновацій (Global Innovation Index, далі GII), Україна відстає від багатьох розвинених країн світу, посідаючи у 2013 році 71 місце зі списку 142 країн (у порівнянні з 63 місцем у 2012 році) [1]. Однією з причин цього відставання є недосконале інституційне забезпечення інноваційного розвитку в Україні. Тому формування національної інноваційної системи як важливої складовою економічної безпеки держави є актуальним науковим завданням і потребує розроблення методологічних та методичних підходів до її розв'язання.

Концепції національної інноваційної системи (далі НІС) досліджувалися такими провідними економістами: Х. Едкіст, Б. Лундвалл, Р. Нельсон, Д. Норт, К. Фрімен. Результати їхніх досліджень підтверджують ключову роль НІС у процесах забезпечення єдності освіти, науки, бізнесу та виробництва, зростання конкурентоздатності економіки.

Серед українських науковців, які висвітлювали напрями створення та нарощування інноваційних конкурентних переваг економіки України на основі ефективного функціонування НІС, необхідно відзначити таких: Ю. Бажал, В. Геєць, І. Клименко, Д. Покришка, В. Семиноженко, Л. Федулова.

Однак, не достатньо уваги приділено аспектам економічної безпеки в процесі формування НІС, а також підсистемам та чинникам, що впливають на ефективність НІС. З огляду на необхідність наукових досліджень формування НІС як комплексного завдання у процесі забезпечення економічної безпеки держави, актуальність нашої роботи зростає.

Сутність і структурні елементи НІС

На сьогодні немає єдиного визначення НІС, однак основою цього поняття є взаємодія між учасниками інноваційного процесу. З огляду на ключові елементи, НІС можна трактувати як: (1) елементи та зв'язки, пов'язані з поширенням нових знань (Лундвалл Б.-А.); (2) інститути, що займаються новими технологіями (Фрімен К.); (3) інститути, що детермінують інноваційну ефективність підприємств (Нельсон Р.); (4) сукупність формальних та неформальних інститутів інноваційного прогресу (Федулова Л., Пашута М.,

Білозубенко В., Макаренко І.) (5) механізм оптимізації науки (Шарко М.); (6) сукупність відносин між суб'єктами інноваційної діяльності стосовно інновацій (Кузьменко О.) [2, с. 171].

Існують різні підходи до формування НІС. Відомі успішні інноваційні моделі США, Японії, країн ЄС (зокрема Скандинавська, Континентальна, Англосаксонська, Середземноморська). Однак, запозичення вже існуючих моделей НІС доводить неефективність. Трансплантація інститутів не може відбуватись без врахування національних особливостей. Тому вкрай важливо розробляти НІС, беручи до уваги наявний науково-технологічний потенціал, виробничі можливості, а також соціокультурні особливості України.

Згідно визначення Концепції розвитку національної інноваційної системи України, НІС – це «сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій, визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу» [3].

Таблиця 1

Складові підсистем НІС та їх функції в Україні

Підсистема	Складові підсистеми	Функції
Державне регулювання	законодавчі, структурні та функціональні інституції	встановлення, забезпечення дотримання норм, правил, вимог в інноваційній сфері; забезпечення взаємодії всіх підсистем НІС
Освіта	навчальні заклади, вищі навчальні заклади, науково-методичні та методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні та місцеві органи управління освітою	підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів
Генерація знань	наукові установи та організації незалежно від форми власності, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств	проведення наукових досліджень та розробок, створення нових наукових знань та технологій
Інноваційна інфраструктура	виробничо-технологічна, фінансова, інформаційно-аналітична та експертно-консалтингова складові; технополіси, технологічні та наукові парки, інноваційні центри та центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори та інноваційні структури інших типів; інформаційні мережі науково-технічної інформації, експертно-консалтингові та інжинірингові фірми, інституційні державні та приватні інвестори	забезпечення дієвої інфраструктури інноваційного розвитку
Виробництво	організації та підприємства	вироблення інноваційної продукції та надання послуг та (або) споживання технологічних інновацій

Джерело: складено автором за даними Концепції НІС України

Згідно зазначеної Концепції, НІС складається з підсистем державного регулювання; освіти; генерації знань; інноваційної інфраструктури та виробництва, основною метою яких є створення необхідних умов для підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних

товаровиробників (підсистеми, їх основні складові та функції представлено у табл.1). Ця мета має бути досягнена шляхами: (1) технологічної модернізації національної економіки; (2) підвищенням рівня інноваційної активності; (3) виробництва інноваційної продукції; (4) застосування передових технологій, методів організації та управління господарською діяльністю.

Виділення таких підсистем є важливим елементом формування НІС. Однак, варто звернути увагу на те, що у Концепції не продемонстровано зв'язок між компонентами, цілісність системи, взаємопов'язаність розвитку. Також не запропоновано як можна оцінити розвиток даних підсистем.

Зазначимо, що концепцію було затверджено у 2009 р. У п'ятирічний термін позитивних змін розвитку НІС або її структурних компонентів не було продемонстровано. Оцінка показників інноваційної безпеки держави свідчить про негативну динаміку.

Зокрема, дослідження, проведені А. Сухоруковим та Ю. Харазішвілі свідчать про те, що інтегральний індекс інноваційної безпеки України виходить не лише за межі нижнього оптимального значення, але і за межі нижнього допустимого порогу та має негативну тенденцію (рис. 1). Методологія розрахунків, визначення інтегрального індексу, порогових та оптимальних значень представлено у працях Сухорукова А. та Харазішвілі Ю. [4, с. 8-10].

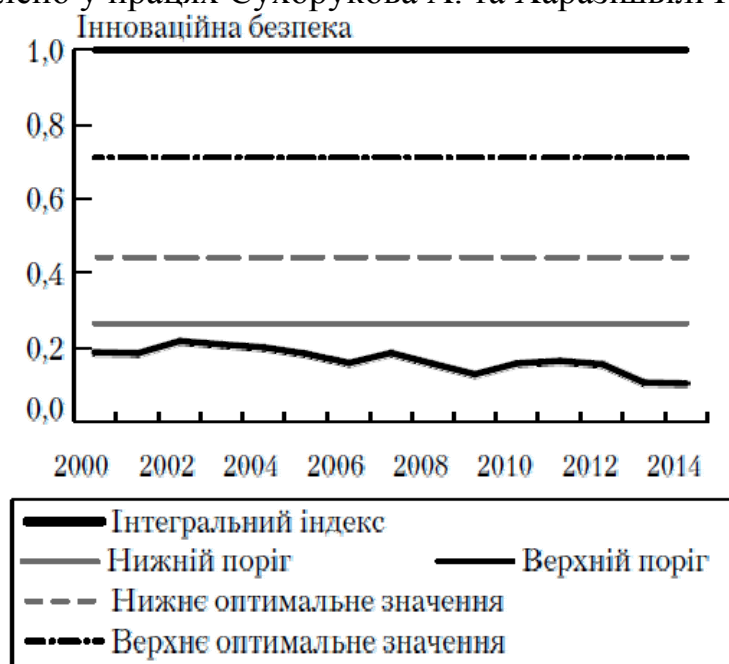

Рис. 1. Динаміка інтегрального індексу інноваційної безпеки України
Джерело: Сухоруков А., Харазішвілі Ю. с. 11

З огляду на це, вкрай необхідним є формування нових підходів до оцінки та моніторингу НІС. На нашу думку, такий аналіз доцільно проводити у два етапи. По-перше, ми маємо зрозуміти як можна оцінювати підсистеми та кожний компонент, зокрема. По-друге, ми маємо зрозуміти яким чином ці підсистеми та показники можуть взаємодіяти між собою у системі забезпечення економічної безпеки.

Моніторинг та оцінка підсистем НІС

На державному рівні не створено ефективної системи контролю за інноваційною діяльністю, що дозволяла б оцінити розвиток підсистем НІС, їх складових. Так, статистичні показники, що представлені Державною службою статистики України у розділі «Наука та Інновації», є недостатніми для проведення комплексного аналізу. Показники також є некомпатибельними з міжнародними показниками, що обмежує проведення якісного порівняльного аналізу.

На думку автора, для комплексного аналізу, підсистеми можна умовно поділити за принципом Глобального Індексу Інновацій (далі ГІІ) з допомогою таких двох вимірів. (1) Наявні умови та ресурси, що слугують інноваційному розвитку (у ГІІ – це інституційний розвиток; людський капітал та наукові дослідження; інфраструктура; розвиток ринку; розвиток бізнесу. (2) Практичні результати, отримані під час інноваційного розвитку (у ГІІ – це знання та технологічні результати; творчі результати). Таким чином, до наявних умов та ресурсів можна віднести діяльність підсистем державного регулювання, освіти, генерації знань та інфраструктури, а до оцінки практичних результатів – підсистему виробництва.

Більш детальний аналіз ГІІ дозволяє виділити сильні та слабкі сторони, що становлять загрози економічному розвитку України. Так, особливої уваги заслуговує показник інституційного забезпечення, що характеризується загрозливо низьким рейтингом (105 місце), а саме: негативні тенденції, що спостерігаються для індикаторів політичного, нормативно-правового та бізнес середовищ. Найбільш загрозливими показниками у політичному середовищі є низька ефективність уряду – 124 місце та політична нестабільність – 79 місце; серед показників якості регуляторного середовища: верховенство права – 117 місце та якість управління – 113 місце.

Серед показників бізнес середовища особливо високим показником відзначаються складність вирішення спірних питань та конфліктів – 135 місце, а також складність податкових оплат – 125 місце.

Проведені дослідження показують і на низький рівень інфраструктурного забезпечення (98 місце), що створюють загрози екологічної стійкості держави. Дослідження категорії розвитку ринку (68 місце) відзначають низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку, а в категорії розвитку бізнесу – низький рівень розвитку інноваційних кластерів. У вимірі результатів інноваційної діяльності Україна посідає низькі місця за оцінкою творчих результатів (83 місце).

Тим не менш такий поверхневий аналіз не дає підстав для проведення моніторингу, якісної оцінки прогресу і результатів НІС. Подальше дослідження чинників підсистем НІС з метою вироблення певних рекомендацій щодо підвищення рівня інноваційного розвитку та конкурентоспроможності вітчизняної економіки, а також забезпечення економічної безпеки варто проводити враховуючи кращі практики розвинених країн.

Табло Інноваційного Союзу ЄС, індикатори

Базові умови	1. Людські ресурси
	Особи віком 25-34 років, які отримали докторський ступінь (у розрахунку на 1000 осіб населення)
	Відсоток населення у віці 30-34 років, які мають повну вищу освіту
	Відсоток молоді у віці 20-24 років, які мають принаймні верхній рівень середньої освіти
	Відкритість, якість і привабливість дослідницьких систем
	2. Відкритість, якість і привабливість дослідницьких систем
	Міжнародне наукове співробітництво в публікаціях на мільйон населення
	Наукові публікації в числі 10% найбільш цитованих публікацій по всьому світу (у% від загального числа наукових публікацій країни)
	Докторанти з країн не членів ЄС як % усіх докторантів
	3. Фінансування та державна підтримка
Державні витрати на дослідження і розробки (у % до ВВП)	
Венчурний капітал (рання стадія, розширення і заміна) (у% до ВВП)	
Активність Фірма	1. Інвестиції компаній
	Витрати бізнесу на дослідження і розробки (у % до ВВП)
	Недослідницькі витрати на інновації (у% від обороту)
	2. Зв'язки та підприємництво
	Число інноваційних МСП (у% від загального числа МСП)
	Число інноваційних МСП, які співпрацюють з іншими (у % від загального числа МСП)
	Спільні публікації приватних і державних організацій на мільйон населення
	3. Інтелектуальні активи
	Патентні заявки (в рамках РСТ) на мільярд ВВП (в € по ПКС)
	Патентні заявки (в рамках РСТ) у сфері соціальних проблем на мільярд ВВП (в € по ПКС)
	Торгові марки ЄС на мільярд ВВП (в € по ПКС)
	Промислові зразки ЄС на мільярд ВВП (в € по ПКС)
Результат	1. Інноватори
	МСП, які впроваджують інноваційні продукти або процеси (у % від загального числа МСП)
	МСП, які впроваджують маркетингові або організаційні інновації (у% від загального числа МСП)
	Швидкозростаючі інноваційні фірми
	2. Економічні результати
	Зайнятість у наукоємних видах діяльності (виробництво і послуги) (у% до загальної чисельності зайнятих)
	Середньо- і високотехнологічні продукти експорту (у% від загального експорту)
	Експорт наукоємних послуг (у% від загального обсягу експорту послуг)
	Продажі нових для ринків і нових для фірм інноваційних продуктів (у% від обороту)
	Лицензійні та патентні доходи з-за кордону (у% до ВВП)

МСП - малі та середні підприємства

РСТ - Patent Cooperation Treaty, Договір про патентну кооперацію

Джерело: складено автором за даними Табло Інноваційного Союзу ЄС 2013

Індикатори підсистем НІС: приклад Табло Інноваційного Союзу

На нашу думку, розроблення показників на національному рівні, що дозволяло б якісно оцінити наявний потенціал України та реальні результати інноваційної діяльності, є надзвичайно важливим завданням. Як приклад доцільно розглянути досвід ЄС у формуванні інноваційної політики, а зокрема Табло Інноваційного Союзу (розроблене в рамках Стратегії Європа 2020), що виділяє три ключові категорії індикаторів:

1. Чинники, що сприяють появі інновацій, «базові умови»: людські ресурси; відкритість, провідні та привабливі дослідницькі центри; фінансове забезпечення та підтримка.

2. Активність підприємств у сфері інновацій: інвестиції підприємств; зв'язки та підприємництво; інтелектуальні активи.

3. Результати: вплив показників базових умов та діяльності фірм на економічний розвиток у цілому: наявність новаторів; економічний ефект.

Повний перелік показників представлено у табл. 2. В першу чергу, уваги заслуговує вичерпний перелік показників і направленість інноваційної системи на результативність. Відповідно до методології Табло для кожного показника розраховується нормативний бал у межах від 0 до 1, що допомагає розрахувати Сумарний інноваційний індекс, а також Середньорічний темп зростання інноваційної діяльності для кожної з країн. На наш погляд, такий підхід до вимірювання інноваційної активності сприяє забезпеченню економічної безпеки, оскільки нормативний бал допомагає встановити порогові значення інноваційного розвитку для забезпечення економічної безпеки та, як результат, сприяє контролю та моніторингу розвитку НІС.

Слід зазначити, що за подібним принципом розраховується і Регіональне інноваційне табло. Таким чином, даний підхід дозволяє провадити узгоджену інноваційну політику на регіональному та національному рівнях для країн-учасниць ЄС і рівні ЄС в цілому.

Взаємодія між підсистемами НІС: вплив зовнішніх та внутрішніх чинників

Ефективна взаємодія між підсистемами НІС є запорукою функціонування усєї системи. Однак, успішність цього процесу залежить від багатьох чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Тому НІС доцільно розглядати у більш широкому ключі, що дозволяє проаналізувати чинники.

Забезпечення взаємодії між учасниками інноваційного процесу в унікальному організаційному середовищі НІС має нести синергетичний ефект сукупностей факторів. Складність структурних зв'язків у НІС було досліджено у численних працях Організації економічного співробітництва та розвитку та (ОЕСР). Розроблена ОЕСР модель повноцінної системи НІС представлена на рис. 2. Аналізуючи запропоновану модель у порівнянні з українською, можна зробити наступні висновки.

Важливість підсистеми державного регулювання, а також загальної макроекономічної ситуації є важливим елементом НІС, який має безпосередній вплив на систему освіти та професійної підготовки, а також інформаційно-комунікаційну інфраструктуру. Вони у свою чергу впливають на ринок товарів та послуг, виробництво.

Як видно з рис. 2, генерація нових знань посідає центральне місце. Однак, українська модель не розглядає потенціал фірм і мереж фірм під час накопичення знань та їх подальшої дифузії, що, на наш погляд, є хибним підходом. Роль підприємств є важливим чинником у генерації знань. Окрім того можна зауважити, що українська концепція не присвячує достатньої уваги розвитку регіональних інноваційних систем та кластерів індустрій. У той же час питанню використання міжнародного чинника в інтересах інноваційного розвитку економіки України приділено надзвичайно мало уваги. Це, у свою чергу, певним чином елімінує НІС від глобальної інноваційної мережі.

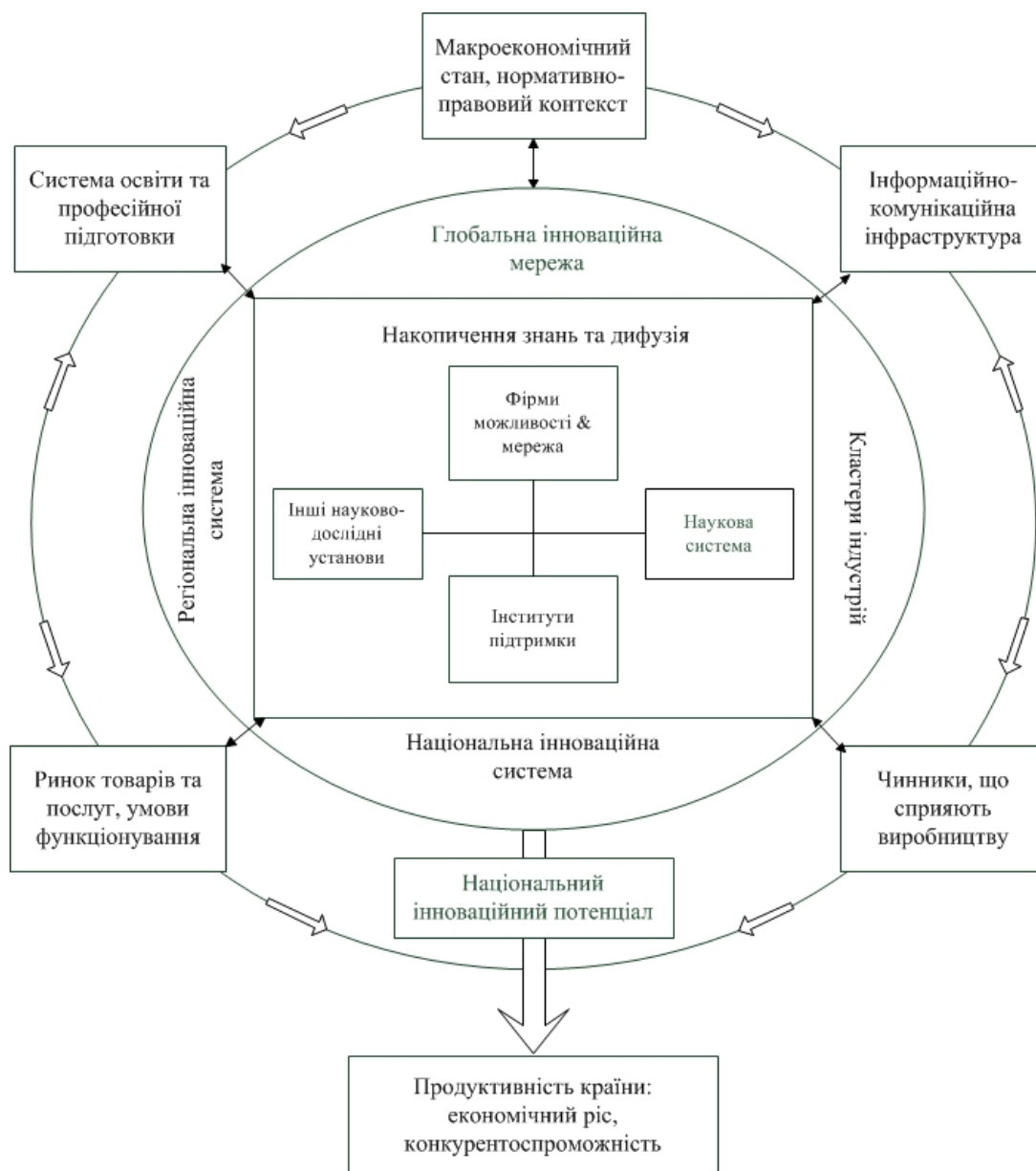

Рис. 2. Модель НІС, розроблена ОЕСР

Джерело: адаптовано автором з ОЕСР

Формування НІС є динамічним процесом, що має бути інтегрованим у стратегію розвитку держави і не може функціонувати як окрема програма. В процесі забезпечення економічної безпеки держави НІС також має розглядатись

не як статична модель, а як динамічна і така, що передає взаємодію між основними учасниками НІС: держава-наука-бізнес. На жаль, досі формування НІС України не стало ефективним інструментом забезпечення економічного росту та конкурентоспроможності держави.

Висновки. Розглянувши сутнісні характеристики НІС та підходи до їх формування на засадах економічної безпеки держави, можна зробити наступні висновки та узагальнення.

1. Не зважаючи на чисельну базу нормативно-правових документів, актуальний стан інноваційного розвитку не відповідає потенціалу та можливостям України. Відсутнє структурне поєднання між владою, наукою, бізнесом. Інституційне забезпечення державної інноваційної політики не охоплює повний інноваційний цикл: починаючи від наукових досліджень та розробок на рівні наукових інституцій та закінчуючи комерціалізацією інноваційних, трансфером технологій на рівні бізнесу.

2. Не зважаючи на нові підходи щодо формування НІС (від ідей до комерціалізації, за наявності ефективної нормативно-правової бази), що є популярною в інноваційній політиці розвинених країн, Україна не забезпечує налагодження горизонтальних зв'язків університет-уряд-бізнес. Протягом тривалого часу незатвердженою також залишається Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів, розробник: Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України. Одним з загрозливих факторів є фактична відсутність моделі інноваційного розвитку.

3. Недостатньо визначеними залишаються шляхи та методи досягнення поставлених завдань, а саме: фінансування, моніторинг і контроль розвитку. Зокрема, оцінки підсистем НІС, їх взаємодії, а також чинників, що мають як внутрішній так і зовнішній характер. Розроблення механізму запровадження найкращих європейських практик в інноваційній сфері на засадах економічної безпеки у процесі формування НІС є предметом наших майбутніх досліджень.

Література:

1. Глобальний Індекс Інновацій, The Global Innovation Index 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2013>
2. Юхновський, І. В. «Сутність, структура та проблеми формування національної інноваційної системи України», Вісник СумДУ. Серія «168 Економіка», №4'2011, с. 169 – 173.
3. Концепція розвитку національної інноваційної системи. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р//Уряд. кур'єр. – 27.06.2009р. – № 114. Електронний режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80/print1387525745405280>
4. Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №3 (28). – С. 5–15.
5. Табло Інноваційного Союзу, Innovation Union Scoreboard 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius-2013_en.pdf
OECD (1999). Managing National Systems of Innovation. Paris: OECD.

ГЛАВА 1.2. МОДЕЛИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СОЦИАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ: ГОЛОГРАММНОЕ ВИДЕНИЕ

Бондарь-Подгурская О.В.

к.е.н., доцент кафедры бизнес-администрирования и менеджмента ВЭД
ВУЗ «Полтавский университет экономики и торговли»

Совокупность взаимосвязанных проблем международного и планетарного характера, затрагивающих жизненно важные интересы человечества и требующих для своего решения совместных усилий государств, межгосударственных институтов и народов, постоянно видоизменяется в количественном и качественном выражении. Причиной этого является противоречивый процесс общественного развития, что наряду с положительными результатами сопровождаются и отрицательными последствиями. Такая ситуация повышает актуальность исследования вопросов моделирования устойчивой инновационной социально-ориентированной экономики Украины в контексте развития мировой цивилизации.

Вопросы устойчивого развития экономики через призму экономической безопасности рассмотрены в работах отечественных и зарубежных авторов Л. Абалкина, А. Архипова, А. Бандурки, С. Варналия, А. Гальчинского, В. Гейца, Г. Вечканова, А. Головченко, В. Духова, Я. Жалило, А. Кальмана [1], Г.Кулакова, П.Никитенко, Л. Нехорошевой, Г. Пастернак-Таранушенко, В.Радецького [2], В. Тамбовцева, Л. Шевченко и др. Однако, до сего времени не сформировано единое комплексное видение (концепция) устойчивой инновационной социально-ориентированной экономики Украины в контексте развития мировой цивилизации.

На основе комплексного подхода смоделировать голограмму устойчивой инновационной социально-ориентированной экономики Украины в контексте развития мировой цивилизации.

Использовались методы структурно-логического анализа, сравнений, обобщений имеющих точек зрения на проблему.

Методологической основой работы стали труды отечественных и зарубежных ученых, материалы периодических и Интернет изданий.

Закон Украины «Об основах национальной безопасности Украины» (статья 5) [3] и Стратегия национальной безопасности [4] выделяют один из основных принципов обеспечения национального единства и защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внешних угроз как использование в интересах Украины систем и механизмов международной коллективной безопасности. Поэтому, в условиях меняющейся и противоречивой внешней среды, что характеризуется усилением действия факторов, ставящих под угрозу стратегическую стабильность в мире, актуализируются вопросы выявления, формулирования и систематизации **проблем**, имеющих перспективу развития в сфере международной

безопасности — состояние защищенности от угроз и возможности реализации жизненно важных, в масштабе человечества, интересов пренебрежение которыми угрожает его существованию и устойчивому развитию.

Следует отметить, что в международной безопасности выделяют составляющие – глобальную и региональную международные безопасности.

Глобальная международная безопасность - международная безопасность в планетарном масштабе, которая касается интересов всего человечества в целом.

Региональная международная безопасность - международная безопасность в масштабе одной части света (региона, континента).

Международная безопасность предусматривает обеспечение таких жизненно важных интересов ее объектов — народов, государств с их наиболее важными интересами, граждане и институты, созданные ими объединения и союзы, человечество в целом: 1) прав каждого человека и человечества на существование и устойчивое развитие; 2) суверенитета и территориальной целостности государств; 3) свобод и свободного и самобытного развития стран, социальных общностей и народов; 4) сохранение и приумножение культурных ценностей народов и человеческого общества в целом; 5) сохранения окружающей среды и рационального использования природных ресурсов; 6) свободы перемещения людей, товаров, услуг, капиталов, информации; 7) полноправия и равноправия граждан и др.

Основными глобальными проблемами, обусловленными обострением противоречий в развитии самого общества и разрушительного влияния человеческой деятельности на природу, украинские исследователи [2, с.8-9] называют проблемы: 1) *баланса войны и мира* (особенно в условиях наличия больших арсеналов ядерного оружия, создание и распространение ее новых видов и других видов оружия массового поражения, а также технологий их производства. Война любого масштаба с применением ядерного оружия катастрофическая для всех жителей Земли, ее животного и растительного мира, климата и атмосферы); 2) *гонки вооружений* (человечество тратит огромные материальные, интеллектуальные, духовные, естественные и человеческие ресурсы на военные цели, обостряет все остальные социальные и экологические проблемы и является одной из основных причин формирования нестабильности, как в отдельных регионах, так и в глобальном масштабе); 3) *активизации военной деятельности* значительного количества государств, появления на мировой арене новых игроков, склонных к решению проблем путем вооруженного насилия (усиливают военную опасность, порождают взаимное недоверие, противодействуют объединению усилий государств и народов для совместного решения глобальных проблем); 4) *наличии объектов, которые в случае их разрушения могут стать причиной региональных или общемировых катастроф* (военные действия в зонах их пребывания даже с использованием только обычных вооружений с высокой вероятностью станут причиной таких последствий); 5) *кризисного состояния системы международного права и международных организаций* (несоблюдение (нарушение) некоторыми странами требований международного права,

требований, постановлений и резолюций международных институтов (прежде всего ООН), созданных для обеспечения международной безопасности, что приводит к недопустимому снижению эффективности их деятельности); 6) *использование некоторыми странами международных организаций и действия от их имени и под их прикрытием для реализации собственных интересов*; 7) *экономических и информационных действий отдельных государств* или организаций, которые негативно влияют на стратегическую стабильность в мире; 8) *конфликта цивилизаций* (деструктивного влияния некоторых цивилизационных различий на международное поведение государств или групп государств. Современные структуры безопасности довольно часто возникают и развиваются именно в пределах современных цивилизаций или регионов их существования. Причем сегодня нет таких, которые бы развивались бесконфликтно с другими цивилизациями. Следует отметить, что через Украину проходят границы трех ведущих мировых цивилизаций); 9) *демографии* (существенный перекосяк в демографической ситуации в разных странах и регионах - увеличение населения планеты за счет отдельных наций и народов к критическим, с точки зрения ресурсных возможностей, границ); 10) *формирования и более отчетливого проявления геополитических и экономических противоречий* между промышленно развитыми странами; 11) *растущего разрыва в уровнях экономического развития разных регионов мира, прежде всего крайней бедности во многих государствах "третьего мира"*, что является основой социальных катаклизмов массовый характер (голод, бедность, нищета, болезни, эпидемии и т.п.); 12) *активизация терроризма* (распространение и развитие терроризма, вступления международного характера, многовекторности и разнообразия действий по мотивации, целями и характером воздействия, использования с террористической целью ядерных и других опасных объектов); 13) *обострения национальных, религиозных и этнических противоречий в различных регионах мира* (при определенных условиях они могут стать питательной почвой для роста национального и религиозного экстремизма, создание движений экстремистской, сепаратистской и террористической направленности, что может привести к нарушению стабильности не только в отдельных регионах, но и в мировом масштабе); 14) *наркомании и наркобизнеса*; 15) *наличие государств со слабой (неэффективной) системой государственного управления*; 16) *общего ухудшения криминогенной ситуации в мире*, рост криминализации общества как в отдельных странах, так и мирового сообщества в целом; 17) *наличии условий, которые увеличивают вероятность возникновения пандемий* (обусловлено наличием в некоторых странах ячеек эпидемий, эпизоотий и эпифитотий, а также мутацией известных и искусственным созданием возбудителей новых высокопатогенных заболеваний на фоне роста мобильности и постоянных перемещений существенной населения планеты в условиях недопустимого снижения качества санитарного контроля); 18) *существенного (до опасных пределов) увеличение миграций населения* многих стран; 19) *дальнейшей активизации борьбы за доступ к природным ресурсам и контроля над ними*; 20) *нерационального использования как возобновляемых, так и особо не*

возобновляемых ресурсов (водных, сырьевых, энергетических и т.д.); 21) *острым экологическим кризисом и необходимости сохранения ноосферы* (окружающей среды как объективно необходимой среды для существования человечества); 22) *глобальных изменений климата планеты*; 23) *воздействия потока информации*, который увеличивается, технических и электронных систем и механизмов на человека и т.п.; 24) *адаптации человека к изменению природной и социальной среды*; 25) *отсталости в высоких и других инновационных технологиях* ряда стран и регионов.

Вообще проблема высокотехнологичной отсталости и существенного неравенства в этой сфере как отдельных стран, так и целых регионов мира, несмотря на крайне высокий уровень ее опасности, еще не вполне осознана человечеством. С одной стороны революционные достижения человечества в высоких технологиях приносят ему пользу и способствуют развитию. С другой они очень часто способствуют порождению новых угроз глобального характера.

В один из наиболее значимых факторов, способствующих динамичной трансформации современного общества превратились *информационные технологии*. При этом различия в достижениях и восприятии плодов информационной революции в различных регионах мира в ближайшие десятилетия могут привести к разделению мирового сообщества на лидеров и тех, которые отстают, и в итоге - к существенному обострению общечеловеческих и межгосударственных отношений [2].

Следует отметить Президент Украины Виктор Янукович ввел в действие решение Совета национальной безопасности и обороны Украины от 8 июня 2012 года «О новой редакции Стратегии национальной безопасности Украины» [4]. Стратегией определено, что факторами, которые *угрожают глобальной международной стабильности и негативно отражаются на среде безопасности Украины, являются*: 1) обострение конкуренции между мировыми центрами влияния, применение силы или угрозы силой в международных отношениях вопреки общепризнанным принципам и нормам международного права, попытки государств решать проблемы за счет других государств; 2) кризис существующей и неопределенность принципов новой системы международной безопасности, размывание системы международных соглашений в области стратегической стабильности, ослабление роли международных институтов безопасности, что в комплексе с несовершенной системой международного права делает возможным безнаказанное применение силы на международной арене для реализации собственных интересов; 3) возникновение самопровозглашенных квазигосударственных образований на территориях суверенных государств, появление опасных прецедентов признания другими государствами некоторых из этих образований, что стало стимулом для процессов регионального сепаратизма.

Факторами, угрожающими глобальной международной стабильности, названы: 1) усиление конкуренции за доступ к природным ресурсам, установление контроля за маршрутами их поставок на рынки потребления в условиях растущего дефицита сырьевых ресурсов;

2) интенсификация процессов милитаризации отдельных государств и регионов, увеличение количества государств, которые в нарушение требований международных режимов нераспространения пытаются завладеть оружием массового поражения и средствами его доставки; 3) распространение терроризма, пиратства, наркоторговли, незаконной торговли оружием и ядерными материалами, транснациональной организованной преступности, преступлений, связанных с легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем, или финансированием терроризма, распространение нелегальной миграции, торговли людьми, киберпреступности; 4) избыточная антропогенная нагрузка на окружающую среду, вызывающая увеличение выбросов загрязняющих веществ в окружающую природную среду, и как следствие – глобальное изменение климата, рост дефицита продовольствия, питьевой воды, опасные техногенные аварии, пандемии, которые угрожают населению и нуждаются в дополнительных ресурсах для реагирования на них.

Кроме того, согласно Стратегии, на ухудшение региональной среды безопасности вокруг Украины влияет активизация процессов формирования сфер влияния или зон геополитической ответственности, которые сопровождаются ростом конфликтности, распространением практики провокации конфликтных ситуаций, в том числе вооруженных, усилением разновекторных внешних влияний в регионе, угрозами превентивного применения вооруженных сил отдельными государствами за пределами своих границ [4].

Непосредственными внешними вызовами национальной безопасности Украины являются:

- наличие неурегулированного конфликта в приднестровском регионе Республики Молдова, непосредственно граничащим с Украиной;

- нерешенность вопроса о разграничении линией государственной границы акватории Черного и Азовского морей и Керченского пролива, отсутствие демаркации государственной границы Украины с Российской Федерацией, Республикой Беларусь и Республикой Молдова, что сдерживает урегулирование правовых принципов обеспечения ее режима и обустройства, осложняет эффективное противодействие транснациональным угрозам;

- наличие неурегулированных проблемных вопросов, связанных с временным пребыванием Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины, несовершенство договорно-правовой базы в этой сфере;

- несовершенство государственной политики в сфере миграции, неэффективность системы государственного регулирования миграционных процессов, не обеспечивающие надлежащую защиту прав и интересов граждан Украины, работающих за рубежом, не создают условий для допуска иммигрантов в Украину в соответствии с ее национальными интересами, для надлежащей интеграции иммигрантов в украинское общество.

Кроме того, **угрозой экономической безопасности признаны:**

- зависимость внутреннего рынка от внешнеэкономической конъюнктуры, недостаточная эффективность работы по его защите от недобросовестной конкуренции со стороны украинских монополистов и

импортеров, а также по борьбе с контрабандой. Угрозой энергетической безопасности:

- излишняя зависимость от импорта энергоносителей, нерешенные проблемы диверсификации источников и маршрутов их поставок, недостаточное использование собственного энергетического потенциала.

«...Обновленный стратегический документ утверждает, что одним из приоритетных инструментов для защиты украинских интересов в мире станет использование международного права и механизмов международной безопасности, но в то же время подчеркивается, что Украина по-прежнему остается внеблоковым государством. Основное внимание в документе уделено именно *экономическим и социальным угрозам* [5].

Результаты исследований Всемирного общества изучения будущего (США) подтверждают лидерство США и в перспективе. При этом **высшее образование - самый важный козырь США**. Ни в одной другой сфере их преимущество не выглядит столь подавляющим. В докладе, подготовленном в 2006 г. лондонским Центром европейских реформ (Centre for European Reform), указывается, что Соединенные Штаты инвестируют в высшее образование 2,6% ВВП; для сравнения - соответствующие показатели Европы и Японии составляют, соответственно, 1,2 и 1,1%. По различным оценкам, на долю США, чье население составляет 5% жителей планеты, приходится семь или восемь из десяти лучших университетов мира, и от 48 до 68% университетов, занимающих первые 50 мест в мировом рейтинге. Особенно впечатляюще выглядит потенциал Америки в области точных наук [6].

Российские исследователи утверждают [7], что дальнейшая активизация процесса **глобализации** ведет к превращению **потенциальной** в **реальную угрозу** жесткого, непримиримого противостояния стран полиции «Север-Юг» в результате углубляющегося социально-экономического расслоения мира:

1) вот уже более 50 лет **разрыв между уровнями жизни, уровнями доходов богатых и бедных**, «золотого» и остальных миллиардов населения планеты не только не сокращается, а растет чуть ли не по экспоненте. К настоящему времени он составляет **74:1 по сравнению с 13:1** в 1960 г. Совокупный объем потребления в мире вырос за этот период примерно в 6 раз. На 86% мирового потребления приходится на 1/5 часть населения Земли, а на остальные 4/5 - всего 14%. К тому же, по данным ООН, около 1,3 млрд. людей живут в условиях абсолютной нищеты;

2) наряду с экономической и политической глобализацией идет **процесс криминальной глобализации** в форме интенсивного развития транснациональной организованной преступности и террористических объединений. Террористические структуры могут формироваться на постоянной основе, а также на определенный период для объединения усилий при проведении серии целенаправленных актов. Объединение возможно как внутри государств, так и на международном уровне. Особенностью современного периода является постепенное стирание границ между транснациональной криминальной преступностью и международными террористическими объединениями;

3) в настоящее время наибольшую **угрозу** представляют такие виды **транснациональных преступлений**, которые в своей основе носят организованный международный характер, в том числе: а) терроризм; б) незаконный оборот наркотических средств; в) похищение радиоактивных материалов; г) нелегальный оборот оружия и военной техники; д) фальшивомонетчество; е) «отмывание» доходов от преступной деятельности; ж) захват и угон воздушных и морских судов; з) работоторговля как мошеннический найм рабочей силы; и) мошенничество, совершаемое с применением новейших платежных средств и компьютеров; к) контрабанда человеческих органов и тканей; л) кража автомобилей; м) экоцид, совершаемый под прикрытием оказания технологической помощи экономически слаборазвитым странам; н) контрабанда предметов искусства.

Транснационализация преступности особенно заметно проявляется в таких ее формах, как нелегальная миграция и торговля людьми, терроризм, торговля оружием, наркобизнес, коррупция, отмывание грязных денег и т.п. Наряду с этим идут процессы организованности, вооруженности, защищенности, транснационализации, интернационализации преступности. Все это **реальные признаки глобализации преступности и глобализации мира в целом.**

4) **Сепаратизм** как стремление этнических меньшинств, регионов или отдельных групп населения выделиться из существующей политической системы и обрести государственную самостоятельность становится одной из серьезных **угроз** национальной безопасности мирового сообщества в целом.

5) Процессы глобализации породили принципиально новые **угрозы** безопасности **человечества**, которые проявляются в таких формах, как беспрецедентные вспышки распространения **в мире инфекционных болезней**, в частности СПИДа.

6) Резко обострилась проблема **трансграничных загрязнений и экологической безопасности**, становятся все более разрушительными стихийные бедствия. В одном 1998 г. ущерб, нанесенный стихийными бедствиями в мире, превысил аналогичный ущерб за все 80-е годы. Одной из важных задач всего **человечества** стало сохранение **озонового слоя атмосферы Земли**. Уже в настоящее время почти треть населения Земли испытывает **дефицит пресной воды**. Из-за отсутствия безопасной воды и плохих санитарно-гигиенических условий каждый год на Земле умирает свыше 5 млн. человек, что в 10 раз больше, чем жертв в военных конфликтах. Более половины из этого количества - дети, будущее планеты.

7) Перед **человечеством** встает, наконец, **реальная угроза продовольственной безопасности**. В результате засоления и эрозии почвы из-за антропогенной деятельности деградация почвы достигла почти 2 млрд. гектаров, что равно территории Канады и США вместе взятых. Это угрожает лишить средств к существованию почти 1 млрд. человек. Каждый год дополнительно 20 млн. га сельхозугодий становятся не пригодными для сельского хозяйства из-за деградации почвы и быстрой урбанизации. А по некоторым оценкам спрос на продовольствие только в развивающихся странах

в предстоящие 30 лет - удвоится. **Новой же «зеленой революции» не предвидится**, ресурсы в этой области уже исчерпаны, а последствия широкого использования биотехнологий не изучены и, возможно, они сами могут' стать **новой угрозой безопасности человечества.**

8) В современных условиях как внутренние, так и внешнеполитические успехи стран определяются не только их военной и экономической мощью, но и успехами в установлении фактического контроля **над основными информационными и культурными процессами.** Отставание в области информационных технологий превращается в серьезную глобальную **угрозу безопасности.** поскольку создает **реальные** возможности эксплуатировать интеллектуальный потенциал других стран в своих целях, распространять и внедрять свои идейные ценности, свою культуру и язык, тормозить духовно-культурное развитие остального мира, трансформировать и даже подрывать его духовно-нравственные устои. Вместо «горячих» войн для достижения своих политических целей все чаще стали использоваться **методы информационной войны.**

Таким образом, все рассмотренные **противоречия и проблемы,** возникающие в **системе «человек-общество – природа»,** имеют разный характер, масштаб, временные рамки. Большинство из них всегда сопровождали человечество, но не приобретали глобальный характер. Общество находило те или иные пути их решения. Но нерешенность или неэффективное решение этих и других глобальных проблем несет в себе реальную угрозу крупных социальных и экологических катаклизмов и катастроф, критических для всего человечества.

Однако, субъект - объектная парадигма международных отношений, насильственно-искусственное насаждение однополярного мира и процесс глобализации, отнюдь не нацеленный на достижение совместных, используемых во благо всех его участников, результатов, - неизбежно приводят к острым конфликтам как естественной реакции этносов, наций, религий и государств на навязываемый им синтез, ведущий, как показывает международный опыт, к фактической утрате не только соответствующих идентификаций, но и свободы мировоззренческого, религиозного, духовно-нравственного, а также социокультурного выбора в целом [8,с.6].

Как показывает весь опыт антицивилизационных реформ конца XX века, переход от тоталитарной модели общества к демократической невозможен без своеобразной нравственной реформации, с которой должны быть соотнесены все экономические, политические, социальные и т.п. идеи. **Реформы останутся нецивилизационными до тех пор, пока не будут восстановлены в своих вековых правах «простые» нормы нравственности, определяющие мотивацию и социальное поведение людей.**

Это, по сути, **важнейшее условие нормальных рыночных отношений,** крайне нуждающихся в тех, кто живет и работает, сознавая, познавая и признавая самоценность иных людей, а не только их инструментальные качества. Вне духовности и нравственности ни культура, ни цивилизация просто не существуют. И только опираясь на прочную духовно-нравственную

основу, можно обустраивать нашу жизнь на началах соборности, единения с природой, свободы и социальной ответственности.

Однако не только внутренние **славянские** проблемы заставляют обратить особое внимание на духовные факторы. **Неразвитость духа несовместима с научно-техническим прогрессом** (на что указывал великий физик А. Эйнштейн !!!), который именно вследствие этой неразвитости может оказаться губительным (увы, примеров тут предостаточно). Бездуховность несовместима также с возрастанием роли человеческого капитала, который в развитых странах стал главным фактором, определяющим их благосостояние. Так, по оценкам экспертов Всемирного банка, **в странах Северной Америки и ОЭСР в структуре национального богатства на душу населения доля человеческого капитала составляет от 68 до 76 %** [9].

Важно отметить, что отдельные исследователи придерживаются мысли о том, что «...основные внешние **угрозы** национальной безопасности Украины и Беларуси обусловлены тем, что совокупность этих факторов может представлять **угрозу** экономике страны, ее суверенитету и территориальной целостности, включая возможность прямой военной агрессии против нее». В противовес этому секретарь Совета национальной безопасности А.Клюев неоднократно заявлял о том, что в ближайшие годы военная агрессия украинскому государству не грозит. Таким образом, совершенно очевидно, что правительство Украины не видит никакого смысла в поддержании на должном уровне военной организации страны, хотя во всем цивилизованном мире она поддерживается всегда, независимо от серьезности и вероятности угроз...» [5]. Однако, мы присоединяемся к мнению Бисмарка: «Кто не хочет кормить свою армию, кормит чужую».

Созданная, после окончания Второй мировой войны система международной безопасности, изначально не предусматривала мер противодействия подобного рода **угрозам**, поэтому одна из основных задач, встающих перед **человечеством** – разработать **межгосударственную стратегию устойчивого развития инновационного социально-ориентированного государства в контексте развития мировой цивилизации, которая смогла бы предупредить появление вышеизложенных опасных явлений.**

Национальный совет по разведке США подготовил обширный доклад с прогнозами и различными сценариями ситуации в мировой экономике, геополитике, по технологиям и целому ряду других вопросов вплоть до 2030 года [10]. Если проанализировать все возможные сценарии развития событий, то единственным разумным путем обеспечения безопасности в XXI в. является **достижение определенного баланса своих интересов и интересов других стран, определенного компромисса в целях обеспечения международной безопасности.** Альтернатива отсутствует, и в наступившем столетии не предвидится.

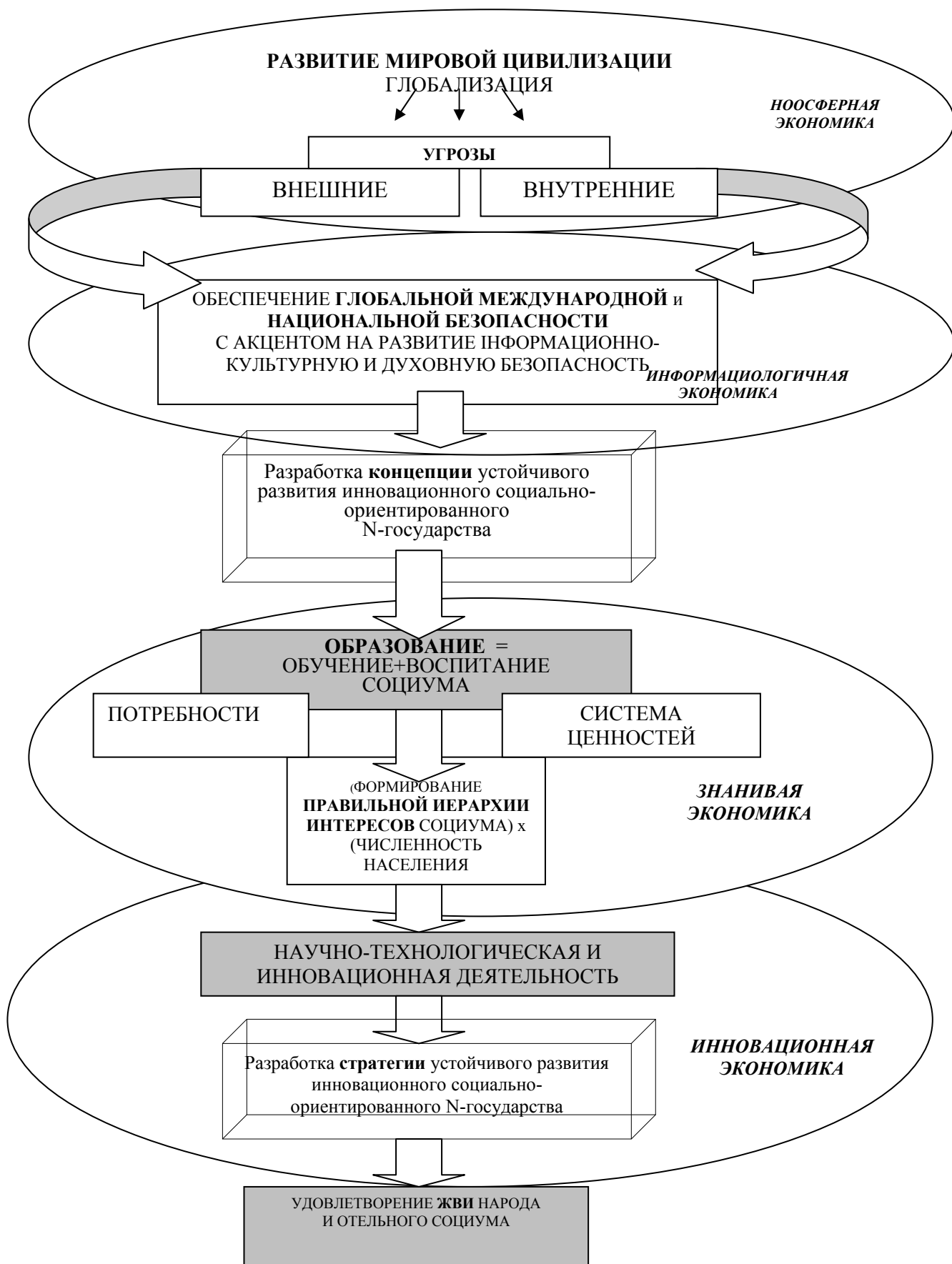

Рис.1 Блок- схема устойчивого развития инновационного социально-ориентированного государства в контексте развития мировой цивилизации (авторская разработка)

Таким образом, учитывая результаты исследований отдельных мировых организаций по прогнозированию будущего, а также, критерий устойчивости любого государства – выполнение жизненно важных интересов (ЖВИ) личности, предприятия, страны, в которую личность входит, отрасли, государства (национальные интересы) и союза, в который оно входит, а главное высших элит страны, по нашему мнению, целесообразно **предложить** разработанную блок-схему устойчивого развития инновационного социально-ориентированного государства в контексте развития мировой цивилизации (рис.1) Доминирование факторов неэкономического характера в посткризисный период развития мировой экономики [9] позволило в качестве перспективного приоритетного импульсного звена взять образование, что соответствует мировой и европейской модели развития тройной спирали Генри Ицковица [10], основным тенденциям стран лидеров [11], и отображает голограммное видение проблемы. Использование разработанной автором голограммы развития устойчивой инновационной социально – ориентированной экономики Украины в контексте эволюции мировой цивилизации обеспечит своевременное выявление угроз (причин) и возможностей их устранения при решении вопросов национальной безопасности, а внедрение системы постоянного мониторинга по выявлению проблем международного и планетарного характера, которые касаются жизненно важных интересов человечества, будет способствовать объединению совместных усилий государств, межгосударственных институтов и народов для их решения.

Литература:

1. Кальман А.Г., Дарнопых Г.Ю. Экономическая безопасность государства и пути ее обеспечения в Украине // Право и политика – 2001. – №6. – с.23-26 // Электронный ресурс// Режим доступа: http://library.by/portalus/modules/internationallaw/show_archives.php?archive
2. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави: підруч. / В.Г. Радецький та інші. – К.:НУОНУ, 2009. – 596с.
3. Закон України. Про основи національної безпеки України [Електронна версія] // Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030964.html
4. О новой редакции Стратегии национальной безопасности Украины. [Электронная версия] // Режим доступу <http://www.unian.net/news/508373-v-ukraine-novaya-strategiya-natsionalnoy-bezopasnosti.html>
5. Валерий Бовал. Новая украинская стратегия национальной безопасности: старая сказка на новый лад. Электронный ресурс// Режим доступа: <http://topwar.ru/15498-novaya-ukrainskaya-strategiya-nacionalnoy-bezopasnosti-staraya-skazka-na-novyy-lad.html>
6. Фарид Закария. Как Америке пережить «взлет» других государств// Будущее американского великодержавия («Foreign Affairs», США) [Электронная версия] // Режим доступу http://strateger.net/The_Future_of_American_Power
7. Прохожев А.А. Общая теория национальной безопасности// [Электронная версия] // Режим доступу <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-geopolitika/realnyie-potentsialnyie-ugrozyi-rossii.html>
8. Архиепископ Иоанн (Попов), Возьмитель А.А., Хвыля-Олинтер А.И. Научно-методическое пособие: Духовная безопасность России (актуальные

- теоретико-методологічні і практичні проблеми духовної безпеки). - Москва. 2005. - 109 с.
9. Модели посткризисного развития: глобальная война или новый консенсус // Международное исследование, ноябрь 2009 - январь 2010 гг. [Электронная версия] // Режим доступа [http:// www.postcrisisworld.org](http://www.postcrisisworld.org)
 10. Механик А. Развитие по спирали // «Эксперт», №49 (733), 13 грудня 2010 року // [Электронная версия] // Режим доступа <http://expert.ru/expert/2010/49/razvitie-po-spirali>
 11. Сценарии будущего от американской разведки [Электронная версия] // Режим доступа http://www.chaskor.ru/article/stsenarii_budushchego_ot_amerikanskoj_razvedki_3041

ГЛАВА 1.3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ІНТЕГРОВАНОГО РИНКУ

Буряк П.Ю., д.е.н., професор;

Бугіль С.Я., к.е.н., доцент

Львівська державна фінансова академія

Державний борг є складовою фінансово-економічної системи країни, що здійснює прямий і непрямий вплив на усі її основні елементи: державний бюджет, грошово-кредитну і валютну системи, рівень інфляції, внутрішні заощадження та іноземні інвестиції. Відтак, боргова політика є невід'ємною складовою макроекономічної політики держави, оскільки використання механізму державного боргу є потужним чинником економічного зростання, згладжування нерівномірності надходжень платежів до бюджету, а також регулювання грошового обігу і рівня ділової активності в країні.

Разом з тим, глобальна фінансово-економічна криза засвідчила, що уряди мають створювати ефективні системи управління національними боргами враховуючи складні взаємозв'язки між борговою політикою і ступенем фінансової стабільності. Ця обставина вимагає обґрунтованого вибору механізмів боргової політики держави, а також розробки стратегічних напрямів системи управління внутрішнім і зовнішнім державним боргом України.

Дослідження проблем управління державним боргом розглядається у багатьох наукових працях зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких: О. Василик, Т. Вахненко, В. Воронюк, Т. Богдан, Г. Клишко, Г. Кучер, А. Мних, В. Федосов, Л. Під'яблонська, А. Селезньов та ін. В той же час в Україні залишається недостатньо дослідженим питання оптимізації боргової політики України в умовах інтегрованого ринку. На нашу думку, питання державної боргової політики повинні розглядатися і вирішуватися у межах не лише макроекономічної системи однієї країни, але й глобального фінансового ринку, якому властиві ризики криз. Особливо виразно ця проблема проявилася у кризовий та посткризовий періоди, прискоривши усвідомлення необхідності реформування світової фінансової архітектури. Як наслідок світової фінансової кризи державний борг у відношенні до ВВП для США зріс з 55,5 % до 77 % , Японії – з 153,1 % до 175,0 %, Франції – з 73,3 % до 88,4 %, Білорусії – з 10,7 % до 19 %, Іспанії з 34,2 % до 48,4 %, Португалії з 78,8 % до 94,5 % в 2008 та 2010 роках відповідно [1].

Таблиця 1

Динаміка та структура державного і гарантованого державою боргу України, 2008-2013 рр.

млрд. грн.

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Відхилення 2013 р. до 2008 р.	
							млрд. грн.	%
Загальна сума державного та гарантованого державного боргу	189,4	317,9	432,3	473,2	515,5	584,4	395,0	у 3,1 рази
Державний борг	130,7	227,0	323,5	357,3	399,2	480,2	349,5	у 3,7 рази
Внутрішній борг, у т. ч.:	44,6	91,1	141,7	161,5	190,3	257,0	212,4	у 5,8 рази
Заборгованість перед юридичними особами	33,5	87,6	138,4	158,3	187,3	254,1	220,6	у 7,6 рази
Заборгованість перед банківськими установами	11,1	3,4	3,3	3,2	3,0	2,9	-8,2	26,1
Зовнішній борг, у т. ч.:	86,0	135,9	181,8	195,8	208,9	223,3	137,3	у 2,6 рази
Заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями	24,6	67,8	83,1	84,3	80,1	61,9	37,3	у 2,5 рази
Заборгованість за позиками, наданими закордонними фінансовими організаціями	13,3	12,5	11,3	10,7	9,1	7,3	-6,0	54,9
Заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками	0,001	0,001	16,0	16,0	0,001	0,001	-	-
Заборгованість, не віднесена до інших категорій	48,2	55,6	71,6	84,8	119,7	154,1	105,9	у 3,2 рази
Гарантований державою борг	58,7	90,9	108,8	115,9	116,3	104,2	45,5	177,5
Внутрішній борг, у т. ч.:	2,0	14,1	13,9	12,3	16,2	27,1	25,1	у 13,2 рази
Заборгованість перед юридичними особами	2,0	6,4	6,8	5,8	10,0	21,1	19,1	у 10,5 рази
Заборгованість перед банківськими установами	0,0	7,7	7,1	6,5	6,2	6,0	6,0	-
Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	-	-
Зовнішній борг, у т. ч.:	56,7	76,9	95,0	103,6	100,1	77,0	20,3	135,9
Заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями	38,6	51,4	61,6	61,5	40,6	16,2	-22,4	42,0
Заборгованість за позиками, наданими закордонними фінансовими організаціями	0,02	0,0	1,5	1,5	2,0	2,0	2,0	-
Заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками	13,0	5,2	8,0	12,6	25,8	27,6	14,6	у 2,1 рази
Заборгованість, не віднесена до інших категорій	5,1	20,2	23,8	27,9	31,8	31,2	26,1	у 6,1 рази

Джерело: складено та розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

Україна, як і більшість країн світу, відчула вплив світової фінансової кризи. Як наслідок, пошук додаткових фінансових ресурсів для виконання покладених на державу функцій став більш тривалим та дороговартісним. Такі дії призвели до зростання як державного так і гарантованого державою боргу в Україні. Так, протягом 2008-2013 рр. сукупний державний борг (прямий і гарантований державою) зріс у 3,1 рази – з 189,4 млрд. грн. до 584,4 млрд грн (табл. 1). Станом на 31 грудня 2013 р. державний та гарантований державою борг України становив 584,4 млрд. грн. або 73,1 млрд. дол. США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 300,3 млрд. грн. (51,39 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 37,6 млрд. дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 284,1 млрд. грн. (48,61 %) або 35,5 млрд. дол. США.

Таблиця 2

Борг сектору загального державного управління у країнах з ринками, що формуються, та у середньому для різних груп країн, % ВВП

Країна, група країн	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Аргентина	67,1	58,5	58,7	49,1	44,2	43,3
Бразилія	65,2	63,5	66,9	65,2	66,2	65,1
Болгарія	18,6	15,5	15,6	16,7	17,0	21,3
Китай	19,6	17,0	17,7	33,5	25,8	22,0
Колумбія	32,7	30,8	35,9	36,1	34,7	32,3
Угорщина	67,0	72,9	79,7	81,3	80,4	76,3
Індонезія	35,1	33,2	28,6	27,4	25,0	23,2
Йорданія	73,8	60,3	64,5	66,8	69,8	71,9
Казахстан	5,9	6,7	10,2	10,7	10,9	9,6
Латвія	7,8	17,2	32,9	39,9	37,8	39,1
Литва	16,8	15,5	29,4	38,0	39,0	40,9
Малайзія	42,7	42,8	55,4	52,9	52,6	53,1
Мексика	37,8	43,1	44,6	42,9	43,8	42,9
Пакистан	54,9	59,6	60,7	61,5	60,1	61,7
Перу	30,4	25,2	28,4	24,6	21,6	20,7
Філіппіни	44,6	44,2	44,3	42,2	40,5	40,1
Польща	45,0	47,1	50,9	54,9	55,4	55,7
Румунія	12,7	13,6	23,8	31,2	33,0	34,2
Росія	8,5	7,9	11,0	11,7	9,6	8,4
Південна Африка	28,3	27,4	31,5	35,3	38,8	40,0
Таїланд	38,3	37,3	45,2	42,6	41,7	44,4
Туреччина	39,9	40,0	46,1	42,2	39,4	36,0
Україна	12,3	20,5	35,4	40,1	36,5	35,9
Середні показники	12,3	20,5	35,4	40,1	36,5	35,9
Розвинені країни	75,4	81,5	93,0	99,3	103,5	106,5
Країни з ринками, що формуються	35,9	34,7	36,7	41,0	37,6	35,7
Єврозона	66,4	70,2	79,9	85,7	88,1	90,0
Велика сімка	84,7	91,8	105,0	112,1	116,8	120,2
Велика двадцятка	63,5	66,0	72,8	77,9	77,7	77,5

Джерело: складено автором за даними МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/index.htm>

Державний борг України у 2013 р. становив 480,2 млрд. грн. (82,18 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 60,1 млрд. дол. США. Державний зовнішній борг становив 223,3 млрд. грн. (38,21 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 27,9 млрд. дол. США. Державний внутрішній борг становив 257,0 млрд. грн. (43,97 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 32,1 млрд. дол. США.

Гарантований державою борг України у 2013 р. становив 104,2 млрд. грн. (17,82 %) або 13,0 млрд. дол. США, в тому числі: гарантований зовнішній борг – 77,0 млрд. грн. (13,18 %) або 9,6 млрд. дол. США; гарантований внутрішній борг – 27,3 млрд. грн. (4,64 %) або 3,4 млрд. дол. США.

Дані міжнародних порівнянь свідчать, що величина державного боргу України вже перевищила середній рівень для країн із ринками, що формуються. За даними МВФ, у цих країнах борг загального уряду станом на кінець 2012 р. у середньому становив 35,7 % ВВП (табл. 2).

Боргова залежність України останніх років посилюється зміною структури в сторону збільшення державного боргу в іноземній валюті. Так, за період 2002-2013 рр. частка державного боргу у валюті зросла з 25 % до 56,7 %. У 2013 р в структурі державного боргу в розрізі валют погашення домінуючу частину займає долар США – 43,9 %, на євро припадає 3,4 %, СПЗ – 9,1 %, японську єну – 0,3 % (рис. 1).

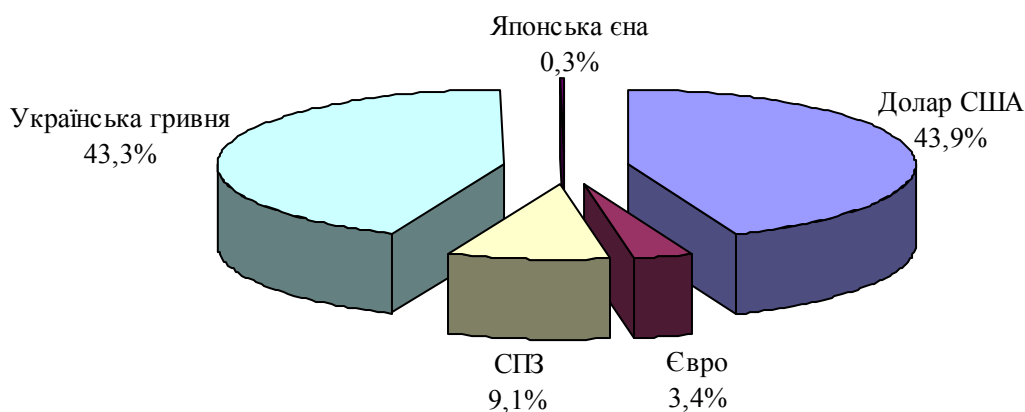

Рис. 1. Структура державного боргу України, 2013 р.

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства фінансів України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

Як видно з рис. 1. у 2013 р. менше половини величини державного та гарантованого державою боргу України деноміновано в національній валюті. Відтак, зважаючи на перспективу падіння курсу національної валюти, відношення боргових зобов'язань держави до ВВП може значно зрости навіть і

без здійснення додаткових позик. Тобто валютні запозичення держави за умов нестабільності, нестійкості національної валюти невідворотно ведуть до збільшення боргового навантаження на бюджет, а отже і на державу та населення країни в цілому.

Досить складною і неоднозначною є ситуація щодо зовнішньої заборгованості України. Обсяг та структура зовнішнього боргу України за останні роки суттєво змінилася. Масштабне використання українськими компаніями іноземних кредитних ресурсів призводить до залежності національної економіки від кон'юнктури світового ринку капіталу та дисбалансів світової економіки. Залучення зовнішніх запозичень, з одного боку, є джерелом фінансування структурних реформ української економіки, з іншого, є передумовою виникнення державного боргу. За умов виваженої політики у сфері використання зовнішніх запозичень додатково залучені кошти справляють позитивний ефект на національну економіку. Вони дозволяють збільшити сукупні витрати при нижчому рівні національного доходу та обсяги інвестицій, що не забезпечуються внутрішніми заощадженнями. Але в процесі обслуговування зовнішнього боргу відбувається вилучення ресурсів із внутрішнього обігу та передача частини національного продукту у власність інших держав. Також до негативних наслідків впливу зовнішньої заборгованості в результаті сплати відсотків за кредити належать і загострення соціальних проблем суспільства, яке виникає внаслідок зменшення державних видатків, і спадання економічної активності, спричинене збільшенням податків.

Слід відмітити, що стрімке зростання державного боргу України за останні роки супроводжується суперечливими рішеннями щодо напрямів використання залучених ресурсів. Така боргова політика обумовлює низку негативних тенденцій, а саме:

1) боргова політика останніх років значно посилює тиск на видаткову частину державного бюджету України. В 2012 р. видатки бюджету на обслуговування державного боргу (виплату відсотків) склали 30 млрд грн (рис. 2). При цьому, в подальшому обсяг коштів, який відволікатиметься з бюджету на обслуговування боргів попередніх періодів, зростатиме, що додатково зменшуватиме обсяг фінансових ресурсів бюджету, які б уряд міг спрямувати на вирішення соціально-економічних завдань та підвищення добробуту населення. Фактично, така політика є прямим перекладанням поточних фінансових зобов'язань на бюджети майбутніх періодів, що є значним ризиком для динаміки економічного зростання в майбутньому.

2) агресивна боргова політика стрімко вичерпала можливості щодо подальшої мобілізації додаткового обсягу фінансових ресурсів. Якщо в 2008–2010 рр. боргові запозичення дійсно були одним із вагомих джерел фінансових ресурсів то за останні роки в міру зростання видатків на обслуговування боргу та погашення попередніх запозичень, чисті надходження до бюджету відчутно зменшилися.

В 2014 р., за оцінками Кабінету Міністрів України, виплати за державним боргом складуть 140,3 млрд. грн., з яких 64,4 % або 90,4 млрд. грн., – виплати за внутрішнім боргом і 35,6 % або 50,0 млрд. грн. становлять виплати за

зовнішнім боргом [2]. Обсяг платежів з обслуговування державного боргу на 2014 р. прогнозуються 44,9 млрд. грн., що на 9,9 млрд. грн. більше плану на 2013 р. Обслуговування внутрішнього державного боргу становитиме в 2014 р. 31,2 млрд. грн. Збільшення зазначених видатків пов'язано із зростанням державного внутрішнього боргу, що обумовлено необхідністю фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок внутрішніх державних запозичень та вартості боргових інструментів на внутрішньому фінансовому ринку.

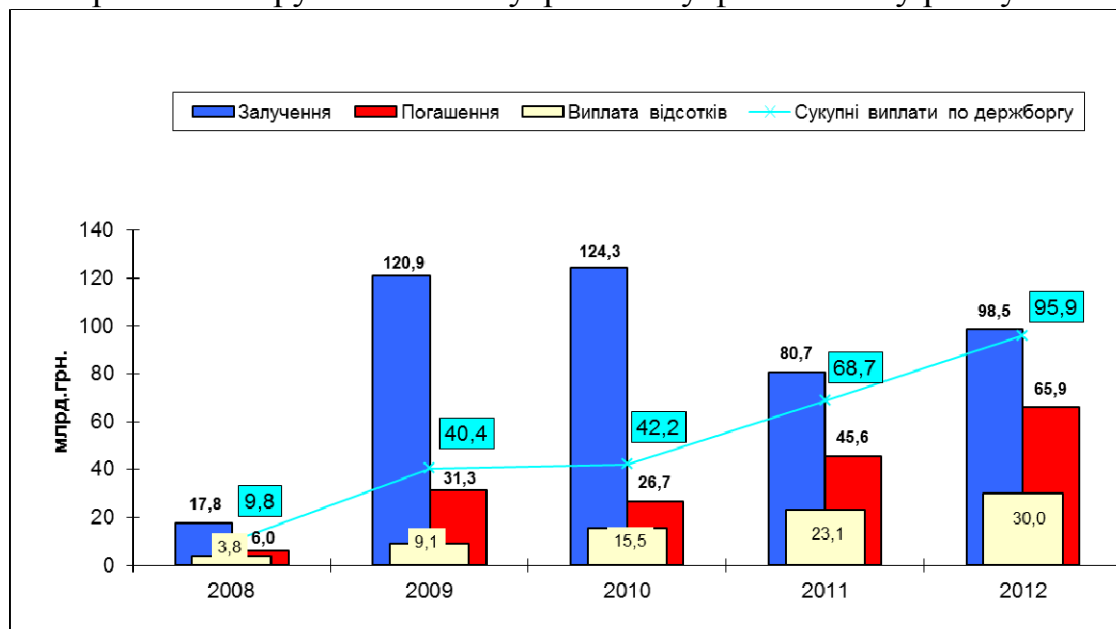

Рис. 2. Управління державним боргом, млрд грн., 2008-2012 рр.

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства фінансів України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

Обслуговування зовнішнього державного боргу на 2014 р. заплановано в сумі 13,7 млрд. грн. Збільшення витрат на обслуговування зовнішнього державного боргу обумовлено зростанням прогнозного офіційного курсу Національного банку до долара США та вартості запозичень на зовнішніх фінансових ринках.

На нашу думку, основними прорахунками уряду України щодо управління державним боргом є боргове фінансування непродуктивних витрат та відсутність структурних реформ, що негативно впливає на рівень зайнятості, ефективність інвестиційних вкладень, не стимулює повернення працездатних на ринок праці.

Недосконала та роками незмінна структура економіки не тільки пришвидшила зростання номінального боргу, але й пригальмувала потенційне зростання економіки України та підвищення норми дохідності. Так, першопричиною зростання рівня державного боргу є систематичний дефіцит державного бюджету та низький рівень економічного зростання, а також девальвація національної валюти України, що відіграє суттєву роль у переоцінці валютної заборгованості держави.

У табл. 3. подано основні статистичні показники останніх років, які підтверджують негативні прогнози щодо темпів економічного зростання та зростання державного боргу України.

Таблиця 3

Динаміка державного боргу, експорту, імпорту, бюджетного дефіциту і дефіциту платіжного балансу

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Державний борг, млрд грн	130,7	227,0	323,5	357,3	399,2	480,2
Дефіцит платіжного балансу, млрд грн	-75,7	-15,3	-31,6	-71,1	-118,1	-128,8
Експорт, млрд грн	444,9	423,6	549,4	708,0	717,3	633,4
Імпорт, млрд грн	-520,6	-438,9	-580,9	-779,3	-835,4	759,4
Дефіцит державного бюджету, млрд грн	12,5	35,6	64,3	23,6	53,4	64,7
ВВП, млрд грн	948,1	914,7	1 094,6	1 316,6	1 408,9	1 444,0
Державний борг/ВВП, %	13,8	24,8	29,6	27,1	28,3	33,3
Дефіцит державного бюджету/ВВП, %	1,3	3,9	5,9	1,8	3,8	4,5
Темп зростання державного боргу, %	183,3	173,7	142,5	110,4	111,7	120,3
Темп зростання ВВП, %	131,5	96,5	119,7	120,3	107,0	102,3

Джерело: складено та розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/> та даних Національного банку України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>

Як видно з табл. 3. відношення державного боргу до ВВП за досліджуваний період має стійку тенденцію до зростання і на кінець 2013 р. становить 33,3%, тоді як зростання реального сукупного продукту країни у 2013 р. порівняно з 2012 р. відбулось трохи більше ніж на 2%.

На нашу думку, одним із головних чинників, які обумовлюють зниження ефективності боргової політики України, є відсутність базового законодавчого документу, який би чітко визначав пріоритети та завдання боргової політики, інструменти мобілізації фінансових ресурсів, цілі та напрями використання залучених коштів, а також ризики боргової політики і механізми регулювання державного боргу.

Крім того, потребують перегляду пріоритети боргової політики уряду. Існує нагальна необхідність переходу від простого залучення коштів до системного управління державним боргом. Тому варто звернути увагу на завдання, які мають стати головними в процесі оптимізації боргової політики.

Для економіки України, яка знаходиться на етапі подолання наслідків економічної кризи, є обґрунтованим факт збереження невеликого бюджетного

дефіциту для стимулювання економіки одночасно з переглядом фіскальної та грошової політики, зменшення рівня оподаткування до прийнятного рівня для підтримки національного виробництва та економічної активності.

Особливої актуальності сьогодні набувають проблеми визначення оптимального рівня боргового навантаження.

Нижчий розмір державного боргу визначає менші потреби в його рефінансуванні. Глобальна фінансово-економічна криза продемонструвала переваги невисоких потреб уряду в рефінансуванні накопичених боргів:

– зниження вірогідності різких стрибків дохідності боргових зобов'язань уряду під впливом психологічних настроїв інвесторів;

– зменшення негативного впливу перетікання іноземних капіталів на обмінний курс національної валюти;

– скорочення витрат на обслуговування державного боргу при погіршенні ступеня кредитоспроможності уряду в очах інвесторів;

– розширення потенціалу для проведення стимулюючої фіскальної політики й поглинання фінансових шоків, пов'язаних зі скороченням податкових доходів бюджету [3, с. 12].

У міжнародній практиці вважається, що показники державного боргу та показники обслуговування державного боргу досягають небезпечного рівня тоді, коли вони наближаються до позначки, за якої інші держави в історичному ракурсі змушені були припинити обслуговування боргу і ставили перед кредиторами питання про його реструктуризацію чи списання.

Результати емпіричних досліджень, проведених міжнародними фінансовими організаціями для визначення критичних рівнів боргового навантаження в країнах із низьким і середнім рівнем доходів, наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Показники критичних рівнів боргового навантаження в країнах із низьким і середнім рівнем доходів за результатами досліджень міжнародних фінансових організацій

Боргові індикатори	Оцінки Світового банку	Оцінки МВФ
Державний борг / ВВП	21 – 49	26 – 58
Зовнішній сумарний борг / експорт товарів і послуг	79 – 300	83 – 276
Державний борг / доходи бюджету	142 – 235	138 – 264

Джерело [4]

Одним із важливих завдань управління державним боргом є пошук оптимального співвідношення між витратами на обслуговування боргу і ризиками, пов'язаними з державним боргом. Ключовими чинниками, які впливають на це співвідношення, є розмір державного боргу, можливості коригування доходів/видатків бюджету, гнучкість монетарної і валютної політики.

З урахуванням уроків глобальної фінансово-економічної кризи на міжнародному рівні було переглянуто базові підходи й принципи управління ризиками, пов'язаними з державним боргом. Нові ідеї було втілено у «Керівних

принципах управління суверенними ризиками і високим рівнем державного боргу», які згодом дістали назву «Стокгольмських принципів». «Стокгольмські принципи» стали результатом консультацій МВФ і Шведської боргової агенції та були оприлюднені у вересні 2010 року.

Згідно з цими принципами більший акцент в управлінні державним боргом, пропонується зробити на пом'якшенні впливу макроекономічних і фінансових ризиків, з огляду на високий ступінь вразливості боргових позицій до таких ризиків у сучасному світі. При цьому головні джерела ризиків, на які наражаються суверенні баланси, повинні бути чітко визначені й підлягати пильному моніторингу.

Згідно зі «Стокгольмськими принципами» необхідно аналізувати боргові портфелі урядів на основі проведення відповідних економічних і фінансових стрес-тестів, які включають оцінку витрат і ризиків альтернативних стратегій управління державним боргом. Стрес-тести динаміки державного боргу в рамках макроекономічних сценаріїв мають поєднати перспективні макроекономічні прогнози з оцінкою чутливості державного боргу (його загального обсягу, структурних складових, боргових виплат) до вірогідних потрясінь у економіці й фінансовій сфері.

Мінімізувати основні ризики у сфері управління державним боргом можна також через вдосконалення структури державного боргу за видами валют, відсоткових ставок, строковістю й термінами погашення боргу.

МВФ розробив методику розрахунку індексу фіскального стресу, що виконує роль сигналу для оцінки ризиків порушення фіскальної стійкості і дає змогу визначити перелік факторів, які лежать в основі фіскальних стресів. У рамках цієї методики експерти МВФ розраховували критичні значення дванадцяти бюджетних і боргових показників, які ґрунтуються на здобутках «системи раннього попередження» [5].

За результатами цього дослідження, для країн із ринками, що формуються, критичне значення частки боргу, деномінованого в іноземній валюті, у загальній сумі державного боргу становить 40,3%. Відповідно – мінімально допустиме значення частки боргу, деномінованого в національній валюті, становить 59,7%.

Крім розподілу валют за видами «національна – іноземна», важливим завданням у процесі управління державним боргом є оптимальна композиція за видами валют зовнішньоборгових зобов'язань уряду.

У міжнародній практиці широко застосовується теорія оптимального складу портфеля, згідно з якою валюта деномінації зовнішніх державних позик має кореспондуватися з валютою експортних надходжень до економіки країни та з валютою прив'язки обмінного курсу національної валюти. Наближення валютної структури боргових зобов'язань держави до валютної структури валютних надходжень в економіці дає змогу мінімізувати валютні ризики на макрорівні.

Вирішення завдання мінімізації відсоткових ризиків для боргових зобов'язань уряду передбачає здійснення державних запозичень переважно за фіксованими відсотковими ставками. Державний борг, що обслуговується за

плаваючими відсотковими ставками, вважається більш ризиковим порівняно з фіксованими, оскільки підвищення рівня відсоткових ставок призводить до зростання видатків бюджету на обслуговування боргових зобов'язань із плаваючою ставкою, тоді як видатки на обслуговування зобов'язань із фіксованою ставкою залишаються стабільними.

Однією з важливих функцій боргових менеджерів є управління ризиком рефінансування державного боргу. Втрата можливостей його рефінансування в кризових умовах може серйозно поглибити наслідки економічних і фінансових негараздів.

МВФ на основі стандартизованої оцінки ризиків рефінансування боргу в світовому масштабі зробив висновок, що такі ризики залишаються досить високими для економічно розвинутих країн унаслідок погіршення бюджетних показників, зростання державних боргів та негативного впливу старіння населення на збалансованість їх бюджетів у довгостроковому періоді. На думку фахівців МВФ, ризики рефінансування боргу для більшості країн із ринками, що формуються, нижчі, ніж для економічно розвинутих країн, що пов'язано з їх сильними фіскальними позиціями, меншими розмірами державного боргу, сприятливішими демографічними умовами і позитивними перспективами зростання [6].

За таких умов слід завчасно подумати про вирівнювання профілю боргових виплат за допомогою операцій з управління зобов'язаннями (англ.: liability management operations). Такі операції в світовій практиці зазвичай мають форму викупу боргу або обміну непогашених боргових зобов'язань. За останні два десятиріччя вони активно застосовувалися борговими менеджерами як важливий інструмент управління ризиками [3, с. 16].

Таким чином, рівень державного боргу, стійкість національної економіки до впливу зовнішніх шоків, а також курс економічної політики та її оцінка ринковими суб'єктами є основними факторами, які визначають імовірність виникнення боргової кризи й загострення боргових проблем у конкретній країні.

В умовах посилення нестабільності міжнародних фінансових ринків і підвищення вартості державних запозичень необхідно розробити якісно нову боргову політику, в центрі якої має бути: сильна система ризик-менеджменту; активне використання структури державного боргу для протидії впливу шоківих ситуацій; формування резервних фондів і буферів ліквідності; розширення бази інвесторів у державні цінні папери і задоволення попиту у фінансових активах найменш мінливих категорій інвесторів.

Крім традиційних заходів, таких як підвищення податків або скорочення витрат, країни з високим рівнем боргу мають шукати інноваційних шляхів вирішення проблем з заборгованістю. До них можна віднести інвестування в проекти, орієнтовані на прискорення зростання і перерозподіл бюджетних коштів на користь інновацій, освіти, інфраструктури та ефективних соціальних систем.

Література:

1. [Central government debt, total (% of GDP). [Electronic resource]/. - European The World Bank. Official site. - Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/GC.DOD.TOTL.GD.ZS>].
2. Закон України «Про Державний бюджет на 2014 рік» від 16.01.2014 № 719-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
3. Богдан Т. Сучасні підходи до управління ризиками державного боргу/ Т. Богдан // Вісник НБУ, листопад 2011 – С. 10-17.
4. UNDP. DEBT SUSTAINABILITY FRAMEWORK FOR LOW INCOME COUNTRIES / Paper presented at the Workshop on Debt, Finance and Emerging Issues in Financial Integration, London, March 6–7, 2007/.
5. IMF Working Paper. Assessing Fiscal Stress / Prepared by Emanuele Baldacci, Iva Petrova, Nazim Belhocine, Gabriela Dobrescu, and Samah Mazraani. – May 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.
6. IMF Working Paper. Measuring Fiscal Vulnerability and Fiscal Stress: A Proposed Set of Indicators / Prepared by Emanuele Baldacci, James McHugh, and Iva Petrova. – April 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.
7. Постанова КМУ від 2 березня 2011 р. № 170 «Про затвердження Середньострокової стратегія управління державним боргом на 2011-2013 роки» [Електронна версія]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=170-2011-%EF>.

ГЛАВА 1.4. РОЛЬ РИЗИК-КОНТРОЛІНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Винниченко Н.В.

к.е.н., доцент

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

В процесі своєї діяльності кожне підприємство зустрічається з елементами невизначеності та ризику, які можуть створювати умови для виникнення додаткових витрат або відхилень від запланованих дій, що потребує, в свою чергу, від його управлінського персоналу високого рівня концентрації, аналізу, планування і контролю з метою уникнення негативних наслідків. Все це, в свою чергу, створює передумови для розвитку і розробки нових управлінських технологій, серед яких особливе місце останнім часом займає саме контролінг.

Протягом останніх років все частіше виникають дискусії, щодо сутності і змістовного наповнення основних понять системи контролінгу на підприємстві. Постійно ведеться дискусія щодо співвідношення таких основних понять як управлінський облік, внутрішній контроль та контролінг, досліджуються поняття кадрового забезпечення системи контролінгу на підприємствах, організаціях та установах, визначаються перелік основних завдань, які знаходяться саме в межах концепції контролінгу, досліджується його інструментарій та багато інших питань, що сьогодні стосуються використання закордонного досвіду реалізації контролінгу на вітчизняних підприємствах.

Значний внесок сьогодні в розвиток вітчизняної концепції контролінгу здійснили такі науковці як О.В. Оліфіров, М.В. Румянцев, М.М. Стефаненко, Н.О. Брюшкова, С.В. Приймак, Н.П. Шульга, С.О. Хайлук, Н.В. Сабліна Н.Ю.

Петрусевич, М.В. Тарасюк, В.В. Дрей, О.І. Благодарний, А.В. Клімов, Г.С. Панченко, при цьому ризик-контролінг знайшов своє відображення в роботах таких науковців як М.В.Ніколайчук, Л.В. Мороз, О.М. Сарахман О.О. Приходько, Г.І. Бойко, Г.К. Кішибекова, Д.Ж. Опарін та ін. В закордонній теорії і практиці питання ризик-контролінгу протягом останніх років розглядаються все частіше, проте не зважаючи на значну кількість досліджень особливостей здійснення ризик-контролінгу як в Україні, так і за її межами, на сьогодні існують окремі аспекти, які потребують додаткових досліджень. Зокрема в теорії контролінгу досить часто окремі питання перекладені з закордонної літератури або по-різному, або взагалі з певними неточностями, що в вітчизняній літературі створює плутанину.

В вітчизняній теорії контролінгу вживається поняття як «контролінг ризиків», так і «ризик-контролінг», вони визначаються по-різному, але їх змістовне наповнення можна вважати досить близьким. Так в умовах антикризового управління, коли діяльність підприємства залежить від значної кількості зовнішніх факторів, особливого значення набуває ефективна система управління ризиками, функціонування якої не можливе без правильного визначення сутності ключових понять концепції ризик-контролінгу. В теорії контролінгу досить вживаними є поняття як «контролінгу ризиками», так і «ризик-контролінгу», використання яких в свою чергу залежить від умов за яких він використовується. Так, аналіз сутності зазначених понять та підходи до їх застосування можна представити у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення економічної сутності понять «контролінг ризиків» та «ризик-контролінг» [авторська розробка]

<i>Підхід</i>	<i>Сутність поняття</i>
Антикризовий підхід	Ризик-контролінг – це орієнтована на досягнення цілей антикризового управління інтегрована система інформаційно-аналітичної і методичної підтримки ризик менеджменту за всіма функціональними сферами діяльності [1]
Організаційний підхід	Контролінг ризиків – це процес, зміст якого полягає в забезпеченні певного для окремого суб'єкта співвідношення між потенційними можливостями досягнення цілей і загрозами негативних відхилень в результаті реалізації ризикових подій [2]
Фінансовий підхід	Ризик-контролінг - представляє собою керуючу систему, що координує взаємозв'язки між формуванням інформаційної бази, фінансовим ризик-аналізом, фінансовим ризик-плануванням і внутрішнім ризик-контролем, що забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетних напрямках управління фінансовими ризиками підприємства, своєчасне виявлення відхилень фактичних результатів від передбачених і прийняття оперативних управлінських рішень направлених на його нормалізацію [3]
Кількісно-вартісний підхід	Контролінг ризиків – це система, що забезпечує кількісне визначення і контроль ризикових позицій, а також оцінку потенціалу можливих втрат ValueatRisk – максимально очікувані втрати, які можуть бути визначені за інших однакових умов [4]

Кожен з цих підходів в основу ставить певний критерій, проте це не означає, що всі інші критерії ігноруються, вони мають місце у поєднанні з основними. Так в межах антикризового підходу особлива роль приділяється саме системі інформаційної підтримки, яка за умов кризи відіграє значну роль і сприяє своєчасному реагуванню на зміни зовнішнього середовища, організаційний – базується на правильному визначенні цілей та загроз діяльності, фінансовий – забезпечує ефективне управління фінансами у поєднанні таких ключових елементів системи як аналіз, планування і контроль, кількісно-вартісний підхід направлений на кількісне визначення ризику і оцінку втрат від його впливу.

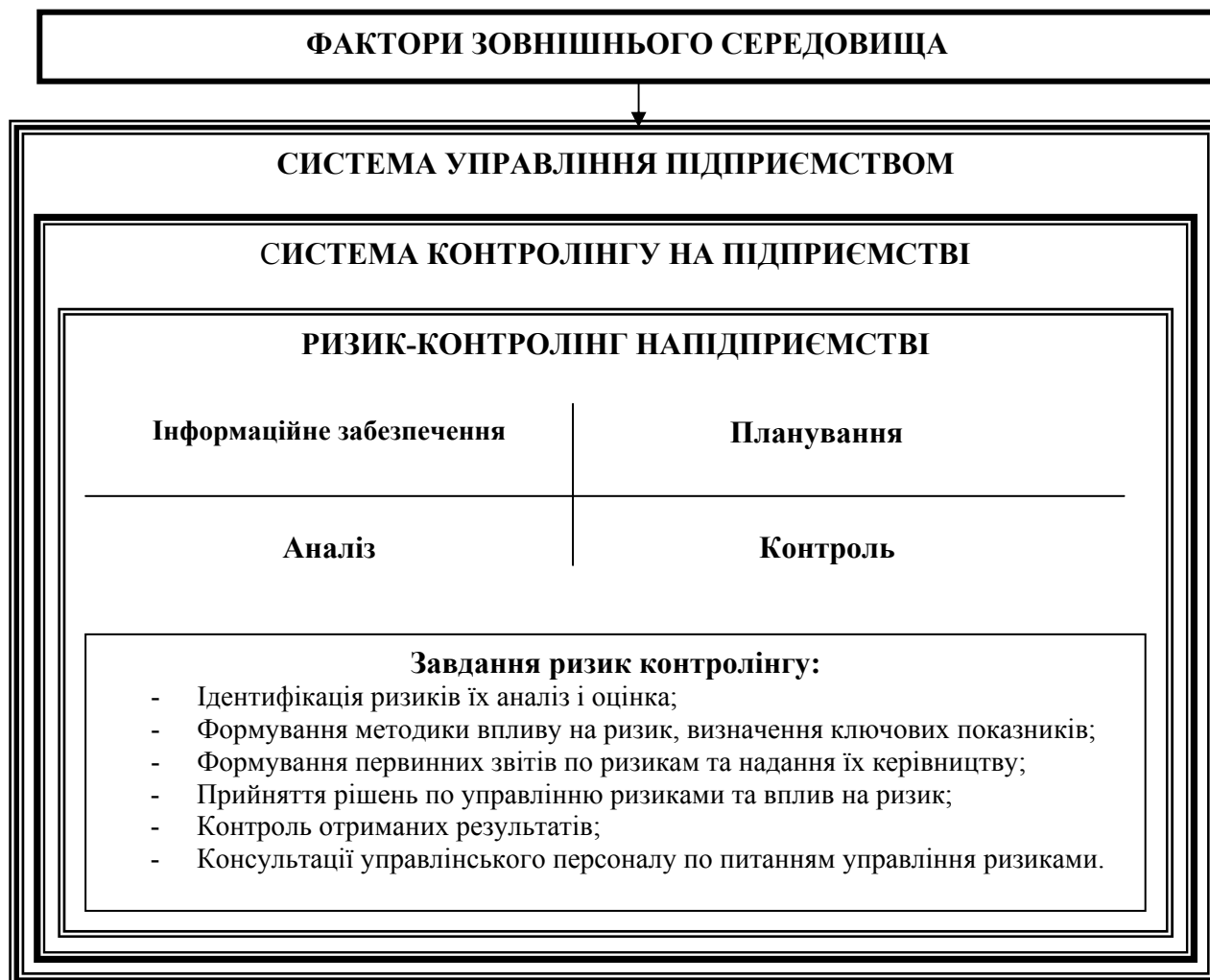

Рис. 1. Місце ризик-контролінгу в системі управління підприємством
[авторська розробка]

В нашій країні початок розвитку концепції ризик-контролінгу відбувався з переходом до ринкових відносин і пов'язаний був з впливом нових факторів на діяльність підприємств. Більшість підприємств почали активно впроваджувати управління ризиками з метою уникнення кризових явищ та за основу взяли досвід розвинутих країн. Як виявилось закордонні методики не завжди спрацьовували, а тому відповідно виникла потреба у розвитку вітчизняної моделі ризик контролінгу. До сьогодні ризик контролінг

впроваджується в практику управління вітчизняними підприємствами не достатньо активно, що в свою чергу знижує ефективність управління. Так на сьогодні існує три типи організації управління ризиками: по-перше передача ризиків страховим компаніям, що частково або повністю покриває збитки підприємства при настанні страхових випадків (недоліком є вартісний аспект адже в умовах кризи страхування від значної кількості страхових випадків коштуватиме досить дорого, крім того всі страхові випадки передбачити важко); друга – визначення кола осіб або особи, в окремих структурних підрозділах, яка буде здійснювати аналіз ризиків і підпорядковуватися вищому керівництву (недоліком такої організації виступають проблеми координації роботи та узгодження дій); третя, найбільш ефективна на нашу думку, базується на створенні окремого відділу (посади), до повноважень якого буде віднесено безпосереднє здійснення ризик-контролінгу на підприємстві.

В системі управління підприємством ризик-контролінг є підсистемою системи контролінгу, яка в свою чергу є елементом системи управління підприємством. Так схематично місце ризик-контролінгу в системі управління підприємством можна представити у вигляді рис. 1.

Як бачимо ризик-контролінг представляє певну систему, яка координує такі його складові як інформаційне забезпечення, аналіз, планування та контроль з метою виконання поставлених перед ним завдань.

Впровадження ризик-контролінгу на підприємстві, як і впровадження будь-якої системи, здійснюється на основі певних принципів та в певній послідовності. Так, на основі існуючих підходів до визначення основних принципів ризик-контролінгу можна виділити наступні:

- принцип орієнтації на стратегію, в основі якого лежить відповідність ризик контролінгу поставленим стратегічним цілям діяльності підприємства та відповідність його пріоритетам розвитку;

- принцип повноти та багатофункціональності – контроль основних показників діяльності підприємства та можливості впливу на них ризиків має здійснюватися з урахуванням даних не тільки самого підприємства, а і галузі, регіону, країни;

- принцип відповідності якісних характеристик кількісним стандартам – якісні характеристики не мають бути в основі здійснення контролінгу, вони мають узгоджуватися з кількісними показниками;

- принцип узгодженості – базується на узгодженості методів ризик контролінгу методами ризик аналізу і ризик-планування;

- принцип попередження – система ризик-контролінгу має бути побудована таким чином, щоб максимально забезпечити попередження ризиків, а за умови не можливого попередження забезпечити їх мінімізацію.

- принцип універсальності – ґрунтується на побудові такої системи ризик-контролінгу, яка б дозволяла адаптуватися до різних умов, технологій, методів і інструментів, при цьому забезпечувати їх простоту і зрозумілість;

- принцип ефективності базується на положеннях про те, що витрати на впровадження системи ризик-контролінгу мають бути нижчими за отримані від її впровадження економічні вигоди.

Впровадження ризик-контролінгу на підприємстві виконує ряд функцій, перелік яких в економічній літературі визначається по різному. Так Гордіна В.В. вважає, що до основних функцій ризик контролінгу відноситься: інформаційно-аналітична, контрольна, методична, координаційна та консультативна, при цьому основними в системі управління ризиками є інформаційно-аналітична та методична [5]. В свою чергу в роботі [3] виділено такі функції ризик-контролінгу, як:

- спостереження за реалізацією ризикових рішень, що встановлені системою планових показників і нормативів;
- визначення рівня відхилень фактичних результатів ризик-менеджменту від передбачених;
- діагностика за розмірами відхилень суттєвих погіршень у фінансовому стані підприємства і суттєвого зниження темпів його фінансового розвитку;
- розробка оперативних ризикових рішень щодо нормалізації діяльності підприємства відповідно до встановлених цілей і показників;
- коригування при необхідності окремих цілей і показників ризик-менеджменту у зв'язку зі змінами зовнішнього середовища, кон'юнктури фінансового ринку і внутрішніх умов здійснення господарської діяльності підприємства.

Не зважаючи на відмінності у виділенні основних функцій ризик-контролінгу та визначенні етапів його впровадження, в економічній літературі досягається більша узгодженість. Так, серед основних етапів впровадження ризик-контролінгу можна виділити:

1. Етап цільової орієнтації, сутність якого полягає у визначенні основних цілей ризик-контролінгу відповідно до встановленої на підприємстві стратегії та розроблених завдань та у визначенні видів ризику і методів їх уникнення.
2. Визначення видів ризик-контролінгу (стратегічний і оперативний) і меж їх застосування.
3. Визначення переліку показників та їх групування по рівню пріоритетності, а також визначення ризику за значеннями високий, середній і низький.
4. Розробка і визначення внутрішніх кількісних стандартів за визначеними показниками.
5. Формування системи ризик контролінгу в середині підприємства та визначення її позицій, визначення організаційної форми ризик-контролінгу на підприємстві.
6. Реалізація ризик-контролінгу – в рамках цього етапу здійснюється весь комплекс заходів по здійсненню безпосередньо ризик-контролінгу, зокрема: розробка процедури ризик-контролінгу, моніторинг ключових показників та відповідність їх розробленим стандартам (має здійснюватися постійно), визначення контрольних періодів, контроль існуючих відхилень та визначення їх причин.

7. Розробка заходів по усуненню і мінімізації впливу ризиків, яка здійснюється на основі аналізу ризиків. Розробляється перелік заходів, які будуть реалізовуватися в конкретному випадку, при цьому визначається чи потрібно впроваджувати окремі з них чи ні, чи можливо потрібно внести зміни до запланованих показників.

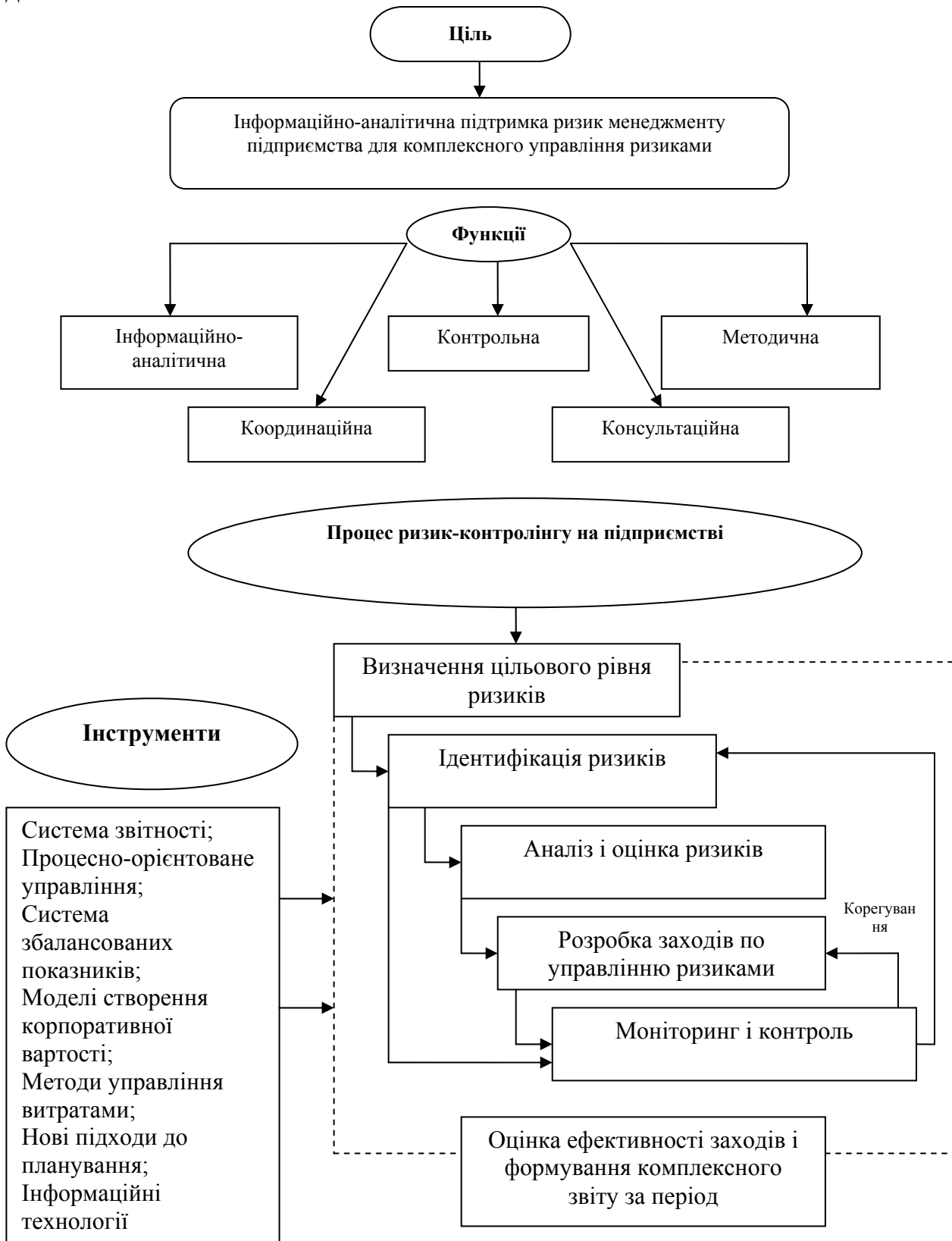

Рис. 2. Схема функціонування системи ризик-контролінгу на підприємстві [5]

8. Контроль ефективності впроваджених процедур ризик-контролінгу.

Один із алгоритмів впровадження ризик-контролінгу представлено на рис. 2. На нашу думку, він має окремі недоліки, проте в цілому відповідає сутності. Зокрема наведений інструментарій дещо звужений та не розкрито положень інформаційно-аналітичної підтримки ризик-менеджменту. Якщо розглядати в цілому формування ефективного інформаційного забезпечення процесу управління ризиками, то можна зазначити, що на сьогодні дане питання є дискусійним, оскільки динамічність розвитку зовнішнього середовища потребує постійного оновлення інформації, а тому одним із найсуттєвіших положень є відповідність отриманої інформації процесу прийняття рішень.

Як вже зазначалося визначення його інструментарію є дискусійним при визначенні меж застосування ризик-контролінгу та його місця в системі управління підприємством. Нові технології управління потребують формування і використання нових інструментів, що забезпечить ефективність ризик-контролінгу. Особливе місце при визначенні інструментарію належить системі збалансованих показників, які класифікуються за групами. В роботі [5] виділяється чотири групи таких показників: фінанси, клієнти, бізнес процеси, розвиток і зростання. Формування правильного вибору системи показників забезпечує їх взаємозв'язок з визначеними цілями, що в свою чергу дозволяє встановити причини їх відхилень від запланованих (встановлених). Показники мають своєчасно оновлюватися з метою забезпечення їх актуальності та підвищення ефективності їх оцінки.

Отже в сучасних умовах функціонування підприємств контролінг не тільки забезпечує організацію ефективної та прозорої фінансової структури, а і створює оптимальний інформаційний баланс шляхом формування системи внутрішньої звітності. Його впровадження в діяльність підприємства забезпечує підвищення ефективності діяльності підприємства та дозволяє утримати конкурентні позиції на ринку.

Література:

1. Ваганова А.С. Технология риск-контроллинга в системе управления бизнес-кризисами [Электонный ресурс] / А.С. Ваганова. // Инновационные технологии и управление бизнес-кризисами: материалы Всероссийской научно-практической конференция – Режим доступа: <http://www.mba.nnov.ru/conf/018/>
2. Бабенко Н.И. Организация интегрированного риск-менеджмента в промышленном холдинге [Текст] / Н.И. Бабенко // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы междунар. заоч. науч. конф. .Т. II. – М.: РИОР, 2011. – С. 73-76.
3. Приходько Е.А. Система риск-контроллинга финансовой деятельности предприятия [Электронный ресурс] / Е.А. Приходько. – Режим доступа : http://www.elitarium.ru/2007/10/12/riskkontrolling_predprijatija.html
4. Урбан В.Ю. Менеджмент и контроллинг операционных рисков [Электонный ресурс] / В.Ю. Урбан // [Управление организацией: диагностика, стратегия, эффективность](#) : материалы XII Международной научно-практической конференции. – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/20514/>
5. Гордина В.В. Некоторые аспекты формирования системы риск контроллинга на предприятии [Электонный ресурс] / В.В. Гордина. // Финансы и кредит. – 2012. – №28. – Режим доступа: <http://www.ebiblioteka.ru/browse/doc/27539079>

ГЛАВА 1.5. РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ У ВИРІШЕННІ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОБЛЕМИ

Кваша С.М.,

доктор економічних наук, професор, академік НААН;

Власов В.І.,

доктор економічних наук, професор;

Лисак М.А.

ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ

Один із чинників, що створює ускладнення продовольчого забезпечення – це диференціація природно-кліматичних та виробничо-технологічних умов окремих країн до ведення сільського господарства. Розрив між п'ятим технологічним укладом в розвинутих країнах та майже примітивним виробництвом з переважанням ручної праці в бідних країнах створює проблеми продовольчого забезпечення в окремих регіонах планети та необхідність глобального переміщення продовольства між країнами та континентами. Як наслідок, зростає залежність від продовольчого імпорту густонаселених регіонів світу, нездатних підвищити рівень продовольчого самозабезпечення через обмеженість природних ресурсів, що є ознакою нарощування масштабів голоду, насамперед в африканській цивілізації. Загострення проблеми продовольчої забезпеченості стане критичним в 2050 році – коли за прогнозами чисельність населення досягне 9 млрд людей.

Згідно з моделлю Worldwatch Institute, розробленої в 1995 р. під керівництвом Л. Брауна, демографічний ріст, збільшення використання води для промислових цілей і постачання міст, спричинять зниження темпів приросту врожайності, скорочення сільськогосподарських площ, уповільнення приросту виробництва зернових. Зокрема, про це свідчить середньорічний приріст виробництва зернових у світі що постійно знижується: в 1950-1984 рр. він становив 30 млн т, у 1984-1992 рр. – 12 млн і до 2030 р. знизиться до 9 млн т [1].

На противагу даній моделі науковці Консультативної групи з міжнародних аграрних досліджень (Groupe consultative pour la recherche agricole internationale) у своїй моделі (1994) виходять з того, що кожні 30 років урожайність подвоюється. У цих умовах збільшення виробництва продовольства на вже оброблюваних площах буде достатньо для задоволення глобальних потреб. Збільшення виробництва буде пов'язано з впровадженням результатів генетичних досліджень і розширенням використання добрив.

Найважливіший чинник, який зумовлює загострення продовольчої кризи, – зростання цін на основні продукти харчування, що призводить до погіршення добробуту населення. В короткостроковій перспективі у домогосподарств мало можливостей, протидіяти високим цінам на продовольство, що часто призводить до скорочення денного раціону харчування. Разом з тим, в середньо- і довгостроковій перспективі домогосподарства можуть вдаватися до

різних стратегій для вирішення проблем, що викликаються зниженням їх купівельної спроможності внаслідок зростання цін.

В країнах, де населення має доступ до різноманітних продуктів харчування, домогосподарства реагуватимуть на несподіване і різке підвищення продовольчих цін перш за все скороченням кількості споживаних продуктів харчування якісного продовольства на користь більш дешевих, але природно менш якісних продуктів, намагаючись зберігати при цьому загальне споживання основних продуктів харчування на колишньому рівні.

Взаємозв'язок між високими цінами на основні продукти харчування та їх дія на споживання складна і залежить від контекстуальних чинників, у тому числі від географічного поширення зростання цін на продовольство, кількості сировинних товарів в кожній окремій країні і рішень, що приймаються домогосподарствами щодо продуктів харчування, охорони здоров'я та опіки.

В цілому при аналізі можливої дії харчування на поведінку домогосподарств і окремих осіб у відповідь на зростання продовольчих цін стратегії виживання можна підрозділити на продовольчі і непродовольчі. Що стосується продовольчих стратегій, то раптове падіння купівельної спроможності може призвести до зміни кількості, якості та різноманітності споживаних видів продовольства.

Непродовольчі стратегії виживання можуть включати скорочення витрат на охорону здоров'я й освіту на додаток до пошуку інших джерел доходу для компенсації втрати купівельної спроможності. Важливо відзначити, що ступінь дії цін, що зростають, на домогосподарства і окремих осіб, значною мірою залежить від їх споживацької поведінки і становища з доходами до цінових потрясінь [1, с. 28-29].

Виправити становище, що склалося, може глобалізація економіки з усіма її суперечностями і перекосами, що володіє потенціалом для позитивної дії на продовольче становище. Партнерство цивілізацій може запобігти всесвітній продовольчій кризі і його найстрашнішій формі – масовому голоду з багатомільйонними людськими жертвами. В перспективі може бути створений механізм забезпечення продовольчої безпеки для всього населення земної кулі.

Таким чином глобальна продовольча безпека, стає фундаментальною частиною довгострокової стратегії сталого розвитку на базі партнерства цивілізацій. По суті вирішення проблеми повноцінного харчування населення визначає перспективи життя людини на планеті Земля.

До останнього часу основна увага надавалася досягненню продовольчої безпеки в масштабах окремої держави, союзу держав або регіонів. В XXI ст. цього явно недостатньо. Ринкові канали руху продовольства між цивілізаціями і державами надають певну дію на вирівнювання продовольчого забезпечення. В критичних ситуаціях допомагає міжнародна допомога голодуючому населенню окремих країн. Але поки що світове товариство не виробило адекватної стратегії забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Стратегія забезпечення глобальної продовольчої безпеки повинна складати базу довгострокової економічної політики країни і бути на постійному контролі Урядів, як найважливіша сфера діяльності держави по підтримці

стабільності і сталості розвитку економіки, оскільки продовольство є найважливішим важелем регулювання стану суспільства і пріоритетною споживацькою метою населення, багато в чому визначаючи основні його інтереси і мотиви поведінки.

За своєю формою стратегія повинна бути початковим документом, що включає основні поняття і визначення продовольчої незалежності, етапи її досягнення, напрями аграрної політики, перелік ключових внутрішніх і зовнішніх загроз, модель побудови національної продовольчої безпеки, методика оцінки забезпечення продовольством в національному і регіональному аспектах, параметри продовольчої незалежності, механізми і засоби її досягнення. Вона повинна враховувати особливості, традиції і цільові установки країн [2].

Розробку стратегії глобальної продовольчої безпеки пропонується будувати на таких засадах: **1.** Формування «виробничих резервів» в країнах – неттоекспортерах сільгосппродукції і «товарних резервів» в країнах – неттоімпортерах продовольства, наприклад, як запропоновано Концепцією створення стратегічного запасу зерна на території України під егідою ООН [3]; **2.** Створення системи, що гарантує виконання міжнародних контрактів на поставку продовольства в умовах кризи; **3.** Створення системи для підтримки імпорту продовольства в країни, які є нетто імпортерами і відрізняються особливо низькими доходами населення в умовах кризи. Зокрема, створення Міжнародної компанії по фінансуванню імпорту продовольства, МАФІП (Foodimport Financing Company, FIFO) [4, с. 19]; **4.** Поглиблення нинішньої системи міжнародного поділу праці (МПП) у світовому сільському господарстві [5, с. 175-176]; **5.** Розширення виробничих потужностей і доступу населення найбільш бідніших країн до ринку продовольства.

Світова продовольча безпека не може розглядатися тільки з точки зору співвідношення між глобальним попитом і пропозицією, оскільки в основі цього підходу лежить постулат про існування єдиного і однорідного світового ринку. Однак у бідних країнах, де більшість населення зайнято в сільському господарстві, попит і пропозиція продовольства не відокремлені один від одного, тому що в багатьох випадках вироблена продукція споживається в тому ж домогосподарстві.

Нерівність розподілу світового доходу між країнами та великими регіонами світу, а також у рамках кожної країни знаходиться в центрі проблем боротьби з бідністю. Розглянутий сценарій передбачає, що продовольча безпека найбільш бідних країн не може спиратися тільки на світовий ринок (імпорт і продовольчу допомогу) через його крайньої нестабільності.

Розширення виробництва та розвиток сільського господарства в країнах, що розвиваються повинні супроводжуватися розробкою і здійсненням стратегії продовольчої безпеки, спрямованої на досягнення трьох цілей:

– забезпечення необхідної кількості продовольства за рахунок власного виробництва, коли це необхідно, за рахунок імпорту та продовольчої допомоги, – лише у виняткових випадках;

– підтримка стабільності продовольчого постачання за рахунок скорочення коливань пропозиції і врожайності, адекватного управління національними запасами продовольства, розвитку транспортної інфраструктури та систем збуту;

– забезпечення доступу всіх індивідів до наявного продовольства; цієї мети повинна служити політика перерозподілу доходів, розширення зайнятості і збільшення споживання.

В результаті скоординованої роботи по всіх п'яти напрямках створюватиметься глобальна система, що забезпечують новий рівень стабільності світових сільськогосподарських ринків. Дана система в поєднанні із стратегією інноваційного прориву і поширення інновацій стане гарантією глобальної продовольчої безпеки ХХІ ст.

Вирішення продовольчої проблеми у світі міжнародної стратегії розвитку аграрної сфери потребує злагодженого плану дій, тому нами запропонована *Стратегія забезпечення глобальної продовольчої безпеки*, розроблена на основі даних ФАО:

Право на достатнє харчування згідно Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.).

Плани дій по досягненню стратегічної мети сприяння викорінюванню голоду та вирішенню проблеми продовольчої безпеки та недоїдання з визначенням головних чинників, що її визначають, зокрема низького рівня доходів або відсутність доступу до виробничих активів, антропогенних катастроф, стихійних бід, нерозумінням або відсутністю знань про потенційно серйозні наслідки незбалансованого раціону харчування для здоров'я.

Політичні зобов'язання з чіткою метою, стратегією і програмою по забезпечення продовольчої безпеки та харчування, а також механізми моніторингу, звітності, зазначені в національних стратегіях.

Загальне розуміння проблем і рішень з врахуванням можливостей сільського, лісового, рибного господарства та інших секторів економіки.

Механізми управління і координації з врахуванням наявності, доступності, стабільності постачання та використання продовольства, високими і волатильними цінами на продовольство, виснаженням природних ресурсів, глобалізацією, урбанізацією, зміною клімату.

Узгодженість стратегій, програм та інвестицій, що спиратимуться на інформаційні системи і відповідні механізми відстежування виконаної роботи та оцінку результатів.

Внесок продовольчих і сільськогосподарських систем в забезпечення харчування з забезпеченням необхідної наявності якісного продовольства в достатніх кількостях, відповідних методів підходу та харчування, а також доступу до послуг охорони здоров'я та здорового навколишнього середовища.

Гендерна нерівність і його наслідки для продовольчої безпеки і харчування полягає в розробці відповідних заходів політики, що спираються на точну інформацію та аналітичні дані в цілях сприяння викорінюванню гендерної нерівності та усунення її впливу на продовольчу безпеку.

Продовольча безпека і харчування в містах виражена сприянням зміцненню зв'язків між містом та селом і забезпеченням раціонального використання природних ресурсів на благо міського та сільського населення.

Боротьба з волатильністю цін на продовольство є необхідністю злагоджених міжнародних зусиль для усунення структурних причин волатильності цін на продовольство та гарантії, що ці заходи не зроблять негативного впливу на право дрібних і низькорентабельних виробників та споживачів на достатнє харчування.

Заходи по нарощуванню виробництва і пропозиції продовольства, а також по підвищенню стійкості до потрясінь: нарощувати стабільні, стійкі державні і приватні інвестиції; сприяти істотному розширенню наукових досліджень в області сільського господарства та заохочувати їх фінансування, у тому числі шляхом активізації діяльності реформованої Консультативної групи по міжнародних сільськогосподарських дослідженнях (КГМСД).

Заходи, направлені на зниження волатильності цін: підтримка Системи інформаційного забезпечення ринків сільськогосподарської продукції (AMIS); поліпшення координації у відповідь заходів, що приймаються в періоди криз продовольчих цін.

Заходи щодо поліпшення харчування з виконанням дій включення питань харчування в заходи політики та програми у сфері сільського господарства, продовольчої безпеки, охорони здоров'я, якості та безпеки продуктів харчування, водопостачання і санітарії та розвитку в цілому.

Підтримка поступального здійснення права на достатнє харчування в контексті національної продовольчої безпеки: вживання заходів по підтримці, адаптації або зміцненню харчової різноманітності та принципів здорового харчування і приготування їжі; розробка, реалізація, регулювання, моніторинг і оцінка програм по нарощуванню виробництва і споживання здорової і калорійної їжі.

Єднання і організованість як засіб боротьби з голодом полягає в діях урядів віддавати пріоритет, політичним заходам, програмам і фінансуванню у сфері боротьби з голодом, неповноцінним харчуванням, координації і мобілізації значущої підтримки через надання на національному, двосторонньому або багатобічному рівнях як гуманітарної допомоги, так і допомоги в цілях розвитку з урахуванням пріоритетів країн.

Консолідація найважливішого досвіду дій на рівні країни - створенням або укріпленням міжміністерських механізмів, що відповідають за стратегії, політику і програми у сфері національної продовольчої безпеки та харчування.

Здійснення керівних принципів в підтримку права на достатнє харчування створенням судових, позасудових або адміністративних механізмів звітності і розгляду скарг, що дасть можливість забезпечити невідкладне вживання заходів по виправленню положення у випадках, коли політика або програми не реалізуються або не приносять очікуваних результатів.

Посилення координації діяльності галузевих міністерств і участі цивільного суспільства в вирішенні продовольчої проблеми та створенні сприятливих умов для реалізації права на харчування шляхом встановлення

нового дорадчого органу при президенті країни – «Національна рада з питань безпеки у сфері продовольства та харчування» (НРПБСПХ); впровадження програми наданням грошових коштів Bolsa Familia – база даних програми нужденних сімей і бенефіціарів.

Нарощування загальної підтримки регіональних і національних заходів і дії у відповідь на глобальні виклики ґрунтуватися на об'єктивних оцінках потреб, які проводяться при участі як бенефіціарів, так і, по можливості, інших зацікавлених сторін, і охоплюють нужденні і уразливі групи населення.

Участь у Глобальній програмі в області сільського господарства на користь забезпечення продовольчої безпеки будується на принципах ефективності допомоги. Програма координує донорську підтримку здійснюваних під управлінням країн стратегічних програм в області сільського господарства і продовольчої безпеки.

Моніторинг і подальша діяльність з метою швидкого і ефективного підвищення рівня продовольчої безпеки і скорочення масштабів недоїдання потрібно розробити інноваційний механізм, включаючи визначення загальних показників для відстеження прогресу на шляху до вказаної злагодженої мети і проведення заходів з урахуванням досвіду.

Таким чином, розробка та впровадження міжнародної стратегії розвитку аграрної сфери дасть змогу швидко і ефективно підвищити рівень продовольчої безпеки і скоротити масштаби недоїдання. При цьому, сприятиме досягненню у всіх людей постійного фізичного і економічного доступу до достатньої кількості безпечної і поживної їжі, що дозволить задовольняти їх харчові потреби і смакові переваги для ведення активного і здорового способу життя.

Література:

1. Діуф Дж. Состояние продовольственной необеспечённости в мире 2008 г. Высокие цены на продовольствие и продовольственная обеспеченность – угрозы и возможности /Дж. Діуф // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/011/i0291r/i0291r00.htm>
2. Гусаков В. Стратегия национальной продовольственной независимости Беларуси / В. Гусаков // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2007. – № 1. С. 71–74.
3. Жук В.М. Наукове обґрунтування формування стратегічних запасів зерна: перспектива України в умовах глобалізації /В.М.Жук //Облік і фінанси АПК. –2012. – №2. – С. 3–13.
4. Виклики і шляхи агропромислового розвитку / [Б. Й. Пасхавер, О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван]; за ред. акад. НААН Б.Й. Пасхавера; НАН України: Ін-т екон. та прогнозів. – К. : 2009. – 432 с.
5. Игрицкий Ю. И. Глобализация: Контуры XXI века: Реф. сб. / РАН. ИНИОН. Центр научно-информ. исслед. глобальных и региональных пробл. Отд. Восточной Европы; Редкол. Вып.: Ю. И. Игрицкий, П. В. Малиновский. – М., 2004 – Ч. 2. – 252 с.

ГЛАВА 1.6. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ МАШИНОБУДУВАННЯ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ ФАКТОРІВ

*Домашенко М.Д., к.е.н., асистент
Омельяненко В.А., асистент
Сумський державний університет*

Машинобудування є найважливішою галуззю економіки будь-якого індустріально розвиненої держави. Виробляючи різноманітне устаткування, машини, верстати, прилади, а також товари для населення, машинобудування забезпечує стабільність діяльності АПК, енергетичного і металургійного секторів, транспорту та інших ключових галузей економіки. Стійкий розвиток і надійне функціонування машинобудування багато в чому визначає енергоємність і матеріалоемність економіки, продуктивність праці, рівень екологічної безпеки промислового виробництва і, в остаточному підсумку, економічну безпеку країни.

Частка машинобудування у вартості експорту країни відбиває ступінь залучення національної галузі в міжнародний поділ праці, рівень потреби у продукції на світовому ринку. Лідирують в цьому переважно високорозвинені країни. Найбільш високий цей показник у Японії (64%), США, ФРН, Швеції, Канаді (понад 40%), відносно високий цей показник в індустріальних країн, що швидко розвиваються, Азії (30–40%).

Машинобудування, як системна галузь економіки, що визначає рівень наукового, технологічного, виробничого і кадрового потенціалів країни, обороноздатності держави, а також стійкого функціонування всіх галузей промисловості, є головним "плацдармом" підйому економіки і особливо забезпечення її інноваційного характеру. Особливістю машинобудівної галузі є її технологічна багатокладність, а саме, близько 20 підгалузей та майже 11 тисяч підприємств різного масштабу та напряму діяльності.

Країни досить контрастно розрізняються за галузевою структурою галузі і по частці в машинобудівному комплексі новітніх галузей. Найбільш складною та повною структурою відрізняється машинобудування США, Японії та Німеччини. У них розвинені практично всі галузі сучасного машинобудування, але в той же час для них характерна і традиційно сформована спеціалізація. Так, у машинобудуванні США більша роль належить новітнім галузям, прямо або побічно пов'язаним з військовим виробництвом, зокрема авіа-ракетно-космічною промисловістю.

В епоху НТП світове машинобудування в цілому стає все більш наукоємним. У розвинених країнах на нього припадає понад 2/3 всіх витрат на НДДКР у промисловому виробництві. При цьому до 70% власних розробок машинобудування реалізується всередині цих країн, бо це є питанням економічної безпеки держави. Передові технології купити практично неможливо, а експортуються переважно готова продукція. Загальною тенденцією став також перехід від універсальних до більш спеціалізованих підприємств. Що стосується змін у структурі галузі, то вони були викликані в

першу чергу тим, що новітні галузі стали розвиватися найбільше швидко, нові – більш повільними темпами, а старі – ще більш уповільнено.

Конкретизувати цю тенденцію можна на прикладах космічної промисловості. Аналізуючи розвиток космічного машинобудування та машинобудування загалом варто відзначити вплив міжнародного фактора, до впливу якого особливо чутливі наукоємні галузі машинобудування.

Космічна промисловість – це типова новітня галузь сучасного машинобудування. Вона виникла на основі існуючої раніше авіаційної промисловості, до якої в епоху НТП додалося виробництво ракет, різних космічних апаратів, двигунів, приладів і т.п. Ця галузь відноситься до числа найбільш наукоємних, будучи лідером (разом з електронікою) у витратах на НДДКР. Поряд з цим вона відрізняється підвищеною трудомісткістю і капіталоемністю, а також дає можливість забезпечити впровадження в практику інших галузей народного господарства нових матеріалів, технологічних процесів, устаткування, створених в рамках цього нового напрямку.

За оцінками експертів, у найближчі роки попит у світі на космічну продукцію та спільні дослідження буде стабільно зростати. Якщо зараз обсяг цього ринку становить 300-400 млрд. дол., то до 2030 року він може збільшитися до 1,5 трлн. дол. Україна повинна повною мірою використати це вікно можливостей, тим більше що наявні гарні позиції, що були створені колишніми поколіннями дослідників, інженерів і техніків.

З точки зору економічної безпеки та наявних тенденцій розвитку міжнародний фактор варто аналізувати в першу чергу з технологічного аспекту. Найважливішими факторами, що забезпечують успішну конкурентоздатність країни, є саме її здатність створювати нові технології, а також здобувати та успішно освоювати технології як із зовнішніх, так і із внутрішніх джерел. Очевидно, що, хоча це стосується всіх країн, передача технології з іноземних джерел та з міжнародних і національних науково-дослідних інститутів є важливим джерелом технічної інформації в першу чергу для країн, що розвиваються. Завдання полягає в забезпеченні ефективного доступу до цієї інформації та виробленні механізмів для її ефективного використання для забезпечення економічної безпеки.

Відтак, провідної ролі у міжнародному вимірі набуває науково-технологічна безпека, тобто безпека при реалізації наявних або нових знань і технологій у виробничій та іншій економічній діяльності, включаючи заходи і засоби, що забезпечують рівень розвитку науки та технологій у ключових напрямках для забезпечення суверенітету, соціально-економічного розвитку держави і його національної безпеки [1].

Науково-технологічна безпека держави припускає:

- надійність відтворення національного науково-технічного, технологічного та виробничого потенціалів;
- розвиток пріоритетних напрямків пошукових, фундаментальних і прикладних наукових досліджень, технічних і технологічних розробок, що забезпечують конкурентоздатність національної економіки;
- забезпечення режиму таємності та охорони на об'єктах стратегічної

важливості, виробництвах підвищеної небезпеки, у науково-дослідних організаціях і на підприємствах, робота яких містить відомості, що становлять державну таємницю;

- експортний контроль над поширенням наукових, технічних і технологічних розробок;

- захист прав інтелектуальної власності та результатів інтелектуальної діяльності, у тому числі в сферах зовнішньоекономічної діяльності та науково-технічного співробітництва;

- підтримку придбання економічними суб'єктами за кордоном технологій та "ноу-хау" замість покупки готової продукції;

- розвідувальну та контр розвідувальну діяльність у сфері технологій і наукових розробок, що мають стратегічне значення.

Загалом технологічна безпека являє собою політику збереження сформованого технологічного укладу, що визначає науково-технічний потенціал країни, не допускаючи руйнування сукупності технологічно сполучених виробництв, що забезпечують підтримку цілісності. У випадку зміни внутрішніх і зовнішніх умов у гіршу сторону виживання сполучених виробництв повинне бути забезпечене інтелектуальними і технологічними ресурсами, що дозволяють зберегти в мінімально припустимому працездатному стані компоненти.

Технологічна безпека передбачає стан розвитку науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) і провідних галузей, що виробляють сучасну техніку, яка забезпечує для країни можливість самостійного вирішення найбільш важливих для національної, у тому числі економічної, безпеки завдань навіть в екстремальних умовах. У цей час, коли фронт наукових досліджень значно розширився та значних величин досягла номенклатура випускаємої продукції, у межах окремо взятої країни неможливо вести наукові дослідження з всіх напрямків науки та виробляти всі види продукції. Однак країна повинна на базі власного науково-виробничого потенціалу робити або мати можливість швидко освоїти випуск найсучаснішої техніки, що забезпечує обороноздатність країни, а також на ряді ключових напрямків виробляти продукцію на світовому науково-технічному рівні або вище його та постійно оновлювати цю продукцію, зберігаючи її конкурентоздатність.

Для цього в методологічному плані необхідним є формування систему "прозорих" критеріїв аналізу, технологій оцінювання, а також моніторингу (безперервного спостереження) стану, як окремих підприємств, так і галузі машинобудування в цілому. Це, у свою чергу, дозволить гнучко реагувати та конструктивно управляти цими складними процесами [5].

На основі аналізу переваг та недоліків існуючих методів визначення стратегічних напрямів розвитку підприємства пропонуємо авторський підхід до визначення рівня ринкових можливостей.

Основою запропонованого методу є схема значень рівня ринкових можливостей підприємства, яка враховує три параметри: ступінь новизни товару, ринку, споживача. Даний метод дає можливість прийняти стратегічні рішення про окремих продукт на окремому ринку та окремому споживачу і на

базі збалансування всього бізнес-портфеля провести узагальнення стратегій всього підприємства. Схема визначення рівня ринкових можливостей машинобудівного підприємства представлена на рис 1.

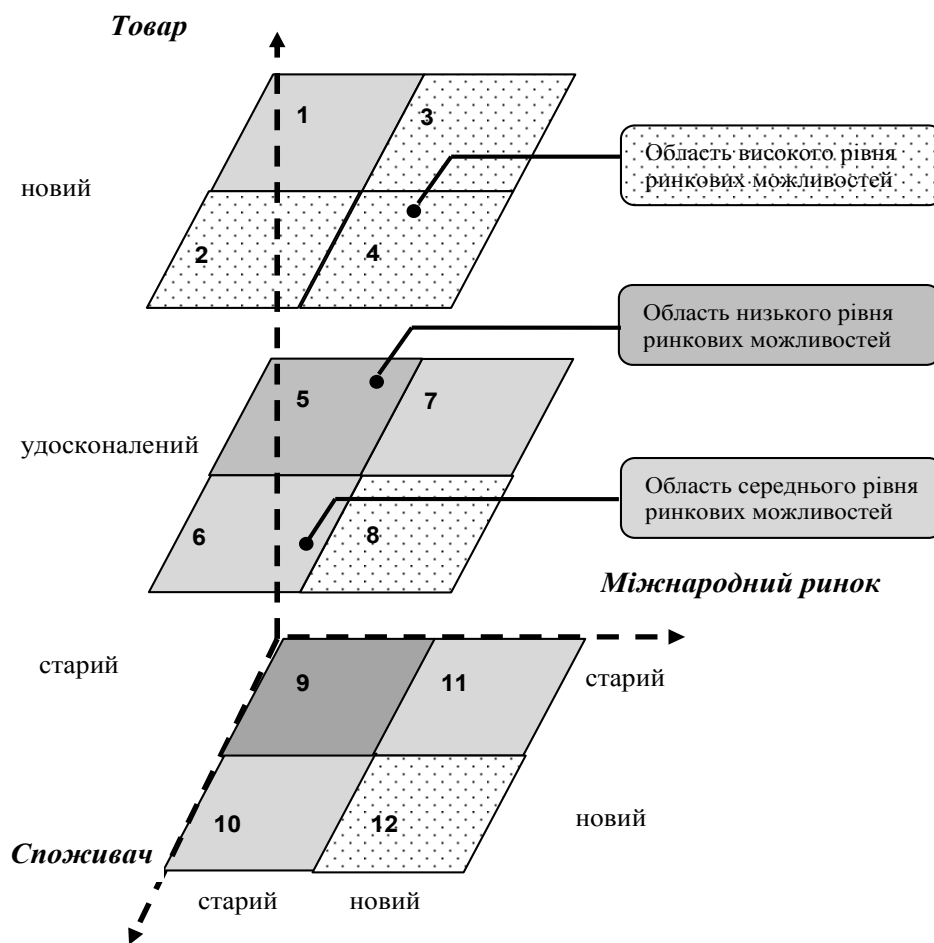

Рис. 1. Схема визначення рівня ринкових можливостей машинобудівного підприємства на міжнародному ринку

Кожен квадрант схеми набуває значення новизни товару, споживача, ринку. У випадку, якщо всі показники квадранту набувають значення нового (новий товар, новий ринок, новий споживач) – рівень ринкових можливостей підприємства набуває значення одиниці. Якщо два показники квадранту відповідають новому, а третій удосконаленому або старому – рівень ринкових можливостей підприємства набуває значення 0,75. Якщо один показник квадранту відповідає новому, один удосконаленому і один старому – рівень ринкових можливостей підприємства набуває значення 0,5. У випадку, якщо два показники квадранту набуває значення старого, а один удосконаленого - рівень ринкових можливостей підприємства набуває значення 0,25. І якщо всі показники квадранту набувають значення старого – рівень ринкових можливостей підприємства дорівнює нулю.

Сучасними тенденціями в космічному машинобудуванні є підвищені вимоги до функціонально-експлуатаційних характеристик, як окремих вузлів, блоків, систем, так і космічного апарата зв'язку в цілому.

Наприклад, щодо бортової системи зв'язку космічного апарата це виражається в збільшенні строку активного існування, підвищенні потужності переданих сигналів, змінюються діапазони частот та ін., що приводить до зростання навантажень на їх конструкцію. Одночасно, ведеться пошук шляхів по зниженню мінімізації масогабаритних показників всіх механічних систем і механізмів космічного апарата зв'язку. Очевидно, що ці тенденції перебувають у протиріччі, що приводить до необхідності розробки уточнених методів розрахунку для всіх вузлів, блоків і систем космічного апарата з урахуванням можливих впливів на них на всіх етапах життєвого циклу [2]. Тому виникає завдання системного управління конкурентоздатністю галузі.

Реалізацію концепції конкурентоздатності на макрорівні ми пропонуємо розглядати за допомогою стратегічного маркетингу – інструменту прогнозування майбутніх параметрів функціонування та розвитку складних систем. Результатом прогнозування мають стати нормативи конкурентоздатності: майбутніх товарів і нововведень; технологій; методів організації виробництва та менеджменту. Це прогнозування повинне здійснюватися із застосуванням наукових підходів, методів системного аналізу й дослідження операцій, стратегічної сегментації ринку. Розроблені нормативи конкурентоздатності перерахованих об'єктів передаються на стадію НДДКР для експериментальної перевірки можливості їхнього матеріального втілення.

Держава в якомусь змісті є холдинговою структурою стосовно всіх вітчизняних підприємств. Вона бореться за конкурентні переваги своєї холдингової структури, завдяки чому збільшуються виробництво та продажі підприємств, що входять в своєрідний «холдинг», а сам «холдинг» має прибуток у вигляді податків. Тому до політики держави, як підприємства, можна використовувати всі положення стратегічного маркетингу.

Відповідно до стратегічного маркетингу держава має створювати та розвивати конкурентні переваги. Однієї з розповсюджених конкурентних стратегій є лідерство за витратами. Тобто в держави є конкурентна перевага перед іншими державами по витратах, що виражається у вартості ресурсів усередині країни, вартості робочої сили тощо.

Стратегічне управління припускає не стільки довгостроковий аспект, скільки здатність до коректування організаційних форм і ключових напрямків діяльності в умовах швидко мінливого зовнішнього середовища відповідно до поставлених завдань. Розроблена в рамках стратегічного маркетингу методологія прийнятна для дослідження економіки з метою прогнозування та визначення причинно-наслідкових зв'язків та співвідношення факторів.

До основних напрямків діяльності в рамках стратегічного підходу можна віднести:

- прогнозна та аналітична діяльність, вибір стратегічних наукових напрямків, розробка дорожніх карт досягнення стратегічних цілей, консультаційна та інформаційна підтримка центральних органів виконавчої влади, державних організацій та установ;

- гармонізація зусиль зацікавлених сторін, включаючи міністерства та відомства, органи влади регіонального та муніципального рівня, наукові та

освітні організації, державні корпорації, підприємства та організації всіх форм власності, інфраструктурні монополії, в рамках існуючих механізмів реалізації національної науково-технологічної політики, галузевих стратегій і програм, корпоративних програм розвитку і т.д.;

- стимулювання наукових досліджень та освоєння передових технологій, необхідних для реалізації національних інтересів та потреб суспільства;

- поширення інформації та інформаційна підтримка заходів, зв'язок з родинними вітчизняними та закордонними технологічними платформами, структурами та організаціями, рекламна діяльність, організація і проведення конференцій, нарад, семінарів та інших заходів.

Досвід багатьох high-tech-підприємств також свідчить, що наявність відомого за межами країни бренду залучає інвесторів до співробітництва з таким підприємством. Що ж стосується іміджу регіону і країни в цілому, то завжди існував прямий об'єктивний взаємозв'язок – з одного боку, позитивний імідж регіону в очах потенційних партнерів, сприяють просуванню на зовнішні ринки продукції, виробленої на даній території (COO – country of origin), з іншого боку – наявність у регіоні національно та інтернаціонально визнаних брендів підприємств-виробників підвищує імідж регіону в цілому.

Інформація про країну походження служить стимулом, на підставі якого споживачі роблять висновки щодо товару та його характеристик, тобто країна походження є фактором загальної оцінки якості товару. Даний аспект також закріплений у відповідному законодавстві про охорону прав на зазначення походження товарів. Саме на рівні регіону часто виникають проблеми з використанням регіональних брендів. У країнах, де діє англійська система права (США, Великобританія, Австралія, ПАР, Канада), пріоритетне право виробника: він може вести торгівлю протягом десятків років, не побоюючись за свою інтелектуальну власність. Для маркетингу території важливе значення має проблема використання найменування регіону в назві товарів вироблених як місцевими підприємствами, так й іноземними.

В рамках стратегії відбуваються процеси реструктуризації космічної промисловості, що спрямовані на досягнення якісно нового стану фірм, що дозволяє не тільки вижити в динамічних умовах, але й забезпечити нарощення конкурентних можливостей на ринку космічних товарів і послуг [3]. Переваги в результаті реструктуризації можна умовно виділити в такі чотири групи:

1) поточна економія на елементах постійних витрат. Консолідація в цьому випадку означає скорочення накладних витрат за рахунок усунення паралельних структур, вивільнення територій, розпродажу інфраструктурних об'єктів, скорочення інвестицій у дублюючі НДДКР і т.п.;

2) реалізація ефекту масштабу. У цьому випадку фірма, що залучає однопрофільні потужності та консолідує їх у своїй виробничій структурі, розраховує на ріст даного ринку, збільшення серійності виробництва, зниження витрат на одиницю продукції та збільшення тим самим своєї частки на даному ринку та одержуваних доходах;

3) досягнення ефекту синергізму у взаємодоповнюючих галузях. Підприємство, що залучає науково-виробничі потужності, орієнтовані на

використання у взаємозалежних галузях (наприклад, електроніка та інформаційні послуги), розраховує не просто на кількісне нарощення, але й на якісне удосконалення консолідованих активів через об'єднання наукового потенціалу раніше розрізаних підрозділів. В результаті компанія здатна розробити нові технології, продукцію або захопити конкурентні позиції;

4) диверсифікованість науково-промислового потенціалу та проникнення на нові ринки. Компанія шляхом укрупнення і консолідації науково-виробничих активів розраховує на прискорену реалізацію наукових проектів на нових для себе ринках. Об'єднання зусиль і створення нового технологічного продукту на новому ринку – мета цієї стратегії. Одним з найбільш типових проявів такого роду діяльності є ситуація на ринку супутникових спостережень.

Результатом використання стратегічного підходу до довгострокового розвитку країни є політика використання ресурсного потенціалу та позиціонування в промисловому та науково-технічному середовищі. В умовах технологічного прогресу була визнана залежність конкурентоздатності корпорацій від соціального та інституціонального клімату в країні.

Література:

1. Данилевич А., Рогозин Д., Рогозин О. Война и мир в терминах и определениях. – М.: ПоРог, 2004. – 624 с.
2. Кудрявцев И.В. Проблема расчета волноводов крупногабаритных антенно-фидерных систем космических аппаратов связи [Электронный ресурс] / Кудрявцев И.В., Барыкин Е.С., Гоцелюк О.Б., Горохова Е.Ю., Фоминцев Л.А. // IX Всероссийская научно-техническая конференция с международным участием, посвященная 385-летию со дня основания г. Красноярска. – Режим доступа: http://www.conf.sfu-kras.ru/conf/mn2013/report?memb_id=5760
3. Направления реструктуризации аэрокосмической промышленности [Электронный ресурс] // Большая энциклопедия космонавтики. – Режим доступа: <http://libspace.narod.ru/181.html>
4. Омеляненко В.А. Теоретичні основи аналізу економіки високих технологій // В.А. Омеляненко // Траєкторії розвитку економічних систем в сучасних умовах: колективна монографія / За ред. А.О. Каснич, М.С. Хоменко. – Кременчук: Кременчуцька міська друкарня, 2014. – С. 20–28.
5. Удодова Е.Н. Анализ технологий мониторинга состояния отрасли судового машиностроения [Электронный ресурс] / Е.Н. Удодова, А.В. Алексеев // Имитационное и комплексное моделирование морской техники и морских транспортных систем: Материалы II международной научно-практической конференции «ИКМ МТМТС 2013» (Санкт-Петербург, 3–4 июля 2013 г.). – Режим доступа: <http://simulation.su/uploads/files/default/scm-memts-2013-123-126.pdf>.

ГЛАВА 1.7. РОЛЬ ОБЛІКОВОЇ І ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВИХ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ ТА ПОСИЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Замлинський В.А.

кандидат економічних наук, доцент

Одеський інститут фінансів

Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі

Реалії сьогодення свідчать про актуальність наукових досліджень з розв'язання проблем зміцнення економічної безпеки України в умовах глобалізації шляхом розробки власної економічної стратегії і політики інвестиційної привабливості. Україна має значні виробничі потужності підприємств з високим рівнем фізичного і морального зносу, для яких не сформований організаційно-економічний інструментарій повноцінного завантаження виробництва, що ставить під сумнів подальші перспективи їх розвитку. Попри активне декларування глобальними економічними гравцями єдиного економічного середовища, яке «спрощує» виробничо-господарські і фінансові операції, кожна країна сьогодні намагається збудувати конкурентоспроможну економіку і постійно утримувати та зміцнювати свої позиції у світовій системі господарювання, мінімізувати наслідки глобальних загроз у разі їх виникнення, що, у свою чергу, забезпечить ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання держави. Високі темпи росту демонструють компанії, здатні ефективно поєднувати впровадження інноваційних технологій та освоєння нових ринків.

Проблеми посилення економічного впливу України в умовах глобалізації світових товарних ринків та міжнародної конкуренції через створення конкурентних переваг стали предметом досліджень вітчизняних та закордонних вчених. Проблемам економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки присвячена значна кількість наукових праць, зокрема: У. Альбрехта, Л. Брауна, С. Брю, О. Барановського, В. Бородюка, З. Варналія, Т. Васильціва, А. Вестінга, О. Власюка, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Гордієнка, Б. Губського, В. Гейця, І. Гришової, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, В. Жука, В. Кириленка, Т. Ковальчука, І. Мазура, К. Макконнелла, Х. Мауля, Х. Мальгрема, Х. Моргензана, В. Мунтіяна, В. Нордхауса, П. Самуельсона, В. Шлемка та багатьох інших.

Сьогодні ми є свідками масштабних геополітичних та економічних перетворень, пов'язаних з перерозподілом зон впливу світового капіталу. Економічна та політична дестабілізація може призвести до втрати зовнішніх ринків для українських товарів, скорочення доходної частини бюджету, зниження рівня капіталізації бізнесу та знецінення українських активів. Це, у свою чергу, підвищило рівень інвестиційної привабливості національної економіки для європейського бізнесу, який незабаром отримає безперечні гарантії виконання зобов'язань і контрактів, та створить ефективну систему державних закупівель, які є вагомим інструментом стимулювання економічної

діяльності фінансового ринку ЄС. Країни ЄС прагнуть якнайшвидше опанувати український економічний простір, інвестувавши «довгі» гроші за невисокими ставками у нерозвинену та неадаптовану до вимог ЄС економічну інфраструктуру нашої країни. Іноземні бізнес-структури почнуть динамічний розвиток у відповідності до вимог Європейського Союзу у той час, коли неадаптований реальний сектор національної економіки, який потребує модернізації та оновлення основного капіталу, буде катастрофічно втрачати конкурентні переваги.

Знівельовані передумови для стабілізації економіки та її успішного розвитку, які ґрунтувалися на домовленості керівництва України та Росії, по яким Україна отримала зниження ціни на газ та домовленість про кредит у \$ 15 млрд. Політичне протистояння поставило під сумнів реалізацію ряду проектів – у суднобудуванні, авіабудуванні, будівництві мосту через Керченську протоку та інших, які сумарно могли забезпечити входження значних інвестицій в українську економіку. За таких умов прогноз зростання ВВП України протягом 2014 року в розмірі 2-3% був абсолютно реальним.

Економічні та геополітичні можливості євроінтеграції України потребують активного наукового обговорення з метою визначення пріоритетів подальшого розвитку. Євросоюз, за допомогою власного інноваційного потенціалу, повинен стати партнером у розбудові ефективної економіки України. Законом «Про основи національної безпеки України» визначається, що національна безпека України як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам», досягається шляхом проведення виваженої державної політики у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та ін. сферах [1]. Забезпечення економічної та інформаційної безпеки, нарівні із захистом суверенітету і територіальної цілісності України, відноситься Конституцією України (Стаття 17) до найважливіших функцій держави [2].

Корупція у сфері управління державними фінансами не дає можливості ефективно використовувати значні ресурси на зростання добробуту суспільства, ставить під загрозу здатність уряду реалізовувати заплановані заходи, безпосередньо зменшує витрати на розвиток пріоритетних галузей і заважає економічному зростанню. Тінізація бізнесу – наслідок конфлікту між державою і бізнесом, який розповсюджується завдяки непрозорості у діяльності корумпованого бюрократичного апарату та дефіциту знань держави про поведінку бізнесу. Корумповані чиновники в латентному режимі пристосовують механізм державного управління задля власного збагачення. Перехід легального бізнесу в тінь є вимушеною реакцією підприємців на жорсткі умови ринку і економічної політики держави, що проявляються в таких ставках податків і кредитів, які нівелюють майже увесь прибуток. Корупційну складову можливо і необхідно виявляти на всіх етапах управління державними фінансами, включаючи формування та виконання бюджету, ведення прозорі

бухгалтерської документації і подання звітності, проведення зовнішнього аудиту.

Найбільш негативними наслідками тіньової економіки є:

- втрата податкових надходжень, і як результат — ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань перед суспільством і посилення нерівномірності податкового тиску;
- недовіра та невідповідність дійсності управлінських рішень через відсутність повноти та об'єктивності офіційної інформації про розвиток економічних процесів в Україні;
- можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції тіньового сектора на величину несплаченого податку;
- несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві, нераціональне розміщення наявних суспільних ресурсів.

Тому необхідна розробка рекомендацій щодо впровадження світового досвіду з питань протидії «відмиванню» доходів незаконного походження та обмеження псевдо легальних шляхів легалізації тіньових капіталів.

Актуальними на сьогодні є проблеми тіньової зайнятості та оплати праці, тінізації ринку земель, заниження суб'єктами господарювання відомостей про отримані доходи з метою зменшення суми сплачуваних податків або ведення комерційної діяльності взагалі без державної реєстрації. Сьогодні формування ефективної конкурентоспроможної економіки, поєднання соціального та економічного розвитку суспільства, побудова в Україні економіки європейського зразка неможливі без суттєвого зниження рівня тінізації (детінізації) української економіки. Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Виведення на «світло» тіньових капіталів сприятиме відчутному збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави.

В кожній сфері прояву тіньової економіки потрібно шукати різні шляхи детінізації, адже специфічність кожної галузі не дає все звести під стандартне трактування. Так, сферу підприємництва необхідно легалізувати за рахунок удосконалення системи оподаткування, в аграрній галузі – впровадженням єдиної кадастрової системи, у виплаті зарплати працівникам – ліквідувати диспропорції в оплаті праці та ввести диференціацію оподаткування. Усі ці дії неможливі без їх суцільного обліку і суворого контролю, про що сьогодні «забули» суб'єкти недержавного господарювання.

Тіньова економіка є своєрідним економічним стабілізатором. Вона характеризується більшою гнучкістю та динамічністю, ніж легальна економіка, має здатність швидко заповнювати ніші, що виникають в економічному просторі, та створювати додаткові робочі місця, підтримуючи доходи громадян та підприємств під час несприятливих умов для бізнесу. Участь у тіньовій економічній діяльності для значної частини населення стала вимушеним

засобом виживання, що дозволило уникнути соціальних потрясінь у суспільстві за умов руйнівної економічної кризи.

Необхідно відзначити й те, що проблеми детінізації економіки тісно пов'язані з технологіями документообігу, тому часом їх важко формалізувати та структурувати в єдину інформаційно-аналітичну систему, яка б могла стати основою комплексної державної програми детінізації всіх сегментів економічних відносин. У контексті ринкових перетворень та проблем детінізації економіки весь обсяг таких документів необхідно піддати повній інвентаризації з метою їх оптимізації шляхом універсалізації документообігу, введення єдиної електронної бази.

В сучасних умовах динамічного глобального середовища існує таке поняття як комунікаційна тінь – економічна діяльність, що зумовлена новітніми технологічними досягненнями, яка не лише не підпадає під дію чинного законодавства та обліку офіційною статистикою, не може бути оцінена за будь-яким вже знаним механізмом ціноутворення, отже, і податкові надходження з такої діяльності складно визначити. Вона пов'язана з Інтернет-мережею, де усе, що купується і продається, дуже складно піддається обліку і контролю. Виникнення віртуальних банків, магазинів та установ з надання різноманітних послуг, у тому числі і протиправного характеру, безумовно, ускладнюють стан контролю за грошовими і товарно-матеріальними потоками і призводять до тіньового капіталообороту, активізації діяльності транснаціональних злочинних формувань, тінізації міжнародних економічних відносин, насичення світового господарства глобалізованим криміногенним потенціалом.

Потрібен дієвий механізм контролю з боку держави за цим ринком, який швидко розвивається, у якому працюють не відомо скільки громадян, продається невизначена кількість товарів та послуг, тому замість значних надходжень ми отримуємо збільшення дефіциту бюджету, державного боргу... Це свідчить про необхідність впровадження нової системи обліково-аналітичного забезпечення вартісно-орієнтованого управління підприємств і організацій, які приховують обсяги своєї діяльності і, користуючись прогалинами у законодавстві, збільшують прибутки.

Глобалізація тіньових процесів у сфері економічних відносин є проблемою світового масштабу, а протидія криміногенним тіньовим процесам – завданням усього Світового співтовариства. Важливим чинником детінізації економіки має стати продовження широкомасштабної податкової реформи, спрямованої на зниження і вирівнювання податкового тягаря, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, заохочення інвестиційної діяльності, мінімізацію витрат на виконання й адміністрування податкового законодавства.

Необхідно також запровадити на певний перехідний період політику амністії по відношенню до тіньового некримінального капіталу через відкриття йому шляхів для легального інвестування. Це потребуватиме прийняття Закону «Про легалізацію коштів, отриманих некримінальним шляхом» з відповідним врегулюванням процесу і умов легалізації та гарантій не переслідування. Слід

зауважити, що такі заходи з детінізації економіки як «амністія» капіталів некримінального походження стануть дієвими, коли дійсно постане вибір: або «закриватися», або працювати «по-білому». Тіньовий ринок зростає, обмеження обігу готівки і валютних коштів, нові податки для працюючого населення (утилізаційний збір, податок на доходи по депозитам, валютних операцій, податок на нерухомість) не призведуть до покращення ситуації.

Україні потрібне залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, що спеціалізуються на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства. Реалізація зазначених та інших заходів з подальшої детінізації економіки сприятиме не лише формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства в цілому, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз національній безпеці держави.

Сьогодні потрібно сформуванню якісно нову участь бухгалтерського обліку в економічному середовищі. У фінансовій звітності транснаціональних корпорацій більше третини вартості активів стосується нематеріальних активів. Не применшуючи важливість таких активів, наша країна має навчитися доводити світові та закріплювати у МСФЗ також пріоритетність інших глобальних цінностей. У порівнянні з розвинутими країнами структура балансів наших підприємств є деформованою та інвестиційно-непривабливою з причин непередставлення ряду важливих капіталів. Пріоритетними цінностями, які потребують негайної дооцінки та включення у структуру активів, є землі сільськогосподарського призначення та довгострокові біологічні активи, що значно підвищить рівень капіталізації.

У порівнянні з розвинутими країнами рівень капіталізації українських підприємств є низьким та економічно спотвореним внаслідок неврахування ряду важливих статей. «У США та країнах ЄС земля, як власна так і орендована, в структурі активів займає 40%, тоді як у вітчизняних балансах вона взагалі відсутня. Для вирішення вищезазначених та інших проблем інвестиційної привабливості та фінансової безпеки Інститутом обліку і фінансів НААН розроблені нові обліково-фінансові технології, методика переоцінки матеріальних активів, оцінки та представлення у звітності інтелектуального та біологічного капіталу.

В цілому по Україні, за рахунок запропонованих підходів можна досягти зростання вартості активів сільськогосподарських підприємств, як майнового показника інвестиційної привабливості, більше ніж вдвічі – з 228,3 до 513,4 млрд. грн. [3].»

Одним із важливих чинників фінансової стабілізації економіки будь-якої держави є об'єктивний процес нарощування потенціалу вітчизняного бізнесу, наслідком якого, як правило, є капіталізація господарюючих суб'єктів. Зростання капіталізації виступає не лише показником покращення фінансового стану підприємств і організацій, але й умовою зміцнення їх фінансової стійкості.

Сучасні глобальні процеси вимагають адекватних змін від бухгалтерської інформаційної системи та формують потребу в новій універсальній та якісній світовій мові бізнесу. Поглиблення й уніфікація економічних інтеграційних процесів призводить до появи нових форм організаційної єдності держав у даній сфері міжнародних відносин, у тому числі за допомогою впровадження наднаціональних органів регулювання. В умовах економічного розвитку та посилення економічної безпеки обумовлюється потреба в обліково-аналітичній інформації для управління процесами руху капіталу та зниження невизначеності його вартості в майбутньому на основі вартісно-орієнтованого управління з посиленням актуальності обліку [4], що відображало би інтереси потенційних та фактичних інвесторів.

Стійкість і стабільність національної економіки передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, стримування дестабілізуючих чинників.

На сьогодні в Україні актуальним є завдання привести існуючу в країні систему бухгалтерського обліку і звітності у відповідність до вимог глобальної економіки та міжнародних стандартів.

Тому ми пропонуємо звернути увагу на проблемні питання та можливі напрямки розвитку власної економічної політики та стратегії, націленої на посилення економічної безпеки України:

- відсутність механізмів захисту національної економіки попри те, що в умовах відкритості економіки ця проблема набуває надзвичайної гостроти. Зусилля направлені на захист економічних інтересів та інтелектуальної власності зарубіжних країн–партнерів, Удосконалити теоретико-методологічні основи обліково-оціночного забезпечення капіталізації підприємств;
- коригування власної нормативно-правової бази до вимог СОТ та ЄС за принципом «win-lose», тобто – (один виграє і збільшує прибутки, другий – втрачає) потрібно змінити на розробку єдиної бази СОТ– ЄС – Україна на принципі «win-win» (виграють та збільшують свої прибутки обидві сторони);
- розробка власних прогнозів потенційно загрозливих явищ і прийняття рішень щодо зменшення негативного впливу зовнішнього середовища в першу чергу на реальний сектор, експортоорієнтовані галузі та інноваційні проекти економіки України;
- удосконалення теоретико-методологічних основ обліково-оціночного забезпечення капіталізації підприємств, обліку й оцінки земель, основних засобів, нематеріальних активів та розробка науково-методичних засад обліку інноваційної продукції та аудиту її комерційного використання.

Майбутню модель розвитку необхідно пов'язувати з прерогативою запитів до нього від національних та міжнародних інституцій. Ось чому будь-який елемент міжнародного співробітництва повинен бути всебічно проаналізований. Результати його втілення мають бути прогнозовані, що дасть можливість розробити необхідні заходи запобігання розвитку негативних процесів, особливо коли це стосується трудового потенціалу. Кожна країна, і

Україна не виключення, має право і зобов'язана захистити свої національні інтереси. Перший крок до цього — надійне прогнозування наслідків будь-якого процесу в сучасному світі та розробка запобіжних заходів. Здатність до саморозвитку і прогресу означає спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні інтереси, створювати сприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, розвивати інтелектуальний потенціал. Економіка, яка постійно розвивається, здатна протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Запровадження власної економічної політики і стратегії євроінтеграції сприятиме забезпеченню умов для формування фінансових ресурсів, достатніх для виконання конституційно закріплених функцій держави, дозволить збільшити надходження до бюджету, створить передумови покращення бізнес-середовища.

Економічний підйом України сповільнюється не стільки кризовими явищами світової економіки, скільки повною втратою власного потенціалу розвитку за умови збереження наявної економічної моделі зростання. Україні потрібно будувати власну економічну політику і стратегію євроінтеграції, активно використовувати новітні обліково-фінансові технології, націлені на підвищення рівня інвестиційної привабливості та фінансової безпеки підприємств різних форм власності, проводити гармонізацію законодавства України з європейськими нормами задля поступового наближення до європейських цінностей. Складність практичної реалізації до кінця недопрацьованої моделі зростання економіки України у міжнародному масштабі з одночасним дотриманням жорстких вимог прозорості ведення бізнесу очевидна. Будемо сподіватись, що незабаром ми запропонуємо нашим партнерам нормальний бізнес-клімат, стабільність, усунення адміністративного ресурсу та преференцій окремим бізнесменам і перспективи від співпраці з ЄС виявляться додатковим чинником мотивації для модернізації українського бізнесу у поєднанні з ефективною реалізацією виваженої податкової політики.

Література;

1. Закон України «Про основи національної безпеки України». Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Конституція України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Жук В.М. Облікові технології у забезпеченні інвестиційної привабливості та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств / В.М. Жук, Ю.С. Бездушна, О.С. Вдовенко // Облік і фінанси. - 2013. - № 4 (62). - С.32-38.
4. Шигаев А.И. Актуарный учет и использование его данных для управления / А.И. Шигаев. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011.

ГЛАВА 1.8. ОСНОВНІ ДОМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Зінченко О.І.

Донецькій національній університет

Людина відіграє ключову роль у формуванні та функціонуванні економічної системи будь-якого рівня. У структурі суспільного виробництва людина є ініціатором, рушійною силою та фактором виробництва; являє собою капітал й потенціал виробничого процесу, а також виступає споживачем готової продукції. Саме тому забезпечення продовольчої безпеки, як необхідної умови розвитку та функціонування суспільства є першочерговим завданням кожної держави та світової спільноти загалом.

В світі та в Україні вчасності залишається невирішеною проблема продовольчої безпеки, яка є об'єктом наукових досліджень багатьох вчених, таких як: В.Я. Амбросов, П.П. Борщевский, В.І. Власова, В.М. Геєць, В. М. Олійник, Б.Й. Пасхавер, Е.Е. Румянцева, П.Т. Саблук, М.Й. Хорунжий та інших. Попри значний внесок багатьох вчених у дослідження проблем продовольчої безпеки, подальшого вдосконалення потребують напрямки та механізми державного регулювання економіки з метою забезпечення продовольчої безпеки України.

Продовольча безпека є одною з ключових елементів системи соціально-економічної безпеки держави. Від стану забезпеченості чи загострення продовольчих загроз певною мірою залежить досягнення безпеки у соціальній, демографічній, фінансовій, зовнішньо-торгівельній, військово-економічній сферах національної безпеки держави. Адже категорія «продовольча безпека» є результатом діалектичної взаємодії таких понять як здоров'я та відтворення населення, конкурентоспроможність продукції, ефективність економіки, незалежність держави.

У науковій літературі зустрічаються різні визначення сутності продовольчої безпеки:

1. Продовольча безпека – це забезпечення гарантованого доступу населення до продовольства в кількості, необхідному для активного здорового життя [1, с. 135].
2. Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток [2].
3. Продовольча безпека визначається спроможністю здійснювати забезпечення країни продовольством на рівні, що гарантує кожній особі можливість повноцінного раціонального харчування якісними продуктами, задоволення дієтичних та специфічних смакових потреб населення [3, с. 187].
4. Комітет з всесвітньої продовольчої безпеки, зазначає, що продовольча безпека вважається досягнутою за наявності у всіх людей постійного

фізичного та економічного доступу до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, що дозволяє задовольняти їх харчові потреби і смакові переваги для ведення активного і здорового способу життя. Чотирма основами продовольчої безпеки є наступні: наявність, доступність, використання і стабільність [4].

У світі дуже гостро стоїть продовольча проблема, що проявляється у недостатньому харчуванні, дефіциті поживних мікроелементів, надмірній вазі та ожирінні. Так у 2010-2012 рр. майже 870 млн. чоловік хронічно недоїдають (за показниками енергетичної цінності раціону харчування). Це становить 12,5% населення світу (кожен восьмий чоловік). З них переважна більшість – 852 млн. чоловік – проживають у країнах, що розвиваються, де в даний час недоїдають 14,9% населення [4].

В Україні не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування 2,9% домогосподарств, що на 0,4% більше ніж у попередньому році. Не змогли дати дітям фрукти чи соки 113,7 тис. домогосподарств, їжу або гроші на харчування в школі – 25,5 тис. домогосподарств відповідно. А 37,6% домогосподарств постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування [5].

Однак, серед усіх сукупних витрат у 2012 р. 91% становили споживчі витрати домогосподарств (у 2011 р. – 90%). Причому частка продуктів харчування та безалкогольних напоїв складає 55,2% сукупних споживчих витрат та 50,2% сукупних витрат. Аналіз споживання продуктів харчування у домогосподарствах з дітьми у 2012 р. свідчить, що із збільшенням кількості дітей у їх складі зменшуються обсяги та погіршується якість харчування. Так, в середньому за місяць в домогосподарстві з однією дитиною та в домогосподарстві з чотирма і більше дітей на одну особу відповідно припадає: м'яса й м'ясопродуктів 4,5 кг і 3,5 кг; риби й морепродуктів 1,4 кг та 0,9 кг; фруктів, ягід, горіхів, винограду 3,8 кг й 2,5 кг; картоплі 6,7 кг й 9,3 кг [5]. Отже, в Україні гостро стоїть проблема забезпечення гідного харчування дітей задля гармонійного розвитку майбутньої нації.

Населення фактично працює «за хліб». Попри тенденції збільшення прожиткового мінімуму, та як наслідку заробітної плати, 68% домогосподарств за оцінкою матеріального добробуту відносять себе до бідних. При значному збільшенні доходів 20,7% домогосподарств в Україні спрямували б додаткові кошти в першу чергу на їжу [5].

Причиною неспроможності населення задовольнити навіть першочергові потреби, необхідних задля збереження здоров'я й забезпечення життєдіяльності є невідповідність споживчого кошика в Україні реальним потребам людини. Набір продуктів харчування, набір непродовольчих товарів та набір послуг для основних соціальних і демографічних груп населення був затверджений Кабінетом Міністрів України ще у 2000 р. та жодного разу не переглядався. Якщо споживчий кошик буде складено об'єктивно, то буде можливим встановлення реального прожиткового мінімуму [6, с.48].

Неправильне харчування відбивається на здоров'ї нації. Так, у 2012 р. у 500124 людини вперше в житті було зареєстровано випадки захворювань

хворобами ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин та у 1281708 людини хвороби органів травлення. Також лише 44,1% населення у віці 18 років і старші за індексом маси тіла у нормі. Але 1,3% населення цієї категорії мають понижено масу тіла, 38,6% - надлишкову масу, 15,3% - ожиріння, а 0,5% - крайнє ожиріння [5].

Не тільки суспільство, але й економіка несе з причини недоїдання серйозної шкоди: втрати продуктивності і прямі витрати на охорону здоров'я в сукупності можуть скласти 5% глобального валового внутрішнього продукту (ВВП), що становить 3,5 трлн. дол. США або 500 дол. США на кожного жителя земної кулі [4].

За прогнозами населення планети до 2050 р. збільшиться на 30%. Для задоволення потреб зростаючої кількості населення виробництво продуктів харчування повинно збільшитися на 70% [7]. Саме тому, з кожним роком для світового суспільства взагалі та кожної окремої країни загрози продовольчої безпеки набуватимуть все більших масштабів. Ключовим у забезпеченні продовольчої безпеки є розвиток сільського господарства.

Сприятливі умови для розвитку сільського господарства має Україна, а саме розташування у межах Східноєвропейської рівнини (95% площі країни) та помірно континентальний клімат. На кінець 2012 р. загальна площа сільськогосподарських угідь – 41,5 млн. га. У світовій структурі виробництва сільськогосподарської продукції частка Україна доволі значна – 1-7% (табл.1).

Таблиця 1

Виробництво продукції рослинництва у 2011-2012 маркетинговому році [8]

Продукція рослинництва	Вироблено, млн. тон.	Частка у світовому виробництві, %	Місце у світі
Цукор	2,3	2	-
Насіння соняшника	8,5	23	1
Ячмінь	9	7	2
Кукурудза	21	3	5
Жито	0,55	5	5
Пшениця	22	4	6
Соя	2,2	1	7
Яблука	1,05	2	8
Виноград	0,3	2	8
Коров'яче молоко	10,8	3	10
Овес	0,55	3	10

А за виробництвом такої продукції, як насіння соняшника, ячменю, кукурудзи та жита у світовому рейтингу Україна посідає перше, друге та п'яте місце.

Однак, аналіз виробництва валової сільськогосподарської продукції виявив, що обсяги, досягнуті у 2012 р. складають лише 79,0% цього показника від 1990 р. (табл. 2). Взагалі, обсяги виробництва валової сільськогосподарської продукції у період 1991-1999 рр. скоротилися вдвічі, а тенденція росту у період 2000-2012 рр. досягла лише приблизно 80% обсягів 1990 р.

Таблиця 2

Індекси виробництва валової продукції сільського господарства [5], %

Роки	Валова продукція			У тому числі	
	усі категорії господарств	з них		Рослинництво	Тваринництво
		Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення	усі категорії господарств	усі категорії господарств
1990 рік = 100					
1991	86,8	82,5	97,0	83,3	90,5
1992	79,6	69,2	104,4	83,4	75,6
1993	80,8	68,5	110,0	92,1	68,8
1994	67,5	54,1	99,2	71,2	63,5
1995	65,0	49,9	101,0	73,1	56,5
1996	58,9	39,9	104,0	66,5	50,7
1997	57,8	39,1	102,3	70,4	44,4
1998	52,2	32,6	99,1	58,5	45,7
1999	48,6	29,7	93,8	52,6	44,5
2000	53,4	29,1	111,3	63,8	42,4
2001	58,9	34,9	115,8	71,7	45,3
2002	59,6	34,1	120,3	70,6	47,8
2003	53,0	25,4	118,8	60,7	44,9
2004	63,5	36,1	128,5	80,7	45,1
2005	63,5	36,5	127,8	78,7	47,4
2006	65,1	39,6	125,9	80,1	49,2
2007	60,9	37,4	116,8	72,8	48,2
2008	71,3	50,9	119,7	93,7	47,6
2009	70,0	48,3	121,6	89,3	49,6
2010	68,9	47,2	120,6	85,6	51,2
2011	82,6	60,8	134,7	111,6	51,9
2012	79,0	56,8	131,8	102,6	53,9

Причому, якщо рослинництво у 2011-2012 рр. досягло рівня 1990 р., то тваринництво майже за весь період незалежності держави становить половину досягнутого результату від 1990 р. Можна зробити висновок, що сільське господарство України спроможне виробляти значно більші обсяги продукції. Відправною точкою, допустимим мінімумом є досягнуті результати у 1990 р., а враховуючи часовий лаг у 22 роки, НТП, розвиток продуктивних сил загалом, то обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в Україні мають бути у рази більшими ніж у 1990 р.

У регіональному розрізі виробництва продукції рослинництва також спостерігається неефективне використання природно-ресурсного потенціалу країни (рис.1).

Так найбільшу частку складають такі регіони як Вінницька (7,0%), Полтавська (6,7), Київська (6,2%), Харківська (6,0%) та Черкаська (5,4%) області (табл. 3). У виробництві продукції тваринництва домінують Черкаська

(8,0%), Київська (7,2%), Дніпропетровська (6,1%), Донецька (5,7%), Вінницька (5,4%) області. Найменший внесок у виробництво продукції рослинництва зробили Закарпатська (1,4%), Івано-Франківська та Чернігівська (1,7%), АР Крим і Волинська (2,3%) області. У виробництві продукції тваринництва останні місця займають Чернігівська (2,4%), Луганська (2,5%), Миколаївська (2,6%), Херсонська та Кіровоградська (2,7%) області.

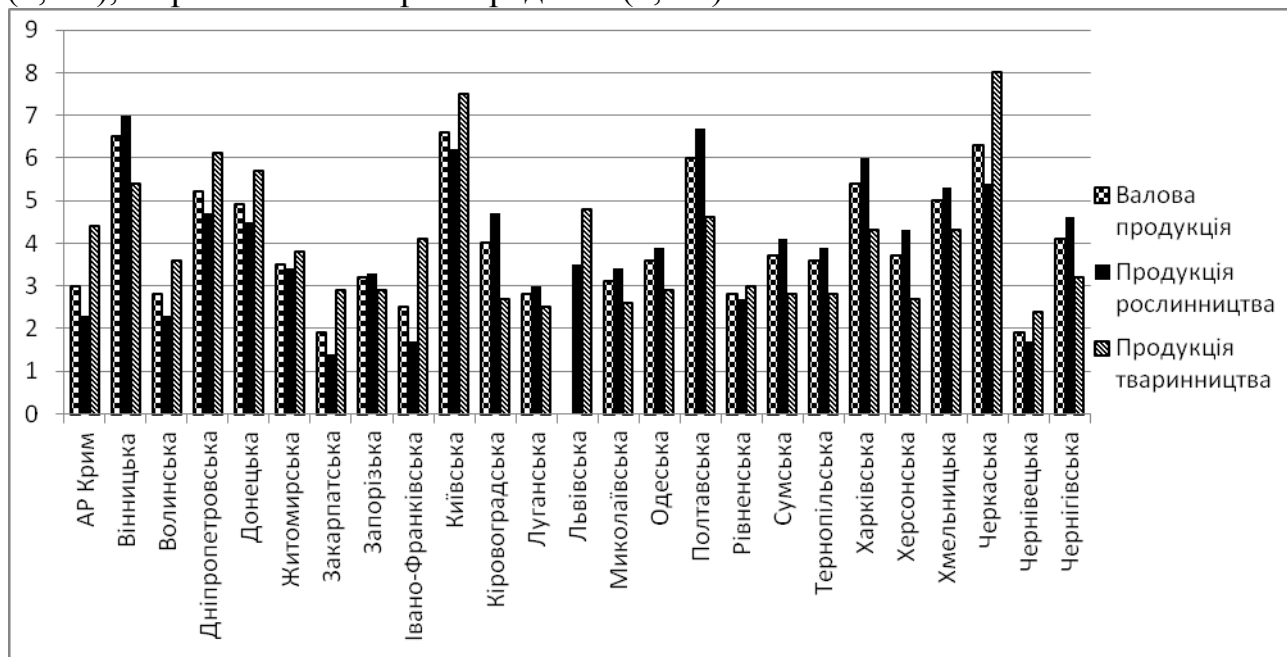

Рис. 1. Частка та місце регіонів у загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства у 2012 році, % [5]

Таким чином, промислово розвинені регіони мають не гірші показники з виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з традиційними сільськогосподарськими регіонами. В свою чергу, регіони, що мають великий потенціал для виробництва сільськогосподарської продукції не приділяють значної уваги розвитку сільського господарства.

Якщо розглянути структуру виробників валової продукції сільського господарства, то можна виявити наступні тенденції: сільськогосподарські підприємства у 1991 р. виробляли 82,5% обсягів від 1990 р., а у 2012 р. – 56,8%; господарства населення у 1991 р. виробляли 97,0% від 1990 р., але у 2012 р. цей показник збільшився до 131,8%. Такі структурні зміни призвели до диспропорції у структурі виробників. Так, у 2012 р. 50,7% продукції сільського господарства було вироблено сільськогосподарськими підприємствами, а 49,3% - господарствами населення (у т. ч. продукція рослинництва: 45% - за рахунок господарств населення, а 55% - сільськогосподарських підприємств; продукція тваринництва: 58,2% - за рахунок господарств населення, а 41,8% - сільськогосподарських підприємств) [5]. Але на думку автора, такий розподіл не є ефективним та перспективним, тому що лівову частку сільськогосподарської продукції повинні виробляти саме сільськогосподарські підприємства. Господарства населення не можуть задовольнити всезростаючі потреби суспільства через брак сучасної матеріально-технічної бази, достатніх фінансових ресурсів, достатньої фахової кваліфікації тощо.

Щодо кількості та структури діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання у 2012 р., то найбільша частка припадає на фермерські господарства – 72,9%, а найменша – на державні підприємства – 0,5%. Однак, на думку автора, перспективною формою господарювання в цій галузі є виробничі кооперативи, частка яких у 2012 р. склала лише 2% [5].

Треба наголосити, що у контексті забезпечення продовольчої безпеки також існує проблема марнування вироблених продуктів харчування, це спричиняє як економічні збитки так і завдає великої шкоди довкіллю. Майже 30% світової площі сільськогосподарських земель використовується для виробництва продуктів харчування, які ніколи не з'їдаються. Щороку в усьому світі приблизно третина всіх продуктів харчування (1,3 млрд. тонн.) потрапляє у відходи, для виробництва яких витрачається майже 250 кубічних метрів води. Для порівняння – це втричі більший обсяг води, ніж протікає за рік російською річкою Волга. Втрати обходяться світовій економіці щороку в 570 млрд. євро. (750 млрд. доларів) [4].

На нашу думку, вирішення проблеми продовольчої безпеки в Україні має стати запорукою економічного зростання держави в цілому, а саме:

1. Щорічний перегляд та затвердження реального споживчого кошику (паралельно з прийняттям державного бюджету України на наступний рік). Це забезпечить задоволення реальних потреб населення у «здоровому» харчуванні.

2. Впровадження системи харчування у закладах дошкільної та шкільної освіти на якісно новому рівні, яка відповідає б сучасним міжнародним стандартам з дитячого харчування. Однак, це може істотно вплинути на фінансові можливості українських домогосподарств, тому таке харчування повинно дотуватися державою, спонсорами тощо.

3. Пріоритетність розвитку сільського господарства. Як підкреслювали видатні представники таких напрямів в економічній теорії, як фізіократизм (Ф. Кене), німецька історична школа (Ф. Ліст, К. Бюхер), неоінституціоналізм (У. Ростоу), запорукою економічного зростання держави є розвиток сільського господарства. Сучасні дослідження Національного інституту стратегічних досліджень (зокрема Т. А. Тищук) довели, що створення додаткового попиту на сільськогосподарську продукцію (наприклад шляхом збільшення прожиткового мінімуму – прим. автора) у розмірі 1% від випуску вітчизняної економіки, що становить близько 12% випуску галузі, призводить до збільшення ВВП по економіці на 2,1%. При цьому приріст у наслідок міжгалузевих впливів (1,2%) буде дещо більшим за прямий вплив (0,9%) [9, с. 28].

4. Зміщення акценту у виробництві продукції рослинництва з вирощування соняшнику на більш прийнятні культури (пшениця, жито вищого гатунку тощо). Що буде сприяти збереженню та підвищенню родючості українських земель.

5. Збільшення питомої ваги продуктів тваринництва, що буде сприяти вирішенню проблеми недостатньої кількості в раціоні домогосподарств м'яса й м'ясопродуктів.

6. Активне залучення економічно слабких регіонів до виробництва

сільськогосподарської продукції (як виробництво так й переробка). Це дозволить частково вирішити проблему зайнятості та формування місцевих бюджетів.

7. Активізація коопераційного руху в сільському господарстві. Об'єднуючи ризики, учасники здатні здійснювати капіталовкладення, які дозволять розширити, модернізувати і удосконалити діяльність сільськогосподарського кооперативу [10].

8. Мінімізація відходів від реалізації сільськогосподарської продукції. Створення у продовольчих магазинах (супермаркетах, гіпермаркетах тощо) спеціальних соціальних відділів з реалізації продуктів харчування, термін придатності яких добігає кінця. Крім того, є можливим використання досвіду Німеччини із створення платформи (foodsharing.de), де громадяни можуть обмінюватися непотрібними харчами.

Таким чином, досягнення продовольчої безпеки в Україні дозволить сформуванню якісно нове суспільство. За наявності у населення постійного фізичного та економічного доступу до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, дозволить задовольняти його харчові потреби і смакові переваги. Це сприятиме покращенню стану здоров'я, а як наслідок підвищити продуктивність праці та стабілізувати демографічну ситуацію. Також відбудеться перехід від фізіологічних потреб до духовних, а саме культури, освіти, саморозвитку тощо.

Література:

1. Щекович О.С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України. / О.С. Щекович. – Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – 278 с.
2. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// old.niss.gov.ua](http://old.niss.gov.ua)
3. Сухоруков А.І. Національна економічна безпека: Навч. посібник / А.І. Сухоруков, С.З. Мошенський, О.М. Петрук; за ред. д.е.н., проф., Заслуженого економіста України А.І. Сухорукова. – Житомир: ПП «Рута», 2010. – 384 с.
4. Продовольственная и сельскохозяйственная организация объединенных наций. – [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.fao.org/>
5. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Зинченко О.И. Особенности формирования потребительской корзины в Украине / О.И. Зинченко // Економічна теорія в умовах глобалізації економіки. Тези доповідей і виступів Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (16-17 березня 2011 року) / заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Дмитриченко Л.І. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 184с.
7. ONE – [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.one.org>.
8. U.S. Department of Agriculture Agency Contingency plans – [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.usda.gov/>
9. Тищук Т.А. Оцінка міжгалузевих ефектів стимулювання попиту на продукцію окремих галузей економіки України / Т.А. Тищук // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 3. – С. 23-34.
10. Зинченко О. И. Кооперация как перспективное направление решения социальных проблем в России / О. И. Зинченко // Эффективная экономика. - № 1. – 2013.

ГЛАВА 1.9. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Ігнатова Є.М.

кандидат економічних наук, доцент
Харківський інститут управління (у формі ТОВ)

Серед численних функцій держави забезпечення економічної безпеки є первинною, оскільки відображає актуальну потребу суспільства в гарантуванні захисту прав і свобод в процесі його поступального розвитку. Забезпечення економічної безпеки як самостійна сфера регулювання сформувалось в кінці ХХ століття під впливом більш динамічнішого економічного співробітництва між країнами.

Починаючи з часів А. Сміта та Ф. Кене, економічна та національна безпека, прирівнюючись до непохитної державної влади та ототожнюючись із утриманням порядку для державного інтересу, завжди вважались основою державності, базовим інструментом колективного захисту громадянина як складової нації в складному оточенні і відвертому протистоянні «економічних» людей в ринковому середовищі. Так, ще в XVII-XVIII століттях прихильники правового позитивізму, такі як Гоббс, Гегель, Макіавеллі, наполягали на прерогативі держави у забезпеченні суспільних (із обмеженням індивідуальних) прав і свобод громадян на тлі дотримання національної безпеки.

Сам термін «безпека» з'явився наприкінці XII століття (згідно зі словником Роберта) [1], але під цим терміном мався на увазі стан духа людини, що відчувається себе захищеною. З часом етимологія цього поняття розширювалась, і тільки з XVII століття воно почало використовуватися на державному рівні.

Проблему економічної безпеки розглядають в тандемі з поняттям економічного зростання, яке впливає як на загальний стан економіки в країні, так і на національну безпеку держави. Науку, яка розглядає проблеми економічної безпеки держави, називають екосестейтом.¹ При розробці програми забезпечення екосестейта виділяються і аналізуються домінуючі цілі і завдання. Особлива увага приділяється стратегічним цілям, оскільки з їх допомогою формуються завдання, на основі яких згодом здійснюються заходи і визначаються найбільш оптимальні способи досягнення намічених цілей.

Питання економічної безпеки характеризується міждисциплінарністю та зачіпає різноманітні сфери національної безпеки. Це означає, що при його розгляді необхідно ознайомитися і проаналізувати ряд спеціальних науково-дослідних робіт і задіяти фахівців різних наукових профілів, серед яких важлива роль повинна відводитися економістам, працівникам банківської сфери, політологам і соціологам, екологам, юристам, представникам сфери

¹ Екосестейт (ecosestate, economic security of state) – наука про економічну безпеку держави. Сукупність наукових заходів для забезпечення економічної безпеки держави. [3, с.11]

освіти і охорони здоров'я, а також ученим, що займаються науково-технічною безпекою.

Само поняття «економічна безпеки» нерозривно з поняттям «національна безпека», яка розглядається в контексті міжнародної безпеки. Вона включає декілька напрямів: економічний, політичний, соціальний, військовий комплекс, оборону, правовий, інформаційне і технологічне забезпечення, розвиток інновацій, ресурсну, енергетичну і ядерну незалежність, культурний і інтелектуальний потенціал і підтримку екологічної безпеки. Деякі дослідники виділяють також інвестиційну, науково-технічну, медичну, демографічну, кримінологічну та іншу безпеку. Для даного дослідження значення всіх вищеперелічених напрямів безпеки полягає в тому, що вони розглядаються в контексті їх економічного регулювання, тобто зачіпаються аспекти їх впливу на економіку країни, а також вплив економічної ситуації на їх функціонування. Дані складові національної безпеки формують спільну систему, властиву сучасній економіці.

Щоб визначити і проаналізувати категорію економічної безпеки, представимо її понятійний базис.

Розібратись у понятті економічної безпеки можна, чітко визначивши об'єкт діяльності по забезпеченню безпеки, а також суб'єкт, що забезпечує безпеку.

В сучасному суспільному устрої існує декілька об'єктів, на які має бути направлене забезпечення безпеки:

1. Особа (громадянин, резидент).
2. Підприємство (організація, суб'єкт господарювання).
3. Суспільство (соціум або інша цілісна організація людей).
4. Держава.
5. Міждержавне регулювання економічної безпеки (у контексті глобалізації світової економіки).

Дуже часто дослідники об'єднують вищеперелічені об'єкти в складну систему, що складається із взаємопов'язаних та взаємообумовлених вертикальних рівнів [2, с.15].

1. Під забезпеченням економічної безпеки **особи** розуміється організація умов захисту людини від несприятливих чинників, що впливають на її особисті інтереси і потреби. Виступаючи як член суспільства, особа потребує правової безпеки (що передбачає створення спеціальних норм – соціальних, господарських і інших, а також збереження майна, прав власності, регулювання соціально-трудова відносин в соціумі). Виступаючи як окремо узятий повноцінний об'єкт забезпечення безпеки, особа піклується про свою фізичну, психічну, фізіологічну і духовну безпеку, яка насамперед підтримує її життя і працездатність.

2. Економічну безпеку **організації** можна розцінювати як певний стан виробничих стосунків і організації інформаційно-правових зв'язків матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів, за якого гарантується стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивне використання науково-технічних досягнень і соціальний розвиток суб'єктів

господарювання [3, с. 3]. Необхідність постійного гарантування економічної безпеки обумовлюється об'єктивно існуючим для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування і досягнення головних цілей своєї діяльності. [4, с. 466].

3. Розглядати економічну безпеку **суспільства** неможливо без чіткого розуміння економічної безпеки держави, оскільки будь-яке суспільство є цілісною системою соціальних інститутів, що виконують функції регулювання економічних, політичних та інших відносин, і на сьогоднішній день практично неможливо відокремити суспільний устрій від державного управління.

4. Економічна безпека **держави** і суспільства – це сукупність умов і чинників, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення. Економічна безпека включена в систему національної безпеки разом з такими її складниками, як забезпечення обороноздатності країни, підтримка соціального миру в суспільстві, захист від екологічних лих [5].

Економічна безпека – це не лише захищеність національних інтересів, але й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства [6]. Економічна безпека також може трактуватися як певні умови, що створюються державою і не допускають завдання народному господарству шкоди від внутрішніх і зовнішніх загроз політичного, військового, економічного і глобального характеру.

5. **Міжнародна економічна безпека** – це комплекс міжнародних умов існування домовленостей і інституційних структур, при якому кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію соціального і економічного розвитку, не піддаючись зовнішньому і політичному тиску і розраховуючи на неутручання, розуміння і взаємоприйнятну і взаємовигідну співпрацю з боку решти держав [2, с.127].

Дане поняття розкриває логічний зв'язок між суспільною безпекою і безпекою державного сектору, оснований на мирній взаємодії всіх держав, що входять в світову спільноту і дотримуються ринкових умов господарювання. Кожна держава має право самостійно розробляти, коректувати і слідувати своїй стратегії економічного розвитку, погоджуючи її з цілями, що стоять перед народом і урядом. Ці цілі на державному рівні іменуються національними інтересами. Економічна безпека дуже залежна як від національних інтересів, так і від способів їх здійснення.

Національними інтересами визнається система цілей і задач зовнішньої політики держави. Національні інтереси є причиною міжнародних відносин як таких.

По відношенню до навколишнього зовнішнього світу національні інтереси виражаються у сукупності зовнішньополітичних інтересів держави, які розрізняються за своєю важливістю для її життєдіяльності [7]. Головним завданням органів державної влади в області забезпечення інтересів особи,

суспільства і державного управління є їх узгодження і недопущення розбіжностей в їх здійсненні, оскільки, хоча інтереси держави і суспільства багато в чому тотожні, інтереси особи часто-густо йдуть врозріз з довгостроковими цілями держави. З цього слідує неможливість побудови єдиної політики економічної і національної безпеки в країні в тривалому періоді часу.

Таблиця 1

Взаємозв'язок національних інтересів в різних сферах національної та економічної безпеки

Пріоритети національних інтересів	Інтерпретація інтересів	Сфера впливу
гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина –	вирішення недосконалості правових засад	правова сфера національної безпеки
розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів –	розгляд соціальних питань і покращення умов, що стосуються вільного і демократичного існування суспільства	соціальна сфера національної безпеки
захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів –	жорсткий контроль за забезпеченням свободи і суверенності України як держави у фізичному аспекті	сфера воєнної і національної безпеки
недопущення втручання у внутрішні справи України –	ефективне функціонування економічної системи в країні	сфера державної безпеки
зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві –	задачі уряду щодо реалізації роботи всіх ланок економічної системи	соціально-політична сфера національної безпеки
створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення –	здатність економічної системи створювати адекватні умови для сталої роботи всього народного господарства	сфера економічної безпеки
збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку –	наголос на інновативні тенденції економічного розвитку	науково-технічна сфера національної безпеки
забезпечення екологічно та техно-генно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів –	екологічно обґрунтоване використання ресурсів і безпека антропогенного впливу на природу	екологічна сфера національної безпеки
розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення –	показники стану соціального розвитку в країні	демографічна, медична, культурна сфери національної безпеки
інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України	убезпечення цілісності держави шляхом консолідації політичних і економічних сил	міжнародна безпека

Апріорі національний інтерес предстає як узагальнюючий інтерес, який знімає суперечність між інтересами держави і громадянського суспільства [7]. Життєво важливими інтересами виступають потреби, внаслідок задоволення яких забезпечується стабільне існування і прогресивний розвиток суспільства в державі.

Україна має почати з визначення ризиків як для національної безпеки, так і для національних інтересів всередині країни і розробити механізми захисту від того, щоб внутрішні проблеми не підточили державний механізм функціонування із середини, розвалюючи цілісність всієї економічної системи.

Розглядаючи найголовніші стратегічно орієнтовані інтереси держави, варто перш за все звернутися до Закону України «Про основи національної безпеки України», статті 6, як до джерела, де вони представлені.

Національними інтересами в реалізації економічної безпеки України та сталого розвитку економіки в державі можуть вважатися наступні, подані в табл. 1 [8].

Приклад даної табл. 1 ще раз демонструє, що будь-який державний інтерес, задоволення якого впливає на загальну безпеку в державі, має свою сферу поширення. Об'єднання всіх сфер національної безпеки дає консолідований ефект забезпечення інтересів і позитивно впливає на стан економіки і її безпеки. Із цього випливає необхідність класифікації сфер національної безпеки (але не градація їх значущості) для того, щоб мати змогу в подальшому виділити пріоритетність національних інтересів і сприяти ефективному їх задоволенню.

Класифікація безпеки за ознакою масштабності:

- міжнародна глобальна
- міжнародна регіональна
- національна
- місцева

Класифікація безпеки в залежності від джерела загрози:

- природна безпека
- техногенна безпека

Класифікація національної безпеки в залежності від сфери застосування подана в табл. 2.

Таблиця 2

Система класифікації національної безпеки

Сфери національної безпеки	
- екологічна безпека;	- енергетична;
- економічна;	- ядерна;
- військова;	- політична;
- ресурсна;	- інноваційна;
- інформаційна;	- правова;
- соціальна;	- культурна;
- науково-технічна;	- демографічна;
- фінансова;	- кримінальна;
- продовольча;	- технічна та ін.

Всі рівні в загальній системі політики національної безпеки впливають один на одного під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Загальноприйнятим є твердження, що економічна безпека впливає на політичну, оборонну і соціальну безпеку. Даний процес також є оборотним. Іншими словами, взаємно не узгоджена суспільством точка зору щодо пріоритетності національних інтересів у всіх функціональних сферах державної безпеки і неусвідомленість загроз може призвести до втрати позицій безпечного стану у будь-якій із сфер.

Серед основних негативних факторів, що впливають на економічну безпеку держави, створюючи загрози, можна віднести: депопуляцію населення (від'ємний демографічний приріст), низькі темпи промислового зростання, недостатню самосвідомість населення, тіньову економіку та інші. Згрупувавши їх у чотири групи, можна позначити, на який із видів безпеки впливає кожний фактор.

В теорії нещодавно з'явилося таке поняття як «комбінована безпека». Сюди прийнято відносити широко вживане поняття глобальної екологічної безпеки, яке характеризує стан захисту людства від екологічної загрози. Національна безпека також розглядається як комбінована безпека. Вона характеризує ступінь захисту держави і включає в якості основних елементів вище перераховані сфери безпеки (економічну, політичну, соціальну і т.д). По аналогії з поняттям національної безпеки вводиться поняття глобальної безпеки як об'єднання окремих сфер безпеки і міри інтегрованої протидії у випадку появи спільних загроз [2, с. 18].

Слід зазначити, що нація (держава) знаходиться в стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої національні інтереси, щоб уникнути гіршого, і коли вона в змозі, керуючись національними цілями, захистити ці інтереси за допомогою політичних, економічних, соціально-психологічних, військових і інших дій [2, с. 24].

Безпека може виступати в декількох іпостасях. По-перше, це здатність системи запобігати збитку життєво важливим засадам особи, суспільства і держави; по-друге – стан їх захищеності; по-третє – властивість розвиненої системи заходів безпеки. Все залежить від конкретного історичного періоду існування держави, сили або слабкості його владних (законодавчих), виконавчих і судових структур, характеру суспільних відносин та продуктивних сил [2, с. 15].

Для більшості держав ключовою передумовою поступального розвитку виступає їх державна, або національна сила (міць), або адекватна їй національна безпека. Концепція «сили держави» грає найважливішу роль в теорії міжнародної політики і надає не лише опосередкований – через характер і форми взаємин держав, але і прямий вплив на політичне й економічне життя в глобальному масштабі. [2, с. 22]

Стратегія соціально-економічного розвитку держави повинна базуватися на інноваційному характері її економічного розвитку. Серед національних пріоритетів, на які прямує державна інноваційна сфера, виділяють наступні:

- підвищення якості життя населення;

- досягнення економічного зростання;
- розвиток фундаментальної науки, освіти і культури;
- забезпечення оборони і безпеки країни;
- широкомасштабне застосування науково-технічних розробок у виробництві продукції, товарів і послуг.

Для розуміння суті економічної безпеки важливо з'ясувати її зв'язок з поняттями «розвиток», «стійкість» і «стабільність». Якщо економіка не розвивається, то у неї різко скорочуються можливість виживання, опірність і пристосовність до внутрішніх і зовнішніх загроз. Стойкість економіки відображає міцність і надійність її елементів, вертикальних, горизонтальних і інших зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні і зовнішні навантаження. [6, с. 11-12] Під стабільністю розуміється нормальне функціонування політико-економічної системи, усіх її структур та інститутів, відсутність вагомих збоїв у механізмах державної влади та економічному регулюванні, їх достатня авторитетність і ефективність. Стабільність проявляється також і в суворому дотриманні і виконанні законів та інших регулюючих нормативних актів в сфері національної безпеки. Об'єктивною стабілізацією та її складовою частиною є відсутність політичного напруження та соціально-економічних негараздів в суспільстві. Стабільність виступає оцінкою стану економіко-політичного життя всередині держави, а також у системі міжнародних відносин та міжнародної безпеки.

Чим стійкіші економічна система, співвідношення виробничого і фінансово-банківського капіталу, тим життєздатніша економіка, а отже, і оцінка її безпеки буде досить високою. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами системи веде до її дестабілізації і є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного. [6, с. 12]

Стабільність в системі макроекономічної безпеки досягається правильним функціонуванням і сталим розвитком держави, чому, у свою чергу, сприяє достатня кількість матеріальних, фінансових, трудових і часових ресурсів. Економічно розвинені країни Західної Європи та багато інших країн світу, що розвиваються, розглядають економічну безпеку не тільки з позиції її регулювання з боку держави, але й з позиції задоволення своїх потреб у стратегічно важливих ресурсах.

При цьому головним завданням будь-якої структури, що має в розпорядженні ресурси, є не тільки забезпечення доступу до них, але і раціональне використання, що:

- безпосередньо впливає на рівень витрат (а отже, і на прибутковість заходів по захисту економічної безпеки);
- сприяє економії;
- створює і виконує соціальну відповідальність підприємств і держави перед головним власником ресурсів – громадянами країни.²

Оскільки основоположним завданням в економіці є раціональний і обґрунтований розподіл ресурсів, необхідно зрозуміти, наскільки ця задача

² Згідно з Конституцією України, стаття 13.

реалізуємо, і чи вирішувана взагалі. В економічно розвиненіших країнах дана проблема може здатися віддаленою – лише невелика кількість громадян турбується про брак ресурсів для забезпечення свого виживання. В переважній решті країн, однак, гідне існування окремих індивідів і навіть цілих суспільств не забезпечується державою в належній мірі.

В процвітаючих і розвинених країнах аспект виживання і безпеки приваблює мало уваги серед тих груп населення, яких ця проблема обходить стороною. Така тенденція вказує на неспроможність суспільства як економічної цілісності.

В економічно розвинених країнах люди багаті не як індивіди, а як члени складної економічної організації [9] державного масштабу, в безпеці якої вони зацікавлені безпосередньо.

В значній мірі безпека в позаекономічних сферах залежить від використання різних економічних засобів (наприклад, залучення грошових ресурсів). Використовуючи економічні інструменти при оцінці наслідків загроз безпеці в будь-якій сфері діяльності, можна кількісно виміряти збиток і відповідно виділити пріоритетні напрями розподілу ресурсів в державі.

Належне фінансове і матеріально-технічне забезпечення виконання заходів, передбачених Стратегією національної безпеки України, має спиратися на сталий і динамічний розвиток національної економіки, розширення фінансових можливостей держави [10]. Один із пріоритетних напрямів фінансування реалізації політики національної безпеки вбачається у підтримці інвестиційних проектів, що спрямовані на підвищення ефективності використання будь-яких матеріальних ресурсів (без шкоди кінцевому результату при впровадженні таких проектів).

Ресурсне забезпечення здійснення заходів на виконання Стратегії національної безпеки України реалізується шляхом обов'язкового врахування щорічних належних видатків у Державному бюджеті, а бюджетне фінансування передбачається привести у відповідність із функціями та завданнями держави і з її економічними можливостями [10].

Виходячи з предметно-об'єктної спрямованості даного дослідження, можна заключити, що сутність економічної безпеки визначається як стан економіки і інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Іншими словами, економічна безпека – це не лише захищеність національних інтересів, але і готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів у розвитку вітчизняної економіки, підтримку соціально-політичної стабільності суспільства [6, с. 12].

Література:

1. Le Petit Robert 2010: электронный толковый словарь франц. языка / [ред.-упоряд. А. Rey, J. Rey-Debove]. – 360,8 Mb. – Систем. требования: PC: Windows XP / Vista / 7. – Название из контейнера.

2. Экономическая и национальная безопасность: [учебник / под ред. проф. Е. А. Олейникова]. – Российская экономическая академия им. Г. В. Плеханова. – М.: «Экзамен», 2005. – 768 с. – (Серия «Учебник»).
3. Экономическая безопасность предприятия (фирмы) / [Зубик В. Б., Зубик Д. В., Седегов Р. С., Абдула А.]. – Минск: «Высшая школа», 1998.
4. Економіка підприємства: [підручник / за ред. проф. С. Ф. Покропивного]. – К.: Київ. нац. ек. ун-т, 2004. – 526 с.
5. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. / Л. И. Абалкин. – М.: “Вопросы экономики”. – № 12. – 1994. – С. 4-13.
6. Видяпин В. И. Экономическая теория (политэкономия) / Видяпин В. И., Журавлева Г. П. – М.: ИНФРА, 1999. – 309 с.
7. Экономическая безопасность: производство – финансы – банки / [Павлов В. И., Белоусов Р. А., Грищенко Н. Н., Губин Б. В., Кожевников Р. А.]; под ред. В. К. Сенчагова. – М.: ЗАО “Финстатинформ”, 1998. – 621 с. – (Российская академия наук / Ин-т экономики: центр фин.-банков. исследований; Российская академия естеств. наук: секция «Проблем макроэконом. и соц. рын. хозяйства»).
8. Национальные интересы [Электронный ресурс] : политический словарь. – Режим доступа: http://mirslovari.com/content_pol/NACIONALNYE-INTERESY-1228.html.
9. Закон України «Про основи національної безпеки України»: за станом на 19 черв. 2003 р. / Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – К.: № 39 / 2003. – (Нормативні директивні правові документи).
10. Португалов В. Д. Economics: [учебник по английскому языку] / Португалов В. Д. – М.: «Издательство АСТ», 2000. – 304 с.
11. Стратегія національної безпеки України: за станом на 12 лют. 2007 р. / Указ Президента України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, № 105 / 2007. – (Бібліотека офіційних видань).

ГЛАВА 1.10. МЕХАНІЗМ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ДЕРЖАВІ

Касьянова А.О.

к.е.н., старший викладач

Київський національний торговельно-економічний університет

Застосування даних для розрахунку економічної безпеки за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України – це процес, пов'язаний із низкою труднощів для аналізу поза економічною сферою, оскільки багато в чому ускладнюється пошук даних, фізично недоступних в офіційній статистиці, затримується розрахунковий процес у зв'язку з великою кількістю проміжних розрахунків, що гальмує кінцевий результат та можливість його аналізу чи порівняння. Консолідований показник економічної безпеки має бути доступним для аналізу світовою громадськістю, урядами, економістами, науковцями, засобами масової інформації та іншими користувачами статистичних матеріалів. Для більшої оперативності такого аналізу є потреба в оцінці цього показника, кінцевий результат оцінювання якого забезпечить прозорість висновків щодо отриманих даних та можливість їх порівняння.

Матрично-графічна модель оцінки економічної безпеки країни представляє собою матрицю «Дженерал Електрик-МакКінзі», трансформовану під реалії сучасного макроекономічного становища України і світу. Перевагою такої

матриці може бути більш стислий, лаконічний та інформативний огляд показників економічної безпеки, а саме:

1. обсяг та зростання ВВП країн;
2. обсяг прямих іноземних інвестицій країн;
3. обсяги зовнішнього боргу кожної окремої країни;
4. робоча сила в країнах.

Порівняння значень ВВП, прямих іноземних інвестицій, економічної активності населення та зовнішнього боргу України із десятьма світовими країнами, що мають схожі або аналогічні показники у веденні національного господарства, подано в табл. 1 і табл. 2.

Таблиця 1

Порівняння основних показників економічної безпеки України та деяких країн світу в 2012 році (за ПКС)*

Країна	Обсяг ВВП, млрд. дол. [4]	Приріст ВВП, % [5]	ВВП на душу населення (номінал), дол. [1]	Приток ПІ, млн. дол. [3]	ПІ, % до ВВП**	Обсяг зовнішнього боргу, млрд. дол. [2]	Зовнішній борг, % до ВВП**	Рівень безробіття, % [7]	Робоча сила, млн. осіб [6]
Польща	489,8	1,8	12708	6701,0	3,4	326,0	47	13,4	17,92
Аргентина	446	1,9	11558	12128,1	2,4	141,1	30	6,8	17,90
Білорусь	70,75	1,5	6685	1463,6	6,2	33,0	45	0,5	4,50
Південна Корея	1114,47	2	22590	4999,0	0,4	436,9	37	3,1	25,18
Південна Африка	401,8	2,5	7508	4643,8	1,0	137,5	23	24,5	17,89
Франція	2779,7	0	39772	28121,8	1,5	5165,0	182	10,8	29,60
Малайзія	287,93	5,6	10381	9733,6	5,2	95,5	31	3,4	12,84
Іспанія	1476,9	-1,6	29195	36161,2	2,2	2290,0	167	26,0	23,14
Румунія	190	3,1	7943	2024,0	1,3	132,1	67	7,3	9,25
Фінляндія	263	-0,8	47226	4332,2	-2,3	577,7	155	7,9	2,68
Середнє значення по країнах**	752,04	1,6	19557	11030,8	1,8	933,5	78	10,37	16,09
Україна	163	0,2	3867	7833,0	4,4	135,0	71	9,0	22,19

* складено автором на основі джерел [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]

** розраховано автором

Схожість показників ведення господарства обумовлена наявністю наступних економіко-соціальних, геополітичних та георесурсних умов, зокрема: 1) приблизно подібні запаси та споживання природних ресурсів (Польща, Малайзія, Франція); 2) однакова кількість населення (Аргентина, Південна Корея, Південна Африка, Іспанія); 3) подібна економічна політика урядів та історико-політичне становище загалом (Польща, Південна Корея, Південна Африка, Франція, Фінляндія); 4) схоже геополітичне розташування (безпосереднє сусідство з країнами або сусідство з великими і значущими на політичній арені державами), а також стратегічне розташування країни (наприклад, перетин транспортних шляхів) (Польща, Білорусь, Південна Корея, Румунія, Фінляндія); 5) схожа спрямованість

промисловості або економічні передумови (подібні економічні проблеми) (Аргентина, Південна Корея, Південна Африка, Малайзія, Іспанія, Франція, Фінляндія).

Аналогічне порівняння показників економічної безпеки наведено для їх оцінки у 2013 році (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння основних показників економічної безпеки України та деяких країн світу в 2013 році (за ПКС)*

Країна	Обсяг ВВП, млрд. дол. [12]	Приріст ВВП, % [5]	ВВП на душу населення (номінал), дол. [8]	Приток ПШ, млн. дол. [3]	ПШ, % до ВВП***	Обсяг зовнішнього боргу, млрд. дол. [9]	Зовнішній борг, % до ВВП***	Рівень безробіття, % [11]	Робоча сила, млн. осіб [10]
Польща	515,7	1,3	13334	7219,8	1,4	359,0	62	9,9	18,22
Аргентина	474,9	2,8	11679	12347,4	2,6	135,0	34	6,4	17,32
Білорусь	63,27	2,1	7414	1455,2	2,3	35,2	45	0,5	4,54
Південна Корея	1129,6	2,9	23838	4518,4	0,4	411,8	34	3,2	25,86
Південна Африка	384,3	2,8	6847	5380,2	1,2	130,4	34	24,1	18,54
Франція	2612,9	-0,06	42991	28741,9	1,1	5402,5	186	10,9	29,9
Малайзія	303,5	5,1	10429	4249,0	3,2	105,7	39	3,0	13,2
Іспанія	1349,4	-1,56	29409	36433,8	2,7	2240,0	150	26,0	23,2
Румунія	169	1,6	8630	1859,0	1,1	131,5	56	7,3	9,25
Фінляндія	250	0,5	47625	4500,0	1,8	548,9	213	8,5	2,69
Середнє значення по країнах**	725,257	1,7	20219,6	10670	1,78	950,0	85	10,0	16,272
Україна	176	0	3862	7744,0	4,4	134,4	80	8,0	22,17

* складено автором на основі джерел [8; 9; 10; 3; 12; 5; 11]

** розраховано автором

Середнє значення ВВП на душу населення в світі у 2012 році становить 12132 дол. США. Порівнюючи наведені значення для української економіки із середньосвітовими значеннями, можна зробити висновки, що у 2012 та 2013 роках середньосвітового значення не досягають найголовніші показники економічного розвитку України, зокрема, вартісне значення ВВП, зростання ВВП, ВВП на душу населення, маючи при цьому великий потенціал у розвитку. Про позитивну тенденцію можна говорити, розглядаючи такі показники як рівень безробіття та потенціал ринку праці. Разом з цим, для гарантії стабільності потрібне не швидке економічне зростання в умовах нестачі ресурсів, а поступове і стає збільшення темпів економічного зростання та слабке реагування промисловості та фінансової системи держави на негативні чинники ззовні. Для досягнення таких цілей доцільно розвивати галузі, що визначають технічний прогрес та галузі, що забезпечують вирівнювання

розвитку економіки та досягнення якомога повнішої зайнятості, виходячи з динаміки структури кінцевого попиту.

Таблиця 3

Значення відсоткової частки окремих країн в показниках економічної безпеки світу (2012 рік)*

Країна	Значення коказників ВВП, ПІІ, зовнішнього боргу та робочої сили в світі та в аналізованих країнах в 2012 році				
	Зростання ВВП, %**	Обсяг ВВП, млрд. дол.	ПІІ, млрд. дол.	Обсяг зовнішнього боргу, млрд.дол.	Робоча сила, млн. осіб
Світ	-	83140,05**	1480,00***	72850,00****	3297,00*****
сукупне значення 11 країн*	-	7683,35	118,14	9469,80	-
Частка кожної країни в загальному показнику ВВП, ПІІ, зовнішнього боргу та робочої сили, %*					
Україна	0,2	0,20	0,53	0,19	0,67
Польща	1,8	0,59	0,45	0,45	0,54
Аргентина	1,9	0,54	0,82	0,19	0,54
Білорусь	1,5	0,09	0,10	0,05	0,14
Південна Корея	2	1,34	0,34	0,60	0,76
Південна Африка	2,5	0,48	0,31	0,19	0,54
Франція	0	3,34	1,90	7,09	0,90
Малайзія	5,6	0,35	0,66	0,13	0,39
Іспанія	-1,6	1,78	2,44	3,14	0,70
Румунія	3,1	0,23	0,14	0,18	0,28
Фінляндія	-0,8	0,32	0,293	0,79	0,08
частка 11 країн в світовому показнику, %*	-	9,24	7,98	13,00	5,55

* складено та розраховано автором на основі джерел [9; 5; 10; 3; 4]

** дані подані на основі джерела [5]

*** розраховано автором на основі джерела [3]

**** дані подані на основі джерела [9]

***** розраховано автором на основі джерела [10]

Рівень безробіття є типовим показником соціально-економічної політики, яку проводять і належним чином підтримують всі країни. В таблицях 1 та 2 простежується, що якщо в окремих країнах (наприклад, Іспанії та Південній Африці) рівень безробіття вищий, ніж у країнах, що порівнюються, то така країна є в соціальному та економічному аспекті більш слабкою і рівень економічної безпеки в ній нижчий, а отже, має місце недоотриманий ВВП. Дослідження Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) свідчить, що в найбагатших країнах світу кількість людей, які не мають роботи більше року, зростає.

Потрібно зазначити, що сам по собі рівень безробіття не є адекватним показником для визначення приналежності кожної країни до певного рівня економічної безпеки, оскільки є обернено пропорційним до мети зростання економічного потенціалу, інвестиційних впливів та зменшення заборгованості. В той же час в різних країнах світу існують різні методи підрахунку зайнятості, оскільки не всі країни є членами МОП. Тому неможливо розрахувати єдиний показник, а отже, і питому вагу кожної країни за цим показником.

Таблиця 4

Значення відсоткової частки окремих країн в показниках економічної безпеки світу (2013 рік)*

	Значення коказників ВВП, ПІ, зовнішнього боргу та робочої сили в світі та в аналізованих країнах в 2013 році				
	Зростання ВВП, %**	Обсяг ВВП, млрд. дол.	ПІ, млрд. дол.	Обсяг зовнішнього боргу, млрд.дол.	Робоча сила, млн. осіб
Світ	-	74171,72**	1536,24***	69628,77****	3275,30*****
сукупне значення 11 країн*	-	7428,57	114,45	9634,40	-
	Частка кожної країни в загальному показнику ВВП, ПІ, зовнішнього боргу та робочої сили, %*				
Україна	0,0	0,24	0,50	0,19	0,68
Польща	1,3	0,70	0,47	0,52	0,56
Аргентина	2,8	0,64	0,80	0,19	0,53
Білорусь	2,1	0,09	0,09	0,05	0,14
Південна Корея	2,9	1,52	0,29	0,59	0,79
Південна Африка	2,8	0,52	0,35	0,19	0,57
Франція	-0,06	3,52	1,87	7,76	0,91
Малайзія	5,1	0,41	0,28	0,15	0,40
Іспанія	-1,56	1,82	2,37	3,22	0,71
Румунія	1,6	0,23	0,12	0,19	0,28
Фінляндія	0,5	0,34	0,29	0,79	0,08
частка 11 країн в світовому показнику, %*	-	10,02	7,45	13,84	5,64

* складено та розраховано автором на основі джерел [9; 5; 10; 3; 12]

** дані подані на основі джерела [5]

*** розраховано автором на основі джерела [3]

**** дані подані на основі даних 67 країн за джерелом [9]

***** розраховано автором країн на основі джерела [10]

Показник прямих іноземних інвестицій (ПІ) має подвійний характер щодо впливу на інтегральний індикатор економічної безпеки країни (ІЕСС), оскільки відсутність притоку ПІ (або від'ємне сальдо притоку) є частковим результатом того, що економіка країни сама є потужним інвестором, а отже, спостерігається тимчасовий відтік грошових ресурсів за межі країни. Щоб продемонструвати це

явище на прикладі, для аналізу обрана така країна як Фінляндія, інвестиції якої в 2012 році мають від'ємне значення. Для країн-імпортерів грошових ресурсів показник ПІІ може становити латентну загрозу, оскільки за умов відчутного спаду в економіці або кризи інвестиції можуть вилучатися із країни, яка їх отримує, і гальмувати таким чином розвиток.

Табл. 3 дає порівняльний аналіз внеску кожної з проаналізованих країн в загальний обсяг ВВП в світі, в обсяг ПІІ та зовнішнього боргу, а також показує аналіз їх сумарної частки в світовій економіці в 2012 році.

Аналогічний порівняльний аналіз внеску кожної з проаналізованих країн в загальний обсяг ВВП в світі, в обсяг прямих іноземних інвестицій, зовнішнього боргу та кадрового потенціалу, а також аналіз їх сумарної частки в світовій економіці 2013 року представлено в табл. 4.

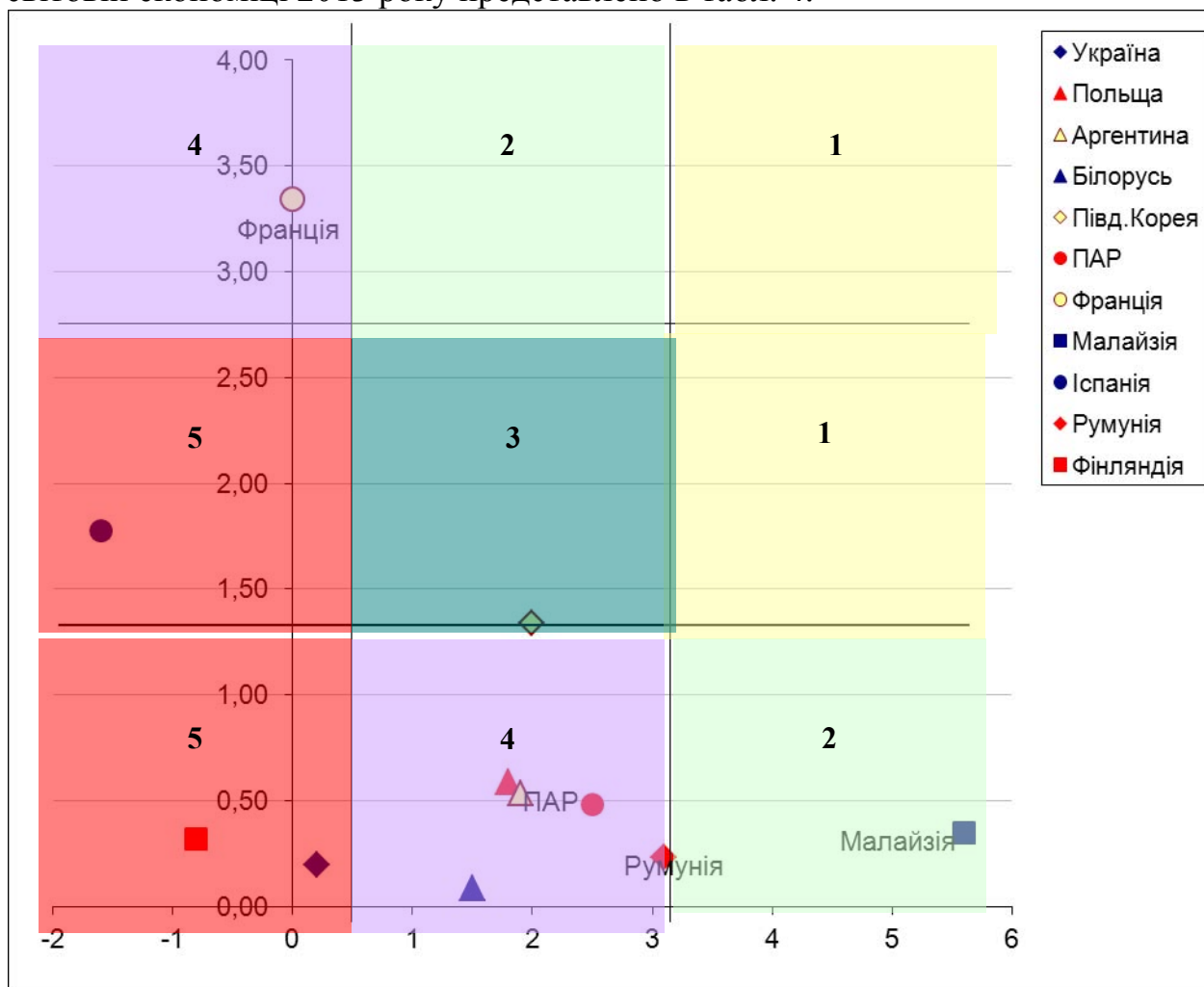

Рис. 1. Матрично-графічна модель сектору світового господарства для показника приросту ВВП у 2012 році*:

- сектори 1 – лідируюча економіка;
- сектори 2 – виробник прибутку або національного доходу;
- сектор 3 – середні позиції в господарстві;
- сектори 4 – хитка позиція;
- сектори 5 – потенційний програш.

* розроблено автором на основі джерел [4; 5]

Логічним висновком табл. 1 і табл. 3 є рис. 1, який ілюструє аналіз показників економічного приросту та відсоткової частки проаналізованих

країн у виробництві світового ВВП у 2009 році. Відносні порогові значення індикаторів матриці полягають у порівнянні рівнів економічної безпеки країн. Замість порогу використовується ранжування.

Ця модель розмежує 11 країн по 9 секторах, приналежність до яких визначає місце, роль, економічне становище країни на світовій арені, а також дає змогу визначити яку стратегію обрати для ведення економічної політики держави. Базова стратегія полягає у тому, щоб стимулювати підвищення тих показників, які гальмують зростання безпеки, підтримувати на сталому рівні ті показники, що мають стійку та задовільну для сучасного етапу розвитку позицію, та стримувати надмірний ріст показників, що призводять до дисбалансу у розвитку.

По осі абсциса розташовуються параметри, що підконтрольні державному впливу, оскільки натуральний та вартісний показник ВВП, а отже, і його зростання, здебільшого залежить від економічної потужності в середині країни. Впродовж осі ординат розташовані показники, на рівень яких окремо взята країна не може впливати напряму і які мають залежність, насамперед, від кон'юнктури світового ринку. Характерною особливістю цієї матриці є використання динамічних показників впродовж горизонтальної та статичних показників впродовж вертикальної осі.

Таким чином, розмежувавши матрицю на 9 вищезгаданих секторів, можна зробити висновок про стан економічної безпеки кожної держави за проаналізованим показником: сектори 1 – безпековий простір; сектори 2 – потенційне зниження безпекового стану; сектори 3 та 4 – підвищений ризик для безпеки в державі; сектори 5 – незадовільне забезпечення економічної безпеки національного господарства. Згідно із рис. 1, найбільший вклад в створення світового ВВП роблять Франція та Іспанія, відчутно переважаючи за цим показником інші країни-конкуренти. На відміну від Південної Кореї, для Франції та Іспанії зайняти найбільш безпечну зону, завадив від'ємний приріст ВВП у 2012 році. Прагнучи до більшої частки виробництва у світовому ВВП та будучи одним із вагомих джерел світового і національного доходу, Південна Корея повністю відповідає своєму розташуванню. Загалом, окрім Фінляндії та України, усі проаналізовані країни мають задовільні показники щодо ВВП. Останні розташовані у п'ятому та найбільш небезпечному секторі та за показником обсягу та зростання ВВП поступаються своїм світовим конкурентам.

Рис. 2 ілюструє аналогічний показник 2013 року. Характеристика показника ВВП у 2013 році для України не продемонструвала позитивних змін. Додатного приросту ВВП не спостерігалось, що не дозволило нашій країні піднятися на більш високий щабель матриці та зайняти хитку позицію безпеки разом із більшістю інших проаналізованих країн. Звітний рік для переважної більшості країн не приніс економічне полегшення та зростання національного доходу, а отже, немає беззаперечного претендента на місце в першому секторі. Південна Корея, наближаючись до відносно безпечного сектору, має найліпші показники та приріст ВВП у 2,9%. Реальний стан привабливості країни для іноземних інвестиційних потоків ілюструє рис. 3. Оскільки збільшення абсолютної або відносної до ВВП величини ПІІ є негативним показником для «просування» країни до верхніх щаблів стану економічної безпеки, то для якомога точної

ілюстрації відношення ПІІ до ВВП доцільно представити таке співвідношення у дзеркальному відображенні.

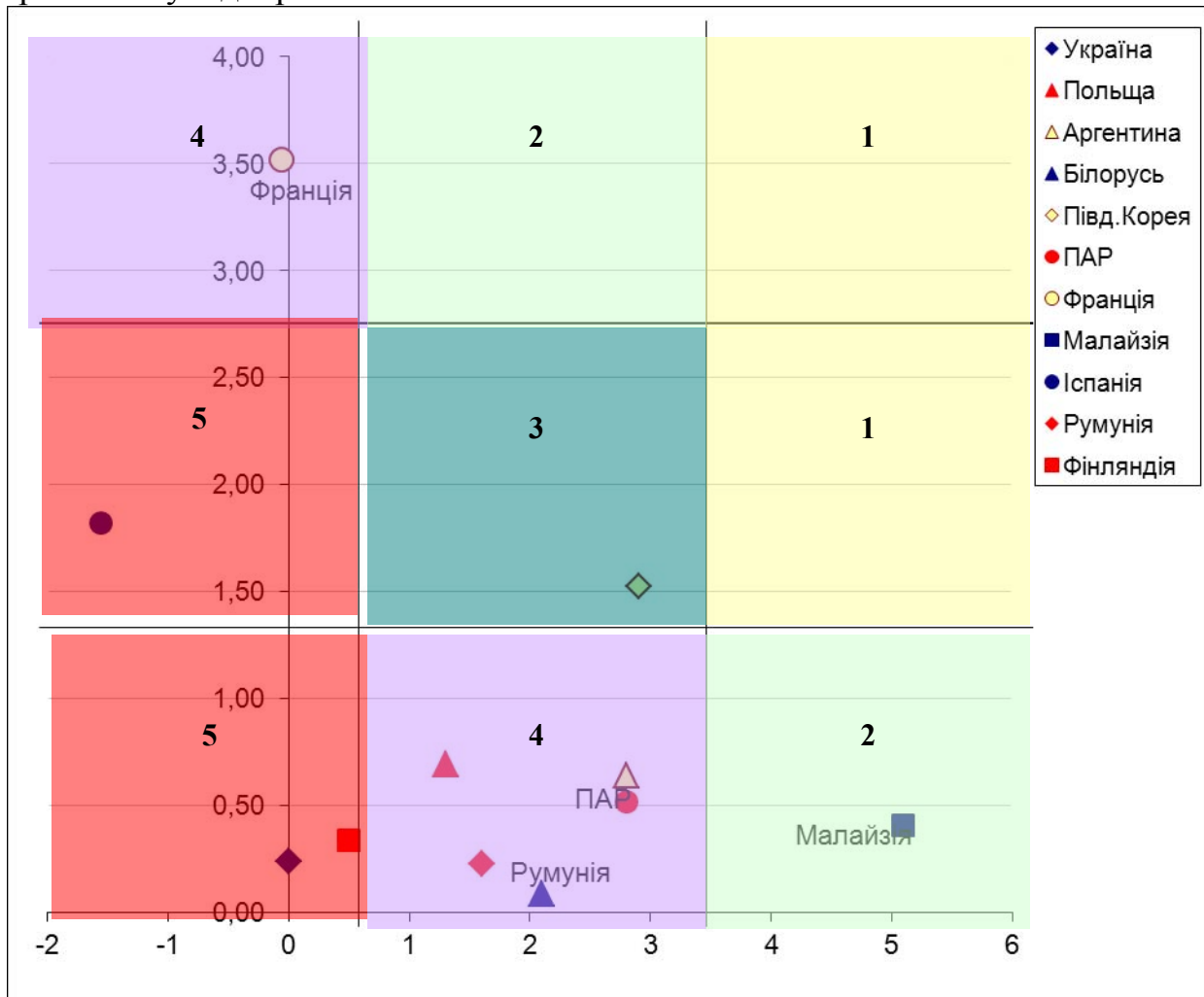

Рис. 2. Матрично-графічна модель сектору світового господарства для показника приросту ВВП у 2013 році*

* розроблено автором на основі джерел [12; 5]

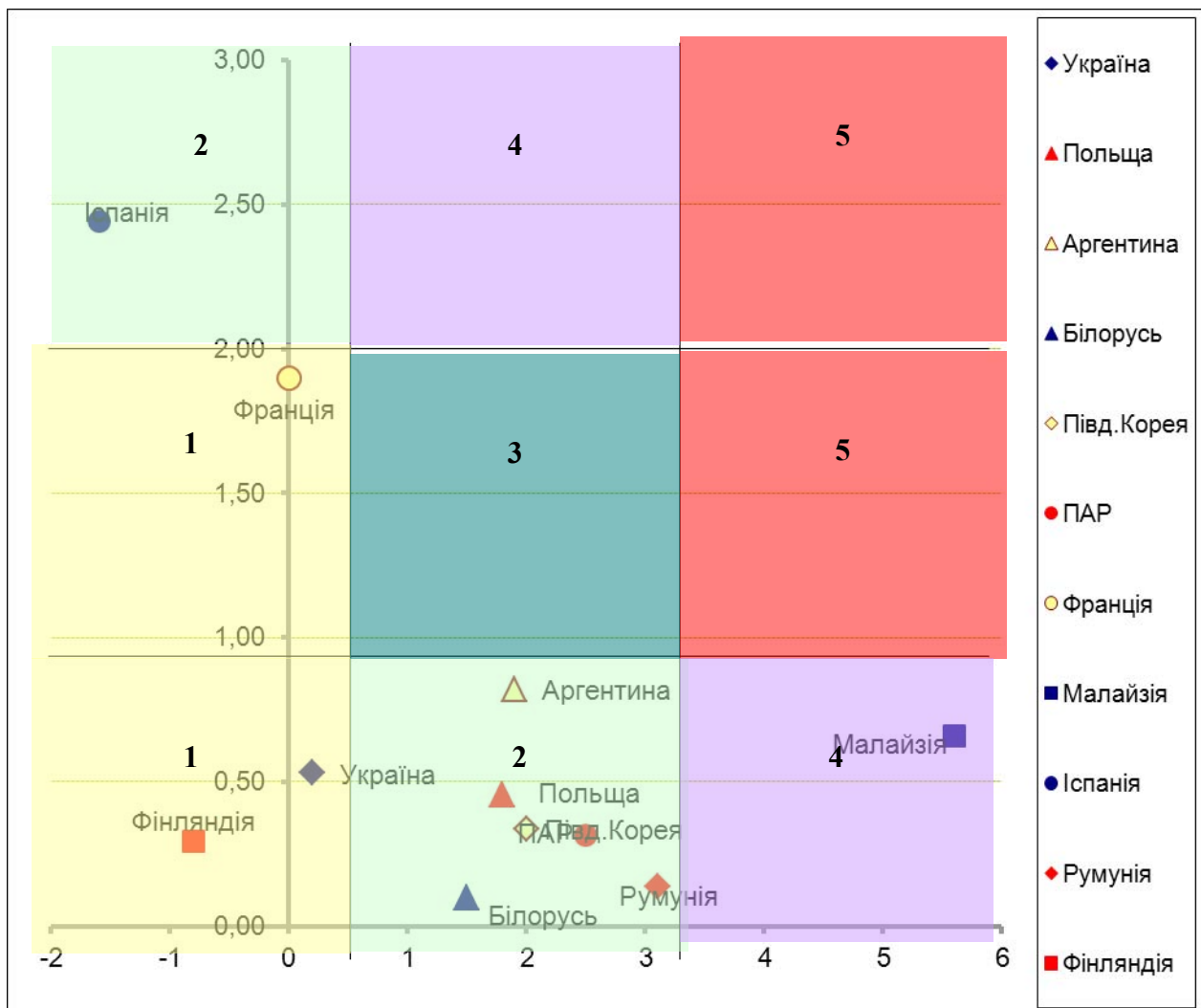

Рис. 3. Матрично-графічна модель сектору світового господарства для показника прямих іноземних інвестицій у 2012 році*

* розроблено автором на основі джерел [3; 4; 5]

Зазнавши інвестиційний бум, Аргентина, Румунія, Польща, ПАР, Південна Корея і Білорусь були в змозі досягти у 2012 році найвищого стану економічної безпеки і продемонструвати низьку залежність від світового перерозподілу фінансових ресурсів і опинилися у другому секторі; Малайзія сильніше відчула на собі тиск конкуренції за інвестування і зайняла четвертий сектор. Україна займає перший сектор, випереджаючи низку своїх прямих конкурентів за показниками питомої ваги інвестицій, що надійшли до країни у 2012 році. В першій половині 2013 року грошові потоки розвинутих країн знизились. Однак, такий спад пояснювався скоріше компенсацією зростання вливань у країни, що розвиваються, на які прийшлося більше 60% світових ПІІ.

Схожим способом побудована матриця аналізу показників економічного росту та відсоткової частки проаналізованих країн щодо притоку прямих іноземних інвестицій у 2013 році на рис. 4. Умовний розподіл матриці на зони безпечного простору не має прив'язки до конкретних цифр чи показників кожної окремо взятої економіки в різні роки аналізу. Зонування в кожному

конкретному випадку залежить від світової економічної кон'юнктури та демонструє порівняння країн одна до одної.

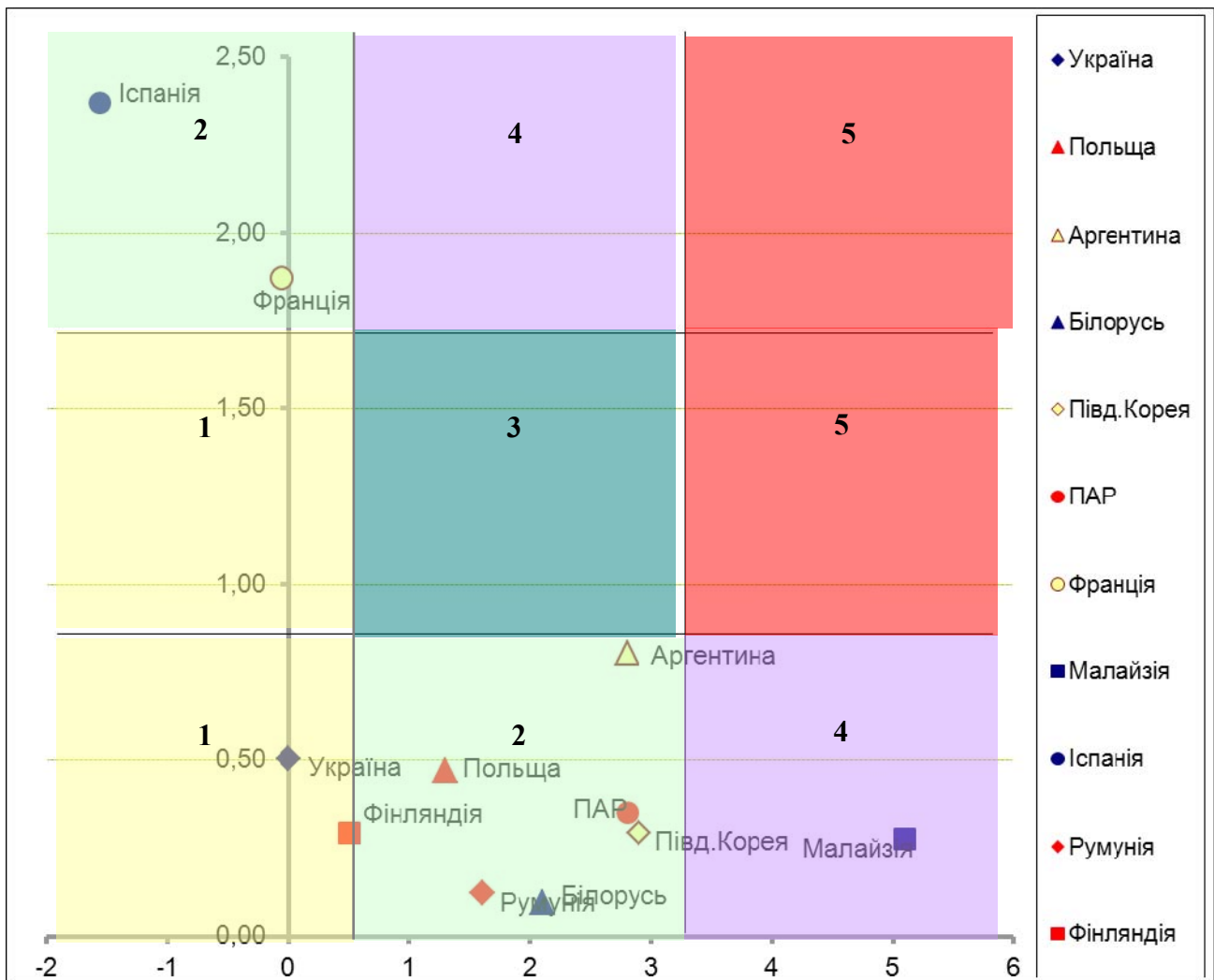

Рис. 4. Матрично-графічна модель сектору світового господарства для показника прямих іноземних інвестицій у 2013 році*

* розроблено автором на основі джерел [3; 4; 5]

Станом на кінець 2013 року десять із одинадцяти країн зайняли високі позиції лідируючої економіки, що частково пояснюється незначним, але стабільним і поступовим зростанням ВВП та відносною незалежністю країн щодо фінансових впливів зовні. Оборотною стороною медалі може стати той факт, що економіки деяких країн не надто потужні, а одна і та сама сума інвестицій для двох різних за потенціалом країн по-різному впливатиме на їхню позицію у матриці.

Більш безпечним є проведення інвестиційної політики в середині держави, що виступає дуже важливим показником економічної безпеки, тому що інвестиції здатні:

- підтримувати технологічну базу економічного зростання;
- стимулювати роботу національного виробника;
- оновлювати виробничу інфраструктуру для економічного зростання;

– нарощувати додаткові інвестиційні потоки.

Третім кроком в матричному аналізі безпеки національного господарства є аналіз показників економічного зростання та відсоткової частки країн щодо зовнішнього боргу в світовій економіці. Зростання показника зовнішнього боргу, як і попереднього показника, негативно впливає на підвищення рівня економічної безпеки в країні, тому цей показник також є оберненим до категорії, що досліджується (рис. 5).

Якщо вища продуктивність країни, менш відчутною є відносна цифра боргу в цій країні, що відображається на графіку на шкалі ординат на наведеному рисунку.

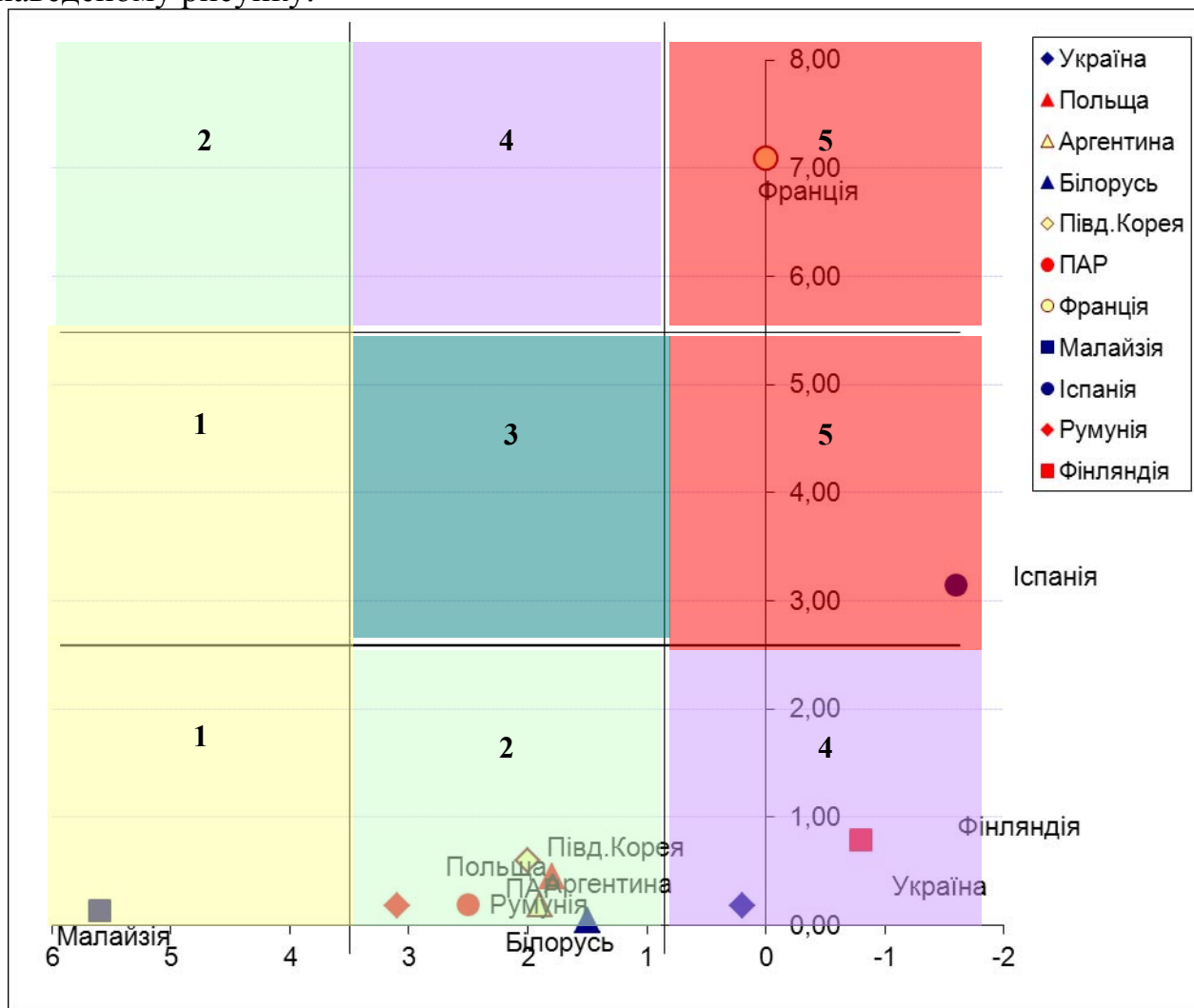

Рис. 5. Матрично-графічна модель сектору світового господарства для показника зовнішнього боргу у 2012 році*

* розроблено автором на основі джерел [2; 3; 5]

Незважаючи на те, що рівень зовнішнього боргу в Україні дорівнює 8/10 ВВП, її частка у величині загального світового боргу є незначною. Це вказує, з одного боку, на те, що рівень виробництва товарів і послуг в нашій країні є невисоким і є можливість для нарощування потенціалу, але з іншого боку, низька питома вага світової заборгованості ставить Україну на один щабель з переважною більшістю проаналізованих країн (глобальний світовий борг у

2011 році склав 69,6 трильйонів дол. США і більш ніж втричі перевищував загальносвітовий ВВП, а в 2012 році склав 72,85 трильйонів доларів США), однак, це не витягло вітчизняну економіку із хиткої четвертої позиції.

Аналогічним чином побудована матриця аналізу показників економічного зростання та відсоткової частки проаналізованих країн щодо їх зовнішніх зобов'язань у 2013 році (рис. 6).

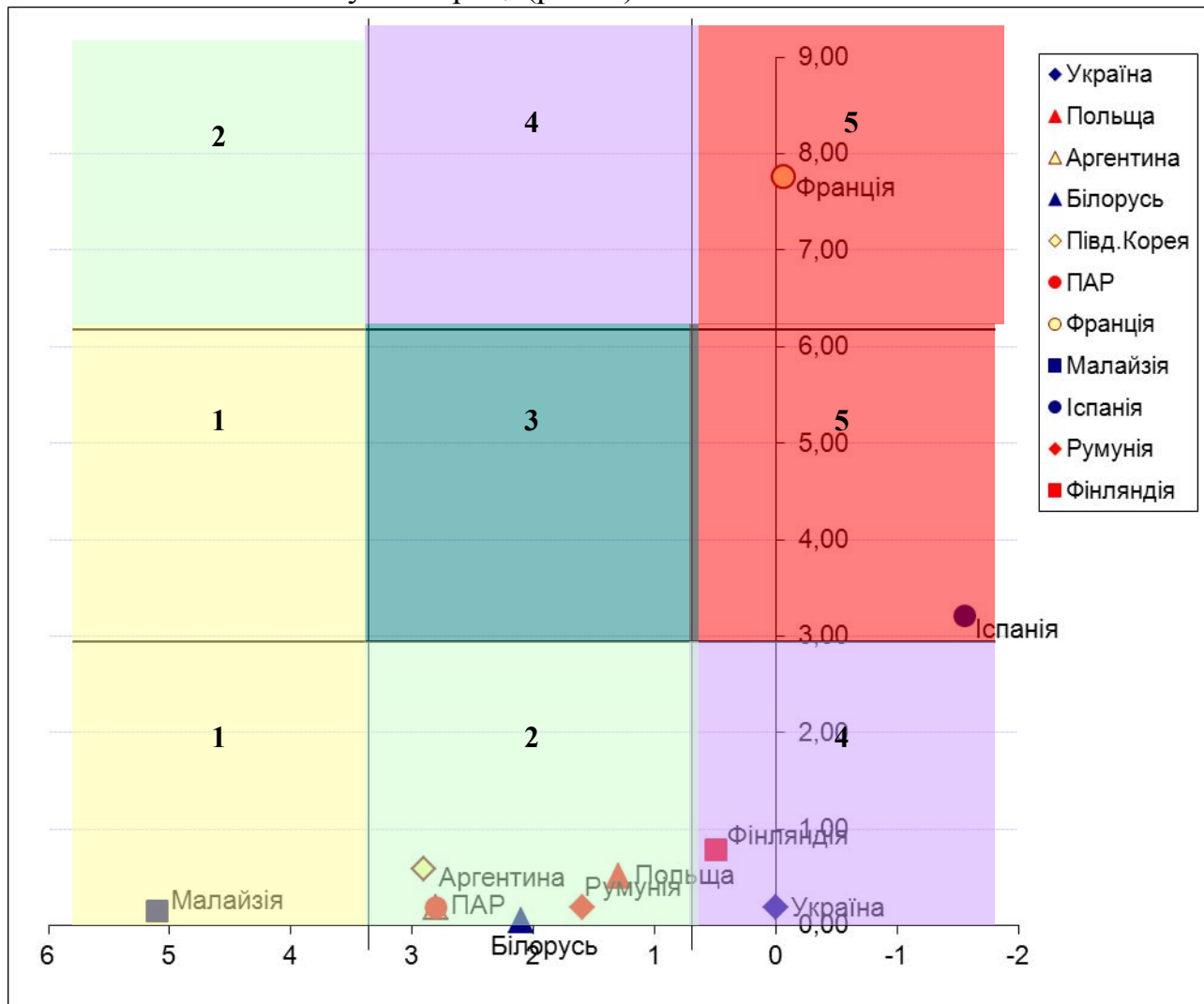

Рис. 6. Матрично-графічна модель сектору світового господарства для показника зовнішнього боргу у 2013 році*

* розроблено автором на основі джерел [9; 4; 5]

Лише суттєвий приріст ВВП при великому вартісному значенні зовнішніх зобов'язань може дозволити країні зайняти безпечний сектор в матриці. Зони безпечного розвитку за даним показником можна досягти в тому випадку, якщо реальні показники зовнішнього боргу у порівнянні з іншими економіками є невеликими. У 2012 та 2013 роках ситуація виявилася цілком прийнятною для семи країн, що розташувалися в першій та другій зонах. Станом на 1 січня 2014 зовнішній борг України продовжує збільшуватися, зростаючи за рахунок міжнародних позик. Це підкреслює той факт, що Україна, досі сильно залежить від підтримки міжнародних інститутів, а скорочення іноземної допомоги може призвести до того, що борговий тягар виявиться для України не підйомним. Але

взаємна заборгованість розвинених країн, що виробляють левову частку ВВП, сягнула настільки високих показників, що значення зовнішнього боргу в дозволяє країнам займати порівняно зручну нішу без ризику потрапити до небезпечних секторів матриці. Така ситуація доводить, що зонування в матриці має основний орієнтир на порівняння економічного становища країн стосовно одна одної.

Кінцевим етапом матричного аналізу безпеки національного господарства є аналіз показників економічного зростання та відсоткової частки країн щодо рівня робочої сили (рис. 7).

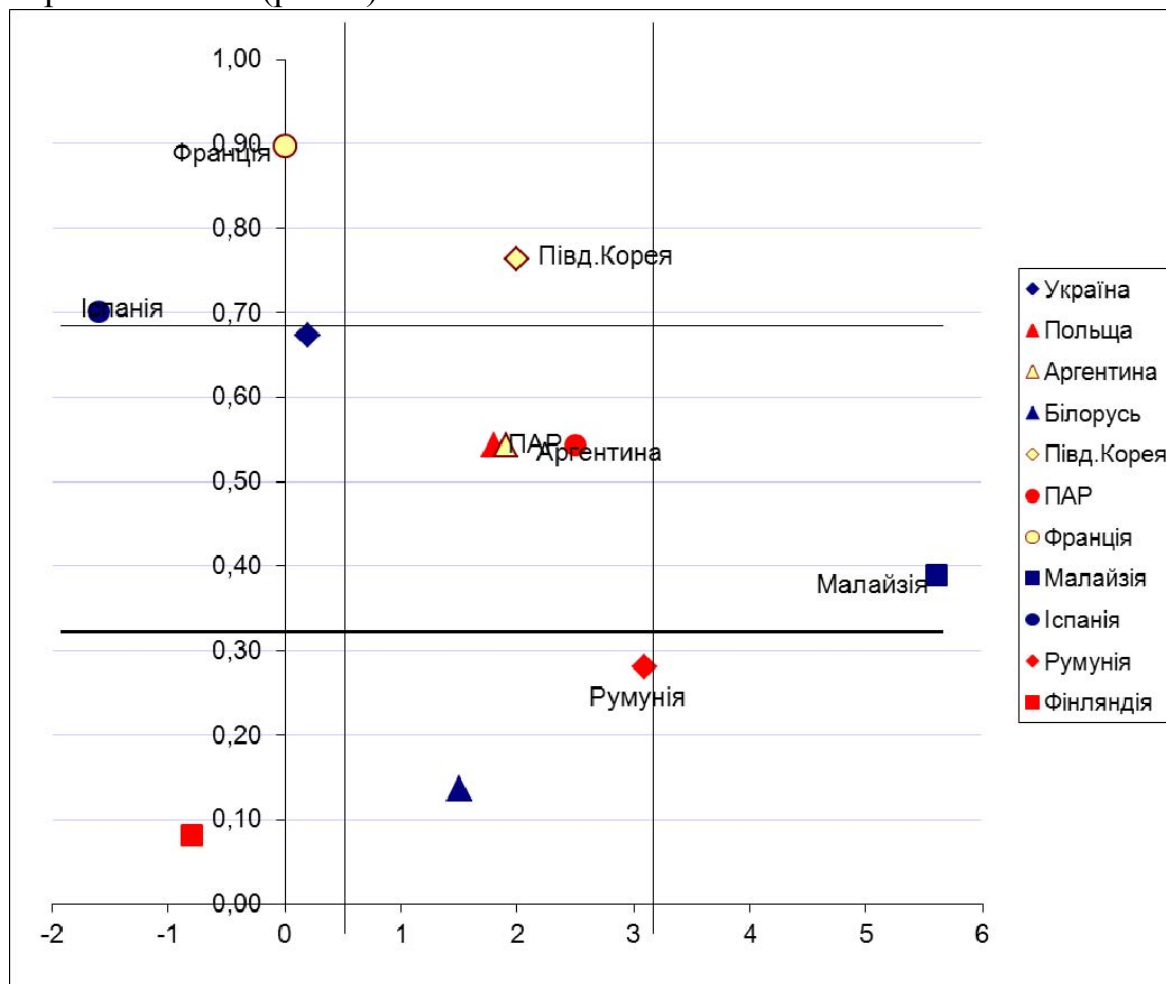

Рис. 7. Матрично-графічна модель сектора світового господарства для показника робочої сили у 2012 році*

* розроблено автором на основі джерел [4; 5; 6]

Сегментація країн за показником трудових ресурсів на рис. 7 має широку амплітуду коливань. Даний рисунок демонструє широкий потенціал будь-якої з країн для нарощування робочої сили і створення умов праці для неї.

Аналогічним чином побудована матриця аналізу показників економічного зростання та відсоткової частки проаналізованих країн показника економічно активного населення у 2013 році (рис. 8). При негативному значенні приросту ВВП в країні основний удар припадає на зайнятість, а економіка недоотримає валовий дохід внаслідок скорочення обсягів робіт та робочих місць відповідно. З матриць, які продемонстровані на рис. 7 та рис. 8, зрозуміло, що при

задовільній пропозиції робочої сили легко опинитися в безпечній зоні, маючи невеликий у світовому масштабі приріст ВВП.

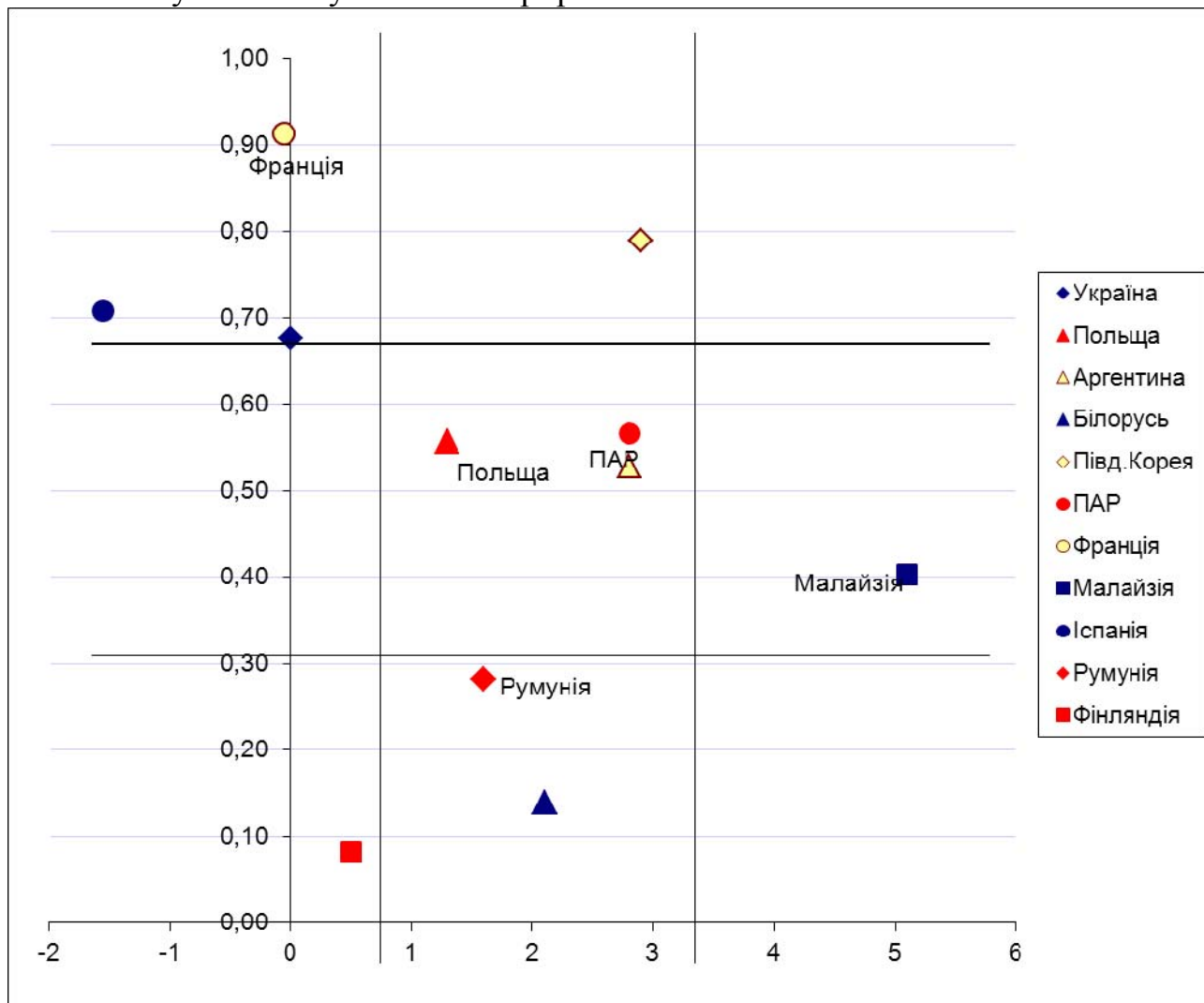

Рис. 8. Матрично-графічна модель сектору світового господарства для показника робочої сили у 2013 році*

* розроблено автором на основі джерел [10; 3; 5]

Схема, подана на рис. 9, дозволяє скласти загальне уявлення щодо стану економічної безпеки України у 2013 році за найбільш вагомими показниками господарства країни. Схема демонструє порівняльне положення України у безпековому секторі світової економіки: другій зоні відповідає показник зовнішнього боргу країни, для третьої зони характерний показник економічної активності населення (або робочої сили в країні), четверту зону займають показники валового внутрішнього продукту та прямих іноземних інвестицій. Така ситуація є посередньою і не може свідчити про готовність економіки до самозабезпечення або захисту в разі виникнення непередбачуваних загроз. Приналежність певного показника до того чи іншого сектору сигналізує про стан показника в економіці, а отже, дає можливість на основі проведеного моніторингу корегувати заходи безпеки в бік покращення її рівня.

Для визначення кількісного впливу окремих взаємопов'язаних факторів на зміну узагальнюючого показника економічної безпеки всіх країн, що

порівнюються, є доцільним використати детерміновану факторну модель економічного аналізу. Факторний аналіз має на меті: 1) виявлення змін у фінансовому становищі підприємства або у макроекономічному становищі країни у просторово-часовому розрізі; 2) виявлення головних чинників, що мають безпосередній вплив на зміну макроекономічного становища; 3) прогноз основних тенденцій у розвиткові подій.

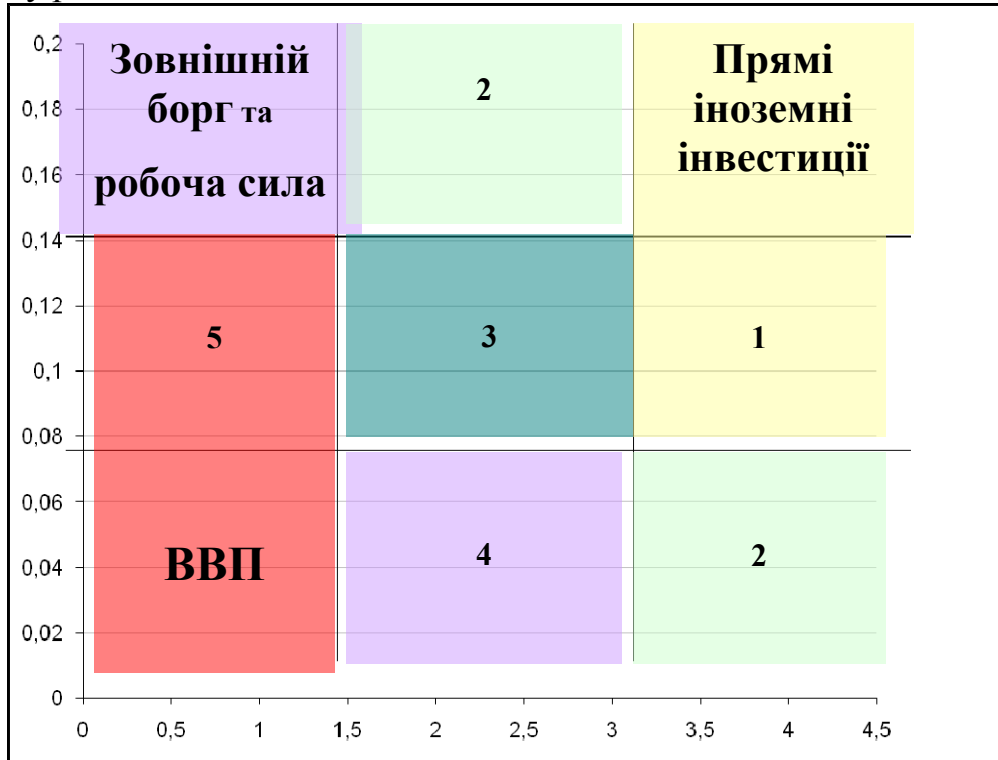

Рис. 9. Матрично-графічна модель секторів світового господарства України у 2013 році*

* розроблено автором на основі джерел [2; 3; 4; 6; 9; 10; 12]

Пропонується представити узагальнюючий показник економічної безпеки у вигляді інтегрального показника економічної безпеки країни (ІЕСС³), який є добутком часток, що використовувалися при оцінці секторів економічної безпеки (табл. 2 і табл. 4). При розрахунку ІЕСС прямопропорційні показники, такі як частка ВВП та робочої сили, виступають множниками, а оберненопропорційні показники ІІ та зовнішнього боргу – дільниками. Таким чином, формула ІЕСС виглядає наступним чином:

$$IESC_{2012} = \frac{GDP_{2012} \times LF_{2012}}{FDI_{2012} \times ED_{20012}} \quad (1)$$

де

$IESC_{2012}$ – інтегральний індикатор економічної безпеки країни у 2009 році;

GDP_{2012} – частка ВВП аналізованої країни у цьому індикаторі у 2009 році;

LF_{2012} – частка робочої сили в країні станом на кінець 2009 року;

FDI_{2012} – частка прямих іноземних інвестицій в країну у 2009 році;

³ ІЕСС – integral indicator of the economic security of a country

ED_{2012} – частка зовнішнього боргу країни у 2009 році.

Аналогічний вигляд матиме формула розрахунку ІЕСС для української економіки 2013 року. Результат виглядає наступним чином:

$$IIESC_{2012} = \frac{0,20 \times 0,67}{0,53 \times 0,19} = 1,345$$

$$IIESC_{2013} = \frac{0,24 \times 0,68}{0,50 \times 0,19} = 1,651$$

Кінцевий підрахунок за описаною формулою відображає загальний результат ІЕСС за одинадцятьма країнами, де $0 \leq IIESC \rightarrow \infty$ і $IIESC \rightarrow 511,6$ у 2012 році та $IIESC \rightarrow 19,6$ у 2013 році. Не існує верхньої межі ІЕСС, тому для визначення величини, для якої буде прагнути наблизитися показник ІЕСС, потрібно зробити його розрахунок для найбільших економік світу. Оскільки до складу ІЕСС входять чотири індикатори, доцільно зупинити вибір на тих країнах, які мають найвагоміші показники за цими індикаторами: США преважують у відсотковій частці ВВП; Китай преважує у робочій силі та має найменші показники щодо зовнішнього боргу; Японія виступає інвестиційним донором та за показником прямих іноземних інвестицій має відтік із країни, що позитивно впливатиме на ІЕСС. За результатами, найвищого значення у 2013 році (19,6 пунктів) показник ІЕСС досягнув Японії, а також безпрецедентного значення він досяг у 2012 році в Японії за рахунок мізерної масової частки прямих іноземних інвестицій у цю країну, на відміну від компаративних країн (табл. 5).

Таблиця 5

Результат підрахунку ІЕСС в одинадцяти країнах у 2012-2013 роках*

Країна	Україна	Польща	Аргентина	Білорусь	Півд. Корея	ПАР	Франція	Малайзія	Іспанія	Румунія	Фінляндія
ІЕСС 2012	1,345	1,580	1,835	2,593	5,054	4,428	0,223	1,564	0,162	2,585	0,111
ІЕСС 2013	1,651	1,596	2,173	2,469	6,913	4,472	0,222	3,928	0,169	2,816	0,120
			США			Китай			Японія		
Частка світового ВВП, %	2012 р.		21,9			14,7			5,5		
	2013 р.		19,0			12,2			6,9		
Частка світових ПІ, %	2012 р.		17,1			18,9			0,005		
	2013 р.		13,3			16,5			0,16		
Частка зовнішнього боргу в світі, %	2012 р.		23,2			1,01			4,3		
	2013 р.		23,0			1,06			4,4		
Світовий внесок у показник робочої сили, %	2012 р.		4,8			23,9			2,0		
	2013 р.		4,75			24,4			2,0		
ІЕСС 2012			0,270			18,4			511,6 (верхня межа)		
ІЕСС 2013			0,300			17,0			19,6 (верхня межа)		

* розраховано автором

Показник ІЕСС для України підвищився, оскільки збільшилися всі показники чисельника і на тому ж рівні залишилися всі показники знаменника.

Різкий скачок хоча б одного із чотирьох складових ІЕСС неодмінно призводить до різкої зміни рівня економічної безпеки. У переважній більшості країн (Малайзії, Аргентині і Південній Кореї) на різку зміну ІЕСС сильно впливає підвищення показника ВВП або зниження показника прямих іноземних інвестицій (Малайзія) та зовнішнього боргу (Аргентина, Південна Корея). Особливо сильних змін зазнав цей показник у Південній Кореї. У Франції та Іспанії незважаючи на те, що світова частка ВВП є значною і присутній значний потенціал, обсяг зовнішнього боргу нівелює високі показники інших складових ІЕСС. Загалом, показник ІЕСС є чутливим при спів ставності економік країн та при незначних коливаннях вихідних даних.

Для більш точного підрахунку рівня ІЕСС і аналізу стану економічної безпеки в обраній країні у подальшому доцільно робити сегментацію країн на групи зі схожими вихідними даними, що потрібні для розрахунку. Порівняння країн-лідерів та країн, чий розвиток не має вагомого впливу на світову економіку, може призвести до викривлення кінцевого результату та загального висновку про стан безпеки в державі. Найбільш точним буде порівняння в середині однієї країни у часовому розрізі.

Характерною особливістю даної методики визначення рівня економічної безпеки є те, що верхній поріг ІЕСС має тенденцію до збільшення за роками, оскільки підвищуються показники ВВП, інфляції, зростають грошові потоки і т.п., а разом з ними зростають частки країн (тобто їх внесок) у формуванні світового капіталу.

Для наступних розрахунків частки зміни кожної із складових частин ІЕСС ми використали метод ланцюгових підстановок факторного аналізу, спираючись на дані табл. 2 (для базисного року) і табл. 3 (для звітнього року). Такі розрахунки наведемо, перш за все, для України.

$$\frac{GDP_{2013} \times LF_{2012}}{FDI_{2012} \times ED_{2012}} \rightarrow \frac{GDP_{2012} \times LF_{2012}}{FDI_{2013} \times ED_{2012}} \rightarrow \frac{GDP_{2012} \times LF_{2013}}{FDI_{2012} \times ED_{2012}} \rightarrow \frac{GDP_{2012} \times LF_{2012}}{FDI_{2012} \times ED_{2013}} \quad (2)$$

$$\Downarrow \qquad \qquad \qquad \Downarrow \qquad \qquad \qquad \Downarrow \qquad \qquad \qquad \Downarrow$$

$$\frac{0,24 \times 0,67}{0,53 \times 0,19} = 1,628; \rightarrow \frac{0,20 \times 0,67}{0,50 \times 0,19} = 1,413; \rightarrow \frac{0,20 \times 0,68}{0,53 \times 0,19} = 1,353; \rightarrow \frac{0,20 \times 0,67}{0,53 \times 0,19} = 3,689$$

Вплив ВВП на інтегральний показник економічної безпеки країни буде розраховуватися за наступною формулою:

$$\Delta IESC_{GDP} = \frac{GDP_{2013} \times LF_{2012}}{FDI_{2012} \times ED_{2012}} - IESC_{2012} \quad (3),$$

тобто:

$$\Delta IESC_{GDP} = \frac{0,24 \times 0,67}{0,53 \times 0,19} - 1,345 = 1,628 - 1,345 = 0,283$$

Аналогічним чином розраховується вплив показників ПІІ, робочої сили та зовнішнього боргу на індикатор, що досліджується. Результат розрахунку виглядає наступним чином: $\Delta IESC_{FDI} = 0,067$; $\Delta IESC_{LF} = 0,008$; $\Delta IESC_{ED} = 2,344$.

Сумарний абсолютний вплив факторів дорівнює загальному абсолютному приросту інтегрального індикатора економічної безпеки країни:

$$\Delta IIESC = \Delta IIESC_{GDP} + \Delta IIESC_{FDI} + \Delta IIESC_{LF} + \Delta IIESC_{ED} \quad (4)$$

Значення показників у формулі 4 не завжди є додатними. Для отримання необхідного результату додавання кожне із від'ємних значень інтегральних показників розраховуємо за модулем. Отже,

$$\Delta IIESC = |0,283| + |0,067| + |0,008| + |2,344| = 2,701.$$

Для визначення структури впливу факторів, які досліджуються, тобто їх питомої ваги у загальній величині приросту інтегрального індикатора, потрібно одержаний частковий вплив кожного фактора поділити на сумарний абсолютний вплив факторів, отриманий із формули 4, і помножити на 100%:

$$GDP_{2013} = 0,283/2,7 \times 100\% = 10,48\%;$$

$$FDI_{2013} = 0,067/2,7 \times 100\% = 2,5\%;$$

$$LF_{2013} = 0,008/2,7 \times 100\% = 0,3\%;$$

$$ED_{2013} = 2,344/2,7 \times 100\% = 86,8\%.$$

Таблиця 6

Значення інтегральних індикаторів економічної безпеки країн у 2012 і 2013 роках та ланцюгова схема розрахунку впливу факторів*

Країни	Значення $IIESC_{2012}$	Значення $IIESC_{2013}$	ланцюгова підстановка			
			$GDP_1 * LF_0 / FDI_0 * ED_0$	$GDP_0 * LF_0 / FDI_1 * ED_0$	$GDP_0 * LF_1 / FDI_0 * ED_0$	$GDP_0 * LF_0 / FDI_0 * ED_1$
Україна	1,345	1,651	1,628	1,413	1,353	3,689
Польща	1,580	1,596	1,865	1,523	1,617	1,388
Аргентина	1,835	2,173	2,190	1,871	1,787	7,756
Білорусь	2,593	2,469	2,599	2,707	2,633	5,072
Південна Корея	5,054	6,913	5,742	5,804	5,225	2,886
Південна Африка	4,428	4,472	4,747	3,967	4,619	7,419
Франція	0,223	0,222	0,235	0,226	0,227	0,055
Малайзія	1,564	3,928	1,848	3,720	1,619	6,777
Іспанія	0,162	0,169	0,166	0,167	0,164	0,123
Румунія	2,585	2,816	2,578	2,922	2,603	1,872
Фінляндія	0,111	0,120	0,118	0,111	0,112	0,041

* розраховано автором

Отримані результати свідчать, що частки зміни показників ВВП, ПІІ, робочої сили та зовнішнього боргу у загальному показнику ІІЕСС склали 10,48%, 2,5%, 0,3% та 86,8% відповідно.

Викладений факторний аналіз передбачає дослідження умов, причин та факторів, що вплинули на економічну безпеку країн у 2012-2013 роках, та результатів, що випливають з них. Оскільки в основі факторного аналізу застосовуються виявлення, оцінка і прогнозування впливу факторів на зміну результативного показника, розглянемо детальніше отримані результати проведеного аналізу у табл. 6.

В табл. 6 розглянуто показники ПІЕСС у базисному та поточному роках для 11 країн світу. Проміжний розрахунок демонструє розрізнені результати в кожній країні щодо сумарної частки показників ВВП, ПІІ, робочої сили та зовнішнього боргу у проаналізованих роках.

Для визначення результату впливу окремих факторів на ПІЕСС та їх сумарного абсолютного впливу скористаємося табл. 7.

Таблиця 7

Значення впливу окремих факторів на інтегральний показник економічної безпеки країн та сумарного абсолютного впливу факторів*

Країни	$ \Delta IIESC_{GDP} $	$ \Delta IIESC_{FDI} $	$ \Delta IIESC_{LF} $	$ \Delta IIESC_{ED} $	$\Delta IIESC$
Україна	0,283	0,067	0,008	2,344	2,701
Польща	0,285	0,058	0,037	0,193	0,572
Аргентина	0,355	0,036	0,048	5,921	6,359
Білорусь	0,006	0,114	0,040	2,479	2,640
Південна Корея	0,688	0,750	0,171	2,168	3,776
Південна Африка	0,319	0,461	0,191	2,991	3,962
Франція	0,012	0,003	0,004	0,168	0,187
Малайзія	0,284	2,155	0,055	5,213	7,707
Іспанія	0,004	0,005	0,001	0,039	0,049
Румунія	0,008	0,336	0,017	0,713	1,075
Фінляндія	0,007	0,0001	0,001	0,070	0,078

* розраховано автором

У табл. 7 показано результат впливу окремих факторів на сумарний ПІЕСС кожної країни. Ці показники потрібні для визначення питомої ваги впливу факторів, що досліджуються, на ПІЕСС.

Структура впливу зміни ВВП, ПІІ, зовнішнього боргу та економічної активності населення подана в табл. 8. У факторному аналізі основними прийнято вважати чинники, які мають вирішальний вплив на результативний показник, а вторинними вважаються ті чинники, які за наявної кон'юнктури не мають вирішального впливу на результати діяльності господарюючого суб'єкта. Табл. 8 дає можливість визначити, які чинники займають положення лідера у висновку стосовно впливу на ПІЕСС. Темним кольором позначена квота показника, якщо вона перевищує п'ятидесятипроцентний бар'єр; сірий колір сигналізує про значення показника, якщо воно перевищило 40%; світлим сірим кольором зафарбовані клітинки, значення у яких перевищило 20%. У звітному році в десяти із одинадцяти країн показник зовнішнього боргу мав найвагомий

вплив на зміну рівня індикатора економічної безпеки. Виключенням стала Польща, в якій питома вага впливу ВВП склала 50,1%.

Таблиця 8

Питома вага впливу зміни валового внутрішнього продукту, прямих іноземних інвестицій, робочої сили та зовнішнього боргу на інтегральний індикатор безпеки у 2013 році, %*

Країна	GDP_{2013}	FDI_{2013}	LF_{2013}	ED_{2013}
Україна	10,5	2,5	0,3	86,8
Польща	50,1	10,0	6,4	33,5
Аргентина	5,6	0,6	0,7	93,1
Білорусь	0,2	4,3	1,5	93,9
Південна Корея	18,1	20,1	4,4	57,4
Південна Африка	8,1	11,6	4,8	75,5
Франція	6,4	1,9	2,0	89,8
Малайзія	3,7	28,0	0,7	67,6
Іспанія	7,9	9,9	3,0	79,1
Румунія	0,7	31,3	1,6	66,4
Фінляндія	9,3	0,1	1,5	89,1

* розраховано автором

Аналізуючи показники української економіки, робимо висновок, що найбільший вплив створює зовнішній борг, який, хоча і має стійку тенденцію до збільшення, але не вплинув негативно на значення ІЕСС у 2013 році. Це пов'язано не зі зменшенням частки зовнішнього боргу у ВВП і не із зростанням ВВП у динаміці, а з порівняльною компонентою цього показника з іншими проаналізованими країнами. Дослідження виявило, що питома вага зовнішнього боргу у ВВП України є нижчою за середній рівень 11 порівнюваних країн, незважаючи на загрозливість значень цього показника згідно встановлених міжнародних норм (не більше 25-30% до загального обсягу ВВП). Незважаючи на те, що ІІІ у ВВП України стабільно складає 4,4% і, спираючись на табл. 2, є достатньо високим показником, питома вага його впливу виявилась незначною і досягла лише 2,5%. Загалом, у більшості досліджених країн окрім впливу зовнішнього боргу, спостерігається вагомий вплив інших індикаторів: для кожної країни вони є різними, але частка їх впливу перевищує 1/5. Для корекції методів державного регулювання економічної безпеки має сенс взяти до уваги факторний аналіз впливу показників екосистеми (економічної безпеки держави) на зміну результатів господарської діяльності в країні.

Введений інтегральний індикатор економічної безпеки країни (ІЕСС), який спирається на добуток часток, що використовувалися при оцінюванні секторів економічної безпеки, дозволив за допомогою факторної моделі економічного аналізу розрахувати структуру впливу зміни досліджуваних факторів у 2010 році. Такий розрахунок дав можливість визначити найбільш впливові чинники у макросфері у короткостроковому періоді.

Представлена матрично-графічна модель секторів безпеки національних економік проілюструвала нездатність української економіки на сучасних етапах до здорової конкуренції за більшу частку виробництва світового ВВП, збільшення притоку світових інвестицій у стратегічні галузі національного господарства. Залучаючи зарубіжні статистичні дані та визначаючи вагомість окремих показників економічної безпеки, а також спираючись на представлену матричну модель, можна зробити висновок про першочерговість зміцнення економічної безпеки через підвищення частки ВВП в світовому обсязі, підвищення зростання ВВП в країні та захисту національної економіки від негативного світового впливу.

Метод факторного аналізу дозволив оцінити кількісний вплив представлених факторів на зміну узагальнюючого показника економічної безпеки (ІЕСС) в Україні та інших країнах, що спонукатиме до зміни стратегії поведінки на найближчі роки. Застосовуючи необхідні економічні важелі, можна швидко корегувати зміну рівня ІЕСС і в межах 1-3 років (залежно від світової кон'юнктури та глибини і системності внутрішньої економічної кризи) збільшувати інтегральний показник рівня економічної безпеки.

Створений інтегральний індикатор економічної безпеки, розрахований на основі порівнянь базового та звітного років, може стати критерієм ефективності економічної політики в країні, якщо на основі проведеного моніторингу вчасно корегувати заходи безпеки в бік покращення її рівня.

Відносний характер поняття економічної безпеки підтверджує можливість порівняння її показників із аналогічними показниками у різних країнах, а також порівняння кожного окремо взятого показника у часовому інтервалі. Таким чином, представлені розрахунки надали змогу порівняти основні макроекономічні показники складових безпеки України. У середньо- та довгостроковому періодах укріплення безпекового простору української економіки залежатиме від створення сприятливих умов для проведення політики безпеки і стабільності в рамках усього макроекономічного середовища. Створення такої ефективної та прийнятної для суспільства системи державного управління, яка мала б можливість оперативно діяти в непростих реаліях української ринкової економіки, забезпечувати постійний баланс економічних інтересів в державі, має стати ключовою умовою для захисту від дестабілізуючого впливу системи загрозливих факторів.

Література:

1. ВВП на душу населення по ППС в 2013 году [Електронний ресурс] / Статистика стран мира. Statistiska centralbyrån. – Режим доступу : <http://forum.comments.ua/?showtopic=86104>.
2. Список стран по внешнему долгу [Електронний ресурс] : Dataset. Economic Outlook. – 2013. – Режим доступу : <http://svspb.net/danmark/vneshnij-dolg-stran.php>.
3. Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US \$). Databank [Електронний ресурс] : за даними Всесвітнього банку – The World Bank Group. – 2012. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>
4. GDP (current US \$). Databank [Електронний ресурс] : за даними Всесвітнього банку – The World Bank Group. – 2012. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.

5. GDP growth (annual %). Databank [Електронний ресурс] : за даними Всесвітнього банку – The World Bank Group. – 2012. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries>.
6. Labor force, total. Databank [Електронний ресурс] : за даними Всесвітнього банку – The World Bank Group. – 2012. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN>.
7. Unemployment, total (% of total labor force). Databank [Електронний ресурс] : за даними Всесвітнього банку – The World Bank Group. – 2012. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS/countries/FI?display=graph>.
8. Список стран по ВВП (ППС) на душу населения [Електронний ресурс] / Всемирный банк. – Режим доступу : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_ВВП_\(номинал\)_на_душу_населения](http://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_ВВП_(номинал)_на_душу_населения).
9. List of countries by external debt in 2012 [Електронний ресурс] / Encyclopedia, 2014. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_external_debt.
10. Country Comparison : Labor Force [Електронний ресурс] / – The World Factbook. Central Intelligence Agency. – 2013. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2095rank.html>.
11. Unemployment rate (most recent) by country [Електронний ресурс] : Trading Economics / 2012-2013. – Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate>.
12. Economic Statistic Database [Електронний ресурс] / Economy Watch, 2013. – Режим доступу : <http://www.economywatch.com/economic-statistics/country/>.
13. World Investment Report 2013 [Електронний ресурс] Global Value Chains : Investment for Trade and Development. – UNCTAD, NY and Geneva, 2013. – Режим доступу : http://www.cggc.duke.edu/pdfs/2013_UNCTAD_WIR_GVCs_and_Development.pdf.
14. OECD (2013), “Foreign direct investment”, in OECD Factbook 2013 [Електронний ресурс] / Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2013-34-en>.

ГЛАВА 1.11. ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Каюмова В.В.

старший викладач кафедри маркетингу
Донецький державний університет управління

На сучасному етапі розвитку суспільства соціально-економічне зростання промисловості наносить суттєві збитки навколишньому середовищу як на світовому рівні, так і на рівні окремих держав і регіонів. На Україні проблема екологічної безпеки стоїть найгостріше у зв'язку з сировинною спрямованістю економіки, високою концентрацією небезпечних виробництв, ірраціональним використанням природних ресурсів, виснаженням сільськогосподарських угідь, залишковими наслідками Чорнобильської катастрофи та інших техногенних загроз.

Питанням екологічної безпеки приділяли увагу значна кількість дослідників. Зокрема, Є.О. Яковлев, Ю.М. Скалецький, С.П. Іванюта, Л.М. Якушенко [1] досліджували регіональні еколого-ресурсні та еколого-техногенні загрози національній безпеці України. С.І. Дорогунцов, М.А. Хвесик, Л.М. Горбач [2] займались питанням природно-техногенної безпеки. Тарасова В.В.

[3] складала комплексну оцінку екологічної безпеки України. О. В. Харламова, М. С. Мальований, Л. Д. Пляцук [4] вивчали теоретичні основи управління екологічною безпекою техногенно напружених регіонів. ВЛ. Пілюшенко, С.Ф. Марова [5] дали розробили методикою оцінки екологічної безпеки в техногенному регіоні тощо.

Метою статті є удосконалення системи забезпечення економічної безпеки національної економіки в регіональному вимірі на основі існуючої Методики Мінекономрозвитку шляхом коригування складу підсистем безпеки, та аналіз регіональної екологічної ситуації в Україні.

Економічна безпека національної економіки є запорукою сталого соціально-економічного розвитку країни. Однак, розвиток економіки держави не завжди має інтенсивний характер. Іноді збільшення обсягів виробництва можна досягти за рахунок розширення виробничих площ, задіювання більшої кількості низько кваліфікованих кадрів, неощадливого використання природних ресурсів, без застосування інноваційних технологій ресурсозберігання, вторинного використання сировини, не звертаючи увагу на рівень культури та освіти персоналу. Однак така безгосподарність зазвичай призводить до винищування природних багатств, збільшенню хронічних захворювань та поступового вимирання нації, екологічних катастроф.

Використання стратегічних природних ресурсів на території нашої країни є аномальним і перевищує у 2-3 рази екологічно допустимі межі. Україна є однією із найбільш проблемних країн світу. За даними міжнародного рейтингу екологічних досягнень (Environmental performance Index), розрахованому фахівцями Єльського університету (США) за 25-ти показниками, що характеризують дієвість державної політики держав щодо збереження екосистем, Україна серед 132 країн світу у 2012 році посіла 102 місце (у порівнянні з рейтингом 2010 року наша країна втратила 15 позицій) [6]. Це свідчить про те, що система екологічної безпеки України є недосконалою і потребує розробки механізмів щодо мінімізації основних загроз: реструктуризації промисловості, запобіганню техногенних і природних катастроф, підвищенню екологічної культури населення.

Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку і управління ним передбачає реалізацію принципу розумної достатності в соціоприродній моделі організації суспільства і вміщує регулювання в системі відносин власності, виробництва і споживання. У сучасних умовах основною ланкою в цьому процесі виступає створення системи екологічної безпеки, яка б забезпечила регламентацію різних видів людської діяльності по рівнях їх негативного впливу на природне середовище. Йде мова про створення безпечного стану навколишнього середовища для життєдіяльності, як окремого регіону, так і держави в цілому [2, с.461].

Не зважаючи на пряму залежність національної економіки від природних ресурсів та значний вплив промисловості на навколишнє середовище екологічні показники не враховуються при обчисленні інтегрального показника економічної безпеки за діючою методикою розрахунку рівня економічної

безпеки України [7]. Складові економічної безпеки, відокремлені в Методиці, наведено на рис.1.

Рис. 1. Основні складові економічної безпеки України

Методика пропонує використання аналогічної структури показників для діагностики економічної безпеки України і на регіональному рівні. Однак, на нашу думку, регіональний рівень безпеки потребує значного скорочення складових економічної безпеки через недосяжність інформації в офіційних джерелах інформації, відсутність або недоцільність розрахунків макроекономічних показників на мезорівні, іншу розстановку пріоритетності регіональних індикаторів безпеки та значні розбіжності в економіці регіонів, пов'язані з географічними, етнічними, промисловими та екологічними особливостями тощо.

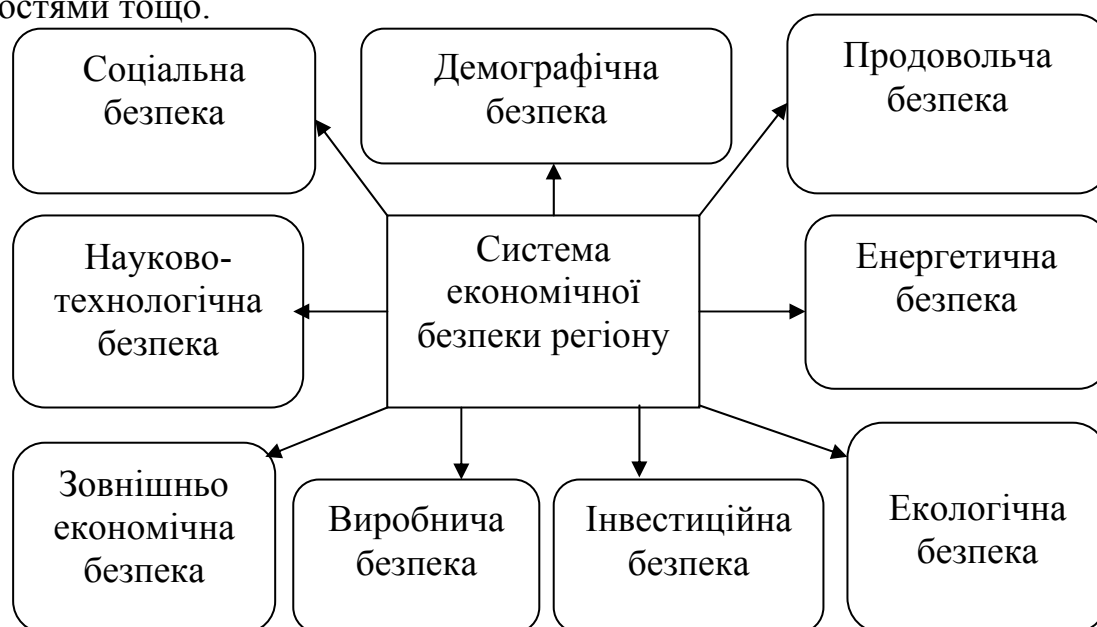

Рис. 2. Модернізована система забезпечення економічної безпеки в регіональному вимірі

На думку автора, необхідно враховувати особливості територій при складанні системи показників оцінки економічної безпеки національної економіки на регіональному рівні шляхом введення додаткових змінних в

модель економічної безпеки, які допоможуть нівелювати ці відмінності. Система економічної безпеки в регіональному вимірі, запропонована автором, наведена на рис.2, згідно з якою при проведенні діагностики економічної безпеки рекомендується скоротити макроекономічні та фінансові індикатори безпеки та додати нову складову - екологічну безпеку.

Екологічна безпека є однією з основних складових національної безпеки України. Згідно Закону України «Про основи національної безпеки України» [8] національна безпека в розрізі екологічної сфери – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, при якій забезпечуються стійкий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних погроз національним інтересам в сферах функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалини, захисту екології і навколишнього природного середовища.

Законом зафіксовані наступні головні погрози в екологічній сфері України:

- значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України;
- нераціональне використання мінерально-сировинних природних ресурсів;
- не подолання негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- погіршення екологічного стану водних басейнів;
- загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро;
- неконтрольоване ввезення до України екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб;
- неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової і іншої екологічно небезпечної діяльності;
- небезпека техногенного тероризму;
- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів в популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, і біотехнології;
- застарілість і недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

Таким чином, для економіки України та її регіонів екологічні загрози можуть мати природний, соціогенний і техногенний характер.

Природна складова екологічної безпеки – всі стихійні лиха, небезпечні явища і події природного характеру, що складаються з ендегенних і екзогенних процесів, атмосферних і гідрологічних явищ [3].

Соціогенна складова екологічної безпеки – наслідки невірних, неповних, і неточного формування поглядів в суспільстві на навколишнє середовище і місце в ній людини і залежить від рівня освіти, економічного і культурного розвитку суспільства.

Техногенна складова екологічної безпеки характеризує вплив на людину і навколишнє середовище, що пов'язаний з технічними засобами і технологіями господарської діяльності [4, с.10].

Дослідимо екологічні ризики техногенного походження, як найбільш керовані, проаналізувавши екологічний стан регіонів України та його динаміку за індексом регіональної екологічної ситуації в період 2009-2011 рр., розрахованого Держкомстатом України.

Таблиця 1

Індекси та рейтинги індексів регіональної екологічної ситуації*

Регіони	2009		2010		2011		Зміни в рейтингу, 2011р./2009р.	
	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	напрямок	Різниця місць
АР Крим	0,691	19	0,655	20	0,648	20	↓	1
Вінницька	0,793	10	0,783	11	0,792	11	↓	1
Волинська	0,817	4	0,816	4	0,829	2	↑	2
Дніпропетровська	0,552	25	0,502	25	0,496	25		-
Донецька	0,345	27	0,269	27	0,275	27		-
Житомирська	0,818	3	0,816	5	0,820	4	↓	1
Закарпатська	0,764	12	0,771	12	0,792	12		-
Запорізька	0,558	24	0,532	24	0,520	24		-
Івано-Франківська	0,704	18	0,672	18	0,681	18		-
Київська	0,739	15	0,754	13	0,734	15		-
Кіровоградська	0,704	17	0,706	16	0,804	6	↑	11
Луганська	0,651	22	0,624	22	0,628	21	↑	1
Львівська	0,669	21	0,671	19	0,594	23	↓	2
Миколаївська	0,754	13	0,749	14	0,728	16	↓	3
Одеська	0,677	20	0,652	21	0,657	19	↑	1
Полтавська	0,801	6	0,803	8	0,796	9	↓	3
Рівненська	0,786	11	0,813	6	0,780	13	↓	2
Сумська	0,714	16	0,705	17	0,754	14	↑	2
Тернопільська	0,834	1	0,834	1	0,829	1		-
Харківська	0,747	14	0,733	15	0,726	17	↓	3
Херсонська	0,825	2	0,824	2	0,799	8	↓	6
Хмельницька	0,815	5	0,818	3	0,820	3	↑	2
Черкаська	0,797	8	0,797	9	0,800	7	↑	1
Чернівецька	0,800	7	0,809	7	0,813	5	↑	2
Чернігівська	0,795	9	0,796	10	0,794	10	↓	1
м. Київ	0,366	26	0,412	26	0,410	26		-
м. Севастополь	0,643	23	0,611	23	0,614	22	↑	1

* Таблицю складено за офіційними даними Державного комітету статистики [9]

Інтегральний індекс екологічної ситуації складається з шести найвагоміших показників, відібраних за допомогою факторного аналізу [9]:

- кількість промислових токсичних відходів у сховищах, тонн в розрахунку на 1 км²;
- викиди сірки, кг сірчаного ангідриду в розрахунку на 1 км²;
- викиди азоту, кг окисів азоту в перерахунку на NO₂ на 1 км²;
- викиди шкідливих речовин від пересувних джерел забруднення, кг на 1 км²;
- кількість важких металів у стічних водах, кг на 1 км²;
- питома вага скинутої неочищеної води в загальному її обсязі, %.

За даними табл. 1 в 2009-2011 рр. в регіонах України спостерігалась достатньо стабільна екологічна ситуація. В зоні відносної екологічної безпеки опинились 17 областей: від Тернопільської (з найбільшим рівнем безпеки) до Харківської області (з найменшим рівнем безпеки в групі). В зоні ризику опинилась Донецька область (27 місце), як локомотив тяжкої промисловості країни, що потерпає від усіх видів забруднення території. Стабільно низьку позицію займає м. Київ (26 місце). Висока щільність населення столиці сприяє збільшенню обсягів викидів шкідливих речовин від пересувних джерел забруднення. Показник нижче за середній рівень має Дніпропетровська область (25 місце). Всі інші регіони мають середній (Львівська, Запорізька) та вищий за середній рівень безпеки (Луганська, Івано-Франківська, Одеська, АР Крим, м. Севастополь).

Рейтинг регіонів за екологічною шкалою за період 2009-2011 рр. майже не зазнав змін. Спостерігаються розбіжності від 1 до 3 пунктів рейтингу. Найсуттєвіші зсуви відбулися в Кіровоградській (з 17-го на 3-тє місце) та Херсонській областях (з 2-го на 8-ме місце). Однак такі «покращення» свідчать не про застосування екологічних технологій в промисловості, а про припинення діяльності крупних виробничих підприємств.

Таблиця 2

Чинники економічної безпеки, обрані для дослідження впливу екологічних індикаторів

Структурні складові економічної безпеки Донецького регіону	Обрані чинники безпеки
Соціальна безпека	Кількість уперше зареєстрованих випадків онкозахворювань на 100 осіб
Демографічна безпека	Очікувана тривалість життя при народженні, років
Продовольча безпека	Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн
Зовнішньоекономічна безпека	Частка імпорту у внутрішньому споживанні держави, %
Інвестиційна безпека	Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВРП, %
Виробнича безпека	Частка у промисловому виробництві обробної промисловості, %
Енергетична безпека	Енергоємність ВРП, кг умовного палива/грн.
Науко-технологічна безпека	Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, осіб на 1000 чол.

На прикладі Донецької області, як найбільш техногенно напруженого регіону, доведемо математичними розрахунками необхідність введення екологічної складової в систему діагностики забезпечення економічної безпеки

національної економіки з урахуванням регіональних відмінностей, дослідивши ступінь її впливу на кожну з існуючих структурних складових безпеки (рис. 2).

Для аналізу впливу екологічних індикаторів на систему забезпечення економічної обороноздатності по одному найбільш значущому чиннику з кожної підсистеми безпеки та обчислимо парні коефіцієнти кореляції. Запропонований перелік обраних показників наведено в табл. 2.

Отримані коефіцієнти кореляції узагальнимо в табл. 3.

Таблиця 3

Ступінь впливу екологічних індикаторів на підсистеми економічної безпеки

Показники безпеки	Ek ₁	Ek ₂	Ek ₃	Ek ₄	Ek ₅
Кількість уперше зареєстрованих випадків онкозахворювань на 100 осіб	0,5426	0,3763	0,8726	0,8302	-0,7303
Очікувана тривалість життя при народженні, років	-0,4568	0,0309	-0,8841	-0,6353	0,7943
Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн	-0,2551	-0,2822	-0,3964	-0,6957	0,6891
Частка імпорту у внутрішньому споживанні держави, %	0,6178	0,3483	0,9470	0,7830	-0,7180
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВРП, %	0,7089	0,5016	0,5469	0,3935	0,0162
Частка у промисловому виробництві обробної промисловості, %	0,6429	0,3994	0,9228	0,732741	-0,5760
Енергоємність ВРП, кг умовного палива/грн.	0,7398	0,3966	0,8251	0,92118	-0,8583
Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, осіб на 1000 чол.	0,6630	0,2385	0,9267	0,7958	-0,7454
Умовні позначення: Ek ₁ -Викиди забруднюючих речовин в повітря, тис. т ; Ek ₂ - Викиди діоксиду вуглецю, млн.т ; Ek ₃ -Утворення відходів I-III класів небезпеки, тис.т ; Ek ₄ -Скидання забруднених зворотних вод в поверхневі водні об'єкти, млн.м ³ ; Ek ₅ -Витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн.грн.					

**Розроблено автором на основі даних [10]*

Таким чином, за результатами дослідження виявлено, що найбільшими ризиками виникнення онкозахворювань та скорочення тривалості життя населення є відходи та забруднені зворотні води, скинуті в природні водойми регіону. Дійсно, більшістю гірничодобувних підприємств області не дотримується нормативні вимоги щодо концентрації шкідливих речовин в стічних шахтних водах, таких як сульфати, хлориди, сухі залишки тощо. Більшість річок Донецького краю є суттєво забрудненими. Пилоутворення від відходів, захоронених на полігонах, вітрова та водна ерозії та інші чинники міграції токсичних речовин посилюють забруднення підземних та поверхневих вод, атмосферного повітря та земельних ресурсів. Серед відходів є такі, що містять пестициди, отрутохімікати, важкі метали, кислоти, мастильно-охолоджувальні рідини тощо. Все це може негативно впливає на якість вирощених продуктів сільського господарства, в тому числі на виробництво

зерна. Частка імпортової продукції у внутрішньому споживанні держави також залежить від екологічного стану регіону, обсягів викидів в атмосферу, літосферу і гідросферу території. Насамперед це стосується продуктів харчування, ліків, будівельних матеріалів. На обсяги інвестицій в основний капітал найбільше серед зазначених чинників виявлено вплив викидів забруднюючих речовин в повітря. Частка обробної промисловості в промисловому виробництві області також тісно пов'язана з обсягами викидів забруднюючих речовин в довкілля, особливо металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, хімічна та нафтохімічна промисловість, виробництво коксу, продуктів нафтопереробки. На енергоємність валового регіонального продукту здійснюють значний вплив всі забруднюючі чинники, крім діоксиду вуглецю. Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, особливо з розробки екологічних технологій, технологій ресурсозбереження, очищення та зниження викидів в навколишнє середовище також побічно залежить від обсягів існуючих проблем в промисловості і довкіллі. Незважаючи на те, що транспортні засоби є суттєвим джерелом забруднення регіону, на зазначені економічні чинники значного впливу в динаміці не виявлено. Чинник витрат на охорону навколишнього природного середовища на показники-стабілізатори здійснює прямий вплив, на дестабізатори – зворотній. У будь-якому випадку, збільшення витрат на охорону довкілля сприятиме покращенню екологічного стану регіону і забезпеченню економічної безпеки на всіх рівнях діагностики.

Звичайно, при побудові системи діагностики забезпечення економічної безпеки регіону слід враховувати обоюсторонність впливу екологічних та економічних чинників безпеки.

Проаналізуємо динаміку основних чинників техногенного навантаження Донецького регіону (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка надходження забруднюючих речовин у довкілля Донецького регіону у 2008-2012 рр.

Надходження забруднюючих речовин	2008	2009	2010	2011	2012	Зміни в 2012 році у порівнянні з	
						2011р.	2008р.
в атмосферу, тис.т	1767,2	1513,3	1589,9	1729,3	1714,7	-14,6	-52,5
в гідросферу (поверхневі водойми), млн. м ³	1544,0	1232,0	1503,0	1529,0	1417,0	-112	-127,0
в літосферу (відходи I-III класів небезпеки), тис. т	337,9	47,0	28,5	17,0	30,5	+13,5	-307,4

Дані табл. 2 підтверджують покращання екологічного стану Донецького регіону. Викиди забруднюючих речовин в атмосферу, гідросферу та літосферу досліджуваного регіону поступово зменшуються, однак через надмірну концентрацію промислового виробництва, високу щільність населення, розвинуту транспортну інфраструктуру все ще значно перевершують допустимі норми екологічної безпеки.

Щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення з розрахунку на квадратний кілометр території області складає 61,8 тон шкідливих речовин, а на душу населення – 352,7 кг, що відповідно в 8,4 і в 3,7 рази, перевищує середній рівень по країні [6].

Висновки. Таким чином, на території України склалася екологічна ситуація, що характеризується стабільно низьким рівнем екологічної безпеки та регіональними диспропорціями в розміщенні виробництва, розселенні населення та екологічного стану територій. Відбувається поступове винищування природних ресурсів, навколишнє середовище зазнає систематичних ушкоджень за рахунок викидів шкідливих речовин в атмосферу, гідросферу і літосферу, що спричинює погіршення здоров'я нації та скорочення тривалості життя мешканців країни.

Найбільшій екологічній шкоди регіони зазнають за рахунок розвитку основних галузей промисловості України: гірничодобувної, металургійної, хімічної. У зв'язку з високою трудомісткістю цих галузей, підвищена щільність населення зосереджена саме на екологічно небезпечних територіях. Тривалий спад виробництва та закриття частини промислових підприємств позначились на поступовій стабілізації стану екологічної безпеки, однак погіршили економічний стан країни. Для підвищення рівня екологічної безпеки необхідно технічно переоснастити промислове виробництво шляхом впровадження ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій, оптимізувати управління техногенно-екологічною безпекою, сприяти підвищенню рівня екологічної культури населення, застосувати всі заходи щодо запобігання та мінімізації наслідків природних катаклізмів, що призведе до економічно та екологічно збалансованого розвитку країни та її регіонів. Тому екологічна безпека є однією з основних складових системи економічної безпеки України як на національному, так і на регіональному рівнях.

Література:

1. Оцінка регіональних еколого-ресурсних та еколого-техногенних загроз національній безпеці України / Є.О. Яковлев, Ю.М. Скалецький, С.П. Іванюта, Л.М. Якушенко. – 2-ге вид., доп. – К.: НІСД, 2011. – 32с.
2. Екосередовище і сучасність. У 8 т. / С.І. Дорогунцов, М.А. Хвесик, Л.М. Горбач та ін. – Т. 8. Природно-техногенна безпека: Монографія. – К.: Кондор, 2008. – 576 с.
3. Тарасова В.В. Комплексна оцінка екологічної безпеки України / В.В.Тарасова // «Наукові доповіді НУБіП», 2010-4 (20) [http:// www.nbu.gov.ua/ejournals/Nd/2010-4/10tvvues.pdf](http://www.nbu.gov.ua/ejournals/Nd/2010-4/10tvvues.pdf)
4. О. В. Харламова, М. С. Мальований, Л. Д. Пляцук Теоретичні основи управління екологічною безпекою техногенно напруженого регіону // Екологічна безпека № 1/2012 (13) с.9-12
5. Пілюшенко В.Л. Екологічна безпека техногенного регіону: монографія / В.Л. Пілюшенко, С.Ф. Марова. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2012.-290с.
6. Екологічна складова національної безпеки: основні показники і шляхи їх досягнення. Аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2013. – 34с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1407/>

7. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» №60 від 02.03.2007 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>
8. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
9. Регіональний людський розвиток. // Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики в Україні, 2012 – 45с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/2012/08_2012/zb_rlr_2011.zip
10. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ГЛАВА 1.12. КОНКУРЕНЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЗМІНИ ПІДХОДІВ ЩОДО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Крушніцька Г.Б.

к.е.н., доц.

Чернівецька філія Міжрегіональної Академії Управління Персоналом

Розвиток сучасного суспільства протягом останніх десятиліть показує, що на межі ХХ-ХХІ ст. розвинуті країни здійснили перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, де провідне місце займає постіндустріальна економіка. Постіндустріальне суспільство базується на виробництві наукоємних товарів та інтелектуальних послуг; у такому суспільстві найвище ціняться знання та інформація, на базі яких розвиваються інформаційно-комунікаційні технології, - основа нового типу виробництва, принципово інших, ніж були раніше, управлінських систем, інфраструктурних мереж господарства, фінансових потоків. На думку російських науковців А. Добриніна і С.Дятлова, таке суспільство є наслідком третьої технологічної революції, котра висуває на перший план наукові знання та інформацію, створює нове соціальне середовище життя [1, с.4].

Сучасну епоху, як вважає С.Дятлов, можна назвати епохою поступової трансформації і переходу суспільства від традиційної індустріально-ринкової системи господарювання до нової високо організованої системи господарювання, основою якої є інформаційно-інноваційний спосіб виробництва нових наукових знань, інформаційних продуктів, сервісів та послуг. Цей перехід носить глобальний характер і зачіпає основоположні принципи системної організації світової системи господарства і більшості країн світу. Він характеризується тим, що епоха стихійного історичного розвитку людського суспільства закінчилась і настає епоха його глобалізаційного програмованого, цілеспрямованого розвитку [2, с.52].

Враховуючи результати досліджень попередніх років [3-6] та досліджуючи сучасні процеси переходу країн світу до постіндустріального суспільства, можна зробити висновок про те, що для сучасної постіндустріальної економіки є характерним таке: вирішальними чинниками економічного росту і світового лідерства є знання, інформація, інновації; високий динамізм і постійні гнучкі зміни; постійне зростання міри

невизначеності ситуації і зниження міри організованості економічних систем, що потребує постійного використання нових нетрадиційних чинників і креативних джерел економічного росту; виникнення нового типу вертикально- і горизонтально-мережевим чином інтегрованих компаній, які виступають глобальними інноваційними лідерами; різке зростання значення глобальних закономірностей розвитку і наднаціональних інститутів і центрів регулювання й управління; нерівномірний розвиток країн; посилення конкурентної боротьби між країнами, у результаті якої виділяються і домінують у світовій економіці країни-лідери, серед яких постійно йде боротьба за глобальне лідерство.

При цьому слід зазначити, що глобальне постіндустріальне суспільство формується локально й у різних країнах цей процес йде з різною інтенсивністю й особливостями, що супроводжується загостренням конкурентної боротьби практично на всіх рівнях, сегментах і видах світових та національних ринків, якісними змінами основних концепцій, моделей, методів, механізмів і форм конкурентної боротьби на всіх рівнях. Процеси глобалізації в сучасній постіндустріальній економіці зумовлюють і глобальність конкуренції, тобто глобалізація економічних зв'язків, інтернаціоналізація виробництва, відкритість національних економік, лібералізація світової торгівлі, трансферт технологій – все це зумовлює глобальний характер конкуренції. Це насамперед проявляється у тому, що протягом останніх років провідні держави світу все більш жорстко конкурують між собою за нові наукові знання, за право контролю і регулювання ресурсів, інформаційних і фінансових потоків, за частку на світових ринках, за власність на людський та інформаційний капітали, за право контролювати й управляти економічними процесами, що у значній мірі визначає їх статусне лідерство і високу конкурентоспроможність на світових ринках. І саме в умовах сучасної глобалізованої постіндустріальної економіки, заснованої на нових знаннях, інформаційно-комунікаційних технологіях (ІКТ) відбувається виникнення якісно нового виду конкуренції – гіперконкуренції.

Термін і саме поняття «гіперконкуренція» ще у 1994 році використовується і досліджується науковцями Річардом Ентоні Д'Авені та Робертом Гюнтером у праці «Гіперконкуренція: управління динамікою стратегічного маневрування». При цьому, термін «гіперконкуренція» використовується для опису галузевого навколишнього середовища, що характеризується інтенсивними та швидкими діями конкурентів, коли суперники повинні діяти блискавично, щоб отримати ринкову перевагу і зруйнувати переваги своїх конкурентів. Учені вважають, що гіперконкуренція характеризується «постійно зростаючим суперництвом у формі товарних інновацій, що швидко з'являються, скороченням часу науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок (НДДКР), агресивною конкуренцією цін і компетентностей та експериментуванням з новими підходами щодо обслуговування потреб покупців» [7, с.57]. Так, у деяких секторах, зокрема, у секторі інформаційних технологій, фірми змушені постійно оновлювати продукцію тільки для того, щоб зберегти свої ринкові позиції. За даними досліджень, проведених у США, з 2000 року по 2005 рік середня тривалість розробки нового дослідження скоротилась з 21 до 13 місяців [8, с.65].

Манфред Брун, професор Базельського університету, зазначає, що під терміном «гіперконкуренція» «слід розуміти таку ситуацію, коли підприємства у все більшій мірі піддаються сукупному впливу раніше ізольованих один від одного конкурентних факторів, що веде до виникнення *багатоаспектної, динамічної та агресивної* конкуренції» [9]. При цьому науковець виділяє такі відмінні ознаки гіперконкуренції:

по-перше, гіперконкуренція *одночасно* охоплює декілька областей, найважливішими з яких є витрати, якість, терміни, «ноу-хау», створення ринкових бар'єрів, зміцнення фінансового становища. ... В умовах гіперконкуренції менеджмент не може зосереджувати зусилля тільки на одному з конкурентних параметрів, всі вони мають враховуватися одночасно;

по-друге, підприємства мають брати до уваги *багатоаспектний* характер гіперконкуренції. З одного боку, вона може протікати на різних рівнях – на товарних ринках; в області ресурсів; між різними підприємницькими концепціями; у складі об'єднання підприємств, коли компанія бореться з суперниками не сама, а уклавши союз з іншими виробниками, партнерами по кооперації, постачальниками, торговими посередниками та ін. З іншого боку, багатоаспектність гіперконкуренції також у тому, що підприємство на ситуацію на різних ринках реагує по-різному. При використанні концепції так званої багатоточкової конкуренції цілком можлива діаметрально протилежна поведінка підприємства у різних ключових областях (наступальна, оборонна та ін.);

третьою ознакою гіперконкуренції слід назвати *динамізм* розвитку ринку. Позиції конкурентів і розстановка сил міняються з наростаючою швидкістю. ... Динаміка ринку відображається у безперервному проникненні нових і виході з ринку старих конкурентів, появі нових видів послуг, великій кількості злиттів і купівель підприємств та ін. Прогнозувати ситуації все важче і проблематичніше, терміни прогнозів стають меншими;

четвертою ознакою гіперконкуренції є зростаюча *агресивність* учасників ринкового суперництва. Поведінка підприємств стає все менш миролюбивою. Ведуться прямі атаки для послаблення конкурентів, причому з порушенням правових установок. Мета подібної агресії - порушення рівноваги в розстановці сил конкурентів. Особливо часто для цього використовується агресивна політика цін [9].

Російський науковець С. Дятлов зазначає, що «гіперконкуренція або інноваційна гіперконкуренція – це особливий тип розвитку глобальних ринків в умовах використання випереджальних доміантних інновацій [2, с.39]; це керований гіперконкурентний розвиток глобальних ринків в умовах використання випереджальних доміантних інновацій, що обумовлюють через вертикально-горизонтально-мережеву інтеграцію входження у глобальні структури та включають нові передові методи програмованого, керованого впливу на цілі, мотиви, інтереси, потреби й економічну поведінку людей (партнерів, потенційних конкурентів, споживачів та ін.) з метою отримання цільових запрограмованих зисків та ефектів» [2, с.41]. Доміантна інновація – це інновація, яка вибрана із всієї сукупності акумульованих новацій і відповідає

ознакам глобальної, випереджальної довготривалої гіперконкурентної інновації [2, с.47]. Глобальна інноваційна гіперконкуренція – це динамічний всеохоплюючий процес інноваційного (тобто інформаційно-ідеологічного, науково-освітнього, сервісно-технологічного, організаційно-управлінського) суперництва на глобальних ринках між провідними високотехнологічними компаніями-лідерами, що представляють, як правило, найбільш розвинуті країни світу [2, с.45].

Науковці В.І. Мельник та Г.Б. Погріщук зазначають: «Глобальний рівень формування конкурентних переваг породжує явище гіперконкуренції, що виражається в інтенсифікації конкурентного змагання транснаціональних корпорацій, країн та регіонів світу через ускладнення механізму формування та використання конкурентних переваг й характеризується широким розповсюдженням симбіозних форм конкуренції» [10].

Лісіна М.І. вважає, що гіперконкуренцію можна охарактеризувати як агресивне середовище існування підприємств, яке динамічно змінюється, складність функціонування в якому пояснюється, з одного боку, необхідністю подолання “стандартів” транснаціональних корпорацій, а з іншого боку, – найбільш гнучко пристосовуватися до сучасних вимог віртуалізації та інформатизації, що властиві невеликим фірмам [11].

Отже, науковці вважають, що в умовах сучасної глобалізованої постіндустріальної економіки більшість компаній рухається від ринків з поміркованою конкуренцією до ринків з гіперконкуренцією, в яких самі позиції компаній знаходяться в агресивному протистоянні між собою. Поява ринків з гіперконкуренцією і витіснення ними ринків зі стійкою конкуренцією обумовлено «підігрівом» конкурентного середовища, який, у свою чергу, викликаний глобалізацією ринків, послабленням їх регулювання, скороченням життєвого циклу технологій, появою технологій, що знижують бар'єри на вхід до ринків як нових конкурентів, так і конкурентів, які мають стійкі позиції в інших галузях виробництва [11]. Це стосується насамперед ринків високотехнологічних галузей виробництва, зокрема таких, як комп'ютери, мобільні телефони, телекомунікації, програмні продукти, мікропроцесори та ін., на яких безперервно зростає кількість глобально діючих споживачів і збутових посередників. Споживчі ринки стають глобальними через всезагальне розповсюдження окремих товарів, їх торгових марок і брендів, а також внаслідок появи і розширення мережі промислових і торгових центрів, ресторанів, сервісних центрів та ін. (електронне обладнання, побутова техніка, автомобілі, напої та багато інших однакових по всьому світу товарів).

Можливості глобалізації ринків можуть використати ті підприємницькі структури, відмінні особливості яких – глобальне бачення ринків і здійснення конкуренції у глобальному масштабі. Це означає, що провідні позиції на світових ринках в умовах гіперконкуренції мають забезпечуватися шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій, інтеграції, людського та інтелектуального капіталу, креативних здібностей працівників і менеджменту підприємницьких структур. Це передбачає поступовий перехід від традиційної, характерної для індустріальної економіки, цінової конкуренції

до конкуренції інформаційної економіки, що базується на гіперконкуренції нових знань і продуктів, мережевих ефектів, якості, брендів і компетентностей. В умовах гіперконкуренції підприємницькі структури змушені постійно створювати, відтворювати й оновлювати конкурентні переваги на основі нових знань і на новій інноваційно-технологічній базі за допомогою найновіших методів випереджальної конкурентної боротьби, креативного менеджменту, програмування й маніпуляційного управління економічною поведінкою потенційних конкурентів, споживачів і партнерів.

Гіперконкуренція характеризується постійно зростаючим суперництвом у формі технологічних, управлінських і товарних інновацій, скороченням часу науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, агресивною конкуренцією цін і компетентностей та експериментуванням з новими підходами до сервісного обслуговування споживчих потреб і переваг [2, с.45]. Відповідно особливого значення в умовах гіперконкуренції, на думку Манфреда Бруна, набувають фактори успіху, що дають підприємству можливість гнучко й адекватно реагувати на раптові зміни в розстановці сил на світових ринках. Це означає, що керівництво підприємства повинно щоразу приймати нове рішення щодо ситуації, яка змінюється. При цьому не може бути заделегідь спланованих рішень [9].

Глобальний характер конкуренції, загострення конкурентної боротьби практично на всіх рівнях, сегментах і видах світових та національних ринків, виникнення якісно нового виду конкуренції – гіперконкуренції, яка базується на передових інформаційних, науково-освітніх, ресурсно-технологічних, фінансово-економічних й управлінсько-організаційних інноваціях, тобто на технологіях глобального лідерства, – все це як ніколи актуалізує проблему конкурентоспроможності у контексті економічної безпеки (рис.1) та обумовлює зміни підходів щодо конкурентоспроможності у сучасних умовах.

Термін «економічна безпека» уперше був застосований Ф.Рузвельтом саме в умовах економічної кризи. Такі американські вчені, як Дж.Кенан, Х.Моргентау, Р.Осгоот головні завдання в досягненні економічної безпеки країни вбачають у зміцненні конкурентоспроможності національного виробництва, забезпеченні торговельних та інших переваг на світовому ринку, а також захисті інтересів держави у технологічній сфері. Японська школа (С.Окіта) розглядає економічну безпеку значно ширше, кваліфікуючи її як систему інструментів пом'якшення суперечностей між суб'єктами економічної діяльності [12, с.19]. Проте слід відзначити, що і до цього часу серед зарубіжних та вітчизняних науковців не існує єдиної думки щодо сутності самого поняття «конкурентоспроможність» і його співвідношення з низкою інших взаємопов'язаних категорій, таких як конкуренція, конкурентні переваги, конкурентні позиції і конкурентний статус [13-15]. Більшість науковців, котрі досліджують проблеми конкурентоспроможності, відзначають, що до цього часу єдиних наукових уявлень про смислове навантаження поняття «конкурентоспроможність» ще не існує, це поняття залишається складним, багатоаспектним та таким, що не має універсального формулювання. Від розуміння сутності цього поняття у значній мірі залежать науково-методичні

підходи до вирішення більшості проблем конкурентоспроможності – оцінки її рівня, вибір та обґрунтування заходів щодо встановлення, підтримки на необхідному рівні та підвищення конкурентоспроможності тощо [16-17].

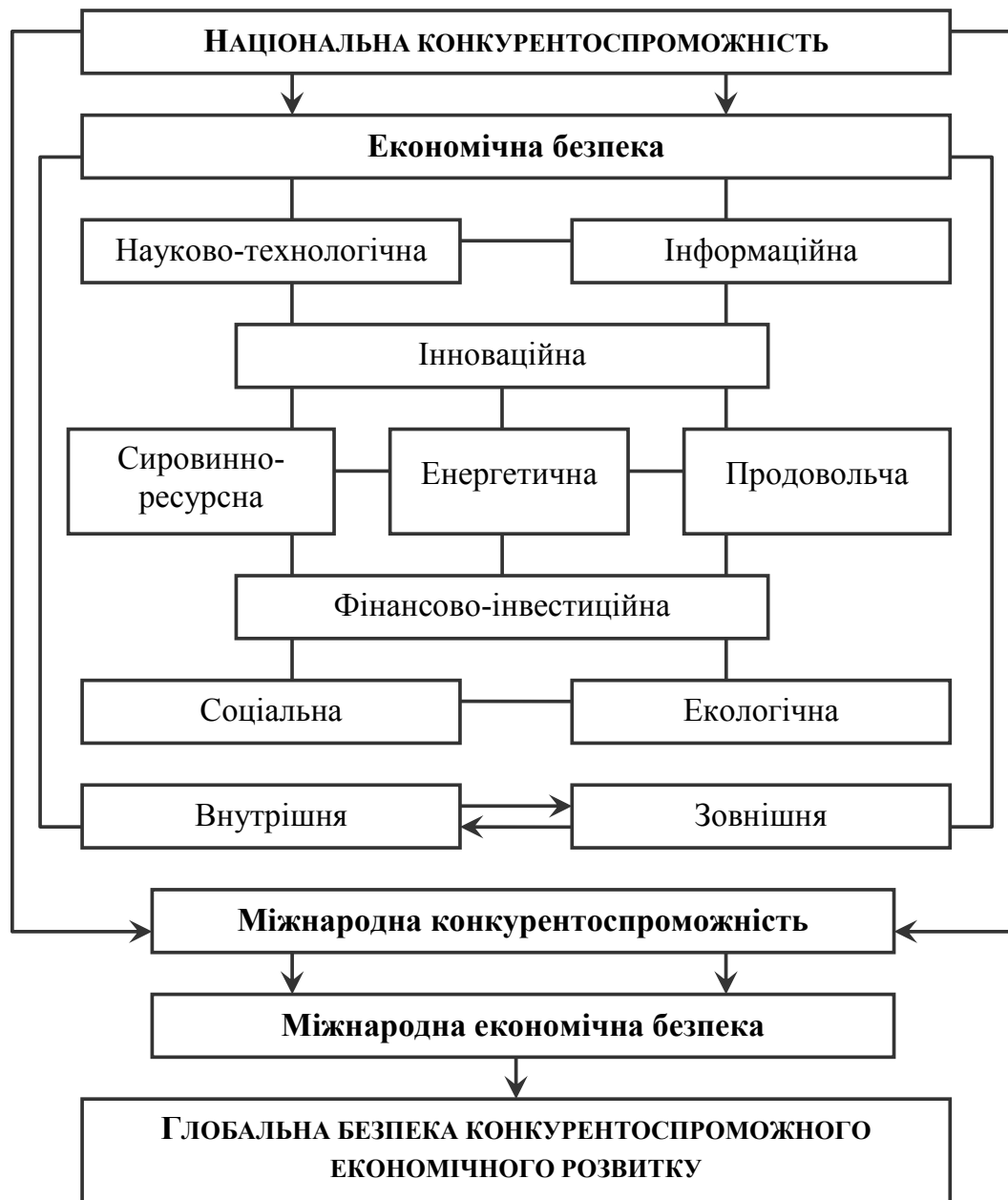

Рис. 1. Конкурентоспроможність і система економічної безпеки [12, с. 20]

Якщо узагальнити, то у найбільш загальному значенні «конкурентоспроможність» – це володіння суб’єктом певними властивостями, які дають йому можливість розвиватись на інноваційній основі та перемагати у конкурентній боротьбі. Ці властивості можуть стосуватися різних за природою об’єктів: видів продукції, підприємств і організацій, їхніх груп, які створюють галузеві або конгломератні об’єднання і комплекси, нарешті, окремих країн або їх угруповань - суб’єктів конкурентної боротьби. Якщо суб’єкт конкурентного змагання не має таких властивостей, то він не спроможний вступити у тривалу конкурентну боротьбу на відповідному ринку.

Детермінантами конкурентоспроможності продукції, товару, підприємств та їх груп, галузі, країни та їх угруповань виступають конкурентні переваги. Поняття «конкурентних» переваг і «конкурентоспроможності» тісно пов'язані, формування і наявність перших обумовлює існування других. Тобто конкурентні переваги характеризують об'єкти чи суб'єкти господарювання і виступають факторними ознаками, а конкурентоспроможність – результуючою [15]. Еволюція теорій міжнародної конкурентоспроможності, що показана в табл.1, досліджена науковцем Антонюк Л.Л. Проте, як зазначає сама автор даного дослідження, суттєвим недоліком як класичних, так і сучасних теорій, який істотно знижує їх практичне значення, є розгляд міжнародної конкуренції, здебільшого, з позиції торгівлі. Жодна теорія не може дати відповіді на всі питання, що виникають [13, с.24].

Досвід економічного розвитку країн-лідерів, зазначає далі Л.Антонюк, підтверджує, що еволюційний процес в економіці здійснюється саме через інновації. Вони подібно до потягу, тягнуть за собою модернізацію і структурну перебудову всієї економіки. Саме інновації виступають як основний критерій шляхів розвитку суспільства. Тому країна, що стоїть осторонь від «інноваційних змагань», усе більше відстає в ієрархії розвитку світової спільноти [13, с.24]. Відповідно можна зробити висновок про те, що в умовах сучасних глобалізаційних процесів та виникнення гіперконкуренції важливо значення набуває насамперед еволюційна теорія Й.Шумпетера.

Таблиця 1

Еволюція теорій міжнародної конкурентоспроможності країни

Теорії	Конкурентні переваги
Теорія меркантилізму (Т. Мен, А. Монкретьєн та ін.)	Протекціоністська політика держави
Теорія абсолютних переваг(А.Сміта)	Абсолютні рівні витрат виробництва
Теорія відносних переваг(Д. Рікардо)	Відносні рівні витрат виробництва
Теорія співвідношення факторів (Е. Хекшер Б. Олін)	Відмінність у факторах виробництва та їх ефективне застосування
Еволюційна теорія(Й. Шумпетер)	Інновації та підприємництво
Теорія конкурентних переваг (М. Портер)	Продуктивність у використанні факторів на різних стадіях конкурентоспроможності
Теорія глобального випередження конкурентів (Г. Хамел, К. Прахалад)	Ключові компетенції, інтелектуальне лідерство

В основі еволюційної теорії Й.Шумпетера лежить концепція ефективної конкуренції на основі інновацій. Науковець розглядав інновацію як засіб подолання економічних криз. На основі теорії «довгих» кон'юнктурних хвиль ділової активності він виявив нову можливість виведення виробничої системи з кризи, пов'язану не зі зростанням масштабів діяльності, скороченням витрат, а зі зміною у господарському процесі за рахунок створення і впровадження інновацій. При цьому самі інновації є свого роду основою економічного розвитку і носять циклічний характер. Найкращий варіант розвитку, коли через певний проміжок часу інновації стимулюють інвестиції. Інвестиції в інновації

стимулюють попит на нову технологію. Це, у свою чергу, дозволяє промисловості висувати нові вимоги до технологій, прагнути до розширення існуючих ринків збуту, що сприяє підвищенню її конкурентоспроможності. При посиленні конкуренції інвестиції зростають, а при посиленні нестійкості темпів технологічних змін і динаміки попиту – зменшуються. Технологічні інновації викликають новий економічний цикл. Прискорення інноваційного циклу стимулює конкуренцію й економічний ріст.

За Й.Шумпетером, з допомогою нововведень підприємство може використовувати нові конкурентні прийоми, відмінні від колишніх цінових форм конкуренції. Такі конкурентні прийоми науковець назвав ефективною конкуренцією, а виняткове положення компанії, створене завдяки неціновим формам конкуренції, - ефективною монополією. Ефективною монополією, згідно концепції Й.Шумпетера, є таке становище компанії, за якого вона може отримати додаткові переваги від здійснення інноваційних змін у власній господарській системі (випуск нової продукції, якої ще немає на ринку; використання нових прийомів управління, невідомих конкуренту; освоєння нової технологічної лінії; використання нових матеріалів та ін.). Визначальне значення в економіці повинна відігравати не конкуренція цін або якості, а конкуренція нововведень, бо саме інновації і підприємництво є головними чинниками формування конкурентних переваг країн. Технологічно розвинені держави здатні досягнути інноваційних переваг при виході на світовий ринок нових наукомістких товарів. Інновації дають можливість отримувати монопольні прибутки державам.

У своїй праці «Теорія економічного розвитку» (1912 р.) Й.Шумпетер виділяє п'ять випадків нововведень (сам термін «інновація» науковець почав використовувати тільки у 1930-х рр.). При цьому, під нововведенням Й.Шумпетер розумів «нові комбінації, зміни в розвитку». До цих п'яти характерних випадків утворення нових комбінацій або типів нововведень науковець відносить: «запровадження нового товару, себто досі незнайомого споживачам, чи нової якості товару; запровадження нового методу виробництва, себто ще не випробуваного на практиці у відповідній галузі виробництва, який не конче має ґрунтуватися на науковому відкритті й може також полягати в новому способі комерційного поводження з товаром; відкриття нового ринку, себто ринку на який конкретна галузь національного виробництва ще не виходила, незалежно від того, чи існував цей ринок раніше; відкриття нового джерела постачання сировини чи напівфабрикатів, знову ж таки безвідносно до того, існувало це джерело раніше чи його щойно створено; ре організування якої-небудь галузі промисловості, наприклад, створення монопольного положення (скажімо шляхом трестування) чи підриг монопольного положення» [18, с.75]. Тобто вченого цікавили не стільки «конкретні чинники зміни», скільки «механізми зміни, себто спосіб, у який зміни відбуваються» [18, с.71].

Науковцем також було введено поняття кластера інновацій – сукупності (пакета) базисних інновацій, що реалізуються в єдиний момент часу. Й.Шумпетер зазначив, що нововведення з'являються нерівномірно, а групами

(кластерами). Стимулом до зародження нових кластерів інновацій слугують нові наукові відкриття. Слід зазначити, що концепція нерівномірності інноваційної активності Й.Шумпетера становить основу сучасних концепцій науково-технічного розвитку.

Беручи до уваги характеристики гіперконкуренції Манфреда Бруна [9], можна зробити висновок про те, що сучасна гіперконкуренція за своїми характеристиками у рамках термінології Й.Шумпетера близька до поняття «креативної деструкції» або «творчого руйнування ринку» (варіант: «креативне руйнування», нім. *Schöpferische Zerstörung*, англ. *Creative Destruction*) на національному і глобальному рівні. Й.Шумпетер «теорію творчого руйнування» виклав у своїй праці «Капіталізм, соціалізм і демократія» [19]. Згідно даної теорії економічний розвиток «обертається» навколо інновацій, «нові комбінації» факторів дозволяють зменшувати виробничі витрати. Прибуток отримує той, хто швидше за інших використає нововведення. Коли нововведення вже достатньо розповсюджені, то виробничі витрати вирівнюються і прибуток пропадає. Старі продукти і колишні форми організації витісняються. Виникає процес «творчого руйнування». Процвітання змінюється депресією. Реалізуються нові комбінації факторів (надлишкові заощадження спрямовуються в технологічний прогрес), фірми пристосовуються до нових умов. Основний імпульс приходить від нових споживчих благ, нових методів виробництва і транспортування товарів на нові ринки та нових форм економічної організації підприємства.

У 90-х роках ХХ ст. найбільш значними серед теоретичних поглядів щодо конкурентоспроможності країн були дослідження американського вченого М.Портера, який розробив теорію конкурентної переваги. На думку М.Портера, конкурентоспроможність – це актуальна проблема сучасної світової економіки. Науковець зазначає, що у цілому «не існує загальноприйнятого визначення конкурентоспроможності. ... Суперечки навколо конкурентоспроможності не вщухли і тривають донині» [20, с. 21-22]. Він розробив систему факторів, які визначають міжнародну конкурентоспроможність. Учений приходить до висновку, що конкурентна перевага відбиває продуктивність використання ресурсів. Цей принцип справедливий як на рівні підприємства, так і на рівні національної економіки в цілому. Згідно з аргументами Портера, фактори які формують конкурентоспроможність країни, поділені на чотири групи: параметри факторів виробництва; параметри попиту на товари і послуги; стратегія фірм даної країни, їх структура і суперництво; характер допоміжних галузей всередині країни. У цю систему включаються «випадкові події» і «дії уряду», які можуть або посилювати, або послаблювати конкурентну перевагу країни.

У своїх дослідженнях М.Портер звернув увагу на багатогранність і багатоаспектність факторів впливу на конкурентоспроможність, насамперед, зовнішніх. Слід зазначити, що історичний період проведення досліджень науковцем характеризувався посиленням глобалізаційних процесів у світовій економіці, тому не міг не відобразитися на відповідних науково-теоретичних вченнях. Тим більше, що процес глобалізації доволі не однозначний і викликає

значні дискусії щодо його впливу на конкуренцію суб'єктів господарювання й формування та реалізацію ними конкурентних переваг. Конкурентні переваги і конкурентоспроможність, згідно поглядів М.Портера, тісно між собою пов'язані. Конкурентні переваги, що характеризують об'єкти чи суб'єкти господарювання, є факторними ознаками, а конкурентоспроможність – результуючою. Виходячи із теорії конкурентних переваг М.Портера, зрозуміло, що конкурентоспроможність є проявом системи багатьох факторів, які створюють різні конкурентні переваги в залежності від конкурентного середовища. Необхідним елементом ринкового механізму є конкуренція, яка в умовах глобалізації зростає та змінюється її суть, форми, методи. Кожний суб'єкт конкуренції має індивідуальний набір переваг. Принципи, сформульовані М.Портером, визначають походження конкурентних переваг у залежності від факторів виробництва, інвестицій та інновацій, організаційної форми суб'єкта господарювання, насамперед, кластерів.

Проте вже на початку XXI ст. глобалізаційні процеси постіндустріальної економіки, різке загострення конкурентної боротьби на світових ринках спричинили виникнення низки нових явищ і процесів, що потребували і потребують нового наукового осмислення і систематизації, концептуального теоретико-методологічного дослідження й обґрунтування їх сутності, характеристики економічного змісту і форм прояву, а також розробки нового понятійно-категорійного апарату. Це насамперед викликано тим, що, по-перше, якщо раніше конкурентоспроможність підприємницьких структур, міжнародна і національна конкурентоспроможність, визначалася, як правило, на основі матеріальних і фінансових ресурсів, то сьогодні необхідним є розширення бази її визначення шляхом врахування також людського капіталу та інтелектуального капіталу, інформаційних ресурсів, інформаційно-комунікаційних технологій. По-друге, при визначенні конкурентоспроможності необхідно враховувати не тільки статику, але й економічну динаміку, структурні зміни в економіці, стан людського та інтелектуального капіталів, інноваційність виробництва та інноваційність менеджменту, розвинутість інститутів та ін. По-третє, враховуючи особливості сучасної глобальної конкуренції, появу гіперконкуренції та її особливості, конкурентоспроможність необхідно досліджувати багатоаспектно і багаторівнево, тобто – конкурентоспроможність окремої підприємницької структури та їх груп, конкурентоспроможність окремої країни (або інакше - національну конкурентоспроможність), конкурентоспроможність групи країн (об'єднань), міжнародну конкурентоспроможність, глобальну конкурентоспроможність, гіперконкурентоспроможність та ін.

Саме у цей період виникає напрямок наукових досліджень, основу якого складають методи визначення конкурентоспроможності, які побудовані на передбаченні того, що чим сильніші ринкові позиції фірм певної галузі, тим конкурентоспроможніша вся галузь країни. Оскільки в процесі створення конкурентної переваги головну роль відіграють фірми, то їх поведінка повинна б стати невідокремленою частиною теорії конкурентної переваги країн.

Основи такого підходу закладені в теорії глобального випередження конкурентів американських науковців Г.Хамела (Gary Hamel) і К.К. Прахалада (Coimbatore Krishnarao Prahalad) у роботах «Революція в бізнесі» (2001 р.) та «Конкуруючи за майбутнє. Створюючи ринки завтрашнього дня» (2002 р.), присвячені питанням підвищення конкурентоспроможності фірм на глобальних ринках. У своїх працях науковці проводять дослідження через призму глобалізації ринків, акцентуючи увагу на необхідності у цих умовах інтелектуального лідерства.

Важливою умовою інтелектуального лідерства вони називають уміле використання «базових функціональностей продукту» і «ключових компетенцій», під якими розуміють потенційні можливості розвитку і нового використання продукту, а також - знання, навички, кваліфікацію персоналу, які забезпечать суб'єкта, у разі втрати попиту на продукцію, й допоможуть вийти на ринок з іншими нововведеннями. Автори теорії глобального випередження конкурентів стверджують, що «ера поступу», лінійного еволюційного розвитку та безперервних поетапних змін завершилась у ХХ ст. Згідно їх поглядів, ХХІ ст. є етапом революційних рішень та інновацій у бізнесі. Конкуренція в умовах сучасної економіки - це вже «не продукт проти продукту», «ефективність проти неефективності», а «ефективність проти ефективності», «нелінійна інновація проти лінійної» і переможуть у конкурентній боротьбі ті фірми, які займатимуться новими видами бізнесу, прийматимуть нестандартні рішення, використовуватимуть нелінійні інновації.

Автори теорії глобального випередження конкурентів Г. Хамел і К. К. Прахалад стверджують, що для отримання максимального прибутку від інновацій компанія повинна випереджати конкурентів у глобальному масштабі. Вони запропонували нову категорію «глобальне випередження», що включає наступні передумови: близькість до ринку - характеризується доступністю до найважливіших національних ринків та каналів збуту; сприятливе ставлення споживачів - для випередження конкурентів, необхідно, щоб споживачі у всьому світі намагалися придбати нові продукти компанії; канали збуту - здатність до створення переваг на світовому ринку базується як на переміщенні нової продукції, так і на рекламуванні її переваг, моніторингу успіхів чи невдач.

У своїх дослідженнях Г. Хамел і К. Прахалад зазначають, що робота на споживача не повинна зводитись до задоволення сьогоdnішнього попиту, бо споживач не знає, який може бути продукт майбутнього, і завдання компанії його розробити та запропонувати, тобто основне завдання підприємців - формувати майбутні потреби споживачів. Вони відзначають, що задоволення несформованих потреб споживачів рідко береться до уваги суб'єктами господарювання, проте несформовані потреби - це найважливіша сфера діяльності радикальних інновацій. Г. Хамел і К. Прахалад ставляться до цього процесу як до експедиційного маркетингу. Експедиційний маркетинг означає, що необхідно виготовляти товари, які відповідають потребам потенційних споживачів, тобто компанії має бути все відомо про бажання клієнтів. При цьому слід врахувати те, що на ринках, які тільки виникають, вимоги споживачів можуть бути враховані частково. У такому випадку не обійтись без

прямих ринкових експериментів, щоб дізнатися про потреби споживачів, ефективність технологій, життєздатність поєднання ціни і якості тощо.

Дослідники вважають, що для того, щоб потрапити в майбутнє швидше за конкурентів, компанія повинна першою дізнатись про величину споживчого попиту і потрібні характеристики продукту. Якщо мета компанії у тому, щоб швидше нагромадити знання про ринок, то необхідно здійснити низку досліджень ринку з допомогою експедиційного маркетингу. Науковці переконують, що практична проблема експедиційного маркетингу в тому, як скоротити час і затрати на повторний випуск допрацьованого продукту. Час на повторний випуск - це час, який необхідний компанії для розробки і випуску свого нового товару, вивчення результатів перевірки і повторного випуску продукту на ринок.

Фактично науковці Г. Хамел і К. Прахалад створили парадигму нової стратегії як конкурентного пошуку на десять-п'ятнадцять років уперед. Вони вважають, стратегічна архітектура не є конкретним планом, однак, вона окреслює можливості, які необхідно створити, не вказуючи точного шляху створення. Благополуччя організацій і країн, в яких вони функціонують, залежать від ролі фірм у створенні ринків майбутнього та їх спроможності заволодіти високою частиною доходів. Країна, що здатна захищати традиційні галузі, поступиться своїми економічними позиціями тим державам, де створюються сфери майбутнього [21, с.80].

Важливе значення у питанні розвитку методологічних підходів до аналізу конкурентоспроможності у сучасних умовах мають дослідження відомого американського фахівця із питань практики менеджменту А. Сливоцького. У своїх наукових дослідженнях він відзначає, що особливість сучасного підприємництва полягає в тому, що самі по собі технологічні інновації не є головним рушієм зростання ринкової вартості компанії, якщо ними не використовуються «ефективні ділові моделі». Технологія може приносити й утримувати капітал, якщо вона залишається рідкісною. Але глобальне поширення ділових відносин, широкий обіг капіталу та загальне поширення інформації не сприяють тому, щоб технологічні новації залишались актуальними тривалий час. Науковець зазначає, що хоча технологічні новації й далі приносять зиск споживачам, вони не спроможні збільшити капітал [22, с. 34].

Крім того, як зазначає дослідник, ділові моделі мають базуватися на пріоритетах споживачів. Він стверджує, що залучення інвестицій відбувається завдяки найліпшим діловим моделям. Ділова модель, згідно з теорією А.Сливоцького - це система, яка надає послуги споживачам й отримує прибуток. Отже, створення ділових моделей базується на стратегічному розумінні головних пріоритетів клієнтів, що значно ширше, ніж їхні потреби.

Науковець дослідив успіх компаній зі слабкими технологіями та занепад технологічних гігантів і зробив висновок: «технології, що не спираються на ефективні ділові моделі, вже не є життєздатним підходом до забезпечення приросту капіталу» [22, с.36]. Тому, на думку А.Сливоцького, успішність

ділової моделі у створенні капіталу не залежить від розміру компанії, а лише від її потужності.

Сьогодні в умовах всеохоплюючої глобалізації, всебічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і загострення конкурентної боротьби на світових ринках головною характеристикою передової економіки стає глобальна конкурентоспроможність. Системними елементами глобальної конкурентоспроможності або гіперконкуренції є багаторівневність і багатоаспектність, нові знання (компетенції), керованість, динамізм, адапційність, мобільність, інноваційність, ефективність та ін., що визначають глобалізаційні переваги світових країн-лідерів і технологічно передових компаній [2, с.42]. Головним чинником перемоги у сучасній конкурентній боротьбі, що постійно загострюється, виступають випереджальні домінантні інновації і нові методи ведення гіперконкурентної боротьби. Людина-інноватор виступає головним творчим суб'єктом створення випереджальних домінантних інновацій, що забезпечують успіх у сучасній конкурентній боротьбі [2, с.40].

Вплив інновацій на конкурентоспроможність та економічний ріст розглядається у працях американських науковців Б.Оллреда і К.Стеєнса. Вони вказують на те, що цей вплив виступає як всезагальна закономірність, а ефективність та динамізм інновацій є вирішальним чинником забезпечення конкурентоспроможності як фірм, так і національної економіки в цілому. Важливу роль у цьому процесі відіграють бажання і готовність фірм до здійснення інновацій за умови ризику і невизначеності результатів. При цьому на інноваційну поведінку фірм впливають фактори інноваційності на рівні фірм, на рівні галузі та на рівні економіки країни. Так, до факторів інноваційності, що впливають на інноваційну поведінку фірм, на рівні фірм належать масштаби фірми, структура капіталу, рівень диверсифікації; на рівні галузі - темпи технологічних змін, коливання попиту, інтенсивність конкуренції; на рівні економіки країни – масштаби національної економіки, рівень розвитку і зрілості їх установ.

Науковці зазначають, що все більш динамічний і глобальний характер конкуренції потребує кращого розуміння того, що саме впливає на інновації і поведінку фірм. Для дослідників розуміння факторів інноваційності сприятиме розвитку теорії поведінки фірм і продуктивності у міжнародному контексті. Для менеджерів розуміння факторів інноваційності надаватиме необхідну інформацію про фактори, які впливають на їх дії, конкурентоспроможність і результати. У цілому зростання динамічності і глобального характеру конкуренції потребує більш глибокого розуміння факторів інноваційності і поведінки фірм [23, с.385].

Дослідники Б.Оллред і К.Стеєнса зазначають, що більш розвинуті країни мають більш високі національні рівні інтенсивності R&D, і що R&D є більш важливим у цих країнах завдяки існуючому захисту прав інтелектуальної власності (термін «R&D» раніше в Україні було прийнято перекладати як «наукові дослідження і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР)», а зараз переходять до більш короткого «дослідження і розробки (ДР)». Дослідження і розробки включають діяльність від фундаментальних і прикладних наукових

досліджень до останніх стадій дослідно-експериментальних розробок продукту. Більшість розвинутих країн, зокрема країни Європейського Союзу, за основу своїх законодавчих визначень «досліджень і розробок» взяли міжнародний стандарт ОЕСР для вимірювання ДР, що позначається як «Керівництво Фраскаті» (OECD. Frascati Manual. Paris. 1993) [24, с.13]. Згідно цього документу, дослідження і розробки (R&D) включають творчу роботу на системній основі з метою збільшення запасу знань, включаючи знання людини, культури і суспільства, і використання цього запасу знань для винаходу нових застосувань. ДЗ – це термін, що відноситься до трьох видів діяльності: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, експериментальні розробки). Крім того, як зазначають дослідники, технологічні інвестиції тісно пов'язані з економічним розвитком.

Узагальнення результатів дослідження показують, що в умовах глобалізації конкуренції та гіперконкуренції головними інститутами виступають високі технології, знання та компетенції; інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура; разом з тим, залишаються актуальними прибуток, ринкова система господарювання та обмежена роль державного регулювання при зростанні комплементарності національних економік. Відповідно факторами успіху підприємницьких структур в умовах глобалізації конкуренції та гіперконкуренції постіндустріального суспільства є такі:

постійний пошук і використання нових адекватних форм активної ринкової поведінки, нових форм, методів і прийомів ведення жорсткої конкурентної боротьби, забезпечення контролю у найважливіших сегментах світового ринку;

постійна пропозиція випереджальних інноваційних висококонкурентних товарів, послуг і сервісного обслуговування з якісно новими, у значній мірі універсальними, багатофункціональними функціями і споживчими властивостями, на які на світових ринках пред'являється стійкий попит та які отримують статус глобальних новинок, брендів (диференційованих за видами і марками), що формують і розширюють нові ніші на глобальних ринках та які формують і розвивають нові потреби і переваги споживачів більшості країн світу;

комплексний підхід до інновацій, який включає, з одного боку, акумуляцію, відбір, патентне фіксування різних нових ідей, концепцій, технологій, товарів, дизайнів, сервісного обслуговування, компетентностей, методів управління, а з іншого, - здійснення розробок, виробництво і просування на світових ринках нових знань, технологій, сервісного обслуговування, продуктів, нових методів конкурентної боротьби з метою забезпечення глобальної конкурентоспроможності;

концентрація значних ресурсів і засобів на найбільш перспективних інноваційних дослідженнях і розробках, на удосконаленні та створенні нових технологій і продуктів, на агресивному просуванні своїх торгових марок з метою створення нових сегментів або захоплення традиційних сегментів світових ринків;

постійне удосконалення тих інноваційних продуктів, які мають найбільш низькі витрати і найбільш якісні споживчі властивості, агресивне їх рекламування на світових ринках для формування постійного інтересу у потенційних споживачів;

постійне й активне інвестування у нові розробки, у кваліфікованих спеціалістів, у менеджмент, захоплення й утримання інноваційних ніш на світових ринках, постійна участь у міжнародних технологічних трансферах інновацій з метою підтримання і забезпечення своїх конкурентних переваг;

забезпечення швидкого засвоєння нових знань, технологій, передових методів конкурентної боротьби, компетентності і менеджменту, здійснення значних витрат на агресивно-випереджальну конкуренцію, долання національних кордонів і протекціоністських бар'єрів при швидкому виході на світові ринки і захопленні їх значної частки, гнучке залучення до сфери своїх інтересів потенційно корисних партнерів.

Оскільки в умовах сучасної гіперконкуренції певна конкурентна перевага є тимчасовою, швидкоплинною, то підприємницьким структурам у цих умовах необхідно шляхом використання найновіших методів випереджальної конкурентної боротьби, креативного менеджменту, програмування і маніпулювання економічною поведінкою потенційних конкурентів, споживачів і партнерів постійно створювати, відтворювати й оновлювати конкурентні переваги на основі нових знань і на новій інноваційно-технологічній базі. У цих умовах, як зазначає С.Дятлов, головною діючою особою повинен стати креативний, гіперконкурентний менеджер зі всіма характерними гіперконкуренції властивостями, ознаками, функціями та ефектами [2, с.51].

Література:

1. Добрынин А.И. Производительные силы человека: структура и формы проявления / А.И. Добрынин, С.А.Дятлов, В.А.Конов, С.А.Курганский. – СПб: Изд. СПбУЭФ, 1999. – 163 с.
2. Дятлов С.А. Глобальная инновационная гиперконкуренция как фактор трансформации и развития экономических систем / С.А. Дятлов // Теоретическая экономика.- 2012. - №6.- С.39-54 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.theoreticaleconomy.info/articles/674.pdf
3. Крушніцька Г.Б. Економічна глобалізація та реалізація економічних інтересів суб'єктів світового ринку // Науковий вісник ЧТЕІ КНТЕУ: Випуск III. Економічні науки. - Чернівці: АНТ Лтд. - 2003. - 481 с. - С. 35-48.
4. Крушніцька Г.Б. Інтернаціоналізація, глобалізація і тенденція до концентрації багатства / Г.Б.Крушніцька // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. - Чернівці: АНТ Лтд, 2006. - Вип. I. Економічні науки. - 410с. - С. 94-104.
5. Крушніцька Г.Б. Світова економічна система: тенденції та проблеми розвитку / Г.Б.Крушніцька // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.- Чернівці: Книги-XXI, 2008.- Вип.1. Економічні науки.- С.53-60.
6. Крушніцька Г.Б. Концептуальні засади інформаційного суспільства / Г.Б. Крушніцька // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту.- Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2013.- Вип. III (51). Економічні науки. – С.26-34.

7. D'Aveni R.A. Hypercompetition: Managing the Dynamics of Strategic Maneuvering / R.A. D'Aveni, R. Gunther. – New York: The Free Press, 1994.- 448 p. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [satoritrading.com / ... / Daveni_hypercomp.pdf](http://satoritrading.com/.../Daveni_hypercomp.pdf)
8. Кривоус В.Б. Інтеграція України в світовий ринок інновацій: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02 / Віталій Богданович Кривоус. – Тернопіль, 2008.- 210 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: mydisser.com/dfiles/15511974.doc
9. Брун Манфред. Гиперконкуренция: характерные особенности, движущие силы и управление / Манфред Брун [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://vasilieva.narod.ru/ptpu/20_3_98.htm
10. Мельник В.І. Багаторівневість категорії конкурентоспроможності в умовах транснаціоналізаційних процесів / В.І. Мельник, Г.Б. Погрішук [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.rusnauka.com/33_DWS_2013/Economics/16_150068.doc.htm
11. Лисина М.И. Гиперконкуренция как современная среда обитания фирм / М.И. Лисина // Проблемы современной экономики. – 2008. - №4 (28) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2371>
12. Пахомов С.Ю. Міжнародна конкурентоспроможність в умовах формування глобальної інституційної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.02 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / Сергій Юрійович Пахомов. – К.: КНЕУ, 2011.- 34 с.
13. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: Монографія / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004.- 275 с.
14. Гранатуров В.М. Удосконалення системи визначень у сфері конкурентоспроможності / В.М. Гранатуров, В.М. Осипов [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.econindustry.org/arhiv/.../st_29_20.pdf
15. Яценко О.М. Об'єктивні чинники та еволюційні зміни у теорії конкурентних переваг / О.М.Яценко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.znau.edu.ua/visnik/2012_1_2/171.pdf
16. Крушніцька Г.Б. Методичні засади визначення оптимальності використання конкурентних переваг на світовому ринку / Г.Б. Крушніцька // Матеріали XIII міжнародної науково-практичної конференції “Україна в глобальному середовищі: нові алгоритми управління економікою” - Чернівці: Рута. - 2002. - 528 с.-С.73-81.
17. Крушніцька Г.Б. Глобальна конкуренція та чинники конкурентоспроможності на світовому ринку / Г.Б. Крушніцька // Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції “Фінансово-економічні та інституційні чинники розвитку регіону”. - Чернівці: Рута, 2005. - 584 с.- С. 252-263.
18. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й.А. Шумпетер / Пер. з англ. В.Старка. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 242 с.
19. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія: пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С.Автономова / Й.Шумпетер. - М.: Экономика, 1995. - 540 с.
20. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д.Щетинина / М.Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
21. Хамел Г. Конкурируя за будущее/Г.Хамел, К.Прахаалад.-М.: Олімп-Бизнес, 2002.-216 с.
22. Сливозький А. Міграція капіталу: як у замислах на кілька років випередити свої конкурентів: пер. з англ. / А.Сливозький. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2001. – 296 с.
23. Allred B. The influence of industry and home country characteristics on firms pursuit of innovation / B.Allred, K.Steensma // Management international review.- Wiesbaden? 2005.- Vol.45, №4. – Pp.383-412.
24. Tax Incentives for Research & Development Trends and Issues OECD // Science Technology Industry.- Paris, 2003 [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.oecd.org/dataoecd/12/27/2498389.pdf.

ГЛАВА 1.13. ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ НА ОСНОВІ СВІТОВИХ СТАНДАРТІВ

Куліш І. М.

кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник
Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України вимагає відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вжиття заходів контролю з метою захисту власних виробників від нечесної іноземної конкуренції. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для їх імпорту в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (відсутність валюти, зростання цін, ембарго тощо) [1, с. 77].

Правовою основою забезпечення продовольчої безпеки нашої держави є Конституція України, Закони України «Про основи національної безпеки України» (редакція від 13.10.2012 р.), «Про прожитковий мінімум» (редакція від 22.05.2008 р.), «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», «Про державну підтримку сільського господарства України» (редакція від 03.08.2012 р.), «Про зерно та ринок зерна в Україні» (редакція від 03.04.2009 р.), «Про молоко та молочні продукти» (редакція від 07.06.2010 р.), «Про державний матеріальний резерв» (редакція від 30.07.2010 р.), «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» (редакція від 03.08.2012 р.), «Про безпечність та якість харчових продуктів» (редакція від 04.11.2012 р.), «Про дитяче харчування» (редакція від 06.01.2011 р.), «Про стандартизацію» (редакція від 30.07.2010 р.), «Про підтвердження відповідності» (редакція від 04.11.2012 р.), «Про захист прав споживачів» (редакція від 19.11.2012 р.), «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (редакція від 04.11.2012 р.), «Про ветеринарну медицину» (редакція від 06.12.2012 р.), «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» (редакція від 15.10.2010 р.), «Про насіння та садивний матеріал» (редакція від 03.12.2012 р.), інші закони, міжнародні договори затверджені Верховною Радою України, та інші нормативно-правові акти.

На сьогодні в нашій державі немає профільного закону “Про продовольчу безпеку”, який би визначав правові, економічні, соціальні, екологічні та організаційні засади державної політики в сфері формування продовольчої безпеки України як складової національної безпеки держави. Тому нормативно-правовий аспект продовольчої безпеки лише частково прописаний у чинному законодавстві. Зокрема, відсутня дефініція терміну “продовольча безпека”, а також немає нормативно-правового визначення продовольчого забезпечення населення.

Закон України «Про основи національної безпеки» визначає, що критичний стан з продовольчим забезпеченням населення є загрозою національним інтересам і національній безпеці України у економічній сфері, а забезпечення продовольчої безпеки належить до основних напрямів державної політики з питань національної безпеки.

Україна намагається втілювати на вітчизняних територіях загальноєвропейські норми щодо якості продуктів харчування. Адже безпечне продовольство на сьогодні вже стало проблемою в усіх державах світу. Для нашої країни, з огляду на необхідність реформування запроваджених у радянський час методів ведення сільського господарства, а також з різноманітних соціально-економічних, соціологічних та низки інших причин, ця проблема є надзвичайно актуальною.

З 1 вересня 2005 р. Міжнародною організацією зі стандартизації було запроваджено стандарт ISO 22000, який об'єднує принципи аналізу небезпечних факторів і визначає положення системи менеджменту харчової безпеки – вимоги до світових виробників продуктів харчування. Метою запровадження стандарту ISO 22000 є виготовлення безпечних продуктів харчування в системі «від лану – до столу», починаючи від заготівельників кормів, первинної обробки сировини, безпосередніх виробників харчових продуктів, включаючи підприємства - виробники пакувальних матеріалів, харчових добавок тощо. Потребою запровадження відповідного стандарту якості стало збільшення випадків захворювань унаслідок харчових отруєнь серед населення. У країнах ЄС цей стандарт є обов'язковим для учасників харчового ринку. На жаль, в Україні стандарт ISO 22000 не є обов'язковим для виконання підприємствами агропромислового комплексу (АПК) та харчової промисловості [3, с. 168].

На сьогодні в Україні діє кілька стандартів:

- Національний стандарт України ДСТУ ISO 22000:2007 [4] (чинний з 01.08.2007 р.);
- технічний стандарт ДСТУ 4161-2003 [5] (чинний з 01.08.2003 р.).

Останні тенденції в економіці України вказують на необхідність здійснення кардинальних кроків щодо гармонізації вітчизняного законодавства у сфері виробництва продуктів харчування з європейським. Система державних стандартів, які ще й досі застосовуються в Україні, була розроблена для реалізації завдань в умовах планової економіки і не відповідає принципам ринкової економіки, оскільки стандарти продовольчої безпеки є обов'язковими, а стандартів якості можна дострибуватись добровільно. Існуючі держстандарти обмежують можливість споживчого ринку, а також гальмують запровадження новітніх технологій харчування. Сьогоднішня система держстандартів не здатна швидко реагувати на появу нових ризиків, які можуть спричинити реальну загрозу продовольчій безпеці. Тому запровадження обов'язковості виконання міжнародного стандарту ISO 22000, з урахуванням членства України в СОТ, що передбачено Законом України «Про ратифікацію протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10 квітня 2008 р. № 250 [6], повинно стати першочерговим кроком держави на шляху до побудови нової

системи управління якістю серед вітчизняних підприємств харчової промисловості та підприємств АПК. Перед Україною в сучасних умовах виникає сприятлива можливість виходу на світові продовольчі ринки, яка залежить від спроможності вітчизняних аграрних підприємств забезпечити якість і безпечність продуктів харчування та продовольчої сировини, котрі відповідають міжнародним стандартам [3, с. 166].

У 2006 р. був затверджений План невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній сфері, у якому (п. 18) зазначається, що рівень забезпечення продовольчої безпеки держави є низьким, а тому необхідно формувати державні продовольчі запаси для стабілізації внутрішнього ринку. Окрім того даним розпорядженням було заплановане приведення якості м'ясо-молочної продукції вітчизняного виробництва у відповідність із міжнародними ветеринарно-санітарними стандартами [7].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів із зменшення негативного сальдо у зовнішній торгівлі» від 26 листопада 2011 р. № 1074-р передбачається запровадження системи диференціації компенсаційних виплат з Державного бюджету України виробникам за умови підвищення якості вітчизняної сільськогосподарської продукції (п. 5) [8].

Слід зауважити, що загальне сальдо закордонної торгівлі товарами по Україні у період 2004-2012 рр. є стабільно від'ємним [9]. Така сама тенденція зберігається і у 2013 р. (за матеріалами Державної служби статистики України у січні-листопаді 2013 р. імпорт перевищував експорт). А сальдо у зовнішній торгівлі сільськогосподарськими продуктами харчування українського виробника, починаючи з 2004 р. стабільно додатне і є підстави вважати, що так буде і надалі (рис. 1).

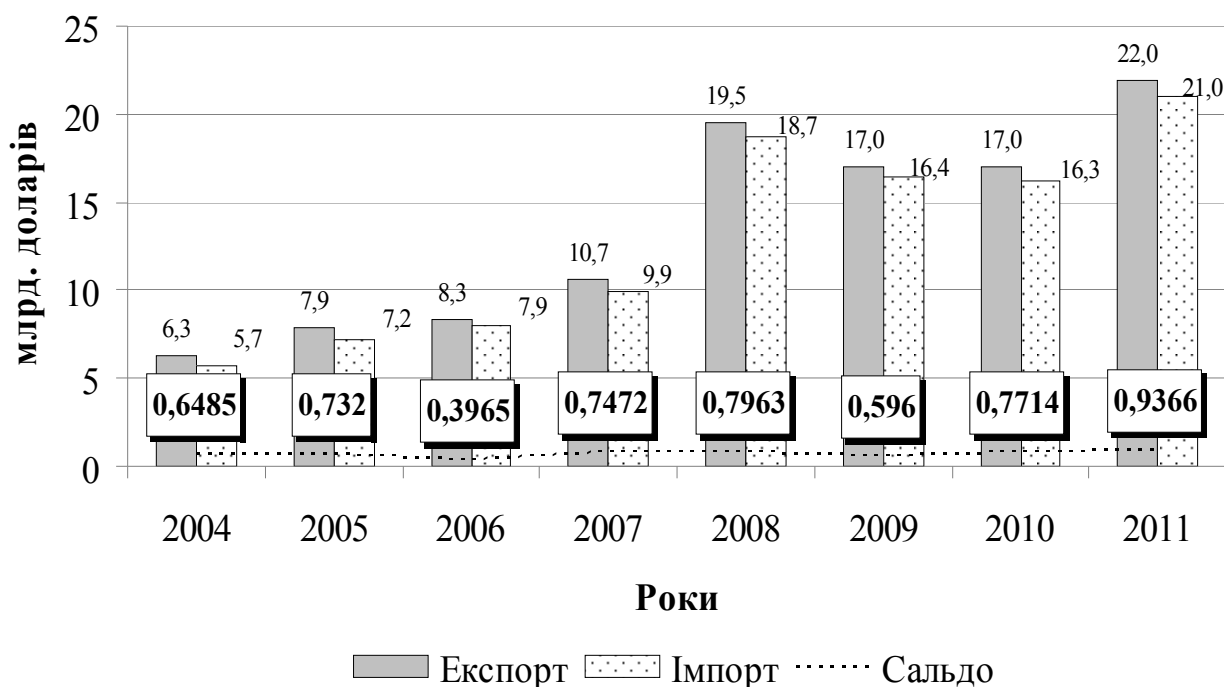

Рис. 1. Вартість і сальдо закордонної торгівлі України сільськогосподарськими продовольчими товарами у 2004-2011 рр. [10]

З діаграми на рис. 1 видно, що не зважаючи на загальнодержавні тенденції, вітчизняне сільськогосподарське виробництво продуктами харчування поступово розвивається.

При цьому спостерігаються обґрунтовані диспропорції щодо окремих видів сільськогосподарської продовольчої продукції не традиційних для виробництва в Україні, до них, зокрема, належить чай, кава, прянощі тощо.

Загалом, станом на початок 2014 р. у сільськогосподарському виробництві (рослинництві і тваринництві) України спостерігається стабільна тенденція зростання, зростають також фонди споживання більшості продуктів харчування населенням України.

Водночас, змінюється структура споживання основних продуктів харчування населенням України – зросла кількість на одну особу на рік. Споживання окремих продуктів, наприклад, яєць, баштанних та овочів, риби та рибних продуктів у 2013 р., порівняно із 2000 р. збільшилось майже у два рази, при цьому населенням споживається менше хліба та хлібних продуктів.

Незважаючи на певні покращення у продовольчому забезпеченні населення, воно на сьогодні не відповідає світовим нормам. Український науково-дослідний інститут харчування рекомендує як раціональну норму душевого споживання м'яса, включаючи м'ясопродукти, 83 кг на рік. За фактичного споживання у 2012 р. 51,2 кг м'яса та м'ясопродуктів, згадана норма досягається лише на 62%, тобто дефіцит продовольчого споживання м'яса становить 28% на одну особу на рік. А за нормами ЄС, дефіцит продовольчого споживання м'яса – 43,1%.

Аграрна політика України не передбачає зменшення земель сільськогосподарського призначення, як це відбувається у ЄС, однак статистичні дані свідчать, що згадані площі поступово зменшуються (за період з 2009 р. до 2013 р. – на 89 тис. га), здебільшого за рахунок збільшення площі лісів та лісовкритих, а також забудованих земель [9].

Відмінності щодо аграрної політики присутні і у інших сферах. Нормативи вмісту у продуктах харчування окремих речовин, які впливають на показники безпеки продовольства (норми максимально-припустимих рівнів (далі – МПР) показників безпеки харчових продуктів: кількість токсичних елементів, мікотоксинів, мікробіологічних показників для всіх харчових продуктів та продовольчої сировини, для продукції тваринного походження, вміст гормональних препаратів, антибіотиків та гістаміну, нітратів, харчових добавок (консервантів, антиоксидантів, стабілізаторів) у м'ясі, молоці, рибі та продуктах з них), котрими сьогодні користуються в Україні, регламентуються документом «Медиико-биологические требования и санитарные нормы качества продовольственного сырья и пищевых продуктов» (МБТ СН 5061-89), який був розроблений у 80-х роках минулого століття і з часу введення у дію у 1989 р. лише один раз був доповнений – у 1991 р. [11]. Зрозуміло, що за 20 років у світі відбулися зміни і щодо методів дослідження, і щодо кількісних показників та іншого, тому дані норми необхідно переглянути з точки зору їх відповідності вимогам світового рівня.

На початку 20 століття у науковому середовищі, пов'язаному із

сільськогосподарським виробництвом переважала думка, що головним завданням такого виробництва є знаходження таких пропорцій чинників, щоб можна було отримати максимальний прибуток. При цьому основними факторами вважались ручна та механізована людська праця [12, с. 26].

Однак від надмірного захоплення заміщенням сил природи людською працею, а природних факторів виробництва – штучними, російський економіст С. Н. Булгаков застерігав ще у 1900 році, вважаючи, що саме у цьому полягає закон зменшення родючості ґрунту [13, с. 3].

Протягом тривалого періоду існування СРСР ставлення до сільського господарства формувалось саме за принципом заміщення, коли ґрунт починав втрачати свою родючість, використовувались не виправдано великі кількості мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин тощо, які не лише не покращували якості сільськогосподарської продукції, але й завдавали відчутної шкоди природі та здоров'ю людей. Серед таких «тяжких хімікатів» можна назвати, наприклад, широке використання інсектициду ДДТ (так званого «дусту»). У багатьох країнах він заборонений у зв'язку з тим, що здатен накопичуватись спочатку у рослинах, а потім у організмі людей та тварин. Проте, незважаючи на це, в СРСР він продовжував застосовуватись.

У зв'язку з особливою небезпекою окремих речовин згубно впливати на екологію та людину, як одну з її ланок, міжнародна спільнота прийняла рішення про створення «Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі» (далі – Конвенція) (чина з 17 травня 2004 р.). Стійкі органічні забруднювачі (далі – СОЗ) – спільна назва найбільш небезпечних органічних сполук.

Робота над Конвенцією була розпочата у 2001 р. і спочатку перелік СОЗ налічував 12 сполук, причому вони були поділені на три види: які заборонено виробляти, а вже вироблені повинні бути ліквідовані (список А); які мають обмежене використання, тобто є умови, за яких вони незамінні (список В; які були вироблені ненавмисно (список С) [14]. Пізніше, у 2009 р. на четвертому з'їзді Конвенції, до переліку було додано ще 9 сполук [15].

Примітно, що з 12 речовин основного списку СОЗ, десять – це речовини, які застосовувались у сільському господарстві: діхлордифенілтрихлоретан (ДДТ); алдрин; діелдрин; ендрін; хлордан; мірекс; токсафен; гептахлор; гексахлорбензол (ГХБ).

На сьогодні загальна кількість держав, які підписали Конвенцію становить 179 і щороку їх кількість зростає. Окрім того, згідно зі статтею 15 Конвенції, вони щороку подають національну доповідь про ситуацію у країні [16].

На жаль, перелік речовин, які потенційно небезпечні для людини, постійно поповнюється. Деколи це ті сполуки, які раніше вважались цілком нешкідливими або такими, користь від використання яких є істотно більшою, ніж шкода, котра завдається. Наприклад, згаданий ДДТ незамінний у боротьбі із переносниками малярії, про що свідчить офіційна позиція ВОЗ з цього питання (The use of DDT in malaria vector control).

Часи, коли такого поширеного шкідника, як колорадський картопляний

жук (лат. – *Leptinotarsa decemlineata*) збирали вручну минули, сьогодні для боротьби з ним випускають пестициди. Хімічні засоби захисту використовують як більшість сільськогосподарських підприємств, так і індивідуальних виробників, тобто ті, хто вирощує рослинну продукцію для власної потреби. Занепокоєння викликає те, що на сьогодні, внаслідок мутацій шкідників сільгоспкультур, виробники масово використовують різноманітні засоби боротьби, причому ці препарати не завжди сертифіковані та перевірені.

Був період коли вважалось, що кращим вирішенням проблеми підвищення врожайності є генетично модифіковані організми – горезвісні ГМО. Однак, як і до кожного, недостатньо дослідженого нововведення, до них слід було ставитись дуже обережно.

Маркування вітчизняної сільгосппродукції на вміст ГМО не відповідає світовим вимогам і, що також знижує її конкурентоспроможність на світовому ринку, не згадуючи вже про існуючі потенційні загрози від її вживання.

У Європейському Союзі усе більшої популярності набувають органічні продукти. В Україні ж за офіційними даними органічними культурами зайнято менше одного проценту ріллі. Цілеспрямовано таким виробництвом займається близько ста підприємств, з яких лише десять, напорівняно великих площах, вирощує переважно зернові та олійні культури.

До категорії підприємств органічного землеробства потрапляють лише ті підприємства, продукція яких пройшла вітчизняну сертифікацію, а їх дійсно не багато. Для українського сільськогосподарського виробника складно отримати сертифікат міжнародного зразка, оскільки через аварію на ЧАЕС, до усього, що виробляється в Україні у світі посилена увага, особливо це стосується продуктів харчування. Проблема сертифікації підсилюється відсутністю карти екологічно чистих ґрунтів України, яка по сьогодні не розроблена, і її розробка найближчим часом не планується.

Вирощування органічних продуктів містить певний парадокс, який полягає у тому, що саме повернення до забутих методів рослинництва і тваринництва у цивілізованих країнах світу вважається сьогодні інноваційним та прогресивним. І забутий метод боротьби зі шкідниками картоплі шляхом ручного збирання – також.

Слід посилити державний контроль за виробництвом та реалізацією засобів боротьби із сільськогосподарськими шкідниками. Більшість виробників продуктів харчування можна проконтролювати стосовно використання ними хімікатів та ГМО, однак у ситуації з індивідуальними господарствами такий контроль ускладнюється. Для вирішення цієї проблеми необхідно проводити роз'яснювальну роботу з населенням щодо екологічних способів боротьби з шкідниками і можливостей обмеження їх кількості. Наприклад, у ситуації із колорадським картопляним жуком, вітчизняними селекціонерами вже виведені не генетично модифіковані сорти картоплі, яку жук майже не споживає, однак вони належно не рекламуються.

Адаптація аграрного законодавства відповідно до вимог СОТ та ЄС ще ведеться, окрім того, не завершена вітчизняна аграрна реформа – усе це ускладнює забезпечення продовольчої безпеки України.

Закон ринку диктує, що розвиваються лише ті напрями, які приносять прибуток. Виробництво сільськогосподарських продуктів харчування стає усе збитковішим, адже диспропорція між ростом цін на них та на інші товари, у тому числі пов'язані з виробничими потребами постійно зростає.

Розробка та прийняття закону “Про продовольчу безпеку” на сьогодні є дуже важливим, оскільки він міг би вирішити цілий ряд проблем, які стосуються розвитку сільських територій України і забезпечення продовольчої безпеки усього населення держави. Окрім того, вимагають уточнення окремі поняття у даній сфері, через різне трактування яких виникають непорозуміння, наприклад, яку кількість продуктів слід вважати нормою споживання, що є дефіцитом продовольчого споживання тощо.

На окрему увагу заслуговує розробка національної стратегії продовольчої безпеки із визначенням коротко-, середньо- та довгострокових перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва та наближення характеру його організації на загальнодержавному та регіональному рівнях, а також нормативів, до стандартів світового ринку продовольства (ISO 22000).

Література:

1. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько: Монографія. — К.: НІСД, 1997.— 144 с.
2. Гребенюк М. Міжнародно-правовий досвід забезпечення продовольчої безпеки / Максим Гребенюк. — Право України, 2010.— № 2.— С. 165—173.
3. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга: наказ Держспоживстандарту України від 2 квітня 2007 р. № 72: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ukrndnc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=412&Itemid=54.
4. Системи управління безпечністю харчових продуктів: вимоги ДСТУ 4161-2003 : Національний стандарт України. — К.: ДП “УкрНДНЦ”, 2003.— 13 с.
5. Про ратифікацію протоколу про вступ України до СОТ: Закон України від 10 квітня 2008 р. № 250 // Відомості Верховної Ради України. — 2008.— № 23.— Ст. 213.
6. Про затвердження Плану невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2006 № 478-р // Урядовий кур'єр, 2006.— № 169.
7. Про затвердження плану заходів з подолання негативного сальдо у зовнішній торгівлі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1074-р // Урядовий кур'єр, 2011.— № 202.
8. Зовнішня торгівля України: статистичний збірник / Державний комітет статистики України. - К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агенство”, 2012.— 101 с.— С. 35—37.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. МБТ 5061-89 Медико-биологические требования и санитарные нормы качества продовольственного сырья и пищевых продуктов // Перелік чинних в Україні нормативних документів у галузі будівництва та промисловості будівельних матеріалів станом на 1 січня 2012 року/ За ред. к.т.н. Власюка Т. І. —К. : вид-во НВВПП “Інтерукраїна-софт”, 2012.—263 с.
11. Макаров Н. П. Организация сельского хозяйства / Н. П. Макаров.— М.: Издательство «Экономическая жизнь», 1927.— 588 с.

12. Булгаков С. Н. Капитализм и земледелие / С.Н. Булгаков / в 2-х т., Т. 1.— СПб.: Тип. и литогр. В.А. Тиханова, 1900.— 338 с.
13. The 12 initial POPs under the Stockholm Convention [Electronic resource].— Access mode : <http://chm.pops.int/Convention/ThePOPs/The12initialPOPs/tabid/296/language/en-US/Default.aspx>.
14. The new POPs under the Stockholm Convention [Electronic resource].— Access mode: <http://chm.pops.int/Programmes/NewPOPs/The9newPOPs/tabid/672/language/en-US/Default.aspx>.
15. Про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі: Закон України від 18.04.2007 р. № 949-V // Відомості Верховної Ради України.— 2007.— № 30.— Ст. 396.

ГЛАВА 1.14. ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

Лебедченко В.В.

старший викладач

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є.Жуковського, м. Харків

З відновленням незалежності Україна отримала шанс досить швидко перетворитися в одну з найрозвиненіших країн Центральної та Східної Європи. Водночас ризики швидкої втрати своїх переваг (достатньо розвинена промисловість, зокрема такі сучасні виробництва, як авіа- і ракетобудування, системи космічного управління, високий рівень освіченості населення, високий науково-технічний потенціал, можливості для динамічного розвитку сільського господарства тощо) були значними. Багато десятиріч значна частина української економіки працювала на військово-промисловий потенціал, а основні фонди мали великий ступінь зносу, деякі з них були двічі чи навіть тричі амортизованими. Тому створення збалансованого господарського комплексу на ринкових засадах передбачало не тільки зміну функціональних зв'язків, а й кардинальну реструктуризацію економіки, інше розміщення продуктивних сил. Це вимагало чітко окресленої стратегії перетворень, реалістичного плану дій, тривалого часу та значних ресурсів [1, с. 5].

Для більш наглядного висвітлення соціально-економічного становища України використаємо графічний метод переваг і недоліків національної економіки у розрізі SWOT-аналізу (рис. 1).

Виникненню структурованої низки загроз в економіці сприяв ряд історичних умов і помилок державного управління макроекономічної сфери. Як відомо, економіка Заходу до сучасної її структури рухалася від дрібної приватної власності до великої, від вільної конкуренції і вільного ціноутворення до монополії та запровадження механізмів державного регулювання. Економіка ж України, максимально удержавлена й зрегульована, мала рухатись у протилежному напрямі. Відповідно ключовим елементом ринкових трансформацій в Україні мусило стати розуміння їх інверсійного характеру порівняно з класичним процесом. Цю особливість не було враховано

в рекомендаціях західних фахівців і реальних перетвореннях, тому наслідки запроваджуваних заходів часто були протилежними очікуванням [1, с. 5].

<p>S</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) вигідне економічне положення; 2) велика територія і земельні та інші природні ресурси; 3) кваліфікована і недорога робоча сила; 4) членство в міжнародних організаціях і участь у конференціях та саммітах високого рівня 	<p>W</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) нестабільність податкового та бюджетного законодавства; 2) непрозоре функціонування бюрократичного апарату (корупція); 3) неконкурентоспроможна система освіти (особливо вищої); 4) нездатність випускати конкурентоспроможну продукцію на міжнародний ринок
<ol style="list-style-type: none"> 1) розвиток вітчизняної науки і підвищення інноваційних тенденцій; 2) формування ринкового середовища функціонування економіки; 3) можливості широкого інвестування в економіку і в промисловість із-за кордону; 	<ol style="list-style-type: none"> 1) низькі доходи населення (у порівнянні з промислово розвинутими країнами); 2) піддатливість економіки кризовим явищам; 3) низький рівень розвитку малого підприємництва; 4) неузгодженість дій з урядами інших (особливо сусідніх) країн;
<p>O</p> <ol style="list-style-type: none"> 4) підбір професійних кадрів і вирішення проблем зайнятості 	<p>T</p> <ol style="list-style-type: none"> 5) занадто велика кількість неконтрольованого імпорту

Рис. 1. Аналіз сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз національній безпеці України на сучасному етапі

Таким чином, через низку об'єктивних і суб'єктивних факторів шанси України швидко наблизитись до розвинених країн були втрачені, а ризики нівелювання своїх переваг значною мірою проявилися. Україна пережила десять років падіння, внаслідок чого ВВП знизився до 40,8 %, а після наступних дев'яти років зростання ледь сягнув 74,1 % від рівня 1990 р. Порівняно з 1991 р. реальні наявні доходи населення спочатку знизились до 32,9 % у 1999 р., а потім зросли до 101,3 % у 2008 р. Отже, вісімнадцять років для зростання доходів населення в цілому втрачено. Результатами економічного зростання різні верстви населення країни скористалися по-різному, зокрема, все більше ресурсів концентрувалося в руках відносно нечисельних груп [1, с. 5-6].

До того ж минулі роки незалежності України не були використані для реструктуризації економіки та переведення її на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку. Окремі спроби ставити і розв'язувати такі завдання наштовхувалися на приватні інтереси і губилися в загальному невпорядкованому суперечливому русі. Головною причиною неефективності суспільних змін стала спотворена система політичної влади з домінуванням груп впливу і конкурентною боротьбою між ними [1, с. 5-6].

Зростаюча залежність національної економіки від зовнішніх факторів, в тому числі негативних, обмеженість і дорога вартість енергетичних ресурсів,

необхідність більш раціонального використання сировинної бази і робочої сили мають служити стимулом для використання інновацій задля підвищення потенціалу віддачі від наявних в країні та імпортованих з-за її меж ресурсів, переходу вітчизняної економіки до стандартів економічно безпечного виробництва і споживання з метою забезпечення сталого економічного розвитку в цілому.

Хоча Україна є однією з найбільш багатих на природні ресурси країн світу, використання наявних ресурсів в національній економіці є вкрай нераціональним. По-перше, залишається дуже високою ресурсна ємність ВВП, яка в 2-3 рази перевищує середній рівень, властивий країнам ЄС. По-друге, зберігається низький рівень глибини переробки мінеральної сировини. По-третє, зростають обсяги експорту сировини і продукції з неї. Так, сьогодні Україна експортує понад 85% металу, що виробляє вітчизняна металургія [2, с. 173].

Розширення використання власних мінеральних ресурсів, особливо надмірне експортування сировини і продукції з неї з низьким рівнем доданої вартості викликають для України не тільки негативні економічні наслідки, а й екологічні, зокрема забруднюється навколишнє середовище, посилюється деградація земель, зростають техногенні загрози. У сукупності з кліматичними змінами і загрозами вони суттєво впливають на вибір державних рішень стосовно забезпечення ефективного сталого економічного розвитку країни [2, с. 173].

В світлі вищеописаних подій і помилок зміст і визначення поняття «економічна безпека» дедалі більше розглядають, оцінюючи і аналізуючи загрози, які впливають на її рівень.

Отже, безпеку можна розцінювати, описуючи стан об'єктів безпеки в системі народного господарства, що характерний для спроможності виживання економіки і її розвитку в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, а також під дією непередбачуваних або важкопрогнозованих факторів впливу.

Загрози у сфері економіки мають комплексний характер і обумовлені низькими темпами нарощування економічного потенціалу держави, істотним скороченням об'ємів ВВП, зниженням інвестиційної та інноваційної активності, стагнацією аграрного сектору, розбалансуванням банківської системи, [3, с. 45] зростаючим відставанням в технологічному розвитку, рівні і якості життя населення, відсутністю належних заходів в області регулювання процесів перерозподілу власності, неефективним використанням ресурсів, зниженням здатності адекватно протистояти ризикам, які пов'язані із зміною кон'юнктури світових ринків, світової глобалізації та інформатизації. [3, с. 137]

Говорячи про загрози економічній безпеці, слід зазначити їх розділення на внутрішні і зовнішні (табл. 1 та 2).

До істотних загроз економічній безпеці країни слід віднести надмірну відкритість економіки (або надмірну убудованість української економіки в світову). Відкритість економіки в стратегічному плані – курс вірний, і світовий досвід країн з розвиненою ринковою економікою підтвердив це. Розумна відкритість економіки сприяє підвищенню її ефективності, конкурентоспроможності, мобільності.

Джерела внутрішніх загроз

Основні і найбільш важливі внутрішні загрози:
1) стрімка депопуляція чисельності населення і його старіння, що є сучасною тенденцією в більшості європейських країн, і в Україні також. Це веде за собою скорочення трудового потенціалу держави;
2) деградація установ соціальної сфери, нечітка соціальна політика, наслідком якої здебільшого стає обмеження доступу до системи охорони здоров'я, освіти і культури і погіршення завдяки цьому фізичного здоров'я населення, соціальної культури, колективних цінностей, норм і принципів;
3) несприятлива соціальна кон'юнктура – низька якість житлових, екологічних умов життя, забруднене середовище існування;
4) невідрегульованість законодавчо-правової бази, договірної дисципліни, неналагодженість дій владних структур щодо реалізації економічної політики, а також небажання інститутів влади сприяти процесам відновлення економіки трансформаційного та після кризового періодів;
5) посилення криміналізації економічної сфери у вищезазначених органах влади, поширення тіньової економіки у підприємницьких колах національного господарства, укриття податків, усебічна корумпованість на вищих щаблях управління, в т.ч. в судочинстві, недостатність державного контролю;
6) майнове розшарування різних прошарків населення і його поглиблення, а отже, збільшення кількості людей, які живуть за порогом бідності, що впливає на соціальну стійкість і безпеку та на платоспроможний попит;
7) низька ефективність економіки у створенні валового суспільного продукту, про що свідчить збереження впродовж декількох десятиліть паливно-енергетичної спрямованості України в експортноорієнтованих галузях, а також неспроможність інтенсивно розвивати наукоємні та високотехнологічні виробництва і недостатність належної інвестиційної бази для прискорення їх розвитку;
8) низька конкурентоспроможність національного господарства, на що впливає технологічне відставання виробництва, погіршення науково-технічного потенціалу за рахунок нестачі фінансових та якісних кадрових ресурсів, а також збереження високої собівартості експортноорієнтованої продукції;
9) незадовільний стан екологічної сфери, що є наслідком інтенсифікації шкідливих викидів в біосферу із-за недотримання промисловістю вимог користування навколишнім середовищем, зокрема із-за надто великих ризиків виникнення техногенних аварій, із-за старіння механізмів і передавальних пристроїв, недостатності коштів для вчасного усунення неполадок;
10) нестійкий стан фінансово-грошового обігу і кредитно-банківської системи, на що впливають такі чинники, як: звуження функцій і сфери обігу національної валюти; порушення міжгалузевого балансу народного господарства; високий рівень недовіри до національної валюти; нарощування кредиторської і дебіторської заборгованості підприємств [50, с. 140-141];
11) проблеми економіки бюрократії [91, с. 461-462] та недосконалість механізмів формування конституційної економіки, з якими пов'язаний розвиток негативних сторін управління в державі: високий ступінь дії галузевого лобізму в ухваленні державних рішень, залучення системи логролінгу та пошук урядом політичної ренти за рахунок суспільства; такі явища підривають контроль над економічними процесами зсередини та ведуть до нездатності контролювати наслідки прийнятих урядом рішень;
12) інфляційно орієнтована економіка, негативний вплив якої позначається в сфері соціальної безпеки, а також у фінансово-економічній сфері, зокрема у виробництві, торгівлі, грошово-кредитній системі, валютних відносинах, фінансах; інфляція посилює хаотичність та диспропорційність в системі суспільного виробництва, впливає на структуру споживчого попиту;
13) високозатратна, високомонополізована економіка [94, с. 234] України з неринковою структурою, неспроможна у багатьох випадках до самофінансування, потребуючи таким чином бюджетного дотування, що призводить до накопичення бюджетного дефіциту в країні;
14) високий рівень внутрішнього державного боргу, його подальше нарощування, залучення у значних обсягах кредитів міжнародних фінансових організацій і неконтрольоване надання державних гарантій [95], що підвищує загрозу неплатоспроможності держави й виникнення кризи платіжного балансу на час погашення накопичених боргів;
15) поширення структурної деформації економіки країни, зокрема внутрішньогалузевої структури виробництва, структури ВВП, інвестиційних процесів та інших аспектів економічної діяльності, що гальмує розвиток суспільного виробництва та виробничих сил, а отже, і структурні зрушення, та призводить до галузевих структурних дисбалансів, посилює диспропорційність економіки, загострює кризові явища та призводить до дезінтеграції національного господарства.

Проте, відкриваючи економіку, необхідно враховувати стан захищеності вітчизняного виробництва, фінансів і банківської системи, грошового обігу, стратегічних галузей і сфер виробництва. Неприпустимими є поспішність або

пасивність держави в регулюванні процесів, пов'язаних з відкритістю економіки [4, с. 42].

Співіснування помірної відкритості економіки і критеріїв щодо гарантії безпеки країни виконується, якщо:

- 1) налагоджені і добре функціонують зв'язки між всіма галузями національної економіки;
- 2) створені всі передумови політичного, правового, економічного та соціального характеру для підтримання міжнародних економічних відносин;
- 3) присутні стійкі зв'язки з країнами – економічними партнерами в рамках міжнародного поділу праці.

Таблиця 2

Джерела зовнішніх загроз

Основні і найбільш важливі зовнішні загрози:
1) висока залежність національної економіки від політичної спрямованості сусідніх країн, політико-економічних інтересів тих країн, що мають економічні відносини з Україною, інтеграційних угруповань зарубіжних країн, міжнародних фінансових і торгівельних організацій. Такою залежністю є паливно-сировинна напрямленість експортно-імпортних відносин, втрата цільових ринків збуту, непродумано слабка державна підтримка експорту;
2) надвисокий рівень зовнішнього державного боргу, що продовжує зростати, у т.ч. за рахунок трансів МВФ, і пов'язані з цим витрати на його обслуговування і погашення;
3) недостатній експортний і валютний контроль і неналагодженість митного кордону [50, с. 144];
4) придбання зарубіжними транснаціональними компаніями або іншими великими підприємствами стратегічно важливих для України підприємств і витіснення таким чином української продукції із зовнішніх ринків, а також часткове завоювання ними внутрішніх ринків;
5) велика відкритість економіки – надто велика доля іноземних інвестицій в економіку;
6) відсталість країни в науково-технічному прогресі та виробництві високих технологій;
7) недостовірність, не аргументованість та упередженість інформації про Україну та її соціально-політичне становище у світовій спільноті.

Світовий досвід свідчить, що багато країн йшли до так званої повної відкритості під строгим контролем держави не одне десятиліття. Проте і сьогодні в багатьох промислово розвинених країнах – Японії, Франції, США, Швеції – законодавчо визначений список галузей і сфер виробництва, в які іноземний капітал не допускається [4, с. 42]. Концепція національної безпеки України також повинна бути удосконалена з урахуванням введення певних обмежень на діяльність банків з іноземним капіталом й іноземних страхових компаній, на передачу в експлуатацію чи концесію закордонним підприємствам родовищ не відновлюваних природних ресурсів, телекомунікацій, транспортних артерій та ін. Недопустимою є передача контролю іноземним компаніям та їх засилля над стратегічно важливими для безпеки стану країни галузями економіки, важкою та оборонною промисловістю.

Головним предметом піклування системи національної безпеки має стати недопущення попадання соціально-економічного життя суспільства у вищеперелічені зони небезпеки.

У соціальній сфері до стану «високої небезпеки» для прогресивного розвитку особи, суспільства і держави відносяться: втрата здібності до «відтворення» якісного і раціонального кількісного рівня населення в результаті критичного падіння якості життя; погіршення фізичного,

психологічного і генетичного здоров'я населення; втрата моральності і захищеності особи і суспільства; деградація культурного, освітнього і професійного рівня населення; інтенсивна дестабілізація суспільства і втрата соціальних перспектив для його значної частки; зростання соціальних конфліктів і недостатня ефективність роботи органів влади [3, с. 145] (про що вже згадувалося вище).

Окрема загроза соціальній сфері економічної безпеки - її надзвичайне обтяження соціальними виплатами. Ще за трансформаційної кризи стрімке падіння доходів і рівня життя переважної частини українського населення спровокувало розширення гарантій соціального захисту і збільшення кола реципієнтів соціальних трансфертів. Саме тому частка соціальних витрат у сукупних видатках держави та у ВВП невпинно збільшувалася. На жаль, це тривало й упродовж періоду економічного поживлення. Зокрема, частка соціальних витрат у сукупних видатках держави зросла з 17% у 1999 році до 27% у 2008. За умов збереження таких тенденцій подальші кризи неминучі.

У військовій сфері найбільшу небезпеку представляє втрата здатності держави забезпечувати адекватну протидію військовим загрозам і динамічно нарощувати свій військовий потенціал пропорційно інтенсивності і рівню зміни цих погроз при розвитку військових криз [3, с. 145].

У інформаційній сфері найбільшу небезпеку представляє втрата здатності держави забезпечувати ефективну протидію використанню засобів масової інформації для навмисної дестабілізації соціально-політичної системи, дезінформації, цілеспрямованої дії на інформаційні ресурси держави, а також для добування інформації, що представляє державну і військову таємницю, з метою підірвати національну безпеку [3, с. 146].

Проблеми екологічної безпеки набувають нині глобальних масштабів, і найбільшою мірою вони загострюються при кризових явищах в економічній системі держави, оскільки тоді скорочуються можливості для широкого комплексу заходів щодо охорони довкілля, впровадження екологічно чистих технологій і т.п. Критичне зниження рівня екологічної безпеки сприяє зростанню соціальної, політичної і навіть військової напруженості, підтверджуючи тісний взаємозв'язок різних сфер безпеки і необхідність комплексного підходу до забезпечення національної безпеки [3, с. 146].

Запобігання і подолання вказаних загроз і небезпек економічної безпеки країни має бути предметом постійної турботи органів законодавчої й виконавчої влади [3, с. 146].

Динамічний розвиток української держави, а також геополітичні зміни, потребують постійного коригування політики та оновлення методів її провадження за допомогою реформування політико-економічної сфери діяльності. Для цього використовуються два види засобів, здатних запобігти загальнодержавним загрозам:

1) матеріальні засоби (в економічній системі) – це господарські цінності, що є національною власністю і використовуються для розвитку економіки і підтримання стабільності: економічні блага, воєнні об'єкти та об'єкти техніки. Вони сприяють процвітанню держави шляхом підтримання

рівноваги між макроекономічними важелями та ринковим механізмом без порушення узгоджених трудових, соціальних, екологічних, а також регіональних та світових стандартів і норм.

2) нематеріальні засоби – це сукупність цінностей, що не завжди підлягають кількісному вимірюванню. Також складно виміряти кількісно їх вплив на результати економічних перетворень. Це насамперед: захист національних цінностей, підтримання наукового потенціалу у державі, покращення рівня життя.

Вищевикладене дозволяє з'ясувати, що забезпечення економічної безпеки – це, перш за все, функція держави зі всією покладеною на неї відповідальністю. Підприємці, як мікроекономічні суб'єкти господарювання, повинні захищати інтереси своєї фірми, а не національні інтереси країни в області економіки. Як правило, економічні інтереси фірми збігаються з інтересами країни, проте мають місце і суперечності.

Наприклад, ринкові механізми роблять вигідним розвиток певних виробництв, які є екологічно шкідливими, а держава зацікавлена стримувати їх розвиток і отримувати таку продукцію завдяки імпорту. І навпаки, виходячи з вимог ринку, продукцію іншого спрямування явно вигідно імпортувати, проте стратегічні міркування вимагають розвитку її виробництва в країні [4, с. 45].

Правильне прогнозування часу, місця та сфери впливу тієї чи іншої загрози має вплив на ефективність запобігання цій зазрозі, а також визначає розмір фінансових ресурсів, що витрачаються.

Основа глобальної безпеки в даний час визначається успіхом протидії початку і розвитку глобальної екологічної кризи і глобальним змінам в світі, які тісно пов'язані одна з одною, але в той же час мають різні причини своєї появи, що визначені масштабністю і механізмами їх прояву [3, с. 81].

Вивчення взаємозв'язків глобальної безпеки і планетарних змін або створюваних ними загроз дозволяє:

1) визначити ймовірність, масштабність і вірогідний час появи загроз від глобальних змін;

2) розробляти економічні і технічні заходи попередження катастрофічних наслідків;

3) визначити можливість і своєчасну реалізацію попереджень людства про розвиток глобальних екологічних катастроф;

4) розробляти екстренні і енергійні заходи по боротьбі з негативними глобальними змінами;

5) створювати умови і напрями для саморозвитку глобальних змін в безпечному для людства напрямі;

6) вести інтеграцію економічних зусиль країн світу для спільного протистояння глобальним змінам [3, с. 81-82].

Аналізуючи взаємодію економічної безпеки з глобальними загрозами з системних позицій, можна виділити наступні основні напрями, за якими реалізуються вплив економічної безпеки на загрози [3, с. 82] (табл. 3).

Проведений аналіз поняття глобальної безпеки показує наявність глибокого зв'язку між економічною безпекою, планетарними загрозами і глобальною безпекою [3, с. 82].

Таблиця 3

Вплив економічної безпеки на загрози

Напрями оцінки впливу економічної безпеки на загрози:
- економічне забезпечення протидії глобальним змінам (створення екологічно чистих виробництв, розвиток індустрії збору, переробки і утилізації відходів і тому подібне);
- економічне забезпечення інформаційної діяльності щодо попередження глобальних загроз;
- реалізація науково-технічної політики забезпечення захисту навколишнього середовища, створення системи раціонального природокористування у всіх галузях економіки, що забезпечує екологічну чистоту промислових технологій;
- створення системи освіти, що забезпечує професійну підготовку і етичне виховання громадян таким чином, щоб активно формувалися і виконувалися правові і соціально-економічні механізми забезпечення безпеки людини, суспільства, країни від глобальних змін.

Застосовно до реалій економіки України 2008-2012 років можна виділити наступні фактори, що зумовлюють ризики та створюють, і ймовірно, створюватимуть в найближчій перспективі загрози, для стабілізації розвитку реального сектору економіки:

- подальше погіршення умов доступу до зовнішніх джерел фінансування⁴, що обумовлює ризик фінансування дефіциту поточного рахунку платіжного балансу, в тому числі критичного та інвестиційного імпорту у цьому та наступних роках;
- збереження не вигідних для нашої країни умов торгівлі та загострення конкуренції на зовнішніх ринках;
- технологічно відстала структура промислового виробництва: переважають види діяльності з низьким і середнім технологічним рівнем виробництва, які дають майже 4/5 загального обсягу реалізованої продукції; низька продуктивність праці та зростаючі затрати праці на одиницю продукції;
- нестійкість темпів промислової динаміки та міжгалузєва нерівність зростання, неефективна структура та висока енергоємність промислового виробництва;
- домінуючі в економіці девальваційні очікування, що за наявної курсової політики є стримуючим чинником для ввезення товарів як кінцевого, так і проміжного споживання, а також інвестиційного імпорту, що за наявної структури реального сектору спричинятиме загострення дисбалансів на внутрішньому ринку;

⁴ Проведене фахівцями МВФ у співпраці з банківськими асоціаціями дослідження свідчить про те, що з кінця 2007 р. спостерігається тенденція до відчутного зростання витрат, пов'язаних з фінансуванням торгівлі, а також у деяких випадках скорочення доступу до відповідних ресурсів на ринках, що формуються. Водночас Україна названа серед країн, щодо яких банками застосовуються жорсткіші вимоги до кредитування у зв'язку з ризиком банкрутства, що спричиняє його здорожчення та ускладнення доступу (Thomas Dorsey, Trade Finance Stumbles // Finance & Development: March 2009, IMF).

- значний, враховуючи високий рівень залежності української економіки від імпорту, вплив зростання цін імпортованих товарів на посилення інфляційних процесів⁵. Негативний ефект посилюватиметься зниженням якості та скороченням асортименту продукції, що пропонується на внутрішньому ринку, а також погіршенням загального рівня конкуренції на ньому [5, с. 32-33].

Література:

1. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: (голов. редкол. В. М. Геєць (голова) [та ін.]). – К.: навч.-вид. центр НБУВ, 2009. – 687 с. – (Національна доповідь).
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів: [за заг. ред. В. І. Полохала]. – К.: Парлам. вид-во, 2009. – 630 с. – (Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України).
3. Экономическая и национальная безопасность: [учебник / под ред. проф. Е. А. Олейникова]. – Российская экономическая академия им. Г. В. Плеханова. – М.: «Экзамен», 2005. – 768 с. – (Серия «Учебник»).
4. Экономическая безопасность: производство – финансы – банки / [Павлов В. И., Белоусов Р. А., Грищенко Н. Н., Губин Б. В., Кожевников Р. А.]; под ред. В. К. Сенчагова. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998. – 621 с. – (Российская академия наук / Ин-т экономики: центр фин.-банков. исследований; Российская академия естеств. наук: секция «Проблем макроэконом. и соц. рын. хозяйства»).
5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: (голов. редкол. В. М. Геєць (голова) [та ін.]). – К.: навч.-вид. центр НБУВ, 2009. – 687 с. – (Національна доповідь).

ГЛАВА 1.15. ПРОГНОЗУВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕКСПЕРТНОЇ СИСТЕМИ

Лойко В.В.,

кандидат економічних наук, доцент

Київський університет технологій та дизайну

Останнім часом питання економічної безпеки набирають особливу значущість і актуальність. Економічна безпека виступає основою національної, економічної, політичної і соціальної стійкості.

Теорія та методологія забезпечення економічної безпеки на рівні держави, регіону та підприємства все частіше привертають увагу як зарубіжних так і вітчизняних вчених. Достатня кількість наукових праць зарубіжних і вітчизняних авторів, а саме: З.С. Варналія, В.І. Гейця, Б.В. Губського, М.М. Єрмошенка, Я.А. Жаліла, В. Кейбла, А.К. Кінаха, А.В. Козаченка, Е.А. Олейникова, Г.А. Пастернак-Таранущенко, В.Л. Пілюшенко, А.М. Сундука, В.І. Терехов, Л.Г. Шемаєва, І.П. Шульга, А.М. Федорищевої, С. Шенфілда присвячена дослідженню окремих питань формування базових

⁵ Фахівці НБУ вказують на зростання вузької базової інфляції, що відображає вплив курсової політики. За їхніми оцінками, зважаючи на лаг впливу девальвації на ІСЦ на рівні близько одного кварталу, найближчі 2 роки зростання цін імпортованих товарів прискориться.

засад забезпечення національної та, зокрема, економічної безпеки, розробці окремих заходів стосовно управління економічною безпекою. Разом з тим, виявлення та оцінка загроз національній безпеці в економічній сфері та використання різних методів для оцінки та прогнозування стану економічної безпеки потребує подальшого дослідження.

Для оцінки стану та тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів і визначення рівня економічної безпеки за окремими функціональними складовими доцільно застосовувати розроблену експертну систему «Програмне забезпечення «Універсальний експерт» (свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 41023) з базою даних Safe Line (свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 41025) [1,2], яка дозволяє не тільки розрахувати рівень економічної безпеки досліджуваного об'єкту, а й надає експертні висновки щодо рекомендованих дій підвищення рівня економічної безпеки. Експертні системи є першим етапом на шляху створення штучного інтелекту. Єдиної думки щодо визначення експертних систем в сучасній науковій літературі немає. Вільна енциклопедія Вікіпедія надає наступне визначення експертної системи: «експертна система – це методологія адаптації успішних рішень однієї сфери науково-практичної діяльності в іншу; інтелектуальна комп'ютерна програма, що містить знання та аналітичні здібності одного або кількох експертів щодо деякої галузі застосування і здатна робити логічні висновки на основі цих знань, тим самим забезпечуючи вирішення специфічних завдань без присутності експерта» [3]. Розроблена експертна система «Універсальний експерт» відноситься до комбінованого типу експертних систем. Її можна використовувати для діагностики рівня економічної безпеки досліджуваного об'єкту економіки, моніторингу та прогнозування. Експертна система складається із бази знань, яка складається із окремих складових: для лінгвістичного процесору – знання про мову комунікації; для інтерпретатора процесів – знання про процеси рішення проблеми та надання експертних висновків, для модулю пошуку знань – знання про способи інтерпретації знань, для модуля надання експертних висновків – додаткові знання щодо прийняття рішення. Для економічних експертних систем необхідно створення бази даних, в якій зберігається велика кількість інформації: планових, фактичних, звітних та інших даних. В експертній системі є також блок пояснень для користувача та коментарів дій експертної системи. Блок пояснень створено як довідкову систему для користувача. Режим спілкування користувача з експертною системою пропонується проводити в діалоговому режимі. Користувач відповідає на визначений експертом і закладений до експертної системи перелік питань, які стосуються економічної безпеки. За визначеними алгоритмом проводиться розрахунок рівня економічної безпеки досліджуваного об'єкта та надається експертний висновок щодо стану економічної безпеки. Експертна система дозволяє поповнювати базу знань, додавати окремі функції для проведення додаткових розрахунків та уточнень, оновлювати існуючі методики розрахунків рівня економічної безпеки, додавати прогнозні моделі для отримання прогнозних результатів. Для отримання прогнозного рівня економічної безпеки досліджуваного об'єкту бажано провести аналіз стану

економічної безпеки за де кілька суміжних періодів для визначення існуючих тенденцій.

Дослідження стану економічної безпеки на рівні регіону здійснюється за її основними функціональними складовими. За проведеними дослідженнями виділено наступні функціональні складові економічної безпеки на регіональному рівні: фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, енергетична, соціально-демографічна, техніко-технологічна, екологічна, продовольча. Відповідно, аналіз економічної безпеки регіону ґрунтується на наступній залежності [4]:

$$EBP = f\{\{ФБ\};[ЗЕБ];[ІІБ];[ЕнБ];[СДБ];[ТТБ];[ЕкБ];[ПБ]\}, \quad (1)$$

де *ЕБР* – економічна безпека регіону; *ФБ* – фінансова безпека; *ЗЕБ* – зовнішньоекономічна безпека; *ІІБ* – інвестиційно-інноваційна безпека; *ЕнБ* – енергетична безпека; *СДБ* – соціально-демографічна безпека; *ТТБ* – техніко-технологічна безпека; *ЕкБ* – екологічна безпека; *ПБ* – продовольча безпека.

Основні етапи дослідження стану економічної безпеки регіону наступні.

Перший етап. Формування системи одиничних показників виміру функціональних складових. Основою формування системи одиничних показників є ідея теорії збалансованої системи показників [3]. За цим підходом оцінка функціональної складової за допомогою системи збалансованих показників дозволяє у повному обсязі визначити стан складової економічної безпеки. Застосування головної ідеї збалансованої системи показників полягає у формуванні положень стратегічного безпечного розвитку регіону на основі визначених в ході всебічної оцінки рівня економічної безпеки та можливих загроз. На другому етапі проводиться розрахунок одиничних показників економічної безпеки регіону за формулами. Кожен з одиничних показників має рекомендоване значення. Це дозволяє відокремити індикаторі, які не відповідають нормам, а також визначити негативні тенденції розвитку. На третьому етапі проводиться формування рівнянь бажаності за всіма одиничними показниками економічної безпеки. Оцінка економічної безпеки регіону передбачає приведення різних критеріїв її дослідження до єдиного універсального параметра, а саме інтегрального показника *ЕБР*. Під межею бажаності розуміється граничний кількісний вимір відносного значення конкретного одиничного показника, який визначається за допомогою функції Харрінгтона [4,5]. На четвертому етапі розраховуються групові показники економічної безпеки регіону за допомогою визначення середньо геометричного значення. На п'ятому етапі розраховується інтегральний показник рівня економічної безпеки регіону за функціональними складовими за визначення середньо геометричного значення. Розрахований таким чином інтегральний показник рівня економічної безпеки регіону узагальнює сукупність одиничних показників і чисельно відображає відносну оцінку рівня її складових. Порівнюючи отриману величину інтегрального показника рівня економічної безпеки регіону з діапазоном значень економічної безпеки відповідно до теорії Харрінгтона, можна зробити висновок щодо рівня економічної безпеки регіону.

Алгоритм визначення інтегрального показника економічної безпеки регіону наведено на рис. 1.

Формування системи одиничних показників (множини індикаторів) за функціональними складовими економічної безпеки
Розрахунок одиничних показників економічної безпеки регіону за її функціональними складовими
Зведення значень одиничних показників до єдиних меж вимірювання (нормалізація індикаторів)
Розрахунок групових показників економічної безпеки (за функціональними складовими) за допомогою середнього геометричного значення
Розрахунок інтегрального показника економічної безпеки регіону за допомогою середнього геометричного значення
Визначення перспективних тенденцій зміни інтегрального показника економічної безпеки регіону за допомогою моделі прогнозування

Рис. 1. Етапи дослідження стану економічної безпеки на рівні регіону (розроблено автором)

Перелік індикаторів та їх порогових значень для кожної функціональної складової економічної безпеки складено за узагальненням світового досвіду та наукових досліджень вітчизняних вчених-економістів. Розрахований інтегральний показник економічної безпеки регіону ЕБР узагальнює сукупність одиничних показників, враховує їх відхилення від порогових значень рекомендованих індикаторів і чисельною характеристикою відображає відносну оцінку рівня її складових. У табл. 2 наведено характеристику оцінки рівня економічної безпеки регіону в залежності від діапазонів значень, які отримано в ході дослідження.

Таблиця 2

Діапазони значення інтегрального показника рівня економічної безпеки регіону відповідно до теорії Харрінгтона (запропоновано автором на основі [3], [4], [6])

Діапазон значень	Характеристика оцінки
0,00 – 0,19	незадовільний рівень економічної безпеки підприємства
0,20 – 0,36	низький рівень економічної безпеки підприємства
0,37 – 0,62	задовільний рівень економічної безпеки підприємства
0,63 – 0,79	добрий рівень економічної безпеки підприємства
0,80 – 1,00	відмінний рівень економічної безпеки підприємства

Порівнюючи отримані в результаті розрахунків числові значення інтегрального показника економічної безпеки регіону, можна стан економічної безпеки за характеристикою оцінки.

За допомогою моделі прогнозування визначається тенденція зміни інтегрального показника економічної безпеки регіону. Ключовим моментом цього етапу є вибір аналізу методу прогнозування. Алгоритм процедури прогнозування рівня економічної безпеки регіону наведено на рис. 2. Для підвищення ефективності застосування запропонованого підходу до оцінки

прогнозного рівня інтегрального показника економічної безпеки регіону на практиці його доцільно комбінувати із моделлю прогнозування. Її застосування обумовлено потребою виявлення можливості прояву загроз економічній безпеці регіону на основі визначеної тенденції зміни інтегрального показника регіону.

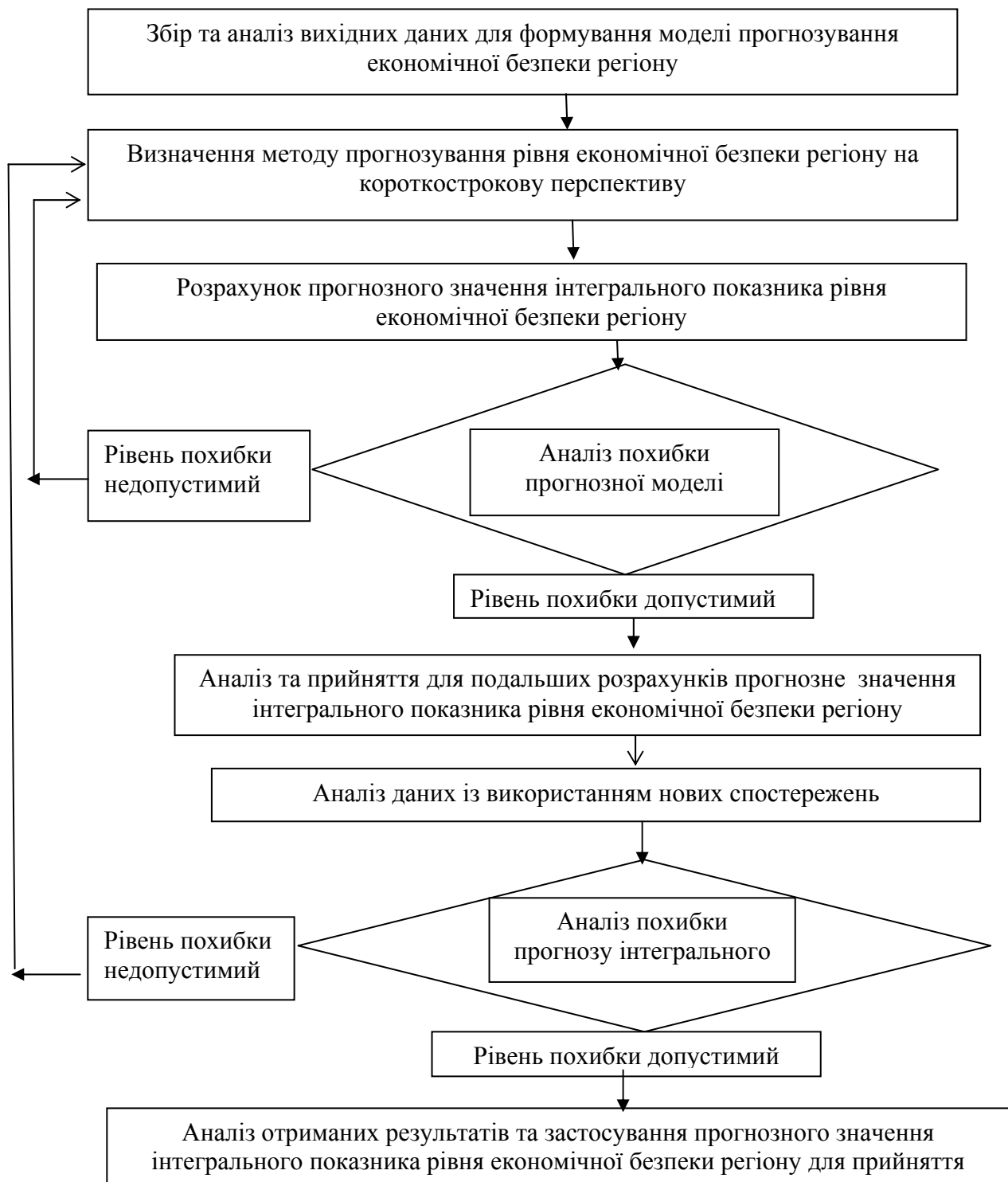

Рис. 2. Алгоритм прогнозування рівня інтегрального показника економічної безпеки регіону (запропоновано автором)

Представлений на рис. 2 алгоритм прогнозування рівня інтегрального показника економічної безпеки регіону демонструє, що ключовим моментом є вибір методу прогнозування. Найбільшу перевагу при короткостроковому

прогнозуванні мають адаптивні моделі [5]. Основним інструментом прогнозування в адаптивних моделях є математична модель з єдиним фактором, яким є фактор часу. В загальному випадку побудова адаптивної прогновної моделі проводиться у кілька етапів. На першому етапі проводиться оцінка початкових параметрів прогновної моделі. За розробленою моделлю процес прогнозування просувається на один крок уперед. На другому етапі визначається похибка першого етапу прогнозування як різниця між прогнозованим та фактичним рівнем ряду. Далі за моделлю із скорегованими параметрами проводиться розрахунок прогновної оцінки на наступний момент часу. Таким чином модель враховує зміну параметрів і відбиває тенденцію розвитку певного параметру у часі. За рахунок простоти та ефективності найбільшого розповсюдження отримала модель Брауна. Перевагою цієї моделі є можливість відображати розвиток процесу не тільки у вигляді лінійної функції, а й у вигляді степеневі функції та випадкового процесу. Початкові оцінки проводяться за п'ятью точками із застосуванням методу найменших квадратів.

Алгоритм функціонування експертної системи «Програмне забезпечення «Універсальний експерт» з базою даних Safe Line наступний. Експерт через модуль вводу інформації заповнює базу даних необхідними відомостями для визначення рівня економічної безпеки регіонів і як результат - держави. Експертна система побудована таким чином, що експерт може поповнювати або корегувати базу даних, якщо змінюються будь-які чинники чи фактори, що впливають на економічну безпеку держави, регіону або іншого об'єкту, який досліджується.

Постійний моніторинг факторів, що впливають на соціально-економічний розвиток регіонів та держави в цілому дозволяє відслідковувати зміни факторів та оновлювати базу даних експертної системи.

Користувач експертної системи через інтерфейс користувача вводить дані про своє підприємство, регіон або держави у відповідності до рівня, на якому здійснюється оцінка економічної безпеки (відповідаючи на запитання анкети, які попередньо закладено експертом). Всі відповіді та дані про підприємство, регіон або державу в подальшому зберігаються та накопичуються в базі даних. Потім користувач обирає складові, за якими оцінюється рівень економічної безпеки та заповнює дані для формування матриці оцінки, яку вже закладено в базу знань експертом. Далі експертна система аналізує отримані результати та надає користувачеві експертний висновок, за яким на основі ретроспективного аналізу стану досліджуваного об'єкту економіки визначено тенденції його розвитку, проведено оцінку сучасного рівня економічної безпеки та надано прогноз (закладено можливість отримання результатів короткострокового прогнозу на 1, 2 або 3 роки) стану економічної безпеки. За бажанням користувача можна ввести додаткову інформацію про можливі інвестиційно-інноваційні програми та отримати прогнозні дані щодо їх доцільності їх застосування в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства, регіону та держави.

Експертна система дозволяє провести оцінку рівня загроз економічній

безпеці регіону та провести їх ранжування. На цьому етапі особливо важливе значення має об'єктивна, повна, комплексна інформація про соціально-економічне становище на державному й на регіональному рівнях, а також про ступінь реалізації пріоритетних національних інтересів у економічній, соціальній, інноваційній сферах, визначених на законодавчому рівні. Моніторинг передбачає здійснення аналізу економічної ситуації, виявлення тенденцій соціально-економічного, інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів та країни, оцінювання рівня загроз економічної безпеки.

За проведеними дослідженнями в 2012 р. 13 регіонів України мали задовільний рівень економічної безпеки, 12 регіонів – добрий рівень, та 2 регіони – відмінний рівень економічної безпеки. Результати оцінки дозволили сформулювати відповідні шляхи вдосконалення державного регулювання економічної безпеки регіонів.

Прогнозування інтегрального показника рівня економічної безпеки України та її регіонів було виконано шляхом екстраполяції раніше отриманої апроксимуючої функції. В якості базисної функції було обрано сплайн Акімі. Це особливий вид сплайна, який не має недоліків кубічних сплайнів. Обраний метод прогнозування враховує не тільки загальний тренд зміни параметрів економічних показників, але й враховує їх характер коливань.

Результати розрахунків стану економічної безпеки держави і регіонів за виділеними функціональними складовими за допомогою розробленої експертної системи «Програмне забезпечення «Універсальний експерт» за 2008-2012 рр. і прогноз на 2013 р. наведено на рис. 3.

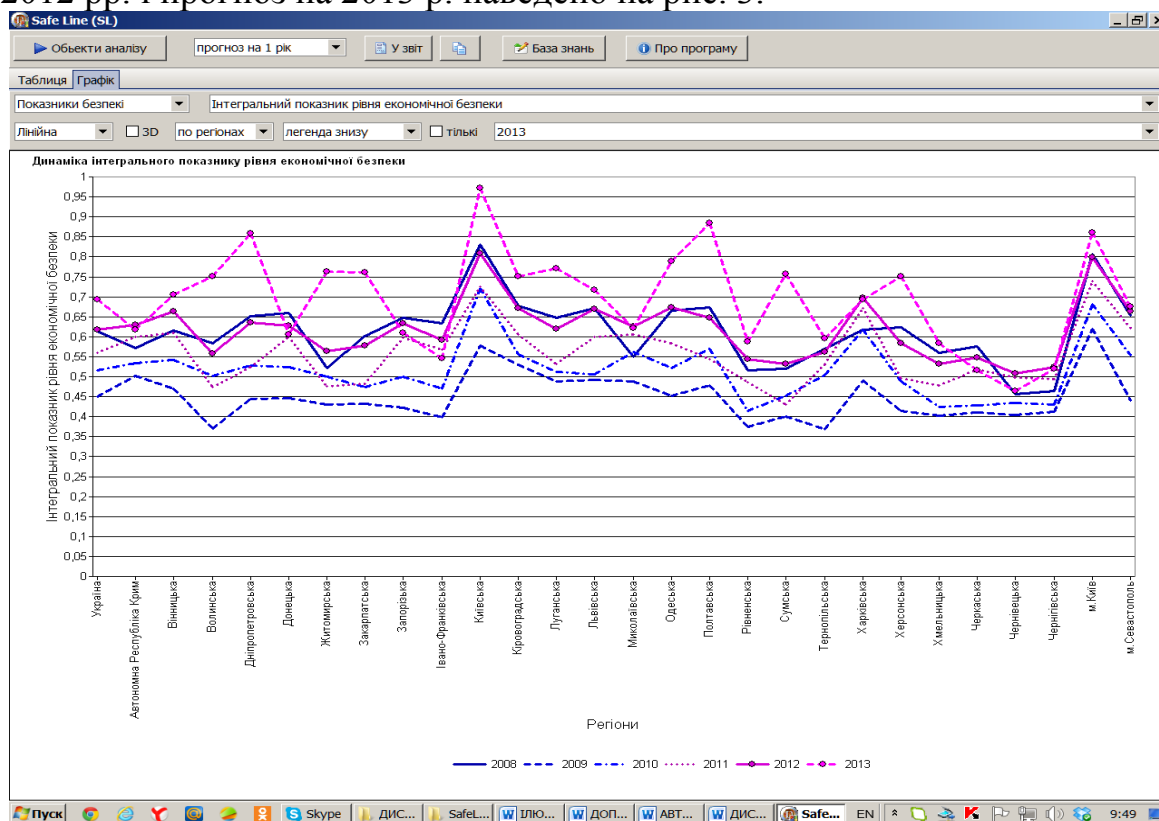

Рис. 3. Інтегральний показник рівня економічної безпеки держави в розрізі регіонів (розрахунки автора)

Процес моніторингу та прогнозування економічної безпеки передбачає здійснення аналізу економічної ситуації, виявлення тенденцій соціально-економічного, інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів та країни, оцінювання рівня загроз економічної безпеки, діагностику стану економічної безпеки регіону, прогноз, спостереження, контроль та розробку заходів. Доведено, що всебічно обґрунтована державна політика безпеки регіонів має базуватися на врахуванні та оптимальному поєднанні загальнодержавних і регіональних інтересів. Причинами й аргументами на користь упровадження державних механізмів управління економічною безпекою регіонів України є різні рівні їх розвитку, наявність специфічних регіональних проблем. Враховуючи масштаби території України, неоднаковий природно-ресурсний потенціал різних регіонів, відмінності в розміщенні їх продуктивних сил, особливості політичних поглядів населення, різницю в рівні зайнятості, потреба в державному регулюванні регіональної безпеки є очевидною.

Література:

1. Лукін В.В. Комп'ютерна програма «Програмне забезпечення «Універсальний експерт» / В.В. Лукін, В.В. Лойко, Д.М. Лойко // Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 41023 від 18.11.2011 р. Авторське право і суміжні права: офіц. бюл./ М-во освіти і науки України, Держ. департамент інтелектуал. власності; відп. ред. І.В. Кузьмова. - К.: [б.в.], 2011. - № 21.
2. Лойко В.В. База даних «Safe Line» / В.В. Лойко // Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 41025 від 18.11.2011р. Авторське право і суміжні права: офіц. бюл./ М-во освіти і науки України, Держ. департамент інтелектуал. власності; відп. ред. І. В. Кузьмова. - К.: [б. в.], 2011. - № 21
3. Експертні системи. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Експертні_системи.
4. Лойко В.В. Оперативна оцінка рівня економічної безпеки за допомогою експертної системи / В.В. Лойко // Управління проектами та розвиток виробництва. – № 1 (45). – 2013. – С. 22-26.
5. Лукашин Ю.П. Адаптивные методы краткосрочного прогнозирования временных рядов / Лукашин Ю.П. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 416 с.
6. Лойко В.В. Показники-індикатори економічної безпеки промислових підприємств на сучасному етапі розвитку суспільно-політичних відносин / Формування адаптивної системи забезпечення енергоефективності функціонування об'єктів господарювання реального сектору економіки України: монографія / І.А. Ігнат'єва, В.В. Микитенко, І.С. Гращенко, О.О. Демешок, В.В. Лойко; за заг. ред. д.е.н., проф. І.М. Грищенка, д.е.н., проф. І.А. Ігнат'євої. – К.: Кафедра, 2012. – С. 111-136 (304с.).

ГЛАВА 1.16. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Сіренко Н.М.

д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту

Лункіна Т.І.

к.е.н., доцент кафедри фінансів і кредиту

Миколаївський національний аграрний університет

На сьогоднішній день, економічна безпека аграрного сектора економіки є однією із головних складових економічної безпеки держави, оскільки безпосередньо впливає на рівень захисту життєво-важливих її інтересів через рівень продовольчої безпеки країни. В свою чергу, на ефективний розвиток аграрного сектора впливає соціальна політика, якої дотримуються суб'єкти галузі і в результаті реалізації якої досягається певний рівень добробуту сільського населення, забезпеченість якісними продуктами харчування тощо.

Відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» у звіті «Про стан продовольчої безпеки України у 2012 році» середньодобова поживність раціону українця у даному році становила 2954 ккал, що на 18,2 % перевищує граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2011 р. споживання калорій населенням України зросло на 0,1 відсотка. Як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали із продукцією рослинного походження. Натомість лише 28,6 % середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений граничний критерій (55%). При цьому, порівняно з 2011 р. кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зросла на 4,6 відсотки [10].

Розглядаючи економічну безпеку з точки зору структурно-функціонального аспекту, варто відмітити, що вона включає такі основні складові: політико-правові; фінансову; виробничо-технологічну; інвестиційну; інноваційну; екологічну; маркетингову; інтелектуально-кадрову; соціальну; зовнішньоекономічну та інші. Кожна із цих складових має розгалужену систему показників, які визначають основні її параметри [6].

На початковому етапі оцінки рівня економічної безпеки держави досліджується один із основних індикаторів розвитку – ВВП. Міжнародне рейтингове агентство Standard&Poor's погіршило прогноз зростання ВВП України з 1,5% до 1% у 2014 р. та у 2015 р. з 3,5% до 2,5%. В 2016 р. прогноз зростання економіки країни збережено на рівні 3,5%, що є свідченням стабілізації соціально-економічної ситуації до цього періоду. Номінальний ВВП в натуральному виразі у 2014 р. складе 200,0 млрд. дол., 2015 р. – 226,0 млрд. дол., а в 2016 р. – 262,0 млрд. дол. Що стосується індексу споживчих цін, то, за прогнозами S&P, у 2014 р. інфляція знаходитиметься на

рівні 5,0%, а в 2015 і 2016 рр. – рівень інфляції спостерігатиметься на рівні 8,0% [14].

Аграрний сектор як первісна ланка економіки України забезпечує від 8 до 9,2% валової доданої вартості (рис. 1).

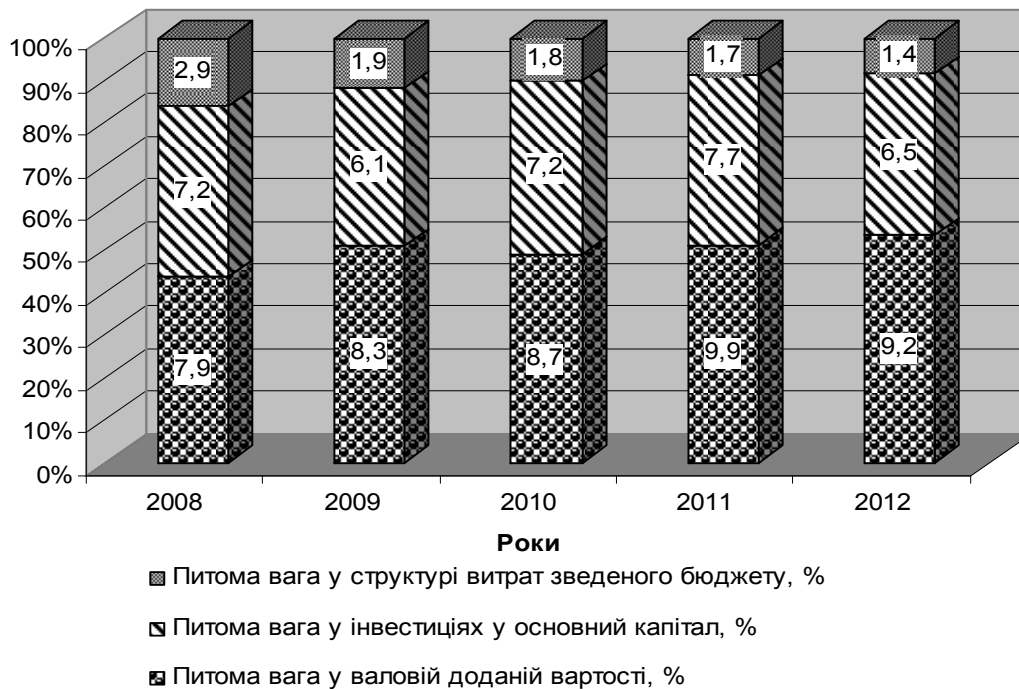

Рис. 1. Частка аграрного сектора в економіці України 2008-2012 рр., %
Джерело: [4]

У 2008-2012 рр. питома вага сільського господарства у валовій доданій вартості в економіці держави збільшується, проте частка даної галузі у структурі витрат зведеного бюджету та в інвестиціях у основний капітал – зменшується. Це свідчить про зменшення рівня інвестиційної привабливості аграрного сектора в порівнянні з іншими галузями.

Опосередковано економічна безпека держави характеризується рівнем зайнятості населення. За даними державної служби зайнятості України, середньооблікова кількість штатних працівників, зайнятих в аграрному секторі у 2012 р. зростає. Так, кількість штатних працівників у цьому виді економічної діяльності збільшилася на 14,1 тис. осіб, порівняно з 2011 р., та становила 649,2 тис. осіб (6,1% середньооблікової кількості штатних працівників) [3]. При цьому, рівень оплати праці працівників сільського господарства залишається одним з найнижчих, порівняно з іншими видами економічної діяльності (рис. 2).

У 2012 р. середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві становила 2023 грн., що на третину менше, ніж в середньому по Україні, на 40% – ніж у підприємствах транспорту та промисловості, та у 3 рази менше, ніж у суб'єктів фінансової діяльності.

Проблема бідності в Україні є на сьогодні однією з найгостріших проблем соціально-економічного життя країни. Основними чинниками бідності в

Україні є низький рівень заробітної плати (передусім – у сільському господарстві), пенсійного забезпечення, соціальної допомоги внаслідок неефективної системи її надання, а також високий рівень безробіття, особливо в окремих регіонах.

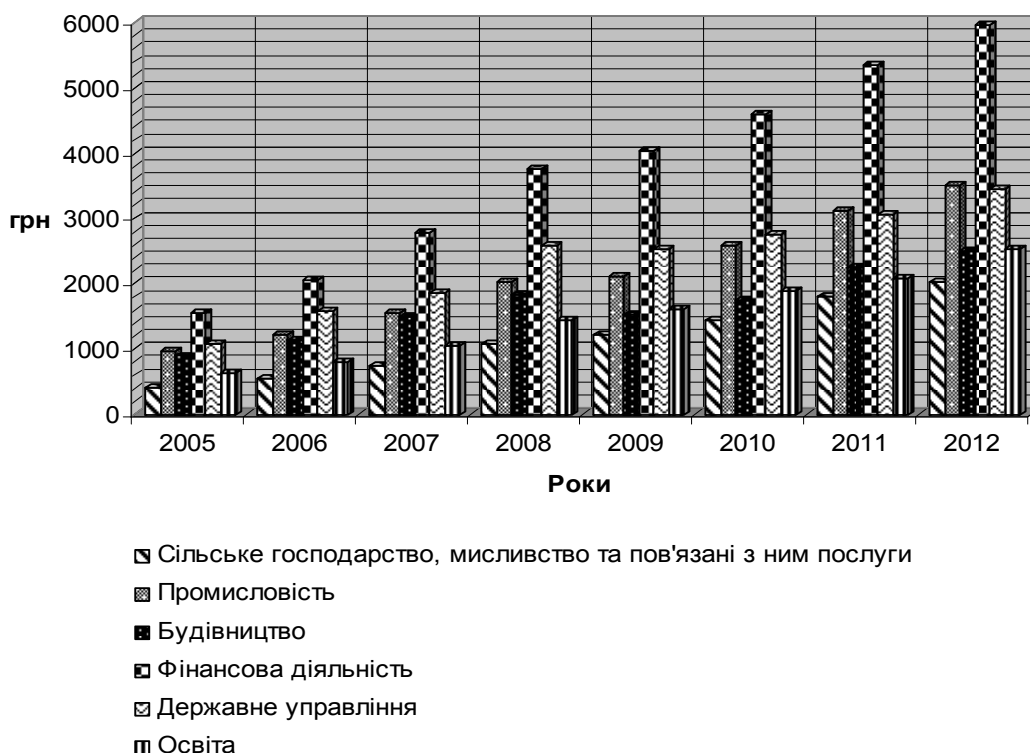

Рис. 2. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2005-2012 рр., в розрахунку на одного штатного працівника, грн.
Джерело: [4]

Базовим державним стандартом у сфері доходів населення є прожитковий мінімум. На основі прожиткового мінімуму розраховуються такі соціальні гарантії як мінімальна заробітна плата; мінімальна пенсія за віком разом з грошовою допомогою; мінімальний розмір допомоги по безробіттю; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею 3 років; допомога на поховання та інші.

Відповідно до проекту державного бюджету на 2014 р., мінімальна заробітна плата станом на 1 січня становитиме 1218 грн. (як і станом на 1 грудня 2013 р.), з 1 липня вона збільшиться до 1250 грн., а з 1 жовтня – до 1301 грн.

Рівень прожиткового мінімуму в 2014 р. підвищиться в два етапи: спочатку в липні – до 1207 грн., у жовтні – до 1256 грн. Прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років із 1 липня становитиме 1059 грн., з 1 жовтня – 1102 грн. Для дітей віком від 6 до 18 років: з 1 липня – 1320 грн., з 1 жовтня – 1373 грн. Для працездатних осіб: з 1 липня – 1250 грн., з 1 жовтня – 131 грн., а для осіб, які втратили працездатність: з 1 липня – 974, з 1 жовтня – 1014 грн.

Отже, величина мінімальної заробітної плати (прожиткового мінімуму) не зважаючи на те, що спостерігається поступове збільшення даних показників, не

тільки не забезпечує простого відтворення робочої сили, а навіть, не забезпечує простого нормального існування (вартість споживчого кошику в Україні не переглядалася починаючи з 2000 р.).

Зниження якості життя громадян та рівня доходів населення вимагає від держави підвищення вимог щодо формування і реалізації соціальної політики. Незважаючи на це, протягом останніх років спостерігається значне скорочення фінансування саме даної сфери, неузгодженість різних видів виплат із потребою щодо підтримки певних верств населення.

Тому в сучасних умовах господарювання постає нагальна потреба в створенні такого економічного інструменту, який би, не зважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, міг вчасно реагувати на негативні наслідки в суспільстві та мінімізувати ризики, пов'язані з економічною безпекою держави.

Соціальна відповідальність є однією з тих рушійних сил в економіці держави, яка виводить країну на новий щабель розвитку за рахунок збалансування його економічної і соціальної складової. Тому основою досягнення економічної безпеки в державі, на нашу думку, повинна стати саме соціальна відповідальність суб'єктів господарювання, як усвідомлення власної ролі в економічних відносинах суспільства та забезпечення балансу інтересів при досягненні загальної цілі розвитку.

Проблеми безпеки стосовно соціальної відповідальності проявляється в поєднанні останньої із технічним, економічним та психологічним континуумом і забезпеченні їх збалансування в процесі розвитку соціально-економічної системи. В залежності від рівня кожної із окреслених складових на аграрних підприємствах можуть змінюватися і стратегії безпеки (економічної, соціальної, психологічної) (рис. 3).

Зростання актуальності питання соціальної відповідальності у формуванні економічної безпеки держави, особливо в аграрній сфері, зумовлює посилення уваги з боку науковців до даної проблематики. Даному питанню присвячено увагу зарубіжними та вітчизняними науковцями, серед них: Х. Боуен, О. Бородіна, Ю. Губеня, О. Дробіленко, Й. Завадський, Б. Пасхавер, П. Саблук, С. Сімпсон, З. Хілтон, В. Юрчишина та інші. Проте вплив соціальної відповідальності на формування економічної безпеки держави через призму соціально-економічної системи в аграрному секторі не досить глибоко досліджено, що і свідчить про доцільність подальшого опрацювання її теоретичних та практичних засад.

Існують різні трактування сутності соціальної відповідальності. Адам Сміт стверджував, що «ця сфера діяльності, безумовно, морально навантажена» і спрямована на те, щоб створювати добробут, а не зводити добробут виключно до наповненості видаткової частини того чи іншого бюджету [7].

У аграрному законодавстві України не існує окремого поняття соціальної відповідальності, воно визначається як юридична відповідальність, яка полягає у застосування до правопорушників (фізичних і юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що стягуються у примусовому порядку державою.

Рівень соціальної відповідальності аграрного підприємства	високий	Диверсифікація	Випереджаюча амортизація	Інноваційний розвиток	Соціальна привабливість підприємства	Якість життя працівників	Рівень життя працівників	Участь	Активіст	Лідерство
	середній	Вибіркова амортизація	Нормативна амортизаційна політика	Догоняюча модернізація	Додана вартість	Конкурентоспроможність	Валовий дохід	Консенсус	Згода	Роль
	низький	Ситуаційне вдосконалення	Вдосконалення за вимогою фахівця	Планове вдосконалення	Поточний прибуток	Середньостроковий прибуток	Стратегічний прибуток	Асоціальна особистість	Маргінал	Еліта
	низький	середній	високий	низький	середній	високий	низький	середній	високий	
	Рівень техніко-технологічної відповідальності аграрного підприємства			Рівень економічної відповідальності аграрного підприємства			Рівень індивідуальної відповідальності лідера аграрного підприємства			

Рис. 3. Матриця формування стратегій техніко-технологічної, соціальної та індивідуальної безпеки аграрного підприємства в залежності від рівня його соціальної відповідальності

Джерело: [13]

Підставою відповідальності є порушення правил поведінки, що регулюють здійснення виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, враховується специфіка сільськогосподарського виробництва, яка залежить від природно-кліматичних та біологічних факторів.

До неправомірних діянь, що суперечать нормам аграрного законодавства, належать: екологічні правопорушення (порушення приписів про поліпшення сільськогосподарських земель, охорону ґрунтів та інших природних ресурсів, що використовуються в сільському господарстві); порушення організаційних основ і правил ведення сільськогосподарського виробництва (недодержання правил внутрішнього розпорядку, ветеринарних правил обслуговування тварин, правил і норм техніки безпеки та виробничої санітарії, охорони здоров'я працівників сільськогосподарських підприємств); заподіяння збитків майну сільськогосподарських підприємств [1].

В Україні соціальна відповідальність суб'єктів господарювання перебуває на досить низькому рівні, проте останнім часом активізуються підприємства, менеджмент яких усвідомлює вплив цього фактору на їхню репутацію та економічний стан. На сьогодні вже недостатньо просто займатися благодійністю для створення позитивного іміджу, підприємствам необхідно дотримуватись соціальних прав та інтересів працівників, екологізації виробництва та управління якістю виробництва.

Соціальна відповідальність на сьогодні залишається абсолютно добровільним аспектом діяльності до якої переважно залучаються суб'єкти бізнесу, професійні спілки, неурядові організації, які діють у сфері прав захисту людини.

Соціальна відповідальність як певний рівень реагування підприємства на соціальні проблеми, як підтверджує досвід, формує позитивні наслідки для підприємств, держави, суспільства, адже реалізація соціальних програм та досягнення соціального ефекту є не менш важливим аспектом, ніж сплата податків та відрахування до бюджету (табл.1).

Як свідчать дослідження проведені Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», більшість опитаних суб'єктів господарювання розуміють соціальну відповідальність як відповідальність перед суспільством і дотримання прав людини. На практиці більше 50% суб'єктів господарювання впроваджують у стратегію підприємства основні компоненти соціальної відповідальності.

На Заході корпоративна соціальна відповідальність (далі КСВ) не сприймається лише як благодійна діяльність, вона допомагає компаніям підвищувати ділову репутацію, встановлювати збалансовані і довірчі відносини як з державою, так і з суспільством.

За результатами досліджень «Індексу прозорості та підзвітності компаній», які були проведені Центром «Розвиток КСВ» українські компанії недостатньо відкриті перед суспільством – у 59,8% компаній детальна інформація про їхню діяльність доступна лише для внутрішнього користування.

Таблиця 1

Аспект з якими асоціюється поняття «Соціальна відповідальність» та впровадження її основних компонентів у практику суб'єктів господарювання

Аспект з якими асоціюється поняття «Соціальна відповідальність»	Впровадження в практику
Бізнес-організації	
Соціальна захищеність та дотримання прав працівників – 43%. Благодійна діяльність – 14%.	Соціальне залучення і соціальний розвиток (пакет соціальних пільг і гарантій працівникам, реалізація благодійних програм) – 64%. Трудова практика (працевлаштування інвалідів, сприятливі умови праці, виплата преміальних) – 43%.
Відповідальність перед споживачами – 36%. Відповідальність перед суспільством – 22%.	Питання споживачів (якість продукції та послуг, партнерські відносини та угоди) – 50%.
Дотримання законодавства – 22%.	Організаційне управління (дотримання законодавства та організація соціальних заходів) – 36%.
Раціональне використання ресурсів і турбота про екологію – 14%.	Екологічні питання (екологічна сировина, екологічні програми та дотримання екологічної безпеки) – 64%
Дотримання прав людини – 14%.	Права людини (соціальний пакет, підписання колективних договорів, дотримання законодавства про працю, інші) – 64%.
Відповідальність перед партнерами – 7%.	Практика чесного ведення бізнесу (чесна конкуренція, відкритість, сплата податків, боротьба з корупцією) – 64%.
Органи державної влади	
Відповідальність держави перед суспільством, мешканцями регіону – 56%.	Організаційне управління (створення робочих комісій, проведення конференцій, круглих столів і семінарів, дотримання законодавства) – 61%.
Напрями державної соціальної політики, яка реалізується на практиці – 44%.	Трудові практики (робота державних соціальних інспекторів, проведення тренінгів і семінарів, створення нових волонтерських загонів та робочих місць) – 50%.
Відповідальність перед суспільством за якість своєї роботи й послуг – 56%.	Права людини (державний контроль за своєчасною виплатою заробітної плати, поглиблення правових знань) – 56%.
Розвиток соціального партнерства і сталий соціальний розвиток суспільства – 56%.	Практика чесного ведення бізнесу (підтримка малого підприємництва, проведення семінарських занять серед підприємців та «практичною роботою щодня») – 28%.
	Соціальне залучення і соціальний розвиток (пропозиції щодо передбачення у місцевих бюджетах видатків на місцеві програми соціального забезпечення, одноразова допомога на заняття підприємницькою діяльністю і фінансування дотаційних робочих місць) – 50%.
Виконання своїх основних функцій (надання державної соціальної допомоги, оформлення субсидій, захист прав споживачів, соціальне страхування, екологія) – 44%.	Екологічні питання (аналіз діяльності підприємств, висвітлення питань у засобах масової інформації, дотримання законодавства з питань екології) – 22%.
	Питання споживачів (встановлення контролю за якістю товарів, захист прав споживачів, проведення просвітницької роботи) – 39%.
Профспілки	
Дотримання прав людини – 14%.	Права людини (надання юридичної допомоги, контроль за дотриманням прав людини на підприємствах, поширення правових знань, контроль за реалізацією регіональних договорів, системою охорони праці) – 71%.
Соціально-економічний та правовий захист членів профспілок – 28%.	Організаційне управління (організація роботи профспілок на підприємствах та участь у Наглядній Раді) – 36%.
Відстоювання прав найманих працівників, їх соціальний захист, ведення чесного бізнесу – 28%.	Практика чесного ведення бізнесу (підписання і дотримання принципів Меморандуму соціальної відповідальності бізнесу) – 14%.
Виконання законодавства про працю – 21%.	Трудові практики (дотримання норм законодавства, проведення зустрічей представників профспілок із керівниками виробництва, ліквідація примусової праці, захист у судах інтересів найманих працівників) – 50%.
Відповідальність роботодавця за найманого працівника – 28%.	Питання споживачів (реалізація програм і захист прав споживачів, встановлення діалогу з органами влади та участю в роботі обласної координаційної ради з питань захисту споживачів) – 36%.
Відповідальність організації у сфері фінансів, екології і суспільства – 28%.	Екологічні питання (екологічні безпечні технології, підготовка звернень до Верховної Ради України, Президії ФПО, проведення круглих столів, участь в екологічних десантах) – 50%.
Відповідальність за розвиток регіону – 28%. Благодійна допомога – 28%.	Соціальне залучення і соціальний розвиток (укладання колективних договорів і регіональних угод) – 28%.

власні дослідження автора

Джерело: [12]

Саме з метою стимулювання компаній до більшого рівня розкриття інформації Центром «Розвиток КСВ» введено індекс, який розраховується на основі методики організації Beyond Business (Ізраїль) (рис. 4).

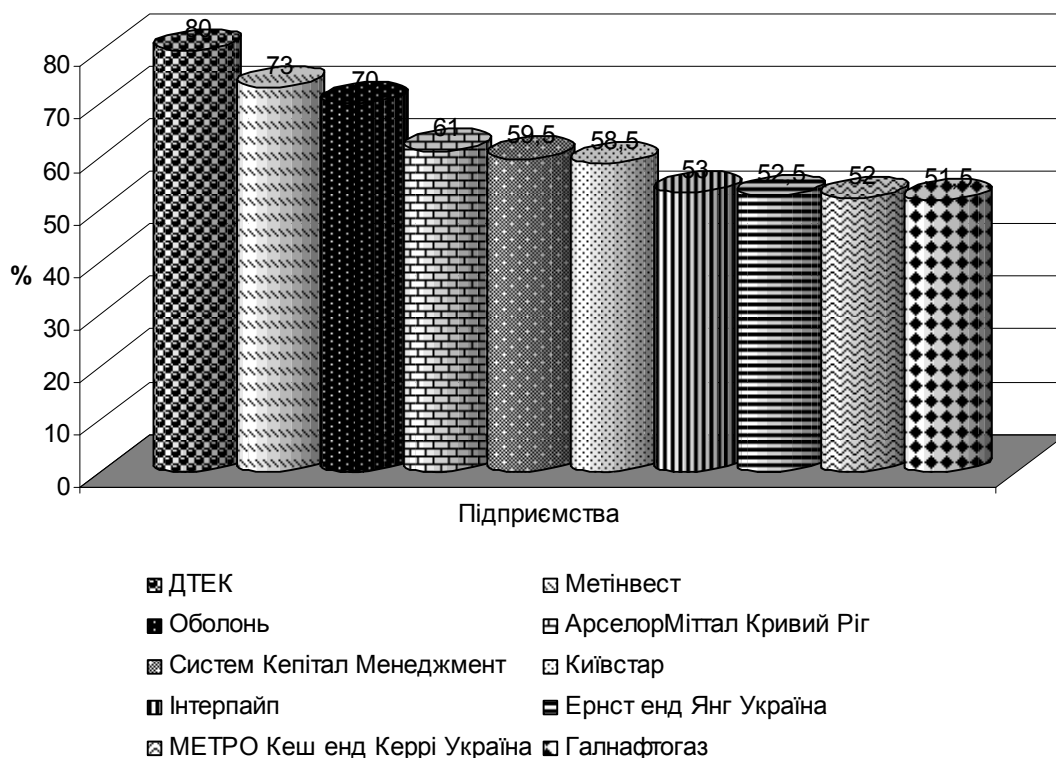

Рис. 4. Результати Індексу прозорості та підзвітності компаній в Україні 2011
Джерело: [11]

Дослідження індексу здійснено для компаній України різних секторів. За результатами, найвищий Індекс прозорості та підзвітності має компанія ДТЕК (160 балів із 200 можливих; 80% прозорості), яка з отриманими балами увійшла до Топ-10 найпрозоріших компаній світу за оцінкою Центра.

Дослідження індексу здійснено для компаній України різних секторів. За результатами, найвищий Індекс прозорості та підзвітності має компанія ДТЕК (160 балів із 200 можливих; 80% прозорості), яка з отриманими балами увійшла до Топ-10 найпрозоріших компаній світу за оцінкою Центра.

У першу десятку за індексом прозорості та підзвітності увійшли: «ДТЕК» (160 балів; 80% прозорості); «Метінвест» (146; 73%); «Оболонь» (140; 70%); «АрселорМіттал Кривий Ріг» (122; 61); «Систем Кепітал Менеджмент» (119; 59,5%); «Київстар» (117; 58,5%), «Інтерпайп» (106; 53%); «Ернст енд Янг Україна» (105; 52,5%); «МЕТРО Кеш енд Керрі Україна» (104; 52%); «Галнафтогаз» (103; 51,5%).

Щодо підприємств аграрного сектора, то на 12 місці в даному рейтингу знаходиться Агропромхолдинг «Астатра-Київ» – 92 бали (46%), на 20 місці – Миронівський хлібопродукт – 55 балів (27, 5%), на 26 місці – ТОВ СП «Нібулон» – 43 бали (22,5%), на 81 місці – Технологічна аграрна компанія «Об'єднана» – 21 бал (10,5%), на 86 місці – Кернел-Трейд – 19 балів (9,5%), на 98 місці – «Агросвіт» – 15 балів (7,5%).

Таблиця 2

Напрями соціальної діяльності аграрних підприємств України

Основна діяльність підприємства в межах соціальної відповідальності	Підприємство
МИРОНІВСЬКИЙ ХЛІБОПРОДУКТ	
1. Турбота про тварин	
1.1. Утримання	Сприятливі умови утримання, високі стандарти біобезпеки, збалансоване харчування і свіжа чиста вода, постійний ветеринарний нагляд, своєчасне лікування, захист від навмисного насилля
1.2. Мінімізація нега-тивних впливів під час забою	Безпечне транспортування, застосування заспокоїливих методів до забою (темне освітлення, електрошок), застосування науково обґрунтованих методів забою, які забезпечують миттєву та безболісну смерть
2. Охорона довкілля та споживачі	1) при кожному м'ясопереробному підприємстві компанії функціонують власні заводи з утилізації відходів тваринного походження. Курячий послід компанія тимчасово зберігає на спеціально обладнаних майданчиках, а в подальшому розповсюджує його на полях даного підприємства; 2) не використовує ГМО у власних продуктах чи кормах; 3) не використовує стероїди у процесі виробництва курятини; 4) використовує пестициди та отрутохімікати дотримуючись відповідних норм
3. Спонсорство та соціальні програми	
3.1. Розвиток місцевої інфраструктури, покращення умов для відпочинку та спорту	1) реконструйовано спортивно-розважальний центр в селі Мирному, де розташована Старинська птахофабрика; 2) у селі Мирному – реконструйовано парк Слави, встановлено нові огорожі, освітлення, урни, дитячий майданчик та відновлено пам'ятник Невідомому Солдату; 3) спонсорство театральної постановки – комедії «Люкс для іноземців». Прем'єра відбулася в Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки
3.2. Соціальні проекти	1) на м'ясопереробному комбінаті «Дружба народів» у Криму допомога у розвитку кінноспортивної бази високого класу, де з дотриманням високих стандартів підготовки проводяться регіональні та національні змагання; 2) підприємство своєю м'ясною продукцією підтримує Ялтинський зоопарк – найбільший звіринець України та одне з найцікавіших місць регіону; 3) у Вінницькій області виступило спонсором подвійного святкування в місті Ладжині, організувавши безкоштовний пікнік та розваги з нагоди Дня незалежності України та Дня Ладжини; 4) допомога місцевим школам і дитячим садкам, забезпечення їх харчуванням із продукції підприємства, фінансування ремонтних та відновлювальних робіт, зокрема при створенні сучасних дитячих ігрових майданчиків та закупівлі устаткування. 5) побудовано високоякісні сучасні дороги, якими користуються як громада, так і підприємство
4. Персонал	
4.1. Здібності	Індивідуальні якості людини, які сприяють швидкому набуттю нею знань, вмінь та навичок, їх закріпленню та ефективному використанню на практиці
4.2. Мотивація	Сукупність спонукаючих факторів (мотиви, потреби, стимули, ситуативні фактори), які викликають активність особистості і визначають спрямованість її діяльності
5. Місцеві громади	Щороку фінансово підтримує низку сільськогосподарських навчальних закладів, де можуть навчатися діти працівників, а також пропонує роботу випускникам провідних сільськогосподарських університетів України з відповідною кваліфікацією, надає житло без орендної плати та готує молодих спеціалістів. Компанія допомагає місцевим школам та дитячим садкам, забезпечуючи їх харчуванням зі власної продукції, фінансує ремонтні та відновлювальні роботи, зокрема при створенні сучасних дитячих ігрових майданчиків та закупівлі устаткування
6. Сучасні технології	Автоматизація більшої частини виробничих процесів підприємства ефективно й економно забезпечує незмінно високу якість продукції. Підприємство застосувало нову упаковку в захисному газі для цілої лінійки продуктів із курятини, що подовжило термін їх придатності. Застосування прогресивних методів ведення сільського господарства і сучасної техніки в рослинницькому сегменті дозволяє підприємству збільшити врожайність, знизити втрати і споживання палива
7. Біобезпека	У складі підприємства працює Виробничо-технічний центр контролю якості продукції, який наглядає за здоров'ям птиці. Крім того, на кожному підприємстві є своя лабораторія. Підприємство також користується послугами незалежних ветеринарних лабораторій, сертифікованих Всесвітньою організацією з охорони здоров'я тварин і Державним комітетом ветеринарної медицини України, постійно стежить за інноваціями в області біобезпеки і регулярно вдосконалює свої системи біобезпеки для реалізації найновіших та найбільш ефективних заходів
8. Контроль якості	Запроваджено ефективну систему контролю, що дозволяє точно визначити птахофабрику-виробника кожної партії курятини чи іншої продукції, що виробляється на підприємствах компанії. Ця система дозволяє підприємству контролювати виробничий процес на всіх його етапах: від вирощування зернових, виробництва комбикормів та інкубаційного яйця до вирощування поголів'я та переробки та інші
АГРОПРОМХОЛДІНГ «АСТАРТА-КІЙВ»	
1. Персонал	Проводяться навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці, промислової безпеки та охорони навколишнього середовища. Використання найкращого досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва. Адаптація трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану
2. Місцеві громади	Інформування і підтримка активного діалогу із зацікавленими сторонами, громадськістю та населенням з питань діяльності Компанії у сфері екологічної безпеки. Розвиток співпраці з центральними та місцевими виконавчими органами влади та органами місцевого самоврядування в галузі охорони навколишнього середовища, а також розширення міжнародного співробітництва в галузі створення екологічно чистих, ефективних та економічно вигідних технологій та обладнання
3. Сучасні технології	Пріоритетне впровадження передових наукових розробок і нових технологій з метою підвищення рівня корисного використання сировинних ресурсів, при максимально можливому випуску продукції, що сприяють зниженню забруднення навколишнього середовища. Комплексне розв'язання завдань охорони праці на основі затверджених програм та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки
4. Біобезпека та охорона навколишнього середовища	Скорочення викидів забруднюючих речовин, зниження обсягів розміщення відходів поряд зі збільшенням обсягів виробництва за рахунок впровадження нових екологічно безпечних технологій, обладнання, матеріалів і підвищення рівня автоматизації управління технологічними процесами. Забезпечення відповідності діяльності Компанії нормативним вимогам і законодавству України у сфері охорони праці, промислової безпеки та охорони навколишнього середовища; підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництва, створення безпечних та нешкідливих умов праці та інші
ТОВ СП «НІБУЛОН»	
1. Персонал	Забезпечення належних умов для здобуття базової освіти. Покращення рівня медичного обслуговування. Рівні можливості та найкращі умови праці. На підприємстві працюють висококваліфіковані фахівці, забезпечені належні умови для їх роботи

2. Місцеві громади	Підприємство комплексно та системно співпрацює з місцевими громадами і системно реалізує великі інфраструктурні проекти у регіонах своєї присутності. Інвестує значні кошти в розвиток інфраструктури різних регіонів, виступає ініціатором нових підходів до освоєння цих коштів громадами, створюючи довірчі відносини між суспільством і бізнесом та успішно залучає громаду до активної участі у вирішенні тих чи інших соціальних проектів
3. Сучасні технології	Впровадження енергозберігаючих новітніх технологій на виробництві. Наявність повного комплексу високопродуктивної сільськогосподарської техніки, посівних матеріалів, засобів захисту рослин від провідних світових виробників, що гарантує забезпечення інтенсивної технології вирощування зернових та олійних культур і одержання стабільно високих врожаїв. Наявність мережі нових сучасних лінійних елеваторів і річкових перевантажувальних терміналів і укладення договорів безпосередньо з виробниками сільськогосподарської продукції у відповідних регіонах. Наявність власних переробних підприємств з виробництва кормів. Можливість починати експортну діяльність раніше інших трейдерів, безпосередньо після збирання врожаю, а також, завдяки наявності продукції власного виробництва у великих обсягах, укладати форвардні контракти. Наявність власного перевантажувального терміналу з зернохочищами загальною ємністю 133 тис. тонн зерна. Наявність власного флоту
4. Біобезпека та охорона навколишнього середовища	Застосування закритої технології транспортування зернових вантажів. Встановлення мереж аспірації забрудненого повітря з очищенням на пилоочисному обладнанні. Використання пилоочисних установок вищого світового рівня (виробництва Данії, Німеччини).
4.1. Захист атмосферного повітря від забруднення	Використання енергозберігаючих технологій - зерносушарок (виробництва США). Транспортування зернових вантажів водним транспортом вплине на зменшення вантажопотоку по автомагістралях, що позитивно позначиться на стані атмосферного повітря
4.2. Захист водних ресурсів від забруднення	Перехід на використання безфосфатних миючих засобів; Впровадження сучасного світового досвіду при будівництві флоту для транспортування зернових вантажів. Застосування технологій найвищого світового рівня для очищення господарсько-побутових і дощових стічних вод; Додержання режиму санітарної охорони підземних вод, що використовуються для водопостачання
4.3. Захист здоров'я людини	Контроль продукції, що випускається, за показниками безпеки для здоров'я. Доведення підземної води до питної якості на устаткуванні світових стандартів. Забезпечення господарсько-питних потреб персоналу якісною водою
4.4. Скорочення утворення відходів виробництва і за безпечного поводження з ними	Впровадження європейського підходу щодо роздільного збирання виробничих відходів з метою подальшої передачі їх ліцензованим організаціям для утилізації або повторного використання. Місця тимчасового зберігання відходів відповідають санітарним та екологічним стандартам. Підприємство має власну хіміко-технологічну лабораторію, яка, відповідно до галузі акредитації, веде моніторинг довкілля в межах діяльності підприємства та перевіряє продукцію
Спонсорство та соціальні програми	Благоустрій та озеленення території підприємства, міст та сіл; Щороку спрямовує десятки мільйонів гривень на різні соціально значимі проекти, що становить 10 % від фонду заробітної плати компанії. 14 тис. дітей отримують щорічно допомогу в рамках програми «НБУЛОНівський стандарт». Покращення рівня медичного обслуговування. Розбудова інфраструктури українського села. Охорона та збереження навколишнього середовища. Відродження української духовності та інші.

На основі власних досліджень автора за даними [2,5,8]

Всі компанії першого десятка формують нефінансові звіти, здійснюють деталізований опис впровадження соціальних та екологічних проектів та створюють зручну навігацію сайтів. Головна відмінна ознака Індексу – в тому, що перевірити достовірність його результатів може будь-який користувач Інтернету, адже необхідна для цього інформація знаходиться у відкритому доступі, а чіткі та зрозумілі критерії (звітність, навігація, доступність, прозорість) оцінювання значно знижують рівень суб'єктивності. Членами Центру «Розвиток КСВ» є близько 37 провідних підприємств України, серед яких: Миронівський хлібопродукт, Carlsberg Ukraine, ПУМБ - Перший Український Міжнародний банк, ТОВ «Емвей Україна», ТОВ «АББ Лтд», Агропромхолдинг «Астарта-Київ», Корпорація «Індустріальний Союз Донбасу», АТ «СБЕРБАНК РОСІЇ», Корпорація Артеріум, «Концерн Галнафтогаз» та інші. Миронівський хлібопродукт – лідер на аграрному ринку країни в галузі птахівництва, який стрімко нарощує потужності виробництва м'яса птиці. Провідний виробник м'яса птиці в Європі є одним із найсильніших продуктових брендів в Україні, один із найбільших виробників зерна та м'ясопереробки в Україні. Підприємства Миронівського хлібопродукту побудовані й оснащені за останніми новітніми технологіями, працівники володіють унікальними для галузі знаннями та досвідом (табл. 2).

Отже, зазначені підприємства аграрного сектора впроваджують складові соціальної відповідальності такі як: охорона довкілля та споживачі;

спонсорство та соціальні програми; персонал; місцеві громади; сучасні технології; біобезпека та контроль якості, інші.

Значна роль соціальної відповідальності відводиться в діяльності диверсифікованої агропромислової компанії в Україні і Росії – Кернел-Трейд, яка базується на сталому розвитку сільськогосподарського виробництва. Експортуючи щорічно близько 5 млн. тонн сільськогосподарської продукції, Кернел-Трейд є постачальником соняшникової олії і шроту на міжнародний ринок і одним з найбільших експортерів зернових з чорноморського регіону.

Підхід Кернел-Трейд до агровиробництва базується на збереженні і поліпшенні довгострокової продуктивності ґрунтів, що включає застосування сівозміни, внесення необхідної кількості добрив і збереження вологи в землі. Кернел-Трейд поступово збільшує частку земель, що обробляються за мінімальною і нульовою технологією обробки ґрунтів, які дозволяють уникнути ерозії ґрунту, а також зменшують витрати палива при обробці. Використовується сучасна техніка для мінімізації втрат продукції. Наприклад, лише використання сучасних комбайнів дозволяє економити до 7-10% насіння соняшнику під час збирання, такі ж результати відзначаються і для інших культур.

Вісім з десяти маслоекстракційних заводів Кернел-Трейд використовують лушпиння соняшнику як паливо для виробництва пари і електроенергії для власних потреб, а також поставляють надлишок енергії місцевим співтовариствам. Протягом 2012 р. завдяки спалюванню лушпиння насіння соняшнику було заощаджено 83 млн. кубометрів природного газу. Надлишок лушпиння насіння соняшнику гранулюється і поставляється на біодизельні заводи в країні ЄС. Використання лушпиння насіння соняшнику як паливо зберігає еквівалент близько 160 тис. тонн викидів CO_2 на заводах підприємства і близько 460 тис. тонн в CO_2 з урахуванням лушпиння, проданого третім особам.

Нещодавно підприємство розпочало установку на одному з елеваторів дослідно-експериментального устаткування для сушки і очищення зерна, яке працюватиме на лушпинні соняшнику замість природного газу, прийнятого в індустрії.

На підприємстві Кернел-Трейд працює близько 17 тис. осіб, у регіонах, де розміщені філії підприємства створені належні умови для працівників та виплачується висока заробітна плата, яка перевищує середні показники в аграрному секторі. Так, протягом 2012 фінансового року, окрім конкурентної зарплати, підприємство виплатило додаткові вікові пенсії в розмірі, еквівалентному 0,7 млн дол. США.

Крім того, Кернел-Трейд інвестує в навчання, пов'язане з безпекою для своїх працівників і підтримує місцеві клініки в сільських регіонах. Пряма цільова допомога місцевим громадам склала 0,6 млн дол. США протягом 2012 фінансового року. Політика виділення грошових дотацій підприємства сконцентрована на допомозі сільським школам та інвестуванні в критичну інфраструктуру в сільських районах. Упродовж звітнього року завдяки

фінансовим пожертвуванням підприємства Кернел-Трейд було підтримано в цілому 1 400 проектів [5].

Хоча соціально відповідальний бізнес в Україні знаходиться на початковому етапі становлення включаючи державу, підприємства та персонал, проте протягом останніх років демонструє тенденції до розвитку і розширення.

Разом з тим, існує ряд проблем, які стримують розвиток соціальної відповідальності, а саме: відсутність нормативної бази щодо регулювання відносин у сфері соціальної відповідальності; фінансова нестійкість вітчизняного бізнесу, особливо в аграрному секторі; відсутність системності серед місцевих громад та постачальниками; відсутність поняття «культури» ведення бізнесу та інші.

З метою стимулювання розвитку соціальної відповідальності у формуванні економічної безпеки України необхідно здійснити ряд заходів, серед яких: державна підтримка суб'єктів господарювання, які провадять соціальну відповідальність у вигляді пільгового оподаткування, державних нагород, грантів, заохочень; відкритість державних органів влади та всезагальна поінформованість щодо здійснення соціальних заходів; розробка та затвердження нормативних актів, які стосуються здійснення соціально-відповідального бізнесу в країні; зацікавленість місцевих органів влади у співробітництві з бізнесовими структурами; проведення конкурсів соціальних проектів та соціальних інвестицій на відповідних територіях підприємств, які займаються благодійністю; створення благодійних фондів, які мають спеціальне призначення; здійснення державними органами влади спеціальних семінарів, круглих столів з даної проблематики, із залученням фахівців університетів та інші.

Література:

1. Аграрне право України : [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua>. — Дата останнього доступу: 19.12.2013
2. Агропромхолдинг «Астарт-Київ» : офіційний сайт [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://www.astartakiev.com/ua>— Дата останнього доступу: 15.01.2014
3. Державна служба зайнятості [Електроний ресурс] — Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>— Дата останнього доступу: 6.01.2014
4. Державна служба статистики : офіційний сайт [Електроний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>— Дата останнього доступу: 12.12.2013
5. Кернел : агропромислова компанія : офіційний сайт [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://www.kernel.ua> — Дата останнього доступу: 25.01.2014
6. Кулагина Н. А. Теория и методология экономической безопасности агропромышленного комплекса : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. эконом. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность)"/ А. Н. Кулагина. — Москва, 2012. — 45 с.
7. Конфедерація роботодавців України : офіційний сайт [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://www.confedu.org/ua> — Дата останнього доступу: 11.12.2013
8. Миронівський хлібопродукт : офіційний сайт [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://www.mhp.com.ua> — Дата останнього доступу: 16.01.2014
9. ТОВ СП «Нібулон» : офіційний сайт [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://nibulon.com>— Дата останнього доступу: 12.01.2014

10. Про стан продовольчої безпеки України у 2012 році : Звіт [Електроний ресурс] — Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/218867/file/zvit.do — Дата останнього доступу: 15.01.2014
11. Результати індексу прозорості [Електроний ресурс] — Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/rezultati_indeksu_prozorosti.html — Дата останнього доступу: 31.01.2014
12. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. — К., 2008. — 60 с.
13. Социальная ответственность как основа формирования континуума безопасности региона / С.И. Борталевич // Управление экономическими системами : электронный научный журнал, 2012 г.
14. S&P погіршило прогноз зростання ВВП України у 2014 році до 1% [Електроний ресурс] — Режим доступу : <http://dt.ua/ECONOMICS/s-p-pogirshilo-prognoz-zrostannya-vvp-ukrayini-u-2014-roci-do-1-134659.html> — Дата останнього доступу: 22.01.2014

ГЛАВА 1.17. РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАГРОЗ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Нямещук Г.В.

к.е.н., доцент

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Розвиток інформаційно-мережевих технологій, який прискорює розгортання процесу глобалізації, становить порядок денний сучасної економіки. Зрушення в структурі світового виробництва та експорту продукції за рахунок збільшення частки високотехнологічної [1], патентна активність галузей виробництва обчислювальної техніки, засобів зв'язку і зростання витрат на дослідження та розробки профільних транснаціональних корпорацій [2], привертають увагу наукового дослідження до процесу становлення інформаційно-мережевої економіки.

Становлення нового економічного порядку ґрунтується на феномені «інформаційного суспільства», виникнення якого пов'язується із розгортанням новітньої інформаційно-телекомунікаційної революції, глобалізацією суспільних процесів, швидким розповсюдженням інформаційних технологій, формуванням інфосфери [3]. Враховуючи недостатність теоретичних пошукувань з цієї тематики, нерівномірність розвитку мережевої економіки за географічною та галузевою ознакою [4], недосконалість інструментів державного регулювання сфери інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [5], мету дослідження автор вбачає у визначенні груп потенційних загроз глобальної економіки для забезпечення у подальшому інформаційної безпеки суб'єктів господарювання.

Перша група загроз, на наш погляд, спричинена кардинальною зміною основного, родового поняття «індустріальне суспільство» на поняття «постіндустріальне», додатковими характеристиками якого О. М. Коновалова вважає поняття «інформаційне» і «мережеве» [4].

Відносна молодість інформаційно-мережевої економіки (розвиток з 60-х років ХХ ст.) ще не дозволяє говорити про наявність відпрацьованих механізмів

адаптації організацій. За «нового» економічного порядку втратили силу закони традиційної економічної теорії і виникла потреба у формулювання нових законів. На думку К. Келлі, який запропонував 12 нових правил сучасного економічного середовища, «ті [суб'єкти господарювання], які грають за новими правилами, процвітатимуть, ті, хто їх ігнорує – ні» [6]. Як зазначає С. О. Дятлов, «в новій економіці перестають діяти характерні для індустріальної ринкової економіки традиційні відповідності, залежності і пропорції між основними макроекономічними параметрами і показниками» [7]. Найбільші зміни, на думку автора, відбулися за такими «постулатами»:

- логіка поведінки економічних суб'єктів: від протиставлення інтересів до спільної зацікавленості у розвитку інфраструктури мережі;

- оцінка ефективності системи: від продуктивності праці до споживчої цінності продукту;

- корисність блага: від теорії граничної корисності до прагнення множинності блага і його незамінності у споживанні;

- принцип ціноутворення: з підвищенням якості продукту його ціна не зростає, а стрімко падає;

- визначення мети розвитку: від максимального подовження стадії стабільності (коли спостерігаються найвищі показники ефективності за рахунок стандартизованих ліній виробництва) до максимальної гнучкості і децентралізації [6; 8; 9].

Суб'єкти глобальної економіки змушені адаптуватися до системного зростання швидкості обігу грошової маси внаслідок використання сучасних електронних платіжних систем, розвитку телебанкінгу, електронних розрахунків. Основними критеріями при оцінці вартості бізнесу стають потенціал зростання, величина обороту і частка компанії на ринку. Внаслідок нелінійного ціноутворення попит і пропозиція поводяться «в особливий спосіб», зокрема зростання попиту не обумовлює зростання ціни [7].

Другу групу загроз глобальної економіки, на думку автора, можна пов'язати із трансформацією системи економічних відносин у бік її віртуалізації шляхом інформатизації.

Як наслідок інформатизації О. В. Логінова розглядає утворення особливого віртуального середовища взаємодії людей – інформаційно-телекомунікаційного простору, що характеризується відсутністю географічних меж, ускладненим визначенням національної приналежності його об'єктів та можливістю анонімного доступу до наявних ресурсів [10].

Як зазначає В. І. Катеньов, відносини є специфічним ресурсом в мережі, оскільки контроль над ними «дозволяє окремій фірмі контролювати всі зміни в мережі і, в такий спосіб, контролювати її структуру» [11, с. 42]. Результати досліджень С. О. Дятлова і Т. О. Селіщевой свідчать, що в ході розгортання глобалізаційних процесів виникають віртуальні ринки, з'являються мережеві співтовариства, розвивається глобальне мережеве поле, використовуються мережеві моделі в сфері міжнародної політики [12]. Зростання масштабів мережевої економіки обумовлюється, на думку С. І. Парінова, узгодженим протіканням чотирьох основних процесів: розвитком і поширенням Інтернет-

технологій, перенесенням в Інтернет все більшого числа видів соціально-економічної діяльності, формуванням мережевих організацій і виникненням мережевих інституційних структур [9]. На сьогодні науковці говорять про сформовані мережеві інститути торгівлі (e-commers), фінансової інфраструктури і дистанційних трудових відносин. В розвинених країнах активно формуються електронні біржі труда, розвиваються віртуальні взаємини з виконання індивідуальних чи групових завдань (телеком'ютінг).

У підсумку, суб'єкти господарювання, ніби проти власної волі, залучаються до нових віртуальних відносин. Інтернет стає основним технологічним середовищем для ведення бізнесу, інтерактивної торгівлі акціями та іншими фінансовими інструментами [12].

Певні види економічної діяльності активніше переносяться у віртуальне середовище, інші – повільніше. Відносно швидко відбувається віртуалізація діяльності організацій сфери послуг, що супроводжується виникненням т. зв. веб-сервісів: он-лайн бухгалтерія, booking, e-commers, billing, e-banking (в т. ч. мобільний), он-лайн консультування, реклама, мережеві ігри (в т. ч. на платній основі), послуги провайдера, послуги з віддаленого і «хмарового» зберігання даних, допоміжні послуги (відео-, аудіотранслятори) тощо. Організації сфери матеріального виробництва переносять до віртуального середовища окремі напрями своєї діяльності (найчастіше маркетинг і збут продукції) або взагалі делегують ці повноваження спеціальним посередникам (мережевим брокерам). Віртуалізація відносин вимагає від суб'єктів господарювання дотримання технічних стандартів, знання процедур, побудови найбільш оптимальних алгоритмів.

Третя група загроз ефективного розвитку глобальної економіки криється в процесі ускладнення структури організацій. Зважаючи на те, що мережева економіка може бути представлена як мережева системно організована багаторівнева просторова структура взаємин в Інтернеті, телекомунікаційних мережах та інших мережевих структурах між економічними агентами [7], можна говорити про виникнення значної кількості зв'язків, принципово нових для конкретної організації.

Зв'язки стають прямими (зникають посередники), тривалими (для забезпечення системного обміну інформацією), рівноправними (всі учасники мережі мають певний набір рівних прав) і вільними (усвідомлено необхідними) [9; 13]. Взаємодію, внаслідок якої відбувається зміна ролей учасників, «кожен з яких, залежно від ситуації і вирішуваної задачі, може виступати як в ролі суб'єкта, котрим управляють, - активного елемента, так й у ролі управляючого органа – центра, або в ролі метацентру, що керує центрами і т. ін.», Д. Новіков називає мережевою взаємодією [14, с. 4]. Мережева структура відображає зміну в часі статичних характеристик організаційних систем. За мережевої структури в системі можуть виникати відносини подвійного підпорядкування, міжрівневої взаємодії, зміни ролей її суб'єктів. Тобто, можна вважати, що мережева структура – це структура трансформації, оскільки зв'язки утворюються на строк вирішення конкретного завдання (спеціалізації).

Ролі учасників є фіксованими, якщо в системі чітко визначені рівні ієрархії. Зважаючи на те, що в умовах мережевої економіки зв'язки стали прямими та, ймовірно, коротшими, можна припустити, що вони стали ефективнішими. Можливість прямої взаємодії суб'єктів системи господарювання без допомоги посередників, на думку автора, сприяє значному зростанню загальної кількості зв'язків кожного суб'єкта. Ускладнення структур, що відбувається внаслідок цього, і зростання кількості приватних завдань, що постають перед структурами, двоєдино обумовлюють частіші переходи систем у стан трансформацій, мережевої структури. Зі зростанням ступеню поінформованості суб'єкту, зростає кількість його приватних завдань.

Сама економічна система, називана «мережевою економікою», представляє собою не єдине ціле, а єдність декількох складників [7]. Так, на прикладі США, С. О. Дятлов, як основні складники, називає: мережевих провайдерів (Quest, MCI, AOL, Mindsprint), компанії, що розробляють програмне забезпечення (Netscape, Microsoft, Sun), мережевих брокерів (E-Trade, Schwab, DLJake Direct, C-Net), компанії електронної комерції (Amazon.com, Etoys.com). В структурованому електронному просторі постійно триває процес поглинання одних компаній іншими з метою зайняти якомога більшу частку глобального мережевого ринку чи захопити за допомогою конвергенції якомога більшу кількість локальних ринків. Науковець О. М. Коновалова в якості складників інформаційно-мережевої економіки виокремлює сферу послуг, ринок інформаційних ресурсів і ринок інновацій [4, с. 15].

На думку професора С. Г. Симагіної, мережеві структури вимагають не традиційних технологій управління і не їх модифікованих варіантів (менеджмент маркетингу, сітьовий маркетинг, мікс-менеджмент, мікс-маркетинг, максі-маркетинг тощо), як таких, що не в повній мірі забезпечують ефективне вирішення відповідних проблемних системних завдань [15]. На сьогодні вже сформувалася єдина концептуальна платформа розгляду будь-якої організації як мережевої системи відносин в умовах зростаючих загроз, нестабільності, ризиків і непередбачуваності результатів реалізації бізнес-процесів. Мережеві форми організації економіки, на думку С. Г. Симагіної, мають базуватися на поєднанні процесів узгодження адміністративного управління і горизонтальних зв'язків, розумного поєднання традиційних [ієрархічних] і мережевих відносин, що виникають в процесі взаємодії господарюючих суб'єктів, суспільства і влади.

Четверту групу загроз автор пов'язує із посиленням стану невизначеності умов діяльності в глобальній економіці та, як наслідок, ускладненням інструментів і механізмів її регулювання. Виникає проблема зміщення часових акцентів: закономірності та умови, які характерні для довготривалого періоду традиційної економіки, в новій економіці виникають у короткостроковій перспективі.

Як зазначає С. Г. Симагіна, «глобалізація світової економіки і пов'язані із нею соціальні, економічні, екологічні, демографічні аспекти ускладнили зовнішнє середовище організацій і зробили його більш динамічним, значною

мірою невизначеним, що зміщує акценти управління на забезпечення його гнучкості, оперативності та адаптивності» [15, с. 15]. Інституціоналізм, як джерело ентропії відносин суб'єктів господарювання, і перенесення відносин у віртуальне середовище, обумовлюють трансформацію організації.

В інформаційно-мережевій економіці не діють й традиційні методи регулювання. Підвищення відсоткової ставки в Інтернет-економіці не впливає на зниження рівня споживання населенням, не компенсує перенавантаження економіки і ринка акцій високотехнологічних компаній. Як тільки країна стає частиною глобальної мережевої економіки з розвиненою інформаційною інфраструктурою і «прозорими» електронними межами, аналіз її макроекономічних параметрів функціонування в рамках моделі «закритої економіки» є неправомірний [7]. Поширення електронних угод створює труднощі для податкових органів внаслідок анонімності електронної торгівлі, відсутності можливостей відслідковувати угоди, а також перетинання кордонів за допомогою телефонних ліній. Складність обліку реальних потоків експорту та імпорту призводить до похибок в рахунках платіжного балансу країни.

На думку О. В. Логінової, дослідження засад мережевої економіки має охоплювати також соціальну і нормативно-правову сфери [10, с. 59-60]. «Інтернет, як особливий інформаційно-мережевий структурований простір повинен мати власне особливе, відмінне від традиційного, законодавчо-правове поле, в рамках якого будуть регламентуватися взаємини між суб'єктами діяльності в Інтернеті і вирішуватимуться усі спори» [7]. Тобто можна говорити про формування особливої синтетичної галузі міжнародного права – «Інтернет-юриспруденції», - та необхідності її узгодження і гармонізації із традиційним (національним і міжнародним) законодавством.

П'ята група загроз породжується самою природою інформаційного суспільства та інформаційної економіки – це інформаційна залежність і необхідність боротьби із асиметрією інформації.

Як зазначає О. В. Логінована, «проблема достовірності та адекватності інформації в Мережі досі є актуальною як для пересічних Інтернет-користувачів, так і для бізнес-товариств, й для органів державної влади. З одного боку, необхідним є захист інформації в Інтернеті, її авторства, цілісності, достовірності, але з іншого – державна регуляція контенту, створюваного в Інтернеті, приведення до певних стандартів «добре» чи «погано» є неприпустимим» [10, с. 63-64].

Як вважає О. Н. Коновалова, «оцінювати інформацію і знання сьогодні необхідно як життєво важливу і потужну силу, яка сприяє гармонійному розвитку господарства». З точки зору економіки, на думку науковця, інформацію можна визначити як дані про об'єкти або явища, їх параметри, властивості та стан, які впливають на всю життєдіяльність людей і зменшують невизначеність і неповноту знань. Посилення ролі інформації в сучасній економіці О. Н. Коновалова пов'язує із глобалізацією, зростанням кількості ринків, підвищенням складності економічних явищ, масштабами і глибиною трансформацій. Підкреслюючи різницю між поняттями «інформація» і «знання», науковець зазначає, що «під знаннями ми розуміємо частину

інформації, яка була обміркована і засвоєна людиною і яку можна застосовувати до конкретного виду діяльності» [4, с. 13-14]. Останнім складовим елементом, який доповнює логічний ланцюжок розробки цілей глобальної економіки, О. Н. Коновалова називає інновації, які можна розглядати як втілення застосовуваного знання.

Зважаючи на наведені вище результати досліджень, автор вважає, що логічне протікання процесу трансформації інформації в мережевій економіці можна представити як базовий ланцюжок «інформація – знання – інновації». Фактори впливу на ефективність цього ланцюжку можуть бути пов'язані із асиметрією інформації, що призводить до її викривлення, та спроможністю суспільства трансформувати інформацію у знання та інновації, тобто готовністю країн до інформаційно-мережевої економіки. Асиметрія інформації, на нашу думку, може бути спричинена:

- деформаціями у структурі генерування і споживання інформації. Зокрема для України характерним є ініціювання значного обсягу інформації у формі програмного забезпечення при незначних обсягах науково-технічної інформації, яка зазвичай перетворюється на знання та інновації;

- монополією на інформаційні ресурси та інформаційно-комунікаційні технології. Концентрація прав власності у держави або вузького кола осіб може призвести до маніпуляцій з інформацією, продукування непрозорості, неповної та неактуальної інформації. Диференціація прав доступу до інформації, що досягається не завжди в правовий спосіб, значно підсилює структурні деформації у суспільстві;

- недобросовісною конкуренцією між постачальниками інформації. Зокрема йдеться про факт піратства, коли значні обсяги інформації передаються споживачам в обхід її власників із порушеннями прав інтелектуальної власності. У міжнародній практиці піратство розцінюється як злочин і переслідується законом;

- рівнем культури суспільства конкретної країни. Суб'єкти господарювання характеризуються різним ступенем довіри до інформаційних ресурсів, доступом і здатністю до використання ІКТ, здатністю адекватно сприймати інформацію та реагувати на неї.

Слід враховувати, що не кожна інформація трансформується в інновації. Це пояснюється як безпосередньо характеристиками інформації (вона має бути достатньою для перетворення в інновації), так й потенціалом суспільства до генерування інновацій. Чим легше в країні отримувати достовірну, повну та актуальну інформацію, тим активніше протікає процес перетворення інформації в знання та інновації. Успіхи економічно розвинених країн світу залежать від поширеності та рівня освіти громадян як споживачів продуктів, виробів, в основі яких лежать нові інформаційні технології. Деякі країни виявляються неготові до інформаційно-мережевої економіки. По-перше, мережева економіка має тісно переплітатися із розвитком відтворювальних процесів в секторі реального виробництва економіки. По-друге, важлива роль щодо генерування технологічних інновацій має належати промисловому сектору національної економіки, а не імпортованим технологіям.

На думку О. Н. Коновалової, для подолання перешкод, що гальмують розвиток інформаційної економіки, необхідним є створення інформаційних умов інноваційного розвитку господарської системи. Інформаційні умови, перш за все, мають забезпечувати: вільний доступ до всіх видів інформації (політичної, економічної, соціальної, міжнародної); створення та активний розвиток інститутів, які формують, перероблюють, оброблюють і зберігають інформацію; дотримання конституційних прав і свобод людини щодо вільного отримання, поширення та використання інформації [4].

Шоста група загроз глобальної економіки, на наш погляд, спричиняється недостатньою вивченістю і непередбачуваністю масштабів та характеру виникаючих ефектів.

С. О. Дятлов стверджує, що в інформаційній економіці, як результат мережевої взаємодії, виникають особливі інтегральні ефекти, що доповнюють мультиплікативні ефекти традиційного аналізу [7].

Перспективність розвитку сфери обчислювальної техніки та інформаційних технологій, на думку О. В. Логінової, обумовлюється виникненням синергетичного ефекту. Суть синергетичного ефекту в цій сфері полягає в «поширенні інновацій не тільки у всіх сферах суспільного виробництва, але й у стимулюванні впровадження інновацій у соціальній і власно-правовій сферах» [10, с. 59-60]. Причини виникнення синергетичного ефекту О. В. Логінова вбачає в такому:

- глобальна інформатизація економічних і соціальних процесів сприяє появі інноваційних форм взаємодії суб'єктів, котрі дозволяють їм в режимі реального часу отримувати інформацію із зовнішнього середовища та оперативно реагувати на отримані імпульси;

- прискорення процесу обміну інформацією по вертикалі й горизонталі виробничих, суспільних і власних структур обумовлює виникнення інноваційних форм організації соціуму на всіх рівнях (мережева організація) і розвиток інноваційних бізнес-процесів;

- прискорені темпи розвитку сфери обчислювальної техніки та інформаційних технологій роблять її інноваційною за своєю природою, а оскільки все більша і постійно зростаюча кількість суб'єктів соціальних та економічних відносин опосередковують свою взаємодію на основі мережі Інтернет, то поширення цифрових інновацій набуває глобального характеру і стимулює появу інновацій у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Таким чином, результати досліджень автора свідчать, що зростаючу ефективність глобальної економіки сьогодні необхідно розглядати крізь призму особливостей розвитку і поширення інформаційно-мережових технологій. Поряд із однозначними перевагами мережевої взаємодії (швидкість, транскордонність тощо), в глобальній економіці виникають й нові загрози діяльності її суб'єктів. Інформаційна залежність актуалізує питання інформаційної безпеки та обумовлює пошук адекватних шляхів адаптації до нових умов господарювання.

Література:

1. Родионова И. А. Готовность стран мира к сетевой экономике, тенденции развития высокотехнологичного производства и позиции России / И. А. Родионова, А. С. Гордеева // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Экономика». – 2009. – № 4. – С. 62-71.
2. Панченко Є., Лук'яненко О. Становлення системи інноваційного менеджменту глобальних корпорацій / Є. Панченко, О. Лук'яненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ierjournal.com/journals/14-15/2011_3_PanchenkoLuk.pdf.
3. Дятлов С. А. Принципы информационного общества / С. А. Дятлов // Информационное общество. – 2000. – Вып. 2. – С. 77-85.
4. Коновалова О. Н. Информационно-сетевая экономика и переход России к инновационному типу развития / О. Н. Коновалова : автореф. дисс. на соискание уч. ст. к.э.н. по спец-ти 08.00.01 – экономическая теория. – Омск: Омский государственный университет путей сообщения, 2007. – 28 с.
5. Юнусов А. М. Теоретические основы формирования и становления сетевой экономики в России / А. М. Юнусов : автореф. дисс. на соискание уч. ст. к.э.н. по спец-ти 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (макроэкономика). – М.: Государственный университет управления, 2008. – 24 с.
6. Kevin Kelly, New Rules for the New Economy, WIRED September, 1997 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.wired.com/wired/5.09/newrules.html>
7. Дятлов С. А. Методологическая конвергенция и анализ макропараметров сетевой экономики / С. А. Дятлов // Информационное общество. – 2000. – вып. 6. – С. 29-33.
8. Логинова Е. В. Формирование теоретических основ анализа сетевой экономики / Е. В. Логинова // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2005. - № 8 (Т. 52). – С. 113-118.
9. Паринов С. И. Экономика 21 века на базе Интернет-технологий / С. И. Паринов, Т. И. Яковлева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rvles.ieie.nsc.ru/parinov/economy21.htm#_Точ427137867 (дата доступу 21.01.2014 р.).
10. Логинова Е. В. Сетевая экономика как инновационный фактор модернизации современного российского общества / Е. В. Логинова: дисс. на соискание уч. ст. д.э.н. по спец-ти 08.00.01 – экономическая теория. – Волгоград: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Волгоградский государственный университет». – 2012. – 367 с.
11. Катенев В. И. Сетевой подход к организации взаимодействия предпринимательских структур : монография / В. И. Катенев. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – 148 с.
12. Дятлов С. А. ИКТ-эффекты глобализации / С. А. Дятлов, Т. А. Селищева // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2007. - № 2. – С. 100-103.
13. Дятлов С. А. Системно-сетевой подход к анализу национальной инновационной системы / С. А. Дятлов, В. П. Марьяненко // Экономика образования. – 2012. - № 2. – С. 180-186.
14. Новиков Д. А. Сетевые структуры и организационные системы / Д. А. Новиков. – М.: ИПУ РАН (научное издание), 2003. – 102 с.
15. Симагина С. Г. Сетевой и межсетевой менеджмент при нестабильном взаимодействии организаций (теория, методология, практика) / С. Г. Симагина: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. д.э.н. по спец-ти 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством. – М.: Московский университет Министерства внутренних дел России, 2008. – 48 с.

ГЛАВА 1.18. ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОЗНАВСТВА

Пілько А.Д.

кандидат економічних наук, доцент

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

Справедливою і слушною є думка про те, що на даний час, мабуть, немає поняття, яке було б настільки простим і зрозумілим на інтуїтивному рівні, і в той же час, не мало єдиних підходів до трактування своєї сутності як поняття безпеки. Трансформаційні процеси, і, зокрема, швидкість трансформацій, котрі торкаються практично всіх без винятку сфер життя суспільства, спричинили докорінну зміну уявлень про безпеку і одночасно стали поштовхом до фундаментального переосмислення місця безпеки в ієрархії потреб людини та соціуму. Особливої актуальності теоретичні дослідження питань безпеки та сталого розвитку, а також розробка прикладних інструментів їх забезпечення набувають в умовах перехідної економіки, для якої характерні революційні за сутністю, глибиною та масштабністю трансформації соціально-економічної системи й суспільного ладу в історично короткий відрізок часу.

Аналізуючи сучасні процеси, що відбуваються у світі, можна дійти висновку про стагнацію колишніх моделей розуміння такої філософської категорії, як «безпека». Як справедливо зазначає В.Ліпкан [6], дана категорія є фундаментальною при розробці системи національної безпеки, тому зміна парадигмальних настанов щодо її розуміння певним чином має кореспондувати зміні уявлень про мету, завдання, принципи побудови та методи забезпечення національної безпеки. Тривалість дискусій з цього питання відбиває певну складність не лише у розумінні такої категорії як «національна безпека», а й взагалі багатоальтернативність існування її самої. Через це, намагання розглядати поняття безпеки сталого розвитку через призму аналізу окремих її структурних складових з наступною екстраполяцією на усю систему забезпечення національної безпеки, вважається актуальним і перспективним напрямом дослідження. Як зазначають в своїй монографії автори [11, с.8], умовою модернізації країни є забезпечення комплексної безпеки її розвитку. Тобто акцент робиться вже не на ідеях забезпечення економічної, соціальної, екологічної безпеки чи виходу на траєкторію сталого розвитку, а на безпеці розвитку, в рамках якої передбачається відтворення нової за якістю системи національної безпеки, спроможної до ефективного реагування на нові внутрішні і зовнішні виклики. Треба відмітити, що така система повинна володіти якісно новими системними властивостями і реалізовувати цілі, які є співставимими з дотриманням балансу інтересів в суспільстві з урахуванням надшвидких темпів науково-технічного прогресу та процесів глобалізації. Іншими словами, держава має швидко знаходити відповіді на екологічні і техногенні ризики, загрози фінансовій, економічній, соціальній безпеці, разом з іншими країнами брати активну участь у створенні безпечного міжнародного середовища в регіональному та глобальному вимірах. Тобто для переходу на якісно новий

щабель розвитку суспільству та його інститутам необхідно в процесі своєї еволюції якісно по новому підійти до вирішення дилеми модернізації та збереження існуючих системних характеристик і властивостей та адаптації до тенденцій розвитку зовнішнього середовища.

Метою дослідження, окремі результати якого наведено в даній роботі, є ретроспективний огляд та аналіз існуючих напрямів наукових пошуків та підходів до трактування поняття безпеки, становлення безпекознавства як самостійного міждисциплінарного напрямку досліджень в умовах системних суспільно-економічних трансформацій, а також окреслення перспективних напрямів наукових пошуків та моделювання даної проблематики з урахуванням існуючих реалій.

Теоретичною та методологічною основами дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі сталого розвитку, економічної, соціальної, екологічної безпеки, безпеки розвитку господарських систем, синергетики, системного аналізу, економіко-математичного моделювання, управління регіональним розвитком.

Як зазначає академік Н.П. Федоренко, «потрібен аналіз ефективності використання прикордонних зон дисциплін, де відбувається найбільш інтенсивне взаємопроникнення категорій і понять, трансформація способу мислення, методів дослідження в результаті виникнення суміжних і взаємопов'язаних міждисциплінарних наук» [12, с.165].

Для цілей перспективних міждисциплінарних досліджень представляють особливий інтерес три поняття: проблема, конфліктна ситуація і соціальне замовлення. Перші два поняття важливі для формування методичної основи з визначення раціональних напрямів проведення дослідницької роботи, а третє – для розробки заходів з їх реалізації. Під проблемною ситуацією, як зазначає Балабанов П.І., треба розуміти протиріччя між тенденцією, що виникла з об'єктивних причин в розвитку та функціонуванні деякого явища і об'єктивними умовами, які перешкоджають її розвитку. В суспільстві – це протиріччя між об'єктивною необхідністю і свідомою діяльністю людей. Коли проблемна ситуація включається суб'єктом в сферу свідомості, вона перетворюється в конфліктну ситуацію. Суть переходу проблемної ситуації в конфліктну полягає в виникненні специфічного відношення суб'єкта до об'єктивно існуючої проблемної ситуації, при якому проблема вже виступає як внутрішня потреба суб'єкта, тобто проблемна ситуація переходить в конфліктну лише за умови усвідомлення дослідником її суспільної або індивідуальної значимості [1, с.51].

На основі зростаючої кількості публікацій, присвячених різним аспектам управління системою національної безпеки та її складовими, можна спостерігати актуалізацію нових перспективних напрямів безпекознавчих досліджень, в рамках яких прослідковуються еволюція та тенденції розвитку безпекознавчих парадигм, пропонуються науково-методичні підходи до розробки стратегій забезпечення національної безпеки та її складових, окреслюються концептуальні та математичні моделі процесів управління економічною, соціальною, екологічною безпекою тощо. Як справедливо зазначається в [6], можна стверджувати про своєрідний безпекоренесанс -

закономірний процес відродження інтересу до безпеки, обумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних, загальноцивілізаційних та специфічних чинників, які визначають швидкість, спрямованість, глибину та характер процесів у сфері безпеки.

Вивчення численних наукових публікацій, присвяченим окремим питанням забезпечення національної безпеки, дає підстави робити висновок про те, що на даний час, особливо на пострадянському просторі, спостерігається тенденція до абсолютизації безпеки як центрального та базового критерію функціонування усього живого. Тому можна констатувати про вплив даних процесів на світогляд людини і формування нового філософського напрямку — безпекоцентризму. Під останнім розуміється форма світогляду, яка ставить на центральне місце забезпечення безпеки об'єкта, через яке опосередковуються усі інші види і форми діяльності, а у більш абстрактному плані - функціонування усієї системи. Безпека виступає мірилом при вирішенні будь-яких питань. Автори з цього приводу навіть сформулювали наступну максиму — безпека понад усе, але не будь-якими засобами [6].

Проведений аналіз літературних джерел показав, що поняття безпеки зустрічається ще в 28 главі книги Єзекіїля Старого Заповіту Біблії: «І осядуть вони (народи) на ній (землі) безпечно, і будуватимуть доми та садитимуть виноградники, і будуть сидіти безпечно ... і пізнають вони, що я – Господь, їхній Бог!» В перекладі з грецької термін «безпека» означає «володіти ситуацією» [3, с.7]. Термін «безпека» почав вживатися починаючи з 1190 року і характеризував спокійний стан духу людини, котра вважала себе захищеною від будь-яких небезпек. Однак в такому значенні він не закріпився в лексиці народів Західної Європи і тому рідко використовувався аж до XIX ст. У слов'янському суспільстві, на думку С.М. Шкарлет [13, с.7], поняття «безпека» з'явилося у середині XV ст. як реакція на загарбницькі посягання Золотої Орди, і у XVII ст. його вже відносять до державних і загальнонаціональних. В країнах Західної Європи в XVII – XVIII ст. поширеною була позиція, згідно з якою центральною функцією держави визначалось забезпечення загального добробуту і безпеки. В цей період термін «безпека» трактується як перебування в стані відсутності реальної загрози як фізичної, так і моральної, а також як гарантія матеріальних, економічних і політичних умов існування людських спільнот. В царській Росії з прийняттям «Положення про заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою» (1881) було введено в обіг термін «громадська безпека», але це було надто обмежене трактування безпеки, поява якого була викликана посиленням настроїв невдоволення існуючим на той час ладом.

Одним з перших, хто найбільш детально, з системних позицій досліджував питання безпеки існування держави, розвитку суспільства й окремого індивіда крізь призму їх взаємодії, був Томас Гоббс. Він стверджував, що страх перед загрозами власній безпеці змушує людину жити в суспільстві й шукати в ньому засоби колективного захисту від цих загроз. Тому пошук безпеки і в першу чергу безпечних умов розвитку і життєдіяльності обумовлює прогрес цивілізації. В своїх дослідженнях Т.Гоббс дійшов загального висновку,

що «людина – це істота, цивілізована страхом смерті» [10, с.12]. Іншими словами, саме стан небезпеки та загроз середовища, як природнього, так і соціального, є найкращим стимулом для представників роду людського прогресувати в пошуках кращих умов середовища життєдіяльності і не зупинятися на досягнутому рівні розвитку.

Разом з тим, стану безпеки досягнути неможливо в реальних умовах. Тобто намагання досягнути стану безпеки, в ідеальному випадку, це рух по кривій в напрямку асимптоти, котру, як відомо, графік функції не перетне ніколи. Подібної точки зору дотримуються дослідники [9, с.12], стверджуючи, що безпеку не можна розглядати як стан, коли відсутня небезпека. Більше того, історичний досвід не знає прикладів, коли б такого стану вдалося досягти бодай окремішній людині, не кажучи вже про різні форми суспільних утворень чи окрему державу.

В 1904 році для обґрунтування американської інтервенції в зону Панамського каналу національними інтересами США Т. Рузвельт вжив термін «національна безпека». Відразу треба зазначити, що термін «національна безпека» в країнах Заходу є одним з узагальнюючих формулювань поняття безпеки і визначає стан, при якому надійно захищеними є життєво важливі політичні, економічні, соціальні, екологічні, духовні, військові та інші інтереси країни (нації). В процесі пошуку нових рішень, здатних вивести американську економіку з глибокої економічної кризи 1929-1933 років президентом Ф. Рузвельтом вперше було застосоване поняття «економічна безпека» і створено Комітет з економічної безпеки, метою якого була нормалізація і стабілізація економічного та соціального становища в США.

В 1934 році законодавчо було закріплено поняття “державна безпека” в СРСР. В сферу державної безпеки було включено ситуації, які можуть виникати в духовному житті суспільства, а також окремі питання, пов’язані з реалізацією права громадян на створення організацій і об’єднань, реалізацією своїх політичних прав. Американський політолог А.Уолферс, який свого часу першим запропонував наукове визначення безпеки, вважав, що «... безпека в об’єктивному плані передбачає відсутність загроз набутим цінностям, у суб’єктивному – відсутність страху стосовно того, що цим цінностям буде заподіяна шкода». Інакше кажучи, безпека є цінністю, поряд з іншими цінностями національної держави. Саме таке розуміння поняття «безпеки» сьогодні вважається класичним серед наукових шкіл Заходу [10, с.19].

Нового акценту питання безпеки, зокрема економічної, набули в 1973-1979 роках, коли світ охопили енергетичні кризи, пов’язані з ультиматумом, який висунули країни-експортери енергоносіїв розвиненим західним країнам. Світова енергетична криза спонукала правлячі еліти західних країн до активного пошуку шляхів вирішення питань забезпечення економічної безпеки з метою створення механізмів подолання наслідків ультиматуму.

Початок серйозної наукової розробки різних аспектів національної безпеки України припадає на останнє десятиріччя минулого століття і обумовлений негативними наслідками трансформаційних процесів. Значний внесок в розробку різних аспектів національної безпеки України внесли

вітчизняні дослідники, зокрема: В.Г. Андрійчук, І.К. Бистряков, О.Г. Білорус, І.Ф. Бінько, З.С. Варналій, В.І. Геєць, В.Ф. Горбулін, Б.В. Гунський, Я.А. Жаліло, В.А. Забродський, Т.С. Клебанова, Ю.Г. Лисенко, В.А. Ліпкан, А.І. Мокій, В.І. Мунтіян, Г.А. Пастернак-Таранушенко, Г.Г. Шестопалов, В.Т. Шлемко, Т.І. Пішеніна, В.С. Пономаренко, А.В. Степаненко, М.А.Хвесик. Серед здобутків російських науковців варто акцентувати увагу на праці Л.І. Абалкіна, Є.А. Олейнікова, В.К. Сенчагова, В.Л. Тамбовцева, А.І. Татаркіна, А.А. Кукліна та ін.

В переважній більшості випадків, поняття «безпека» в працях вітчизняних та російських дослідників розглядається в широкому науковому сенсі. Під даним поняттям розуміють захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних, ідеально-духовних і ситуативних потреб в ресурсах, технологіях, інформації й моральних ідеалах, необхідних для життєдіяльності і розвитку населення.

Безпека як економічна категорія передбачає підтримку економіки на такому рівні розвитку, який здатний забезпечувати нормальну життєдіяльність населення, зокрема його зайнятість, можливості подальшого економічного зростання, а також відтворення систем, котрі необхідні для успішного розвитку і створення умов для життя населення. Як інтегральна характеристика якості життя і розвитку в окремих територіальних системах і державах, безпека передбачає недопущення і нівелювання впливу небажаних, а також підтримку бажаних сприятливих обставин, наслідків і ситуацій, серед яких можна виокремити:

- недопущення деградації та скорочення населення території;
- забезпечення суверенітету, незалежності і територіальної цілісності країни;
- відповідальність за розвиток інститутів суспільства і дотримання балансу інтересів в суспільстві;
- захищеність населення і матеріальних цінностей від стихійних лих і техногенних катастроф;
- активність протидії безвідповідальності і непрофесіоналізму, котрі ведуть до сповільнення розвитку суспільства;
- збереження і розвиток культурно-історичної спадщини, протидія загостренню конфліктів в соціальній сфері.

В Конституції України питанням безпеки, в т. ч. і економічної її складової, присвячена стаття 17, в якій зокрема говориться, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [4].

Наслідком численних наукових досліджень, і водночас показником значимості управління економічними і соціальними процесами в контексті забезпечення економічної та соціальної безпеки та її складових, стало прийняття та затвердження Закону України «Про основи національної безпеки України» та Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [8]. Дана методика розроблена з метою визначення рівня економічної безпеки

України як головної складової національної безпеки держави і визначає перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки [8].

На даний час кількісні та якісні показники безпеки оцінюються за допомогою низки індикаторів, основними з яких є Глобальний індекс миру (Global Peace Index), Індекс неуспішності країн (Failed States Index), Індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index). Глобальний індекс миру розраховується фондом «Погляд людства» (Vision of Humanity) на основі 23 показників, що формуються на основі даних Міжнародного інституту дослідження миру в Осло (International Peace Research Institute) та Дослідницького підрозділу часопису «Економіст» (Economist Intelligence Unite). Індекс неуспішності країн розраховується фондом миру (The Fund for Peace) разом з Інститутом зовнішньої політики (Foreign Policy Institute). Він враховує 12 політичних, соціальних та економічних показників, що віддзеркалюють рівень внутрішньої та зовнішньої конфліктогенності країн, і надає змогу оцінити рівень колапсу країни. Індекс сприйняття корупції є спеціалізованим, однак він стосується ефективності реалізації важливих функцій держави. Даний індекс розраховується Transparency International на основі аналізу інформації 13 світових інституцій [2, с.9]. Зазначені індикатори мають комплексний характер і враховують різні чинники, включаючи ефективність державних інститутів, суспільно-політичну та соціально-економічну стабільність, наявність зовнішніх та внутрішніх конфліктів. Треба відмітити, що існуючі методики оцінки рівня безпеки розроблялися, як правило, для оцінки рівня економічної, соціальної, екологічної безпеки, а також рівня сталого розвитку окремих країн та регіонів. Разом з тим, треба відмітити, методики оцінки рівня безпеки сталого розвитку в умовах системних трансформацій є практично відсутніми для адміністративно-територіальних систем рівня районів та міст обласного підпорядкування.

Для осмислення основних тенденцій та акцентів в зміні пріоритетів безпекознавчих досліджень, необхідно проаналізувати саму парадигму безпекознавства. Одне з найвдаліших трактувань даного поняття запропоновано Т.Куном: під парадигмами він розуміє визнані наукові досягнення, котрі напротязі деякого часу забезпечують модель постановки проблем та їх вирішення в науковому співтоваристві. В контексті безпекознавства, під парадигмою будемо розуміти сукупність теоретичних і методологічних передумов, які визначають конкретний напрям наукового дослідження, який втілюється на визначеному етапі історичного розвитку. Парадигма є підставою вибору наукових задач, а також моделлю і зразком для вирішення дослідницьких завдань.

Певна модель соціальної системи породжує відповідні уявлення про безпеку, які у міру досягнення суспільного визнання отримують парадигмальну форму існування. Враховуючи, що будь-яка діяльність, у тому числі й у сфері безпеки, здійснюється людьми та ґрунтується на певних уявленнях, то зміст тієї або іншої системи забезпечення безпеки слід розуміти в контексті пануючої моделі стереотипної поведінки або парадигми безпеки, тобто сталого зразка

розуміння і вирішення теоретичних і практичних питань забезпечення безпеки. [9, с.125].

Зокрема, парадигма безпеки у повоєнні роки (1945-1954 рр.) звужувалася лише безпекою військовою, в епоху біполярного світу (1954-1991 рр.) носила оборонний характер, в епоху постбіполярного світу (1991-11 вересня 2001 року) характеризується розширенням розуміння феномена безпеки, куди окрім військової, включено інформаційну, екологічну, економічну, соціальну тощо. [5, с.11].

В праці [5, с.20] автори виокремлюють наступні основні напрями трансформації парадигми безпеки:

- 1) гуманізація, спрямування на інтереси людини безпекознавчих студій. Фактично відбулось розширення трактування поняття безпеки від суто військового-стратегічного контексту до акценту на невійськових джерелах нестабільності в економічній, соціальній, гуманітарній та екологічних сферах;
- 2) наголошення на нерозривності зв'язку між безпекою держави та добробутом її громадян;
- 3) посиленні акценту на міжнародному співробітництві, на відміну від більш традиційного домінування аспектів суперництва та протистояння. Світовою спільнотою вже визнано, що основні фактори, які загрожують міжнародній, державній та особистій безпеці, за своїм походженням є транснаціональними і не можуть бути ефективно ліквідовані за допомогою односторонніх або локальних дій.

На сучасному етапі розвитку поліполярного світу і надшвидкого розвитку інформаційних технологій і засобів комунікації, парадигма безпеки набуває системного характеру, тому що безпека стає найголовнішою не лише потребою, а й цінністю людини та навколишнього середовища, або іншими словами – умовою подальшого існування антропо-соціо-культурного середовища.

Як справедливо зазначає В.А. Ліпкан [5, с.12], сучасна безпекознавча парадигма, з одного боку, - це стиль наукового мислення та підходу до безпеки з позиції державницьких реалій, концепцій, стратегій, доктрин, програм і технологій. З іншого – це підхід до безпекотворення з позиції реалізації у них ідеї безпеки, починаючи від конкретного громадянина і закінчуючи глобальними корпораціями.

На даний час безпекознавство представляє собою сучасний міждисциплінарний напрям фундаментальної науки і вивчає рівень забезпеченості інтересів нації від небезпек природного, техногенного і антропогенного характеру, а також через дослідження самоорганізації систем дестабілізації. Сутність головної ідеї концепції полягає у тому, що пропонується поряд з принципами дослідження організаційних структур (застосування методу екстраполяції, виявлення дисфункції системи національної безпеки на основі виявлення загроз, небезпек системі) застосовувати принципи дослідження самоорганізаційних структур: дослідження системи національної безпеки як складної, відкритої нелінійної динамічної системи, дослідження допустимих механізмів самоорганізації,

прогнозування фундаментальних параметрів еволюції системи. При цьому концепція побудови системи національної безпеки розглядається як важлива складова концепції забезпечення безпеки нації [6].

Реалії висувають нові вимоги до постановки та науково-методичного вирішення задачі управління масштабними системами, в т.ч. і регіональними. Ідеї, закладені в концепціях економічної, соціальної, екологічної безпеки потенційно не здатні дати відповіді на нові актуальні питання управління розвитком соціально-економічних систем різного рівня складності та ієрархії, в тому числі і територіальних.

Однією з концепцій, в рамках якої вчені роблять спробу сформулювати ієрархію цілей розвитку і проводити аналіз ефективності управління, є концепція сталого розвитку. Дана концепція стала своєрідною домінантою, що визначає шляхи трансформації суспільства в ХХІ столітті. Дана концепція передбачає узгодженість трансформацій в різних вимірах функціонування суспільства – економічному, соціальному, екологічному. Основним постулатом сталого розвитку є забезпечення соціального прогресу, спрямованого на забезпечення певного рівня якості та безпеки життя людей за умови збереження навколишнього середовища, ресурсів та енергії. Мірою успіху в глобальному світі є досягнення найкращих соціальних стандартів життя, здійснення послідовної політики, спрямованої на гармонізацію основних факторів, які впливають на соціальний розвиток. Зниження соціальної нерівності в суспільстві, видатків на оборону та відповідне збільшення обсягів видатків на охорону здоров'я, освіту, збільшення середньої тривалості життя населення, підвищення політичної стабільності з одночасним розширенням громадянських свобод, зниження показників рівня корупції – саме ці ключові показники характеризують успішність суспільства в наш час.

Для України проблеми сталого розвитку не є новими. Учені помічають, що в цьому питанні щось ключове постійно залишається поза увагою, і тому не доводиться розраховувати на позитивний результат. Концептуальну модель сталого розвитку науковці Інституту економіки природокористування та сталого розвитку рекомендують розглядати як рівноважну систему з дискретно-цілісними властивостями, що функціонує в коливальному режимі. Враховуючи дискусійний та неоднозначний характер такого формулювання, тут же зазначають, що суперечливість цього положення знімається, якщо врахувати, що типів стійкого стану існує принаймні три, відповідно до основних структурних елементів соціо-еколого-економічної системи. Перший тип орієнтований на підтримання стійкості соціальної підсистеми. У цьому випадку екологічна та економічна підсистеми блокуються для підтримання умов пріоритетного розвитку соціальної підсистеми. За такої комбінації соціальна підсистема, будучи провідною, накладає певні обмеження на функціонування суміжних підсистем. Другий тип орієнтований на забезпечення стійкості екологічної складової і характеризується тим, що для підтримання умов пріоритетного розвитку екологічної підсистеми поєднується з економічною і соціальною підсистемами. Останні зазнають впливу обмежень з боку екологічної підсистеми. Третій тип взаємодії підсистем характеризує

економічну стійкість. В цьому випадку поєднуються соціальна та екологічна підсистеми, тобто їхня орієнтація спрямована на підвищення пріоритетності розвитку економічної підсистеми, яка, у свою чергу, обмежує розвиток соціальної та екологічної підсистем. При цьому цілісність функціонування концептуальної моделі сталого розвитку досягається шляхом об'єднання територіальних і галузевих напрямів діяльності [11, с. 133].

Для України зараз важливо знайти свою специфічну, адекватну сучасним умовам форму сталого просторового розвитку. Необхідність такого пошуку обумовлена низкою причин, зокрема загальними системними трансформаціями, що спостерігаються в державі. По-суті, ми є свідками нового, невідомого простору життєдіяльності українського народу [11, с. 103]. Соціальний, економічний і екологічний простори нерозривно пов'язані.

Відносно новим і до певної міри масштабним і універсальним є поняття «безпеки розвитку». Треба зауважити, що в існуючих на даний час розробках, як правило, увага акцентується на окремих структурних складових безпеки розвитку керованих і самоорганізованих систем, або ж на сталому розвитку систем різного рівня складності та ієрархії. Як бачимо, безпекознавча парадигма зазнає постійних трансформацій, усвідомлення і прогнозування можливих напрямів змін в якій є передумовою адекватної майбутньому стану справ постановки задачі управління безпекою розвитку соціальних та економічних систем вже сьогодні.

Враховуючи нечисленні цілісні концепції безпеки розвитку, дану категорію пропонується розглядати виходячи з наступних точок зору:

1) як поняття дещо іншого змісту аніж поняття сталого розвитку, а саме, як таке, що вказує на межі, в рамках яких можуть варіювати значення як окремих інтегральних показників розвитку модельованих систем, так і параметри взаємокомпенсації впливу чинників безпеки, задля отримання динаміки збалансованого досягнення цілей розвитку територіальної системи;

2) як поняття, яке акцентує увагу на пріоритетності цілей соціального розвитку в широкому розумінні даного слова перед іншими локальними цілями розвитку суспільства – економічними, військовими, екологічними, цілями науково-технічного прогресу тощо.

Мовою математики, вирішення задачі управління регіональним розвитком в контексті нової парадигми – це розв'язок задачі багатовекторної оптимізації при заданих обмеженнях. Звичайно, звести багатогранний комплекс задач управління такою динамічною просторовою структурою, якою є регіон, з нерідко розмитими контурами і пріоритетами розвитку до детермінованої, чи навіть стохастичної або динамічної оптимізаційної моделі є досить амбітним починанням. Цілком природно, що в процесі формалізації такої задачі не уникнути ідеалізації та абстрагування від численних, нерідко досить значимих чинників розвитку. Але одну річ слід врахувати в процесі вибору з множини існуючих методів розв'язку подібних задач – локальна ціль забезпечення параметрів соціальної безпеки, необхідних як для реалізації інших локальних цілей, так і результат досягнення інших локальних цілей повинні стати пріоритетним завданням. На інші локальні цілі можуть бути накладені

обмеження щодо граничних значень відповідних інтегральних критеріїв, або ж може бути встановлене граничне значення поступки в досягненні відповідної локальної цілі. Саме такий концептуальний варіант постановки задачі управління регіональним розвитком і сформує найближчим часом парадигму безпекознавства для систем відповідного класу.

Неоднозначність у розумінні сутності безпеки зумовлює два основні підходи до формування системи забезпечення безпеки. Так, якщо під безпекою розуміється «стан захищеності» чого-небудь, то забезпечення безпеки будується навколо загроз, від яких необхідно захищатися. Якщо ж безпека ототожнюється з відсутністю загроз або небезпек, то забезпечення безпеки набуває характер нейтралізації (усунення) джерел (носіїв) небезпек [5, с.125].

Відповідно до цього, показниками безпеки розвитку регіону будуть показники, які характеризують рівень захищеності соціальних в широкому розумінні слова інтересів територіальних громад регіону, або ж обсяги ресурсів, необхідних для ефективної нейтралізації або усунення впливу джерел (носіїв) небезпек. В цьому контексті можна окреслити мету та конкретні завдання перспективних напрямів прикладних досліджень питань управління та регулювання розвитку процесів на регіональному рівні в контексті забезпечення цілей безпеки сталого розвитку. Серед основних об'єктів перспективного напрямку досліджень можна виокремити:

- встановлення фундаментальних закономірностей переходу територіальних систем регіону від динамічної рівноваги до хаосу в розрізі соціальної, економічної та екологічної складових безпеки розвитку;
- якісний і кількісний опис складних нелінійних механізмів взаємодії між елементами вказаних систем, об'єктів і структур на різних стадіях виникнення та розвитку загроз та небезпек і їх наслідків у часовому та просторовому вимірі;
- розробка наукових основ діагностування, моніторингу, раннього попередження та нівелювання впливу загроз на систему показників безпеки розвитку систем різного рівня складності та ієрархії.

Метою таких досліджень є розробка теоретичних основ і науково-методичних засад підвищення ефективності управління регіональним розвитком в умовах нестабільного середовища на базі економіко-математичного моделювання процесів управління складовими безпеки розвитку регіону. Для досягнення сформульованої мети необхідним є вирішення наступних задач:

- розгляд сутності та еволюції понять «економічна безпека», «соціальна безпека», «екологічна безпека», «стійкий розвиток», «безпека розвитку», розробка власного визначення поняття «безпека розвитку територіальної системи»;
- проведення деталізації структури системи управління процесами в територіальних системах регіону в контексті постановки та експериментального вирішення задачі оптимізації їх розвитку;
- проведення аналізу взаємозв'язків між базовими компонентами структури безпеки розвитку територіальної системи;

- проведення аналізу особливостей розвитку територіальних систем регіону, зокрема процесів в виробничій, фінансовій, екологічній і соціальній сферах;

- ідентифікація та структуризація системи чинників, котрі визначають рівень забезпечення безпеки розвитку територіальних систем регіону та її ключових підсистем;

- проведення аналізу існуючих підходів до моделювання процесів визначення рівня економічної, соціальної та екологічної безпеки, рівня стійкого розвитку і розробка власного підходу до вирішення задачі розрахунку порогових критичних значень інтегральних показників безпеки розвитку територіальних систем регіону;

- виявлення, аналіз та прогнозування можливих тенденцій зміни порогового і фактичного рівнів безпеки розвитку територіальних систем регіону;

- дослідження залежності основних демографічних показників від значення узагальнюючого показника рівня безпеки розвитку регіону;

- розробка формалізованого підходу до вирішення задачі аналізу інвестиційних пріоритетів в контексті мінімізації рівня соціального напруження в територіальних системах регіону;

- формулювання власного методичного підходу до поставки і формалізованого вирішення задачі оптимізації процесів управління регіональним розвитком з метою забезпечення параметрів безпеки розвитку територіальних систем регіону;

- розробка дієвих механізмів формування нормативних програм і практичних заходів з координації управління процесами в системах різних рівнів ієрархії з метою наближення траєкторій розвитку територіальних систем регіону до безпечного та оптимального рівнів з урахуванням передісторії;

- розробка концептуальної моделі системи моніторингу рівня та стану забезпечення економічної, соціальної та екологічної безпеки, стійкого розвитку та безпеки розвитку територіальних систем регіону.

- розробка комплексу моделей прогнозування рівня забезпечення та резервів запасу безпеки розвитку територіальних систем регіону.

Проведений аналіз еволюції підходів до трактування поняття безпеки та його структури, а також постановки задачі управління розвитком в контексті існуючих безпекознавчих парадигм дозволив відслідковувати наступну тенденцію: акценти в регіональних та міждисциплінарних дослідженнях поступово змінюються на користь застосування системного та синергетичного підходів до поняття безпеки. Дослідники-науковці, як і практики, все більше схиляються до думки, що на часі є актуалізація нової парадигми в регіоналістиці і практиці управління процесами в територіальних системах. Такою парадигмою є безпека розвитку.

Література:

1. Балабанов П.И. Методологические проблемы проективной деятельности. // П.Н. Балабанов - Новосибирск, Наука. – 1990. – 200с., с.51

2. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем/ За науковою редакцією академіка НААН України, професора М.А.Хвесика – К., Наукова думка – 2013, 486 с.
3. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
5. Ліпкан В.А. Безпекознавство: Навчальний посібник. / В.А. Ліпкан. – К.: Вид-во Європейського університету, 2003. – 208 с.
6. Ліпкан В.А. Національна безпека України: [Електронний ресурс] / В.А. Ліпкан.– Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10561127/politologiya/mizhdistsiplinarniy_pidhid_formuvannya_natsiobezpekoznavstva
7. Пілько А.Д. Моделювання процесів управління економічною безпекою регіону: дис. На здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук: 08.03.02 / Пілько Андрій Дмитрович. - К., 2004. - 174 с.
8. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 року. № 60. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>
9. Садеков А.А. Теоретико-методологічні засади феномену безпеки / А.А. Садеков, Т.Б. Хлевицька / Вісник економічної науки України, 2010, №2.– с. 125-128.
10. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України: [монографія] / Г.П.Ситник; Національна академія державного управління при Президентові України. – К.: Видавництво НАДУ, 2004. – 407с.
11. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: [монографія] / [Хвесик М.А., Бистряков І.К., Левковська Л.В., Пилипів В.В.]; за ред. акад. НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ», 2012. – 465с.
12. Федоренко Н.П. Проблемы интеграции науки / Н.П. Федоренко // Методологические проблемы взаимодействия общественных, естественных и технических наук. – М.: Наука, 1981. – с. 165.
13. Шкарлет С.М. Еволюція категорії «безпека» в науковому та економічному середовищі / С.М. Шкарлет // Формування ринкових відносин. – 2007. №6. – с. 7-12.
14. Экономическая безопасность хозяйственных систем: [учебник] / [Грязнов Э.А., Колосов А.В., Кушлин В.И., Потрубач Н.Н., Фоломьев А.Н., Бадурин А.В.]; за ред. А.В. Колосова. – М.:Издательство РАГС, 2001.–446с.

ГЛАВА 1.19. ІННОВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Пішенін І.К.

кандидат економічних наук, доцент
Міжнародний університет «Україна»

Великі зміни у сфері економічних відносин зумовлені переходом до ринкових відносин в Україні. Сучасний стан української економіки характеризується високим рівнем нестабільності та глибокими і масштабними перетвореннями, які відбулися за останні 10 років.

Загрози економічній безпеці країни зумовлюють необхідність створення системи державного регулювання й контролю за нею. Ці питання особливо

стосуються транспортної галузі як однієї з провідних економічної системи держави.

Загальні заходи, що здійснюються останнім часом, зі створення системи державного регулювання економічної безпеки вже привели до певних результатів. Так, був прийнятий Закон України «Про основи національної безпеки в Україні», затверджена Президентом України «Стратегія національної безпеки України». Але, на жаль, поточні заходи мають фрагментарний характер і на сьогодні існує ряд проблем, які справляють стримувальний вплив на ефективність державного регулювання економічної безпеки.

Поняття економічної безпеки держави, класифікацію економічних загроз та інтересів держави, підходи до оцінки рівня економічної безпеки держави, принципи формування системи забезпечення економічної безпеки держави висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні учені, як О. Барановський, І. Бінько, І. Богданов, З. Варналій, В. Геєць, С. Глазьев, А. Городецький, Б. Губський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Б. Кваснюк, Т. Ковальчук, В. Мунтіян, С. Олейников, А. Сухоруков, В. Шлемко, Д. Фішер та інші. Проблемами формування регіональної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави займалися В. Волошин, А. Дегтяр, Б. Данилишин, З. Герасимчук, С. Злупко, Л. Семів, В. Трегобчук та інші.

Разом з тим сучасні українські та іноземні фахівці, аналізуючи сутність економічної безпеки в ринкових умовах особливо у транспортній галузі, не приділяють значної уваги здійсненню державного регулювання економічної безпеки в регіональному аспекті. На сьогодні в науковій літературі не розроблена єдина економічна політика у сфері забезпечення економічної безпеки в регіонах, де здійснюється найбільша кількість перевезень вантажів. Відсутня повноцінна система показників економічної безпеки, яка дала б змогу оперативно та достовірно оцінити стан економіки. Недостатньо розвинуте інформаційне забезпечення управління економічною безпекою. Формування системи моніторингу економічної безпеки перебуває на початковій стадії, що не дає можливості повною мірою здійснити оцінку загроз економічній безпеці.

Науково-теоретична та практична значущість зазначених проблем зумовила вибір теми, актуальність і цільову спрямованість нашого дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й розробці пропозицій щодо вдосконалення державного регулювання економічної безпеки в Україні. Відповідно до мети в роботі поставлено такі *завдання*:

- визначити особливості державного регулювання економічної безпеки в умовах ринкових перетворень;
- обґрунтувати систему показників економічної безпеки держави;
- провести оцінку забезпечення економічної безпеки в Україні;
- розробити організаційну систему моніторингу економічної безпеки;
- запропонувати систему заходів державного регулювання забезпечення економічної безпеки;

– удосконалити механізм забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні.

У процесі дослідження використано сукупність методів наукового пізнання явищ та процесів в економічній сфері: конкретно-історичний аналіз – для уточнення основних понять, що зазнали змін у процесі реформування законодавчої бази; порівняльний аналіз – при проведенні аналізу наукових праць українських і зарубіжних учених; абстрактно-логічний метод – з метою теоретичного узагальнення й формулювання висновків.

Теоретичною і методологічною базою дослідження є праці українських та зарубіжних авторів, фундаментальні дослідження в галузі економіки та управління, нормативно-правові акти України.

Безпека держави досягається за наявності ефективного механізму управління і координації діяльності мікро- та макроекономіки, політичних сил і суспільних груп, а також дієвих інститутів її захисту [1;5].

Безпека суспільства передбачає наявність суспільних інститутів, норм, розвинутих форм суспільної свідомості, що дають змогу реалізовувати права і свободи всіх груп населення та протидіяти розколу суспільства [2, с. 318; 4].

Безпека особи полягає у формуванні комплексу правових і моральних норм, суспільних інститутів та установ, які давали б змогу їй розгортати й реалізовувати соціально визначні здібності і потреби, не відчуваючи протидії від держави та суспільства [3].

Звісно, національна безпека є багатоплановим поняттям, до якого входять оборонна, екологічна, енергетична, продовольча та інші види безпеки. Але не можна досягти будь-якого рівня військової безпеки або соціальної злагоди без міцної та ефективної економіки. Питання економічної безпеки при комплексному підході до вирішення проблем національної безпеки набувають першочергового значення для забезпечення надійної обороноздатності країни, її національної конкурентоспроможності, захисту інформації, ефективної соціальної політики, захисту від екологічних стихій. Виходячи із взаємозв'язку цих напрямів, слід підкреслити, що економічна безпека є запорукою їх підтримки та нормального функціонування. Так само, як економічне життя, економічні відносини визначають усі інші типи суспільних відносин, суспільний прогрес у цілому, так і економічна безпека відіграє базисну, вирішальну роль у системі національної безпеки, будучи органічним її елементом. Не випадково економічні аспекти посіли значне місце в Концепції національної безпеки України (слід зауважити, що «економічна безпека держави» і «національна економічна безпека» – категорії однопорядкові. Але, на наш погляд, поняття «національна економічна безпека» більш вузьке, оскільки охоплює масштаб однієї країни. Ми ж розглядаємо проблему дещо ширше, досліджуючи економічну безпеку держави як категорію економічної теорії. Історично проблема економічної безпеки країни виникає одночасно з формуванням державності, становленням національних інтересів взагалі й економічних інтересів зокрема. Тому в історії будь-якої країни можна знайти періоди, коли ця проблема або загострювалася, або ставала менш помітною, але вона існувала завжди.

Державне управління в Україні – це вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого, впливу на ті сфери й галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень органів державної влади. Водночас державне управління здійснюється й за межами функціонування органів державної влади, наприклад, на рівні державних підприємств, установ й організацій. Завдяки цьому поняття «державне управління» за змістом є ширшим, ніж поняття «органи державної влади». Для визначення змістовно поєднаних сфер або галузей суспільного життя, що потребують державного управління, використовується термін “сектор державного управління”.

Необхідність державного втручання в систему суспільних відносин обумовлено потребою суспільства в забезпеченні:

- 1) стабільності національної економіки (як системи взаємозалежних галузей та сфер), необхідної пропорційності розвитку всіх суспільно-необхідних сфер діяльності національної економіки та запобіганню економічних криз;
- 2) належного рівня економічної мотивації в суспільно значимих видах економічної діяльності;
- 3) належних економічних умов для функціонування підприємств і галузей, які забезпечують продовольчу, енергетичну, фінансову, екологічну, військову безпеку держави;
- 4) належного утримання й функціонування органів державної влади;
- 5) достатньої економічної підтримки малозабезпеченого населення та суспільно важливих підприємств і галузей;
- 6) відтворення та освіти робочої сили, вирішення екологічних та техногенних проблем, облаштування територій тощо.

Регулювання економіки та суспільних відносин держава здійснює шляхом комплексної дії засобів на основі законодавчого та нормативно-правового регулювання через:

1. Встановлення законами правил, прав, обов'язків, обмежень, заборон та відповідальності суб'єктів ринкових відносин стосовно:

- торгівлі, ціноутворення, експорту, імпорту, оренди, кредиту, лізингу, інвестування, індивідуальної й колективної господарської діяльності, оплати праці, послуг, користування чужими об'єктами інтелектуальної власності, міни (бартеру), застави тощо;
- сплати податків, митних, соціальних та інших обов'язкових платежів, які повинні здійснювати суб'єкти в державні та місцеві бюджети;
- обов'язкового страхування та обов'язкової сплати коштів у приватні страхові компанії та соціальні державні й приватні фонди;
- емісії грошей, грошового обігу, валютних відносин.

2. Адміністративне регулювання первинного розподілу доходів та використання ресурсів на ринку шляхом:

- встановлення заборон та обмежувальних норм і нормативів для підприємств: рентабельності, амортизації, орендної плати, плати за

використання природних ресурсів, обсягу статутних фондів, розмірів обов'язкових страхових і резервних фондів, граничних цін, тарифів (фіксованих цін), лімітів на обсяги використання природних ресурсів, електроенергії тощо;

- встановлення видів, розмірів і методів обрахунків обов'язкових платежів, зборів (податків, мита, страхування, ліцензування тощо) та розмірів штрафів, компенсацій тощо;
- встановлення економічних пільг (податкових, митних, ліцензійних тощо);
- обмеження умов експорту, імпорту товарів шляхом заборон, обмежень, квотування та ліцензування;
- обмеження виробництва через стандарти якості товарів (умовами державних стандартів) через обмеження забруднення оточуючого середовища, обмеження викидів отруйних речовин тощо.

3. Адміністративне управління господарською діяльністю державних установ і підприємств на ринку:

- встановлення асортименту, обсягів, якості й відпускних цін на товари та послуги державних підприємств й установ на ринку;
- встановлення розміру цін при державних закупівлях;
- здійснення державних замовлень і закупівель для забезпечення суспільних потреб та регулювання цін на ринку;
- надання державних позик, пільгових кредитів, компенсаційних виплат, дотацій тощо;
- здійснення державної грошової (емісійної) закупівлі валюти та валютної інтервенції.

4. Адміністративне управління перерозподілом доходів у суспільстві:

- шляхом прийняття державного та місцевих бюджетів, у кожному з яких передбачається отримання обов'язкових надходжень від одних суб'єктів і їх надання іншим шляхом створення державних, державно-приватних підприємств, націоналізації приватних та приватизації державних підприємств, а також купівлі-продажу державою майна, природних ресурсів, прав на їх видобуток, землі (територій) – для отримання прибутків у бюджет від високих цін монопольних підприємств, рентної плати за оренду, забезпечення продовольчої, енергетичної, екологічної, військової безпеки.

5. Адміністративну діяльність органів влади щодо забезпечення виконання законодавчих та нормативно-правових актів:

- обслуговування відносин держави й суспільства;
- консультативну, пропагандистську та організаційну діяльність органів влади;
- здійснення контрольно-інспекційної діяльності та виявлення правопорушень і правопорушників;
- визнання правопорушників винними та визначення міри покарання;
- притягнення до відповідальності порушників законів та нормативно-правових актів;
- покарання чи помилування правопорушників тощо.

На рис. 1 відображено механізм реалізації державної політики в системі професійної освіти України, де виокремленні головні складові: державне прогнозування, планування, статистичні й макроекономічні дослідження, їх облік та аналіз. Також показано фінансове забезпечення, питання ліцензування та контрольно-інспекційної діяльності.

Механізм державного управління – це система, яка являє собою цілеспрямовано сформовану (підібрану і поєднану відповідно до встановлених принципів і на основі обраних технологій взаємодії і причинно-наслідкових зв'язків) сукупність засобів та методів їх застосування, призначена для забезпечення й реалізації однієї чи декількох функцій (функціональних завдань) державного управлінського впливу відповідно до поставленої мети, обраних цілей і поставлених завдань державного управління в одній або декількох сферах суспільного життя (які підлягають вирішенню, досягненню й реалізації).

Рис. 1. Механізм реалізації державної політики в системі професійної освіти України

Механізм державного управління освітньою сферою передбачає найбільш оптимальне поєднання головних його складових. Визначено ці складові як елементи державного управління відповідно до основних ознак за принципом однорідності. Відповідно до цього виділено: правовий, економічний, соціальний, організаційний механізми, механізм управління інноваційним розвитком, механізм управління якістю та мотиваційний механізм. При цьому механізм державного управління освітньою сферою включає декілька внутрішніх порядкових рівнів управління. Функціонування як загальної

структури, так і її складових взаємопов'язане і залежить від факторів впливу внутрішнього й зовнішнього середовища, які завжди впливають на систему. Кожний складовий елемент структури цього механізму має досить високий ступінь спеціалізації.

Змістовно розглянемо правовий механізм реалізації професійної освіти. Нормативно-правове забезпечення виконує функцію управління на державному та регіональному рівнях. Забезпечення відповідності до існуючих норм становить головну складову державного управління.

Державне управління професійною освітою реалізує функцію правового механізму, що включає регулювання правовідносин і являє собою систему, гарантує виконання прав і обов'язків. Слід розглядати різні групи правових норм, які можна вважати складовими правового механізму [6].

Література:

1. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 р. № 105/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – С. 7, ст. 389.
2. Рокоча В.В. Глобалізаційна тенденція у світовому господарстві: формування глобальної економічної системи // Вчені записки інституту економіки та права «КРОК». – 2003. – Вип. 7.– С. 222-229.
3. Мунтян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.
4. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика. – К.: Знання, 2004. – 638 с.
5. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф.Бінько: Монографія. – К.: НІСД, 1997. – 144 с. – (Сер. "Нац. безпека"; Вип. 2).
6. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36, ст.266.

ГЛАВА 1.20. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Плішка Т.П.

к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту, економічної теорії та фінансів
Хмельницький університет управління та права

Сучасний соціально-економічний розвиток країни потребує покращення інвестиційного клімату в країні, посилення взаємної відповідальності усіх учасників інвестиційних процесів, створення умов для подальшого стабільного розвитку держави і суспільства. Тому вагомим значення набуває економічна безпека в інвестиційній діяльності.

Інвестиційні процеси досліджували Безчасний Л.К., Брю С., Войнаренко М.П., Майорова Т.В., Макконел К., Мельник С.І. Мерзляк А.В., Музиченко А.С., Підхомний О.М., Семенов К.О., Яремчук І.Г. та інші.

Проте не зважаючи на досягнення в цій сфері, недостатнім є висвітлення сучасних особливостей економічної безпеки в інвестиційній діяльності, що і є завданням цієї статті.

В сучасних економічних умовах існують вагомі ризики та небезпеки в інвестиційній діяльності. Основними загрозами інвестиційній безпеці держави

є: недосконалість інвестиційної стратегії; високі інвестиційні ризики; політична нестабільність; недосконала законодавчо-нормативна база; зменшення частки прибутку в джерелах фінансування інвестицій; обмеженість доступних фінансових коштів; загострення платіжної та бюджетної криз; відсутність ефективних механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції; брак кваліфікованої підготовки фахівців; відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій.

Важливою причиною зменшення інвестиційної активності підприємств є загальне скорочення власних фінансових ресурсів підприємств, що стало результатом інфляційних процесів, падіння рівня виробництва, і, як наслідок, зростання частки збиткових підприємств [1, с.503].

Наявна в державі та серед підприємців тенденція щодо залучення великих обсягів іноземних інвестицій не є однозначно позитивною. Досвід європейських країн свідчить, що іноземні інвестиції найактивніше надходять не туди, де бракує капіталу, а в місця, де вже інтенсивно здійснюється капіталовкладення, тобто відбувається їх «притягування» до внутрішніх. Зовнішні кошти спрямовуються туди, де вже практично здійснені економічні реформи, насамперед за рахунок власних джерел. Іноземні інвестиції в економіку тієї чи іншої країни залежать від економічних та соціальних умов, що вже склалися. Внутрішній та іноземний інвестори відповідно до чинного законодавства України рівноправні. На інвестиційний ресурс попиту ринку в Україні безмежний. [2, с.344].

Водночас до традиційних ризиків (загальноекономічних, фінансових, політичних та інших) приєдналися нові, характерні для інвестиційної діяльності:

1. «Троянський кінь» конкурентів під виглядом інвестора для отримання конфіденційної інформації підприємств з метою доведення їх до банкрутства.
2. Банківські ризики («приватизація» банками частини інвестицій та інше).
3. «Маневрування» сплатою податків за різними інвестиційними угодами: угодою про спільну діяльність та угодою про розподіл продукції.

В сучасних умовах існує ризик недобросовісної конкуренції, у тому числі під виглядом потенційного інвестора (рис.1).

Процес інвестування складається з різних етапів від визначення потреби в інвестиціях до безпосереднього інвестування. На кожному з цих етапів підприємство надає потенційним інвесторам певну кількість конфіденційної інформації. Отримавши необхідний обсяг конфіденційної інформації такі інвестори відмовляються від інвестування в самий останній момент, мотивуючи це різними поважними причинами.

В результаті підприємство і інвестиції не отримує, і розкрило свої «слабкі місця», і в найближчий період буде мати жорстку конкуренцію на ринку. Тому вкрай важливо ретельно перевіряти майбутніх інвесторів, особливо створених нещодавно фіктивних компаній, зареєстрованих як в Україні, так і в офшорних зонах.

В останній час при інвестуванні зростають і банківські ризики:

- «приватизація» банками частини інвестицій через двозначність договорів або свідоме порушення для подальшого анулювання договору на вигідних для себе умовах («неправильна дата», «не внесли в реєстр», «помінявся відсоток», «не було печатки», штрафні санкції в великому розмірі та інше);

- навмисне затягування з видачею коштів інвестору та підприємству, тому що банк використовує їх в інших фінансових операціях («велика сума - треба замовити і почекати кілька днів», «приходьте завтра, а потім – після завтра, після вихідних та свят», «не має співробітника» та інше)

- банкрутство банків та тривалі судові позови, під час яких «заморожуються» фінансові операції та інвестиційні рахунки та інше.

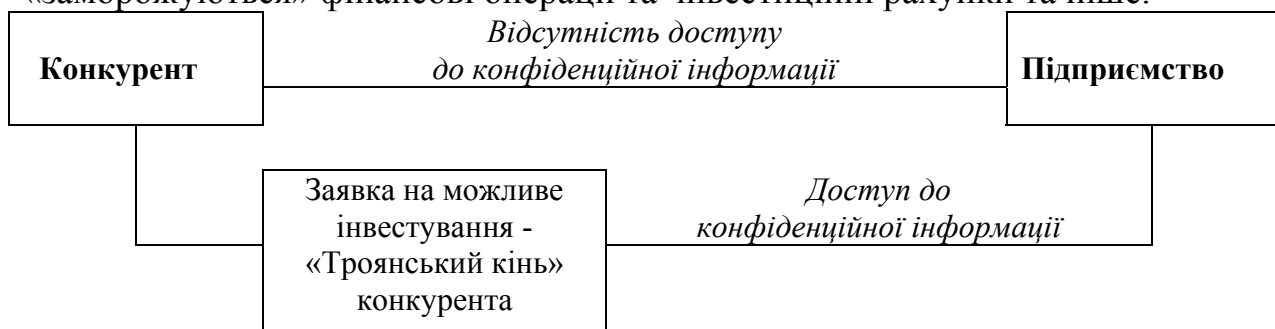

Рис. 1. Небезпека доступу конкурентів до конфіденційної інформації підприємств

Тому вкрай важливо детально перевіряти банки, в яких на різних етапах використовуються інвестиційні кошти, враховувати їх кредитну історію, співпрацю з іншими клієнтами, ділову репутацію та інше.

Після прийняття Податкового кодексу оподаткування інвесторів може відбуватись як в умовах дії угод про спільну діяльність, так і угод про розподіл продукції. Це призвело як до переваг, так і до нових ризиків, характерних для інвестиційної діяльності (табл. 1, 2).

Основною відмінністю цих двох угод є те, в умовах дії угод про спільну діяльність інвестор вкладає інвестиції в підприємство, далі він не приймає участі в виробництві і продажі продукції, а лише отримує частину прибутку після сплати податків підприємством [3, с.5].

В умовах дії угоди про розподіл продукції, інвестор отримує продукцію за її собівартістю, сам реалізує, переважно за кордоном, отримує прибуток і сплачує податки.

Порядок оподаткування інвестора під час виконання угоди про розподіл продукції [5, с. 479]:

1. Протягом строку дії угоди про розподіл продукції і в межах діяльності, пов'язаної з виконанням такої угоди, стягнення з інвестора загальнодержавних та місцевих податків та зборів, передбачених Податковим Кодексом, крім передбачених пунктом 2, замінюється розподілом виробленої продукції між державою та інвестором на умовах такої угоди.

Податкові зобов'язання не виникають у разі:

- розподілу прибуткової продукції між інвестором і державою;
- передачі права власності від інвестора до держави на майно, придбане або створене інвестором для виконання угоди про розподіл продукції і вартість якого відшкодована компенсаційною продукцією або з дня припинення дії угоди;
- передачі майна сторонами угоди про розподіл продукції в користування оператору угоди в межах такої угоди;
- розподілу оператором компенсаційної та/або прибуткової продукції між інвесторами;
- передачі майна сторонами угоди про розподіл продукції оператору для забезпечення виконання умов угоди про розподіл продукції в межах такої угоди.

2. Під час виконання угоди про розподіл продукції інвестор сплачує такі податки і збори: податок на додану вартість; податок на прибуток підприємств; плату за користування надрами для видобування корисних копалин.

Інвестор зобов'язаний нарахувати, утримати та сплатити до бюджету податок з доходів фізичних осіб із заробітної плати та інших винагород і виплат, нарахованих (виплачених) платнику податку.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика угод про спільну діяльність та про розподіл продукції

№	Угода про спільну діяльність	Угода про розподіл продукції
<i>Відмінності</i>		
1	Розподіляється прибуток (якщо він є) після продажу продукції	Розподіляється продукція в натуральному вигляді у відповідності з частками сторін, зафіксованими в угоді
2	Виробництво (видобуток) та продаж продукції здійснюється однією стороною, а інвестор лише отримує частину прибутку і не приймає участі у виробництві та продажі продукції	Спільне виробництво (видобуток корисних копалин), а після розподілу продукції кожна сторона сама продає свою частку і отримує свій прибуток
3	Застосовується переважно українськими компаніями	Застосовується переважно світовими компаніями та спільними підприємствами в Україні.
<i>Спільне</i>		
4	Кількість учасників угоди, тип виробництва, ресурси, інше	
<i>Переваги</i>		
5	Захист від вивозу за кордон конкурентоспроможної продукції за низькими цінами	Збільшення іноземних інвестицій.
6	Це краща угода для інвестора, що не бажає приймати участь у виробництві та продажі продукції	Модернізація виробництва. Збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції.
<i>Загрози та недоліки</i>		
6	Інвестори не зацікавлені вкладати інвестиції в Україну	Іноземні інвестори вивозять за кордон продукцію за її собівартістю і після її продажу за світовими цінами весь прибуток залишають за кордоном
	Нестача коштів для модернізації виробництва.	При зміні законодавства підприємство має підстави його не виконувати, якщо це йому не вигідно.

Примітка: складено автором

Особливості оподаткування інвесторів на основі угод про спільну діяльність та про розподіл продукції

№	Оподаткування на основі угод про спільну діяльність	Оподаткування інвесторів на основі угод про розподіл продукції
1	Сплата загальнодержавних та місцевих податків, крім винятків	Протягом строку дії угоди стягнення з інвестора загальнодержавних та місцевих податків, крім винятків, замінюється розподілом виробленої продукції між державою та інвестором на умовах угоди. Є випадки, коли податкові зобов'язання не виникають. При розподілі продукції інвестор сплачує ПДВ, податок на прибуток, плату за користування надрами для видобутку корисних копалин, податок з доходів найманих фізичних осіб.
2	Реєстрація як платника податків	Реєстрація як платника податків
3	Податковий облік щодо цієї угоди ведеться разом з іншими видами діяльності	Податковий облік щодо цієї угоди ведеться окремо від обліку інших видів діяльності
4	Податок на прибуток сплачується з прибутку від усієї продукції	Податок на прибуток сплачується інвестором тільки з власного прибутку після розподілу та продажу своєї частки продукції
5	Податок на додану вартість сплачується з усієї продукції	Податок на додану вартість сплачується інвестором зі своєї частки продукції
6	Плата за користування надрами для видобутку корисних копалин сплачується в повному обсязі	Порядок, ставки плати за користування надрами для видобутку корисних копалин та умови її сплати визначається угодами.
7	Бухгалтерський облік щодо цієї угоди ведеться разом з іншими видами діяльності	Бухгалтерський облік щодо цієї угоди ведеться окремо від обліку інших видів діяльності
8	Податкове законодавство у разі внесення змін діє з дня набрання ним чинності.	Гарантії держави у разі внесення змін до податкового законодавства. При оподаткуванні на період дії угоди застосовується законодавство, чинне на момент укладання угоди, крім випадків зменшення або відміни податків та зборів.

Примітка: складено автором

3. Вищезазначене не поширюється (крім передбачених нижче випадків) на підрядників і субпідрядників, перевізників та інших осіб, у тому числі іноземних, які беруть участь у виконанні передбачених угодою про розподіл продукції робіт (надання послуг) на підставі договорів (контрактів) з інвестором. Зазначені особи сплачують податки в встановленому порядку.

4. Податковий облік, пов'язаний з виконанням передбачених угодою про розподіл продукції робіт (наданням послуг), ведеться відповідно до Податкового кодексу та окремо від обліку інших видів діяльності. Якщо окремий облік не ведеться, застосовується порядок оподаткування без урахування цих особливостей.

Інвестором сплачується податок на прибуток з його частини прибутку, отриманого від виконання угод про розподіл продукції, а не з усього прибутку від усієї продукції. При цьому важливо те, що іноземні інвестори вивозять за

кордон продукцію за її собівартістю і після її продажу за світовими цінами переважно весь прибуток залишають за кордоном.

До особливостей сплати інвестором податку на додану вартість належить наступне: постачання на митній території України продукції, набутої інвестором у власність у результаті її розподілу за угодою про розподіл продукції, є об'єктом оподаткування податком на додану вартість, що обчислюється і сплачується у загальному порядку і строки. За умови ввезення на митну територію України товарів (супутніх послуг) та інших матеріальних цінностей, призначених для використання в рамках виконання угоди про розподіл продукції, у митному режимі імпорту податки (крім акцизного податку), які підлягають сплаті під час митного оформлення товарів (послуг), не справляються. Під ввезенням товарів (супутніх послуг) на митну територію України у митному режимі імпорту розуміється постачання нерезидентом інвестору (його постійному представництву) товарів (супутніх послуг), місцем постачання яких є митна територія України відповідно до законодавства України.

Ввезення на митну територію України продукції (вуглеводної сировини, нафти і газу), видобутої у виключній (морській) економічній зоні України, здійснюється без сплати податків (включаючи податок на додану вартість), за умови ввезення такої сировини відповідно до угоди про розподіл продукції. У випадку вивезення з митної території України продукції, набутої відповідно до умов такої угоди інвестором у власність, податки, які підлягають сплаті під час митного оформлення товарів (супутніх послуг), не справляються. У разі вивезення за межі митної території України для виконання угоди зазначених товарів та інших матеріальних цінностей, які раніше були придбані інвестором на митній території України, митні платежі, акцизний податок, інші податки та обов'язкові платежі не справляються, крім податку на додану вартість, який справляється за нульовою ставкою.

При отриманні інвестором послуг, призначених для виконання угоди про розподіл продукції, які постачаються нерезидентом на митній території України, податок на додану вартість не справляється. Передбачені умови оподаткування поширюються в межах діяльності, пов'язаної з угодою про розподіл продукції, також на юридичних осіб (підрядників, субпідрядників, постачальників, перевізників та інших контрагентів), які беруть участь у виконанні робіт, передбачених угодою про розподіл продукції, на основі договорів (контрактів) з інвестором.

У разі використання зазначених товарів (робіт, послуг) та інших матеріальних цінностей не за призначенням з інвестора (підрядників, субпідрядників, постачальників, перевізників та інших контрагентів) стягуються суми податків і зборів, не внесені у зв'язку з наданням пільг, якщо таке невиконання зобов'язань сталося з вини інвестора (підрядників, субпідрядників, постачальників, перевізників та інших контрагентів).

Якщо інвестор (його постійне представництво), зареєстрований як платник податку на додану вартість, подає податковому органу декларацію (податковий розрахунок) з цього податку, яка (який) свідчить про відсутність

оподатковуваних поставок/придбання протягом дванадцяти послідовних податкових місяців, анулювання реєстрації платника податку на додану вартість не відбувається [6, с. 133].

Особливості справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин: порядок, ставки плати за користування надрами для видобування корисних копалин та умови її сплати під час виконання угод про розподіл продукції визначаються такими угодами. Ставки плати за користування надрами для видобування корисних копалин не повинні бути меншими, ніж установлені в загальному порядку на момент укладення угоди про розподіл продукції. Облік нарахованих і сплачених інвестором сум плати за користування надрами для видобування корисних копалин на умовах угоди про розподіл продукції ведеться в порядку, визначеному угодою.

Особливості здійснення контролю за виконанням угоди про розподіл продукції: бухгалтерський облік фінансово-господарської діяльності інвестора, пов'язаної з виконанням робіт (наданням послуг), передбачених угодою про розподіл продукції, провадиться окремо від обліку інших видів діяльності з метою уникнення подвійного відображення компенсаційних витрат інвестора. Порядок такого обліку, зокрема з метою відшкодування витрат інвестора та розрахунку податку на прибуток, визначається угодою про розподіл продукції відповідно до вимог законодавства України. У разі якщо за угодою про розподіл продукції роботи проводяться на кількох ділянках надр, інвестор здійснює консолідований облік своєї господарської діяльності.

Гарантії у разі внесення змін до податкового законодавства. Держава гарантує, що до прав та обов'язків інвестора при виконанні податкових зобов'язань, визначених угодою про розподіл продукції, буде застосовуватися законодавство, чинне на момент укладення угоди, крім випадків, коли законом зменшується розмір податків чи зборів або податки і збори скасовуються. Закон, яким зменшується розмір податків чи зборів або податки і збори скасовуються, інвестором застосовується з дня набрання ним чинності.

Отже, зменшення ризиків та запобігання негативним явищам дозволить покращити інвестиційну діяльність, провести модернізацію виробництва, збільшити випуск конкурентоспроможної продукції, створити нові робочі місця.

Література:

1. Оспіщев В.І. Фінанси: курс для фінансистів / В.І. Оспіщев. – К.: Знання, 2010. – 567 с.
2. Інвестування: підручник / В.М. Гриньова, В.О.Коюда, Т.І.Лелейко, О.П.Коюда. - К.: Знання, 2008. – 452 с.
3. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 44. – ст. 391.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» щодо вдосконалення механізму укладення угод про розподіл продукції // Відомості Верховної Ради України. – 2011. –
5. № 4053-17.
6. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 13-17. – ст. 112.
7. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. // Закони України: В 12 т. — Т. 3. — С. 132— 136.

ГЛАВА 1.21. ПОДАТКОВА КОМПОНЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОЦІНКА ЗАГРОЗ

Мамонова Г.В.

к.ф-м.н., доцент кафедри вищої математики,

Подік І.І.

аспірант кафедри аудиту та економічного аналізу,

Національний університет державної податкової служби України

Економічна безпека є універсальною категорією, що відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином [1, с. 111]. Це надзвичайно багатопланове та складне явище суспільного життя і водночас це об'єктивний процес, обумовлений високою динамікою економіки та інтеграцією країни в систему світогосподарських зв'язків.

Не будучи чимось матеріальним, економічна безпека є своєрідною характеристикою й необхідною передумовою життєдіяльності, прогресивного розвитку та нормального функціонування об'єктів реального світу. Це одна з найважливіших цінностей соціального буття людей, обов'язкова передумова існування й подальшого розвитку людства [1, с. 115]. Тому не дивно, що сьогодні поняття «економічна безпека» зайняло особливе місце в ряді загальносистемних категорій, що характеризують стан суспільства і держави.

Закономірно, що податки і податкова політика суттєво позначаються на стані економічної безпеки України. Адже податки є інструментом, який дає можливість державі керувати суспільними відносинами, впорядковувати їх, а також перерозподіляти ресурси і забезпечувати суспільний добробут. Сучасне оподаткування — це інструмент задоволення не індивідуальних, а колективних потреб, тобто саме найбільш важливих суспільних потреб. Підтвердженням цього слугують слова Дж. Стігліца: «якщо уявити суспільство без державних доріг, без державної освіти, законодавства, поліції і без різних товарів, які пропонуються державою, — можна зрозуміти, що всі індивіди програють від індивідуалістичного світу без податків і держави й опиняться у гіршому становищі, ніж за існуючої системи» [2, с. 27]. Також влучно про важливу роль податків висловився Й. А. Шумпетер, зазначаючи, що оподаткування не тільки допомогло створити сучасну державу, а й визначити її форму [3, с. 28]. Оскільки декілька тисячоліть фонди фінансових ресурсів, які були створені та забезпечувалися на основі податкових доходів, використовувалися державами на різноманітні цілі, зокрема, забезпечення економічної та військової безпеки держави, підтримку та покращення суспільного добробуту тощо.

Саме значущість податків для функціонування національної економіки є підставою говорити про виділення податкової безпеки як самостійної структурної одиниці економічної безпеки держави. В цьому сенсі податкові відносини вражають своєю складністю, широтою, динамізмом і силою впливу на їх учасників. «Податок зближує народи..., він же роз'єднує нації..., податок — знаряддя технічного прогресу..., податок — школа клятвopoушення... Так,

за допомогою податків здійснено у світі багато добра, але й багато зла, пролито ріки крові, моря сліз, проте придбано найкраще надбання людини — свободу» [2, с. 29].

І хоча у наукових дослідженнях та офіційних документах і досі не визначені категоріальні формулювання податкової безпеки, а деякі науковці взагалі заперечують її існування, вважаючи частиною бюджетної безпеки, ми вважаємо подібне об'єднання неправомірним, так як бюджетна і податкова безпеки регулюються окремо прийнятими нормативними актами – Бюджетним і Податковим кодексами, мають свій предмет і об'єкт дослідження, свої категоріальні поняття – бюджет і податок, свої внутрішні взаємини, тобто мають всі характерні ознаки і властивості. При цьому податкову безпеку слід розуміти як такий стан податкової системи, який забезпечує наповнення державного бюджету в достатній мірі, не створює загроз для громадян та перешкод для розвитку підприємницької ініціативи. А бюджетна безпека, згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів [4]. Порівняльний аналіз наведених законодавчих та лексичних понять дозволяє зробити висновок про те, що об'єднання цих двох підсистем в одну перешкоджає ясному і точному розумінню юридичної та економічної сутності як податкової так і бюджетної безпеки, а також такого розвитку економіки при якому будуть створені прийнятні умови для життя і розвитку особистості, соціально-економічної та політичної стабільності суспільства і збереження цілісності держави, успішного протистояння впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Виділення податкової безпеки в системі економічної безпеки визначається потребою в розширенні і систематизації знань про методологію і елементи економічної безпеки в податковій сфері. Адже розвиток податкових відносин йде по шляху постійного конфлікту всіх суб'єктів економічної діяльності та відрізняється настільки високим динамізмом і взаємозалежністю подій, що прорахунки в цій сфері окрім негативного впливу на показники економічної безпеки здатні підірвати основи національної безпеки взагалі. Тому на даному етапі розвитку нашого суспільства особливо актуальним є питання визначення умов забезпечення податкової безпеки.

Система показників і індикаторів податкової безпеки важлива не сама по собі, а як засіб (інструмент) попередження критичних ситуацій, досягнення цілей безпечного розвитку. Вона також є основою для розробки заходів щодо нейтралізації негативних впливів, планування і програмування діяльності. У зв'язку з цим особливого значення набувають аналіз та систематизація загроз, на основі яких здійснюється оцінка податкової безпеки. Цей процес ускладнюється взаємозалежністю об'єктивних економічних процесів і суб'єктивних факторів, що впливають на реальний сектор економіки, а також основними завданнями, що стоять перед цивілізованою і демократичною державою.

Проведене раніше дослідження показало, що основними загрозами податковій безпеці країни є [5, с. 344]:

- значне податкове навантаження;
- низький рівень податкової культури;
- ухилення від сплати податків;
- припинення діяльності господарюючими суб'єктами;
- тіньова економіка;
- значні розміри та / або збільшення податкового боргу;
- корупція в податкових органах;
- виведення національного капіталу за кордон;
- збільшення витрат на сплату податків;
- зниження інвестиційної активності;
- відсутність довіри до уряду.

Систематизацію податкових загроз проведемо на основі, запропонованої у роботі Штангрет А. М. [6], моделі загроз економічній безпеці для підприємств авіаційної галузі України. При цьому автором був використаний широко відомий метод аналізу ієрархій (МАІ) [7] для моделювання загроз безпеці мікрорівня – рівня підприємств. Ми ж побудуємо модель аналізу ієрархій на макрорівні.

Припустимо, що множина $Z = \{z_1, z_2, \dots, z_n\}$ містить в собі загрози податковій безпеці України. Вище нами визначені ключові загрози і тим самим встановлена підмножина $Z_1 = \{z_1, z_2, \dots, z_{11}\}$ множини $Z \{z_i \in Z\}$. Для наочності сформуємо таблицю, де запишемо найменування факторів і їх математичне позначення (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік факторів і їх математичне позначення

Математичне позначення	Найменування фактора
z_1	Податкове навантаження
z_2	Податкова культура
z_3	Ухилення від сплати податків
z_4	Припинення діяльності
z_5	Тіньова економіка
z_6	Податковий борг
z_7	Корупція в податкових органах
z_8	Виведення капіталу за кордон
z_9	Витрати на сплату податків
z_{10}	Інвестиційна активність
z_{11}	Недовіра до уряду

Першим кроком буде побудова орієнтованого графу (рис. 1), що складається з одинадцяти вершин - елементів підмножини Z_1 , для яких стрілками визначені залежності. Стрілка звернена від фактора z_i , який залежить від фактора z_j (кінець стрілки).

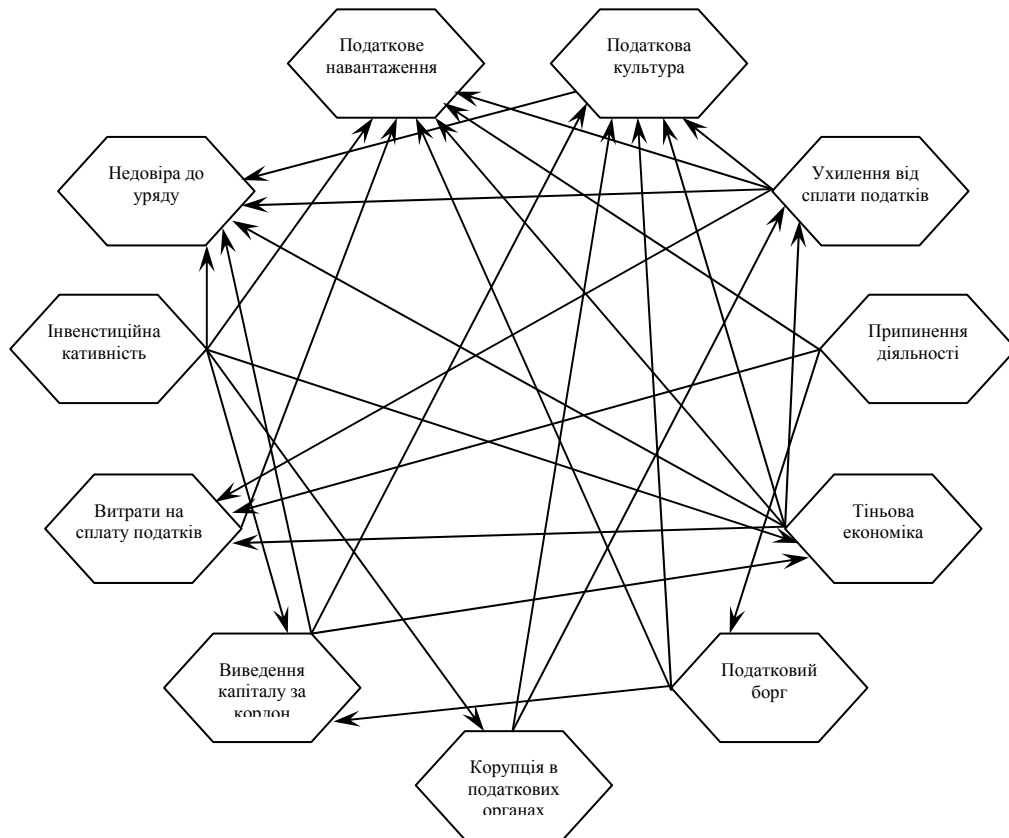

Рис. 1. Граф зв'язків між факторами впливу на податкову безпеку

Таблиця 2

Бінарна матриця залежності

№ з/п	Показник	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		Податкове навантаження	Податкова культура	Ухилення від сплати податків	Припинення діяльності	Тіньова економіка	Податковий борг	Корупція в податкових органах	Виведення капіталу за кордон	Витрати на сплату податків	Інвестиційна активність	Недовіра до уряду
1	Податкове навантаження	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Податкова культура	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3	Ухилення від сплати податків	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1
4	Припинення діяльності	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
5	Тіньова економіка	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1
6	Податковий борг	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0
7	Корупція в податкових органах	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Виведення капіталу за кордон	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1
9	Витрати на сплату податків	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	Інвестиційна активність	1	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1
11	Недовіра до уряду	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Відповідно до алгоритму, представленого в [8] необхідно визначити бінарну матрицю залежності $B = [b_{ij}, i, j = \overline{1, 11}]$. Елементи матриці приймають два значення 0 і 1, в залежності від результату бінарного відношення «залежить від». Таким чином, визначаємо елементи матриці B за правилом

$$b_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } z_i \text{ залежить від } z_j; \\ 0, \text{ якщо } z_i \text{ не залежить від } z_j. \end{cases} \quad (1)$$

Представимо матрицю B у формі таблиці (табл. 2), де в першому рядку i в першому стовпці (не за ступенем важливості, а за умовним номером) міститься номер загрози, у другому рядку i в другому стовпці – назви загроз. Перевірка показує, що отримана матриця задовольняє умові транзитивності.

Наступний крок – побудова матриці досяжності $I + B$ (табл. 3), де I – одинична матриця порядку 11. Отримана матриця задовольняє умові

$$(I + B)^{k-1} \leq (I + B)^k = (I + B)^{k+1}, \quad (2)$$

де k - ціле число.

Таблиця 3

Матриця досяжності

№ з/п	Показник	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		Податкове навантаження	Податкова культура	Ухилення від сплати податків	Припинення діяльності	Тіньова економіка	Податковий борг	Корупція в податкових органах	Виведення капіталу за кордон	Витрати на сплату податків	Інвестиційна активність	Недовіра до уряду
1	Податкове навантаження	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	Податкова культура	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3	Ухилення від сплати податків	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1
4	Припинення діяльності	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0
5	Тіньова економіка	1	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1
6	Податковий борг	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0
7	Корупція в податкових органах	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0
8	Виведення капіталу за кордон	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1
9	Витрати на сплату податків	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
10	Інвестиційна активність	1	0	0	0	1	0	1	1	0	1	1
11	Недовіра до уряду	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

З вище визначеної множини Z_1 для кожного з одинадцяти факторів виділяємо дві підмножини. $R(z_i)$ - множина досяжності, $A(z_i)$ - попередня множина (множина попередніх вершин).

Сформовані множини $R(z_i)$, $A(z_i)$ а також їх перетин $R(z_i) \cap A(z_i)$ представлені в табл. 4.

З тих вершин графа, для яких виконується умова

$$A(z_i) = R(z_i) \cap A(z_i), \quad (3)$$

формується перший (нижній) рівень ієрархії. По суті це ті вершини, які є не досяжними з усіх інших вершин графа.

Виходячи з алгоритму поданого вище на підставі матриці $I+B$ (таблиця 3) нами отримано табл. 4, яка містить в першому стовпці номери вершин графа (або рядків і стовпців) матриці досяжності. У другому стовпці містяться номери вершин досяжності $R(z_i)$ для відповідних z_i , у третьому - $A(z_i)$ - елементи множини попередніх вершин. Останній стовпець містить, відповідно, перетин множин $R(z_i) \cap A(z_i)$.

Умова (3) здійснюється для двох факторів z_i « Припинення діяльності » і z_{10} «Інвестиційна активність».

Таблиця 4

Ітерація 1

z_i	$R(z_i)$	$A(z_i)$	$R(z_i) \cap A(z_i)$
1	1	1, 3, 4, 5, 6, 9, 10	1
2	2, 11	2, 3, 5, 6, 7, 8	2
3	1, 2, 3, 9, 11	3, 5, 7	3
4	1, 4, 6, 9	4	4
5	1, 2, 3, 5, 9, 11	5, 8, 10	5
6	1, 2, 6, 8	4, 6	6
7	2, 3, 7	7, 10	7
8	2, 5, 8, 11	6, 8, 10	8
9	1, 9	3, 4, 5, 9	9
10	1, 5, 7, 8, 10, 11	10	10
11	11	2, 3, 5, 8, 10, 11	11

Для формування наступної таблиці необхідно видалити рядки, відповідні обраним вершин z_4 і z_{10} , а також видалити цифри 4 і 10 з другого і третього стовпців. Отримана таблиця дозволяє перевіркою виконання умови (3) встановити вершини, відповідні наступному рівню ієрархії. Цей рівень займають вершини z_6 «Податковий борг» і z_7 «Корупція в податкових органах». Результати другої ітерації МАІ представлені в табл. 5.

Таблиця 5

Ітерація 2

z_i	$R(z_i)$	$A(z_i)$	$R(z_i) \cap A(z_i)$
1	1	1, 3, 5, 6, 9	1
2	2, 11	2, 3, 5, 6, 7, 8	2
3	1, 2, 3, 9, 11	3, 5, 7	3
5	1, 2, 3, 5, 9, 11	5, 8	5
6	1, 2, 6, 8	6	6
7	2, 3, 7	7	7
8	2, 5, 8, 11	6, 8	8
9	1, 9	3, 5, 9	9
11	11	2, 3, 5, 8, 11	11

Виконавши ітерацію ще кілька разів, отримуємо наступні шаблі в ієрархії загроз. І розташувавши фактори за допомогою МАІ за певними рівнями, будуємо ієрархічно структуровану модель (рис. 2), яка показує пріоритетність їх впливу на податкову безпеку.

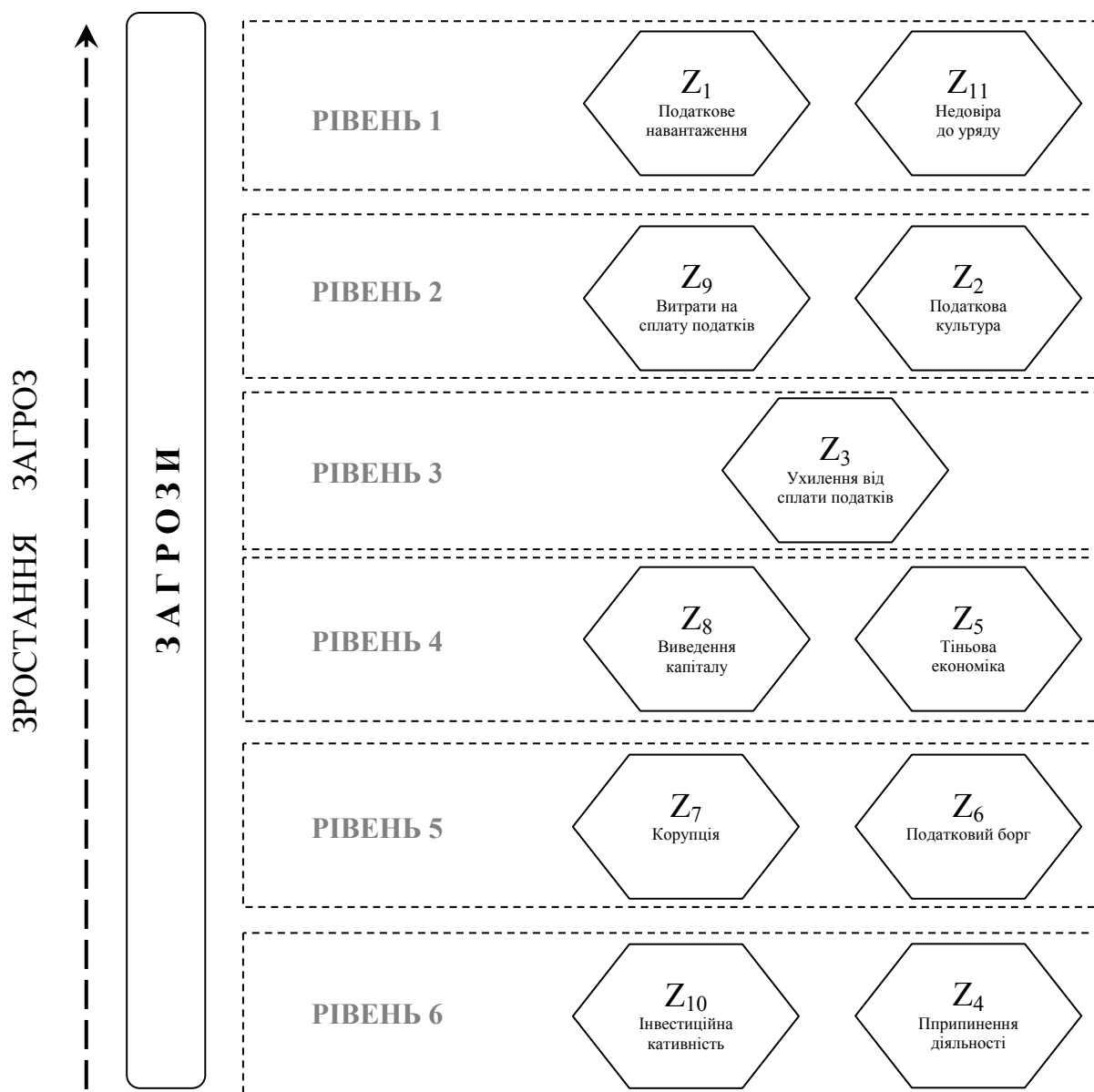

Рис. 2. Модель ієрархії загроз податкової безпеки України

Перший рівень у ієрархії належить таким двом чинникам як «значне податкове навантаження» та «недовіра до уряду». А це означає, що вони являють собою найвищу загрозу податковій безпеці держави. Варто зазначити, що отримані нами в результаті моделювання результати збігаються з думкою більшості дослідників про ключові податкові загрози.

Високий рівень у рейтингу зайняли чинники «податкової культури» і «витрат на сплату податків», що ще раз підтверджує ступінь їх впливу на податкову безпеку держави.

Наслідком відсутності довіри до уряду, значних податкового навантаження та витрат на сплату податків, низького рівня податкової культури переважної більшості громадян стає «ухилення від сплати податків» (фактор 3 рівня моделі). Він у свою чергу є першопричиною існування факторів 4 рівня: «тіньова економіка» і «виведення капіталу за кордон».

П'ятий рівень ієрархії визначений двома факторами, які не тільки становлять загрозу добробуту держави, як «податковий борг», а й формують негативний імідж держави на міжнародній арені – «корупція в податкових органах».

Шостий – найслабший за впливом – рівень ієрархії, містить загрози «низької інвестиційної активності» та «припинення діяльності господарюючих суб'єктів», як результат дії всіх перерахованих вище факторів.

Побудована ієрархічна модель основних загроз податковій безпеці України дає можливість проаналізувати ті чинники, які становлять потенційну загрозу податковій і відповідно економічній та національній безпеці України, а також ранжувати чинники на визначальні та похідні.

Наступним етапом буде визначення суттєвості впливу кожного фактора на податкову безпеку держави. З цією метою необхідно створити експертну групу, яка зможе проранжувати виділені фактори за ступенем суттєвості впливу.

Таблиця 6

Шкала відносної важливості об'єктів

Ступінь важливості	Визначення	Характеристика
1	Однакова значущість	Два фактори мають однаковий вплив
3	Деяке переважання значущості одного фактора над іншим (слаба значущість)	Досвід і судження надають незначну перевагу одному фактору над іншим
5	Істотна або сильна значущість	Досвід і судження надають прерогативу одному фактору над іншим
7	Дуже сильна або очевидна значущість	Значна перевага одного фактора над іншим. Його пріоритет майже явний.
9	Абсолютна значущість	Домінування одного фактора над іншим
2, 4, 6, 8	Проміжні значення між сусідніми показниками шкали	Є компромісними варіантами
Числа обернені до зазначених вище	Якщо в порівнянні об'єкта x_i з об'єктом x_j перший об'єкт отримав один з вищевказаних рангів, тоді інший об'єкт отримує ранг, зворотний за значенням рангу першого об'єкта	

В якості експертів виступили фахівці Науково-дослідного центру з проблем оподаткування при Національному університеті ДПС України, а для спрощення процедури експертних оцінок обрано метод парних порівнянь, який не вимагає від експертів спеціальних знань у галузі математики або статистики. Суть даного методу можна описати наступним чином. Потрібно порівняти елементи попарно по силі їхнього впливу на податкову безпеку, записати в

матрицю числа, відображаючи досягнуту при порівнянні згоду в судженнях, та знайти власний вектор з найбільшим власним значенням. Власний вектор забезпечує впорядкування пріоритетів, а власне значення виступає мірою узгодженості суджень [7].

Проте на думку експертів зазначений вище перелік загроз потрібно скоротити, залишивши наступні показники:

1. відсутність довіри до уряду;
2. значне податкове навантаження;
3. ухилення від сплати податків;
4. корупція в податкових органах;
5. відтік національного капіталу за кордон;
6. тіньова економіка.

Другим кроком буде попарне зіставлення факторів. Для порівняння будемо використовувати шкалу, подану в [7].

За домовленістю порівняння завжди проводиться для фактора, що знаходиться в лівій колонці, по відношенню до фактора з верхнього рядка. Таким чином ми отримаємо матрицю попарних порівнянь для шести колонок і шести рядків (матриця 6x6).

Таблиця 7

Матриця попарних порівнянь за методом Сааті

	Відсутність довіри до уряду	Ухилення від сплати податків	Тіньова економіка	Корупція в податкових органах	Значне податкове навантаження	Відтік національного капіталу за кордон
Відсутність довіри до уряду	1	4	6	7	4	1
Ухилення від сплати податків	1/4	1	2	3	1	1/3
Тіньова економіка	1/6	1/2	1	2	1/3	1/5
Корупція в податкових органах	1/7	1/3	1/2	1	1/2	1/6
Значне податкове навантаження	1/4	1	3	2	1	1/3
Відтік національного капіталу за кордон	1	3	5	6	3	1

На підставі матриці, представленої в табл. 7, використовуючи формулу середньої геометричної W_i , розраховуємо відносну цінність кожної комбінації:

$$W_i = \frac{\sqrt[m]{a_{i1} \cdot \dots \cdot a_{im}}}{\sum_{i=1}^m \sqrt[m]{a_{i1} \cdot \dots \cdot a_{im}}}, \quad (4)$$

де a_i — елементи матриці;

m — кількість об'єктів;

$i = \overline{1, m}$ — індекс.

$$W = \begin{pmatrix} 0,364904 \\ 0,109845 \\ 0,058243 \\ 0,043706 \\ 0,109845 \\ 0,313457 \end{pmatrix}$$

Зауважимо, що, обчислений вище, вектор відносних цінностей дає можливість не лише визначити вагові коефіцієнти для основних загроз податковій безпеці держави, а й забезпечує впорядкування пріоритетів

Наступною фазою процесу розрахунку вагових коефіцієнтів є визначення міри узгодженості суджень експертів. Для цього необхідно, згідно з алгоритмом описаним у [7], помножити вихідну матрицю попарних порівнянь на відповідні значення середніх геометричних:

$$A_w = \begin{pmatrix} 1 & 4 & 6 & 7 & 4 & 1 \\ 1/4 & 1 & 2 & 3 & 1 & 1/3 \\ 1/6 & 1/2 & 1 & 2 & 1/3 & 1/5 \\ 1/7 & 1/3 & 1/2 & 1 & 1/2 & 1/6 \\ 1/4 & 1 & 3 & 2 & 1 & 1/3 \\ 1 & 3 & 5 & 6 & 3 & 1 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} 0,364904 \\ 0,109845 \\ 0,058243 \\ 0,043706 \\ 0,109845 \\ 0,313457 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2,212522 \\ 0,663006 \\ 0,360702 \\ 0,268737 \\ 0,677543 \\ 1,890883 \end{pmatrix}$$

Отриманий результат A_w покомпонентно розділити на відповідні значення відносних цінностей об'єктів:

$$\lambda_1 = \begin{pmatrix} 6,063294 \\ 6,035854 \\ 6,193053 \\ 6,148684 \\ 6,168191 \\ 6,062352 \end{pmatrix}$$

Та розрахувати максимальне власне число матриці λ_{\max} як середнє арифметичне:

$$\lambda_{\max} = \frac{\sum_{i=1}^m \lambda_i}{m} = 6,11 \quad (5)$$

Завершальним кроком у ході визначення узгодженості відповідей експертів пропонується розрахунок індекс узгодженості Сааті за формулою 6:

$$J = \frac{\lambda_{\max} - m}{m - 1} = \frac{6,11 - 6}{5} = 0,022 \quad (6)$$

Слід звернути увагу на те, що відповіді експерта вважаються узгодженими, якщо розрахований індекс узгодженості становить до 10% від еталонного.

Еталонне значення для заданої кількості об'єктів визначається за допомогою таблиці еталонних значень показника узгодженості в залежності від кількості об'єктів, що порівнюються (табл. 8).

Таблиця 8

Еталонне значення показника узгодженості

Кількість об'єктів, що порівнюються	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Еталонне значення	0,5 8	0,9	1,1 2	1,2 4	1,3 2	1,4 1	1,4 5	1,4 9	1,5 1	1,5 4	1,5 6	1,5 7	1,5 9

Джерело: [9, с. 57]

В нашому випадку еталонне значення дорівнює 1,24. Звідси випливає, що індекс узгодженості становить 1,77 % від еталонного показника. Рівень узгодженості досить високий, тому ми можемо вказати вагові коефіцієнти до основних загроз податковій безпеці України, провівши їх впорядкування (табл. 9) та запропонувати використати проведені дослідження при розробці Концепції податкової безпеки.

Таблиця 9

Вагові коефіцієнти до основних загроз податковій безпеці України

№ п/п	Назва фактору	Ваговий коефіцієнт
1	Відсутність довіри до уряду	0,364904
2	Відтік національного капіталу за кордон	0,313457
3	Значне податкове навантаження	0,109845
4	Ухилення від сплати податків	0,109845
5	Тіньова економіка	0,058243
6	Корупція в податкових органах	0,043706

Отже, гарантування національних інтересів та економічної безпеки – визначальні функції держави, реалізація яких покликана підвищувати її позиції в міжнародному співтоваристві. Кардинальні зміни у сфері безпеки, які відбулися в Україні та Європі протягом останніх десятиріч, потребують

здійснення всебічного моніторингу її стану з метою виявлення реальних і потенційних загроз.

Проблема загроз економічній безпеці особливої актуальності набуває у сфері оподаткування. Податки є не тільки інструментом, який дає можливість державі керувати суспільними відносинами, впорядковувати їх, а також перерозподіляти ресурси і забезпечувати суспільний добробут, а й головним джерелом фінансових ресурсів, що централізовані державою для задоволення суспільно необхідних і законодавчо встановлених потреб, тобто забезпечення життєдіяльності суспільства. Недосконалість податкової політики порушує рівновагу на фінансових ринках та підриває економічні стимули для виробництва, а отже негативно позначається на стані економічної безпеки країни в цілому.

Саме тому, на сьогоднішній день, на перший план виходить моделювання та оцінка податкових загроз економічній безпеці держави. Це обумовлюється вимогами такого розвитку економіки при якому будуть створені прийнятні умови для життя і розвитку особистості, соціально-економічної та політичної стабільності суспільства і збереження цілісності держави.

Література:

1. Карпова К.В. Поняття «економічна безпека» та її складові // Вчені записки університету «КРОК». – Випуск 27: у 2-х т. – Т. 1. – 2011 - С. 109 - 115
2. Анищенко А. А. Противодействие налоговым преступлениям как механизм обеспечения экономической безопасности: диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05/ А.А. Анищенко. – Москва, 2006. – 163 с.
3. Нікітішин А.О. Еволюція наукових поглядів на призначення і роль оподаткування в системі суспільних відносин // Актуальні проблеми економіки, 2011. – № 1 (115) – С. 26-32
4. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 N60 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України»
5. Подік І. І. Податкові загрози економічній безпеці держави / І. І. Подік // Економічний форум. – 2012. – № 4. – С. 336 – 345.
6. Штангрет А. М. Моделювання загроз для економічної безпеки підприємств авіаційної галузі / А. М. Штангрет // Ефективна економіка. – 2011. – № 5. – С. 123 – 134.
7. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе. – М.: «Радио и связь», 1993, 278 с.
8. Тихонов Д. Н. Основы налоговой безопасности / Д. Н. Тихонов – М.: Аналитика-Пресс, 2002. – 224 с.
9. Кігель В. Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці. – К.: ЦУЛ, 2003. – 202 с.

ГЛАВА 1.22. ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА ДОХОДИ БЮДЖЕТУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Рябушка Л. Б., к.е.н., доцент;

Кубах Т.Г., к.е.н., ст.викладач

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», м. Суми

Забезпечення економічної безпеки залишається вельми актуальним в сучасних умовах економічного, соціального, політичного та культурного розвитку держави. Особливого значення це набуває під час негативних процесів у соціально-економічній сфері держави, що безпосередньо впливає на стан забезпеченості коштами бюджетів усіх рівнів. Фінансова криза 2008-2009 рр., та політична криза 2013-2014 рр. в Україні загострює негативний вплив тіньової економіки на доходи зведеного бюджету. Саме побудова ефективної системи економічної безпеки держави залежить, у тому числі, і від наукової обґрунтованості методичних підходів до оцінки впливу тіньової економіки на доходи бюджету.

Проблематика впливу тіньової економіки на економічну безпеку держави досліджувалась в працях як зарубіжних так і вітчизняних вчених: В. Гейця, З. Варналія, В. Шлемко, В. Юринець, В. Дадалко, Н. Скворцова, В. Поповича, Ф. Шнейдера, М. Фрідмана, Дж. Томаса та інших. Віддаючи належне наявним науковим доробкам з окресленої проблематики, потребують поглиблення теоретико-методичні засади щодо забезпечення економічної безпеки відповідно до сучасних умов соціально-економічного розвитку держави.

Опираючись на сучасні положення фінансової теорії та доробки вчених систематизувати теоретичні засади системи економічної безпеки держави та розробити методичні рекомендації щодо оцінки впливу тіньової економіки на доходи бюджету.

Економічна безпека держави характеризується сукупністю умов, за яких забезпечуються захист національних економічних інтересів та утримання соціально-економічних параметрів у межах нормативних значень, завдяки чому національна економіка зберігає здатність задовольняти у довгостроковому періоді потреби суспільства, генерувати інноваційні зрушення та реалізувати конкурентні переваги країни.

Для того щоб з'ясувати сутність, роль та місце економічної безпеки у структурі національної безпеки держави, доцільно попередньо ознайомитись з наступними поняттями: «небезпека», «безпека», «загроза», «національна безпека».

Слід зазначити, про безпеку необхідно й правомірно говорити тільки тоді, коли існує будь-яка небезпека. Саме небезпека в методологічному плані повинна стояти на першому місці, з її аналізу повинне починатися дослідження проблеми безпеки як негативної визначеності небезпеки. Небезпека в даному аспекті виступає вихідною категорією аналізу безпеки. Коли ж небезпека як потенційний вплив активізується або підсилюється, то виникає загроза. Остання є активна форма небезпеки. Цим можна пояснити той факт, що майже

всі визначення безпеки, принаймні в економічній літературі, трактуються не через небезпеку, а за допомогою загроз, хоча в самих визначеннях слово «загроза» може не існувати, але воно практично завжди передбачається. Всі загрози виходять із різного роду джерел небезпеки. В свою чергу, небезпека - об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціально-економічний організм, у результаті якого йому може бути заподіяний будь-який збиток, шкода, що погіршує його стан, що надає його розвитку небажані динаміку або параметри (характер, темпи, форми й т.д.). Джерела небезпеки - це умови й фактори, які таять у собі й за певних умов самі по собі або в різній сукупності виявляють ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу. За своїм генезисом мають природне, техногенне й соціальне походження [1].

За ступенем ймовірності розрізняються реальна й потенційна небезпека. За характером адресної спрямованості й ролі суб'єктивного фактора у виникненні несприятливих умов можна виділити:

- виклик (сукупність обставин, необов'язково погрозливого характеру, але безумовно потребуючих реагування на них);
- ризик (можливість виникнення несприятливих і небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта);
- небезпека (цілком усвідомлювана, але не фатальна ймовірність нанесення шкоди кому-небудь, чому-небудь, обумовлена наявністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, що володіють вражаючими властивостями);
- загроза (найбільш конкретна й безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства й держави, а також національним цінностям і національному способу життя).

За рівнем (розмаху й масштабам можливих негативних наслідків) небезпеки можуть бути: міжнародні (глобальні й регіональні у складі регіонів миру), національні, локальні (або регіональні в змісті регіонів країни) і частки (фірм і особистості).

Сам термін «безпека» почав уживатися з 1190 року й означав спокійний стан духу людини, що вважали себе захищеним від будь-якої небезпеки. Однак у цьому значенні він не увійшов міцно в лексику народів Західної Європи й використався до XVII століття рідко. А у XVII-XVIII століттях практично у всіх країнах затверджується точка зору, що держава має своєю головною метою загальний добробут і безпека. У 20 столітті забезпеченню державної безпеки стало надаватися особливе значення, можна вважати одним з найбільш яскравих ознак одержавлення суспільства.

Діяльність по забезпеченню безпеки особистості, суспільства й держави виникає як соціальний феномен у ході вирішення протиріччя між такою об'єктивною реальністю, як небезпека й потреба розумної істоти, соціального індивідуума, соціальних груп і спільноти запобігти їй, локалізувати, усунути наслідки небезпеки.

В економічній літературі виділяють наступні види безпеки: національна безпека; національно-державна безпека; федеральна безпека; суспільна безпека і ін.

Слід зазначити, вперше на політичному рівні поняття «національна безпека» було вжито в 1904 р. у Посланні президента США Теодора Рузвельта конгресу США, в якому він обґрунтував необхідність використання військової сили у зоні майбутнього Панамського каналу для забезпечення інтересів національної безпеки країни [2]. В законодавстві Радянського Союзу з'явилося поняття «державної безпеки» (1934р.), а в Конституції СРСР 1936р. (стаття 14) серед функцій органів державної власті і управління визначалась «охорона державної безпеки». У Конституції СРСР 1977р. розділ 5 був цілком присвячений захисту і забезпеченню безпеки (ст.ст. 31,32), а ст. 73 у п.9 за союзною державою закріплювала функцію «забезпечення державної безпеки», Варто підкреслити, що союзна республіка в складі Радянського Союзу була позбавлена права забезпечення державної безпеки. Вона, згідно з Конституцією, тільки брала участь в цьому процесі. Не можливо також не звернути увагу й на те, що керівництво Радянського Союзу так і не дійшло до розуміння необхідності визначення економічної безпеки, бо вважало радянську економіку дуже ефективною, яка не піддається внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Врешті-решт, у сучасній Україні, а саме в ст. 17 Конституції України визначена необхідність здійснення безпеки різних сфер суспільного життя, у тому числі й економічної. У Концепції економічної безпеки (що була схвалена Верховною Радою України 16 січня 1997 р.) і яка є складовою національної безпеки віднесені, в тому числі, такі напрями державної політики в економічній сфері [3]:

- недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів та перетікання їх у тіньову економіку;
- контроль за експортно-імпоротною діяльністю, що спрямована на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника;
- боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів.

В економічній науці і практиці поки що немає одностайного визначення категорії «економічна безпека держави».

У Концепції економічної безпеки України вона розглядається як «спроможність національної економіки отримувати свій вільний, незалежний розвиток і утримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал держави за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій, здатність української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз». У роботі Г. Пастернака-Таранушенка зазначено, що економічна безпека – це стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців. У свою чергу, М. М. Єрмошенко вважає, що економічна безпека є ніщо інше, як такий стан економічного механізму держави, який характеризується збалансованістю і

стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери». Вітчизняні вчені В. Шлемко і І. Бінько вважають, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави. На думку В. Мунтіян, під економічною безпекою слід розуміти загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. [5]

Критичний аналіз наукових підходів дозволяє розуміти, що економічна безпека держави формується з різноманітної кількості взаємодіючих компонентів політичного, економічного і соціально-культурного характеру, які у результаті своєї ефективної діяльності під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів створюють умови для економічного зростання держави та покращення добробуту її суспільства. В науковому просторі до складових елементів економічної безпеки включаються такі: демографічна, екологічна, харчова, військова, ресурсна, енергетична, цінова, фінансова, політична, соціальна, кримінальна, медична, виробничо-технологічна, інфляційна, валютна, митна, зовнішньоекономічна, технологічна, сировинна, продовольча та тіньова економіка [2]. Отже, з огляду на те, які складові включають науковці до складу економічної безпеки, необхідно зауважити наступне. В усіх наведених елементах економічної безпеки автори використовують різнопланові критерії їх розподілу на складові. Тому на нашу думку, до економічної безпеки слід відносити тільки ті її складові, які містять лише економічні відносини або базуються на них: фінансова, сировинно-ресурсна, демографічна, інноваційно-технологічна. Найважливішим елементом економічної безпеки держави в сучасних умовах є фінансова безпека. Через створення потужної фінансової складової, в умовах існуючої геополітичної ситуації, Україні необхідно побудувати ефективний механізм захисту своїх національних інтересів.

Як економічна категорія економічна безпека держави втілює певну сукупність відносин і пов'язаних з ними заходів, що забезпечують здійснення економічного суверенітету, економічне зростання, підвищення добробуту населення в умовах наявності системи міжнародної економічної взаємозалежності. Вона є сукупністю економічних, соціальних, демографічних, екологічних, технологічних, науково-інформаційних відносин. Специфіка економічна безпека держави як категорії полягає в тому, що вона постійно вказує на рівень ефективності функціонування всіх структурних її елементів, що дає змогу вчасно виявити загрози і запобігти небезпеці нанесення збитків державі, економічній системі і національним економічним інтересам з метою забезпечення їх стабільного розвитку і зростання.

Економічна безпека держави має внутрішню матеріально-речову основу – досить високий рівень розвитку продуктивних сил, що здатний забезпечити важливу частку натуральних та вартісних елементів розширеного відтворення ВВП; внутрішню соціально-політичну основу – достатньо високий рівень

суспільної злагоди щодо довгострокових національних цілей, які дають можливість розробити і прийняти державну стратегію соціального та економічного розвитку.

Об'єкт економічної безпеки становить не лише держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість, її економічна система, а й суспільство, його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси, а також людина і громадянин, їхні конституційні права і свободи.

Суб'єктами забезпечення економічної безпеки в Україні є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, Прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, громадяни та об'єднання громадян України, які організують захист об'єктів безпеки [4].

Задля прийняття державними органами обґрунтованих рішень необхідно проводити моніторинг індикаторів економічної безпеки, який передбачав би передусім фактичне відстеження, аналіз і прогнозування важливих економічних показників. Особливу увагу слід зосередити на таких загальних індикаторах економічної безпеки: валовий внутрішній продукт (ВВП), темп інфляції, дефіцит бюджету, рівень безробіття, економічне зростання, рівень та якість життя, енергетична залежність, інтегрованість у світову економіку, сальдо експорту-імпорту, стан демографічних процесів, державний внутрішній та зовнішній борги, діяльність «тіньової економіки».

Серед сучасних факторів дестабілізації суспільно-економічних відносин особливе місце посідає тіньова економіка як системна загроза економічної безпеки держави. Аналіз та систематизація наукових поглядів до трактування поняття «тіньова економіка» дозволило сформулювати авторське твердження, яке, на нашу думку, є найбільш вичерпним. Тіньова економіка – це економічна діяльність юридичних та фізичних осіб, яка спрямована на отримання доходу та задоволення потреб людини, що характеризується неконтрольованими процесами виробництва, розподілу, обміну і споживання та не враховується офіційною статистикою. До структуроутворюючих елементів тіньової економіки належать складові (кримінальна, іллегальна, нелегальна, неформальна, неофіційна), види (зовнішня і внутрішня, навмисна і ненавмисна, одноосібна і колективна), форми (друга, сіра, чорна), групи (разова, сезонна, постійна) (рис.1).

Проблеми внутрішнього розвитку економіки України, динамічні зміни у глобальному економічному просторі та збільшення ступеня відкритості національної економіки викликають необхідність удосконалення методології оцінки рівня економічної безпеки держави з метою адекватного реагування на дестабілізуючі фактори.

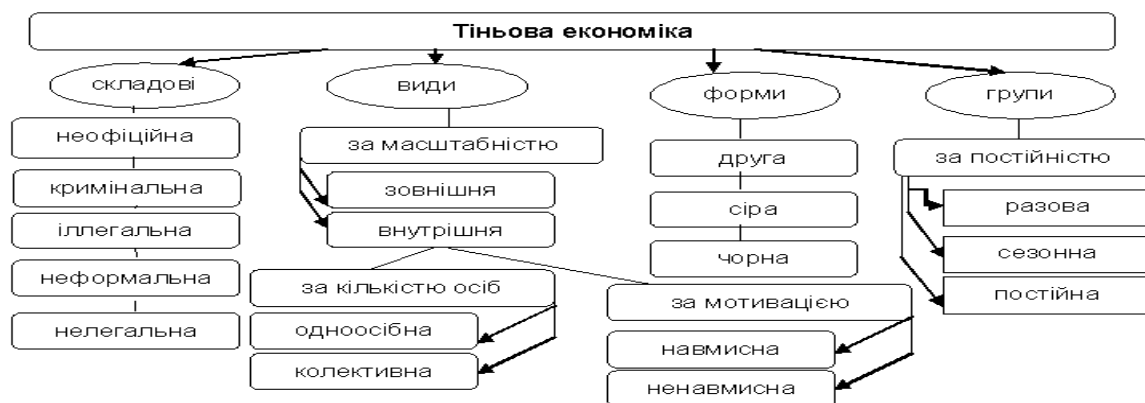

Рис. 1. Систематизація структуроутворюючих елементів тіньової економіки

Серед дестабілізуючих факторів тіньової економіки, що впливають на доходи бюджету слід відокремити: економічні (фінансова криза, високий рівень оподаткування), соціальні (низький рівень життя населення, високий рівень безробіття), правові (низький рівень оснащення правоохоронних структур, низький рівень правової культури, слабка підготовка робітників правоохоронних закладів), інституційні (корумпованість державних служб різноманітних владних структур, використання державного майно організаційних структур заради одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управлінцями) та фактори, що впливають на тіньову економіку: суб'єктивні (спад виробництва або криза у визначальних галузях економіки, недосконалість діючої моделі конкуренції), об'єктивні (існування соціально-активної групи людей яка свідомо порушує законодавства з метою отримання певних економічних вигод) (рис. 2).

Оцінити рівень впливу тіньової економіки можливо за допомогою різних методів. У світовій практиці існують безліч методів до оцінки рівня тінізації економіки. Перші дискусії щодо оцінки масштабів тіньової економіки розгорілись у працях Гутмана і Фейга. В сучасній економічній літературі виділяють структурні, інтегральні, спеціальні методи, методи специфічних індикаторів (прямі, непрямі), метод м'якого моделювання, метод сталих взаємозв'язків, метод прихованих змінних та метод, який заснований на відмінностях між статистичними даними оцінки ВВП за прибутками і витратами. Структурні та спеціальні методи направлені на забезпечення повної реєстрації тіньових економічних явищ для узагальнюючої характеристики всієї їх сукупності й окремих груп, виявлення і вивчення масових статистичних закономірностей. До методів специфічних індикаторів відносять

прямі – методи відкритої перевірки (ревізія, опитування) та непрямі – аналіз розбіжностей даних статистики, метод за показниками зайнятості, монетарні методи. Прямі методи засновані на контактах або спостереженнях за людьми чи підприємствами з метою збору прямої інформації про неопритулений прибуток; перебувають у компетенції спеціально створених контролюючих органів та за допомогою них виявляються порушення валютного, митного, банківського, податкового, антимонопольного законодавств, торгівлі, пожежної безпеки, санітарних норм. Непрямі методи визначають розмір прихованої економіки, вимірюючи «сліди», які залишає офіційна статистика, та переважно використовують дані макроекономіки. Проте вони дають, як правило, завищену оцінку тіньової економіки.

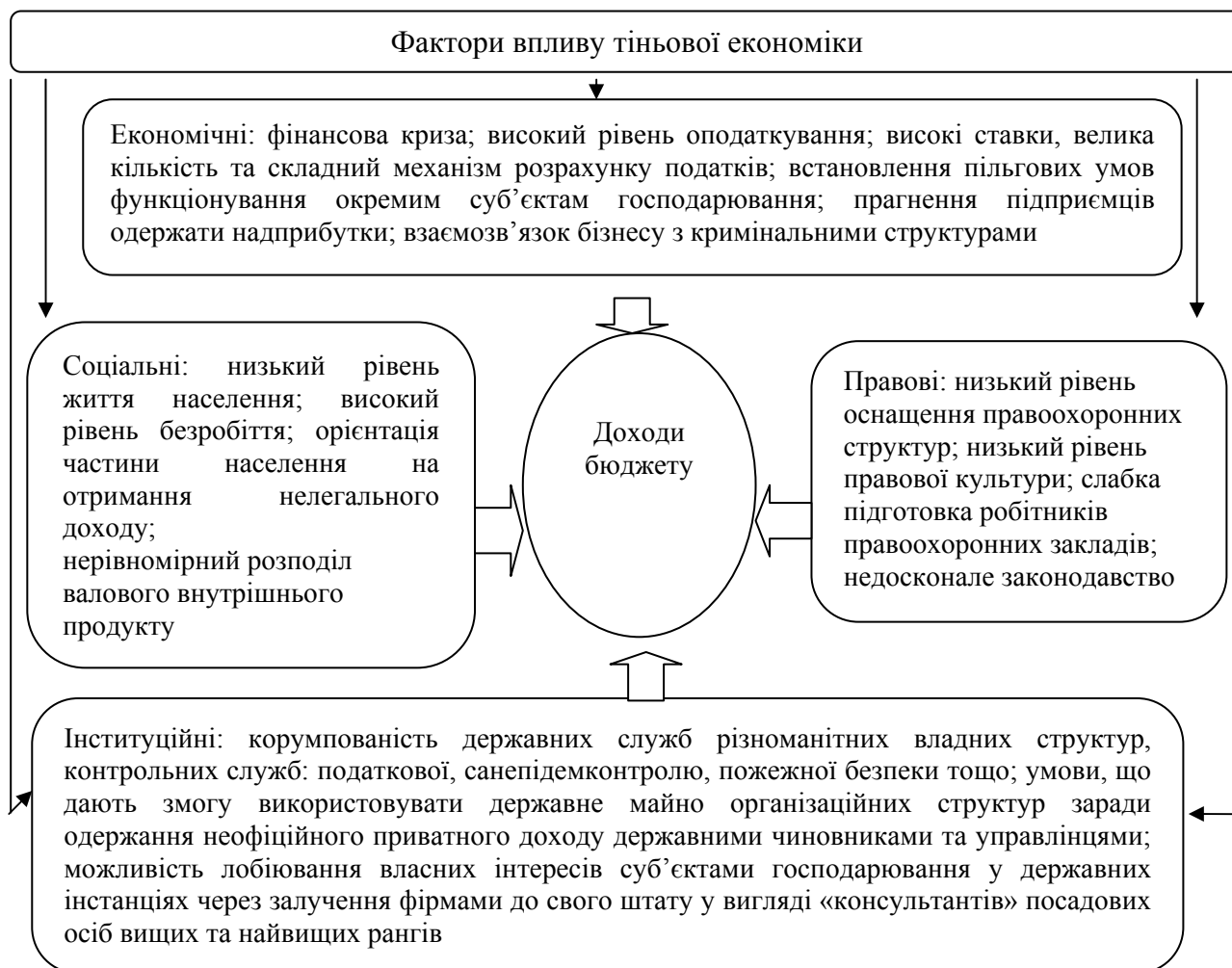

Рис. 2. Фактори впливу тіньової економіки на доходи бюджету

Метод прихованих змінних передбачає побудову моделі, яка враховує велику кількість як детермінантів, так і індикаторів тіньової економіки. Самі фіктивні змінні використовуються як протилежність детермінуючим змінним, які показують рівень кількісного показника тінзації економіки регіону. Метод сталих взаємозв'язків – це визначення обсягів тіньової економіки як різниці між реальним, з урахуванням тіньової економіки, і офіційним ВВП. Метод м'якого

моделювання полягає у виділенні сукупності чинників, що визначають тіньову економіку, розрахунок її відносних обсягів.

До основних методів, що використовуються в країнах з ринковою економікою для оцінки параметрів кримінальних форм прихованої економічної діяльності належать: метод специфічних індикаторів (прямих чи непрямих), структурний метод, метод м'якого моделювання, експертні методи, змішані методи.

Таблиця 1

Вихідні показники для оцінки впливу рівня тінізації економіки на доходи Зведеного бюджету [9,10]

Показник	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи Зведеного бюджету млрд. грн., всього, в т. ч.:	75,3	92,5	134,2	171,8	219,9	297,9	288,6	314,4	398,3	445,5
Податкові надходження млрд. грн., в т. ч.:	54,4	65,1	98,2	125,1	161,2	227,2	208,1	234,5	334,6	360,4
податок на прибуток підприємств	13,3	16,2	23,5	26,1	34,3	48	33,2	40,2	55,0	55,7
податок на додану вартість	12,7	16,7	34	50,3	59,4	92,1	84,6	86,5	130,2	139,0
податок на доходи фізичних осіб	13,5	13,2	17,3	22,9	34,7	45,9	44,4	50,9	60,1	68,2
Неподаткові надходження, млрд. грн., в т. ч.:	18,2	23,6	31,8	41,2	48,6	60,5	73,8	73,6	59,7	81,1
доходи від власності і підприємницької діяльності	5,2	6,5	10,9	12,7	13,2	22,3	32,6	30,5	17,5	33,0
надходження від штрафів та фінансових санкцій	0,3	0,4	0,4	0,52	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
адміністративні збори та платежі	1,3	1,7	2,2	2,4	2,9	3,0	2,6	2,5	4,8	7,1
власні надходження бюджетних установ	7,6	11,6	11,0	15,1	21,1	20,6	26,0	28,6	31,1	34,3
інші неподаткові надходження	3,8	3,5	7,5	9,8	11,4	14,6	12,7	12,0	6,4	6,7
Надходження від операції з капіталом, млрд. грн.	1,8	2,5	2,8	3,3	6,4	6,9	3,8	3,2	2,4	3,1
Цільові фонди, млрд. грн.	-	-	1,3	2,2	3,7	3,3	2,3	2,8	1,2	0,9
Інші надходження, млрд. грн.	0,9	1,3	0,1	0	0	0	0,6	0,3	0,4	0,0
ВВП, млрд. грн.	267,3	345,1	441,5	544,2	720,7	948,1	913,3	1082,6	1316,6	1408,9
Рівень тінізації економіки, у % до ВВП	39,0	28,0	29,0	30,0	28,0	34,0	39,0	38,0	34,0	34,0

Слід відмітити, що зарубіжні вчені такі як: Петерсен, Дель Бока, Кейген, Гутман, Танзі, Кауфман, Каліберд, Ласкі більше схиляються до вивчення

непрямих методів для застосування їх при визначенні рівня тінізації економіки. Найбільш поширеними серед них є підхід, заснований на відмінностях між статистичними даними оцінки валового внутрішнього продукту за доходами і витратами, метод оцінки офіційної та фактичної робочої сили в економіці, операційний підхід, метод обліку споживання електрики [6-8].

В Україні рівень тінізації економіки обчислюється на основі декількох методів: фінансовий, монетарний методи, метод «витрати населення – роздрібна торгівля», електричний метод.

У розрізі дослідження оцінити вплив рівня тінізації економіки на доходи бюджету можливо шляхом застосування економіко-математичних методів кореляційно-регресійного аналізу. Вихідні показники для оцінки впливу рівня тінізації економіки на доходи Зведеного бюджету України за період 2003-2012 рр. (табл.1). В цілому за період 2003-2012 рр. відбулось поступове зростання доходів Зведеного бюджету з 75,3 млрд. грн. до 445,5 млрд. грн. та ріст тінізації економіки з 28% до 34% ВВП [9,10]. Різкий ріст рівня тінізації економіки в 2009-2010 рр. привів до спаду податкових надходжень, операцій з капіталом, цільових фондів, інших надходжень. Дана тенденція вказує на ухилення суб'єктів господарювання від сплати податків. За результатами проведеного аналізу спостерігається наступна тенденція: при поступовому зростанні рівня тінізації економіки відбувалось поступове зростання доходів Зведеного бюджету в цілому та у розрізі його складових, а при значному зростанні рівня тінізації економіки спостерігалось різке зниження доходів Зведеного бюджету.

Для приведення даних у порівняльну форму надамо інформацію щодо обсягу доходів Зведеного бюджету, обсягів податкових та неподаткових надходжень до бюджету, податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб у % до ВВП. Зростання рівня тінізації економіки зумовлювало зменшення доходів бюджету за рахунок зменшення неподаткових надходжень, податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб, надходжень від операцій з капіталом та обсягу цільових фондів.

Внаслідок вище зазначеного доцільно розрахувати обсяг недоотриманих доходів Зведеного бюджету з урахуванням рівня тінізації економіки та коефіцієнтів впливу на доходи бюджету за наступною формулою:

$$T_{lt} = \sum_{i=1}^n (T_{it} \cdot I_t \cdot \kappa_{it}), \quad (1)$$

де T_{lt} – недоотримані доходи Зведеного бюджету; T_{it} - фактичні доходи бюджету у розрізі його складових (податкові надходження, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, неподаткові надходження, від операцій з капіталом, обсяг цільових фондів); I_t - рівень тінізації економіки у t-ому році, κ_{it} - коефіцієнт впливу рівня тінізації економіки на доходи бюджету у розрізі складових (коефіцієнт впливу оцінено на основі кореляційно-регресійного аналізу).

Кореляційний взаємозв'язок між рівнем тінізації економіки та складовими доходів Зведеного бюджету за період 2003-2012 рр., у відсотках ВВП. Вплив на податкові надходження дорівнює 0,112, на податок на додану вартість - 0,67, на податок на прибуток підприємств - 0,55, на податок на доходи фізичних осіб - 0,71, на неподаткові надходження - 0,57, на надходження від операцій з капіталом - 0,54, на обсяг цільових фондів - 0,58.

На основі запропонованої формули (1) виникає можливість розрахувати суму недоотриманих доходів Зведеного бюджету України у розрізі його складових, що представлено в таблиці 2. Згідно розрахунків протягом періоду 2003-2012 рр. найбільший обсяг недоотриманих доходів Зведеного бюджету у розрізі його складових становлять: податкові надходження – 78,08 млрд. грн. (податок на прибуток підприємств – 64,40 млрд. грн., податок на додану вартість – 160,52 млрд. грн., податок на доходи фізичних осіб – 89,94 млрд. грн.

У складі неподаткових надходжень найбільший обсяг недоотриманих доходів займають доходи від власності і підприємницької діяльності - 28,70 млрд. грн. та власні надходження бюджетних установ – 17,96 млрд. грн.

Скоригований показник доходів бюджету (**T_{ri}**) матиме наступний вигляд:

$$T_{ri} = \sum_{i=1}^n (T_{it} + T_{lt}), \quad (2)$$

У роботі розраховано скоригований показники доходів Зведеного бюджету (згідно формули 2) в цілому та у розрізі складових (податкові надходження, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, неподаткові надходження, від операцій з капіталом, обсяг цільових фондів). Отримані результати представлені в таблиці 3. Якщо врахувати теоретичні припущення на основі запропонованого методичного підходу доходи зведеного бюджету України за 2012 р. складають 461,71 млрд. грн., у тому числі податкові надходження 375,48 млрд. грн., неподаткові надходження - 81,51 млрд. грн., операції з капіталом – 6,54 млрд. грн., цільові фонди – 1,06 млрд. грн.

1. На основі методу екстраполяції зроблено прогнозування недоотриманих доходів Зведеного бюджету на 2013-2015 рр. (табл. 4). До 2015 року прогнозується зростання недоотримання податкових надходжень (19,27 млрд. грн.), неподаткових надходжень (0,58 млрд. грн.), надходжень від операцій з капіталом (0,79 млрд. грн.), обсягу цільових фондів (0,31 млрд. грн.). Результати прогнозування підтверджуються експертами щодо погіршення фінансової стабільності держави, секвестрування реальних доходів бюджету на наступні три роки внаслідок рецесії економіки України та збільшення впливу рівня тінізації. Тому виникає необхідність у посиленні заходів боротьби в Україні з тіньовою економікою за наступними напрямками: підвищення рівня економічної безпеки держави та моніторингу відмивання грошей, розроблення та запровадження щорічних програм з легалізації економіки, контроль за виконання законодавства, зниження рівня бюрократизації та збільшення

Таблиця 2

Недоотримані доходи Зведеного бюджету (Таблиця 1) у розрізі складових за період 2003-2012 рр., млрд. грн.

Показник	Роки										Всього
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Доходи зведеного бюджету	3,10	2,73	4,26	5,66	7,22	11,61	11,68	12,58	14,96	16,21	90,00
Податкові надходження , в т. ч.:	2,61	2,24	3,50	4,62	5,56	9,51	9,99	10,97	14,00	15,08	78,08
податок на прибуток підприємств ,	2,88	2,52	3,78	4,34	5,33	9,05	7,18	8,47	10,37	10,50	64,40
податок на додану вартість	3,31	3,13	6,60	10,10	11,13	20,95	22,07	21,99	29,62	31,62	160,52
податок на доходи фізичних осіб	3,74	2,63	3,56	4,88	6,90	11,09	12,30	13,74	14,52	16,48	89,84
Неподаткові надходження	0,11	0,10	0,14	0,19	0,21	0,32	0,45	0,44	0,32	0,43	2,72
доходи від власності і підприємницької діяльності	0,91	0,82	1,42	1,72	1,67	3,43	5,74	5,23	2,69	5,06	28,70
надходження від штрафів та фінансових санкцій	0,04	0,03	0,04	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,15
адміністративні збори та платежі	0,25	0,24	0,32	0,37	0,41	0,51	0,51	0,49	0,83	1,23	5,15
власні надходження бюджетних установ	0,76	0,83	0,82	1,16	1,52	1,79	2,60	2,79	2,71	2,99	17,96
інші неподаткові надходження	0,33	0,22	0,49	0,66	0,71	1,11	1,11	1,01	0,48	0,51	6,62
Надходження від операцій з капіталом	0,36	0,36	0,41	0,50	0,91	1,20	0,76	0,62	0,42	0,54	6,07
Цільові фонди			0,20	0,34	0,54	0,58	0,47	0,55	0,21	0,16	3,06
Інші надходження	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,00	0,08

Таблиця 3

Скоригований показник доходів Зведеного бюджету (**Тьрві**) за період 2003-2012 рр., млрд. грн.

Показник	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи зведеного бюджету	78,40	95,23	138,46	177,46	227,12	309,51	300,28	326,98	413,26	461,71
Податкові надходження , в т. ч.:	57,01	67,34	101,70	129,72	166,76	236,71	218,09	245,47	348,60	375,48
податок на прибуток підприємств ,	16,18	18,72	27,28	30,44	39,63	57,05	40,38	48,67	65,37	66,20
податок на додану вартість	16,01	19,83	40,60	60,40	70,53	113,05	106,67	108,49	159,82	170,62
податок на доходи фізичних осіб	17,24	15,83	20,86	27,78	41,60	56,99	56,70	64,64	74,62	84,68
Неподаткові надходження	18,26	23,69	31,81	41,42	48,81	60,79	74,33	74,01	60,06	81,51
доходи від власності і підприємницької діяльності	6,11	7,29	12,29	14,44	14,86	25,77	38,35	35,73	20,22	38,03
надходження від штрафів та фінансових санкцій	0,34	0,40	0,44	0,56	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу	1,53	1,90	2,46	2,77	3,27	3,49	3,11	3,00	5,60	8,36
власні надходження бюджетних установ	8,37	12,39	11,82	16,28	22,63	22,35	28,57	31,40	33,78	37,29
інші неподаткові надходження	4,09	3,73	8,00	10,45	12,15	15,70	13,80	12,96	6,86	7,19
Надходження від операцій з капіталом	2,16	2,86	3,21	3,80	7,31	8,10	4,56	3,82	2,82	3,64
Цільові фонди	-	-	1,50	2,54	4,24	3,88	2,77	3,35	1,41	1,06
Інші надходження	0,92	1,32	0,10	0,00	0,00	0,00	0,61	0,31	0,41	0,00

прозорості діяльності органів державної влади, удосконалення правової бази з метою детінізації економіки.

Таблиця 4

Прогнозування недоотриманих доходів зведеного бюджету

Показник	Рік		
	2013	2014	2015
Доходи зведеного бюджету млрд. грн., всього, в т. ч.:	17,920	19,542	21,164
податкові надходження млрд. грн.	16,205	17,732	19,258
неподаткові надходження, млрд. грн.	0,495	0,536	0,577
надходження від операції з капіталом, млрд. грн.	0,744	0,769	0,794
цільові фонди, млрд. грн.	0,329	0,317	0,305
інші надходження, млрд. грн.	0,000	-0,001	-0,003

Висновки. «Тіньова економіка» має значний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Ігнорування такого багатогранного й суперечливого явища, як «тіньова економіка», призводить до значних помилок при визначенні макроекономічних показників, до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, до тактичних і стратегічних прорахунків під час прийняття відповідних рішень у забезпеченні економічної безпеки держави. Внаслідок того, що «тіньова економіка» істотно впливає на всі сторони економічної діяльності держави, на політичне й суспільне життя кожної людини, відбувається хронічне недоотримання доходів бюджету. На кожному конкретно-історичному етапі соціально-економічного розвитку для забезпечення економічної безпеки необхідно використання особливих методів та засобів, застосування специфічних механізмів та існування відповідної системи спеціальних органів держави.

Результати дослідження підтверджують негативний вплив тінізації економіки на обсяг доходів зведеного бюджету України, що в свою чергу унеможливорює створення ефективної системи забезпечення економічної безпеки держави та стримує соціально-економічний розвиток українського суспільства. Створення ефективних механізмів з детінізації економіки є нагальною необхідністю сучасного розвитку України.

Література:

2. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. - К. : Знання України, 2011. - 299 с.
3. Геєць В.М., Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк. – Х., 2011. – 240 с.
4. Концепція економічної безпеки України. – К.: ІЕП НАНУ, 1998. – 28 с.
5. Куркін М.В. Контроль та захист економічної безпеки діяльності підприємств : Навч. пос. / М.В. Куркін, В.Д. Понікаров, Д.В. Назаренко - Х.: Інжек, 2010. – 297 с.
6. Шлемко В. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Шлемко, І. Бінько ; Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т стратегічних досліджень. - К. :, 1997. - 143 с.
7. Schneider F. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? [Текст] / F. Schneider // Brand-staetter H., Güth W.: Essays on Economic Psychology. – Berlin: Springer Publishing Company. – 1994. – P. 193–212.

8. Friedman M. The Drug War as a Socialist Enterprise [Текст] / Milton Friedman // Friedman and Szasz on Liberty and Drugs / Edited by A. S. Trebach, K. B. Zeese. Washington: The Drug Policy Foundation. – 1992. – P. 223–236.
9. Thomas J. Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? [Текст] / J. Thomas // The Economic journal. – 1999. – p. 387.
10. Бюджетний моніторинг [Електронний ресурс]: Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/556/>. – Назва з екрану.
11. Рівень тінізації економіки України [Електронний ресурс]: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>. – Назва з екрану.

ГЛАВА 1.23. ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Сіднєва Ж.К.

к.е.н., доцент

Національний університет харчових технологій

Активний розвиток інтеграційних зв'язків, становлення України як повноправного учасника міжнародних економічних відносин об'єктивно вимагають забезпечення національної безпеки країни та захисту її національних інтересів. Головною складовою, фундаментом та матеріальною основою національної безпеки є економічна безпека, яка надає реальні можливості для стабільного розвитку країни, гарантує її незалежність.

Однією із найважливіших складових економічної безпеки держави є продовольча безпека, яка гарантує соціальну стабільність у суспільстві, доступність якісних продуктів харчування та стійкий економічний розвиток. В умовах глобалізації саме проблема забезпечення продовольчої безпеки стає першочерговою і життєво важливою, на її вирішення спрямовані зусилля всіх країн світу. Ця проблема визнана ключовою Організацією Об'єднаних Націй. На Конференції ООН зі стійкого розвитку (20-22 червня 2012 року) у Ріо-де-Жанейро, оголошено ініціативу ліквідації проблеми голоду, на основі якої була сформована програма побудови майбутнього вільного від голоду [1].

В Законі України «Про основи національної безпеки України» відмічається, що забезпечення продовольчої безпеки є одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України в економічній сфері (стаття 8) [2]. З цих позицій актуальним є формування такої моделі продовольчої безпеки, яка сприятиме забезпеченню країни безпечними та якісними продуктами харчування, стабільності вітчизняного виробництва продуктів харчування, обсяги якого достатні для забезпечення продовольчої незалежності держави.

Питання забезпечення продовольчої безпеки почали активно досліджуватися у другій половині ХХ століття. Так, у 1982 р. в Радянському Союзі було розроблено та прийнято широкомасштабну Продовольчу програму СРСР, яка не була виконана повністю. Треба підкреслити, що серед фахівців немає єдиної думки щодо сутності продовольчої безпеки, але принципові

положення домінують у їх більшості. Різні аспекти продовольчої безпеки розглядаються в працях І.І. Лукінова, П.П. Борщевського, Г.О. Колесніка, П.Т. Саблука, Г.М. Калетніка, Т.Л. Мостенської, І.В. Федулової, Л.В. Дейнеко, С.М. Кваші, Ю.Я. Лузана, В.Я. Месель-Веселяка, О. І. Гойчук, М. Й. Хорунжого, М. А. Хвесика та інших. Сутність продовольчої безпеки України розкривається у низці нормативно-законодавчих актів, в основу яких покладено загальносвітові підходи з урахуванням національних економічних можливостей. В проекті Закону України «Про продовольчу безпеку України», продовольча безпека трактується як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну й економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність [3].

Проблема продовольчої безпеки є досить складною і багаторівневою, тому повинна розглядатися і вирішуватися на різних взаємопов'язаних ієрархічних рівнях. За масштабами виділяють міжнародний (світовий) рівень, міждержавний та державний (національний), який, в свою чергу, має рівні нижчого порядку (регіон, область, домогосподарський (персональний)). Оптимальний варіант забезпечення продовольчої безпеки досягається за умови узгодженості дії суб'єктів усіх рівнів.

Стан продовольчої безпеки на державному рівні є важливою умовою збереження суверенітету країни, незалежності її внутрішньої та зовнішньої політики. Треба підкреслити, що підходи до вирішення продовольчої безпеки в розвинених країнах світу та тих, що розвиваються, мають суттєві відмінності. У розвинених країнах її вирішення має загальнодержавне значення, передбачає всебічний розвиток галузей національного агропромислового комплексу, підвищення соціальних стандартів та рівня життя населення. Наприклад, США і Франція мають 100 % самозабезпечення продовольством. Країни, що розвиваються використовують як власні можливості забезпечення населення продуктами харчування, так і різні види допомоги інших країн і міжнародних організацій. Сьогодні в Україні стан продовольчої безпеки не в повній мірі відповідає рівню розвинених країн, що обумовлено недостатньою платоспроможністю населення та зростанням цін на продукти харчування. Але позитивні зрушення, які відбуваються останнім часом в галузях агропромислового комплексу, сприяли стабільному забезпеченню внутрішнього ринку харчовими продуктами та дали можливість нарощувати експортний потенціал. Так, за 2010-2012 рр. загальний приріст валової продукції сільського господарства становив 12,8 %, у харчовій промисловості – 4,5 %. Понад 80 % харчових продуктів, які споживають українці, вироблено в Україні, що згідно зі світовими нормативами є достатній рівнем.

Стан продовольчої безпеки оцінюється на основі якісних або кількісних критеріїв (індикаторів). Критерій – це ознака, на підставі якої і здійснюється оцінка. У свою чергу, критерії характеризуються відповідними показниками-індикаторами, які є числовим відображенням ознаки, за якою проводиться

оцінка рівня забезпечення продовольчої безпеки. Причому важливе значення мають не стільки самі показники, скільки їхні граничні (порогові) значення, недотримання яких призводить до небезпечної ситуації у сфері продовольчої безпеки і потребує своєчасної реакції уряду.

Експерти Комітету з світової продовольчої безпеки (CFS), що працює під егідою ФАО, рекомендують такі показники-індикатори оцінювання рівня продовольчої безпеки: глобальні, що застосовуються для вимірювання рівня продовольчої безпеки у світі та індивідуальні, які рекомендовані для окремої країни. Вітчизняні фахівці виділяють різні критерії продовольчої безпеки країни.

Вчені НАН України до основних критеріїв, які характеризують продовольчу безпеку, відносять [4, с. 40-41]: ступінь задоволення фізіологічних потреб у компонентах та енергетичному складі харчового раціону; відповідність харчового раціону обмеженням за вмістом у продуктах шкідливих для здоров'я речовин; рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення, включаючи спецспоживачів; ступінь залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпорتنих поставок; розміри стратегічних та оперативних продовольчих запасів у зіставленні з нормативними потребами.

У проекті «Національної доктрини продовольчої безпеки України» передбачена система показників продовольчої безпеки та критерії їх оцінки у сфері споживання; у сфері виробництва і національної конкурентоспроможності; у сфері організації управління, які використовуються для визначення рівня продовольчої безпеки.

Постановою Кабінету Міністрів України (від 05.12.2007 р. № 1379) затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [5]. Згідно цієї методики основними індикаторами продовольчої безпеки є:

- 1) добова енергетична цінність раціону людини;
- 2) достатність споживання окремого продукту;
- 3) достатність запасів зерна у державних ресурсах;
- 4) економічна доступність продуктів харчування;
- 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- 6) ємність внутрішнього ринку, окремих продуктів;
- 7) продовольча незалежність за окремим продуктом.

З метою оцінки сучасного стану продовольчої безпеки країни досліджено основні індикатори продовольчої безпеки.

1. Добова енергетична цінність раціону людини. У міжнародній статистиці добова енергетична цінність раціону вимірюється добовою калорійністю харчування. Виділяються три рівні добового споживання людиною енергії в процесі життєдіяльності: достатній (2500-3000 ккал); недостатній (1500-2500 ккал); критичний (менше 1500 ккал) В Україні за калорійністю та якісним складом раціону харчування протягом останніх років подолано нижню межу енергетичної цінності добового душевого раціону харчування (2500 ккал), і далі цей показник продовжує зростати (рис.1). В той

же час рівня калорійності 1990 р. ще не досягнуто (3597 ккал). Так, у 2012 р. він складав лише 83 % від рівня 1990 року, але перевищував граничний критерій на 18,2 %.

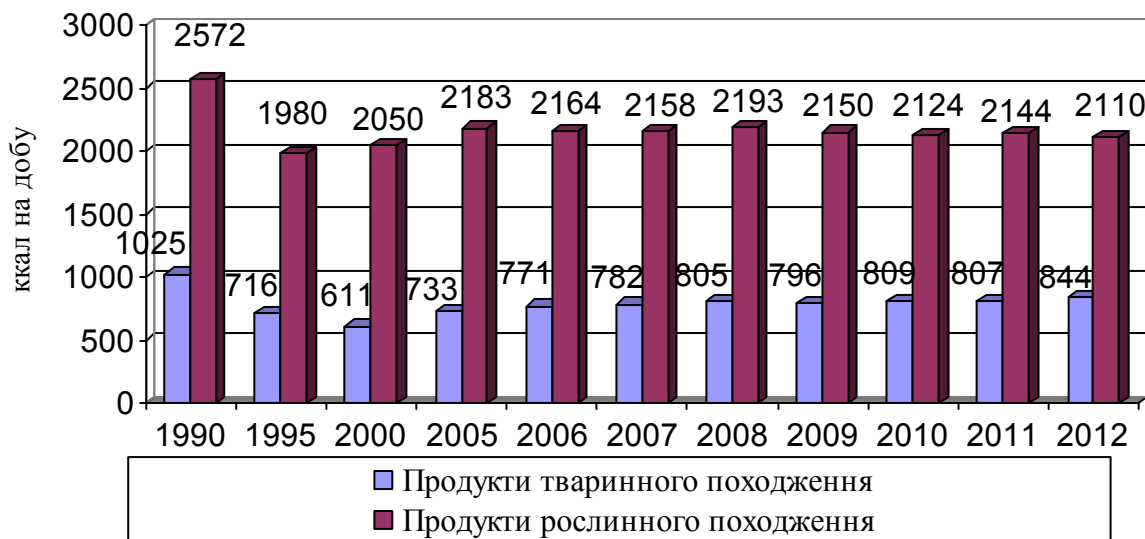

Рис. 1. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населення України у розрахунку на одну особу

Джерело: побудовано за [6, 7]

При цьому, як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали із продукцією рослинного походження. Так, тільки понад 28,0 % середньодобового раціону у 2012 р. забезпечувалось за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у два рази нижче за встановлений пороговий критерій. Треба підкреслити, що деяке зростання останніми роками калорійності спожитих продуктів відбувається на фоні загального зниження вмісту основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування (протеїну, кальцію, заліза та інших). Споживання у складі харчових продуктів протеїну у 2012 р. порівняно з 2000 р. зросло на 10 %, жирів – на 35,7 %, кальцію – на 11,3 %, заліза – на 10,9 %. Ситуація, яка склалася з якістю харчування свідчить про неоптимальну і нестабільну його структуру, зокрема, скорочення білків тваринного походження, низьку забезпеченість вітамінами. І це при тому, що витрати на придбання продовольства ще значні (понад 50,0 %). Отже, за індикатором, який відображає добову енергетичну цінність раціону харчування людини, продовольчої безпеки ще не досягнуто.

2. Достатність споживання окремого продукту. З методологічної точки зору особливе значення має індикатор достатності споживання окремого продукту, який дозволяє оцінити рівень споживання людиною основних продуктів харчування. Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування однією особою протягом року відповідає раціональній нормі споживання.

Аналіз індикатора достатності споживання свідчить, що у 2012 р. фактичне споживання по більшості основних продуктах харчування відповідає раціональним нормам (табл. 1).

Таблиця 1

Споживання основних продуктів харчування населенням України
(на особу на рік, кг)

Найменування	Раціональні норми споживання	Фактичне споживання продуктів харчування за роками					Індикатор достатності споживання	
		2000	2005	2010	2011	2012	2011	2012
М'ясо та м'ясопродукти	80	32,8	39,1	52,0	51,2	54,4	0,64	0,68
Молоко та молочні продукти	380	199,1	225,6	206,0	204,9	214,9	0,54	0,57
Яйця, шт.	290	166,0	238,0	290,0	310,0	307,0	1,07	1,06
Хліб та хлібопродукти	101	124,9	123,5	111,0	110,4	109,4	1,09	1,09
Картопля	124	135,4	135,6	96,0	139,3	140,2	1,12	1,13
Овочі та баштанні	161	101,7	120,2	105,0	162,8	163,4	1,01	1,02
Плоди, ягоди, виноград	90	29,3	37,1	68,0	52,6	53,3	0,58	0,6
Риба, рибні продукти	20	8,4	14,4	12,0	13,4	13,6	0,67	0,68
Цукор	38	36,8	38,1	32,0	38,5	37,6	1,01	0,99
Олія	13	9,4	13,5	14,6	13,7	13,0	1,05	1,0

Джерело: розраховано за [6, 7]

Дослідження індикатора достатності споживання свідчить про невідповідність споживання населенням України раціональним нормам по м'ясу та м'ясопродуктам (68,0 % від норми), молока та молочних продуктів (57,0 %), плодів, ягід та винограду (60,0 %), риби і рибних продуктів (68,0 %). Ця ситуація не може бути пояснена низькими обсягами виробництва, адже рівень самозабезпечення по цих продуктах досить високий. Лише за такими продуктами як хліб і хлібопродукти, картопля, яйця фактичне споживання перевищило раціональну норму. Споживання овочів та баштанних, цукру та олії було в межах раціональних норм. Така структура споживання є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів.

Негативною тенденцією є відставання фактичного споживання від раціональних норм по молоку і молокопродуктах (на 43,0 %), м'ясу і м'ясопродуктах (на 32,0 %), плодах, ягодах і винограду (на 40,0 %), рибі та рибопродуктах (на 32,0 %). Особливо критичним є споживання молока і молокопродуктів; плодів, ягід і винограду, рівень їх споживання не досягає мінімальних норм. Тобто, за індикатором достатності споживання основних продуктів харчування необхідного рівня забезпечення продовольчої безпеки не досягнуто.

3. Достатність запасів зерна у державних ресурсах. Згідно з рекомендаціями ФАО, продовольча безпека країни може оцінюватися за питомими обсягами зерна і розміру його стратегічних запасів. Цей підхід є загально визнаним для поточних оцінок і прогнозів на макрорівні і використовується як уніфікована база для проведення аналітичних співставлень та аналізу. Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки передбачено індикатор достатності запасів зерна у державних ресурсах, який характеризує співвідношення обсягів продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання.

В Україні на початок 2012 р. у державному продовольчому резерві знаходилося майже 1,6 млн. т продовольчого зерна, а обсяг внутрішнього

споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно становив 6,7 млн. т, тобто індикатор достатності запасів зерна складав 24 %. При тому, що граничним (пороговим) значенням цього індикатора, згідно проекту Закону «Про продовольчу безпеку України», вважається його 17-відсотковий рівень, що відповідає 60 дням споживання [3]. Отже, це завдання формування продовольчої безпеки виконується повністю.

4. Економічна доступність продуктів харчування. Даний індикатор характеризує можливість отримання всіма верствами населення продуктів харчування в необхідних обсягах і асортименті відповідно до фізіологічних норм, існуючої системи цін, рівнів доходів. Цей індикатор визначається відношенням витрат населення на харчування за рік до загальних витрат. У середньому українські споживачі витрачають на продукти харчування понад 50,0 % сукупних витрат [5].

Останнім часом намітилась тенденція зменшення витрат на продовольчі товари з 67,9 % у 2000 р. до 54,6 % у 2012 р., при збільшенні витрат на непродовольчі товари та послуги (з 25,4 % у 2000 р. до 35,4 у 2012 р.). Це дає підстави стверджувати про позитивні зрушення у структурі сукупних споживчих видатків домогосподарств). У 2012 р. індикатор доступності продуктів харчування становив 53,2 %, при його граничному (пороговому) значенні – 60,0 %, а в країнах ЄС та США він складає 15,0-20,0 %.

У загальній структурі витрат домогосподарств на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на м'ясо і м'ясопродукти, хліб і хлібопродукти, молоко і молочні продукти, овочі. Споживання продуктів населення значною мірою залежить від рівня цін на них. З підвищенням цін на продукти харчування зростають загальні витрати на придбання харчування. Як свідчать статистичні дані, останніми роками індекси споживчих цін продуктів харчування випереджали індекси споживчих цін та реальних доходів населення (рис. 2).

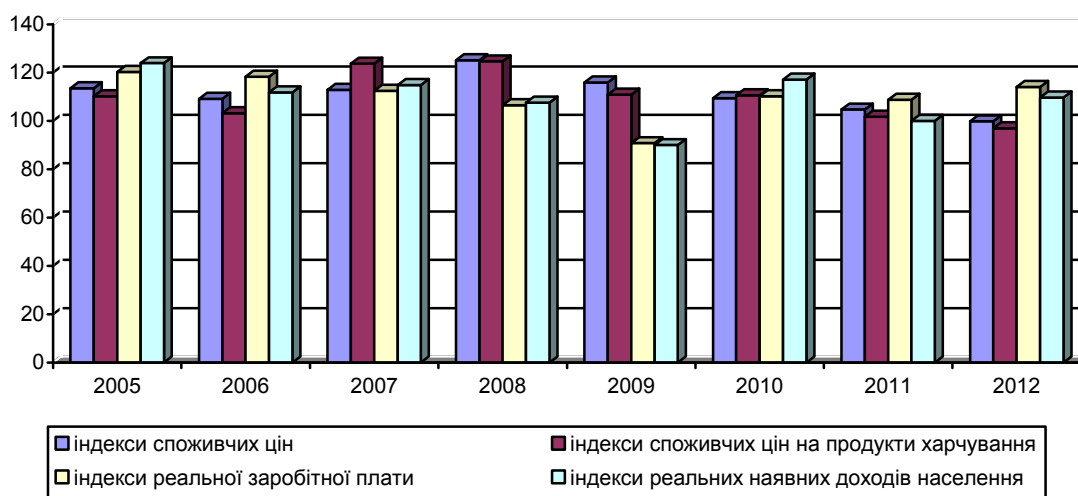

Рис.2. Індекси споживчих цін, реальної заробітної плати та доходів населення, %

Джерело: побудовано на основі [6, 7, 8]

У зв'язку із зростанням цін, населення стало споживати менше продуктів харчування високої якості та з кращими споживчими властивостями, але які мають і більш високу ціну.

5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами. Продовольча безпека країни характеризується можливістю фізичного та економічного доступу соціальних груп, сімей та окремих споживачів до продовольства. З метою вивчення питання витрат на харчування різними верствами населення досліджується індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами, який характеризує співвідношення між вартістю харчування 20 % домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20 % домогосподарств з найменшими доходами.

Коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами у 2010-2012 рр. становив 1,6 проти 1,3, що свідчить про посилення диференціації соціальних груп за показником витрат на продукти харчування. Соціальні групи населення з різним рівнем загальних доходів мають і різний рівень споживання продуктів харчування. Домогосподарства з най більшими доходами споживають більше харчових продуктів (окрім картоплі), ніж домогосподарства з найменшими доходами. Найбільша різниця між вищими і нижчими квінтільними групами спостерігається по м'ясу і м'ясопродуктах (в 1,8 рази), молоко і молокопродуктах (в 1,6 рази), рибі і рибопродуктах (1,6 рази), овочах та фруктах (в 1,39 рази) та фруктах (в 2,2 рази), що свідчить про суттєве порушення структури харчування у значної частини населення. Отже, диференціація між домогосподарствами найменш і найбільш забезпеченими зберігається (табл. 2).

Таблиця 2

Диференціація обсягів продовольчого споживання
(в середньому на місяць на особу, кілограмів)

	Споживання за квінтільними (20 %) групами в залежності від розміру сукупних доходів				Співвідношення вищого і нижчого квінтилів	
	перший квінтиль (нижчий)		останній квінтиль (вищий)			
	2011	2012	2011	2012	2011	2012
	М'ясо і м'ясопродукти	3,7	3,7	7,0	6,6	1,90
Молоко і молокопродукти	14,5	15,0	24,1	24,0	1,67	1,6
Яйця (шт.)	17,0	18,0	23,0	22,0	1,29	1,23
Риба і рибопродукти	1,3	1,3	2,2	2,1	1,70	1,62
Цукор	2,6	2,6	3,6	3,4	1,39	1,31
Олія та інші рослинні жири	1,6	1,7	2,0	1,8	1,25	1,06
Картопля	7,1	7,6	8,0	7,2	1,13	0,95
Овочі та баштанні	8,0	8,3	12,3	11,5	1,54	1,39
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	2,5	2,5	5,5	5,5	2,20	2,20
Хліб і хлібні продукти	8,6	8,7	9,3	9,0	1,09	1,04

Джерело: розраховано за [7, 8]

6. Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів. При оцінці продовольчої безпеки особливе значення має аналіз динаміки ємності внутрішнього ринку основних продуктів харчування. Даний індикатор визначається як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення. Він є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремими харчовими продуктами. Аналіз ємності внутрішнього ринку дозволяє зробити висновок, що ємність ринку по хлібу і хлібопродуктах, картоплі, овочам та баштанним, плодам, ягодам і винограду майже не змінилася у 2012 р. в порівнянні з минулим роком. У той же час вона дещо збільшилась по м'ясу та м'ясопродуктах (на 6,0 %), молоко та молокопродуктах (на 4,6 %) і зменшилась по цукру, яйцях, олії, рибі та рибопродуктах. В цілому оцінка динаміки ємності внутрішнього ринку дає підстави стверджувати, що зберігається негативна тенденція споживання низькокалорійних та низьковартісних продуктів харчування.

7. Продовольча незалежність за окремим продуктом. Цей індикатор визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Критерієм продовольчої незалежності і самозабезпеченості країни у світовій практиці служить рівень задоволення потреб в продовольстві за рахунок власного виробництва не менше 80 % і не більше 30 % – за рахунок його імпорту [9]. Отже, 75-80 % споживання основних видів харчових продуктів має припадати на вітчизняну продукцію. Як свідчить світовий досвід, дотримання зазначених пропорцій є передумовою забезпечення продовольчої безпеки країни, повного забезпечення потреб населення в продуктах харчування у відповідності до науково-обґрунтованих фізіологічних норм споживання. Рівень продовольчої безпеки країни перебуває в прямій залежності від обсягів виробництва харчових продуктів, тобто, від розвитку галузей агропромислового комплексу, які забезпечують доступність харчових продуктів. Тому, актуальною проблемою продовольчої безпеки є ефективне функціонування харчової промисловості та сільського господарства.

В Україні протягом 2007-2012 рр., задоволення потреб населення в життєво важливих продуктах харчування, здійснювалось переважно за рахунок продукції вітчизняного виробництва, окрім тих видів продовольства, які у країні не виробляються (какао, чай, пальмова олія тощо). У загальному обсязі імпорту харчових продуктів у 2012 р. найбільш питому вагу займали риба та рибопродукти – 67,0 %; плоди, ягоди та виноград – 49,0 %; олія рослинна (пальмова, кокосова та ін. – 39,0 %. За цими видами продовольства частка імпорту в ємності внутрішнього ринку перевищує критичні 30,0 %.

Слід відмітити, що внутрішній попит на олію соняшникову повністю задовольняється продукцією вітчизняного виробництва. Україна є світовим лідером з виробництва та експорту соняшникової олії, їй належить майже 25,0% загальносвітового виробництва. Позитивним є той факт, що імпортозалежність по більшості харчових продуктів має тенденцію до зменшення.

Висновок. Результати проведеного дослідження свідчать, що необхідного рівня продовольчої безпеки ще не досягнуто. Має місце незбалансованість харчування населення країни. Структура споживання продуктів харчування істотно відрізняється від науково-обґрунтованої. Як і в попередні роки залишається загрозою продовольчій безпеці недостатній соціально-економічний рівень життя населення – низькі доходи населення та зростання цін на продукти харчування. Важливим напрямом державної економічної та соціальної політики є підвищення життєвого рівня населення, фінансова підтримка малозабезпечених громадян, зважена цінова політика щодо харчових продуктів. Забезпечення продовольчої безпеки країни потребує створення ефективного механізму інтеграції всіх сфер агропромислового комплексу (сільського господарства, харчової промисловості, торгівлі); вдосконалення ринкової інфраструктури; ефективної системи державної підтримки та регулювання аграрного ринку; підвищення технічної оснащеності підприємств; стимулювання впровадження сучасних інноваційних технологій виробництва; усунення цінових диспропорцій між сферами агропромислового комплексу; нарощування експортного потенціалу та покращення якості життя населення.

Література:

1. Матеріали XX IV Міжнародного Колоквіуму Інституту CEDIMES «Продовольча безпека: економічні, управлінські, геополітичні, економічні, культурні виміри». – К.: НУХТ. – 2013. – 95 с.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV (зі змін та допов.). // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 14
3. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» від 28.04.2011 р. № 8370-I. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.legati/kyiv/ua/1p/dos/draft_llaur8098.htm
4. Продовольчий комплекс України: стан та перспективи розвитку. Колективна монографія. – К.: Наукова думка. – 2007. – 270 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів від 05.12.2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
6. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник / За ред. Власенко Н.С. – К.: Державна служба статистики України. – 2013. – 57 с.
7. Україна в цифрах у 2012 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України. – 2013. – 545 с.
8. <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Купчак П.М. Харчова промисловість України в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів. Монографія / За ред. док. ек. наук, проф. Л.В.Дейнеко. – К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України. – 2009. – 152с.

ГЛАВА 1.24. ЗМІЦНЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВОДОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стадник М.Є., к.е.н., доцент;

Хомин О.Й., к.е.н., доцент,

Львівський державний університет внутрішніх справ

Вода або «блакитне золото» – найунікальніша, найцінніша, найзагадковіша речовина на планеті Земля. Вона є всюди: у водоймах різного роду, в хмарах, льодовиках, в усіх живих організмах і навіть в камінні та вогневій магмі. Без води людина гине вже на третій день, а без їжі може прожити до трьох тижнів. Вода здатна передавати інформацію, слова, думки, і це доведено науковцями. Вона здатна очищати на енергетичному рівні. Усі релігії світу вважають воду першоосновою життя, бо без води воно просто загине, не зможе існувати.

Вода має надзвичайно різноманітне значення для життєдіяльності людини: якості, захворюваності та тривалості життя. Усі її характеристики за масштабом впливу чи дії можна поділити на ті, що стосуються безпосередньо людини, і характеризують воду як продукт харчування, або на загальні (глобальні).

Що стосується безпосередньо людини, то вода виступає самостійним продуктом харчування (питна вода); поряд з органічними елементами (білками, жирами, вуглеводами тощо) як неорганічна складова формує середовище життя клітин, підтримує зв'язки між ними; виступає основою всіх рідин в організмі (крові, лімфи, травних соків), виводить з нього непотрібні і шкідливі продукти, бере участь в обміні речовин; використовується для приготування їжі (продуктів харчування) як у домашніх умовах, так і в харчовій промисловості; являється незамінним засобом гігієни людини.

У глобальному масштабі вода відіграє значну роль у підтриманні життя на Землі, формуванні клімату, застосовується для поливу і зрошення при вирощуванні сільськогосподарських культур, має неабияке технічне значення, оскільки застосовується в багатьох галузях національної економіки. Також вода несе загрозу людству через можливі повені, посухи, забруднення тощо.

Вирішення проблеми екологізації водозабезпечення населення має надзвичайно важливе значення для зміцнення як демографічної, так і прісноводної, екологічної, ресурсної, продовольчої, економічної, а загалом і національної безпеки. Тому питання забезпечення населення якісною питною водою є пріоритетним у багатьох економічних, екологічних та медичних програмах як на світовому, так і на державному рівні.

Використання водних ресурсів відбувається не лише для задоволення питних та гігієнічних потреб населення міст, але і для санітарних, господарсько-побутових та виробничих цілей.

Питна вода високої якості необхідна для забезпечення відповідного санітарно-технічного режиму на підприємствах харчової промисловості, що унеможливить харчові токсикоінфекції та інтоксикації. Неякісна питна вода

призводить до інфікування населення. Так, за даними ВООЗ, щороку приблизно 25 % населення світу потрапляє під ризик захворювань, а майже кожний третій мешканець планети потерпає від вживання недоброякісної питної води [2]. У світі щорічно через низьку якість питної води помирає близько 5 млн. чоловік. Інфекційні захворювання, пов'язані з водопостачанням досягли 500 млн. випадків у рік.

Забезпечення демографічної та прісноводної безпеки населення держави має першочергове значення для України. Для попередження захворюваності та зниження смертності населення від вживання неякісної води та через її відсутність необхідно забезпечити людей водою необхідної кількості та якості. Це пов'язано, в першу чергу з тим, що людина повинна споживати воду постійно протягом дня, при чому не менше, ніж два літри води (за медичними нормами). Вода повинна приносити організму людини тільки користь. Нині існує висока водоемність господарського комплексу при дефіциті водних ресурсів, значні втрати води при транспортуванні до водоспоживача, неефективна робота очисних споруд та інше.

Попри це проблема водозабезпечення виникає через нерівномірність природного територіального розподілу водних ресурсів по території України. Враховуючи географічне розташування нашої держави, необхідно зазначити, що Україна майже повністю залежить від стану транскордонних водних ресурсів (75 % річок України – транскордонні). Лише басейн Південного Бугу цілком належить до внутрішніх вод України. За власними водними ресурсами Україна посідає одне з останніх місць серед країн СНД [1]. Більша частина стоків річкової системи України формується у верхів'ях річок. Так, основна водна артерія України – річка Дніпро зі своєї території одержує лише близько 20 % річкового стоку, а решта надходить з Білорусії та Росії.

Значною загрозою для забезпечення прісноводної та демографічної безпеки населення є якість води, адже вплив води на життя та здоров'я людей неоднозначний. Вона може бути як цілющою, так і небезпечною, спричиняючи серозні захворювання внаслідок забруднення її неочищеними стічними, талими, дощовими водами, при надходженні у неї патогенних мікроорганізмів із ґрунтів. Зокрема, при зростанні концентрації фтору у питній воді знижується захворюваність карієсом, перевищення норми спричиняє флюороз, а нестача – карієс.

Ряд вчених сходиться на думці, що вода допомагає у лікуванні багатьох захворювань: запобігає закупорці судин; сприяє очищенню організму; допомагає уникнути сечокам'яної хвороби; підвищує опірність організму інфекціям і виникненню ракових клітин; забезпечує природне поповнення запасів нейротрансмітера серотоніну в організмі людини, допомагаючи їй позбавлятися від депресії; виступає натуральним регулятором сну; забезпечує природний приплив сил; впливає на здоров'я шкіри; допомагає позбутися пристрасті до кофеїну, алкоголю; зміцнює кісткову систему; запобігає багатьом формам раку; сприяє покращенню пам'яті; знижує ризик отримання сонячного удару.

Небезпечним для людського організму є зневоднення. Тіло людини на 65 % складається із води. Без харчів людина може прожити кілька тижнів, а без води – загине вже за 5-7 днів. Першою ознакою браку рідини в організмі є постійне відчуття втоми. Якщо організм втратить 5 % загального об'єму рідини, то у людини підвищиться температура тіла і прискориться пульс. При втраті 10 % рідини відбувається дегідратційне отруєння, 15 % – незворотні паталогічні зміни, 20-25 % – настає смерть [4].

Постійне зневоднення організму може бути причиною виникнення ряду захворювань: астми, алергії, ішемічної хвороби серця, гіперацидного гастриту, хвороб печінки та підшлункової залози, хвороби Альцгеймера тощо. Дане твердження було підтвержене дослідженнями американського лікаря Ф. Батмангхеліджа, який також довів, що за допомогою простої води з крана можна повністю усунути больові синдроми при виразковій хворобі шлунку. Його відкриття отримало офіційне визнання. Майже одночасно з ним про це ж заявив російський академік В. Фьодоров.

Висловлюється думка про те, що в залежності від кількості розведених у воді солей і її жорсткості розвиваються специфічні види захворювань у місцевого населення. Так, в регіонах з жорсткою водою рівень захворюваності сечокам'яною хворобою в рази вищий, а на територіях, де переважає вода з низькою жорсткістю, інтенсивніше розвиваються серцево-судинні захворювання і т.д.

Забруднена вода містить збудники різноманітних інфекційних захворювань (дифтерія, інфекційний вірусний гепатит та інші). Вона може бути причиною виникнення ряду шлунково-кишкових захворювань (холера, черевний тиф, бактерійна й амебна дизентерії, діарея, гострі ентерити інфекційного характеру). Крім патогенних мікробів із забрудненою водою в організм людини можуть проникати яйця та личинки глистів. Через вживання неякісної забрудненої води в організмі людини можуть розвиватись нітратні отруєння немовлят, захворювання печінки та нирок, серця, кісткової системи, утворюватись ракові пухлини, мутації генів тощо, а також це може призвести до загибелі людей. Забруднення водних ресурсів повертається до нас окрім ряду важких хвороб та зростанням смертності ще непрацездатними трудовими ресурсами, слабкою нацією, критичним станом навколишнього природного середовища тощо.

Щороку у світі біля 35 % населення піддається ризику споживання неякісної питної води, а більше як 85 % усіх захворювань людини безпосередньо пов'язано із вживанням неякісної води, до складу якої входять речовини, що можуть викликати токсичні ефекти, а також мутагенні та канцерогенні [7]. За підрахунками фахівців Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), загальний стан самопочуття людини лише на 12 % залежить від стану охорони здоров'я в країні, на 18-20 % – від генетичних чинників і на 68-74 % – від способу життя та стану довкілля [3].

Забруднення вод згубно впливає і на саму людину, і на довкілля. Води втрачають свою природну здатність до самовідтворення, гине водна флора та фауна, поширюються небезпечні хвороби. Тому постає питання врегулювання

екологічного стану території та підтримки процесів відновлення водних екосистем.

Забруднення води, так само як і її нестача, має значний вплив на демографічну безпеку, в тому числі на захворюваність на різноманітні хвороби та смертність від них. Результати проведеного групування показують, що області з нижчим рівнем водозабезпеченості відзначаються вищою часткою забрудненості водних ресурсів, загострюючи тим самим проблему водокористування ще більше. Також можна відмітити наявність обернено пропорційного зв'язку між забезпеченістю водними ресурсами населення та його смертністю від різноманітних хвороб, а також прямо пропорційного зв'язку між забрудненістю водних ресурсів та смертністю населення від хвороб органів травлення та деяких інфекційних і паразитарних хвороб (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив забезпеченості населення водними ресурсами та їх забрудненості на смертність від різноманітних хвороб в Україні, 2012 р.*

Показник	Групи областей за забезпеченість населення водними ресурсами, тис. куб. м. на 1 особу						В середньому по Україні
	I до 1,0			II 1,0 і вище			
	всього	в т.ч. у підгрупах областей за часткою забруднених зворотних вод у загальному їх обсязі, %		всього	в т.ч. у підгрупах областей за часткою забруднених зворотних вод у загальному їх обсязі, %		
		I до 10,0	II 10,0 і вище		I до 10,0	II 10,0 і вище	
Кількість областей у групі/підгрупі	12	6	6	13	10	3	25
Забезпеченість населення водними ресурсами, тис. куб. м. на 1 особу	0,4	0,5	0,3	2,5	2,8	1,8	1,5
Частка забруднених зворотних вод у загальному їх обсязі, %	19,1	4,4	33,9	7,6	2,8	23,3	13,1
Коефіцієнт смертності населення, осіб на 1 тис. наявного населення	15,23	15,45	15,02	14,39	13,94	15,89	14,80
в т.ч. від:							
деяких інфекційних та паразита пара хвороб,	0,37	0,29	0,45	0,19	0,18	0,22	0,28
новоутворень	2,15	2,21	2,09	1,84	1,78	2,02	1,99
хвороб системи кровообігу	9,87	10,15	9,60	9,74	9,44	10,77	9,81
хвороб органів дихання	0,37	0,37	0,36	0,44	0,43	0,49	0,41
хвороб органів травлення	0,67	0,56	0,77	0,54	0,49	0,71	0,60

*Власні розрахунки авторів за даними джерела [8]

Наскільки тісними є виявлені зв'язки досліджено за допомогою кореляційно-регресійного аналізу. Внаслідок проведених розрахунків можемо записати рівняння регресивної залежності коефіцієнта смертності від хвороб

органів травлення від забезпеченості водою та рівня забрудненості водних ресурсів:

$$\overline{Y_{x_1, x_2}} = 53,63 - 1,96x_1 + 0,55x_2. \quad (1)$$

Тобто, при збільшенні рівня забезпеченості водою на 1 тис. куб. м. в розрахунку на одну особу коефіцієнт смертності від хвороб органів травлення знижується на 1,96 осіб на 100 тис. наявного населення, а при збільшенні на 1 % частки забрудненості зворотних вод коефіцієнт смертності від хвороб органів травлення зростатиме на 0,55 осіб на 100 тис. наявного населення.

Часткові та загальний коефіцієнти кореляції становлять:

$$r_{yx_1} = -0,405; \quad r_{yx_2} = 0,589; \quad R_{yx_1, x_2} = 0,612. \quad (2)$$

Отже, зв'язок між смертністю від хвороб органів травлення та забезпеченістю водою середній обернено пропорційний, а із рівнем забрудненості зворотних вод – середній прямо пропорційний. Від впливу обох аналізованих факторів смертність від хвороб органів травлення залежить лише на 37,4 % ($D=r^2 \cdot 100=0,612^2 \cdot 100=37,4$), а на 62,6 % ($100-37,4$) вона залежить від впливу інших не врахованих у даній моделі факторів.

Істотність досліджуваного зв'язку було оцінено за допомогою F-критерію Фішера:

$$F = \frac{r^2}{1-r^2} \cdot \frac{K_2}{K_1} = 6,587. \quad (3)$$

Табличне значення F-критерію Фішера при рівні значимості 0,05 та числі ступенів вільності 2 ($K_1=m-1=3-1=2$) та 22 ($K_2=n-m=25-3=22$) становить 3,473. Оскільки, $F_{\text{факт}} > F_{\text{табл}}$, тобто $6,587 > 3,473$, то даний зв'язок між обраними факторами та коефіцієнтом смертності від хвороб органів травлення можна вважати суттєвим.

Внаслідок проведених розрахунків можемо записати рівняння регресивної залежності коефіцієнта смертності від інфекційних та паразитарних хвороб від забезпеченості водою та рівня забрудненості водних ресурсів:

$$\overline{Y_{x_1, x_2}} = 26,268 - 2,856x_1 + 0,454x_2. \quad (4)$$

Тобто, при збільшенні рівня забезпеченості водою на 1 тис. куб. м. в розрахунку на одну особу коефіцієнт смертності від інфекційних та паразитарних хвороб знизиться на 2,856 осіб на 100 тис. наявного населення, а при збільшенні на 1 % частки забрудненості зворотних вод коефіцієнт смертності зростатиме на 0,454 осіб на 100 тис. наявного населення.

Часткові та загальний коефіцієнти кореляції становлять:

$$r_{yx_1} = -0,542; \quad r_{yx_2} = 0,643; \quad R_{yx_1, x_2} = 0,706. \quad (5)$$

Тобто, зв'язок між смертністю від інфекційних та паразитарних хвороб та забезпеченістю водою середній обернено пропорційний, а із забрудненістю зворотних вод – середній прямо пропорційний. Від впливу обох аналізованих факторів смертність від інфекційних та паразитарних хвороб залежить на 49,8 % ($D=r^2 \cdot 100=0,706^2 \cdot 100=49,8$), а на 50,2 % ($100-49,8$) вона залежить від впливу інших не врахованих у даній моделі факторів.

Істотність досліджуваного зв'язку також було оцінено за допомогою F-критерію Фішера. Оскільки, $F_{\text{факт}} > F_{\text{табл}}$, тобто $10,93 > 3,473$, то даний зв'язок між обраними факторами та коефіцієнтом смертності від інфекційних та паразитарних хвороб можна вважати суттєвим.

Забруднення вод виступає реальною загрозою демографічній безпеці людства та поступово перетворюється на глобальну екологічну проблему, і в недалекому майбутньому цілком реальними можуть стати війни за джерела якісної питної води. Тому першими забили на сполох екологи, а слідом за ними й науковці інших галузей знань, урядові та міжнародні структури. Вихід бачиться у попередженні та ліквідації забруднень різного характеру, розумному скороченні споживання води й раціональному територіальному розміщенні особливо водомістких галузей економіки. Для попередження забруднення водних ресурсів та ліквідації негативних наслідків необхідно вдосконалити організаційно-економічний механізм управління водокористуванням за всіма напрямками.

Основними джерелами забруднення водою вважають: атмосферні опади, що несуть із собою вимиті з повітря забруднюючі речовини промислового походження; термічні води гідроелектростанцій; відходи від розробок рудних і нерудних копалин; стічні води та викиди забруднюючих речовин промислових, комунальних, будівельних підприємств, побутової сфери, транспортної системи, військової промисловості та військових об'єктів; стічні води сільськогосподарських підприємств, до яких належать відходи та стічні води тваринницьких комплексів, змиви з полів дощами й талими водами пестицидів та гербіцидів тощо.

Централізоване питне водопостачання країни майже на 80 % забезпечується за рахунок поверхневих вод, що підлягають антропогенному забрудненню, які разом з неефективною роботою водопровідних очисних споруд в неналежній мірі задовольняють потреби населення в отриманні якісної та безпечної для здоров'я людини питної води. Важливим для сьогодення є реконструкція очисних споруд, завдяки, якій можна максимально знизити утворення канцерогенних сполук, або видалити їх в процесі адсорбції. Після реконструкції очисних споруд якість освітлюваної води потрібно довести до необхідних нормативів, а також налагодити герметичність трубопроводів.

Великий вміст в питній воді хлору, неефективних коагулянтів, відсутність сорбційних фільтрів з активованим вугіллям у поєднанні зі значною кількістю неорганічних та органічних забруднювачів на фоні радіаційного навантаження є небезпекою для здоров'я населення держави. Потрібно звернути увагу на те, що питна вода з поверхневих водою потенційно небезпечна у вірусному відношенні, бо її підготовка не гарантує видалення вірусів. Також спостерігаємо зростання нітратного забруднення ґрунтових вод через ненормоване використання мінеральних добрив, що призводить до захворювання дітей на водонітратну метгемоглобінемію, зниження загальної резистентності організму, що призводить до збільшення загального рівня захворюваності та росту чисельності онкологічних хворих [5].

Для поліпшення якості питної води використовують такі основні методи як знезаражування, освітлення і знебарвлення. Найбільш поширеними речовинами, які використовуються для очищення води, є хлор, гіпохлорит натрію, діоксид хлору, озон, перекис водню, реактив Фентона та інші. Для знезараження води в Україні застосовують, як правило, хімічні методи (хлорування, озонування) і фізичні (кип'ятіння, УФ-опромінення). Освітлення і знебарвлення води досягаються за допомогою коагуляції, відстоювання і фільтрації. Серед методів очищення води слід виділити новий перспективний метод – застосування ферратів (VI), які застосовуються для окислення органічних забруднюючих речовин, мають антиоксидантну дію і не утворюють отруйних з'єднань.

З метою попередження загострення проблеми водозабезпечення необхідно усвідомити важливість цього неоціненного дару природи і початиощадливіше, навіть ніж до нафти і газу, до неї ставитися. Певні кроки на цьому шляху здійснюються вже сьогодні: Німеччина, Нідерланди та Данія домовляються про постачання чистої питної води зі Швеції, Гонконг одержує воду трубопроводом із Китаю, США беруть альпійську льодовикову воду, а ОАЕ та Ізраїль у водопровідну систему подають воду знесолену через іонообмінні смоли.

Основними напрямками водоспоживання, а відповідно і економії водовикористання, є питне водоспоживання, використання води на гігієнічні та побутові потреби населення, для різних галузей національної економіки тощо.

Враховуючи важливість та нормованість води для підтримання нормальної життєдіяльності людини та її цілющі властивості для підтримання здоров'я людей, за цим напрямом економія води практично неможлива.

Щодо витрати води на гігієнічні та побутові потреби людини, то тут широке поле для покращення водокористування. Зокрема, з метою запобігання втратам води та її необдуманим надмірним витратам необхідно обов'язково встановити лічильники водоспоживання; відремонтувати та оновити сантехніку; більш економно витратити воду під час виконання гігієнічних та господарсько-побутових робіт тощо.

Надмірне та нераціональне водокористування, практично, в усіх галузях національної економіки також потребує вдосконалення. У зв'язку із цим необхідним є встановлення чіткого контролю за станом водопровідних мереж та здійснення аналізу їх аварійності; налагодження своєчасного ремонту, а часто і заміни, зношених та відпрацьованих механізмів; утилізація побутових стоків та твердих відходів; врегулювання плати за воду, встановлення штрафів за перевитрату води; у сільському господарстві – використання нових технологій, техніки, меліоративних споруд, попередження забруднення водних ресурсів стічними водами тваринницьких комплексів, складів мінеральних добрив, змивами з полів дощами й талими водами пестицидів та гербіцидів тощо; у промисловості – застосування оборотної системи водопостачання, безводних або маловодних технологій, перегляд науково обґрунтованих норм водоспоживання, контроль за водокористування, попередження невиробничих

втрат води, аварій трубопроводів, ширше використання технічної води замість питної тощо.

Забезпечення населення України якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою залишається одним із найбільш соціально значимих питань, оскільки безпосередньо впливає на стан здоров'я громадян і визначає ступінь екологічної, епідемічної та демографічної безпеки не тільки держави, а й її регіонів.

Серед інших заходів покращення забезпечення населення водою за кількісними та якісними параметрами важливе місце посідає загальнодержавне регулювання. Для реалізації Загальнодержавної програми «Питна вода України» на 2006-2020рр.» необхідно на державному рівні налагодити взаємодію міністерств та органів влади у забезпеченні населення якісною водою.

Відповідно до Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року [6], екологізація водного господарства передбачає:

- перехід до сталого використання водних ресурсів шляхом запровадження інтегрованого управління водними ресурсами;
- упровадження системного підходу до менеджменту прісноводних ресурсів і відповідних басейнів річок, які базуються на принципі басейнового та інтегрованого управління;
- зміцнення органів басейнового управління, в тому числі міждержавних і регіональних;
- підвищення ефективності водокористування шляхом запровадження економічних стимулів на басейновому рівні та повного відшкодування витрат;
- розроблення ефективних стратегій для басейнового управління водними ресурсами з метою запобігання негативним наслідкам повеней та посухи;
- зменшення обсягів використання води для потреб виробництва і житлово-комунального господарства;
- урахування нагальних потреб муніципальних водних систем (зокрема, підключених до них промислових джерел) у програмах управління водними ресурсами в річкових басейнах;
- збільшення обсягу збирання та очищення зворотних вод;
- упровадження системи відшкодування повної вартості послуг;
- водопостачання і раціональне використання водних ресурсів (менеджмент попиту) з урахуванням стимулювання до вжиття заходів водозаощадження.

Загалом, забезпечення населення достатньою кількістю якісної води сприятиме зміцненню екологічної, ресурсної, продовольчої, економічної, соціальної, демографічної і, як підсумок, національної безпеки держави.

Література:

1. Водне господарство в Україні / За ред. А. В. Яцика, В. М. Хорєва. – К. : Генеза, 2000. – 456 с.

2. Водні ресурси на рубежі ХХІ ст. : проблеми раціонального використання, охорони та відтворення / За редакцією академіка УЕАН, д.е.н., професора М. А. Хвесика. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 564 с.
3. Гудзь П. В. Методологічні основи дослідження розвитку курортно-рекреаційної економіки / П. В. Гудзь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ariu.berdyansk.net/departments/conferences/2005/025.pdf>>
4. Значення води // [Електронний ресурс] / Режим доступу : <<http://sites.google.com/site/domivkaukrmovi/cikave/znacenna-vodi>>
5. Качан Н. С. Еколого-економічне дослідження впливу якості води на виникнення злякисних новоутворень у населення України / Н. С. Качан, В. С. Качан // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 2. – С. 130-134.
6. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року : Розпорядження КМУ від 17 жовтня 2007 р. № 880-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=880-2007-%F0>.
7. Питна вода // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcsm.kiev.ua/media/umtst_doc/pres_conf/Reliz_woter16122010..pdf>
8. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 552 с.

ГЛАВА 1.25. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ БОРГОВОЮ КОМПОНЕНТОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Томашик Р. Р.

кандидат економічних наук

Збільшення попиту на зовнішні фінансові ресурси напередодні фінансової кризи та під час часткового відновлення економіки, загострення проблем погашення й обслуговування раніше накопиченої заборгованості у сучасних умовах фінансової глобалізації та поширення глобальних дисбалансів спричинили суттєву деформацію системи державних фінансів України. Це зумовлює необхідність дослідження механізмів управління зовнішнім боргом у системі забезпечення фінансової безпеки держави, при цьому акцентуючи на схемах реструктуризації зовнішньої заборгованості як одного з найефективніших методів зменшення боргового навантаження на економіку.

Відповідно до системного підходу, економічна безпека держави, з одного боку, розглядається як складова, підсистема національної безпеки, а з іншого, – вона є надсистемою, яка містить такі основні складові, як фінансова, енергетична, науково-технологічна, продовольча, соціальна, трудоворесурсна та зовнішньоекономічна безпека країни. Місце об'єкта дослідження у системі національної безпеки зображено на рис. 1.

Боргова безпека у нашому розумінні – це такий стан внутрішньої та зовнішньої заборгованості держави, що дозволяє здійснювати запозичення на економічно прийнятних умовах на внутрішньому та зовнішньому ринках, в обсягах, достатніх для забезпечення соціально-економічних потреб держави, виконання її фінансових зобов'язань у повному обсязі та забезпечення стійкості фінансової системи до зовнішніх і внутрішніх загроз.

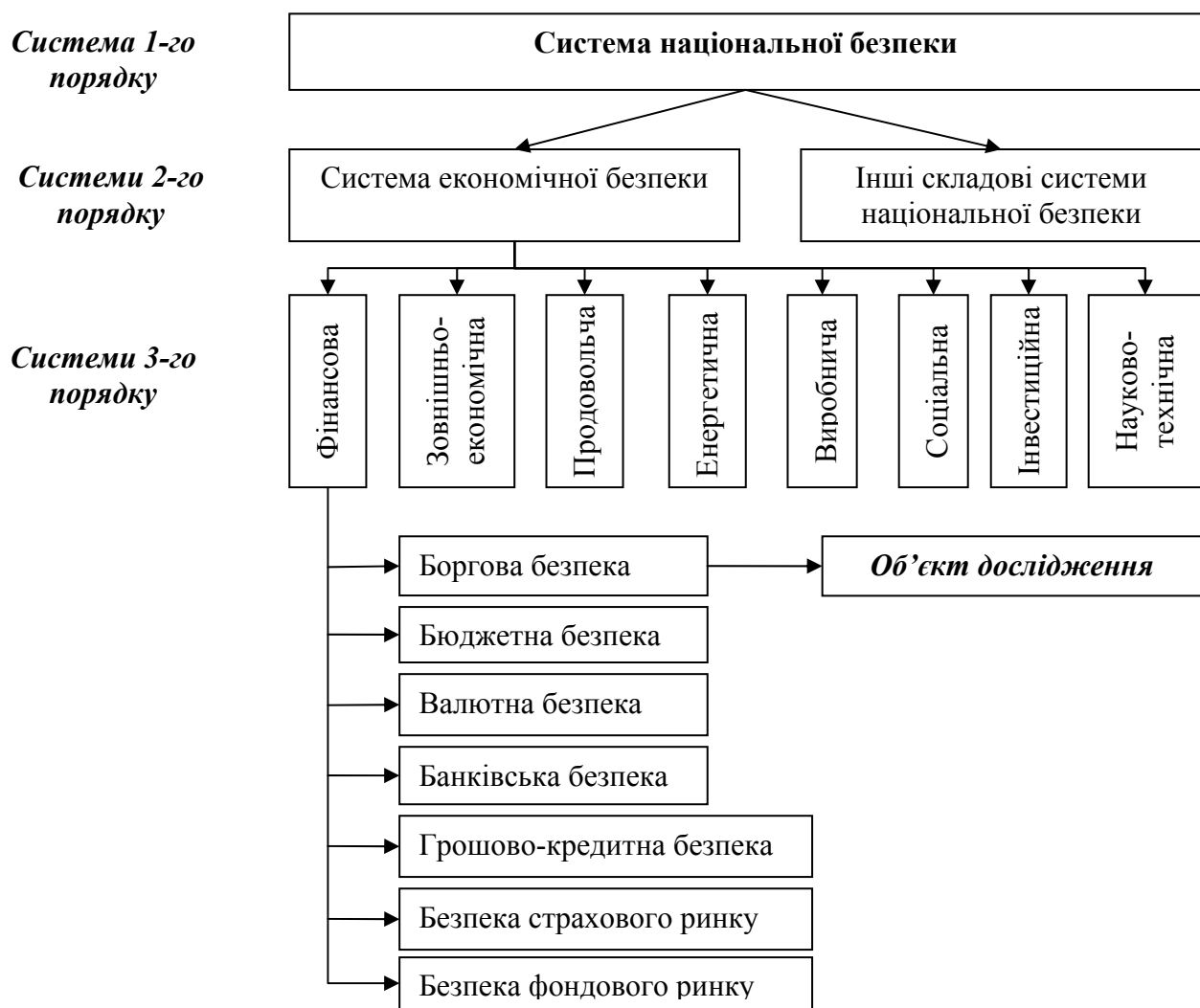

Рис. 1. Система взаємозв'язків національної, економічної, фінансової та боргової безпеки (складено автором)

Надмірне зростання зовнішнього боргу спричиняє ризику для стабільності фінансової системи та загрожує економічній безпеці держави в розрізі обслуговування даної заборгованості в майбутньому. Зважаючи на досвід країн Латинської Америки, які у 1980-х рр. пережили боргову кризу та дефолт видається необхідним сформуванню дієву систему протидії негативним наслідкам збільшення зовнішньої заборгованості в межах зміцнення фінансової безпеки держави.

Управління зовнішнім боргом необхідно розглядати відповідно до системи забезпечення фінансової безпеки та її основних принципів (табл. 1).

Систему забезпечення фінансової безпеки слід розглядати у вузькому та в широкому сенсі, а саме: як сукупність певних складових елементів, з яких така система складається, а також механізм та стратегія забезпечення (у широкому розумінні); або як сукупність певних складових елементів, з яких така система складається (у вузькому сенсі). Оскільки будь-яке системне поняття передбачає наявність сукупності певних елементів, то для визначення системи забезпечення безпеки спочатку потрібно виокремити елементи, з яких вона

складається. О. Барановський у системі забезпечення фінансової безпеки виділяє такі підсистеми: наукового забезпечення; забезпечення законотворчої діяльності у сфері фінансової безпеки; фінансового забезпечення; економічного забезпечення; кадрового забезпечення; інформаційно-аналітичного забезпечення; організаційно-управлінського забезпечення [1, с. 31].

Таблиця 1

Принципи забезпечення фінансової безпеки

Загальні	Специфічні
Пріоритет прав і свобод людини	Забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства та суверенності прав держави на використання економічного і фінансового потенціалу
Верховенство права	Подолання фінансових суперечностей і збалансування індивідуальних, корпоративних і загальнодержавних інтересів
Пріоритет договірних засобів у розв'язанні конфліктів	Демократизація прийняття та ефективність виконання державних рішень у фінансовій сфері
Своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам	Захист прав власності і свободи економічного вибору
Чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки	Забезпечення макрофінансової стабільності, динамічного зростання економіки та відносної фінансової незалежності держави
Використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки	Забезпечення ефективності розподілу фінансових ресурсів і капіталу та державного контролю за їх використанням

Натомість М. Єрмошенко розглядає систему забезпечення фінансової безпеки як сукупність таких елементів: організаційна структура і система органів законодавчої, виконавчої і судової влади, суб'єктів господарювання та громадських інституцій, що беруть участь у забезпеченні фінансової безпеки держави; сукупність принципів забезпечення фінансової безпеки держави; методи забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери; правові засади, завдяки яким регламентуються відносини у сфері розвитку та функціонування системи забезпечення фінансової безпеки; основні функції щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні; підсистема інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення; повноваження і задачі основних суб'єктів системи забезпечення фінансової безпеки [2, с. 35].

В нашому розумінні система забезпечення фінансової безпеки держави – це сукупність певних елементів (економічне забезпечення, політичне забезпечення, кадрове забезпечення, інформаційне забезпечення, наукове забезпечення, оперативно-розшукове забезпечення, правове забезпечення), спрямованих на подолання загроз та небезпек, мінімізацію їх негативних наслідків у сфері фінансової діяльності держави. На наш погляд, важливою ознакою системи забезпечення фінансової безпеки держави є її ієрархічне

підпорядкування системі забезпечення економічної безпеки (рис. 2). Основні принципи і механізми даних систем повинні не суперечити одна одній і бути компліментарними.

Оскільки боргова безпека є невід'ємним елементом фінансової безпеки висунемо припущення, що для підтримання низького рівня боргового навантаження на економіку, безпечних меж показників зовнішньої та внутрішньої заборгованості, для попередження виникнення загрози для фінансової незалежності держави доцільно розробити та обґрунтувати систему забезпечення боргової безпеки держави. Спробуємо виділити дану систему і описати її основні елементи в ході дослідження.

Аналізуючи систему забезпечення фінансової безпеки, зазначимо, що в її основі діє механізм забезпечення фінансової безпеки, який є системою організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави.

Рис. 2. Управління зовнішнім боргом у системі забезпечення економічної безпеки держави (складено автором)

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:

- об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки;
- розрахунок порогових, допустимих значень фінансових та соціально-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;
- діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці.

Механізм забезпечення фінансової безпеки має реалізовуватися на основі розробки наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки (рис. 3).

Рис. 3. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави
Складено автором за: [5; 6]

Фінансову безпеку держави визначають такі чинники як: рівень фінансової незалежності (визначальне значення має розмір зовнішньої фінансової допомоги та обсяг іноземних інвестицій у національну економіку); характер фінансово-кредитної політики, яку проводить держава; політичний клімат в країні та рівень законодавчого забезпечення функціонування фінансової сфери. Саме тому, процес забезпечення фінансової безпеки повинен включати: оцінку загроз фінансовій безпеці, зокрема політичного та правового характеру; оцінку поточного рівня забезпечення фінансової безпеки; оцінку ефективності запобігання можливій шкоді від внутрішніх та зовнішніх загроз; планування комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки і розробку рекомендацій стосовно його реалізації; бюджетне планування практичної реалізації пропонованого комплексу заходів та ін. (рис. 4).

Поглиблення кризових явищ в економіці України вимагає об'єктивної оцінки (з точки зору фінансової безпеки) політики фінансової стабілізації,

відповідно до вимог міжнародних фінансових організацій. Для забезпечення стабільності фінансової системи держави потрібні стійка банківська система, національна валюта і стан зовнішньої та внутрішньої заборгованості тощо. Основним напрямом забезпечення соціально-економічного зростання держави повинно бути формування ефективної системи забезпечення фінансової безпеки, яка взаємопов'язана зі всіма елементами фінансової системи.

Рис. 4. Заходи системи забезпечення фінансової безпеки (складено автором)

Першочерговими завданнями перед керівництвом держави у сфері забезпечення фінансової безпеки повинні бути: спрямування зусиль на подолання тінізації економіки; збалансування розвитку бюджетної сфери; забезпечення внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти; здійснення виваженої політики внутрішніх і зовнішніх запозичень та забезпечення їх ефективності та ін. Ефективність використання зовнішніх запозичень значною мірою залежить від системи управління боргом. У вузькому розумінні управління державним боргом, як акцентувалося у попередніх розділах, зокрема зовнішнім, – одне з пріоритетних завдань фінансової політики держави, важлива умова її фінансової стабільності та економічної безпеки. У широкому розумінні управління державним боргом – це комплекс заходів, які здійснюються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення та погашення запозичень, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів. Управління державним боргом у більшості країн є окремим напрямом фінансової політики, орієнтованим на забезпечення потреб у додаткових фінансових ресурсах з дотриманням вимог фінансової безпеки і стабільності держави.

У випадку зростаючої ролі зовнішніх запозичень удосконалення системи управління зовнішнім боргом у контексті посилення економічної безпеки країн

набуває особливої актуальності. Управління зовнішніми запозиченнями повинно здійснюватися відповідно до напрямів забезпечення фінансової безпеки держави (рис. 5) і спрямовуватися на задоволення державних потреб та національних інтересів.

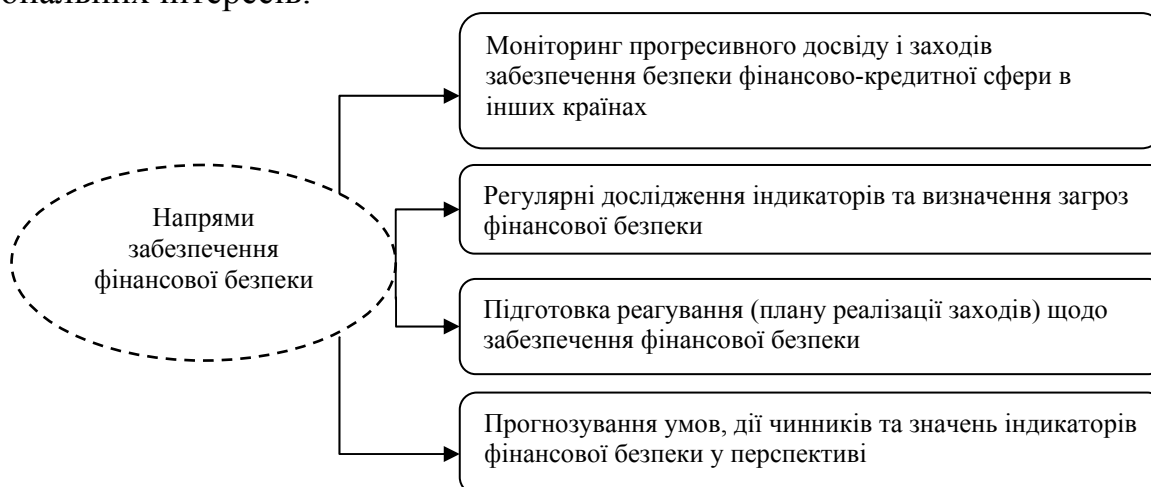

Рис. 5. Напрями забезпечення фінансової безпеки держави (складено автором)

Удосконалення системи управління зовнішнім боргом можливе через розробку механізму управління, який повинен бути в основі системи забезпечення боргової безпеки (СЗББ). Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених виявив недостатній рівень теоретичних напрацювань у сфері забезпечення боргової безпеки. Окремі положення та рекомендації містяться у багатьох працях, проте управління і його оперативні заходи викладені окремо від системи забезпечення фінансової безпеки, а питання розробки системи забезпечення боргової безпеки досі не розглядалося. Нижче зробимо спробу систематизації заходів управління зовнішнім боргом, а також виділення механізмів управління ним як основну компоненту системи забезпечення боргової безпеки держави.

СЗББ, у нашому розумінні, повинна створюватись і розвиватись відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері управління державним боргом. СЗББ повинна передбачати наявність відповідних структур і певного регламентованого процесу прийняття і реалізації управлінських рішень у сфері управління борговою безпекою.

СЗББ повинна мати власні цілі, завдання, функції, принципи функціонування та розвитку, а також методи забезпечення поставлених завдань, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування даної системи.

Напрями забезпечення функціонування СЗББ:

- 1) забезпечення безпеки внутрішніх запозичень;
- 2) забезпечення безпеки зовнішніх запозичень;
- 3) забезпечення безпеки ринку цінних паперів.

Формування СЗББ має відбуватися у відповідності до балансу інтересів держави, суб'єктів господарювання, фізичних осіб як позичальників і кредиторів, як внутрішніх так і зовнішніх, слугуватиме збереженню цілісності

даної системи. Провідну роль у даному процесі мають відігравати державні інституції функціональним призначенням яких і є максимальне використання державно-владних повноважень і ресурсів для досягнення мети функціонування СЗББ.

Отже, система забезпечення боргової безпеки – це система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів спрямованих на забезпечення процесу управління державним боргом, борговими ризиками та небезпеками, пов'язаними з підвищенням рівня боргового навантаження на економіку. Метою даної системи є організація процесу управління державним боргом і борговими ризиками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується ефективне функціонування самої СЗББ.

Механізм управління зовнішнім боргом (рис. 6) як основа системи забезпечення боргової безпеки являє собою систему методів, завдань, принципів та заходів, що, по-перше, забезпечує раціональне управління зовнішнім боргом і створює відповідні умови для підтримання на достатньому рівні фінансової безпеки держави, по-друге, сприяє ефективному використанню запозичених фінансових активів і створює передумови для підтримання боргової безпеки в майбутньому.

Рис. 6. Механізм управління зовнішнім боргом та борговими ризиками в системі забезпечення боргової безпеки держави (складено автором)

В абсолютному вигляді управління зовнішньою заборгованістю країни повинно передбачати управління на всіх стадіях (залучення, використання, повернення позик) і охоплювати аналіз кредитоспроможності (можливість країни обслуговувати зовнішній борг), оцінку платоспроможності (здатність обслуговувати борг), контроль рівня зовнішньої заборгованості та контроль за складом зовнішнього боргу.

Більш детально зупинимось на елементах механізму управління зовнішнім боргом. Отже, у процесі управління державним боргом повинні вирішуватися такі основні завдання:

1) пошук ефективних умов запозичення коштів з огляду на мінімізацію вартості боргу;

2) недопущення неефективного та нецільового використання запозичених коштів;

3) забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу і нарахованих відсотків;

4) визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження рівноваги державних фінансів;

5) забезпечення стабільності валютного курсу та функціонування національного фондового ринку.

Таблиця 2

Принципи управління державним боргом

Принципи	Пояснення
Безумовності	Забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами та кредиторами, які держава як позичальник взяла на себе
Збереження фінансової незалежності	Підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між резидентами і нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім
Оптимізація структури	Підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань за строками погашення, згладжування «пікових платежів»
Мінімізації ризиків	Диверсифікація та оптимізація джерел запозичень таким чином, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань
Прозорості	Дотримання відкритості і повної прозорості запозичень, починаючи від розгляду доцільності їх залучення до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічний стан у державі для підтримки високої кредитної репутації і рейтингу держави-позичальниці
Мінімізація вартості державного боргу	У тому числі за рахунок довгострокового випуску боргових зобов'язань держави з дисконтом

Складено автором за: [8; 9; 10]

Ефективна діяльність будь-якого механізму забезпечується наявністю певних принципів, обов'язкових для дотримання. Механізм управління зовнішнім боргом також має свої специфічні принципи, які включають

принципи управління боргом (табл. 2) і, як окремий елемент, принципи управління борговими ризиками (табл. 3).

Таблиця 3

Принципи управління борговими ризиками

Принципи	Пояснення
Абсолютна несхильність до ризику	Уникнення ризику або його мінімізація з урахуванням умов на фінансових ринках
Економність й ефективність	Витрати на управління ризиками, які не повинні перевищувати витрати, що можуть зазнаватися під дією фактора ризику; узгодження завдань управління ризиками з цілями і завданнями управління державним боргом
Незалежність	Прийняття рішень щодо управління ризиками на основі об'єктивності та без впливу на такі рішення з боку осіб, що не здійснюють управління ризиками
Інтеграція	Участь у виявленні й управлінні ризиками всіх структурних підрозділів Департаменту державного боргу
Культура	Управління ризиками як невід'ємна складова всіх заходів із управління державним боргом
Безперервність	Здійснення постійного моніторингу рівня ризиків та контролю за результатами здійснених заходів з управління ними
Періодичний перегляд політики управління ризиками	Здійснення аналізу доцільності використання визначених раніше методів оцінки ризиків, доцільності подальшого впливу на рівень ризиків способами, визначеними раніше, доцільності досягнення визначених раніше цільових показників та прийняття відповідних змін
Публічність та прозорість	Публічність та оприлюднення інформації щодо рівня ризиків, здійснених заходів із управління ними та результатів таких заходів, а також інформації щодо методики і механізмів здійснюваних розрахунків, обґрунтування доцільності здійснених заходів та пояснення отриманих результатів цих заходів
Системність	Розгляд усіх видів ризиків як складових частин однієї системи; достатність і достовірність інформаційного забезпечення управління ризиками
Максимізація	Найширше охоплення всіх можливих джерел виникнення ризиків та розгляд і використання на практиці всіх можливих способів впливу на них
Оперативне реагування	Розроблення заходів, які слід використовувати у разі несприятливого розвитку подій на внутрішньому ринку державних цінних паперів і на світових ринках капіталу, та їх застосування за потреби
Диверсифікація	Уникнення концентрації вартісних характеристик державного боргу на одному з видів факторів ризику; реалізованість декларованих способів управління ризиками та реальність досягнення цільових показників

Систематизовано автором за: [3; 4]

Зауважимо, що дотримання даних принципів є передумовою ефективного функціонування СЗББ. Порушення цих принципів спричиняє розбалансування фінансової системи, виникнення боргових ризиків та проблеми фінансової стабільності. Проведений попередньо аналіз передумов виникненню загроз борговій безпеці України виявив порушення 4 з 6 основних (збереження фінансової незалежності, оптимізації структури, мінімізації ризиків, мінімізації вартості боргу) принципів управління боргом та борговими ризиками при здійсненні боргової політики. Це наштовхує на думку про проблеми боргової політики України вже на початковому етапі управлінської діяльності, що не

припустимо для побудови ефективної системи управління боргом та борговими ризиками.

Акцентуючи увагу на вагомості управління борговими ризиками в умовах нестабільності фінансових ринків, виділимо наступні напрями управління борговими ризиками (табл. 4), як основні для підтримання боргової безпеки на належному рівні.

Визначальними для оздоровлення фінансової системи України є: «згладжування» динаміки платежів із погашення боргу для уникнення пікових навантажень на бюджет, надання переваги фіксованим відсотковим ставкам, збалансування валютної структури запозичень, збалансування структури боргу та ін. Зазначимо, що ці напрями управління борговими ризиками є вагомими для підтримання фінансової безпеки держави, зокрема таких її складових: бюджетної, валютної, грошово-кредитної, банківської.

Таблиця 4

Напрями управління ризиками зовнішніх запозичень

Тип ризику	Напрями ідентифікації та зниження ризиків	
Ризик ліквідності	1	Моніторинг стану заборгованості за залишковими строками погашення
	2	Моніторинг грошових потоків на казначейських рахунках
	3	Підтримання доступу до короткотермінових запозичень із визначенням їх ліміту
	4	«Згладжування» платежів із погашення боргу для уникнення пікових навантажень на бюджет
Відсотковий ризик	1	Надання переваги фіксованим відсотковим ставкам за позиками
	2	Використання відсоткових свопів (контрактна угода між двома учасниками про обмін відсотковими платежами в розрахунку на визначену суму, яка має на меті встановлення нижчих витрат запозичення)
	3	Підтримання високого кредитного рейтингу держави
	4	Встановлення індивідуальних та загальних кредитних лімітів (для суб'єктів підприємницької діяльності та державних позичальників)
Валютний ризик	1	Збалансування структури запозичень за позичальниками (державний сектор та корпоративні позичальники)
	2	Збалансування валютної структури боргу шляхом зменшення запозичень в іноземній валюті
	3	Збалансування структури боргу за строками погашення (надавати перевагу довгостроковим запозиченням)
Бюджетний ризик	1	Встановлення ліміту річних запозичень та непогашеного боргу
	2	Встановлення таргетів дефіциту бюджету на рівні 2-3 % від ВВП
	3	Моніторинг платежів із обслуговування боргу
	4	Обмеження обсягів державних гарантій на погашення корпоративної заборгованості
Операційний ризик	1	Забезпечення незалежності та прозорості діяльності інституцій, що займаються питанням як внутрішньої, так і зовнішньої заборгованості

Складено автором

Загальновідомо, що основними джерелами погашення позик з-за кордону є, насамперед, кошти, отримані від приватизації державного майна, використання золотовалютних резервів держави, одержання нових іноземних позик і кредитів, додаткові надходження у бюджет від податків. Проте дане фінансування раніше накопиченої заборгованості у поєднанні з нестабільністю світової фінансової системи спричиняє негативні та деструктивні процеси в

державі. Тому, на наш погляд, більш ефективними та безпечними джерелами погашення заборгованості можуть бути доходи від інвестування позичених коштів у високорентабельні інноваційні проекти, економія коштів від зменшення видатків, рефінансований борг, а також збільшення обсягів експорту товарів і послуг.

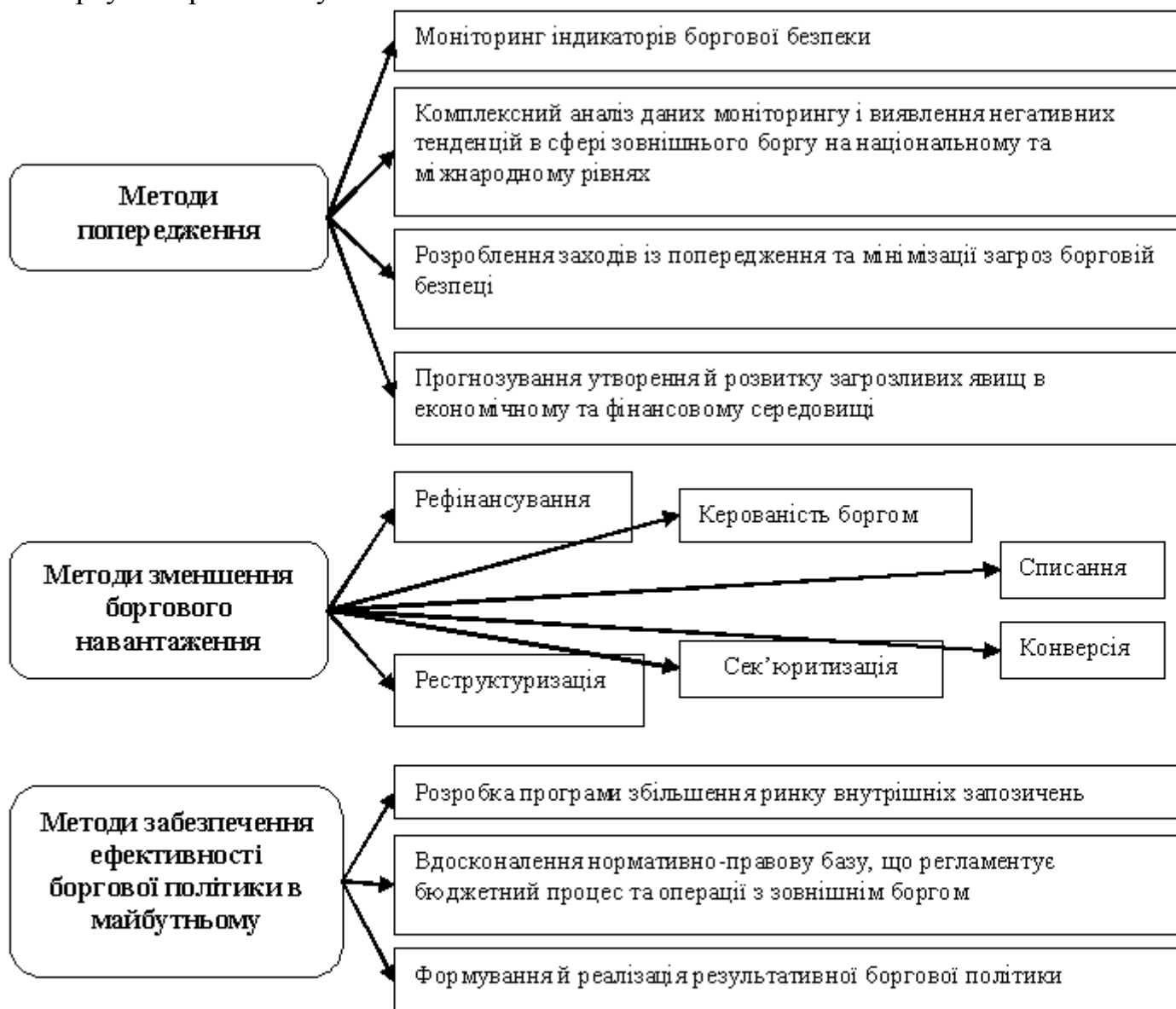

Рис. 7. Методи управління зовнішнім боргом в системі забезпечення боргової безпеки держави (складено автором)

У даному контексті зазначимо, що світова практика дала змогу сформулювати окремі методи управління борговими зобов'язаннями. Насамперед це заходи уряду, спрямовані на: зменшення боргового навантаження через проведення масштабних реструктуризаційних операцій, збалансування

державного бюджету, розширення діапазону курсових коливань, що дасть змогу зменшити потребу в зовнішньому фінансуванні для підтримання платіжного балансу та знизити відсоткові ставки з метою стимулювання інвестиційної активності. На наш погляд методи управління зовнішнім боргом необхідно поділити на 3 групи: перша група – методи попередження виникнення проблем управління зовнішнім боргом, друга група – методи зменшення вже наявного боргового навантаження, третя група – методи забезпечення ефективності боргової політики в майбутньому. На рис. 7 подано авторське трактування основних методів управління зовнішнім боргом, які доцільно застосовувати в Україні.

Отже, система забезпечення боргової безпеки, в нашому розумінні, повинна містити цілісний механізм управління державним боргом, що забезпечуватиме ефективність боргової політики держави, належний рівень фінансової безпеки через своєчасне обслуговування заборгованості та зниження негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, цільове використання запозичень на інвестиційно-інноваційні цілі держави, сприятиме підвищенню фіскальної дисципліни і рівня боргової безпеки в майбутньому. Елементи механізму управління зовнішнім боргом тісно взаємодіють між собою і елементами механізму забезпечення фінансової безпеки держави. Принципи, завдання, методи та механізми здійснення є визначальними і забезпечують цілісність даного механізму і системи в цілому.

У підсумку зазначимо, що управління зовнішнім боргом – це процес забезпечення належного рівня боргової безпеки, достатнього рівня кредитних активів для динамічного розвитку економіки, безперешкодного обслуговування і погашення запозичень минулих періодів, ефективної боргової політики в майбутньому. Даний процес управління повинен здійснюватись на усіх стадіях функціонування зовнішнього боргу.

Для зменшення негативного впливу зовнішнього боргу на макроекономічне середовище та перспективи розвитку української економіки необхідно спрямувати науково-технічний потенціал на ґрунтовне доопрацювання механізму управління зовнішнім боргом, зокрема в частині нормативно-правового та інституційного забезпечення.

Література:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека: монографія / О. Барановський. – Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
2. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. Ун-т., 2001. – 399 с.
3. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення про управління ризиками, пов'язаними з державним боргом» № 461 від 16.06.2010: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Проект закону України про державний борг: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
5. Система економічної безпеки держави [під заг ред. А. І. Сухорукова] / НІПМБ при РНБОУ. – К. : ВД «Стилос», 2009. – 685 с.

6. Сухоруков А. І. Сучасні проблеми фінансової безпеки України: монографія / А. І. Сухоруков. – К. : НІПМБ, 2005. – 140 с.
7. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави : [навч. посібн.] / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
8. Шпачук В. Напрями вдосконалення політики управління зовнішнім державним боргом України / В. Шпачук // Вісник НАДУ при президенті України. – 2003. – № 3 – С. 291-296.
9. Masroor A. External Debt Management for a Sustainable Economic Development. The evaluation on the role of external debt as a source for economic development / A. Masroor. – December 2009. – 1-9 p.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unescap.org>.
10. National workshop on capacity-building for external debt management in the era of rapid globalization: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unescap.org.

ГЛАВА 1.26. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Паламарчук Н.О.

кандидат економічних наук, доцент

Черкаський державний технологічний університет

Глобальні тенденції світового розвитку мають значний вплив на економічну безпеку міжнародного простору в цілому та окремих країн зокрема. Сучасний світовий розвиток характеризується активізацією виникнення різноманітних ризиків та загроз, що здатні порушувати міжнародну стабільність та загрожувати національній безпеці країн. Це проявляється у глобальному дисбалансі сил, що визначають світовий соціально-економічний розвиток та необхідності визначення як саме ті чи інші загрози впливають на національні економіки країн.

Основними сучасними загрозами для економічної безпеки світу та окремих країн є: фінансово-економічні кризи, що підривають макроекономічну стабільність та позначаються на результатах економічного зростання; порушення політичної стабільності впливає на інституційні засади економічної безпеки та приводить до розбалансування соціально-економічної системи в цілому; виникнення регіональних конфліктів призводить до необхідності пошуку консенсусу та затрат ресурсів; військові конфлікти підривають основи економіки та зумовлюють виникнення протистоянь у міжнародному просторі; громадянські війни, що загрожують національній безпеці та є проявом відсутності або кризи демократичних інститутів та традицій.

У зв'язку з активізацією цих загроз у сучасному світовому просторі особливої уваги потребує дослідження національних систем економічної безпеки різних країн. Це дозволить з'ясувати особливості цих систем, їх основні здобутки та можливості по забезпеченню економічної безпеки країни у конкретних умовах розвитку.

Національна система економічної безпеки – це спеціально створена та організована цілісна система безпеки суспільства відповідно до загроз та інтересів певної країни. Національна система економічної безпеки являє собою

взаємодію множинних сумісних елементів безпеки, що забезпечують цілісність та автономію системи в цілому та її емерджентний розвиток.

Особливу роль у національній системі економічної безпеки відіграє національна ідея. Вона є основою ідеології державотворення, визначаючи суверенність нації, відносини влади та легітимність влади. Вона дозволяє сформулювати перспективи розвитку нації, усвідомити її роль у світовому просторі. Національна ідея об'єднує населення країни навколо національних інтересів та консолідує зусилля заради забезпечення економічного зростання та соціального розвитку. Важливу роль національна ідея виконує і у розвитку світової економіки, так як дозволяє визначити місце та роль країни у міжнародних економічних відносинах та на світовому ринку [1, с. 40-42].

Формування системи національної економічної безпеки потребує її тісної взаємодії з усіма сферами суспільного розвитку країни з метою задоволення всіх життєво важливих інтересів нації, здатності адекватно реагувати на випадковість та невизначеність розвитку ефективним механізмом мінімізації ризиків та загроз, усвідомлення мінливості тенденцій розвитку та високого рівня залежності від зовнішнього середовища [2, с. 11].

Узагальнюючою характеристикою всіх національних систем економічної безпеки є прагнення забезпечити реалізацію національних інтересів, але сам механізм їх реалізації та відповідні витрати залишається виключно на розгляд самої країни, що і створило умови для виникнення різних національних систем економічної безпеки. Базовими національними інтересами є збереження національного суверенітету та прагнення зайняти гідне місце у світовому просторі як основи для забезпечення реалізації національних пріоритетів, а також намагання досягнути високого рівня економічного розвитку як основи для внутрішньої економічної стабільності, високого рівня добробуту населення та громадської підтримки політичної еліти.

Особливим аспектом, що визначає основи сучасної системи економічної безпеки країни є рівень розвитку ринкових відносин. Механізм ринкових відносин є основою для забезпечення економічного добробуту країн світу і найсучаснішою моделлю побудови сучасного суспільства. Але поряд з цим він несе основну загрозу для економічної безпеки, так як в його основі приватні інтереси, конкуренція, ринкові відносини. У той час як система економічної безпеки орієнтована на суспільні інтереси, рівноправність, справедливість та допомогу вразливим групам населення. Цей парадокс вимагає від кожної країни розробки власної системи організації національної економіки у тому числі і системи економічної безпеки відповідно до національних пріоритетів.

В цілому система національної економічної безпеки має ґрунтуватись на правовій основі, балансі інтересів особи, суспільства і країни, чіткій відповідальності кожного суб'єкта безпеки у межах своїх повноважень, усвідомлення тісного та важливого взаємозв'язку між національною та міжнародною безпекою [2, с. 33].

Практичним втіленням системи національної економічної безпеки є стратегія економічної безпеки, що розробляється та реалізується у межах загальної політики економічної безпеки країни. Стратегія економічної безпеки

має включати характеристику внутрішніх та зовнішніх загроз для національної економіки країни, чітко сформульовані інтереси та вимоги щодо економічної безпеки країни, критерій та параметри оцінки стану національної економіки, механізм забезпечення економічної безпеки країни. Метою національної стратегії економічної безпеки є розвиток країни, що враховую національні інтереси та мінімізує внутрішні та зовнішні загрози.

Звичайно, що лише економічними параметрами система економічної безпеки країни не обмежується. Існують і певні соціально-культурні особливості розвитку країн, що визначають суспільні цінності, громадські інститути, традиції та звичаї. Ці соціально-культурні особливості у поєднанні з економічним розвитком визначають основні системи економічної безпеки країн.

Кожна з національних систем економічної безпеки розвивається з врахуванням національних інтересів країни, намагаючись найкращім чином задовольнити життєво важливі інтереси нації. Крім цього кожна країна володіє певними ресурсами, їх ефективне використання для нарощування економічного потенціалу країни теж сприяє розвитку національної системи безпеки. Узагальнюючим чинником впливу є конкуренція, що вимагає від країни не лише захисту національних інтересів, а й пошуку найвигідніших ринків збуту національної продукції.

Американську систему економічної безпеки вирізняє високий рівень популяризації своїх інтересів в усьому світі за допомогою поширення політичний, військових, технологічних, інформаційних та фінансово-економічних цінностей у світі. Поняття «економічна безпека» було введено Теодором Рузвельтом, його політика була орієнтована на подолання кризи та зростання економічної потужності країни. Він відмовився від політики невтручання держави у економічне життя і перейшов до моделі оптимального поєднання ринкового регулювання, забезпечення економічної безпеки та соціального захисту населення.

В основі сучасної стратегії економічної безпеки цієї системи - економічний розвиток на основі зростання конкурентоспроможності товарів, пошуку нових ринків збуту та створення робочих місць, військова боекратність, підтримка демократичного ладу. Особливе місце займає реалізація національних економічних інтересів в умовах конкуренції на світових ринках за допомогою високотехнічних та високотехнологічних сфер. В цілому стан безпеки визначається станом економіки: чим вищий рівень економічного розвитку, тим вищим є рівень національної безпеки.

Всі національні інтереси у цій системі поділяються на три складові. Перша – життєво важливі інтереси, друга – важливі інтереси, третя – гуманітарні та інші інтереси. У першій групі інтересів окремо виділено економічні інтереси (економічний добробут суспільства та захист життєво важливих державних інститутів), вони є пріоритетним напрямом політики безпеки.

Загрози для національної безпеки теж піддаються класифікації серед них виділяють: локальні, регіональні та транснаціональні. Особлива увага

приділяється проблемам розповсюдження небезпечних технологій, діяльності розвідувальних служб, порушенню функціонування державних структур. Важливим напрямом розвитку системи безпеки є налагодження міжнародної співпраці з питань безпеки на основі ефективного використання дипломатичних інструментів, розвиток співробітництва та координації у міжнародному просторі.

Тривалий процес розробки та вдосконалення системи захисту національних інтересів дозволив створити ефективну та дієву систему соціально-економічної безпеки, що включає загальні норми безпеки, розвиток освіти і науки з метою підвищення ефективності економічної безпеки, особливе податкове, фінансове та державне регулювання як складові економічної безпеки, розвиток ринку праці, зменшення безробіття та захисту населення як важливі складові економічної безпеки країни.

Європейська система економічної безпеки орієнтована на інтеграцію європейських країн зі спільними цінностями та економічними пріоритетами, створення та вдосконалення наднаціональних інституцій управління та розробка єдиної системи безпеки.

Одним із основних напрямів політики ЄС є утвердження ролі ЄС у світовому просторі, що здійснюється за допомогою спільної зовнішньої політики та політики безпеки, зокрема на основі спільної оборонної політики. Реалізація зазначеного напрямку відбувається на основі Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ). Вона охоплює всю сферу міжнародних відносин (крім оборони та військової політики), створює умови для розробки загальних позицій держав-учасниць та реалізується у вигляді спільних дій. Головними цілями СЗПБ є захист спільних цінностей та фундаментальних інтересів ЄС, підвищення економічної безпеки ЄС, збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів ООН, розвиток міжнародної співпраці, підтримка демократії, права, прав і свобод людини. Основою для СЗПБ є дипломатія, допомога у вирішенні конфліктів, досягнення взаєморозуміння. ЄС бере активну участь у вирішенні багатьох світових проблем серед яких глобальне потепління, міжнародні конфлікти, проблеми демократії, миротворчі місії у гарячих точках, допомога з розвитку.

Відповідно до Стратегії європейської безпеки основними загрозами для безпеки ЄС є зростання залежності у сфері енергетики, інформації та транспорту під дією глобалізації, поширення бідності та хвороб, зростання конкурентного тиску у сфері розподілу природних ресурсів та джерел енергії, міжнародний тероризм, поширення зброї масового ураження, регіональні конфлікти, організована злочинність, зміна клімату.

Система безпеки ЄС є неодмінною умовою подальшого розвитку європейської інтеграції: системи безпеки окремих країн ЄС не мають суперечити основам спільної політики безпеки, але й спільна політика безпеки не повинна наносити шкоду розвитку країн-учасниць. Помірність політики ЄС призвело до формування особливого виду системи безпеки, що дозволяє дипломатично та виважено приймати рішення як для країн-учасниць так і для третіх країн [3].

Особливої уваги у межах даного дослідження потребує аналіз політики безпеки окремих країн ЄС, так як вони мають певні національні риси у порівнянні з загальною політикою безпеки ЄС.

Основними документами, що визначають політику національної безпеки Великобританії є «Сильна Британія за непевних часів: стратегія національної безпеки» та «Забезпечуючи безпеку Британії за непевних часів: стратегічний перегляд політики безпеки та оборони» (2010 рік). У цих документах Великобританія акцентує увагу на власній автономності у справах безпеки ЄС: при визначенні партнерів країни у сфері міжнародної безпеки ЄС знаходиться після співпраці з США та членства у НАТО. Стратегія національної безпеки Великобританії включає наступні ризики: міжнародний тероризм, природні катаклізми, кібератаки, міжнародні військові кризи [4, с. 54].

Особливістю сучасної системи безпеки Великобританії є акцент на активізації участі громадян у забезпеченні безпеки країни, з цією метою створено реєстр основних ризиків, який доведено до населення; покращена координація співпраці між військовими, поліцією, спецслужбами та дипломатами у межах країни; створені громадянські групи спеціалістів, що можуть бути спрямовані у гарячі регіони; створено регіональні контррозвідувальні служби з метою допомоги поліції; підвищено рівень фінансового забезпечення військовослужбовців.

Найвищою метою Німеччини у сфері національної безпеки є забезпечення миру, свободи та незалежності країни. Основні інтереси та ризики національної безпеки Німеччини зазначені у «Білій книзі з політики безпеки Німеччини і перспектив розвитку військових сил» 2006 року. До основних ризиків для національної безпеки віднесено: глобалізацію та її вплив на розвиток країн, епідемії та пандемії, тероризм, міграцію, розповсюдження зброї масового ураження, енергетичну безпеку, регіональні конфлікти, незаконну торгівлю зброєю. До основних національних інтересів – забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, захист прав, свобод та безпеки громадян ФРН, недопущення конфліктів, що загрожують національній безпеці, участь у міжнародних операціях врегулювання криз, захист свободи торгівлі як основи добробуту Німеччини, дотримання прав людини та міжнародного права [5, с.161-162].

Система національної безпеки Німеччини ґрунтується на національних ідеалах, історичному досвіді та враховує динаміку міжнародного середовища. До системи органів безпеки Німеччини входять органи розвідки та контррозвідки, система контролю за діяльністю спеціальних служб включає парламентський контроль, урядовий контроль, федеральний контроль, Постійний міжвідомчий комітет з питань безпеки в спецслужбах і відповідні відомчі комітети та відділи в МВС і Міністерстві оборони. Основними принципами їх організації є чіткий розподіл функцій, законодавче визначення їх завдань, компетенції, оперативних методів та засобів дії, розробка механізму по забезпеченню їх координації.

Система національної безпеки Німеччини наділяє кожного громадянина правом захищати конституційний лад в країні, якщо інші засоби захисту не

можуть бути застосовані. До загроз для конституційного ладу віднесено територіальну цілісність держави, забезпечення суверенітету, забезпечення багатопартійності та участі у виборах, здатність державних органів до зовнішньої та внутрішньої діяльності, законності управління, розподілу влади, незалежності судів, безпеки населення. Якщо виникає небезпека, що загрожує існуванню чи конституційному ладу ФРН або одній з земель, то можуть бути використані збройні сили для усунення небезпеки. На окремих землях може вводиться внутрішній надзвичайний стан якщо виникає загроза суспільній безпеці, правопорядку або демократичному ладу. Режим надзвичайного стану оголошується у випадку, коли загрози не можуть бути ліквідовані зусиллями поліції. У разі проголошення надзвичайного стану проводиться повна централізація управління.

У системі національної безпеки Франції виділяється три категорії національних інтересів: життєво важливі (територіальна цілісність, суверенітет, захист населення), стратегічні інтереси (підтримка миру на європейському континенті, територій, що з ним межують на сході та півдні, у середземноморському басейні і на Близькому Сході; гарантія повноцінної економічної активності Франції, забезпечення її свободи у зовнішній торгівлі, комунікаціях та безпеки морських шляхів), інтереси, пов'язані зі статусом Франції як світової держави (забезпечення незалежності країни, виконання міжнародних зобов'язань, зміцнення демократії і правопорядку, поширення у світі французької мови). Офіційно декларується, що всі ці інтереси є для політики безпеки Франції рівнозначними та захищаються з однаковою активністю. Біла книга з питань безпеки та оборони Франції 2008 року до основних ризиків для національної безпеки відносить: загрози для здоров'я людини, ракетні загрози, кримінальні мережі, атаки на інформаційні системи, шпіднаж [4, с. 56].

Національна політика безпеки Франції приділяє значну увагу розвитку науково-технологічного потенціалу, так як у сучасних умовах розвитку міжнародного середовища та світової системи безпеки це дозволяє забезпечити можливість ефективного ядерного стримування. Одним із інструментів системи безпеки Франції є розвідка, вона здійснюється на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях. Система розвідки включає збір, аналіз та оцінку інформації, прийняття рішень по запобіганню загроз, криз та конфліктів у системі національної безпеки. Підходи до завдань розвідки змінюються відповідно до територіальних загроз та міжнародної ситуації в цілому, з цією метою структура системи розвідки наділена значною гнучкістю управління та здатністю до швидкого реагування. Основою всієї системи розвідки є прогнозування появи загроз з великим ступенем достовірності, що створює умови для збереження ініціативи та володіння запасом часу для прийняття ефективних рішень.

У Стратегії національної безпеки Польщі 2007 року до основних загроз для національної безпеки Польщі віднесено: припинення процесу європейської інтеграції (впровадження політики державами-учасницями лише у межах

власних інтересів), посилення авторитаризму на Європейському континенті, конфлікти у Придністров'ї та Південному Кавказі, утиски демократії.

Концептуальними документами системи безпеки Польщі є Стратегія національної безпеки Республіки Польща та Стратегія оборони Республіки Польща. Вони визначають політичну стабільність та соціально-економічний розвиток Центрально- та Східноєвропейського регіону національним інтересом Польщі, розвиток добросусідських відносин з країнами-сусідами є фундаментальною складовою зовнішньої політики Польщі – розвиток сусідніх країн та їх політика безпеки мають прямий вплив на систему безпеки Польщі. Зовнішній вектор безпеки включає стримування імперських тенденцій Росії, а також цивілізаційну і соціальну модернізацію Східної Європи. Внутрішній вектор безпеки спрямовано на подолання внутрішніх проблем, що пов'язані зі зміцненням національної ідентичності, подолання цивілізаційного відставання від Західної Європи та тіснішої інтеграції у рамках ЄС. Основними напрямками підтримки безпеки Польща вважає посилення могутності НАТО, збереження позицій США, посилення ролі ЄС.

Можливість агресії щодо власних кордонів Польща вважає низькою, але ймовірність виникнення регіональних та місцевих конфліктів визнає як достатньо високу. У питаннях національної безпеки Польща покладається на власну систему оборони, що включає управління обороною, військову та невійськову підсистеми. Військова підсистема відповідає за відсіч агресії, участь у миротворчих операціях, підтримку внутрішньої безпеки. У стратегії національної безпеки зазначається, що на сучасному етапі чисельність збройних сил є мінімально припустимою, але скорочуватись не буде [6].

До національних інтересів системи безпеки Польщі віднесено: збереження незалежності та суверенності країни, її територіальної цілісності, захист основних прав і свобод людини, збереження демократичного устрою, цивілізований економічний розвиток країни, зростання добробуту населення, розвиток науки та техніки, захист національної спадщини та оточуючого середовища, збереження стійкого положення у міжнародному середовищі та ефективного просування інтересів Польщі за кордоном. Основними ризиками для системи безпеки Польщі є ризики, що виникають у міжнародному просторі та можуть позначитись на розвитку країни, демографічні проблеми, енергетичні загрози, тероризм, кризи національної економіки, недостатній розвиток інфраструктури, організована міжнародна злочинність та екологічні загрози.

Китайська система соціально-економічної безпеки ґрунтується на тотальній мобілізації економічних, політичних, ідеологічних та соціальних можливостей на основі ринкової моделі регулювання з метою забезпечення стрімкого економічного зростання та зовнішньої експансії за допомогою товарних, фінансових та військових потужностей. Китай прагне розширити та закріпити свою роль як активного учасника міжнародних відносин, брати участь у процесах міжнародного та регіонального управління з метою повноцінної участі у процесах формування нового світоустрою та міжнародної системи безпеки. З цією метою здійснюється виважена зовнішньоекономічна політика, що включає уникнення відкритих конфліктів у міжнародному

просторі, збільшення економічного впливу на світову економіку, нарощування військової потужності як засобу впливу на світову політику, розширення економічного співробітництва з країнами на основі формування сприятливого політичного та економічного іміджу.

Основними національними інтересами визначено національну гідність, економічний розвиток, суверенність, безпеку та міжнародний статус. Метою розвитку – нарощування економічного потенціалу задля подальшого розвитку та процвітання нації. Нарощування економічного потенціалу передбачається здійснювати на основі раціонального використання природних ресурсів та за допомогою науково-технічного прогресу. Важливе місце у системі безпеки займає збереження навколишнього середовища, запобігання війнам та кризовим ситуаціям, захист незалежності.

Особливості даної системи безпеки виходять з основ філософії китайського народу, де тісно переплітається Бог, Земля, мораль та управління державою, у загальному вигляді вся система безпеки – це непомітне споглядання за потенційними ворогом, звідси і велика роль розвідувальних служб, що дозволяє здійснити надтонке проникнення у світогляд противника.

В цілому ця система безпеки є механізмом скоординованих бюрократичних процедур на основі ефективних рішень та їх безумовного виконання. Основні суперечності у сфері безпеки пов'язані з гармонізацією відносин між політичними, комерційними та військовими інтересами. Сучасними загрозами для системи безпеки стали: фінанси, енергетика, продовольча проблема, охорона здоров'я, інформаційна сфера та тероризм [7, с. 91].

Японська система економічної безпеки орієнтована на випереджаючий інноваційний розвиток та збереження традицій національної культури. Основними принципами системи є збереження та розвиток економічного потенціалу та формування сприятливого глобального середовища, що дозволить забезпечити реалізацію національних інтересів.

Головною особливістю цієї системи є закритість політики національної економічної безпеки, що спричинена тривалим періодом самоізоляції. У результаті чого сформована особлива доктрина національних інтересів, що включає суспільний, військовий та зовнішньополітичний аспекти. Основною метою цієї системи є приведення зовнішньополітичної ролі у світі відповідно до економічного потенціалу. З цією метою передбачено виконання трьох завдань: сприяння розвитку демократії, забезпечення балансу між капіталізмом та соціалізмом, стабілізація політичних та економічних відносин в Азії.

В системі національної безпеки Японії виділяють три основні складові: п'яньпоїзм (передбачає для країни досягнення вагомого економічного, військово-політичного та енергетичного розвитку у світі, посилення ролі у вирішенні міжнародних проблем та забезпечення високої конкурентоспроможності на світовому ринку), азіяцентризм (передбачає підвищену концентрацію на Азійсько-Тихоокеанському регіоні, з метою підвищення ефективності цієї концентрації весь регіон розподілено на концентричні пояси і для кожного поясу розроблена своя система безпеки та

взаємодії), спільний азіяцентризм (відображає сучасне бачення геополітичної ролі Японії у світі, вона полягає у військово-політичній взаємодії з США).

Російська система економічної безпеки орієнтована на набуття статусу наддержави, подолання технологічного відставання, підтримка військової потужності. Досягнення високого рівня економічної безпеки можливо на основі цивільного захисту прав населення та забезпечення гідного рівня життя, що забезпечує соціальний спокій суспільства, ефективне вирішення соціально-економічних і політичних проблем з врахуванням національних інтересів, ефективний вплив на соціально-економічний розвиток країни. До основних загроз даної системи безпеки віднесено: низький рівень науково-технічного розвитку, загроза втрати продовольчої незалежності, ріст безробіття, збільшення зовнішнього боргу, криміналізація економіки, послаблення трудової мотивації, проблеми митного контролю.

Основними елементами системи економічної безпеки є збереження та підтримка народногосподарського комплексу, підтримка економіки в умовах надзвичайного стану, реформування відносин власності. До важливих аспектів безпеки віднесено оцінку ризиків, управління ризиками, компенсаційні ресурси та компенсаційний потенціал. Система економічної безпеки регулюється на трьох рівнях: стратегічному, тактичному та операційному. Для загальної оцінки рівня безпеки розробляється модель, що включає характеристику стану і розвитку національної соціально-економічної системи та зовнішніх умов, ця модель дозволяє оцінити рівень безпеки у будь-який момент, виявити потенційні загрози, сформулювати тенденції розвитку національної системи та виявити ступінь впливу зовнішніх чинників. На основі цієї моделі формується система індикаторів економічної безпеки, розробляються методи для їх розрахунку та визначаються їх граничні значення. Все це створюється з метою проведення постійного моніторингу, що дозволяє оцінювати реальний стан економічної безпеки та виявляти потенційні загрози. В цілому ця модель функціонує за допомогою аналітичних та графічних баз даних, спеціального програмування та моделювання. На основі її результатів приймаються певні управлінські рішення, що дозволяють протидіяти загрозам та зменшувати їх наслідки. Такий підхід до оцінки економічної безпеки є ситуаційним з елементами сценарного, що дозволяє приймати ефективні рішення у певних соціально-економічних умовах.

У системі національної безпеки акцентується увага на значному економічному, військовому та науково-технічному потенціалі країни, що створює передумови для розширення участі країни у розвитку міжнародних економічних відносин. Національні інтереси розподіляються відповідно до рівнів особи, суспільства та держави. Їх реалізація цілком залежить від стійкого розвитку національної економіки. Особлива увага приділяється захисту від тероризму, надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та від небезпек військового характеру під час військових конфліктів. Система містить чітко визначені загрози для національної безпеки, перелік актуальних завдань по підвищенню рівня безпеки, перелік відповідальних

суб'єктів, інститутів та гарантій і в загальному огляді характеризується високим рівнем централізації та визначальною роллю держави [8].

Ісламська стратегія економічної безпеки поєднує в собі популяризацію релігійних цінностей в усіх сферах суспільного життя та прагнення забезпечити світове панування на основі нарощування військової могутності. Головною особливістю даної системи є утвердження релігійних цінностей ісламу в усіх сферах соціально-економічного розвитку, релігійні канони встановлюють основи економічної поведінки, утверджують економічні інститути. Основне протиріччя системи – пошук компромісу між впровадженням ринкової економіки та усталеними суспільними цінностями та етичними нормами [10, с. 53].

Звичайно, що розглянуті системи не є єдиними у світі, кожна країна у світі будує свою власну унікальну систему національної безпеки. Але ці системи мають важливий вплив на окремі регіони світу та на певні групи країн. Крім цього ці системи перебувають в умовах постійної конкуренції, що впливає на світовий розвиток та систему міжнародної безпеки в цілому. Це призводить до динамічної зміни балансу сил у світі, особливо економічного та військового, а від цих системи вимагає постійного вдосконалення та доопрацювання.

Окрім суто національних інтересів та загроз, можна виділити і ряд міжнародних особливостей, що впливають на розвиток національних систем безпеки. До них відносяться:

- проблема світового панування та балансу сил, що здатне або зберегти наявні тенденції розвитку або створити нову загрозу у міжнародному просторі,
- енергетична проблема, що має значний вплив на світовий розвиток та виходить на перший план у відносинах країн-постачальників та країн-покупців,
- проблема нарощування військової потужності країн та загрози військових конфліктів, зумовлює появу нових загроз на національному рівні,
- диференціація рівня життя населення у світі, що призводить до загострення не лише економічних, а й соціальних проблем,
- пошук шляху подальшого розвитку демократичних основ суспільства в умовах фінансових криз, організованої злочинності та тероризму,
- вирішення проблеми народонаселення та регулювання міграційних потоків у світі,
- екологічні проблеми, що набувають особливої актуальності та потребують реальних заходів по вирішенню.

Таким чином у сучасному світовому просторі існують численні загрози розвитку у поєднанні з глобальною невизначеністю, у той же час існує ряд важливих національних інтересів, що є пріоритетними для країн світу. Все це призводить до появи та розвитку різноманітних систем економічної безпеки. Ці системи перебувають у відносинах протистояння та конкуренції, мають активно реагувати на зміни міжнародного середовища та реалізовувати національні стратегії розвитку. Загальна світова рівновага як у політичному, так

і у економічному сенсі залежить від рівня ефективності цих систем, їх можливостей реагувати на загрози та виклики соціально-економічного розвитку. Спільним орієнтиром системи міжнародної безпеки для всіх країн має залишатись компроміс та мирне вирішення міжнаціональних конфліктів.

Література:

1. Пасічник В. Функції національної ідеї в забезпеченні національної ідеї // В. Пасічник / Вісник Національної академії державного управління. – 2013. - № 7. – С. 37-44
2. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С.Власюк. - Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
3. Барановський Ф.М. Європейський Союз у міжнародних відносинах на сучасному етапі [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2013_7_7.pdf
4. Зарембо К. Україна у стратегіях національної безпеки держав-членів ЄС: партнер чи проблема? // К. Зарембо / Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Випуск 31. – С. 53-61
5. Мартинов А. Зовнішньополітичні пріоритети християнсько-ліберальної коаліції Федеративної Республіки Німеччини (2009-2013 роки) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ues_2013_11_17.pdf
6. Затинайко О., Павленко В., Бочарніков В., Свешніков С. Політика безпеки і воєнно-політичні відносини Польщі // О. Затинайко / Наука і оборона. – 2013. - № 3. – С. 3-13
7. Мандрагель В. Китай: нові виміри національної безпеки // В. Мандрагель / Вісник Національної академії державного управління. – 2011. - № 1. – С. 87-94.
8. Совет безопасности Российской Федерации // Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/1/99.html>
9. Іващенко М.В. Вплив релігії на соціально-економічне становище країн світу в сучасних умовах / М.В. Іващенко // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2012. - № 10. – С.51-55.

ГЛАВА 1.27. ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Чепеленко А.М.

кандидат економічних наук, доцент
Українська інженерно-педагогічна академія

Масштаби і динаміка світової економічної кризи змушують по-новому поглянути на процеси, які відбуваються у сучасному глобальному світі.

Процеси глобалізації дуже суперечливі. З одного боку, глобалізація створює переваги для найбільш розвинених у соціально-економічному та технологічному сенсі країн (США, країн Євросоюзу, Японії), що призводить до зростаючого розриву між ними і державами, що розвиваються. З іншого, саме ці країни в силу своєї розвиненості і накопиченого багатства, способу життя, цінностей і поведінкових стереотипів, в умовах глобалізації та створення мережевого суспільства, стали найбільш уразливими для нових викликів і загроз. Процеси глобалізації неминуче стикаються з національною ідентичністю, яка є основою і, одночасно, найважливішим ресурсом конкурентоспроможності. До того ж, держави, ідентичність яких має велику історичну, культурну, етнічну і політичну

глибину і силу спостерігають, як, слабкі в цьому відношенні, неминуче розчиняються в процесах глобалізації. Тому надзвичайно актуальним є створення ефективного механізму запобігання загрозам і негативним наслідкам глобалізації та забезпечення економічної безпеки України.

Глобалізація стала однією з найбільш гаряче обговорюваних тем останніх десятиліть і з'явилося чимало робіт, пов'язаних з проблемою забезпечення економічної безпеки. Проблеми безпеки переосмислюються з урахуванням аналізу ризиків, викликів і загроз, які зачіпають не тільки держави і міждержавні відносини, а також суспільство і людину, торкаючись тим самим не тільки зовнішнього, але внутрішнього поля безпеки і більше того - розмиваючи межі між ними. Теоретичні основи подібного переосмислення створюються вже в 1980-рр. працями представників ліберального та неоліберального напрямків Б. Бузан, Р. Земба, Р.Кеохейн, Дж.С. Най, Дж. Розенау, М. Рихтік, Е. Тікнер, Р. Ульман, П. Циганков.

Грунтовному аналізу різних проблем забезпечення економічної безпеки держави в умовах соціальних трансформацій та розробці понятійно-категоріального апарату присвячено чимало наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. З-поміж них зазначимо Г. Атаманова, О.Баженову, В.Білоуса, В.Богдановича, О.Власюка, В.Геєця, О.Данільяна, О.Дергачова, О.Дзьобаня, В.Горбуліна, О.Гончаренка, А.Гриценка, Т.Клебанову, Я.Кондратьєва, В.Крисаченка, В.Ліпкана, О.Маначинського, В.Мунтіяна, Г.Новицького, Б.Парахонського, Г.Перепелицю, С.Пирожкова, Г.Почепцова, Г.Ситника, А.Ставицького, Д.Стеченко, А.Сухорукова, А. Урсул, Ю.Харазішвілі, О.Хилько, О.Черняка, В.Якушика.

Стосовно нормативно-правових актів, що дають визначення економічній безпеці слід зазначити Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60, яким затверджено Методику розрахунку рівня економічної безпеки України [5], яка використовувалась Міністерством економіки України на постійній основі для розрахунку рівня економічної безпеки за 10 сферами та інтегрального індексу економічної безпеки України і втратила чинність на підставі Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277, яким затверджено Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [6] (для розрахунку рівня економічної безпеки за 9 субіндексами та інтегрального індексу економічної безпеки України). Крім цього існують декілька авторських методик, які були розроблені вітчизняними та закордонними вченими та фахівцями. На думку автора, найбільш фундаментальні дослідження серед вітчизняних експертів були проведені колективами Інституту економіки та прогнозування НАН України та Харківського національного економічного університету [7]. Спроба числового вираження динаміки загальносвітових процесів, об'єднаних поняттям «міжнародна безпека» (у тому числі «економічна безпека») була зроблена Центром політичних досліджень Росії (ЦПДР) [3]. Серед іноземних розробок класичним прикладом може слугувати Глобальний індекс конкурентоспроможності, який розраховується Всесвітнім Економічним Форумом (The Global Competitiveness Report, World Economic Forum) [8]. Дуже перспективними є, наприклад, дослідження колективу Литовського енергетичного інституту (Lithuanian Energy Institute) [10] щодо методики розрахунку рівня енергетичної безпеки ЄС. Схожа до української методики існує в Росії та Білорусі.

Наявність великої кількості досліджень з даної проблематики свідчить про її актуальність. Однак, у більшості досліджень регіональні диспропорції і державні механізми їх регулювання розглядаються в межах однієї країни, в той час, як в сучасних умовах при посиленні процесів глобалізації дана проблема повинна розглядатися в системі геоекономічних взаємозв'язків. Тому, розгляд асиметрії регіонального розвитку в різних вимірах (глобальному, національному, локальному), виявлення загроз економічної безпеки України в умовах глобалізації та особливостей застосовуваних механізмів та інструментів регулювання залежно від рівня проблеми.

Посилення економічного розриву в розвитку країн, нерівномірність і суперечливість інтересів учасників міжнародних економічних відносин створюють умови для економічного тиску одних країн на інші і тому створюють загрози економічній безпеці держав. Загрози, як правило, припускають порушення законодавчих норм і певну відповідальність за їх порушення.

Спектр загроз, з якими доводиться стикатися суб'єктам економічних відносин в умовах глобалізації досить значний. Активізацію загроз безпеці суб'єкта глобалізаційних процесів посилюють макроекономічні деформації:

- встановлення контролю кримінальних структур над окремими галузями економіки і суб'єктами господарської діяльності;
- корумпованість у державних органах;
- криміналізація національного бізнесу;
- загострення і невизначеність соціальних проблем (низький рівень доходів населення, безробіття, плінність кадрів, правовий нігілізм тощо);
- неготовність вітчизняного бізнесу правовими методами забезпечувати захист власної безпеки, відсутність досвідчених фахівців.

Одним із важливих підходів до аналізу загроз є дослідження методик аналізу економічної ситуації в Україні та інших державах світу та визначення набору (системи) адекватних критеріїв, які дозволяють ефективно вирішувати задачі аналізу, порівняння та прогнозування стану економічної безпеки України.

У доповіді «При великій свободі: до розвитку, безпеки і прав людини для всіх» Генеральний секретар ООН сформулював аксіому: «...Ми не можемо забезпечити розвиток, не забезпечивши безпеки, ми не можемо забезпечити безпеку, не забезпечивши розвитку...», тому задоволення потреби в безпеці в різні історичні епохи визначалося рівнем загального економічного і політичного розвитку держав, а в умовах глобалізації, безпека набуває нових форм і стає пріоритетом [17].

Економічна безпека досить ємна категорія і включає в себе такі аспекти як регулювання економічного розвитку України, економічна безпека в умовах інтеграції в світову економіку, фінансово-економічна безпека підприємств і банківських установ, інформаційна безпека держави.

Спроба числового вираження динаміки загальносвітових процесів, об'єднаних поняттям «міжнародна безпека» була зроблена Центром політичних досліджень Росії (ЦПДР) в 2006 році. ЦПДР був розроблений універсальний індекс міжнародної безпеки iSi (international Security index), який демонструє зміну

факторів військового та невійськового характеру в процесі часу та їх відповідність ідеальному (4210) і базовим значенням і є числовим вираження рівня загроз життю й благополуччю громадян планети. Класифікація факторів і рівнів міжнародної безпеки представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація факторів і рівнів міжнародної безпеки [3]

Фактори	Значення факторів за рівнями безпеки, одиниць			Разом
	глобальний	регіональний	локальний	
Військові	1000	100	10	1110
Політичні	700	70	7	777
Тероризм	500	50	5	555
Техногенні та природні	500	50	5	555
Економічні	500	50	5	555
Всього	3200	320	32	3552

Розрахунок іSi показує, які тенденції у сфері міжнародної безпеки переважали в світі за досліджуваний період, яка була їх спрямованість і глибина (рис. 1). При розрахунку враховується весь комплекс факторів, що впливають на світову безпеку: загроза загальної ядерної війни, кількість і інтенсивність локальних конфліктів, рівень політичних відносин між окремими країнами та міжнародними організаціями, інтенсивність і масштаби терористичної діяльності, стабільність світової економіки, а також загроза техногенних катастроф і епідемій.

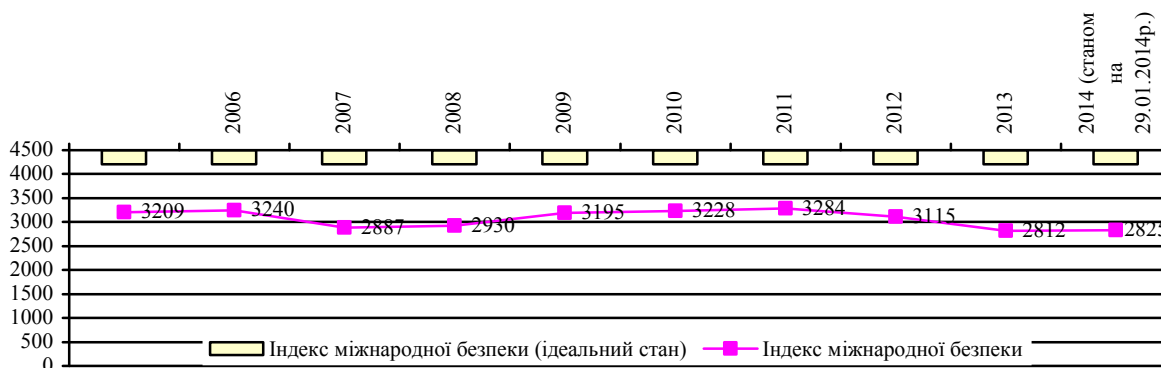

Рис. 1. Динаміка індексу міжнародної безпеки за 2006-2014 роки [3]

У 2006 році базове значення іSi становило 3209 пунктів. За досліджуваний період зниження іSi в 2007-2008 роках характеризується зниженням абсолютних значень політичних, військових і економічних факторів, що супроводжуються відносною стабілізацією в 2009 році. Зростанню базового показника, сприяло те, що у відповідь на економічну кризу були прийняті національні антикризові програми, в більшості країн вдалося уникнути соціальних потрясінь і збільшення загальної військово-політичної напруженості. Уряду заглибилися у вирішення внутрішніх питань, на самітах G20 та інших форумах були скоординовані кроки з подолання фінансово-економічної кризи. До того ж, все більшу увагу привертає те, що ключові світові гравці як пріоритет економічної політики висувають протидія зміні клімату і вирішення енергетичних проблем.

Близький Схід - головна загроза міжнародної безпеки 2013 року. Разом з тим в Саудівській Аравії існує заклопотаність погіршенням загального клімату

безпеки і прагнення ряду країн повернути увагу світової громадськості до інших держав, зокрема США та Росії.

В умовах глобалізації більшість загроз безпеки у міжнародних відносинах мають територіальний характер і їх ступінь безпосередньо залежить від географічної відстані (табл.2). Б.Бузан і О.Вевер підкреслюють, що «теорія комплексів регіональної безпеки (ТКРБ) - це теорія безпеки, в якій географічні фактори займають центральне місце». Більшість держав відчують заклопотаність головним чином у зв'язку з потенціалом і намірами своїх сусідів [1].

Таблиця 2

Характеристика пріоритетів економічних факторів міжнародної безпеки за рівнями безпеки [3]

Рівні безпеки	Пріоритети за рівнями безпеки
глобальний	загроза світової економічної кризи
регіональний	загроза різкого падіння індексів ділової активності (біржових котирувань) на основних світових біржах; загроза різкого зростання цін на енергоносії; загроза виникнення кризи в основних галузях промисловості провідних країн
локальний	різкі коливання цін на енергоносії; прояв кризових явищ в економіці основних країн; падіння курсу основних світових валют; інші значимі кризові явища.

Методика розрахунку іSi економічної безпеки (ІЕБ) (формула 1) має вигляд:

$$iA = 500 \cdot (1 - \alpha_s) + \frac{50}{n_s} \cdot [(1 - \beta_{s1}) + (1 - \beta_{s2}) + \dots + (1 - \beta_{s n_s})] + \frac{5}{k_s} \cdot [(1 - \gamma_{s1}) + (1 - \gamma_{s2}) + \dots + (1 - \gamma_{s k_s})] \cdot \Delta_i \quad (1)$$

де, α_s , α_5 - імовірність виникнення глобальної економічної небезпеки;

$\beta_{41} \dots \beta_{4n4}$, $\beta_{51} \dots \beta_{5n5}$ - ймовірності виникнення регіональної економічної небезпеки;

n_4 , n_5 - кількість факторів, що впливають на економічну небезпеку;

$\gamma_{41} \dots \gamma_{4k4}$, $\gamma_{51} \dots \gamma_{5k5}$ - ймовірності виникнення локальної економічної небезпеки;

k_4 , k_5 - кількість факторів, що впливають на локальну економічну небезпеку.

Список основних ймовірних глобальних загроз, за матеріалами Світового економічного форуму свідчить, що конфлікт між економічним зростанням і охороною навколишнього середовища стають все більш очевидним (табл.2)[2].

Таблиця 2

Основні ймовірні глобальні загрози [2]

	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.
1	Технологічні	Економічні	Економічні	Економічні	Природні	Соціальні	Соціальні	Соціальні
2	Соціальні	Геополітичні	Економічні	Економічні	Природні	Економічні	Економічні	Природні
3	Економічні	Геополітичні	Соціальні	Соціальні	Геополітичні	Природні	Природні	Економічні
4	Економічні	Економічні	Геополітичні	Економічні	Природні	Технологічні	Природні	Природні
5	Економічні	Соціальні	Економічні	Геополітичні	Природні	Природні	Соціальні	Технологічні

Якщо з 2007 року по 2010 рік переважну більшість загроз складала економічні (китайська економічна експансія, колапс фондового ринку, різкі

зміни ціни на нафту та газ, уповільнення темпів розвитку економіки Китаю (<6%), стійкі фінансові дисбаланси, безробіття та неповна зайнятість), то з 2011 року основними світовими загрозами стали природні (урагани і циклони, повені, зникнення біологічних видів, кліматичні зміни, зростання викидів парникових газів, проблеми з водопостачанням, екстремальні погодні умови).

У звіті «Global Risks 2014» зазначено, що глобальні загрози пов'язані між собою і мають системні наслідки (табл.3).

Таблиця 3

Основні глобальні і глобальні економічні загрози 2014 року[2]

Глобальні загрози	Глобальні економічні загрози
Фіскальні кризи в ключових економіках	
Високий структурний рівень безробіття / неповна зайнятість	
Водні кризи	Криза ліквідності банків і ринку капіталів
Нерівність доходів	Економічні шоки від змін ціни на нафту
Помилки в боротьбі зі змінами клімату	Збій великих інфраструктурних мереж
Почастішання екстремальних погодних явищ (повені, шторми, пожежі)	Зниження важливості долара США як світової резервної валюти
Збій глобального управління	
Продовольчі кризи	
Крах великого фінансового механізму	
Посилення політичної та соціальної нестабільності	

Рівень економічної безпеки України визначається на основі інтегрального індикатора економічної безпеки, який розраховується щоквартально як у цілому по економіці, так і за окремими сферами економічної діяльності.

Таблиця 4

Складові економічної безпеки та їх вагові коефіцієнти [5;6]

Складові економічної безпеки	Вагові коефіцієнти		
	за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 № 60	За Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 № 1277	Зміни, %
Макроекономічна	0,1005	0,1224	121,79
Виробнича	0,0769	0,1218	158,39
Фінансова	0,1127	0,1294	114,82
Інвестиційна	0,0939	Інвестиційно-інноваційна 0,1089	51,32
Науково-технологічна	0,1183		
Зовнішньоекономічна	0,0901	0,1095	121,53
Соціальна	0,0808	0,1013	125,37
Демографічна	0,0836	0,0913	109,21
Енергетична	0,1324	0,1148	86,71
Продовольча	0,1108	0,1007	90,88

Базовий інструментарій розрахунку рівня економічної безпеки України представлений «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» затвердженими наказом Міністерства економічного

розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. Слід зазначити, що математична модель відповідної методики, на базі якої розраховується рівень економічної безпеки включає в себе 128 індикаторів [6].

В табл.4 представлені складові економічної безпеки та вказані їх вагові коефіцієнти. Слід звернути увагу на значні зміни вагових коефіцієнтів, особливо на інвестиційно-інноваційну, енергетичну та продовольчу складові. За підсумками 2011 року переважна більшість складових рівня економічної безпеки знаходиться у зоні небезпечного стану безпеки (7 з 10 показників). У зоні критичного стану безпеки знаходяться показники макроекономічної безпеки (43%) та науково-технологічної безпеки (48%). До зони задовільного стану безпеки перемістився показник продовольчої безпеки (з 79% у 2009 – 2010 рр. до 80% у 2011 р.) (рис.2).

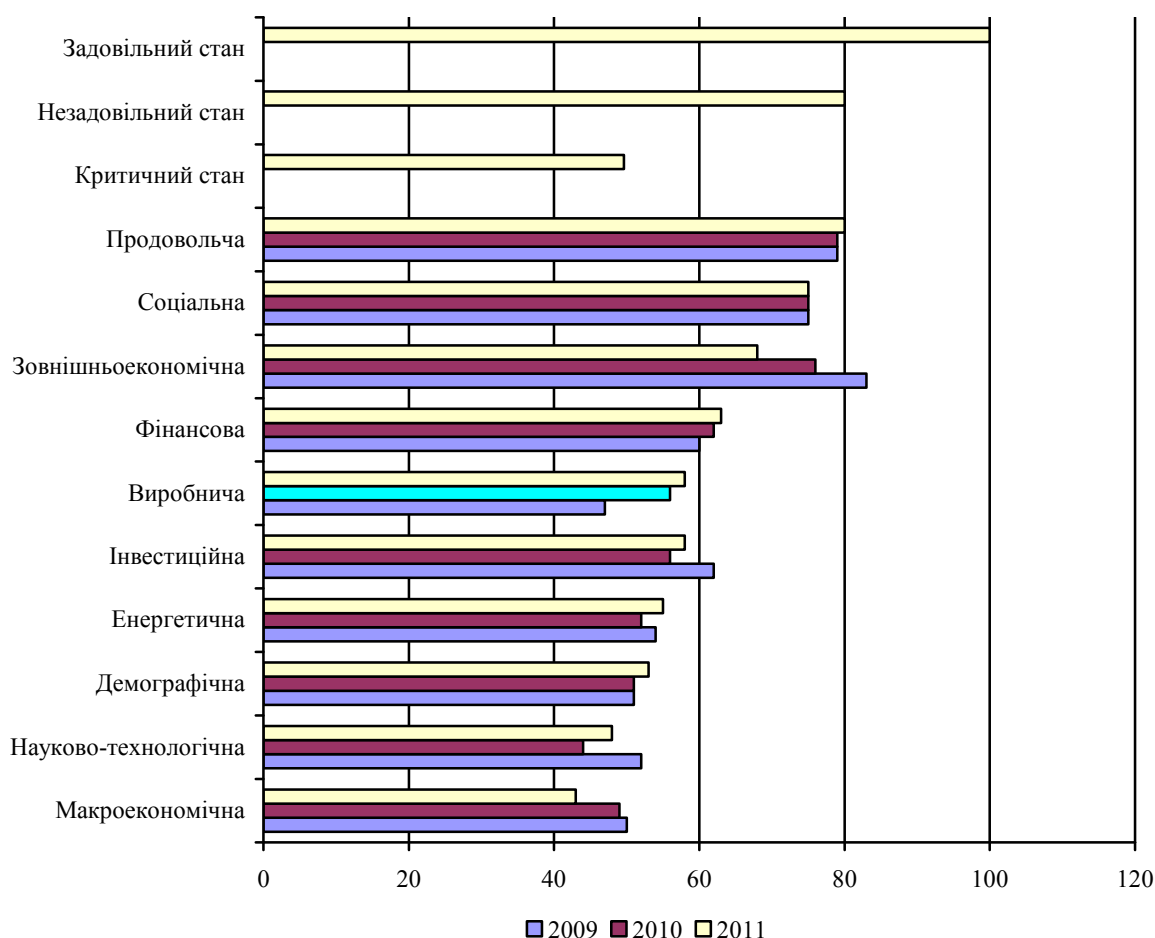

Рис. 2. Економічна безпека України 2009-2011рр.[4]

Розрахунки рівня економічної безпеки України здійснюються Міністерством економічного розвитку і торгівлі України щопівроку на підставі офіційних статистичних даних та міжнародних неурядових організацій.

Таким чином, повне статистичне наповнення моделі можливе лише через 1,5–2 роки. Крім того, наприклад, продовольча безпека має лише річні показники і до квартальних змін є нечутливою. Більш оперативне наповнення, запропоноване Пашенко Д.О., призводить до відповідного зниження ступеня

достовірності (табл.5), а порушення граничного рівня, закріпленого в національному законодавстві чи профільними міжнародними організаціями, та вихід за межі інтервалу оптимальних значень, свідчить про несприятливі або загрозливі тенденції в економіці.

Таблиця 5

Часові характеристики наповнення та достовірність моделі [11]

Час після звітного періоду	Наповнення статистичною інформацією, %	Ступінь достовірності (зважена наявна інформація), %
3 місяці	8	12
6 місяців	73	78
9 місяців	85	91
1 рік	96	97

Таким чином, можна констатувати, що використання цієї моделі для оперативних досліджень не є доцільним та пов'язано із несистемністю та недостатньою наповнюваністю. В результаті, експертні та статистичні дослідження мають дуже велику похибку. Зважаючи на вказані недоліки існуючих аналогів, задля оперативного розрахунку рівня економічної безпеки Пащенко Д.О. було розроблено методику в якій було зроблено спробу поєднати оперативність з адекватністю реальній економічній ситуації в країні. За основу було взято методику Міністерства економіки України [5], як найбільш системну та апробовану. Основна відмінність оперативної методики – виключення (або заміщення) показників за критерієм відношення ваги показника до часу, який необхідний для розрахунку відповідного значення [11].

Питання економічної та міжнародної безпеки перебувають у відносинах діалектичному взаємозв'язку. Цьому багато в чому сприяє згадане вище стирання межі між внутрішньою і зовнішньою політикою в умовах глобалізації. Фінансово-економічна криза вразила одночасно не тільки системи економічної безпеки окремих держав, включаючи Україну, але і систему міжнародної безпеки, тому будь-який збій в системі безпеки великих держав, веде до загрози системі міжнародної безпеки. Тому, у XXI столітті не можна будувати свою національну безпеку в замкнутому форматі або за рахунок національної безпеки іншої держави або міжнародної безпеки.

У зв'язку з тим, що усі без винятку механізми глобальної безпеки виявилися неадекватними викликам і загрозам сучасності, сьогодні загальною глобальною загрозою є системна криза глобального управління. Без чіткого уявлення стратегії національного розвитку складно визначити саме загрози, і що або кого, власне, слід захищати.

Включаючись в процеси глобалізації, Україна повинна не тільки реалістично оцінювати свій ресурсний потенціал, а й уміти ним керувати. Сьогодні потрібні нові методи актуалізації ресурсів, тому, все більш явною, стає необхідність розробки державної ресурсної політики, яка покликана забезпечити конкурентоспроможність України як держави, національної економіки, її окремих галузей, вітчизняних приватних компаній, інноваційних систем в глобальному світі, що є однією з головних передумов економічної безпеки.

І на останнє, головною проблемою економічної безпеки є відсутність ефективного механізму (механізмів) її забезпечення, тому створення ефективного національного механізму діагностики і забезпечення економічної безпеки з урахуванням міжнародних тенденцій та оперативності сприятиме, як нам здається, попередженню та своєчасному реагуванню на глобальні економічні виклики.

Література:

1. Buzan B., Weaver O. Regions and Powers: The Structure of International Security. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – pp. 27-39.
2. Global Risks 2014, Ninth Edition is published by the World Economic Forum / World Economic Forum. – Geneva, 2014 – URL: <http://www.weforum.org/risks>
3. Индекс международной безопасности (iSi) // ПИР – Центр (Центр политических исследований России) [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.pircenter.org
4. Кваша І.М. Стан енергетичної безпеки України (оцінка та методологія розрахунку) / І.М. Кваша // Загрози енергетичній безпеці України в умовах посилення конкуренції: матеріали засідання «круглого столу» - 2012. – С. 110-115.
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738
6. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
7. Моделирование экономической безопасности: держава, регион, предприятие/ Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.; За ред. Гейця В.М.: Монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
8. Офіційний сайт Всесвітнього Економічного Форуму // <http://www.weforum.org>
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.ukrstat.gov.ua/>].
10. Офіційний сайт Литовського енергетичного інституту // <http://www.lei.lt/>
11. Пащенко Д.О. Теоретико-методичні аспекти розрахунку рівня економічної безпеки національного господарства України в оперативному режимі / Д.О. Пащенко // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць. ЛНТУ.- Випуск 7 (28). – Ч. 2.-Луцьк, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/En_etei/2010_7_2/16.pdf
12. Сторінка Представництва України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії / Макроекономічні показники економіки ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/eu-indicators>
13. Стратегія національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 12.02.2007 р. № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
14. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. - НІСД, Київ, 2013. – С.5-16.
15. Тимошенко Л.М., Краснікова Н.О. Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки / Л.М. Тимошенко, Н.О. Краснікова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Вип. 5. – 2011. – с. 77-84.
16. Урсул А.Д., Урсул Т.А. Проблема безопасности: глобальные и универсально-эволюционные аспекты / А.Д. Урсул., Т.А. Урсул // NB: Национальная безопасность. — 2012. - № 1. - С.81-159. DOI: 10.7256/2306-0417.2012.1.67. URL: http://e-notabene.ru/nb/article_67.html
17. Чепеленко А.М. Международная безопасность как основа экономической и экологической стабильности / А.М. Чепеленко Zbiór raportów naukowych. „Science - od teorii do praktyki”. (29.03.2013 - 31.03.2013) - Sopot: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. - 84 str. (S.38-42).

ГЛАВА 1.28. ЕКОНОМІЧНА ТА ПОЖЕЖНА БЕЗПЕКИ, ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Чубань В.С.

кандидат економічних наук, доцент

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Стан забезпечення пожежної безпеки населених пунктів та об'єктів різних форм власності знаходиться в прямому зв'язку з соціально-економічними процесами, що відбуваються в суспільстві. З кожним роком збільшуються матеріальні збитки від пожеж, які все частіше загрожують життю і здоров'ю людей.

Наслідки пожеж не обмежуються суто матеріальними втратами, пов'язаними зі знищенням або пошкодженням основних виробничих та невиробничих фондів, товарно-матеріальних цінностей, особистого майна населення, витратами на ліквідацію пожеж та їх наслідків, на компенсацію постраждалим тощо. Найвідчутнішими, безперечно, є соціальні наслідки, які, передусім, пов'язуються з загибеллю і травмуванням людей, а також пошкодженням їх фізичного та психологічного стану, зростанням захворюваності населення, підвищенням соціальної напруги у суспільстві внаслідок втрати житлового фонду, позбавленням робочих місць тощо.

Не слід забувати й про екологічні наслідки пожеж, до яких, у першу чергу, можна віднести забруднення навколишнього середовища продуктами горіння, засобами пожежогасіння та пошкодженими матеріалами, руйнування озонового шару, втрату кисню атмосферою, теплове забруднення, посилення парникового ефекту тощо.

Цілком природно, що існує безпосередня зацікавленість у зниженні вірогідності виникнення пожеж і зменшенні шкоди від пожеж. Досягнення цієї мети є досить актуальним і складним соціально-економічним завданням, вирішенню якого повинні сприяти системи пожежної безпеки.

Забезпечення пожежної безпеки на території України, регулювання відносин у цій сфері органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання і громадян здійснюються відповідно до Кодексу цивільного захисту, законів та інших нормативно-правових актів.

Згідно з Кодексом цивільного захисту України, пожежна безпека – це відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю.

Міністерство економіки України своїм наказом №60 від 02.03.2007 р. “Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України” визначило економічну безпеку як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [6].

Ми погоджуємося з думкою вітчизняного економіста О. Власюка, який для визначення економічної безпеки використав науковий підхід, зазначивши, що економічна безпека має розглядатися як складна поліструктурна наука, яка, за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо, є наукою про безпеку (точніше – «життєздатність») соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [2, с. 45].

Забезпечення пожежної безпеки передбачає виконання економічних заходів держави, які спрямовані на захищеність життя та здоров'я людей, їх майна, національного багатства і навколишнього природного середовища.

Цілком природно, що існує безпосередня зацікавленість у зниженні вірогідності виникнення пожеж і зменшенні шкоди від пожеж. Досягнення цієї мети є досить актуальним і складним соціально-економічним завданням.

Для підтвердження необхідності становлення належного економічного забезпечення у сфері пожежної безпеки слід взяти до уваги статистичні дані останніх років про виникнення надзвичайних ситуацій та загальний аналіз збитків від них.

За даними масивів карток обліку пожеж, що надійшли до Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту з ГУ (У) Державної служби України з надзвичайних ситуацій в АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя, протягом 2013 року в Україні зареєстровано 61114 пожеж проти 71443 минулого року, що менше на 14,5 % (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка основних статистичних показників стану з пожежами в Україні за 2000-2013 рр.

Роки	Прямі збитки, тис. грн.	Пожежі, од.	Кількість загиблих унаслідок пожежі, осіб	Кількість травмованих під час пожежі, осіб
2000	58016	58156	3199	1528
2001	77832	57925	3523	1824
2002	88956	59679	3798	1766
2003	89546	61286	3914	1849
2004	90493	47698	3784	1828
2005	130383	49944	4187	1895
2006	201930	48084	4031	1900
2007	479362	50583	4001	1867
2008	431956	46476	3876	1775
2009	483098	44015	3209	1634
2010	665396	62207	2819	1537
2011	802846	60790	2869	1525
2012	860070	71443	2751	1682
2013	710863	61114	2494	1584

Джерело: складено автором за даними [1]

Кількість людей, що загинули внаслідок пожеж, зменшилась на 9,3 % і склала 2494 особи проти 2751. Кількість травмованих на пожежах зменшилась на 5,8 % і склала 1584 особи проти 1682.

Матеріальні втрати, завдані пожежами, склали 2 млрд. 952 млн. 584 тис. грн., з яких прямі збитки становлять 710 млн. 863 тис. грн., а побічні – 2 млрд. 241 млн. 721 тис. грн.; причому питома вага прямих збитків зменшилася на 17,3 %, а побічних – на 10,3 %. За 2013 рік в Україні в середньому щодня виникало 168 пожеж, унаслідок яких гинуло 8 і отримувало травми 5 людей.

Будь-яке явище природи і суспільства не може бути усвідомленим і зрозумілим без обґрунтування його зв'язків з іншими явищами. Щоб пізнати сутність явищ, необхідно розкрити їх взаємовідносини, кількісно визначити вплив тих або інших об'єктивних і суб'єктивних факторів. Тому нами був проведений регресійний аналіз таких показників: прямі збитки унаслідок пожеж, кількість пожеж, кількість загиблих унаслідок пожеж, кількість травмованих під час пожеж. Побудована динамічна багатофакторна модель залежності прямих збитків унаслідок пожеж від кількості пожеж, кількості загиблих унаслідок пожеж, кількості травмованих під час пожеж має такий вигляд:

$$DL = 1437866 - 5,35 * F - 606,36 * D + 768,31 * I, \quad (1)$$

де:

DL – прямі збитки унаслідок пожеж;

F – кількість пожеж;

D – кількість загиблих унаслідок пожеж;

I – кількість травмованих під час пожеж.

Значення R-квадрата (коефіцієнта детермінації) дорівнює 0,5625. Це означає, що частка дисперсії результату Y, пояснена регресією, складає 56,25%.

У результаті оброблення даних зобразимо на рис. 1 результати апроксимації прямих збитків унаслідок пожеж. Зазначимо, що згідно з постановою КМУ від 26 грудня 2003 р. N 2030 «Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків»:

✓ побічні збитки від пожеж – оцінені у грошовому вираженні витрати на гасіння пожежі (вартість вогнегасних речовин, пально-мастильних матеріалів тощо), ліквідацію її наслідків (враховуючи соціально-економічні та екологічні втрати), у тому числі на відбудову об'єкта; втрати, зумовлені простоєм у виробництві, перервою в роботі, зміною графіка руху транспортних засобів тощо;

✓ прямі збитки від пожеж - оцінені в грошовому вираженні матеріальні цінності, знищені та/або пошкоджені внаслідок безпосереднього впливу небезпечних факторів пожежі.

Також згідно з постановою КМУ від 26 грудня 2003 р. N 2030 «Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків» залежно від завданих матеріальних збитків пожежі поділяються на:

✓ пожежі з великими матеріальними збитками - пожежі, прямі збитки від яких перевищують 300 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

✓ пожежі з особливо великими матеріальними збитками - пожежі, прямі збитки від яких перевищують 1000 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

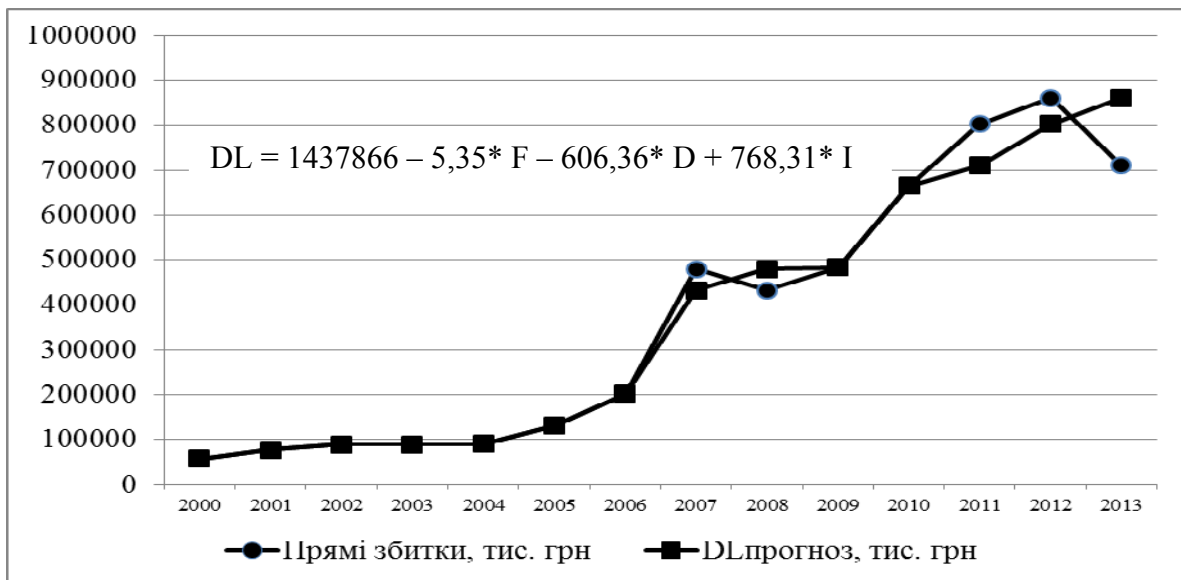

Рис. 1. Апроксимації прямих збитків унаслідок пожеж

Джерело: побудовано автором на підставі проведених розрахунків

Пожежі є важким тягарем для економіки держави, матеріальні збитки від них за 2013 рік становлять майже 0,05 відсотка валового внутрішнього продукту, а в 2012 році – понад 0,06 відсотка.

Основні причини виникнення пожеж в Україні:

- відсутність показників, передбачених державними програмами;
- невідповідність методів та форм проведення робіт з інженерного захисту територій від пожеж сучасним вимогам;
- зупинення виробництва на окремих об'єктах підвищеної небезпеки, що призвело до порушення господарських і технологічних зв'язків;
- обмежене фінансування запобіжних заходів та робіт із захисту населення і територій від пожеж або його відсутність та, як наслідок, невиконання відповідних програм у повному обсязі;
- накопичення відходів виробництва в обсязі, що становить загрозу розповсюдження шкідливих речовин;
- недотримання встановлених норм і правил безпечного функціонування потенційно небезпечних об'єктів та повного циклу технологій виробництва;
- унаслідок реформування приватного аграрного сектору національної економіки більша частина пожежної техніки та депо передані на баланс новостворених суб'єктів господарювання, які не зацікавлені в організації цілодобового чергування наявної пожежної техніки та використанні її для гасіння пожеж поза межами господарства, а в ряді випадків не спроможні таку техніку утримувати;
- недосконалість та застарілість законодавчого і нормативно-правового забезпечення у сфері пожежної безпеки, що призвело до розбалансування системи управління станом пожежної безпеки;
- недостатнє фінансування заходів, спрямованих на підвищення рівня протипожежного захисту об'єктів та населених пунктів;

– низький рівень матеріально-технічного оснащення підрозділів, що забезпечують державну, місцеву та добровільну пожежну охорону. Відсутність у таких підрозділах нормативної кількості спеціальних пожежних автомобілів (автодрабин, автопідйомників, автомобілів з насосами високого тиску) та пожежно-технічного обладнання;

– велика кількість несправних джерел протипожежного водопостачання на об'єктах та у населених пунктах або їх відсутність;

– високий ступінь зношеності автоматичних систем протипожежного захисту, димовидалення, підпору повітря та протипожежного водопроводу атомних електростанцій, метрополітенів, будинків підвищеної поверховості та висотних будинків;

– недостатній рівень матеріально-технічного оснащення сил цивільного захисту;

– відсутність сучасних автоматизованих технологій проведення спостережень, гідрометеорологічного прогнозування та забезпечення;

– низький рівень культури безпеки та обізнаності громадян з питань безпеки життєдіяльності в цілому;

– існування у суспільстві свідомого ігнорування вимог безпеки життєдіяльності;

– не визначення пріоритетів розвитку цивільного захисту;

– недостатнє використання можливостей Єдиної державної системи цивільного захисту;

– недосконалість системи управління процесами цивільного захисту;

– неузгодженість актів законодавства у сфері цивільного захисту.

Велика кількість пожеж та їх наслідки свідчать про гостру необхідність підвищення ефективності охорони життя людей, національного багатства і навколишнього природного середовища, що потребує посилення протипожежного захисту об'єктів підвищеної небезпеки, об'єктів з масовим перебуванням людей та населених пунктів.

У рамках забезпечення пожежної безпеки потрібно здійснити ряд заходів в таких пріоритетних напрямках:

✓ розробка нормативно-правової бази для реалізації права суб'єкта господарювання ризикувати своїм майном за умови виконання протипожежних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки людей в умовах пожежі та усунення загроз виникнення пожежі для інших суб'єктів;

✓ створення сучасної нормативної бази протипожежного страхування;

✓ запровадження системи незалежної оцінки ризиків від пожеж.

Досліджуючи аспекти взаємозв'язку пожежної та економічної безпеки у суспільстві, на наш погляд, важливо звернути увагу на такі питання:

✓ максимально можливе, економічно обґрунтоване зменшення ризику виникнення пожеж;

✓ прогнозування і оцінка соціально-економічних наслідків від пожеж, визначення на основі прогнозу потреби в силах, засобах, матеріальних та фінансових ресурсах;

✓ розроблення та здійснення заходів, спрямованих на забезпечення сталого функціонування національної економіки в пожежонебезпечний період.

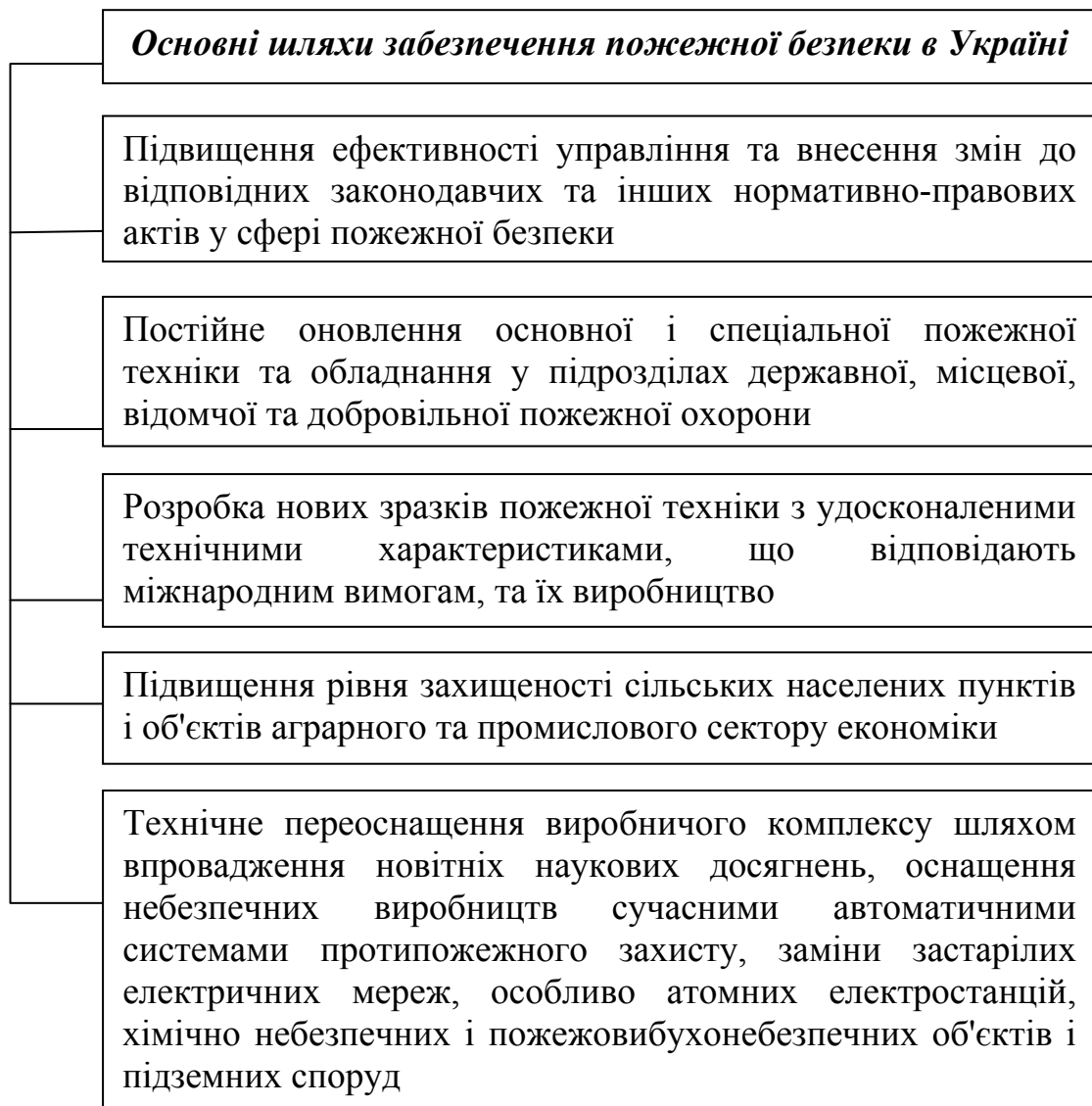

Рис. 2. Основні шляхи забезпечення пожежної безпеки в Україні
Джерело: розроблено автором

Погоджуємося з думкою О. Мартин [3, с.295], що державна стратегія забезпечення як економічної, так і пожежної безпеки повинна, передбачати заходи науково-методичного, нормативно-правового, організаційного, матеріально-технічного і фінансового характеру, що забезпечують реалізацію стратегічних напрямів гарантування безпеки, які, у свою чергу, слід розділити на надзвичайні, першочергові та перспективні.

Розв'язання проблеми забезпечення пожежної безпеки полягає у комплексному поетапному вирішенні проблемних питань у сфері пожежної безпеки шляхом впровадження організаційних засад функціонування системи протипожежного захисту на всіх рівнях, підвищення ефективності управління з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань забезпечення пожежної безпеки, удосконалення законодавчої, науково-

технічної і ресурсної бази, що сприятиме підвищенню рівня пожежної безпеки в населених пунктах та на об'єктах [4].

Пропонуємо схему основних шляхів забезпечення пожежної безпеки в Україні (рис. 2).

Найважливішою умовою нормального процесу відтворення є його сталий розвиток, безперервність і безперервність. Постійне оновлення виробництва необхідне для забезпечення поточних життєвих потреб людей у всіх суспільно-економічних формах, у тому числі й у сучасному суспільстві.

Якщо ж процес суспільного виробництва переривається або порушується в результаті негативних наслідків пожежі, то суспільство змушене насамперед приймати різні запобіжні заходи і відновлювати нормальні умови відтворювального процесу. Однак у силу непередбачених причин цілком виключити виникнення пожежі неможливо. Тому існує загроза її виникнення, за якої можуть бути пошкоджені, зруйновані або знищені складові національного майна, тобто постійно існує небезпека виникнення пожежі. Суспільство змушене розробляти заходи, що знижують цю небезпеку. Система державних і суспільних заходів, спрямованих на охорону людських, природних і матеріальних ресурсів та цінностей від пожеж, обумовлює взаємозв'язок економічної та пожежної безпеки.

Можна зробити висновок, що економічні аспекти у пожежній безпеці є невід'ємними складовими забезпечення національної безпеки.

Література:

1. Аналіз масиву карток обліку пожеж (POG_STAT) за 12 місяців 2013 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://undicz.mns.gov.ua/files/2014/1/20/AD_12_13_NTI.pdf
2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк // Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
3. Мартин О.М. Пожежна безпека як складова національної безпеки: її суть та зв'язок з економічною безпекою / О.М. Мартин // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.1. – С.291-300.
4. Постанова КМУ від 27 червня 2012 р. № 590 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми забезпечення пожежної безпеки на 2012-2015 роки» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/590-2012-п>
5. Постанова КМУ від 26 грудня 2003 р. N 2030 «Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart81/idx81075.htm>
6. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. / Правові системи НАУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>

ГЛАВА 1.29. ЕФЕКТИВНЕ ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ АСПЕКТ

Шакіна Н.А.

Донецький національний технічний університет

Невід'ємною складовою національної безпеки є економічна безпека держави, яка відіграє важливу роль у досягненні економічного суверенітету держави, забезпеченні економічного розвитку, реалізації ефективної соціальної політики, зростанні конкурентоспроможності національної економіки.

Економічна безпека на думку багатьох дослідників сприяє створенню надійної та забезпеченої всіма необхідними засобами держави, захищеності національно-державних інтересів у сфері економіки. Економічна безпека країни являє собою одну з визначальних складових підсистем національної безпеки країни та одночасно має складну структуру за рахунок включення багатьох складових [1].

Складові економічної безпеки згідно «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України», затвердженої Міністерством економіки України, можна представити у наступному вигляді (рис. 1).

Згідно з офіційною концепцією, в Україні під економічною безпекою розуміють стан економіки, суспільства та інститутів державної влади, за якого забезпечується реалізація й гарантовано захист національних економічних інтересів, прогресивний соціально-економічний розвиток України, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх і зовнішніх процесів [2].

За сучасних умов пріоритетним напрямком зміцнення економічної безпеки держави з відкритою економікою є забезпечення економічного зростання.

Періоди економічного зростання відповідають найвищому рівню економічної безпеки держави, що підтверджує прямий зв'язок між рівнем економічної безпеки та темпами економічного зростання, які є кількісною характеристикою економічного розвитку як вихідної властивості системи економічної безпеки.

Для того, щоби посилити економічну безпеку України, вкрай важливо щонайшвидше сформувані єдину державну концепцію економічного розвитку на основі виваженого, чіткого державного управління економічними відносинами в країні на всіх рівнях господарювання.

Після президентських виборів 2009 р. українське суспільство знову вступило в період загострення необхідності реформування державного управління, яке повністю показало свою неефективність у процесі природного експерименту попереднього п'ятиріччя. За всієї привабливості європейської моделі державного управління стало зрозуміло, що її неможливо реалізувати в нинішніх умовах України, оскільки суспільству і державі не вистачає двох речей: необхідного рівня економічної, політичної, соціальної, інституціональної та іншої зрілості, а також міцного здоров'я у цих же аспектах.

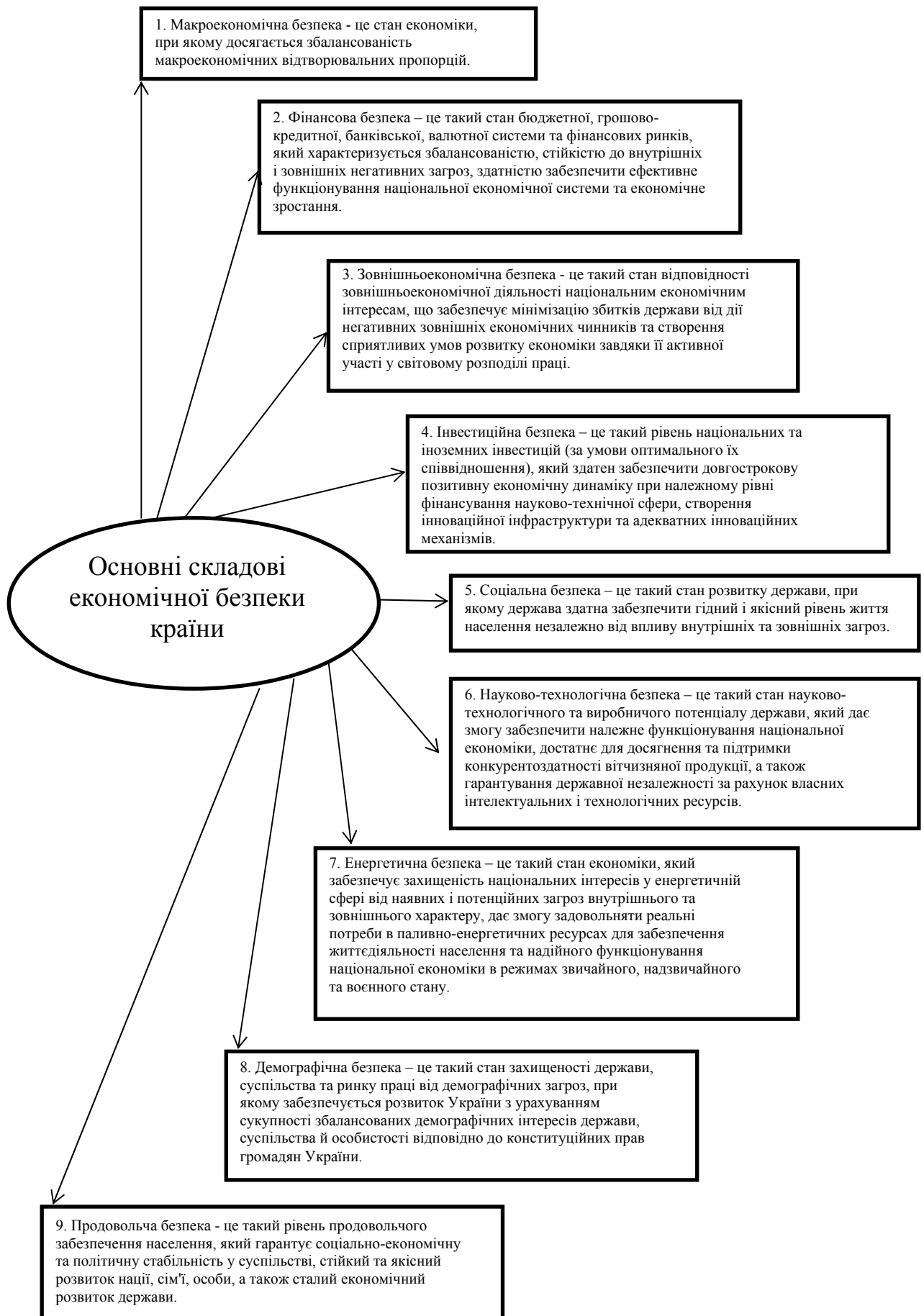

Рис.1. Складові економічної безпеки України (сформовано на основі [3])

Сьогодні потрібно зрозуміти, що європейська модель державного управління є результатом тривалого розвитку європейських держав, постійних наукових пошуків, експериментів і узгодження нововведень з громадянським суспільством. Втілити цю модель в Україні поки що неможливо. До Європи Україні в цьому відношенні потрібно досить довго йти шляхом тривалої і цілеспрямованої європеїзації своєї власної суспільної і державної сутності.

Незважаючи на значні досягнення в дослідженні державного управління з методологічних позицій, слід відзначити наявність недостатньо вивчених питань. Найбільш важливим серед них є питання про те, якою має бути методологічна матриця державного управління в Україні на сучасному етапі її розвитку.

Воно ускладнюється питанням про співвідношення адміністративного й публічного в державному управлінні. Згідно з точкою зору політиків, які позиціонують себе як демократи і прихильники європейського вектора розвитку України, усе державне управління має бути публічним, як того вимагає європейська орієнтація України, а адміністративне виступає основою для відродження тоталітаризму. Інша точка зору розділяється практиками управління, які вважають, що сучасне державне управління має бути адміністративним з використанням тільки елементів публічності, від передозування якої може бути тільки шкода для держави й суспільства. Нарешті, третя точка зору, характерна для самих європейців, теоретиків і практиків європейського державного управління, які публічне та адміністративне розглядають синкретично в деякій органічній єдності як публічне адміністрування.

Не менш важливим є питання про цінності, на яких має базуватися державне управління. Варіантів відповіді на нього досить багато: цінності соціальної держави, сильної держави, ліберально-демократичної держави, європейської держави тощо.

Проблема методологічних досліджень державного управління ускладнюється невирішеністю питання про епістемологічні аспекти державного управління як галузі наукового знання. Причина цього в «молодості» державного управління як самостійної галузі наукового знання. Тому епістемологічна матриця його ще далека до завершення.

Загалом механізм державного управління економічним розвитком за допомогою економічних і соціально-психологічних важелів управління може бути представлений наступним чином (рис. 2).

Економічна безпека досягається здійсненням єдиної державної політики, узгодженої, збалансованої системи заходів, адекватних внутрішнім і зовнішнім загрозам. Без вироблення єдиної державної політики забезпечення економічної безпеки неможливо домогтися виходу із кризи, стабілізувати економічну ситуацію в країні, створити ефективні механізми соціального захисту населення.

Для сучасного етапу реформування суспільних відносин в Україні характерне проведення активної компанії з впровадження інноваційної моделі

економічного розвитку країни на основі прискорення її науково-технічного розвитку.

Передбачається, що це прискорення може бути забезпечене за рахунок інтенсифікації використання і розвитку наявного національного наукового і науково-технічного потенціалу, при цьому, природно, що основна роль у проведенні реформи відводиться системі державного регулювання науки і науково-технічної діяльності.

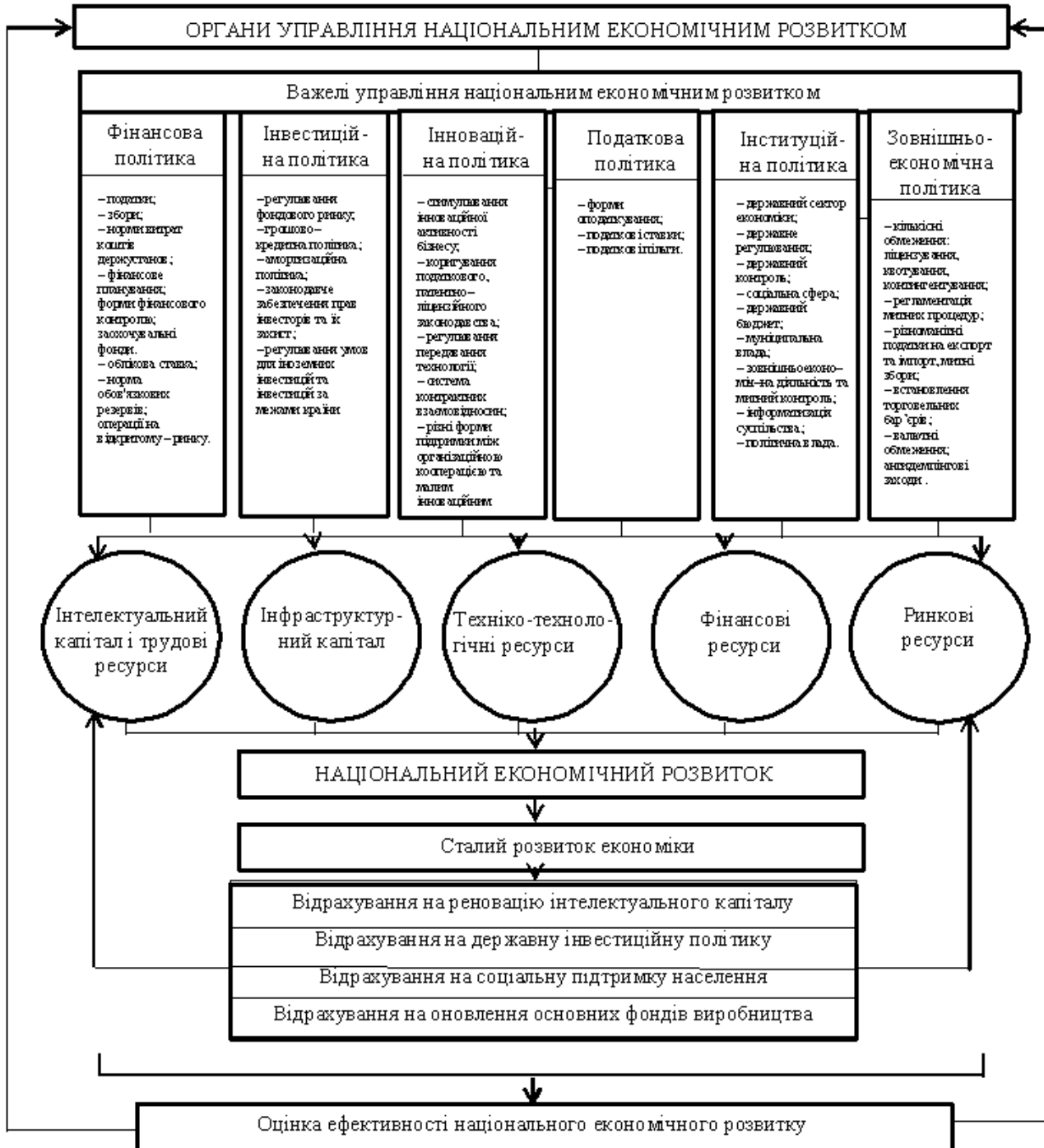

Рис. 2. Механізм державного управління економічним розвитком (авторська розробка)

Розвиток державного регулювання науково-технічного розвитку в Україні спирається на систему законодавчо-нормативних актів, які регламентують

діяльність державних органів як у сферах національної безпеки і соціально-економічного розвитку, так і безпосередньо в сфері науки, науково-технічного розвитку. Тобто можна вважати, що чинне законодавство розглядає науково-технічний розвиток, в залежності від рівня державного регулювання, як елемент розвитку економічної системи країни, а також як підсистему даної системи.

Правові засади науково-технічної діяльності в Україні складає система законодавчих і підзаконних актів, що регулюють різноманітні суспільні відносини, але не є досконалыми, прийнятними для сучасного стану розвитку економіки та узгодженими між собою.

Проаналізувавши головні нормативні документи з цього питання [4-9] та реальний стан їх виконання можна побачити системні ознаки правового нігілізму у сфері реалізації державної науково-технічної політики. Практика показує невиконання більшості із визначених норм, що знаходять свій вираз у наступному:

- відбувається не врахування позицій всіх суб'єктів державної науково-технічної політики та вчених при формуванні державних пріоритетів науково-технічної політики, тобто формування відбувається кон'юнктурно;
- має місце циклічність посилення на інші законодавчі акти при трактуванні базових понять і категорій;
- все ще не має чіткої ієрархічної структури державних пріоритетів науки і техніки, інноваційної діяльності і технологій; має місце неузгодженість термінів їх реалізації; споріднені державні заходи зі стимулювання науково-технічної діяльності набули різного тлумачення, що підтверджує неузгодженість законодавчих актів даної сфери діяльності [10].

На сьогодні простежуються такі основні небезпеки та ризики існування поточного стану державного управління науково-технічним розвитком в Україні як:

- за рахунок невизначеності національних пріоритетів розвитку науки і техніки, слабких центральних органів виконавчої влади держава втрачає можливість ефективно розподіляти обмежені фінансові ресурси на розвиток інтелектуального потенціалу нації;
- система застарілих привілеїв та залежність наукової кар'єри від їх наявності призводить до стимулювання розвитку традиційних (загальноновизнаних) напрямів наукових досліджень та «відпливу мізків» із науки до інших і більш прибуткових сфер діяльності, що в свою чергу сприяє подальшому збереженню ієрархічної системи державної організації науки;
- чинні нормативні документи є неузгодженими та безсистемними, що призводить до необов'язкового їх виконання та породжує схеми розподілу державних коштів на вузькогалузеві. Корпоративні програми і проекти; залишається непублічним формування більшості державних науково-технічних програм, що, в свою чергу, посилює корупційні можливості у розподілі державних коштів [10].

Виходом з цього стану має стати створення єдиного правового та економічного простору в державі, що стане основою для посилення державної

вертикалі влади, ефективного регулювання економіки. Для цього необхідно провести наступні перетворення:

- для органів державного управління необхідно чітко визначити завдання, повноваження та відповідальність в сфері інноваційного та науково-технічного розвитку держави для всіх рівнів системи державного управління;

- на вищому рівні управління необхідно створити державний орган управління науково-технічним та інноваційним розвитком держави, що координуватиме дії всіх органів виконавчої влади для проведення більш удосконаленої державної політики, визначення всіх видів ресурсів, необхідних для її здійснення;

- вдосконалити механізми з планування та управління дослідженнями в академічній, вузівській, галузевій та заводській наці;

- спрямувати державні кошти на перспективні наукові дослідження та інновації, які є самоокупними в короткостроковій періоді та стимулюють накопичення коштів у приватних, акціонерних, громадських організаціях та фондах;

- через розповсюдження організаційно-економічних структур сформувати науково-інноваційну інфраструктуру та інституційне, як найбільш ефективної форми продукування та впровадження інновацій;

- державне стимулювання інноваційної активності підприємств шляхом удосконалення механізмів державного регулювання інноваційної сфери, а також введення санкцій шляхом інноваційного тиску на підприємства, що випускають застарілу продукцію, використовують екологічно небезпечні, енергоємні та ресурсоємні технології;

- вдосконалити правову базу з інноваційного та науково-технічного розвитку держави та створити реально діючі механізми державного управління для забезпечення суворого дотримання законодавства;

- врегулювати соціальну та екологічну спрямованість інновацій та спрямувати дії органів державного управління інноваційним та науково-технічним розвитком на планування, попередження та усунення негативного впливу від використання інновацій не за призначенням;

- стимулювати суб'єктів інноваційної та науково-технічної діяльності для участі в міжнародній кооперації для інтегрування держави в інноваційний та науково-технічний простори Європи, СНД та ін. та забезпечити регулювання міжнародного науково-технічного співробітництва [10].

Для реалізації державної інноваційної та науково-технічної політики необхідно створити механізм на основі програмно-цільового методу управління, спираючись на досвід провідних держав світу. При цьому повинні бути встановлені обов'язкові вимоги для цільових програм, згідно з якими програми повинні формуватися для досягнення конкретних цілей, чітко визначати шляхи їх здійснення, а також потрібні для їх реалізації ресурси, відповідальність конкретних осіб, установ і органів державного управління за виконання передбачених програмами завдань.

Важливу роль в процесах перетворень повинні відігравати контакти з зарубіжними партнерами, активна участь українських вчених у дослідницьких програмах Європейського Союзу [10].

Головною метою змін у даному контексті повинно стати повне використання потенціалу науки та активізація інноваційних процесів в економіці.

Для досягнення поставленої мети необхідно:

- підвищення конкурентоспроможності сектору наукових досліджень і розробок та забезпечення інтеграції сектору української науки у Європейській дослідний простір наступним чином:

- необхідно збільшити державне фінансування на оновлення та реструктуризацію матеріально-технічної бази наукових установ та ВНЗ;

- розширити програми надання державних грантів для проведення досліджень, а також підготовку українських вчених до ефективної конкурентної боротьби за гранти Рамкової програми ЄС;

- проводити переговори з Європейською Комісією задля того, щоб приєднати Україну до Європейського дослідного сектору.

- підвищення ефективності бюджетного фінансування наукової сфери наступним шляхом:

- на основі об'єктивних критеріїв оцінювання результативності оптимізувати діяльність бюджетних науково-технічних установ;

- нарощувати частки бюджетних коштів, які спрямовуються на фінансування фундаментальної науки та прикладних науково-технічних розробок;

- пріоритетним виділити бюджетне фінансування науки за конкурсними принципами державних цільових наукових, науково-технічних програм, державних замовлень у сфері науки й фінансування грантів Державного фонду фундаментальних досліджень;

- застосовувати процедури закупівлі в єдиного учасника для фінансування за рахунок бюджетних коштів НДДКР на конкурсній основі у порядку, встановленому законодавством;

- підвищити фінансову незалежність наукових установ і вищих навчальних закладів у розпорядженні коштами, що отримуються від замовників НДДКР різних форм власності.

- направлення українського науково-технічного потенціалу на те, щоб забезпечувати реальні потреби інноваційного розвитку економіки держави та проведення високотехнологічних товарів і послуг наступним шляхом:

- розробки нових принципів державної підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності;

- введення партнерства держави та приватного сектору в науково-технічній сфері.

- розвиток інфраструктури інноваційної діяльності та підвищення ефективності державної інноваційної системи наступним чином:

- розвиток інфраструктури підтримки інновацій у малий бізнес (бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій);

- реформування законодавства України за зразком законодавства Європейського союзу у сфері інтелектуальної власності;
- удосконалення економічного стимулювання суб'єктів господарювання та державного регулювання у сфері трансферу технологій [11].

Беручи до уваги все вищесказане слід наголосити, що Україні нагально потрібна нова державна програма науково-технічного та інноваційного розвитку на перспективу, в основу якої будуть покладені вище приведені кроки реалізації цього завдання. Держава має удосконалити інституційне забезпечення інноваційного розвитку шляхом створення системи стратегічного планування та оцінки розвитку технологій відповідно до національних цілей. Необхідно подолати суто відомчу модель організації та фінансування інновацій, втіливши «національну інноваційну систему» як державну структуру, що органічно виробляє комплекс інституційних, правових та економічних заходів щодо технологічних змін. Технологічна модернізація є ключовою передумовою забезпечення економічної безпеки України.

Література:

1. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_6_81.pdf.
2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
3. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 №60 [Електронний ресурс] // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
4. Закон України “Про наукову і науково-технічну експертизу”. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>.
5. Закон України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>.
6. Закон України “Про вищу освіту”. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
7. Закон України “Про державні цільові програми”. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
8. Закон України “Про особливості правового режиму діяльності Національної Академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу”. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3065-14>.
9. Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
10. Шакіна Н.А. Удосконалення організації стратегічного управління національним науково-технічним розвитком // Н.А. Шакіна / Сталий розвиток економіки: міжнародний науково-виробничий журнал. – Хмельницький, 2013. – №3 (20) – С. 231-235.
11. Шакіна Н.А. Державне регулювання науково-технічної та інноваційної сфери України: проблеми та перспективи // Н.А. Шакіна / Міжнародна економічна політика: науковий журнал. – Київ: КНЕУ, 2012. – в 2ч. – Ч.2. - С. 383-389. – (спец. випуск).

ГЛАВА 1.30. РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕНСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Шевчук Н.В.

асистент кафедри державних та місцевих фінансів
Львівська державна фінансова академія

Економічні глобалізаційні процеси, які супроводжуються частими світовими кризами, негативно впливають на стабільність національного господарства України, загострюють проблеми та протиріччя в його соціально-економічному розвитку, що призводить до катастрофічного падіння обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва, зниження ділової активності суб'єктів господарювання, посилення напруги у фінансовому секторі економіки, більшому зубожінню населення тощо. За таких обставин значно знижується рівень забезпечення стійкості країни щодо можливих загроз, зокрема й зниження рівня економічної безпеки. Питання забезпечення високого рівня економічної безпеки є вкрай важливим і принциповим, так як від нього багато в чому залежить не лише добробут українців, а й можливість захисту суверенітету і територіальної цілісності України, що є пріоритетною функцією держави.

Важливим елементом економічної безпеки є фінансова безпека, головною ціллю якої має бути досягнення балансу між задоволенням національних фінансових інтересів та інтересів інших економічних агентів. У цьому контексті варто розглядати систему недержавного пенсійного забезпечення як складову фінансової та інвестиційної безпеки країни.

Питанням функціонування системи економічної безпеки присвячені роботи російських науковців А. Абалкіна, Є. Іванова, Б. Мільнера, В. Сергачова та інших. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України розглядають З. Варналій, С. Меламедов; в роботах О. Барановського, К. Тагірбекова, О. Бочарова, М. Матвєєва зосереджено увагу на фінансовій безпеці.

Дослідженням проблем реформування пенсійної системи приділяється увага у роботах М. Вінера, Б. Зайчука, Е. Лібанової, Б. Надточія, В. Яценка, Г. Мак Таггарта та інших.

Сучасна пенсійна система має дві основні вади: низький рівень пенсій, що не забезпечує гідного життєвого рівня для громадян, які втратили працездатність, та незадовільний фінансовий стан Пенсійного фонду України. Обидві вади є потужними чинниками соціально-економічної безпеки держави.

Розмір пенсій є не останнім серед показників рівня соціальної безпеки держави. Аналіз динаміки розмірів пенсії та їх диференціації дозволяє дійти висновку, що наразі в Україні існує явно виражена тенденція до зрівнялівки пенсій більшості пенсіонерів (особливо жінок) на рівні, наближеному до прожиткового мінімуму.

Іншим показником, що ілюструє зв'язок рівня пенсій з соціальною безпекою держави є рівень протестних настроїв у суспільстві. За даними

соціологічної групи «Рейтинг» в демографічній структурі протестного електорату доля осіб старше 60 років складає 25 %. Ще 17 % припадають на осіб у віці 50-59 років. З урахуванням того, що протягом перехідного періоду жінки виходитимуть на пенсію у віці 55-59 років, долю пенсіонерів у складі протестного електорату можна визначити на рівні 28–30 %. Крім того, 74 % протестного електорату складають особи з доходом до 3000 грн./міс [7].

На економічну безпеку держави насамперед впливає фінансовий стан Пенсійного фонду України. Наразі можна стверджувати, що бюджет ПФУ за своїми масштабами є зіставним з державним бюджетом

Іншими словами, кошти держбюджету є єдиним джерелом покриття дефіциту бюджету ПФУ. Тому зростання останнього автоматично призводить до зростання державного боргу за умови, що інші статті видатків держбюджету не підлягають секвестру. Покриття дефіциту бюджету ПФУ за рахунок коштів державного бюджету призводить до автоматичного скорочення витрат по інших життєво важливих статтях: медичне забезпечення, освіта, оборона тощо.

Передумовами такого стану справ в пенсійній галузі є наступні:

1. Складна демографічна ситуація. Наразі коефіцієнт народжуваності в Україні (кількість дітей на одну жінку) складає 1,47. До 2050 року він стало зростатиме, але не перевищить 1,60. Отже до середини поточного століття Україна не в змозі вийти на рівень хоча б простого відтворення населення. В пенсійному контексті це означає, що кількість працездатного населення для створення суспільного продукту стало зменшуватиметься, отже й зменшуватиметься рівень споживання майбутніх пенсіонерів [7].

2. Традиційно низький рівень заробітних плат. Наразі доля заробітної плати у структурі ВВП приблизно у 2-2,5 разу нижче, ніж у будь-якій цивілізованій країні [2]. Отже й обсяги внесків до ПФУ нараховуються відносно низької бази нарахування.

Співвідношення рівнів основних законодавчо встановлених індикаторів системи соціального забезпечення населення, яке відображає порушення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів відображено на рис.1.

3. Тіньові доходи населення. За деякими оцінками в Україні «прихована» зарплата становить близько 11% валового внутрішнього продукту країни. Зайво казати, що такі доходи не оподатковуються та на них не нараховується єдиний соціальний внесок, що є прямою загрозою фінансовій безпеці ПФУ та держави в цілому.

Постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.2012 № 69 був затверджений бюджет Пенсійного фонду України на 2012 рік – план утворення та використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок страхових внесків, основною частиною яких є сума єдиного внеску, розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, та надходжень з інших джерел, визначених Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [5].

Враховуючи запровадження соціальних ініціатив Президента України і прийняття змін до Державного бюджету України на 2012 рік, постановою

Кабінету Міністрів України від 25 червня 2012 р. № 576 до бюджету Фонду були внесені зміни. Виконання бюджету протягом року забезпечувалось відповідно до планових показників із надходження коштів та проведення видатків з урахуванням внесених змін.

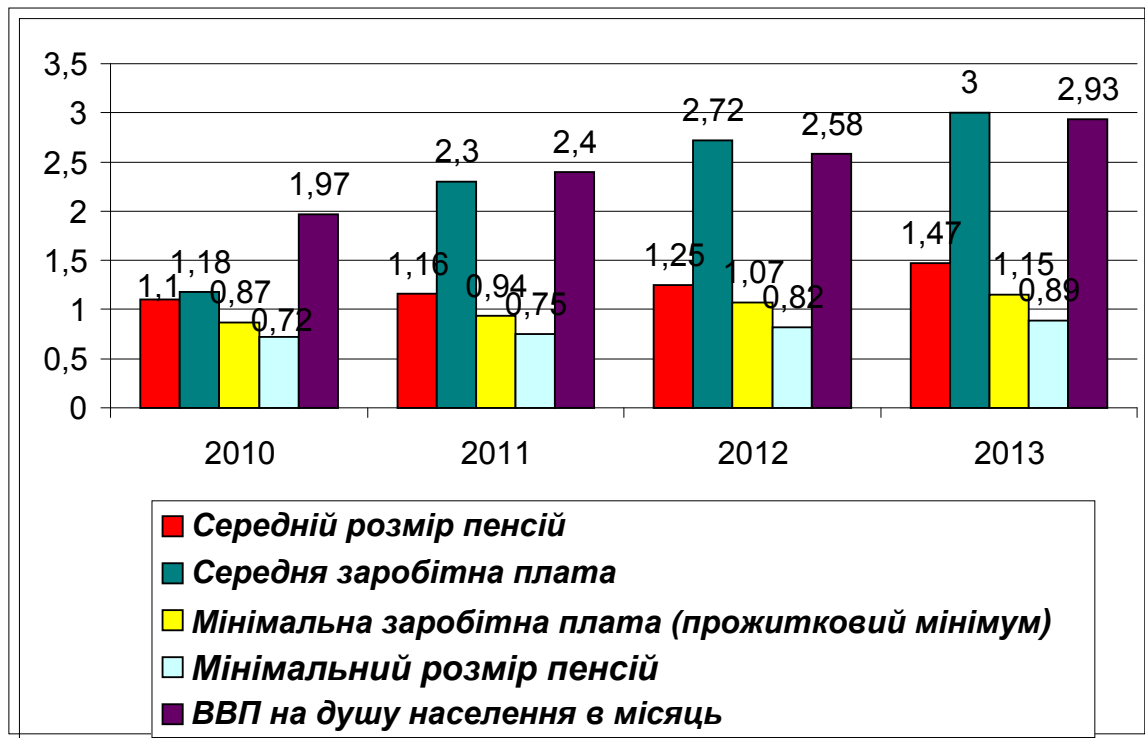

Рис.1. Порухення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів, тис. грн.

До Пенсійного фонду України з усіх законодавчо визначених джерел фінансування за 2012 рік надійшло 207324,5 млн. грн., що на 25182 млн.грн. менше ніж у 2013 році. З урахуванням залишку коштів, який склався на початок минулого року, загальний обсяг доходів становив 224 026,6 млн. гривень. При цьому, власні надходження у 2012 році склали 158454,3 млн. грн., що на 13,6 %, або 18924,8 млн. грн. більше порівняно з відповідним показником 2011 року, але на 10157,7 млн. грн. менше ніж у 2013 році [4, 5, 6]. Структуру дохідної частини бюджету ПФУ та динаміку основних її складових за період 2010 – 2013 рр. зображено на рис. 2.

З Державного бюджету України на фінансування пенсійних програм протягом 2012 року було виділено 64 494,1 млн. гривень. Із загального обсягу виділених асигнувань 49 170,2 млн. грн. – дотація на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, 15323,9 млн. грн. – кошти на покриття дефіциту Пенсійного фонду України для виплати пенсій.

З Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття надійшло 79,7 млн. грн., з Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України – 77,5 млн. гривень [2].

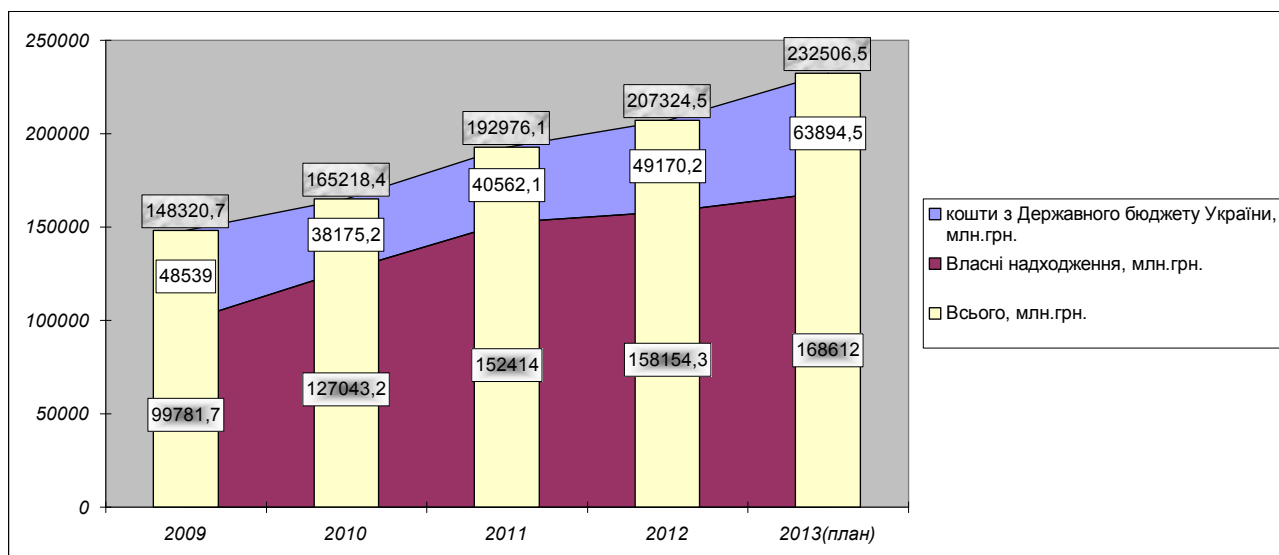

Рис. 2. Структура дохідної частини бюджету ПФУ за період 2009-2013 рр.

З метою своєчасної та у повному обсязі виплати пенсій, для покриття тимчасових касових розривів, пов'язаних із виплатою пенсій, Пенсійному фонду України з єдиного казначейського рахунку відповідно до норм Бюджетного кодексу України протягом року виділялися позики. Повернення наданих сум позик відбувалось після закінчення виплатного періоду в межах фінансових можливостей Пенсійного фонду України. Залишок непогашених протягом року сум позик станом на 1 січня 2013 року становив 11 885,1 млн. гривень.

У 2012 році Пенсійний фонд України був забезпечений у повному обсязі фінансовими ресурсами на виплату пенсій та грошової допомоги 13,6 млн. пенсіонерів.

Сума видатків на пенсійні виплати становила 233 695,9 млн. грн., що на 22 981,5 млн. грн. більше порівняно з 2011 роком, але на 16404,7 млн. грн. менше ніж у 2013 році. Детальніше динаміку видатків ПФУ за період 2010 – 2013 рр. можна розглянути на рис. 3.

На зростання обсягу видатків вплинули додаткові витрати, пов'язані із реалізацією соціальних ініціатив Президента України, спрямованих на підвищення рівня соціального захисту, а також перерахунки розмірів пенсійних виплат, які проводилися згідно із нормами діючих законодавчих та нормативно-правових актів: збільшено пенсійні виплати відповідно до зростання розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб та у зв'язку із зростанням середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком [8].

Середній розмір пенсійної виплати станом на 1 січня 2013 року становив 1 470,73 грн., що на 217,45 грн. більше від розміру, який склався на відповідну дату минулого року. Витрати, які передбачено проводити за рахунок власних коштів, становили 191 427 млн. грн., або 81,9 % загального обсягу видатків.

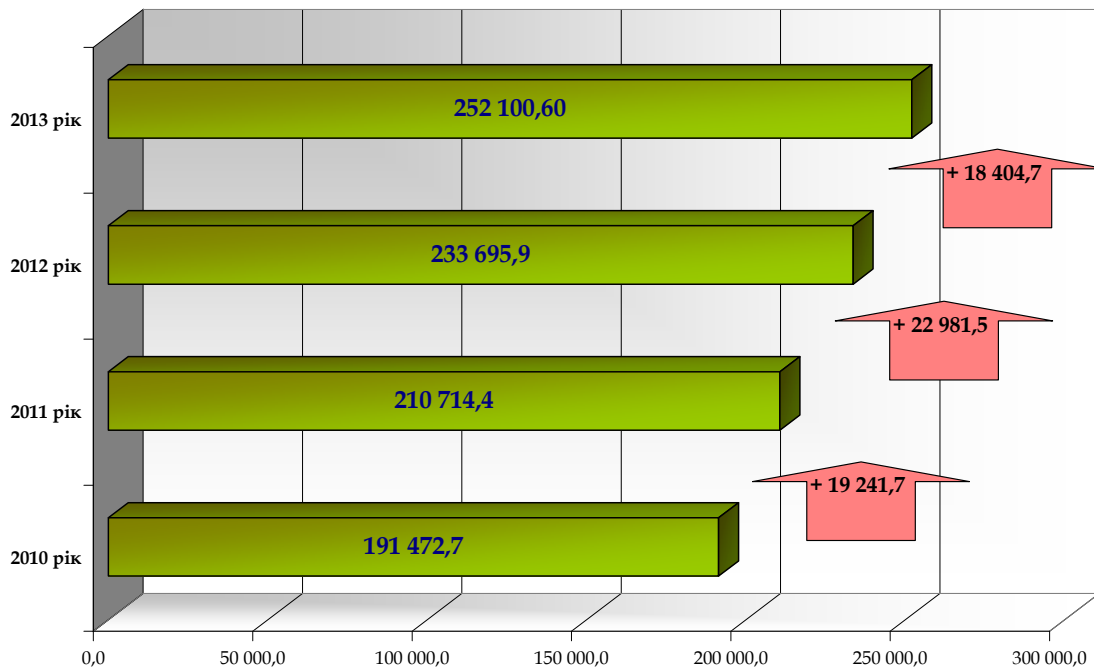

Рис. 3. Динаміка видатків Пенсійного фонду України за період 2010-2013 рр., млн. грн.

Видатки за рахунок коштів Державного бюджету України становили 41743,8 млн.грн. і забезпечили у повному обсязі виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби; пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд; компенсацію різниці у пенсійному забезпеченні наукових працівників; виплату пенсій, доплат та компенсацій до них, призначених згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; пенсій працівникам, які були безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних роботах; пенсій працівникам сільськогосподарського виробництва з особливо шкідливими та важкими умовами праці; пенсійні виплати військовослужбовцям з числа осіб начальницького і рядового складу та суддям у відставці; виплату щомісячної державної адресної допомоги до пенсії інвалідам війни та учасникам бойових дій [1].

Видатки на пенсійні виплати громадянам, які достроково вийшли на пенсію, становили 78 млн. гривень.

Виплата пенсій по інвалідності внаслідок нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань профінансована на загальну суму 449 млн. гривень.

Залишок коштів на кінець року, який сформувався за рахунок власних надходжень Пенсійного фонду України в сумі 2215,7 млн. грн., забезпечив авансове фінансування пенсійних виплат січня 2013 року.

З урахуванням вищезазначеного сума реального дефіциту коштів Фонду у 2012 році сягнула 27,2 млрд. грн., з яких 15,3 млрд. грн. покривалися за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на цю мету Законом України “Про Державний бюджет України на 2012 рік”.

Загальний обсяг бюджету ПФУ на 2013 становить 230,3 млрд. грн. Загальні річні витрати складають 252,1 млрд. грн., що суттєво перевищують обсяг власних надходжень ПФУ, які у 2013 році становили 168,6 млрд. грн. Загальна структура бюджету ПФУ з урахуванням власних надходжень та видатків за період 2010 – 2013 років зображена на рис. 4.

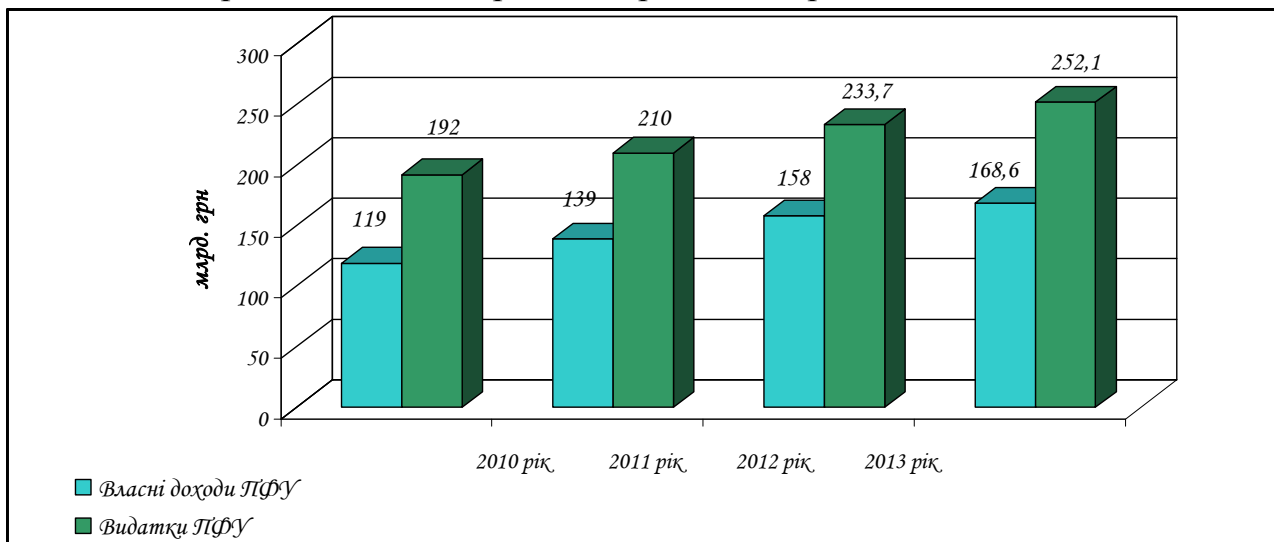

Рис. 4. Структура бюджету Пенсійного фонду України за період 2010-2013 рр.

Таким чином, дефіцит бюджету ПФУ у 2013 році склав трохи менше 22 млрд. грн., що на 5,4 млрд. грн. менше, ніж у минулому році [4, 5, 6].

Голова Мінсоцполітики зазначила, що прийнятий бюджет дає впевненість у тому, що пенсії буду вчасно виплачуватися і протягом усього року. Крім усього іншого, була створена спеціальна група, яка має розробити пропозицію щодо поліпшення роботи пенсійної системи, що дасть можливість скоротити дефіцит бюджету і уникнути проблем з виплатами пенсій.

Отже головними державними пріоритетами пенсійної політики в новій економіці XXI століття в контексті соціально-економічної безпеки України слід вважати наступні:

1. Зміна викривленої структури ВВП. Співвідношення в структурі ВВП капіталу та праці повинно бути змінене на користь останньої. Іншими словами, першим пріоритетом держави повинна стати цілеспрямована робота по підвищенню долі заробітної плати в ВВП.

2. Розвиток національного виробництва. Іншим пріоритетом держави повинно стати відновлення внутрішнього виробництва, що супроводжується створенням високооплачуваних робочих місць.

3. Детенізація заробітних плат. Ліквідація зарплат «у конвертах» має стати ще одним дієвим інструментом балансування фінансового стану ПФУ.

4. Звільнення ПФУ від невластивих виплат. Йдеться переважним чином про перекладання обов'язків по виплаті професійних пенсій на роботодавців.

5. Підвищення контролю за адмініструванням пенсійної системи.

6. Запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

Останній пріоритет у запропонованій системі відіграє особливу роль. Запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи повинно мати на меті повний та якомога скоріший перехід на страховий принцип пенсійного забезпечення. Цей принцип передбачає максимально щільну прив'язку розміру пенсії не до трудового чи страхового стажу, а до обсягу пенсійних внесків, сплачених до системи протягом усього трудового життя. Таке запровадження, окрім іншого, повинно стати інструментом підвищення відповідальності громадян за власне майбутнє та ліквідації пострадянських патерналістських настроїв, які є характерними для нинішнього суспільства.

В процесі проведення пенсійної реформи повинні бути вирішені наступні задачі:

1. Забезпечення гарантованого мінімального рівня пенсійного забезпечення для будь-якого громадянина України по досягненні ним пенсійного віку незалежно від наявності чи відсутності формальних ознак: страховий стаж та обсяги внесків.

2. Створення умов для формування населенням достатніх пенсійних накопичень як через механізм обов'язкових платежів, та й шляхом заохочення громадян до самозабезпечення на основі стимулювання соціального партнерства та індивідуальної ініціативи.

3. Забезпечення повного виконання державою своїх зобов'язань перед нинішніми пенсіонерами.

Такі заходи мають спрямовуватися за межі пенсійної системи, переважно на забезпечення макроекономічної стабільності, зокрема інфляції, відновлювання внутрішнього виробництва, реформування ринку праці й інституту заробітної плати та розвиток фінансового ринку.

Як вважає один з провідних спеціалістів з питань пенсійного забезпечення Р.Хольцман, навіть найпродуманіше пенсійна реформа може зазнати невдачі, якщо вона не буде супроводжуватися одночасними трансформаціями ринку праці та сфери фінансів.

Тому, лише комплексний підхід до реалізації пенсійної реформи дозволить досягти оптимального результату за мінімальні терміни та із максимальним соціальним ефектом, що повинен бути основною метою будь-якої реформи європейської держави.

Література:

1. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України "Щодо балансування фінансового стану Пенсійного фонду України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/297/#_ftnref12.

2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення у цифрах і фактах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua>.

3. Звіт Рахункової палати України про результати аналізу формування та використання бюджету ПФУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac->

[40200244](#).

4. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2011 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2011 р. № 643 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643-2011-%EF>.

5. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2012 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.2012 р. № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/69-2012-п>.

6. Про бюджет Пенсійного фонду України на 2013 рік : Постанова КМУ від 11 лютого 2013 р. № 101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/101-2013-%D0%BF>.

7. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні. Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://brc.undp.org.ua/ua/press/news/134>.

Ткаченко Л. Динаміка та диференціація розмірів пенсії / Л. Ткаченко // Вісник Пенсійного фонду. – 2011. – №4 (106). – Квіт. – С.12 – 14.

ГЛАВА 1.31. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Шевчук І.Л.

Ставерська Т.О.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Безпека як результат управлінської діяльності з усунення загроз має складну, множинну предметність: в одному з аспектів – це здатність системи попереджувати заподіяння можливої шкоди інтересам особи, суспільства і держави, в іншому є вияв стану захищеності їх інтересів, у третьому – вияв системи заходів безпеки [1].

Як свідчить світовий досвід, забезпечення належного рівня фінансової безпеки на всіх рівнях (національному, регіональному, підприємства, фізичної особи) – це гарантія незалежності держави та можливість уникнути настання негативних наслідків відкритості національної економіки, умова стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства, досягнення ефективної взаємодії з міжнародними фінансовими та економічними інституціями.

Однак на сьогодні щодо визначення дефініції «фінансова безпека» відсутнє єдине трактування (табл. 1) [2].

На наш погляд, сутність поняття «**фінансова безпека держави**» можна визначити як багаторівневу систему, покликану захищати інтереси всіх підсистем фінансової системи держави від зовнішніх та внутрішніх загроз на макро- та мікрорівнях (міжнародному, національному, регіональному, приватному), що дозволяє забезпечити ефективне функціонування національної економіки в цілому та сталий економічний розвиток.

Суб'єктами фінансової безпеки виступають окремі громадяни, населення в цілому, домашні господарства, підприємства, організації, установи,

галузі та окремі сектори економіки, регіони, держава, міждержавні утворення, світові співтовариства.

Таблиця 1

Визначення дефініції «фінансова безпека держави»

Автори	Визначення
Шлемко В.Т. Бінько І.Ф.	Фінансова безпека держави, такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання
Мунтян В.І.	Фінансова безпека держави – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання
Концепція економічної безпеки України	Фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань
Барановський О.І.	Фінансова безпека – це: – ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; – рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань; – стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, – здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; – якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних і потенційних клієнтів, а також: гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів
Єрмошенко М.М.	Під фінансовою безпекою слід розуміти такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток
Губський Б.В.	Під фінансовою безпекою слід розуміти стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової системи, який характеризується спроможністю держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи, її структурну збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів
Сухоруков А.І., Ладюк О.Д.	Фінансова безпека держави – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберегти від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань
Юрій С. І., Федосов В. М.	Фінансова безпека – захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання
Концепція фінансової безпеки України (проект)	Фінансова безпека – складова економічної безпеки, яка характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз). Основними критеріями фінансової безпеки є достатність фінансових ресурсів, їх збалансованість та ліквідність, які уможливають нормальне існування та розвиток зазначених суб'єктів економічного життя

Об'єктами фінансової безпеки є: фінансові інтереси держави, регіону, національної економічної системи, суб'єктів господарювання, домогосподарства, окремих громадян; **фінансові ресурси** держави, регіону, суб'єктів господарювання, домогосподарства, окремих громадян; **фінансова**

система держави; фінансова політика держави та фінансовий механізм; фінансовий сектор під яким розуміється фінансовий ринок, що забезпечує накопичення і розподіл інвестиційних ресурсів та фінансових послуг, взаємодію виробників і споживачів цих послуг за правилами, визначеними державою та її регуляторними органами.

На фінансову безпеку будь-якої держави впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори:

- рівень фінансової незалежності (розмір фінансової допомоги з боку міжнародних фінансово-кредитних установ, економічних угруповань, урядів окремих країн, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку, динаміка зовнішнього державного боргу; стан платіжного балансу та значна залежність України від експортно-імпоротної діяльності, інтегрованість до світових фінансових ринків);

- характер фінансово-кредитної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої), яку проводить держава;

- політичний клімат у країні (наявність політичної стабільності);

- рівень законодавчо-правового забезпечення функціонування фінансової сфери;

- рівень монетизації ВВП;

- характер формування державного та місцевих бюджетів,

- рівень тінізації економіки та вплив капіталу за кордон;

- вплив світових фінансових криз на фінансову систему України та ін.

Система фінансової безпеки виконує роль надсистеми, одночасно вона виступає і підсистемою економічної безпеки держави (яка у свою чергу є складовою національної безпеки держави та міжнародної економічної безпеки).

Методологічно поняття «економічна безпека» виводиться насамперед з поняття «національна безпека». Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» № 964-ІУ від 19.06.2003 р. **під національною безпекою** розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [4].

Чинним законодавством визначено **основні реальні та потенційні загрози національній безпеці** та стабільності у суспільстві України, зокрема:

- істотне скорочення ВВП, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;

- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави;

- відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;

- настання кредитних ризиків;

- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;
- загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;
- критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [4].

Проблема економічної безпеки історично виникає і діє разом із становленням і розвитком державності, усвідомленням нацією своїх економічних інтересів.

Майже до середини ХХ ст. поняття «економічна безпека» не зустрічалося, а проблеми безпеки були пов'язані переважно із зовнішньою загрозою, особливо військовою, та обороною.

На початку ХХІ ст. виклики глобалізації фінансової сфери (розвиток світових фінансових центрів і глобальних комп'ютерних мереж, які забезпечують миттєві переміщення капіталів, ринку євровалют, системи транснаціональних банків, формування офшорного банківського бізнесу) призвело до розробки у багатьох країнах світу концепцій національної безпеки, базовими елементами яких стали економічна та фінансова безпека.

На нашу думку, **економічна безпека** – це спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз за рахунок сталого розвитку економіки з метою підтримання ефективного задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях.

Економічна безпека є складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву.

Поняття національної та економічної безпеки активно увійшло й до

**Правове регламентування понять національної та економічної безпеки в
Україні**

Нормативний документ, дата	Основні положення
Конституція України, 28.06.1996 р.	Запроваджено поняття «економічна безпека»; визначено, що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу
Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, 16.01.1997 р.	Зазначено, що самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Визначено сутність поняття «національна безпека», основні об'єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; окреслено сутність та пріоритетні національні інтереси України, визначено основні загрози нац. безпеці, у т. ч. в економічній сфері; окреслено основні напрями державної політики нац. безпеки України
Закон України «Про Раду нац. безпеки і оборони України», 06.03.1998 р.	Визначено правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції
Закон України «Про основи національної безпеки України», 19.06.2003 р.	Визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Подано визначення термінів «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці»; визначено правову основу національної безпеки, об'єкти національної безпеки, суб'єкти, їх функції та принципи забезпечення національної безпеки; окреслено пріоритетні національні інтереси та загрози національним інтересам і національній безпеці України; визначено основні напрями державної політики з питань національної безпеки
Стратегія національної безпеки України, 12.02.2007 р.	Зазначено, що подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах і цілях, які мають відповідати викликам і загрозам ХХІ ст., її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки. Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; конкретизовано засади політики держави у сфері національної безпеки, у т. ч. щодо забезпечення прийнятого рівня економічної безпеки
Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, 02.03.2007 р.	Визначено понятійний апарат: «економічна безпека», «загрози економічній безпеці», «критерії економічної безпеки», індикатори економічної безпеки», «оптимальні значення індикаторів», «порогові значення індикаторів», «граничні значення індикаторів», «макроекономічна безпека», «фінансова безпека», «бюджетна безпека», «валютна безпека», «грошово-кредитна безпека», «боргова безпека», «безпека страхового ринку», «безпека фондового ринку», «зовнішньоекономічна безпека», «інвестиційна безпека», «соціальна безпека» та ін. Окреслено підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки.
Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, 15.08.2012 р.	Визначено явища і чинники, що можуть призвести до створення внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері, основні засади та напрями державної політики щодо забезпечення національної безпеки держави у фінансовій сфері, шляхи і способи розв'язання проблеми

Таким чином, економічну безпеку необхідно розглядати не тільки як базову складову національної безпеки, її матеріальну основу, а і як взаємопов'язану систему певних рівнів (рис. 1). Це означає, що стан національної безпеки держави залежить від стану розвитку економіки (підйом /спад), її ефективності та конкурентоспроможності. Забезпечення економічної безпеки є виключною прерогативою держави.

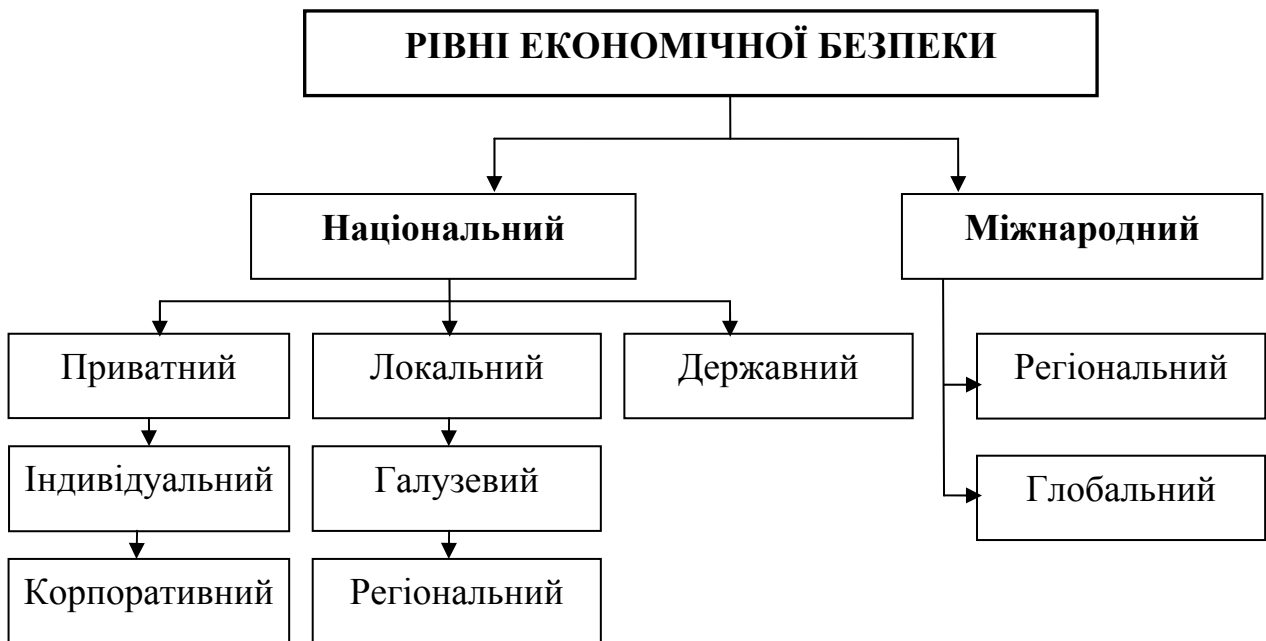

Рис. 1. Рівні економічної безпеки [3]

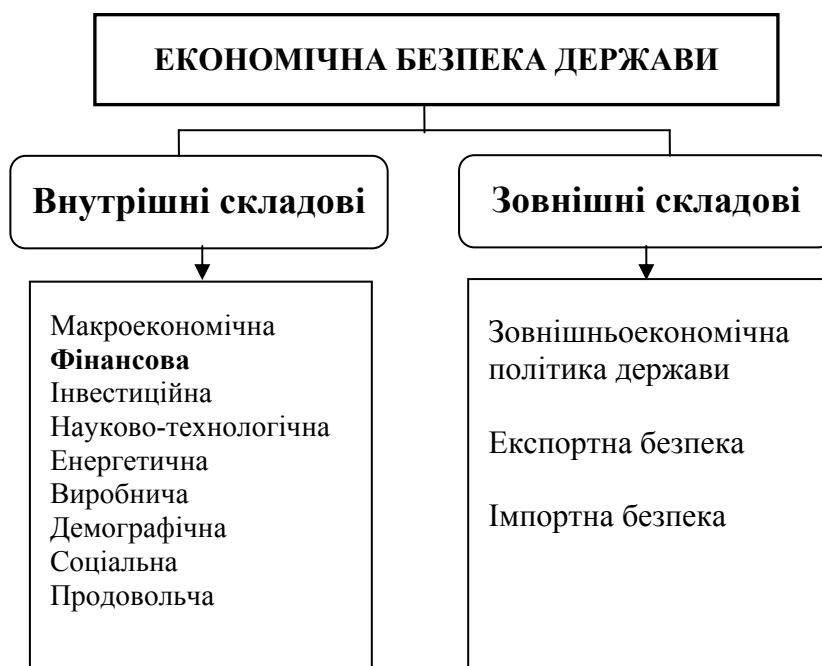

Рис. 2. Складові економічної безпеки [5]

Держава є не тільки об'єктом, а й основним суб'єктом економічної безпеки, яка здійснює свої функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. В Конституції України чітко зазначено, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу.

Економічна безпека держави уявляє собою систему, складовими якої є елементи, представлені на рис. 2.

Національна безпека України нерозривно пов'язана з її економічною та

фінансовою безпекою (рис. 3). *Першочергове значення при створенні та забезпеченні системи економічної безпеки як складової системи національної безпеки держави має визначення національних економічних інтересів* для розробки ефективних засобів щодо їх реалізації і захисту. Особливо слід підкреслити, що розробка концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки завжди спирається на довгострокові національні економічні інтереси.

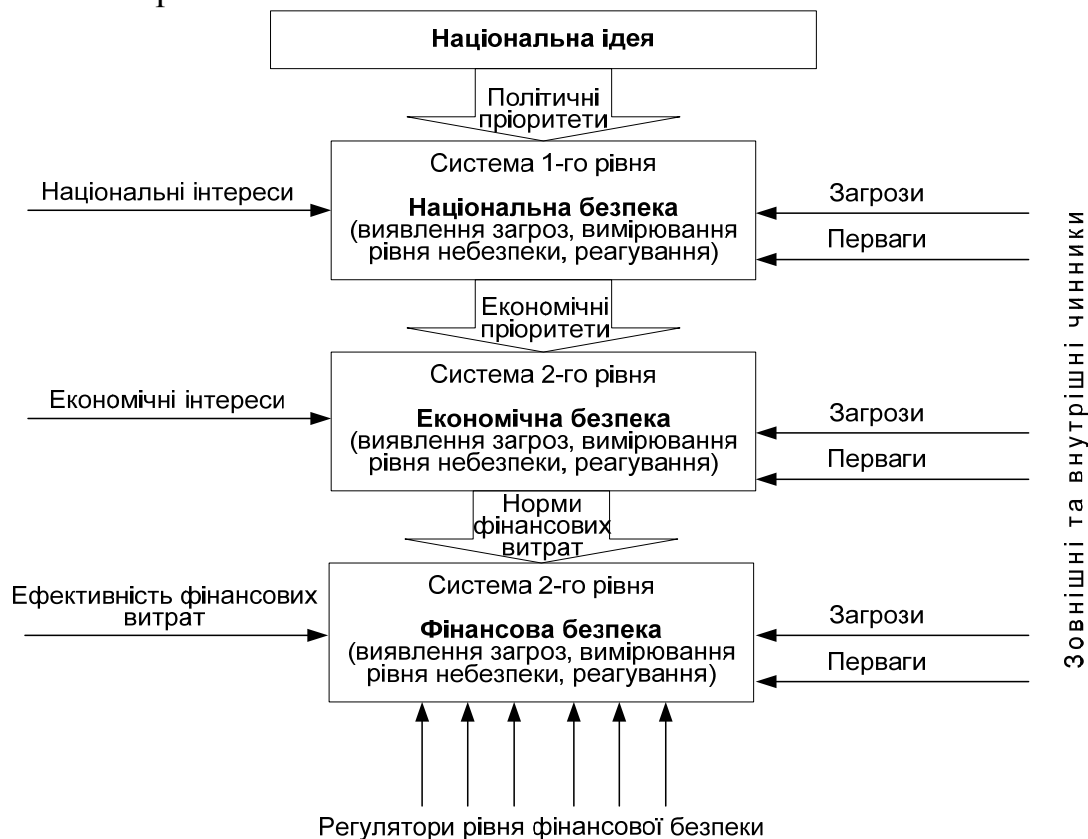

Рис. 3. Схема взаємозв'язків національної, економічної та фінансової безпеки [6]

Загрози економічній безпеці – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері [7]. Для створення надійної системи забезпечення економічної безпеки держави потрібен ефективний механізм визначення загроз національним інтересам, що створюють безпосередню небезпеку економічній системі.

Єдиного визначеного переліку загроз національним економічним інтересам немає. *Загрози економічній безпеці видозмінюються залежно від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти.*

З метою прийняття державними органами обґрунтованих рішень проводиться **моніторинг індикаторів (показників) економічної безпеки**, який передбачає перш за все постійне відстеження, фактичну фіксацію, аналіз і прогнозування найважливіших груп економічних показників, а також дозволяє здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повну ліквідацію, що значно полегшує підтримання економічної безпеки на

належному рівні.

Особливу увагу слід зосередити на таких **загальних індикаторах економічної безпеки**: валовий внутрішній продукт (ВВП); темп інфляції; дефіцит бюджету; рівень безробіття; економічне зростання; рівень та якість життя; енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку; сальдо експорту-імпорту; стан демографічних процесів; державний внутрішній та зовнішній борги; рівень тінізації економіки.

Більш повний перелік основних індикаторів оцінки економічної безпеки України наведений у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [7].

Невід'ємною складовою визначення рівня економічної безпеки є встановлення не лише певного набору індикаторів економічної безпеки, а й їхніх порогових /граничних значень. Наближення індикаторів економічної безпеки до їх граничнодопустимої величини свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних, або порогових, значень – про входження суспільства в зону нестабільності і соціальних конфліктів, фактично, про реальну загрозу економічній безпеці. Зважаючи на це, **економічну безпеку держави часто трактують як деякий стан, що задовольняє визначений набір порогових значень показників-індикаторів**. Проте економічну безпеку доцільно розуміти ширше, як прогресуюче і динамічне явище, оскільки економіка не може розглядатися як щось статичне [3].

Відповідно до Концепції фінансової безпеки України:

Забезпечення фінансової безпеки України – це діяльність фінансових агентів, направлена на запобігання або мінімізацію загроз фінансовій безпеці та захист національних інтересів України у галузі національних та міжнародних фінансів.

Національні фінансові інтереси – життєво важливі економічні та фінансові цінності української держави як носія суверенітету, визначальні фінансові потреби народу та держави, реалізація яких гарантує фінансову незалежність та прогресивний розвиток України.

Загрози фінансовій безпеці України – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють суттєву небезпеку національним фінансовим інтересам [8].

Всебічне відображення системи забезпечення фінансової безпеки надано на рис. 4 [3].

Основні загрози фінансовій безпеці держави полягають у такому:

- недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів;
- неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків;
- значні розміри державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його погашенням та обслуговуванням;
- різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти;
- значна різниця співвідношення доходів найбільш та найменш забезпеченого населення та недостатня соціальна захищеність певних груп населення;
- невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги

довгострокового банківського кредитування та значний рівень відсоткових ставок по кредитах;

Рис. 4. Діяльність щодо забезпечення безпеки країни та її складові

- залежність реформування економіки від отримання іноземних кредитів;
- низький рівень інвестиційної діяльності;
- зростання «тіньової» економіки, посилення її криміналізації, нелегальний перетік валютних коштів за кордон, тощо.

Елементами фінансової безпеки України є:

ефективність фінансової системи, тобто її здатність забезпечувати досягнення стратегічних та тактичних цілей розвитку держави;

незалежність фінансової системи, тобто здатність держави самостійно визначати цілі, механізми та шляхи її функціонування;

конкурентоспроможність фінансової системи, тобто її здатність повноцінно виконувати свої завдання та функції в умовах існування та впливу фінансових систем інших країн та світових фінансових агентів [8].

Стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її

фінансово-кредитної сфери. У зв'язку з цим, **механізм забезпечення фінансової безпеки держави** можна визначити як сукупність організаційної структури, методів, технологій та інструментів, завдяки яким має забезпечуватися економічна безпека.

Механізм забезпечення фінансової безпеки має реалізовуватися на основі розробки відповідних наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки.

Фінансова безпека досягається шляхом проведення виваженої фінансової політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, інформаційній і власне фінансовій сферах.

Концепція фінансової безпеки має містити пріоритетні цілі і завдання досягнення безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які б адекватно відображали роль фінансів у соціально-економічному розвитку держави, її зміст покликаний координувати загальнодержавні дії у сфері забезпечення безпеки на рівні окремих громадян, суб'єктів господарювання, галузей, секторів економіки, а також на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Без обґрунтованої концепції фінансової безпеки неможливо сподіватись на реалізацію ефективного соціально-економічного розвитку держави.

Стратегія фінансової безпеки має бути орієнтована на розробку і послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. При цьому мають бути визначені найближчі цілі цієї стратегії та механізми їх реалізації.

Державна стратегія фінансової безпеки і комплексна державна фінансова політика перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Зважаючи на те, що фінансова безпека не є статичною (на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства), то **механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:**

– об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки;

– розрахунок порогових граничнодопустимих значень фінансових та соціально-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;

– діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці [3].

Ступінь впливу загроз визначається на підставі розрахунку і моніторингу системи індикаторів та порівняння їх із пороговими значеннями. Обґрунтована система індикаторів дозволяє оперативно проводити аналіз фінансової безпеки різних об'єктів, попереджати розвиток негативних тенденцій, вносити

необхідні корективи як у повсякденну діяльність, так і на перспективу, прогнозувати розвиток подій. Порогові значення індикаторів визначаються залежно від специфіки досліджуваного явища. Вони, звичайно, не можуть бути визначені точними розрахунками, а визначаються експертно на основі досвіду. При визначенні порогових значень фінансової безпеки України слід враховувати також граничні рівні критеріїв, встановлених для країн – кандидатів на вступ до ЄС. Крім того, для України, як порогові значення фінансової безпеки, можуть прийматися значення відповідних показників інших країн [6].

Основними індикаторами рівня фінансової безпеки є: дефіцит бюджету; обсяги боргів держави; рівень інфляції; вартість банківських кредитів; рівень монетизації економіки; обсяг міжнародних резервів НБУ.

При формуванні критеріальних вимог щодо фінансової безпеки за основу взято підходи до визначення критеріїв та інтегрального індексу економічної безпеки за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [7]. Дана Методика може використовуватись для моніторингу окремих складових економічної безпеки з метою прийняття управлінських рішень щодо аналізу, попередження та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері, і зокрема, фінансовій.

Порогові значення індикаторів стану макроекономічної безпеки фінансової безпеки України подано у табл. 3-4 [7].

Таблиця 3

Порогові значення індикаторів стану макроекономічної безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Рівень «тінізації» економіки, % до ВВП	не більше 30
2	Відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС, %	не менше 75
3	Відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення у країнах ЄС, %	не менше 50
4	Відношення обсягу ВВП на одну особу до середньсвітового значення, %	не менше 100
5	Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	не менше 25
6	Зміна запасів матеріальних оборотних коштів, % до ВВП	-1,5 - +1,5
7	Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-1 - +1
8	Відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту заробітної плати, разів	не менше 1
9	Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах, %	не менше 14-15
10	Частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах, %	не більше 20

Підводячи підсумок вищезазначеному, треба підкреслити, що **для підвищення фінансової безпеки в Україні важливо забезпечити:**

– удосконалення системних довгострокових підходів до оптимізації боргової політики України з урахуванням зростаючих фінансових ризиків у світовій економіці. Проведення моніторингу за станом та динамікою формування заборгованості вітчизняними органами місцевого самоврядування з метою контролю над її рівнем;

– удосконалення тактики здійснення запозичень на міжнародному ринку з урахуванням існуючих викликів та загроз;

– посилення моніторингу за інфляційними тенденціями у світовій економіці з метою завчасної оптимізації зовнішньоторговельної політики, націленої на подолання негативного сальдо торговельного балансу;

Таблиця 4

Порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1. Бюджетна безпека		
1.1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30
1.2	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
1.3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
1.4	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
1.5	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10-15
1.6	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30
2. Безпека грошового ринку та інфляційних процесів		
2.1	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
2.2	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
2.3	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
2.4	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
2.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	не менше 30
2.6	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	не більше 5
3. Валютна безпека		
3.1	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6
3.2	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25
3.3	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	не менше 3
4. Боргова безпека		
4.1	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
4.2	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
4.3	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	не більше 200
4.4	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
4.5	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 12
4.6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	не більше 20
4.7	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
4.8	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 25
4.9	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	не більше 30
5. Безпека страхового ринку		
5.1	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8-12
5.2	Показник «щільності страхування» (страхові премії на одну особу), дол. США	не менше 140
5.3	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	не менше 30
5.4	Рівень страхових виплат, %	не менше 30
5.5	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	не більше 25
5.6	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	не більше 30
6. Безпека фондового ринку		
6.1	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
6.2	Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
6.3	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	не більше 30
7. Банківська безпека		
7.1	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30
7.2	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	не менше 30

– розроблення системи заходів розвитку внутрішнього ринку як ключового компенсатора втрат за умов справдження негативного зовнішнього сценарію.

Література:

1. Предборський В.А. Економічна безпека держави: монографія / В. А. Предборський; Київський юрид. ін-т МВС Укр. – К. : Кондор, 2005.
2. Фінанси: навч. посібник / Крутова А.С., Близнюк О.П., Лачкова Л.І. [та ін.]. – Х. : Видавництво «Лідер», 2013. – 560 с. – ISBN 978-966-2732-06-1 (Рекомендований МОНУ, лист № 1/11-8082 від 28.05.12 р.) (Особистий внесок авторів: тема 1 «Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів», С. 8-34; тема 2 «Генезис і еволюція фінансів», С. 35-47; тема 6 «Бюджет. Бюджетна система», С. 132-193; тема 7 «Бюджетний дефіцит», С. 194-213; тема 8 «Державний кредит», С. 214-248; тема 17 «Фінансова безпека держави», С. 425-475)
3. Юрій С.І. Фінанси: підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008.
4. Закон України «Про основи національної безпеки України». [Електронний ресурс] : від 19 червня 2003 р. № 964-ІУ. – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>>
5. Економічна безпека : навч. посіб. / О.Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О. М. Джужі. – К. : КНТ, 2007
6. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави : навчальний посібник / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К. : Центр учбової літератури, 2007.
7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>>.
8. Концепція фінансової безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.u-fin.com.ua/konceptcia/008.doc
9. Колодізев О. М., Середіна А. В. Державна система управління фінансовою безпекою України та правові засади її функціонування/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/.../10_30_47.pdf

ГЛАВА 1.32. ЧЛЕНСТВО КРАЇН У МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Щербина Т.В.

к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки

Дмитрієв Є.Є.

асистент кафедри міжнародної економіки

ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України»

Сучасний глобальний економічний простір, в якому розвивається економіка України, та процеси, що протікають в ньому, все більше ускладнюють питання повноцінного функціонування та розвитку національних економічних систем та світового господарства загалом. Якісно нові проблеми і виклики, що з'являються в світі створюють передумови щодо трансформації підходів до забезпечення ефективного функціонування світогосподарського механізму. Активізація глобалізаційних процесів, напередодні світової фінансової кризи кінця 10-х років ХХІ століття, призвела до ще більшого ускладнення взаємозв'язків окремих національних економік, заклавши базис до формування глобальної економічної системи.

Національне господарство не може вже розглядатися як замкнена економічна система, оскільки на його розвиток все більше впливають екзогенні фактори. Треба зазначити, що зовнішнє середовище чинить вплив на внутрішні

процеси як прямо, так і опосередковано, створюючи умови для трансформації вже існуючих, або виникнення принципово нових, ендегенних чинників. А отже, відкритість економік породжує не тільки позитивні тенденції в світовому господарстві, але робить його відкритим та уразливим для кризових явищ. Тісно інтегровані економічні системи створюють канали передачі негативних імпульсів від одного сектору світової економіки до іншого, що яскраво продемонструвала світова фінансова криза, яка розпочалась як криза іпотечного кредитування у США, згодом переросла у кризу страхового, фінансового та банківського секторів, призвівши до уповільнення економічного зростання як в країні зародження так і в багатьох країнах Європи та Азії.

Таким чином, стає очевидним факт необхідності забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях економічних відносин, починаючи від мікрорівня, на якому розглядається безпека окремого громадянина, домогосподарства чи фірми, та закінчуючи міжнародною фінансовою безпекою. Проте, процес забезпечення фінансової безпеки, на будь-якому рівні, не можливий без аналізу та розуміння самої сутності такого феномену як безпека та його складових частин.

Безпека є одним з базових факторів, що обумовлює функціонування будь-якої складної соціальної системи. Потреба в безпеці з'являється одразу після відносного задоволення фізіологічних потреб, і таким же чином як і фізіологічні, можуть повністю підкорити собі всю систему. Потреба в безпеці може виступати на перший план по всяк час при виникненні реальної загрози в політичній, соціальній чи економічній сферах, при існуванні небезпеки для закону, порядку, влади та всього суспільства в цілому. Для більшості індивідів існує загроза того, що хаос чи нігілізм здатні призвести до регресії від вищих потреб до більш нижчих, і перш за все до потреб в безпеці [1, с.63-65]. В даному випадку спостерігається відмова суспільства як окремої країни, або групи країн, від певної частини своїх прав та свобод в обмін на відчуття захищеності, тобто на безпеку.

Поряд з поняттям безпека завжди розглядається поняття «загроза», що у найбільш широкому розумінні може трактуватись як реальна небезпека, можливість заподіяння шкоди, можливість настання небезпечного поєднання ситуації та стану взаємодії об'єктів, що робить небезпеку реальною, або сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави [2, с.7].

Отже, поняття безпека є системною та міждисциплінарною категорією, яка включає в себе багато аспектів які характеризують стан того чи іншого явища та процесу. Однак, дане поняття має не тільки прикладний філософський аспект, але і практичний, за яким безпека поділяється на: по-перше, національну, яку можна розуміти, як захищеність інтересів усіх суб'єктів господарювання від потенційних та реальних загроз; по-друге, безпеку суб'єктів господарювання, не тільки бізнес-структур, виробничих комплексів (технологічна, екологічна безпека) але і безпека органів влади та управління – держави; по-третє, безпека громадян та домогосподарств.

З точки зору системного підходу, як вже зазначалось, безпека є складною системою, що складається з багатьох підсистем, серед яких можна виділити наступні: міжнародну та колективну безпеку, військову, соціально-політичну, громадську, терористичну, техногенно-природну безпеку (до неї відносяться всі безпеки пов'язані з виробничою діяльністю людини, такі як, екологічна безпека, ядерна, безпека охорони праці, промислова безпека, безпека природно-соціальна, соціально-техногенна та ін.), громадську, інтелектуальну, енергетичну, демографічну, інформаційну та комп'ютерну, гуманітарну та економічну безпеку.

В сучасних умовах розвитку та функціонування світової економіки особливе місце посідає забезпечення економічної безпеки, що є однією з найважливіших складових національної безпеки та безпеки на міжнародному рівні, оскільки, з одного боку, саме через економічні важелі починає здійснюватись вплив як на політичні, так і соціальні процеси в середині країни, а з іншого - без розвинутої економіки неможливо забезпечити ні обороноздатність країн, ні їх конкурентоспроможність, саме економіка є джерелом ресурсів для забезпечення всіх складових безпеки національних господарств.

Поняття економічної безпеки виникло в 1934 році, і вперше було використане в посланні новообраного президента Ф.Рузвельта до нації, яке отримало назву «новий курс», у тому ж році в США було створене Федеральне агентство економічної безпеки. Треба також зазначити, що на сьогодні, в США не існує офіційно прийнятого трактування економічної безпеки, проте одним з найвідоміших та найпоширеніших є визначення американської дослідницької корпорації RAND, що визначає економічну безпеку як «здатність захищати чи укріплювати економічні інтереси США по відношенню до подій, процесів чи дій, які можуть загрожувати цим інтересам або заважати їм...ці загрози чи перешкоди можуть бути закордонного або внутрішнього походження, навмисні або ненавмисні, результатами дії людини чи природи»[3, с.11].

На сьогоднішній день в науковій літературі існує багато різноманітних поглядів на дефініцію економічної безпеки. Найбільш коротко дає визначення цьому поняттю В. Савін, який зазначає, що економічна безпека – це система захисту життєво важливих інтересів країни [4, с.56].

Існуючі на сьогодні підходи до визначення економічної безпеки розглядають її на рівні окремої національної економіки. Проте, дане поняття може і повинно розглядатись як на мікрорівні – рівні окремого громадянина і його фінансової та економічної безпеки та з точки зору окремого підприємства; на мезо- рівні – рівні регіону або галузі; на макрорівні – національна економічна та фінансова безпека та на глобальному рівні – міжнародна або глобальна економічна та фінансова безпека.

Під міжнародною економічною безпекою можна розуміти систему економічної взаємодії країн, яка виключає навмисне нанесення збитків економічним інтересам будь-якої країни. Або це створення, підтримка і послідовне використання зовнішніх факторів і умов, необхідних для забезпечення сталого поступального розвитку господарства країни, підвищення

добробуту населення, вирішення соціальних, екологічних, політичних, культурно-правових та психологічних питань [5].

Ще одне з можливих визначень міжнародної економічної безпеки – це створення, забезпечення та функціонування системи світогосподарських зв'язків, а також взаємодія національних економік, що забезпечує сталий господарський розвиток світового співтовариства в цілому, її регіонів і національних економік країн.

З точки зору правового регулювання, міжнародна економічна безпека – це такий стан міждержавних економічних відносин, коли існують надійні матеріальні та правові гарантії захисту економічних відносин кожної держави від неправомірного застосування економічної сили з боку інших держав, міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій (ТНК).

Система міжнародної економічної безпеки почала формуватись у кінці 80-х років ХХ ст. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята резолюція 42/165 від 11 грудня 1987 «Міжнародна економічна безпека». У даному документі сформульовані, поряд з міжнародною економічною стабільністю, і інші елементи принципів міжнародної економічної безпеки: передбачуваність і надійність, зміцнення довіри, колективної відповідальності в міжнародних економічних відносинах [6].

З даного підходу ООН можна виокремити основні характеристики міжнародної економічної безпеки. По-перше, це міжнародна економічна стабільність, тобто стійка здатність національних економік до постійного і послідовного відновлення виробництва, розподілу, обміну та споживання всього, що необхідно для повноцінної життєдіяльності людей. По-друге, це забезпечення інституціональних, правових та інших умов для стимулювання економічного зростання національних економік на основі усвідомлення того, що співпраця між усіма країнами повинна ґрунтуватися на повазі незалежності, суверенітету, територіальної цілісності і невтручання у внутрішні справи кожної держави, а в правовій частині що народ кожної країни може вільно обрати свою соціальну, економічну і політичну системи.

Таким чином, міжнародна економічна безпека може розглядатись як система, обов'язковими елементами якої є стабільність та розвиток. Проте варто розширити такий підхід, базуючись на теоретичних підходах визначення категорії «безпека», і додати, що одним з базових елементів міжнародної економічної безпеки може виступати здатність протидіяти та нейтралізувати реальні та потенційні загрози.

Однак, все ж таки, базисом міжнародної економічної безпеки виступає міжнародна фінансова безпека, оскільки саме через фінансові ринки та інституції, а також фінансові канали як позитивні, так і негативні імпульси від однієї національної економіки розповсюджуються на інші. Така взаємодія характерна для фінансової та економічної безпеки на всіх рівнях економічних відносин. На рівні домогосподарства економічна безпека може взагалі ототожнюватись з фінансовою і розглядатись як величина грошових надходжень для задоволення як поточних потреб, так і покриття можливих у майбутньому збитків або потенційних витрат.

Щодо макрорівня, то фінансова безпека виступає однією зі складових економічної безпеки. В літературі, що розглядає поняття економічної безпеки до цієї категорії відносяться наступні складові: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, безпека фінансово-кредитної сфери, воєнно-економічна, технологічна, продовольча, аграрна, демографічна, екологічна, промислово-технологічна, соціальна, приватизаційна, зовнішньоекономічна.

В будь-якому разі, можна констатувати, що в структурі економічної безпеки значне місце посідає безпека фінансово-кредитного сектору або фінансова безпека. І особливо гостро проблема забезпечення фінансової безпеки постає в періоди економічних криз.

Проте на глобальному рівні міжнародна фінансова безпека є базисом не тільки для міжнародної економічної безпеки, а і для росту всієї світової економіки. Це пов'язане в першу чергу з тим, що процеси глобалізації та інтернаціоналізації протікають нерівномірно на різних ринках. Наразі неможливо говорити про існування глобальної економіки, оскільки транскордонний рух капіталів, у формі прямих інвестицій, людських ресурсів та взагалі взаємопов'язаність країн знаходиться на досить низькому рівні, якщо розглядати їх не в абсолютних, а у відносних величинах до світового ВВП [7]. Глобалізація фінансового сектору знаходиться на високому рівні, деякі дослідники стверджують, що провідна роль у процесах, пов'язаних з економічною глобалізацією, належить саме фінансовим ринкам.

В 1996 р. в економічному комюніке Ліонської зустрічі на вищому рівні глав країн «Великої вісімки» зазначалося, що глобалізація фінансових ринків може привести до нових ризиків нестабільності і вимагає від усіх країн проведення розумної економічної політики і структурних реформ, що в свою чергу призведе до скорочення зовнішніх дисбалансів і тим самим сприятиме міжнародній фінансовій стабільності [8].

Інвестори формують свої портфелі з фінансових активів не однієї, а багатьох країн, а фірми, що ведуть свої операції в одній країні, можуть здійснювати фондування в іншій. Відбувається прискорене формування наднаціональних ринків капіталу, валют, цінних паперів і все це відіграє найважливішу роль рушійної сили глобалізаційних процесів. МВФ визначає фінансову глобалізацію як «ступінь зв'язку країн через взаємне транскордонне володіння фінансовими активами». Фінансова глобалізація де-факто являє собою відношення абсолютної суми зовнішніх активів і пасивів країни (або групи країн) до її (їх) сукупного ВВП. Аналогічний показник - відношення суми експорту та імпорту до ВВП - застосовується при характеристиці «торговельної відкритості» країн.

Таким чином, забезпечення міжнародної економічної безпеки неможливе без забезпечення її фінансової складової. Однак і на сьогодні дослідниками не сформовано єдиного підходу до трактування поняття міжнародна фінансова безпека. З одного боку, вона може трактуватись як такий стан міждержавних фінансових відносин, коли існують надійні матеріальні та правові гарантії захисту фінансових відносин кожної держави від неправомірного застосування фінансового впливу з боку інших суб'єктів міжнародного права.

З іншого боку, під міжнародною фінансовою безпекою можна розуміти комплекс міжнародних умов співіснування, домовленостей та інституціональних структур, за яких кожна держава - член світової спільноти має можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію соціального, економічного та фінансового розвитку, не зазнаючи зовнішнього тиску і розраховуючи на неутручання, розуміння та взаємоприйнятну і взаємовигідну співпрацю з боку інших держав [9].

Ще одним можливим визначенням даного поняття є наступне: міжнародна фінансова безпека - такий стан світової економіки та фінансової системи, при якому забезпечується взаємовигідне співробітництво держав у вирішенні національних і міжнародних (глобальних) проблем господарювання, вільний вибір і реалізація ними своєї стратегії соціально-економічного розвитку та участі в міжнародному поділі праці.

Однак, на нашу думку, такі підходи до визначення міжнародної фінансової безпеки не відображають у повній мірі сутність та структуру даного феномену. Міжнародна фінансова безпека повинна розглядатись з декількох точок зору. По-перше, через рівні економічних відносин, міжнародна фінансова безпека розглядається як взаємопов'язана система наступних елементів: зовнішньоекономічна та фінансова безпека окремої національної економіки; фінансова безпека великих економіко-правових угруповань та союзів, таких як Європейський союз або митний союз Росії, Білорусії та Казахстану; та фінансова безпека як відповідь на основні сучасні тенденції та загрози на світовому глобальному рівні.

По-друге, міжнародна фінансова безпека проявляє себе через забезпечення світової фінансової стабільності, оскільки тільки стабільна міжнародна фінансова система ефективно розподіляє ресурси, оцінює і управляє фінансовими ризиками, підтримує зайнятість на рівні близькому до природного, а також управляє рухом цін на реальні та фінансові активи, щоб не допустити дестабілізації фінансових та реальних ринків. Фінансова система стабільна, коли вона нівелює фінансові дисбаланси, які виникають ендегенно або як результат зовнішніх шоків. Стабільна глобальна фінансова система запобігає кризовим явищам у реальному секторі економіки через механізми адаптації та саморегулювання у відповідь на деструктивні впливи як ендегенного, так і екзогенного характеру. А отже, фінансова стабільність має першорядне значення для економічного зростання, так як більшість операцій у реальному секторі економіки здійснюється через фінансову систему.

Базуючись на вищесказаному, варто зазначити, що міжнародна фінансова безпека досягається не тільки за рахунок фінансової стабільності, яка є необхідною, проте не достатньою умовою, а і через економічне зростання. Економічний ріст неможливий без забезпечення фінансової безпеки. В періоди загострення нестабільності та нарощування фінансової небезпеки банківські інституції неохоче інвестують у нові проекти та кредитують вже існуючі підприємства та фірми, тим самим гальмуючи економічне зростання. Так само і інвестори мінімізуючи свої ризики можуть виводити свої інвестиції з країни, тим самим спричиняючи ще більші кризові явища. Таким чином, без

забезпечення ефективної системи фінансової безпеки в економіці можуть спостерігатись такі явища як втеча капіталів, зменшення інвестування, зростання недовіри населення до вітчизняної банківської та фінансової системи, як результат ріст процентних ставок, інфляція та кінець кінцем стагнація економіки.

Виходячи з вищесказаного, під міжнародною фінансовою безпекою (МФБ) ми будемо розуміти такий стан фінансової системи на рівні національної економіки, регіональних інтеграційних утворень та глобальному рівні, який забезпечує стабільність фінансових ринків через ефективний розподіл фінансових ресурсів, вільний рух капіталів, сприяє економічному зростанню та забезпечує захист від ендогенних та екзогенних загроз.

Оскільки МФБ охоплює всі сфери міжнародної фінансової системи, то, на нашу думку, основними її складовими є:

- боргова безпека – це стан захищеності світової економіки від загроз, пов'язаних з виникненням проблемних боргів, що проявляється через певний рівень зовнішніх та внутрішніх боргів національних економік, включаючи вартість їх обслуговування і ефективність використання запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення національних та міжнародних проблем, що дозволяє зберігати стійкість міжнародної фінансової системи до ендогенних та екзогенних ризиків та загроз, забезпечувати незалежність та суверенітет національних економік та зберігати можливість сплати боргу без їх втрати, одночасно підтримуючи необхідний рівень платоспроможності і кредитного рейтингу країн;
- бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності країн-учасниць міжнародних економічних відносин з урахуванням балансу доходів і видатків державних та місцевих бюджетів та ефективного використання бюджетних коштів для протидії економічним кризам, забезпечення розвитку економіки країни і як наслідок - глобального економічного зростання;
- валютна безпека – це такий стан світової валютної системи та світових валютних ринків, який створює оптимальні умови для еволюційного розвитку національних економік через ефективний процес експорту та імпорту товарів та послуг, забезпечує безперешкодний рух інвестицій між країнами, та інтеграцію національних економік до світової економічної системи, а також максимально нейтралізує негативні впливи різного походження;
- інвестиційна безпека – такий стан міжнародного інвестиційного ринку який забезпечує акумулювання, розподіл та перерозподіл інвестиційних ресурсів між країнами та регіонами, і через зменшення асиметрії інформації протидіє загрозам таким як паніка інвесторів, фінансове інфікування та ін.
- грошово-кредитна безпека - це такий стан грошово-кредитних систем національних економік та інтеграційних об'єднань, якому притаманна

стабільність грошової одиниці, доступність кредитних ресурсів, в тому числі на світових ринках, та такий рівень інфляції, що забезпечує глобальне економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

- безпека банківського сектору – це такий стан національних та банківських систем міждержавних об'єднань, при якому забезпечується перерозподіл фінансових ресурсів через взаємодію банківських інституцій та ринків, банківська система ефективно виконує свої посередницькі функції та володіє достатнім рівнем ліквідності, задля забезпечення економічного зростання та захищеності світової фінансової системи від реальних та потенційних загроз.
- безпека фондового ринку - це оптимальний обсяг капіталізації міжнародного ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та світової економіки в цілому, протидіяти надлишковому відхиленню цін від природних та наддуванню фондових бульбашок.
- безпека страхового ринку - це такий рівень розвитку світового страхового ринку, який забезпечує страхові компанії фінансовими ресурсами в обсязі достатньому для покриття можливих збитків та повному розрахунку за зобов'язаннями.

Система міжнародної фінансової безпеки покликана захистити учасників світових фінансово-економічних відносин від трьох типів загроз:

- стихійне або кризове погіршення умов світового економічного розвитку;
- небажані наслідки фінансових рішень, що були прийняті без узгодження між країнами;
- свідомо фінансово-економічна агресія з боку інших держав або міждержавних об'єднань.

Отже, звідси можна визначити основні завдання з забезпечення міжнародної фінансової безпеки (МФБ). По-перше, підтримання стабільності світового господарства в цілому та глобальної фінансової системи зокрема, створення умов, що сприяють росту виробництва та соціальної сфери, в обмеженні стихійних коливань на глобальному ринку, в недопущенні їх переростання у глобальні економічні кризи, у ліквідації наслідків криз.

На думку деяких дослідників, зокрема В.К. Сенчагова, виконання такого завдання ускладнюється у зв'язку з тим, що на глобальному ринку поєднуються два явища - принципова нестійкість ринкового механізму і анархічна за природою структура міжнародної системи, заснована на національному (державному) суверенітеті. Якщо в межах окремих держав збої ринкового механізму (провали ринку) компенсуються державою, то в масштабах планети така можливість відсутня. Оскільки сфера юрисдикції кожної держави обмежена її кордонами, держави не здатні цілеспрямовано впливати на

глобальні економічні процеси. Більше того, індивідуальні дії держав вступають у протиріччя одна з одною, а глобальні процеси вторгаються в межі національних економік.

По-друге, виникає необхідність вироблення тієї або іншої форми узгодженого або спільного ухвалення рішень в фінансовій сфері.

По-третє, повинні бути створені умови для запобігання міжнародним фінансово-економічним конфліктам.

Спираючись на все вищесказане можна визначити основні сучасні загрози МФБ:

- можливе розгортання чергової хвилі світової фінансової кризи;
- суверенні борги;
- проблеми в Єврозоні, пов'язані, в тому числі, з суверенними боргами країн-учасниць, та неможливістю країн проводити самостійну валютну та грошово-кредитну політику;
- висока волатильність фінансових ринків;
- світова фінансова система характеризується значною невизначеністю, інформація, щодо стану окремих сфер непрозора, або існує значний часовий лаг, після якого з'являється інформація, тобто існує асиметрія інформації;
- проблема з курсом долара США (чи проявиться тривала тенденція до зміцнення долара США по відношенню до світових валют);
- ціни на нафту, метали і акції (чи формується «мильна бульбашка» на фінансовому ринку США);
- проблема нестачі ліквідності в банківських системах та ріст процентних ставок;
- проблема кредитного стиснення;
- «репресовані» фінансові системи і ризики ручного управління;
- проблема погіршення кредитних рейтингів розвинутих країн та країн з ринками, що формуються.

Отже, як вже зазначалось, однією з необхідних умов забезпечення МФБ є безпека банківської системи як на рівні окремих держав, так і на рівні наддержавних економічних об'єднань, а через це і на рівні всієї світової економіки. Стан захищеності банківської системи та можливість виконувати нею свої функції в першу чергу зумовлюється рівнем ліквідності та методами управління нею. А оскільки банківські інституції обслуговують всі сфери економіки, та зокрема фінансової системи, являючись каналами, через які здійснюється перерозподіл грошових фондів, то від рівня ліквідності та платоспроможності залежить стан усіх ланок національних фінансових систем, а отже і світової фінансової системи.

Як зазначалось в декларації зустрічі G20, що проходила в червні 2012 року у Мексиці (м. Лос-Кабос), здорові банки, здатні кредитувати, вкрай важливі для глобального пожвавлення [10]. Однак проведення банками операцій з кредитування неможливе без підтримання ними оптимального рівня ліквідності. Таким чином, стає зрозумілим, що ліквідність банківських систем є

однією з базових складових МФБ, не тільки через її вплив на безпеку банківської системи, а і на інші складові міжнародних фінансів та реальний сектор світової економіки.

Членство країн в міжнародних організаціях (МО) є одним із інструментів забезпечення реалізації основних завдань системи міжнародної фінансової безпеки, оскільки через політичний та економічний діалог країни мають змогу попередити розвиток кризових явищ, що можуть виникнути внаслідок реалізації однієї із перелічених вище сучасних загроз МФБ. Зважаючи на високий ступінь інтернаціоналізації економік більшості країн світу та значний рівень глобалізації світової економіки в цілому, що проявляється у істотній економічній взаємозалежності окремих країн і їх чутливості до змін зовнішнього середовища, членство в міжнародних організаціях виступає необхідною умовою забезпечення сталого розвитку як національних економік, так і світової спільноти.

Оскільки національні системи фінансової безпеки через свої зовнішні аспекти є тісно пов'язаними із системою МФБ, членство у міжнародних організаціях слід розглядати не лише як платформу, яка здатна забезпечити стабільність світового економічного та політичного розвитку, але і як інструмент для реалізації завдань кожної окремої країни.

Основні функції, які виконують міжнародні організації на рівні світової спільноти та окремих країн представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Функції міжнародних організацій у системі міжнародної фінансової безпеки

№	Функція	Форма реалізації	
		Світова економіка	Національна економіка
1	Платформа для діалогу	Розробка та підписання міжнародних домовленостей, спільних угод, формалізація та регулювання міжнародних валютно-фінансових відносин, визначення принципів міжнародної співпраці у різних сферах і т.д.	Участь у міжнародних форумах, зустрічах, нарадах, консультаціях
2	Перерозподіл тимчасово вільних коштів	Надання фінансової підтримки країнам, що її потребують, фінансування інвестиційних проектів та ін.	Доступ до ресурсів міжнародного фінансового ринку, участь у програмах кредитування та надання фінансової допомоги
3	Вільний рух капіталів, товарів та послуг і робочої сили	Підписання партнерських угод та домовленостей, створення інтеграційних об'єднань	Участь у світових інтеграційних процесах, розвиток міжнародної співпраці на рівні країн-партнерів
4	Формування іміджу країни та її визнання світовою спільнотою	Врахування фінансово-економічних інтересів різних країн, принцип рівноправних партнерських відносин	Формування реєстру міжнародних організацій, членом яких є країна, за різними напрямками співпраці

Як платформа для діалогу система міжнародних організацій у світі забезпечує інституційну та правову основу міжнародного співробітництва.

Загальна кількість міжнародних організацій у світі сьогодні налічує більше 4 тисяч, серед яких більше 300 – міжурядові. Найбільш впливовими з

міжнародних фінансових організацій є: МВФ (188 країн-членів станом на 2012 р.), Група Світового банку (МБРР – 188 країн-членів, МАР – 172 країни-члени, МФК – 184 країни-члени, БАПІ – 180 країн-членів, МЦУІС – 150 країн-членів станом на грудень 2013 р.), Європейський банк реконструкції та розвитку (59 країн станом на грудень 2013 р.), Банк міжнародних розрахунків (34 країни-члена станом на грудень 2013 р.).

Кожна країна, вирішуючи питання участі у міжнародних організаціях, обирає для себе пріоритетні напрямки розвитку міжнародних відносин, як правило, для більшості – це економічне співробітництво, що наглядно демонструє рис. 1, на якому відображено структуру системи міжнародних організацій за напрямками їх діяльності.

Рис. 1. Основні форми міжнародних об'єднань за напрямками міжнародного співробітництва

Вибудовуючи систему міжнародних відносин у різних сферах через членство у міжнародних інституціях, країни також створюють підґрунтя для визнання їх як суб'єктів світових економічних та політичних відносин та формування іміджу. Кількість організацій, які входять до переліку державних реєстрів МО варіює від країни до країни, при чому серед країн Європи та США даний показник є найвищим, що говорить про їх активну участь у міжнародному співробітництві, а країни Азії, Африки та Латинської Америки не так активно залучаються до міждержавних об'єднань у порівнянні із розвиненими країнами (рис. 2).

Однак не слід забувати, що участь у міжнародних інституціях несе із собою і зобов'язання, в тому числі і фінансового характеру (членські внески). І від того наскільки послідовною країна буде у їх виконанні та своїй зовнішньополітичній стратегії, залежить її успіх та репутація.

Україна станом на початок 2013 р. є членом 75 міжнародних організацій, серед яких більше 60% складають інституції економічного профілю, половина з яких є регіональними, переважно європейськими [11]. Однак станом уже на 2011 р. було зафіксовано значні обсяги заборгованості за сплатою членських внесків до ряду організацій (табл. 2).

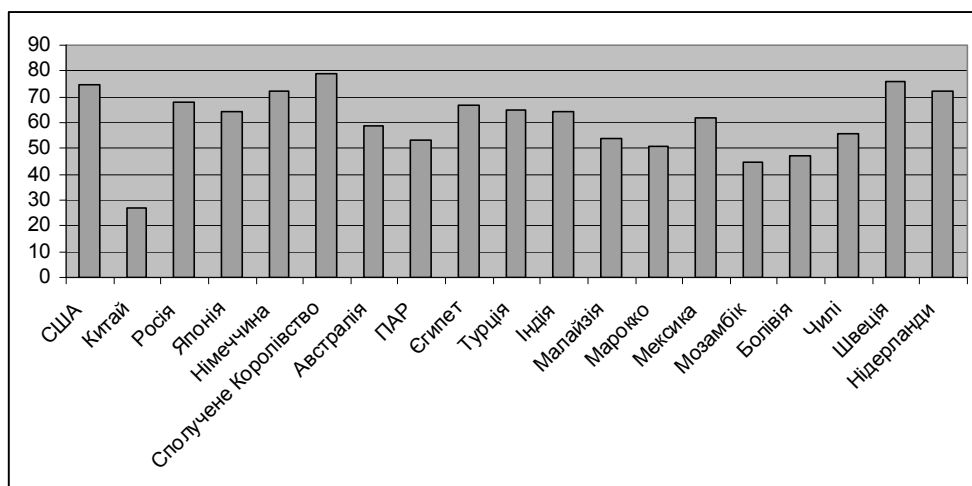

Рис. 2. Членство окремих країн у міжнародних організаціях станом на 2013 р.

Таблиця 2
Заборгованість України перед окремими міжнародними організаціями станом на 2011 р.

№	Назва організації	Сума боргу, дол.
1.	Міжнародний банк реконструкції та розвитку	8 000 000
2.	Продовольча та сільськогосподарська організація Організації Об'єднаних Націй (ФАО)	550 000
3.	Організація об'єднаних націй з промислового розвитку (ЮНІДО)	1 558 000
4.	Організація Об'єднаних Націй	129 000 000
5.	Об'єднаний інститут ядерних досліджень	43 000
6.	Міжнародний транспортний форум	26 250
7.	Міжнародна організація праці	3 625 000
8.	Всесвітня організація охорони здоров'я	26 300 000
9.	Міжнародна комісія з наукових досліджень Середземного моря	567 500
10.	Міжнародна організація виноградарства та виноробства	106 250

А у 2013 р. в умовах скорочення фінансування апарату зовнішньополітичного відомства, постало питання щодо здатності виконання Україною своїх зобов'язань за цією статтею, хоча за приблизними оцінками загальна сума виплат до організацій, де наша країна є постійним членом складає близько 46 млн. дол. [12]. При цьому, якщо у 2011 р. кількість організацій державного реєстру доходила до 70, у 2013 р. вона склала 75 організацій.

В таких умовах постає питання щодо доцільності нарощування кількості міжнародних організацій, членом яких є Україна, оскільки в результаті відбувається дискредитація нашої країни в очах світової спільноти як можливого рівноправного партнера. Крім того доцільним видається перегляд реєстру у відповідності до нагальних потреб розвитку міжнародних відносин із метою скорочення представницьких витрат.

Однак найбільш вагомим перевагою, яку отримують країни, вступаючи до міжнародних економічних валютно-кредитних інституцій є доступ до додаткових джерел фінансування, як власне кредитів міжнародних фінансово-

кредитних організацій, які як правило видаються за пільговими відсотковими ставками, так і до ресурсів міжнародних фінансових ринків.

При цьому важливо пам'ятати, що реалізація даної функції несе із собою і найбільші загрози, включаючи можливість втрати економічної та політичної незалежності у випадку надмірного залучення запозичених коштів та неконтрольованого нарощування державного боргу. Незалежно від джерела коштів міжнародний кредит може призвести до появи диспропорцій у розвитку галузей виробництва, посилення конкурентної боротьби між країнами, підтримки маріонеткових урядів у країнах-позичальниках, необхідності повернення значних сум коштів, що можуть перевищувати потенційні можливості країни [13].

Серед інших негативних сторін отримання кредитів від міжнародних організацій – так звана кредитна дискримінація, яка полягає у можливості встановлення гірших умов кредитування для певних країн, що виражається у застосуванні кредитних обмежень, підвищенні відсоткових ставок, призупиненні процесу кредитування та зменшенні суми кредиту. Крім того отримання таких кредитів, як правило, пов'язане із необхідністю виконання цілого ряду додаткових умов, що можуть не відповідати поточній державній політиці.

Україна, починаючи із 1994 р. тісно співпрацює із міжнародними фінансово-кредитними інститутами, серед яких основними джерелами додаткового фінансування виступає МВФ, Група Світового банку та Європейський банк реконструкції та розвитку. Серед організацій, робота із якими розпочалася пізніше, слід відмітити Європейський інвестиційний банк, Північну екологічну фінансову корпорацію та Німецьку кредитну установу для відбудови.

Структура зовнішнього боргу України за основними кредиторами серед міжнародних валютно-кредитних організацій подана у табл. 3.

Таблиця 3

Зовнішній державний та зовнішній гарантований державою борг України в розрізі основних кредиторів серед міжнародних валютно-кредитних організацій станом на 31.01.14 р.

№	Фінансово-кредитний інститут	Обсяг заборгованості, дол. США	Частка у загальному обсязі зовнішнього державного та гарантованого державою боргу, %
1.	Європейський банк реконструкції та розвитку	683 860,76	1,83
2.	Європейський Інвестиційний Банк	526 550,83	1,41
3.	Міжнародний банк реконструкції та розвитку	3 277 682,85	8,77
4.	Міжнародний Валютний Фонд	5 043 686,37	13,50
5.	Європейське співтовариство з атомної енергії	39 410,92	0,11

Найбільший обсяг заборгованості, який складає 13,5% від загальних зовнішніх зобов'язань, Україна має перед МВФ, як і найдовшу історію співпраці (табл. 4).

Таблиця 4

Основні етапи співпраці між Україною та МВФ в рамках програм фінансової допомоги

№	Етап співробітництва	Програма надання коштів	Обсяг кредиту, млн. дол.
1	1994-1995 рр.	Системна трансформаційна позика (підтримка платіжного балансу)	763,1
2	1995-1998 рр.	3 річні програми «Стенд-бай»	1935,1
3	1998-2002	Програми розширеного фінансування	1591
4	2002 -2008	Попереджувальний стенд-бай	600
5	2008 – 2013	Програма «Стенд-бай» від 5.11.2008 р.	16 400 (фактично отримано 10 600)
		Програма «Стенд-бай» від 28.07.2010 р.	15 100

Із завершенням фінансування останньої кредитної програми у 2012 р. відносини із МВФ перейшли у некредитну площину та реалізуються у вигляді технічних консультацій.

Думки науковців щодо доцільності участі у кредитних програмах даної організації відрізняються: деякі автори зазначають, що відносини між Україною та МВФ стимулюють реформування бюджетної, пенсійної і податкової систем, сприяють стабільності національної валюти за рахунок нарощування золотовалютних резервів, та дозволяють залучати більш дешеві додаткові фінансові ресурси [14], що позитивно впливає на міжнародну фінансову безпеку України; а інші акцентують увагу на таких наслідках, як призупинення реформ, які передбачає Податковий кодекс, виплата зарплат «у конвертах» через скасування обмежень щодо сплати єдиного соціального внеску, зменшення попиту на товари вітчизняного виробництва в результаті збільшення непрямого оподаткування, а також зниження загального рівня життя населення внаслідок підвищення цін на газ [15].

Слід зазначити, що найбільше боргове навантаження на економіку України очікується у 2014 та 2015 р. 45 928, 7 та 61 920,7 млн. грн. відповідно (табл. 5), при цьому основні виплати за кредитами МВФ очікуються також у 2014 та 2015 рр. та складають 24 489,86 та 8 571,23 млн. грн. При цьому відношення зовнішнього та зовнішнього гарантованого державного боргу до ВВП на кінець третього кварталу 2013 р. складало 20,61% (без врахування поточних виплат на його обслуговування), що є істотним показником та створює передумови для виникнення загроз для міжнародної фінансової безпеки. У даному розрізі важливими також є і напрямки використання залучених кредитних коштів, оскільки найбільш перспективним виглядають ті проекти, які передбачають розвиток виробничого, технічного, наукового потенціалу країни, а також інфраструктури, що у подальшому дозволить

створити реальні імпульси для прискорення економічного зростання, а отже і посилення міжнародної фінансової безпеки країни. Діяльність інших міжнародних валютно-кредитних організацій, з якими співпрацює Україна окрім МВФ, переважно пов'язана із реалізацією саме таких проектів.

Відповідно, для створення підґрунтя для підвищення рівня міжнародної фінансової безпеки в Україні необхідно спрямовувати залучені кошти на розвиток економічного потенціалу країни, а не фінансування поточних потреб.

Вільний рух капіталів, товарів та послуг і робочої сили забезпечується участю країни у міжнародних інтеграційних об'єднаннях. Україна сьогодні є учасницею як інтеграційних процесів у Чорноморському регіоні, так і у Європейському і Євразійському.

Важливим питанням у зовнішній політиці сьогодні є визначення подальшого напрямку економічної інтеграції. При цьому, ряд дослідників більш доцільним вбачає вибір на користь вступу до Митного Союзу, тоді як інші вважають, що більш пріоритетним напрямом є інтенсифікація економічних відносин із ЄС через підписання угоди про асоціацію, основним елементом якої виступає створення зони вільної торгівлі із країнами ЄС. Оцінити економічні наслідки вибору тієї чи іншої альтернативи однозначно сьогодні досить складно, проте найбільшу загрозу для міжнародної фінансової безпеки України у даному випадку становить надмірна політизація даного питання. Фактично, у даному випадку прийняття однозначного рішення впливатиме не лише на фінансову безпеку, але й геополітичні інтереси зацікавлених груп країн.

Таким чином, реалізація кожної із зазначених вище функцій міжнародних організацій здатна як посилити, так і розбалансувати систему МФБ, оскільки несе в собі ряд ризиків, основний із яких – втрата фінансового суверенітету країни.

Ефективність функціонування системи міжнародних організацій у сфері забезпечення міжнародної фінансової безпеки сьогодні багато критикують. Базисом для такої критики виступає ряд валютно-фінансових криз, які характеризували розвиток економіки, починаючи із другої половини ХХ сторіччя. Однак, хотілося б відзначити, що розвиток кризових явищ пов'язаний перш за все із об'єктивними перебудовами у системі світових валютних, економічних та політичних відносин. Міжнародні організації виступають інструментом координації та реалізації міжнародної фінансово-економічної співпраці.

Таблиця 5

Прогнозні платежі з обслуговування та погашення боргу перед міжнародними валютно-кредитними організаціями до
2027 р., млн. грн.

Назва установи	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	2026 р.	2027 р.
Обслуговування														
Зовнішній борг	10053,3	10 938,8	8 588,29	7 668,99	5 092	5 036,65	4 969,04	3 356,77	2 743,09	720,62	254,56	201,37	135,41	147,96
Європейський банк реконструкції та розвитку	152,72	226,37	255,4	247,71	228,6	200,79	170,6	143,07	107,31	76,62	56,59	36,22	-0,21	
Європейський Інвестиційний Банк	84,39	169,32	217,27	244,19	234,64	216,35	198,19	177,5	156,41	135,31	114,54	93,13	73,34	93,72
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	127,85	165,69	160,85	151,09	140,9	125,47	112,06	97,75	84,13	72,17	60,99	51,29	43,19	36,8
Міжнародний валютний фонд	480,81	140,55	20,24	16,25	12,21	20,3	16,27	16,25						
Виплата														
Зовнішній борг	35875,4	50981,9	24951,7	37146,7	4673,4	4352,96	17587,1	17697,1	23968,4	14708,2	3368,6	3236,5	2009,5	1805,5
Європейський банк реконструкції та розвитку	647,93	1203,56	1134,60	1278,53	1292,3	1306,52	1292,39	1359,58	1329,02	880,02	880,02	880,02	220,77	
Європейський Інвестиційний Банк	290,22	669,62	745,31	738,19	746,12	754,04	761,99	765,64	765,64	765,64	765,64	765,64	592,39	592,39
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	1556,1	2146,50	2297,35	2363,29	2519,4	2176,79	2217,07	2248,38	1950,69	1943,7	1604,0	1471,9	1077,5	1094,2
Міжнародний валютний фонд	24009	8430,68												

Література:

1. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008. – 352.
2. Возжеников А. В. Парадигма национальной безопасности реформирующейся России: Монография. Издание второе, исправленное и дополненное. М.: Изд-во ЭДАС ПАК, 2000., с. 7.
3. Neu C.R. Charles Wolf Jr. The Economic Dimensions of National security. RAND, 1994.
4. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России [Текст] / Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С.14-16., с.46
5. Мировая экономика. Часть 1. (конспект лекций). Авторы: Шкуропат А.В., Терский М.В., редактор: Александрова Л.И. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://abc.vvsu.ru/Books/1_mirekon1/page0007.asp
6. UN 96th plenary meeting 11 December 1987 International economic security [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.un.org/documents/ga/res/42/a42r165.htm>
7. Гемават Панкадж Мир 3.0. Глобальная интеграция без барьеров М.: Альпина Паблишер, 2013, 416 с.
8. Economic Communiqué: Making a Success of Globalization for the Benefit of All [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1996lyon/communique.html>
9. 1 Исследовательская группа МВФ о финансовой глобализации//БИКИ. - 2007. - N 129. - С. 4.
10. G20. Los Cabos. June 2012 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.g20.utoronto.ca/summits/2012loscabos.html>
11. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sakharov.ru/meo/meo2/43.htm>
12. Які борги має Україна перед міжнародними організаціями? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/20/all/2013/05/08/301634>
13. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько : Монографія. — К. : НІСД, 1997. — 144 с.
14. Гришина Л.О. Україна та міжнародний валютний фонд: перспективи співпраці / Л.О. Гришина, П.М. Карась, В.М. Черешня // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 3. – С. 26-30.
15. Дуб А.Р. Вплив співпраці з міжнародним валютним фондом на фінансову безпеку України / А.Р. Дуб // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.14. – С. 287-293.

ГЛАВА 1.33. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Есманов О.М.

головний державний фінансовий інспектор
Державна фінансова інспекція в Сумській області

Держава, безумовно, є важливим економічним суб'єктом, якій наділений виключними повноваженнями і має забезпечувати становлення громадянського суспільства на умовах вільної економіки. Здатність держави забезпечувати соціально-економічний розвиток безпосередньо залежить від цілеспрямованої реалізації економічної політики, що включає різні складові, зокрема: фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, інвестиційну, інноваційну, соціальну, науково-технологічну. Реалізація економічної політики неможлива без

належної фінансової підтримки, тому аналізу фінансового забезпечення та проблемам економічної та фінансової безпеки приділяється так багато уваги в сучасній економічній літературі.

Проблемам економічної безпеки та її складових присвячені наукові дослідження В. Сенчагова, А. Татаркіна, О. Власюка [2], В. Гейця [5], А. Сухорукова, В.Мунтіяна, О. Новікової, Р. Покотиленко, І.Макаренко [6] та ін. Найбільш повно у роботах названих авторів аналізуються механізми формування та забезпечення економічної безпеки, проблеми цієї безпеки та пропонуються шляхи їх вирішення, висвітлюються питання теоретичного та науково-методологічного обґрунтування економічної безпеки. Проте у вітчизняній науковій літературі майже не обговорюються питання методичних підходів до вибору індикаторів економічної безпеки.

Очевидним є факт, що економічна безпека розглядається як складова національної безпеки [2, 3, 5, 6], а, фінансова безпека, в свою чергу, є складовою економічної, що формує ієрархічність сприйняття складових загальної безпеки держави. Із матеріалів Методики розрахунку рівня економічної безпеки України (далі – Методики) нам відомо, що під нею розуміють багатофакторну категорію, що «дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства і держави на якомусь визначеному рівні» [8].

Економічна безпека як складова національної безпеки розглядається як «її фундамент і матеріальна основа» [8]. Об'єктом економічної безпеки виступає як економічна система узята в цілому, так і її складові елементи: природні багатства, виробничі і невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, людські ресурси, господарські структури, сім'я, особа. Все вищезазначене обумовлює розгляд економічної і фінансової безпеки як ключової складової національної конкурентоспроможності будь-якої держави. Виходячи із всього вищезазначеного ми можемо сформулювати висновок, що дослідження сучасного стану фінансової безпеки в Україні є безумовно важливою проблемою, адже формує підґрунтя для комплексної оцінки фінансово-економічних умов діяльності в країні.

В даному пункті ми хочемо відсторонитися від суто теоретичних аспектів, адже вже стало зрозуміло, що безпека держави як категорія є дуже багатогранною, і присвятити його повністю статистичному аналізу. Складові національної безпеки знаходяться під впливом широкого кола чинників, а отже їх урахування формує доволі складну цікаву проблему.

Під економічною безпекою держави також розуміється і певний процес – дослідження національних економічних інтересів і загроз економічній безпеці України, здатності держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також здатності національної економіки зберігати та поновлювати процес суспільного відтворення і достатній оборонний потенціал у кризових ситуаціях.

В свою чергу, під фінансовою безпекою розуміють «захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових

відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, здатність фінансової системи забезпечити ефективне функціонування економічної системи та стале економічне зростання» [8].

Фінансова безпека розглядається як комплексний чинник, що знаходиться під впливом дії таких складових як: грошово-кредитна політика, політика запозичень, валютне регулювання, фіскальна сфера та податкова політика, інфляційні процеси та антиінфляційна політика, державне регулювання цін, динаміка платіжного балансу, внутрішній і зовнішній державний борг. Як можна побачити, фінансова безпека розглядається як доволі складна частина не лише економічної, але і національної безпеки в цілому. Проте, зв'язок між фінансовою і економічною безпеками є надзвичайно щільним, що обумовлено необхідністю фінансової підтримки функціонування економічної системи та сталого економічного зростання.

У відповідності до затвердженої методики, на сьогодні вважається, що для оцінки безпеки доцільно використовувати систему індикаторів з визначенням їх припустимих (граничних) рівнів [8]. Безпосередньо за показник безпеки приймається інтегральна оцінка агрегованих ознак множини. Фактично мова йде про визначення множини чинників, які визначають стан певного параметру та встановлення їх граничних значень та вагових коефіцієнтів. Даним чинникам надаються певні значення, дотримання яких свідчить про дотримання певних стандартів, а, відповідно, порушення вказує на дестабілізацію в економіці або соціальній сфері. Таким чином, відхилення фактичних рівнів індикаторів від граничних значень визначатиме орієнтири для відповідної політики, метою якої буде приведення зазначених відхилень у належне значення з метою досягнення належного рівня безпеки в країні.

В основу Методики покладено теорію адитивної цінності, згідно якої цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових [7]. В даному випадку важливого значення набуває проблема нормалізації вхідних даних, адже в розрахунку можуть брати участь показники з різними одиницями виміру, що може унеможливити їх порівняння. Приведення їх до єдиної основи може бути реалізоване шляхом відмови від абсолютних значень на користь відносних показників. В даному випадку такий підхід цілком виправданий, адже стан безпеки неможна розглядати як абсолютну величину і важливішим є його динамічне значення. Таким чином, цілком виправданим виглядає нормалізація результатів оцінки широкого кола змінних задля формування оцінки стану безпеки країни за теорією адитивної цінності.

Порушуючи питання нормалізації, ми маємо зауважити, що дана конкретна проблема не становить для нас предмету дослідження, адже обрання відповідного підходу нормалізації, на нашу думку, не здатне істотно вплинути на результати проведення аналізу. До того ж ми хочемо зазначити, що проблему нормалізації даних доцільніше віднести до математико-статистичних, аніж фінансово-економічних.

Стосовно мети проведення порівняння розрахунків, то ми маємо зазначити, що на сьогодні безпека держави визначається як відносна величина,

значення якої розглядаються від 0 до 1: «0» відповідає ситуації, коли релевантні показники досягають найгірших значень, тобто не відповідають найменшим граничним оцінкам, «1» – ситуація, в якій економіка досягає оптимально становища [8].

У відповідності до затвердженої на державному рівні Методики [8] логіка проведення розрахунків представляє собою наступну послідовність:

- формування множини індикаторів;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів;
- нормалізація індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегрального індексу.

Розглянемо більш детально кожен з етапів на прикладі макроекономічної безпеки. Під макроекономічною безпекою розглядається стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій [8].

Згідно із Законом України від 19.06.2003 № 964 «Про основи національної безпеки», Стратегією національної безпеки України (затвердженою Указом Президента від 12.02.2007 р. № 105) до національних цілей щодо макроекономічної безпеки відносяться:

- створення конкурентоспроможної (на основі структурної перебудови), соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір;
- розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України,

а до загроз макроекономічної безпеки:

- нестійкість економічного зростання;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- низька питома вага продукції з високою часткою доданої вартості;
- «тінізація» національної економіки.

Для узгодженості індикаторів з національними цілями розглянемо потенційні показники їх відображення. Створення конкурентоспроможної (на основі структурної перебудови), соціально-орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення варто відстежувати за темпами змін ВВП, внеску промисловості, сільського господарства, будівництва та послуг у ВДВ країни, частки українського експорту у загальносвітовому експорті та порівнянними величинами відношення ВВП на душу населення України до середньосвітового значення чи середнього значення країн ЄС. Інтеграція України в європейський простір

відслідковуватиметься на основі Маастрихтських критеріїв, які відносяться до макроекономічних, – достатній рівень стабільності цін, додаткових показників це не потребує.

Загрози макроекономічної безпеки виміряються такими показниками:

1) нестійкість економічного зростання – темпи змін ВВП;
2) недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці - частка валового нагромадження основного капіталу у ВВП та частка високотехнологічного сектора у ВВП (відсутня методика розрахунку);

3) критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку – частки імпорту та реалізації промислової продукції українських підприємств у внутрішньому споживанні України (показники не розраховуються Держкомстатом України, потрібно проводити додаткові розрахунки);

4) низька питома вага продукції з високою часткою доданої вартості – питома вага продукції з високою часткою доданої вартості;

5) «тінізація» національної економіки – рівень тіньової економіки у ВВП країни.

З економічної точки зору макроекономічна складова є однією з ключових, адже характеризує стан економіки в цілому. Відповідно до Методики [8] множина індикаторів стану макроекономічної безпеки України із зазначенням їх порогових значень є наступною:

- рівень «тінізації» економіки – не більше 30% до ВВП;
- відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС – не менше 75%;
- відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення у країнах ЄС – не менше 50%;
- відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення – не менше 100% ;
- зміна запасів матеріальних оборотних коштів має перебувати у діапазоні від -1,5 до +1,5% до ВВП;
- відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП має перебувати у діапазоні від -1 до +1%;
- частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах – не менше 14-15%;
- частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах - не більше 20%.

Узагальнено дані показники формують макроекономічну складову економічної безпеки держави. Детальне розбиття за границями та вагові коефіцієнти для визначення економічної безпеки наведені в табл. 1. З урахуванням того, що порогові значення та вагові коефіцієнти запропоновані в Методиці, нами було проведено нормалізацію та розрахунок інтегрального індексу за запропонованими показниками з метою визначення динаміки зміни економічної безпеки протягом останніх років.

Таблиця 1

Характеристичні значення показників макроекономічної безпеки та їх вагові коефіцієнти

Показники	Нижня границя н (х) гр	Нижній поріг н (х) пор	Норма нижня н (х) опт	Норма верхня в (х) опт	Верхній поріг в (х) пор	Верхня границя в (х) гр	Вагові коефіцієнти (а) іj
Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	15	25	30	40	50	50	0,064
Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах, %	4	9	14	15	16	20	0,061
Відношення обсягу ВВП України до середнього значення у країнах ЄС-15, %	15	75	90	120	120	120	0,053
Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення у країнах ЄС-15, %	15	50	75	125	125	125	0,131
Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середньосвітового значення, %	50	100	150	250	250	250	0,137
Рівень "тінізації" економіки, % до ВВП	5	10	15	20	30	50	0,122
Відношення сальдо платіжного балансу України, % до ВВП	-3	-1	0	0	1	3	0,122
Відношення темпу росту продуктивності праці в Україні до темпу росту заробітної плати, разів(1)	0,5	0,75	1	1,1	1,25	1,5	0,121

Джерело: дані [8]

Результати аналізу наведені у табл. 2. Як можна побачити з результатів розрахунків положення України щодо макроекономічної безпеки не просто потребує істотної уваги, а може розглядатися як таке, що перевищує загрозливий стан. Проте, нажаль, даний показник не ілюструє справжній стан речей, а лише акцентує увагу на головних загрозах. Для того, щоб краще зрозуміти економічну ситуацію в Україні, звернемо увагу на основні економічні показники. До таких показників ми, в першу чергу, відносимо динаміку економічного зростання, адже само воно відображає приріст обсягів виробництва, що є основною макроекономічною ціллю держави [4, 12].

Також хотілося б проаналізувати зміну зайнятого населення, адже, за умови скорочення працюючих, скорочується і виробництво. Ще одним показником, на якій ми хотіли б звернути увагу є зміна частки зайнятого населення, адже вона відображає як змінюється питома вага зайнятого населення в загальній структурі. Скорочення частки зайнятого населення буде вказувати на зростання навантаження на працюючих і погіршення умов життя для осіб, які не працюють.

Таблиця 2

Динаміка макроекономічної безпеки за період 2007-2012 рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів стану макроекономічної безпеки України		Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Рівень "тінізації" економіки, % до ВВП	не більше 30	28,8	34	39	38	34	34
Відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС, %	не менше 75	23,44	27,49	20,03	23,53	25,93	29,68
Відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення у країнах ЄС, %	не менше 50	9,03	10,70	7,86	9,28	10,29	11,83
Відношення обсягу ВВП на одну особу до середньсвітового значення, %	не менше 100	36,48	42,64	29,80	32,24	35,36	37,89
Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	не менше 25	26,7	27,9	17,1	18,3	20,4	18,4
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	від -1 до 1	-3,50	-7,11	-1,45	0,0002	-6,24	-8,34
Відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту заробітної плати, разів (1)	не менше 1	2,50	4,08	3,52	1,57	2,25	0,53
Частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах, %	не менше 14 - 15			-174,89	103,09	80,20	71,51
Стан макроекономічної безпеки України	від 0 до 1	-0,13	-0,39	-0,48	0,48	-0,10	-0,30

Джерело: власні розрахунки за даними Державного комітету статистики [90шибка! Источник ссылки не найден.]

Динаміка даних показників наведена на рис. 1. Як можна побачити із наведеної динаміки, економіка України хоча і не може пишатися істотними результатами, проте тяжіє до зростання, хоча в останньому році подолання впливу фінансової кризи 2008-2009 рр. зменшилося, що позначилося на скороченні економічного зростання. В той же час, динаміка показників зайнятості виявилася надзвичайно стабільною, зазнавши незначних коливань у 2009 році.

Розглянувши макроекономічну безпеку України, перейдемо безпосередньо до аналізу фінансової безпеки та порівняємо одержані результати з метою визначення поточного стану безпеки в країні.

На відміну від макроекономічної безпеки, фінансова безпека не є однорідною і складається з груп множин, до яких включено такі види безпеки:

- бюджетну;
- грошово-кредитну;
- валютну;
- боргову;
- страхового ринку;

- фондового ринку;
- банківську.

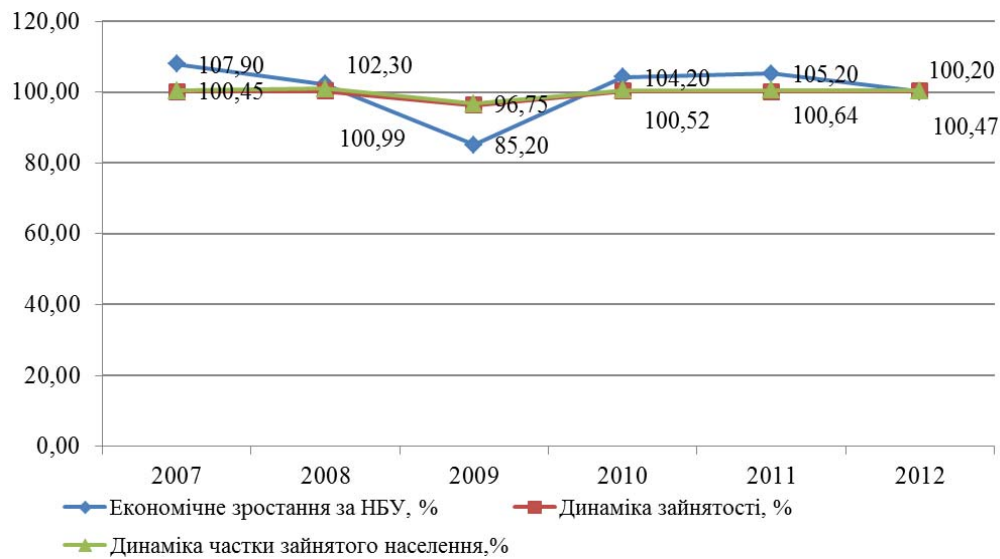

Рис. 1. Динаміка основних економічних показників за період 2007-2012 рр.

Таблиця 3

Характеристичні значення показників бюджетної безпеки та їх вагові коефіцієнти

N з/п	Показники	Нижня границя н (x) гр	Нижній поріг н (x) пор	Норма нижня н (x) опт	Норма верхня в (x) опт	Верхній поріг в (x) пор	Верхня границя в (x) гр	Вагові коефіцієнти (a) ij
1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	5	15	20	25	30	35	0,17
2	Відношення дефіциту (-), профіциту (+) державного бюджету до ВВП, %	-5	-3	0	0	3	5	0,17
3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	5	10	15	20	25	30	0,17
4	Дефіцит (-) / профіцит (+) торговельного балансу, % до загального обсягу зовнішньої торгівлі	-10	-5	0	0	5	10	0,17
5	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	3	5	8	10	15	20	0,16
6	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	10	15	20	60	40	50	0,16

Джерело: дані [8]

Кожна із груп складається із відповідної множини індикаторів із запропонованими у Методиці граничними значеннями та ваговими коефіцієнтами. Розглянемо кожну із груп окремо та проведемо розрахунки інтегрального індексу безпеки за кожним із них за останні роки.

Звернемо увагу в першу чергу на бюджетну безпеку. Під бюджетною безпекою розуміється стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів [8]. Граничні значення за даною складовою фінансової безпеки наведені в табл. 3. Проведемо розрахунки з метою визначення стану бюджетної безпеки в Україні з урахуванням даних табл. 3. Результати визначення інтегрального індексу бюджетної безпеки наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Індикатори та порогові значення індикаторів стану бюджетної безпеки України, 2007-2011рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів		Роки				
		2007	2008	2009	2010	2011
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30	30,50	31,30	29,90	28,70	30,30
Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3	1,36	1,31	4,10	5,90	1,80
Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30	65,40	18,60	57,45	54,11	144,62
Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5	-2,20	-1,60	-0,10	-0,30	-2,00
Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10 - 15	7,36	6,23	6,81	7,18	7,60
Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20 - 30	118	122	108	110	102
Значення бюджетної безпеки		0,60	0,72	-7,72	-2,10	0,42

Джерело: власні розрахунки за даними [10, 11, 9, 1]

Таблиця 5

Характеристичні значення показників грошово-кредитної безпеки та їх вагові коефіцієнти

N з/п	Показники	Нижня границя н (x) гр	Нижній поріг н (x) пор	Норма нижня н (x) опт	Норма верхня в (x) опт	Верхній поріг в (x) пор	Верхня границя в (x) гр	Вагові коефіцієнти (a) ij
1	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	10	20	40	50	75	100	0,17
2	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	0	0,5	1	1	2	5	0,17
3	Обсяг готівки, % до ВВП	1	2	3	4	10	20	0,16
4	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	95	100	103	105	107	120	0,17
5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	10	25	30	50	60	80	0,17
6	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	1	2	3	5	10	30	0,16

Джерело: дані [8]

Як можна побачити за результатами проведених розрахунків бюджетна безпека не просто знаходиться в загрозовому стані, а у 2009 році мала просто жахливий характер. Проте ми не маємо можливості трактувати якимось чином дане становище, адже такі варіанти значень інтегральної оцінки не враховані Методикою. Розглянемо ситуацію щодо інших складових фінансової безпеки. Проаналізуємо грошово-кредитну безпеку, граничні значення та вагові коефіцієнти за якою наведені в табл. 5.

Проведемо розрахунки з метою визначення стану грошово-кредитної безпеки в Україні з урахуванням даних табл. 5. Результати визначення інтегрального індексу грошово-кредитної безпеки наведені в табл. 6.

Таблиця 6

Індикатори та порогові значення індикаторів стану грошово-кредитної безпеки України, 2007-2012 рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів		Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50	54,97	54,40	53,36	55,22	52,65	54,88
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2	1,84	1,85	1,88	1,81	1,91	1,83
Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4	12,15	16,32	17,19	16,91	14,79	14,42
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,80
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	не менше 30	26,72	31,8	31,20	37	42	48,35
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	не більше 5	-2,66	-5,15	5,34	5,04	9,27	16,23
Значення безпеки грошового ринку та інфляційних процесів		0,40	0,55	0,87	0,91	0,88	0,89

Джерело: власні розрахунки за даними [10, 11, 9, 1]

Як можна побачити за результатами проведених розрахунків ситуація з грошово-кредитною безпекою виглядає набагато краще у порівнянні до бюджетної. Стан грошово-кредитної безпеки знаходиться у нормальних для даної складової значеннях, а починаючи з 2009 року чітко наближається до 1. Проте не будемо зупинятися на досягнутому і перейдемо до аналізу інших складових фінансової безпеки. Проаналізуємо валютну безпеку, граничні значення та вагові коефіцієнти за якою наведені в табл. 7. Проведемо розрахунки з метою визначення стану валютної безпеки в Україні з урахуванням даних табл. 7. Результати визначення інтегрального індексу валютної безпеки наведені в табл. 8.

Таблиця 7

Характеристичні значення показників валютної безпеки та їх вагові коефіцієнти

N з/п	Показники	Нижня границя н (х) гр	Нижній поріг н (х) пор	Норма нижня н (х) опт	Норма верхня в (х) опт	Верхній поріг в (х) пор	Верхня границя в (х) гр	Вагові коефіцієнти (а) іj
1	Індекс зміни офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	90	97,5	100	102,5	106	115	0,342
2	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	1	7	10	15	25	40	0,332
3	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	0,5	3	6	10	12	15	0,326

Джерело: дані [8]

Таблиця 8

Індикатори та порогові значення індикаторів стану валютної безпеки України, 2007-2012 рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів		Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6	0,00	52,48	3,70	-0,29	0,35	0,04
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25	32,26	43,90	48,34	42,56	42,97	44,03
Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	не менше 3	5,41	3,78	5,66	5,67	3,85	2,81
Значення валютної безпеки		1,19	0,64	1,34	-6,22	6,43	51,73

Джерело: власні розрахунки за даними [10, 11, 9, 1]

Як можна побачити за результатами проведених розрахунків валютна безпека не може «похизуватися» таким самим станом як і грошово-кредитна безпека. Поряд із перевищенням у позитивному розумінні результатів проведення розрахунків спостерігаються негативні значення стану валютної безпеки у 2010 році, а вже у 2012 валютна безпека не просто перевищує порогове значення, в десятки разів виявляється більшою від необхідної норми. Проте, звернемо увагу на інші складові і перейдемо до аналізу боргової безпеки, граничні значення та вагові коефіцієнти за якою наведені в табл. 9. Проведемо розрахунки з метою визначення стану боргової безпеки в Україні з урахуванням даних табл. 9. Результати визначення інтегрального індексу боргової безпеки наведені в табл. 10. Результати розрахунків свідчать знов-таки про перевищення граничних оптимальних значень у декілька разів, що вказує на необхідність більш відповідального визначення їх значень, проте, входячи із

результатів оцінки ми можемо констатувати лише надзвичайно позитивний стан боргової безпеки в Україні.

Таблиця 9

Характеристичні значення показників боргової безпеки та їх вагові коефіцієнти

№ з/п	Показники	Нижня границя н (х) гр	Нижній поріг н (х) пор	Норма нижня н (х) опт	Норма верхня в (х) опт	Верхній поріг в (х) пор	Верхня границя в (х) гр	Вагові коефіцієнти (а) іj
1	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	5	10	15	40	60	70	0,168
2	Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	0	5	7	20	25	30	0,169
3	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	0	100	150	200	250	300	0,205
4	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	10	20	30	50	70	90	0,037
5	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	1	3	5	7	12	20	0,033
6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	1	5	10	15	20	25	0,027
7	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	5	5	8	20	35	40	0,164
8	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	0	5	10	15	25	40	0,038
9	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	5	10	15	20	30	40	0,159

Джерело: дані [8]

Таблиця 10

Індикатори та порогові значення індикаторів стану боргової безпеки України, 2007-2012 рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів		Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55	12,31	19,98	34,70	39,93	36,34	36,59
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25	56,00	55,90	88,30	85,00	76,40	76,60
Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	не більше 200	1718,28	2199,13	2247,83	2555,56	2761,49	2960,53
Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70	124,84	118,69	190,77	169,51	142,12	150,50
Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 12	1,45	0,54	8,88	7,36	9,29	1,68
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	не більше 20	4,90	2,60	9,90	2,25	2,42	3,19
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	Не більше 30	2,47	4,71	9,97	13,09	12,40	13,51
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 25	3,70	4,00	18,90	17,00	14,50	5,00
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	не більше 30	1,40	3,70	10,30	13,40	12,50	11,50
Значення боргової безпеки		6,91	4,09	1,45	1,39	1,45	1,71

Джерело: власні розрахунки за даними [10, 11, 9, 1]

Розглянемо ситуацію щодо інших складових фінансової безпеки. Проаналізуємо показники безпеки страхового ринку, граничні значення та вагові коефіцієнти за якою наведені в табл. 11.

Таблиця 11

Характеристичні значення показників безпеки страхового ринку та їх вагові коефіцієнти

N з/п	Показники	Нижня границя н (х) гр	Нижній поріг н (х) пор	Норма нижня н (х) опт	Норма верхня в (х) опт	Верхній поріг в (х) пор	Верхня границя в (х) гр	Вагові коефіцієнти (a) ij
1	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	2	5	8	12	20	30	0,167
2	Показник "щільності страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США	30	50	120	140	170	200	0,167
3	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	10	20	30	50	70	80	0,167
4	Рівень страхових виплат, %	10	20	30	40	50	70	0,167
5	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	10	20	25	30	40	50	0,167
6	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	10	20	25	30	40	50	0,167

Джерело: дані [8]

Проведемо розрахунки з метою визначення стану безпеки страхового ринку в Україні з урахуванням даних табл. 11. Результати визначення інтегрального індексу безпеки страхового ринку наведені в табл. 12.

Таблиця 12

Індикатори та порогові значення індикаторів стану безпеки страхового ринку України, 2007-2011 рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів		Роки				
		2007	2008	2009	2010	2011
Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	від 8 до 12	2,50	2,50	2,20	2,10	1,70
Показник «щільності страхування» (страхові премії на одну особу), дол. США	не менше 140	76,52	98,24	55,63	62,77	61,97
Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	не менше 30	4,40	4,60	4,10	3,90	3,70
Рівень страхових виплат, %	не менше 30	23,40	29,40	33,00	26,40	25,90
Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	не більше 25	4,30	4,30	5,40	4,30	4,10
Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	не більше 30	20,70	25,10	29,90	31,90	32,30
Значення безпеки страхового ринку		2,26	2,28	2,12	2,33	2,59

Джерело: власні розрахунки за даними [10, 11, 9, 1]

І знов-таки ми спостерігаємо перевищення граничних значень, допустимих за Методикою для аналізу стану безпеки України. В той же час, хочеться відзначити досить стабільну і позитивну тенденцію, характерну для страхового ринку з позиції динаміки стану його безпеки. Розглянемо ситуацію щодо інших складових фінансової безпеки і перейдемо до аналізу безпеки фондового ринку, граничні значення та вагові коефіцієнти за якою наведені в табл. 13.

Таблиця 13

Характеристичні значення показників безпеки фондового ринку та їх вагові коефіцієнти

N з/п	Показники	Нижня границя н (х) гр	Нижній поріг н (х) пор	Норма нижня н (х) опт	Норма верхня в (х) опт	Верхній поріг в (х) пор	Верхня границя в (х) гр	Вагові коефіцієнти (а) ії
1	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	30	40	50	60	90	95	0,34
2	Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	1	2	3	4	7	15	0,33
3	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	10	20	25	30	40	50	0,33

Джерело: дані [8]

Проведемо розрахунки з метою визначення стану безпеки фондового ринку в Україні з урахуванням даних табл. 13. Результати визначення інтегрального індексу безпеки фондового ринку наведені в табл. 14.

Таблиця 14

Індикатори та порогові значення індикаторів стану безпеки фондового ринку України, 2007-2012 рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів		Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60 - 90	78,30	19,10	15,90	23,50	9,60	19,66
Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	від 3 до 4	6,71	11,86	12,21	10,39	9,17	12,94
Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	не більше 30	20,22	52,62	81,81	49,84	31,13	22,54
Значення безпеки фондового ринку		1,34	1,63	1,97	1,49	1,14	1,39

Джерело: власні розрахунки за даними [10, 11, 9, 1]

Фондовий ринок характеризується надвисоким ступенем стабільності і, до того ж, не зазнає істотних коливань протягом останніх років, на відміну від інших складових фінансової безпеки. Перейдемо до аналізу останньої складової фінансової безпеки – банківської безпеки, яка на відміну від інших складових визначається всього за двома критеріями, незважаючи на її структурну роль.

Аналіз банківської безпеки, граничні значення та вагові коефіцієнти за якою наведені в табл. 15.

Таблиця 15

Характеристичні значення показників банківської безпеки та їх вагові коефіцієнти

N з/п	Показники	Нижня границя н (x) гр	Нижній поріг н (x) пор	Норма нижня н (x) опт	Норма верхня в (x) опт	Верхній поріг в (x) пор	Верхня границя в (x) гр	Вагові коефіцієнти (a) ij
1	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	10	20	25	30	40	50	0,45
2	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	12,5	22	25	30	40	50	0,55

Джерело: дані [8]

Проведемо розрахунки з метою визначення стану банківської безпеки в Україні з урахуванням даних табл. 15. Результати визначення інтегрального індексу грошово-кредитної безпеки наведені в табл. 16.

Таблиця 16

Індикатори та порогові значення індикаторів стану банківської безпеки України, 2007-2012 рр.

Індикатори та порогові значення індикаторів		Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30	17,00	17,00	18,00	20,00	22,00	22,00
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	не менше 30	36,13	46,79	50,61	46,27	44,20	42,97
Значення безпеки банківської системи		1,46	1,65	1,68	1,52	1,42	1,40

Джерело: власні розрахунки за даними [1]

За обраними показниками банківська безпека також характеризується як надвисока. До того ж вона зазнає набагато менших коливань порівняно до безпеки фондового ринку, що вказує на більшу стабільність та інвестиційну привабливість банківської системи порівняно до, як виявилось, дещо ризикованішої системи фондового ринку. Узагальнені результати проведення оцінки фінансової безпеки за всіма критеріями представлені нами на рис. 2.

Відповідно до результатів, ми можемо зазначити, що фінансова безпека України у 2007, 2008 та 2011 роках знаходилась у надзвичайно позитивному стані, перевищуючи порогові значення, проте у 2009 і 2010 її значення не просто знизилась, а перевищило граничну найменшу межу у «0». Якщо порівняти результати проведеної оцінки фінансової безпеки із оцінкою стану макроекономічної безпеки, то ми можемо сказати, що поряд із тенденцією до

економічного занепаду спостерігається тенденція до істотної захищеності від фінансових загроз, що з економічної точки зору виглядає як повне безглуздя.

Рис. 2. Динаміка фінансової безпеки за період 2007-2011 рр.

Наведені економічні показники доводять справедливність гіпотези про необхідність удосконалення науково-методичних засад оцінки економічної та фінансової безпеки держави. Така необхідність може бути обгрунтована з двох сторін: по-перше, результати оцінки за останні роки не відповідають встановленим граничним значенням, що вказує на недосконалість затвердженої методики та необхідність її удосконалення; по-друге, обрані критерії характеризують економіку з різних боків, формуючи єдину інтегральну оцінку, враховуючи, в той же час, і потенційні загрози, проте не вказуючи на поточний стан справ. Все вищезазначене не лише доводить необхідність проведення певних удосконалень та коригувань, а й формує основні їх напрями.

Література:

1. Бюлетень НБУ [Електронний режим]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127
2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : [наукова доповідь] / О. С. Власюк. – К. : Нац. Ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. – 48 с.
3. Кваша Т. К. Підходи до визначення індикаторів економічної безпеки / Т. К. Кваша // Формування ринкових відносин в Україні (Збірник наукових праць), 2009. – № 10 (101). – С. 37–44.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ./ Дж. М. Форд. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
5. Концепція економічної безпеки України / заг. редакція В. П. Гейсець – К. : Логос, 1999. – 56 с.
6. Макаренко І. П. Економічна безпека України, макроекономічний аспект / І. П. Макаренко // Економіка і управління.– 2008.– №2.– С. 11–17.
7. Мірко Н.В. Методи дослідження фінансового аналізу (стану) суб'єктів господарювання / Н. В. Мірко // Вісник Хмельницького національного університету. - 2009. - № 6. - Т. 3. - С.268-272.

8. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» (№ 60 від 02.03.2007 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>.
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний режим]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Офіційний сайт Державної фінансової інспекції України [Електронний режим]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>
11. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі [Електронний режим]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/>
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / Адам Смит. – Електрон. текстовые дан. – К.: Ніка-Гейм, 2008: цв.

ГЛАВА 1.34. УПРАВЛІННЯ ЧИННИКАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Ягельська К.Ю.

кандидат економічних наук

Донецький національний технічний університет

Забезпечення економічної безпеки залишається однією з найсуттєвіших проблем України, хоча її проблематиці присвячено немало наукових праць, серед яких особливу увагу слід приділити роботам таких вчених, як В. Геєць, З. Варналій, В. Симоненко, І. Білько, Д. Буркальцева, В. Кабанов, В. Шлемко, В. Похилюк, В. Третяк, О. Наєнко, В. Паламарчук, В. Чужиков. Частково це пояснюється прагненням охопити базові засади покращення стану економічної безпеки, визначити загальні економічні інтереси країни.

Більшість науковців, які досліджували питання, пов'язані з економічною безпекою держави, дійшли висновку, що її основними структурними елементами є сировинно-ресурсна безпека, енергетична безпека, фінансова безпека, соціальна безпека, інноваційно-технологічна безпека, продовольча безпека, зовнішньоекономічна безпека, інформаційна безпека. Сама економічна безпека розуміється вченими як стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє гарантувати розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз зовнішнього і внутрішнього походження [1, с. 302-303]. Ключовим положенням тут виступає гарантований розвиток, фактично – спроможність забезпечувати довгострокове благополуччя, проте зменшенню передумов розвитку, як основній загрозі національній безпеці, не приділяється належної уваги. Достатньо проглянути методику розрахунку рівня економічної безпеки України [2], щоб з'ясувати обмеженість та короткостроковість підходу до визначення її стану, що призводить до низької ефективності управління чинниками економічної безпеки. Так, згідно із [2], основними індикаторами та пороговими значеннями індикаторів стану макроекономічної безпеки України є:

- рівень «тінізації» економіки - не більше 30% до ВВП;
- відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС - не менше 75%;

- відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення у країнах ЄС - не менше 50%;
- відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення - не менше 100% ;
- зміна запасів матеріальних оборотних коштів має перебувати у діапазоні від -1,5 до +1,5% до ВВП;
- відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП має перебувати у діапазоні від -1 до +1%;
- частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах - не менше 14-15%;
- частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах - не більше 20%.

Безумовно, названі індикатори відображають рівень економічної безпеки, проте далеко не в повній мірі, адже не враховують оцінки самого розвитку, що лежить в основі економічної безпеки. Проблема оцінки економічного розвитку досліджувалась нами у [3], і хоча ВВП є основним показником, що використовується в більшості загальноприйнятих методик, він не може свідчити про розвиток, бо є короткостроковим і не відбиває в повній мірі процесу розвитку, оскільки може зростати, наприклад, за рахунок тимчасового збільшення експорту невідновлювальних ресурсів, що не тільки не говорить про розвиток, а навпаки, ставить під загрозу добробут та високий рівень життя майбутніх поколінь. Перегляд структури економічної безпеки та її оцінювання може змінити державні підходи до управління національною безпекою країни.

Серед чинників, що є потенційною загрозою економічній безпеці, виділяють: зменшення ВВП, зниження інвестиційної та інноваційної активності й науково-технічного та технологічного потенціалу, зменшення обсягу досліджень за стратегічно важливими напрямками інноваційного розвитку, послаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критичну залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональну структуру експорту з переважно сировинним характером та малою питомою вагою продукції з великою часткою доданої вартості; велику боргову залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження; прогалини в законодавстві, пов'язані з розв'язанням проблем забезпечення ефективного контролю з боку держави за вивезенням за кордон товарів (насамперед, сировини природного походження), а також використанням протиправних і напівлегальних схем виведення валюти [4]. Дослідження комплексу названих чинників з метою мінімізації їх впливу на економічну безпеку та врахування вимог до організації господарської

діяльності з метою досягнення національною економічною системою стану розвитку може бути здійснено за допомогою комплексного підходу, який охопить основні концептуальні положення актуальних у даному дослідженні підходів та врахує взаємозв'язок і взаємозумовленість економічних, політичних, соціальних, правових та інших складових трансформації економічної системи. На окрему увагу в такому підході, на наш погляд, заслуговує економічна енергія, досліджена у [5-6]. Розуміння економічного розвитку в синергетичній економіці схоже з розумінням ходу розвитку Й. Шумпетером. Інноваційні поштовхи (шоки) Й. Шумпетера можна розглядати як «подачу енергії», що приводить до якісних змін системи [7, с.299]. З позицій Р. Цвильова, структуроутворюючими елементами будь-якої економічної системи є в кінцевому випадку речовина, енергія та інформація. На думку вченого, економічний прогрес завжди визначається взаємодією цих елементів, оскільки в основі господарських процесів лежить процес перетворення речовини, яку економічна інформація пов'язує з простором, а енергія – з часом [8, с.54].

Отже, енергетичний підхід засновано на частковому поєднанні основних новаторських принципів синергетичного, еволюційного підходів та інституціоналізму, що дозволяють нетрадиційно розглядати економічні трансформації. Другим компонентом підходу є системність, що дозволяє переосмислити та зважено підійти до аналітико-синтетичних концепцій класичної науки. Ключовим нетрадиційним напрямом в даному підході є економічна енергетика, в дослідженні якої вбачається вагомий теоретико-методологічний потенціал. Сама економічна енергія – це масив елементів, що детермінують якісно-кількісний стан економічної системи і обумовлюють трансформацію її структури шляхом зміни просторово-часового розташування елементів системи. Економічній енергії притаманні відсутність конкретної матеріальної форми, поліструктурність й багатофакторність, опосередкованість дії та переміщення в просторі (за допомогою певних об'єктів), необхідність наявності та корисного витрачання задля досягнення бажаного результату, кінцеве глобальне значення ресурсу.

Дослідження в галузі синергетики довели, що структури виникають і розвиваються на основі засвоєння енергії з зовнішніх джерел для забезпечення життєдіяльності системи. Згідно з названим підходом, економічний розвиток та, відповідно, економічна безпека залежать від економічної енергії країни, що складається з масиву субенергій, та економічної сили – здатності притягувати ресурси. Управління економічною енергією через її носії забезпечує якісний рівень формування нової системи і підтримує існуючу економічну систему в динамічній рівновазі. Носіями економічної енергії країни можуть виступати всі елементи, які беруть участь у формуванні її структури: грошова маса, науково-технологічний заділ, досвід, інтелектуальний капітал, ресурсний капітал, духовно-культурна компонента, політична стабільність та ін.

Почнемо з першого. Протягом останніх століть гроші виступили елементом рушійної сили економічного розвитку: вони дозволили суспільству скоротити кількість часу та витрати на вибір асортименту, збільшили кількість

запропонованих благ, полегшили організаційні процеси в соціально-економічних відносинах. Грошові потоки опосередковують рух потоків товарних мас, виступаючи проявом потоків економічного часу і механізмом регулювання потоків господарської енергії [9, с.114-115]. Гроші не нейтральні до процесів у реальному секторі, а виступають їх прискорювачем, але це відбувається лише за певних об'єктивних умов, в тому числі при наявності інновацій [10, с. 135].

На жаль, Україна намагається прискорити одержання економічної енергії, орієнтуючись на «короткі» гроші: замість розвитку підприємств засоби вкладаються в спортивні розважальні заходи, телевізійні шоу тощо. Інтелектуальному капіталу як важливому ресурсу економіки практично не приділяється уваги, тому що він потребує часу. Короткострокова економічна енергія приваблива для тактичних економічних результатів, але значно піддається впливу різних видів ризиків та привносить недостатню і варіативну частку економічної енергії для ефективного стратегічного розвитку країни.

Усі економічні процеси в ринковій економіці набувають вартісного виміру та підпорядковуються матеріальному збагаченню, що свідчить про оновлення функцій грошей: дедалі більше вони перетворюються на першорядний контрольний механізм усього економічного процесу [11, с. 93].

З цього витікає необхідність своєчасного та якісного управління грошима, енергія яких виступає одним з основних елементів економічної енергії країни.

Оскільки грошові потоки забезпечують безперервний розвиток економічної системи, доцільно розглянути показник грошової маси, склад та структуру якого характеризують грошові агрегати. Чим нижче частка М0 у загальній грошовій масі, тим більш ефективною і розвиненою вважається грошова система країни. У розвинених країнах частка готівки у структурі грошової маси не перевищує 5-7%, в Україні майже третина грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою [12, с. 83-84]. Рівень монетаризації вітчизняної економіки значно нижче нормативного (70-80%), що свідчить про недостатню забезпеченість економіки грошовою масою. Водночас, показник швидкості обігу грошової маси України знаходиться в межах норми [12, с. 85]. Це може свідчити про нерівномірність розподілу грошової енергії, що відбивається на всіх економічних процесах. Ефективно розподілена енергія між грошовими агрегатами відповідатиме не лише за оптимальність структури грошової маси, але й полегшить контроль за монетарними агрегатами.

Методи управління грошовою масою мають різнитися в залежності від ролі грошової емісії в досягненні економічної рівноваги. З одного боку, успішний розвиток національної економіки, наприклад, збільшення національного продукту, обумовлює необхідність нової емісії для збільшення обсягів виробництва, відповідно, закупівель, обсягів угод, рівня заробітної плати. З іншого боку, схильність суспільства до накопичення затримує економічну енергію грошей у формі потенційної.

Великий вплив на грошову масу здійснює цінова політика, оскільки рівень цін пов'язаний зі швидкістю обігу та обсягом грошової маси. Цінова

політика узгоджується з політикою доходів, податковою, кредитно-грошовою й іншими ланками економічної політики та здійснюється у формах обмеження рівня ціни, введення податкових платежів і державної підтримки цін через дотації.

Отже, в основі управління грошима як носієм економічної енергії має бути покладений принцип динамізму, перетворення потенційної енергії грошей на кінетичну. В межах управління на державному рівні, варто наголосити на необхідності врахування циклічності розвитку економіки, доцільності узгодження бюджетної та грошово-кредитної енергій, створенні сприятливих умов для руху економічної енергії грошей, регулюванні банківського сектора, що забезпечує динамічність, мінімізації обсягів тіньової економіки як альтернативного напрямку руху енергії, що характеризується дисипативністю для національної економіки, мінімізації статусу національної валюти як аутсайдера.

До науково-технологічного заділу відносимо результати значущих для науково-технічного розвитку проектів, наявність сучасної наукової інфраструктури, дослідницького обладнання та методичних розробок, а також професійних науково-дослідницьких кадрів. Особлива необхідність у науково-технологічному заділі вбачається у стратегічних галузях країни, для чого необхідна розгорнута система підтримки та супроводження інноваційних проектів на всіх етапах. На думку Всеукраїнського союзу вчених економістів, стратегічним завданням України має стати забезпечення протягом 10-15 років радикальної перебудови вітчизняної економіки з індустріально-аграрної, імпортоорієнтованої, низькотехнологічної, низькорентабельної, наденергоємної з фізично і морально застарілим виробництвом на високотехнологічну, високорентабельну, експортоорієнтовану економіку постіндустріального типу. Для цього потрібно сформулювати умови для масового створення на території України відповідних нових виробництв. При цьому важливо визначити найбільш перспективні ніші на світовому ринку, які змогла б освоїти Україна. Тобто створення нової виробничої бази повинно спиратися не на «невидиму руку ринку», а на маркетингову стратегію країни, розраховану на 30-40 років [13], розробкою якої може займатися Департамент стратегічного планування розвитку економіки у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

В Російській Федерації уряд затвердив федеральну цільову програму «Дослідження і розробки за пріоритетними напрямками розвитку науково-технологічного комплексу Росії на 2014 - 2020 роки», замовником якої виступає Міністерство освіти та науки. Програма спрямована на створення науково-технічного заділу та орієнтована на всі пріоритетні галузі науки і техніки - науку про життя, індустрію наносистем, інформаційно-телекомунікаційні системи, транспорт, раціональне природокористування, енергоефективність, енергозбереження та ядерну енергетику. Серед перспективних напрямів, які охоплюватиме проект, - вирішення значущих для країни проблем, наприклад, будівництво дослідного центру, розробка лікарських препаратів для боротьби із захворюваннями, що представляють загрозу для суспільства і т.п.

Подібний захід може стати визначальним в історії країни та послугувати потужним енергетичним поштовхом для її розвитку.

З науково-технологічним заділом нерозривно пов'язаний досвід та інтелектуальний капітал. Накопичені знання плюс «людський капітал», помножений на політичну волю реформованих інститутів влади – ось формула випереджального інноваційного розвитку України в XXI столітті. Стратегічно виграє той, хто знає, не як доганяти, а де випередити [14, с.19]. Україна має своєчасно та структурно скористатися зарубіжним досвідом при розробці національних стратегій. Однак наздогнати, а тим більше випередити країни-лідери шляхом копіювання їх практики неможливо, тому траєкторія і швидкість економічного розвитку мають закладатися у модель, яка б враховувала національні особливості країни, але на основі досвіду інших країн. Не мають оминати уваги економічні успіхи Китаю, Японії, Сінгапуру, Південної Кореї, Тайваню, Фінляндії і навіть Словаччини.

У країнах з низькими доходами приблизно одна третина випадків прискорення останнього часу відзначалася з орієнтацією на обробну промисловість (Бангладеш, Камбоджа) або без домінуючих секторів (Мозамбік, Танзанія). Інші дві третини представлені країнами, багатими природними ресурсами (Гана, Монголія), сільськогосподарськими країнами (Ефіопія) або з обома цими характеристиками (Лаоська НДР). Хоча багаті природними ресурсами динамічні країни з низькими доходами до теперішнього часу показували найвищі темпи зростання, немало країн, багатих природними ресурсами, не змогли досягти прискорення зростання. До 1990-х років періоди прискорення в багатих природними ресурсами країнах з низькими доходами в підсумку виявлялися слабкіше, ніж в інших, і серед країн з низькими доходами, де такого прискорення не відбувалося, багаті природними ресурсами країни показували найнижчі темпи зростання. Отже, періоди прискорення підкреслюють ключову роль накопичення капіталу та інтеграції торгівлі в процесі розвитку. Прискорення супроводжувалося більш високими нормами інвестицій та заощаджень й більш значним зростанням експорту, ніж у країнах, де не було таких підйомів [15].

Для успішного розвитку інтелектуального потенціалу суспільства необхідним є застосування таких принципів розвитку, як свобода творчості, недоторканність інтелектуальної власності, відсутність протиставлення інтелектуалізації суспільства загальній логіці прогресивних змін, їх синхронізація і взаємодоповнення, взаємопов'язаність інтелектуалізації та інформатизації, наповнення структурних утворень суспільства новим змістом, активне включення в міжнародний поділ праці [16, с.18].

Політична стабільність в Україні значно залежить від забезпечення індивідуальних та колективних прав людини в умовах зміни повноважень правоохоронних органів. Велике значення має діяльність силових структур, таких як СБУ, МВС, Прокуратура України, судова система, що допомагають суспільству. В Україні негативне ставлення громадян до політичних структур обумовлене неспроможністю владних структур чітко сформулювати національні інтереси та пріоритети, невиразним є механізм реалізації цих

інтересів, що веде до втрати ідеалів, моральних цінностей, дискредитації демократії і незалежності, що дуже негативно впливає на політичну стабільність у державі [17, с.121]. Вагомою причиною незадоволення мас є високий рівень корумпованості вищих ешелонів влади та широкомасштабне поширення її на різні поверхи бюрократичної системи [18, с. 95].

Передумовою існування політичної стабільності є високорозвинена моральна, правова, духовна культура. В Україні слідом за економічною та соціальною кризою розлам пройшов і через культуру, в результаті чого втрачено моральні та соціальні ідеали. Сутність проблеми полягає в практичній реалізації демократичних принципів управління державою. Одним із важливих чинників ефективної діяльності владних органів є підвищення моральної і правової відповідальності їх керівників. У владних структурах повинні працювати тільки професіонали, які мають для цього відповідні знання і досвід. Ефективність діяльності владних органів залежить від публічності політики, насамперед при визначенні розвитку країни. Політична культура, як передумова політичної стабільності, повинна мати таку структуру, яка б враховувала політичні знання, політичну ідеологію і психологію, політичний досвід, традиції, норми, зразки і засоби політичної діяльності [17, с.121].

Безумовно, носії економічної енергії не вичерпано, проте вже розглянуті дають змогу уявити їхню роль в економічній безпеці країни та обсяг робіт, пов'язаних з їхнім управлінням.

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» (№ 964 IV від 19 червня 2003 р.), «економічна безпека» входить до складу поняття «національна безпека України», яка здійснюється шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах [19]. Відповідно до постанови Верховної Ради України від 25 грудня 2012 року №11-VII, до предметів відання комітету з питань національної безпеки і оборони віднесені: національна безпека України; законодавче забезпечення діяльності органів служби безпеки, розвідки і контррозвідки, органів прикордонної служби, захист державної таємниці; правовий режим державного кордону, воєнного та надзвичайного стану; оборонно-промисловий комплекс, державна система страхового фонду документації, військове та військово-технічне співробітництво України з іншими державами, а також участь України в міжнародних миротворчих операціях; державна політика у сфері оборони; боротьба з тероризмом; здійснення цивільного, у тому числі парламентського, контролю над воєнною організацією держави; військова служба, Збройні Сили України та їх реформування; військові формування, утворені відповідно до законів України; альтернативна (невійськова) служба; соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей; військова наука та освіта. Економічній безпеці, як напряду національної безпеці, не приділено жодної уваги в даному комітеті. В той же час економіка оборони та безпеки, запобігання проявів корупції знаходяться у компетенції Міністерства економічного розвитку і

торгівлі України. В складі зазначеного Міністерства функціонує Департамент макроекономічного прогнозування, якому, в свою чергу, підпорядковано відділ економічної безпеки та детінізації економіки. Завданнями названого відділу є: участь у розробці механізму забезпечення економічної безпеки держави, детінізації економіки та відповідних заходів; здійснення оцінки рівня та тенденцій економічної безпеки; здійснення оцінки рівня тіньової економіки; аналіз тенденцій рівня конкурентоспроможності національної економіки за світовими рейтингами конкурентоспроможності; методологічне забезпечення та вдосконалення розрахунку рівня тіньової економіки та економічної безпеки. Відділ здійснює розрахунок рівня тіньової економіки України та підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів щодо рівня, тенденцій, основних причин існування тіньової економіки; розраховує рівень непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України і готує інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану та тенденцій непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України; здійснює розрахунок рівня економічної безпеки і підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів щодо стану та тенденцій економічної безпеки; взаємодіє з міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади з питань розроблення заходів щодо детінізації національної економіки України та зменшення непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України; бере участь у розробленні механізмів забезпечення економічної безпеки держави; готує для керівництва Мінекономрозвитку довідкові та аналітичні матеріали стосовно оцінки тенденцій рівня конкурентоспроможності національної економіки за світовими рейтингами конкурентоспроможності; розробляє та опрацьовує проекти нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції відділу; надає методичну підтримку структурним підрозділам Мінекономрозвитку з питань, що належать до компетенції відділу. Крім того, деякі напрями економічно-господарської діяльності, близькі до національної безпеки, знаходяться у компетенції Міністерства оборони України. В складі Міністерства внутрішніх справ функціонує Департамент Державної служби боротьби з економічною злочинністю, в компетенції якого участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності, своєчасне припинення злочинів у сфері економіки та запобігання їм, аналіз, прогнозування криміногенних процесів у сфері економічної діяльності та своєчасне інформування про них керівництва МВС України та інших органів виконавчої влади, виявлення та припинення фактів порушення прав інтелектуальної власності, виявлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення. Національний антикорупційний комітет здійснює моніторинг та оцінку реалізації Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки.

На наш погляд, жодне з відомств, в першу чергу відділ економічної безпеки та детінізації економіки, не охоплює в повній мірі проблем забезпечення економічної безпеки. Один відділ в Департаменті Міністерства просто фізично не в змозі охопити всю проблематику такого глобального

питання. Тому з метою організації ефективного управління чинниками економічної безпеки доречно було б реорганізувати наявний відділ до масштабів департаменту та виділити в його структурі відділи, за якими було б закріплено різні за сферами питання. В Російській Федерації аналогічне управління – Головне управління економічної безпеки і протидії корупції – функціонує як структурний підрозділ центрального апарату Міністерства внутрішніх справ.

Ідеальним, на нашу думку, було б створення власне Міністерства економічної безпеки, оскільки реорганізованому чи новостворюваному відомству доведеться тісно співпрацювати практично з усіма Міністерствами країни, адже всі напрями, за якими створено національні Міністерства, частково входять до складу економічної безпеки, таким чином, відомства мають бути рівноправними та знаходитися на одному щаблі влади.

Задля поступовості в здійсненні такого важливого та складного кроку, можна спочатку створити Департамент економічної безпеки, а згодом, за необхідності, розширити його до Міністерства.

Отже, в складі запропонованого Департаменту пропонуємо виділити вісім відділів згідно із структурними складовими економічної безпеки та дев'ятий, на який може бути покладено загальні питання економічної безпеки. До основних загальних функцій відділів можна віднести наступні:

1) Відділ інноваційно-технологічної безпеки:

- розробка Концепції інноваційно-технологічної безпеки;
- розробка та упровадження сучасних методів управління інноваційною діяльністю;
- розробка політики модернізації й зміцнення виробничої й науково-технічної бази економіки;
- питання державного фінансування вибраних пріоритетних напрямів розвитку техніки, базових технологій і наукомістких проектів;
- кураторство стратегічних державних цільових програм та подальшої їх реалізації;
- організація і контроль підтримки програм і проектів, здійснюваних бізнесом, надання податкових і митних пільг та податкових кредитів при освоєнні принципово нової техніки і технології;
- удосконалення інноваційної та інформаційної інфраструктури;
- постійний розгляд результатів наукових досліджень і пропозицій в результаті централізованої передачі всіх фахових видань до відділу, а також вивчення зарубіжного досвіду;
- оцінка рівня інноваційно-технологічного розвитку регіонів;
- розробка заходів щодо забезпечення інноваційно-технологічної безпеки;
- оцінка стану та тенденцій інноваційно-технологічної безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня інноваційно-технологічної безпеки.

2) Відділ фінансової безпеки:

- розробка Концепції фінансової безпеки;

- питання внутрішнього урегулювання фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної і податкової систем;
- узгодження у бюджетному процесі річних і стратегічних завдань державної політики економічного розвитку;
- забезпечення суверенітету держави у здійсненні національної бюджетної політики;
- контроль за цільовим використанням коштів бюджету, зміною цін та курсу національної валюти;
- контроль за обсягом державного та гарантованого державою боргу;
- здійснення оцінки рівня тіньової економіки;
- розробка заходів щодо детенізації економіки;
- забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва та банківської системи;
- розробка заходів щодо забезпечення фінансової безпеки;
- оцінка стану та тенденцій фінансової безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня фінансової безпеки.

3) Відділ зовнішньоекономічної безпеки:

- розробка Концепції зовнішньоекономічної безпеки;
- стимулювання експорту високотехнологічної продукції;
- участь у формуванні законодавчої бази з регулювання зовнішньоекономічних операцій та участі зарубіжного капіталу в економіці країни;
- удосконалення системи імпортно-експортного контролю;
- підтримка національних підприємств, конкурентоспроможних на світовому ринку;
- розширення доступу вітчизняних товарів і послуг на зарубіжні ринки;
- контроль за рівноправністю та взаємовигідністю відносин між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності;
- захист національних економічних інтересів;
- боротьба з економічним шпигунством;
- контроль за дотриманням загальноєвропейських норм і принципів міжнародного права у зовнішньоекономічній діяльності;
- розробка заходів щодо забезпечення зовнішньоекономічної безпеки;
- оцінка стану та тенденцій зовнішньоекономічної безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки.

4) Відділ сировинно-ресурсної та екологічної безпеки:

- розробка Концепції сировинно-ресурсної та екологічної безпеки;
- політика забезпечення ефективного використання власної сировинно-ресурсної бази, здійснення оптимальної диверсифікації джерел постачання ресурсів для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану;

- політика використання природно-ресурсного потенціалу України у геополітичних цілях;
- виважена політика експорту-імпорту стратегічних ресурсів;
- посилення міжурядових координацій для забезпечення безпечного доступу до стратегічних ресурсів;
- розробка внутрішньої політики природокористування;
- прогноз сценаріїв майбутніх конфліктів через ресурсні питання;
- контроль викликів та загроз, пов'язаних з нестачею ресурсів;
- контроль за станом екологічних умов для життєдіяльності населення;
- розробка заходів щодо забезпечення сировинно-ресурсної безпеки;
- оцінка стану та тенденцій сировинно-ресурсної та екологічної безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня сировинно-ресурсної та екологічної безпеки.

5) Відділ енергетичної безпеки:

- розробка Концепції енергетичної безпеки;
- виважена політика експорту-імпорту енергетичних ресурсів;
- питання постачання та транзиту енергоресурсів;
- прогноз сценаріїв майбутніх конфліктів через енергоресурси;
- контроль викликів та загроз, пов'язаних з нестачею енергоресурсів;
- співробітництво з відділом інноваційно-технологічної безпеки щодо стимулювання винайдення альтернативних джерел енергії;
- розробка заходів щодо забезпечення енергетичної безпеки;
- оцінка стану та тенденцій енергетичної безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня енергетичної безпеки.

6) Відділ продовольчої безпеки:

- розробка Концепції продовольчої безпеки;
- контроль за рівнем продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, стійкий економічний розвиток;
- участь у створенні законодавчих актів щодо користування земельними та водними ресурсами;
- участь законодавчій діяльності та контроль за її виконанням щодо якості та безпеки харчових продуктів;
- розробка національних програм розвитку агропромислового комплексу;
- питання державної підтримки вітчизняного агропромислового виробництва;
- створення механізму продовольчого забезпечення найбільш вразливих верств населення;
- передбачення механізму продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ситуації заборгованості по заробітній платні та інших соціальних виплатах;
- розробка заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки;

- оцінка стану та тенденцій продовольчої безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня продовольчої безпеки.

7) Відділ соціальної безпеки:

- розробка Концепції соціальної безпеки;
- виявлення та розробка заходів щодо усунення причин, які призводять до різкого розшарування суспільства;
- розробка заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам;
- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я;
- стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього та культурного потенціалу країни;
- контроль за міграційними процесами в Україні;
- розробка національних програм щодо зменшення моральної та духовної деградації в суспільстві;
- розробка заходів щодо забезпечення соціальної безпеки;
- оцінка стану та тенденцій соціальної безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня соціальної безпеки.

8) Відділ інформаційної безпеки:

- розробка Концепції інформаційної безпеки;
- захист конфіденційної інформації та державних таємниць;
- контроль інформаційного простору країни;
- політика позитивного інформаційного впливу на суспільство;
- контроль за захистом національних інформаційних ресурсів;
- оцінка реальних та потенційних загроз інформаційному простору України;
- формування інформаційної інфраструктури, створення інформаційного комфорту для особистості, держави, організації і нації;
- розробка спеціальних інформаційних операцій (спрямованих на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію);
- підготовка до актів зовнішньої інформаційної агресії;
- протистояння інформаційному тероризму та комп'ютерним злочинам;
- оцінка стану та тенденцій інформаційної безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня інформаційної безпеки.

9) Аналітичний відділ:

- розробка Концепції економічної безпеки;
- управління розробкою механізму забезпечення економічної безпеки держави;
- урегулювання інтересів та взаємодія між відділами, представництво в інших департаментах;
- контроль за ключовими галузями економіки;

- аналіз тенденцій рівня конкурентоспроможності національної економіки за світовими рейтингами конкурентоспроможності;
- здійснення оцінки рівня та тенденцій економічної безпеки, розробка та удосконалення методологічного забезпечення оцінки рівня економічної безпеки.

Крім того, у нагоді став би і комітет з питань економічної безпеки в складі Верховної Ради України. Адже у 2012 році в складі Верховної Ради України було створено 30 комітетів, що виконують законопроектну, організаційну та контрольну функції і відповідають за різні напрями державної та регіональної діяльності. Наприклад, серед створених комітетів сформовано Комітет з питань економічної політики, в компетенції якого питання цінової і тарифної політики, господарського законодавства, банкрутства, власності, речових прав, регулювання державних закупівель, державної економічної політики, приватизації (реприватизації) та націоналізації тощо. В Комітет з питань економічної безпеки могли б увійти одинадцять депутатів, що не увійшли до складу жодного комітету.

Література:

1. Терехов Є.М. Економічна безпека України в контексті впливу на неї факторів глобалізаційних ризиків / Є.М. Терехов // Інноваційна економіка. – 2012. - №11[37]. – С. 302-308.
2. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru>
3. Ягельська К. Системний підхід до визначення індикаторів випереджаючого національного економічного розвитку / К. Ягельська // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління: «Економічні та екологічні механізми розвитку України»: серія «Економіка». Т. XIV. Вип. 267. – Донецьк, 2013. – С. 104-114.
4. Самойленко Ю. Економічна безпека України: правовий аспект / Ю. Самойленко, М. Григорчук // Віче. - 2013. - №17. – С.27-29.
5. Ягельская Е.Ю. Сущность и структура экономической энергии / Е. Ягельская // Проблемы экономики и менеджмента. – 2013. - № 8 (24). - С.98-111.
6. Ягельська К.Ю. Особливості економічної енергії країни / К.Ю. Ягельська // Економічний часопис-XXI. - 2013. - № 9-10 (1). - С. 46-49.
7. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории: Пер. с англ. - М.: Мир, 1999. - 335 с.
8. Неэкономика: Очерки теории и методологии / Под ред. А.В. Бузгалина. – М.: Экон. фак. МГУ: ТЕИС, 2003.
9. Бирюков В.В. Время как экономическое пространство развития хозяйственной системы: дис. ...докт. экон. наук: 08.00.01 / Виталий Васильевич Бирюков. - Санкт-Петербург, 2000. – 450 с.
10. Бурлачков В.К. Воспроизводство и монетарная сфера / В.К. Бурлачков // Вопросы экономики. – 2009. - № 5. – С. 129-135.
11. Степаненко С.В. Держава в організації господарської системи / С.В. Степаненко, О.М. Волкова // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2013. – №2 (44). – С. 85-99.
12. Педерсон І.О. Оцінка стану грошової маси в Україні / І.О. Педерсон // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2012. - №6. – С. 83-87.

13. А. Кендюхов: Доллар уже не будет мировой валютой... Украина может превратиться в вассала Китая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/articles/article-252056/>
14. Шедяков В. Можливості та вимоги наукового прориву: організаційний аспект / В. Шедяков // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 22. – С. 17-29.
15. Саймон Дж. Тезисы для прессы по главе 3 «Перспективы развития мировой экономики», апрель 2013 года / Дж. Саймон, Т. Матесон, Д. Сандри [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/sumr.pdf>. - Назва з титул. екрану.
17. Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 430 с.
18. Макаренко Б.Г. Права людини, політична стабільність та перехідне суспільство: пошук парадигми взаємодії / Б.Г. Макаренко // Грані. – 2009. - №3 (65). - С. 119-122.
19. Кіянка І. Реалізація політичної стабільності в процесі трансформації українського суспільства / І. Кіянка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. - Вип. 21. - С. 91-96.
20. Закон України «Про основи національної безпеки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/96415>

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ

ГЛАВА 2.1. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕГРАЦИОННОЙ ПАРАДИГМЫ

Антоненко В.Н.

кандидат экономических наук, доцент,

Портнова Г.А.

кандидат экономических наук, доцент,

Бурлуцкий Б.В.

кандидат экономических наук, доцент,

Донецкий национальный технический университет

В настоящее время, с учетом современных интеграционных тенденций, происходящих в мире, проблема экономической безопасности Украины является одной из наиболее актуальных и привлекает острое внимание ученых, специалистов в этой сфере, государственных органов и других заинтересованных лиц. Особенно востребованной данная тема стала в период выбора Украиной стратегического направления дальнейшего интеграционного развития и осознания в связи с этим своего собственного места и роли в различных интеграционных образованиях.

Экономическая интеграция должна быть основана на равенстве ее членов и предполагает объединение в некую систему отдельных экономически развитых и эффективно функционирующих участниц – государств, входящих или желающих войти в эту систему. В процессе межгосударственной интеграции каждое государство рассматривается как отдельный субъект такого интеграционного объединения, имеющий или ожидающий определенные экономические выгоды и поддерживающий при этом требуемый уровень своей экономической защищенности. Нужно сказать, что наука уделяет этим вопросам вполне достаточно внимания; такие исследования являются довольно представительными и успешными.

При этом эффективность внешней межгосударственной интеграции и экономическая безопасность каждого государства в отдельности напрямую зависят от состояния и развития экономических отношений и экономической безопасности внутренних структурных региональных субъектов в отдельно взятом государстве.

Авторы данной статьи склонны отстаивать позицию, согласно которой проблемы экономических интересов и безопасности на внутреннем региональном уровне являются первичными по отношению к тем же проблемам в межгосударственном аспекте. Поэтому в предлагаемой статье именно этой проблеме уделяется преобладающее внимание и обосновывается концепция субординированного соответствия между экономической безопасностью на государственном и региональном уровнях.

В целом научная проблематика, связанная с исследованиями экономической безопасности, в последние годы привлекает многих ученых, которые рассматривали различные ее аспекты. Достаточно большое внимание при этом уделяется таким вопросам, как: определение сущности категории «экономическая безопасность», структурирование безопасности с использованием различных критериев деления, установление уровня экономической безопасности в целом или отдельных ее составляющих, обоснование индикаторов оценки уровней безопасности, изучение факторов влияния на экономическую безопасность и ее элементы. Весомый вклад в постановку и решение этих вопросов внесли: Л.И. Абалкин, В.Н. Амитан, А.Н. Бандурка, О.Ф. Белов, О.Г. Билорус, Д. Лукьяненко, И.Ф. Бинько, В.Т. Шлемко, В.М. Геец, А.И. Черняк, Е.В. Баженова, З.С. Варналий, А.Г. Шаваев, А.Т. Багаутдинов, Е.А. Олейников, В.В. Предборский, О.Г. Данильян, А.П. Дзевань, Н.И. Панов, А. Городецкий, А.В. Лепихов, В.С. Пирумов, Н.Н. Ермошенко, Я.А. Жалило, В.А. Забродский, Н. Капустин, Г.В. Задорожный, К.Х. Ипполитов, Х. Маховски, В.И. Мунтиян, И.Г. Мишина, Г.А. Пастернак-Таранушенко, М.Н. Пендюра, В.К. Сенчагов, А.И. Сухоруков, О.Д. Ладюк, Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Л.И. Шершневу, Е.Б. Стародубцева и др.

Вместе с тем в специальной научной литературе не уделяется должного внимания проблеме субординации между экономической безопасностью государства и безопасностью его регионов; хотя, как нам представляется, именно этот вектор исследования является наиболее актуальным для современного развития Украины.

К сожалению, как показывает детальный анализ публикаций по данной тематике, использование классики системного подхода к исследованию экономической безопасности нельзя признать научно достаточным, а отдельные авторы вообще не рассматривают экономическую безопасность как особую группу систем. Но, как нам представляется, данный тезис также требует серьезного теоретического развития и дальнейшего практического воплощения.

Учитывая все выше изложенное и после проведения конструктивно-критического анализа существующих подходов к исследованию экономической безопасности государства и регионов, авторы определили направление дальнейших научных исследований в этой сфере.

В составе общей научной проблемы в данной статье рассматриваются ее наиболее актуальные и требующие своего развития направления, а именно: использование системного подхода к изучению экономической безопасности государства и обоснование субординированного соответствия между государственной и региональной экономической безопасностью.

Выделение указанных направлений исследования позволило авторам сформулировать цель данной научной статьи.

Цель статьи формулируется следующим образом: основываясь на накопленном к настоящему времени научном заделе в области исследований экономической безопасности, с учетом наличия актуальных, но не решенных задач в этой сфере, уточнить сущность категории «экономическая безопасность», обосновать необходимость и определить основные аспекты

использования системного подхода в развитии теории экономической безопасности при соблюдении системной субординации безопасности государства как целостной системы и его регионов как структурных элементов этой системы.

Исследуя имеющиеся в литературе научные подходы указанных выше авторов к определению сущности экономической безопасности, необходимо отметить следующее:

- понятие «экономическая безопасность государства» охватывает целый комплекс разнообразных по своей направленности и содержанию составляющих, которые обусловлены, в частности, функциями государства в обществе. Выполнение государством определенной совокупности функций объективно формирует систему его экономических и других интересов. При определении сущности экономической безопасности на уровне государства, ученые, исходя из актуализации этих интересов, акцентируют свое внимание на том или ином направлении деятельности государства, исследуя эту категорию с разных научных позиций. Поэтому существование в науке различных точек зрения относительно определения сущности исследуемой экономической категории имеет, по нашему мнению, научные основания и вообще не противоречит цели ее исследования;

- допуская возможность существования в науке разных подходов к определению сущности экономической безопасности государства, стоит все же отметить, что некоторые из них необоснованно ограничивают рассмотрение этой категории. Так, например, группа ученых, в том числе: А.Н. Бандурка, В.И. Мунтиян, В.Н. Амитан, Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева – определяет экономическую безопасность государства как механизм, систему или комплекс мероприятий государственного регулирования [2; 4; 17; 19]. Этим они сводят экономическую безопасность к совокупности мероприятий, которые ее обеспечивают, не концентрируясь при этом на самой безопасности как объекте исследования;

- относительно отношения к экономической безопасности как к отдельной области науки (Г.В. Задорожный, Г.А. Пастернак-Таранушенко), нужно сказать, что именно экономические категории являются объектом научного исследования, что, однако, не раскрывает сущность той или иной исследуемой категории [10;18]. В силу этого такой подход является несколько некорректным;

- отдельно нужно дать некоторые комментарии относительно точек зрения О.Г. Билоруса, Д. Лукьяненко, которые утверждают, что экономическая безопасность является количественной и качественной характеристикой свойств системы, которая отображает способность к самому выживанию и развитию в условиях возникновения внешней или внутренней экономической угрозы [5]. Необходимость учета угроз при определении экономической безопасности не вызывает никаких возражений; однако авторы не уточняют, о какой системе идет речь и не дают ответа на вопрос идентификации и сущностного выделения количественных и качественных свойств системы безопасности;

- нужно отметить подход А.Г. Шаваева и А.Т. Багаутдинова, согласно которому экономическая безопасность рассматривается как наличие любой системы и выражается в способности предмета, явления или процесса обеспечивать свои основные характеристики, сущностные параметры во время патологических, разрушительных воздействий [22]. По нашему мнению, использование или упоминание о системном характере экономической безопасности следует оценить положительно. Но в этом определении осуществлена некая подмена категории экономической безопасности просто наличием системы, что не есть одно и то же. Конечно, к исследованию экономической безопасности необходимо применять системный подход, но безопасность нельзя отождествлять с системой вообще;

- наиболее удачно, на наш взгляд, с точки зрения системности экономической безопасности, дают определение ее сущности, такие авторы, как: Л.И. Абалкин [1], З.С. Варналий [22], В.М. Геец, А.И. Черняк, Е.В. Баженова [16], А. Городецкий [6], В.А. Забродский, Н. Капустин [9]. Как видно из приведенного списка авторов, придерживающихся разделяемой нами позиции, есть довольно представительная группа ученых, утверждающих, что экономическая безопасность трактуется как состояние общественной системы, способное обеспечить необходимые параметры ее существования и развития. Однако все же авторы не указывают на наличие в системе экономической безопасности экономических интересов, которые, собственно говоря, и отличают экономические системы от любых других. Данное упущение, с точки зрения изучения экономических систем, является принципиальной недоработкой и требует соответствующего дополнения и развития трактовки экономической безопасности в этом контексте.

При уточнении сущности категории экономической безопасности необходимо указать: во-первых, на системность, присущую этой категории, во-вторых, на важность учета экономических интересов в экономических системах, и, в-третьих, на наличие угроз как предпосылки создания системы экономической безопасности. Реализация этих требований в комплексе позволило дать следующее определение сущности данной категории: экономическая безопасность – это такое состояние экономической системы, при котором обеспечивается защита ее экономических интересов от внешних и внутренних угроз и формируются условия для достижения этой системой экономических целей.

Те ученые, которые при исследовании экономической безопасности на любом ее уровне подчеркивают объективную системную структурированность данной категории, предлагают различные критерии для выделения структурных элементов системы экономической безопасности.

Таковыми критериями (признаками), которые можно использовать для деления системы экономической безопасности на составляющие, в частности, могут быть: отраслевой, региональный, функциональный. В первом случае речь идет о защищенности отдельных отраслей национальной экономики, во втором – рассматривается безопасность отдельных территорий государства, при функциональном подходе выделяются технологическая, технико-

производственная, валютно-кредитная, сырьевая, энергетическая, экологическая, информационная и другие составляющие экономической безопасности.

Касаясь вопроса экономической безопасности регионов, ученые также высказывают несколько различные мнения относительно темы исследования. Однако, обобщая мнения ученых на этот счет, можно сказать, что в большинстве своем сущность региональной безопасности трактуется ими по аналогии с экономической безопасностью государства. При этом выделению специфических для экономической безопасности регионов факторов не уделяется должного внимания. А к вопросу соответствия государственной и региональной экономической безопасности, можно сказать, внимание ученых практически отсутствует.

Поэтому, не вдаваясь в подробный экскурс различных точек зрения относительно региональной безопасности, укажем только на некоторые оригинальные позиции специалистов.

Ряд украинских исследователей [15; 12; 14; 11] определяет экономическую безопасность региона как подсистему национальной экономики, опираясь на его толкование как носителя совокупности специфических характеристик, которые обеспечивают достижение максимального вклада региона в развитие национальной экономики и обеспечение экономической безопасности страны в целом. В целом данное определение соответствует тем базовым положениям, которые высказывались ранее.

В.С. Гусев [7] отстаивает позицию, при которой экономическая безопасность региона рассматривается как система мероприятий по защите экономического пространства региона от внешних и внутренних угроз, эффективному функционированию составляющих региональной экономики: институциональной инфраструктуры (органов административно-территориального управления и финансово-кредитных институтов); собственно сферы производства (предприятий); объектов транспорта и связи, науки и научных учреждений; систем жизнеобеспечения; социальной сферы. В таком изложении сущности региональной экономической безопасности: во-первых, несколько странным является применяемый автором термин «защита»; во-вторых, возникает вопрос, что именно относится к внешним угрозам экономической безопасности региона, включаются ли в такие угрозы национальные приоритеты, стратегии, программы и тому подобное, если они как-то противоречат региональным целям такой «защиты».

Коллектив российских ученых А. Татаркин, О. Романова, А. Куклин, В. Яковлев [20] утверждает, что экономическая безопасность региона – это совокупность свойств экономической системы региона, которые обеспечивают стабильность, устойчивость и поступательный характер развития региона, определенную независимость и в то же время интеграцию с экономикой государства, в условиях дестабилизировавшего влияния угроз разного вида. Такая позиция относительно сущности региональной экономической

безопасности, есть достаточно адекватной, потому что отвечает целевой направленности ее на интеграцию с экономикой государства.

Известный специалист в области экономической безопасности А.И. Дичек считает, что необоснованное обособление национальных интересов страны (Украины) от целей регионального и территориального развития привело к замедлению экономического роста, и самих регионов, и страны в целом [8]. Другими словами, отсутствие необходимой субординации этих интересов в рамках системы экономической безопасности государства пагубно воздействует, как на государство, так и на его регионы.

Интересной в некотором смысле является статья Н.С. Лаврут, имеющая обещающее название («Экономическая безопасность регионов как основа безопасности страны»). Но автор, к сожалению, абсолютно не раскрывает экономическую безопасность регионов как эту основу, а, вопреки анонсу в названии, рассматривает региональную безопасность вне всякой связи с экономикой государства [13].

Любая система, в том числе и система экономической безопасности, включает в себя совокупность структурных элементов, между которыми существуют объективные взаимосвязи, обеспечивающие тем самым условия для нормального протекания системных интеграционных процессов. Эти связи между структурными элементами обеспечивают синергетический эффект и позволяют экономической системе безопасности обеспечивать наилучший результат системного функционирования.

Нужно сказать, что субординация экономических интересов на уровне государства и его регионов предопределяет и определенную субординацию системы экономической безопасности государства и безопасности регионов.

Собственно говоря, выделение региональной экономической безопасности и ее рассмотрение отдельно от национальной экономической безопасности и акцентирование научной мысли на региональной защите может иметь серьезные и главное – негативные – политические последствия. Перенесение акцентов от национальной – на региональную безопасность объективно приводит к так называемым центробежным силам, которые могут нарушить государственный унитарный строй таких стран, как украинское государство. При определенных обстоятельствах это может повлечь даже разрушение целостной экономической системы страны, если, например, условия обеспечения экономической безопасности некоторого региона или нескольких регионов противоречат реальностям обеспечения национальной экономической безопасности.

Именно так произошло при распаде экономической системы прежнего Советского Союза, когда приоритеты в сфере безопасности сместились с союзного уровня до уровня его отдельных союзных республик.

К сожалению, нечто подобное наблюдается в настоящее время в Украине, когда определенные регионы высказываются о своей независимости, что может привести к потере государственной целостности. Таким образом, отсутствие внутренних интеграционных связей между регионами Украины приводит к ослаблению всей системы ее экономической безопасности и в принципе ставит

под вопрос возможность и целесообразность интеграции Украины в более глобальные интеграционные структуры, примером которых является Евросоюз.

Поэтому при осуществлении любых теоретических исследований или внедрении каких-либо программ, мероприятий, экспериментов и т. п. в сфере экономической безопасности отдельных регионов Украины (будь то центр, запад, восток, АР Крым) необходимо относиться к этому очень осторожно и взвешенно и, прежде всего, придерживаться системной субординации безопасности регионов с национальной безопасностью.

Продолжая этот тезис, нужно отметить, что в современных условиях в значительной степени важной становится проблема защиты глобальных национальных интересов Украины как целостного суверенного государства на ее пути к евроинтеграции [3]; тем более, что этот путь, как показывает имеющийся опыт, для украинского государства не является абсолютно безопасным.

Для оценки системных связей и субординации между региональными элементами и государственной экономической безопасностью предлагается идентифицировать эти связи как функциональные и синергетические.

При этом будем считать, что функциональные связи между регионами характеризуют степень их системной ориентации на достижение конечной цели государственной системы экономической безопасности и образуют внутреннюю структуру государственной системы.

Уровень функциональных связей структурного элемента (УФСвых) на выходе и на входе (УФСвх) можно определить следующим образом:

$$\text{УФСвых} = (\text{Ввых})_с / \text{Ввых},$$

$$\text{Ввых} = (\text{Ввых})_с + (\text{Ввых})_{др},$$

$$\text{УФСвх} = (\text{Ввх})_с / \text{Ввх},$$

$$\text{Ввх} = (\text{Ввх})_с + (\text{Ввх})_{др}.$$

где $(\text{Ввых})_с$, $(\text{Ввх})_с$ – объем функциональных связей регионального элемента с государственной системой соответственно на выходе и на входе;

$(\text{Ввых})_{др}$, $(\text{Ввх})_{др}$ – объем несистемных связей регионального элемента соответственно на выходе и на входе;

Ввых , Ввх – объем всех связей регионального элемента соответственно на выходе и на входе.

При $\text{УФСвых} \rightarrow 1$ увеличивается ориентированность регионального элемента на цели системы экономической безопасности государства и укрепляется в целом экономическая защищенность государства в процессе его интеграции в глобальную (например, европейскую) систему. Но при $\text{УФСвх} \rightarrow 1$ усиливается связь данного регионального элемента с несистемными субъектами и уменьшается его связь с государственной системой; то есть в большей степени

проявляются центробежные силы, отталкивающие региональные элементы друг от друга, в результате чего слабеет и может распасться государственная система.

Синергетические связи между элементами системы характеризуют степень совмещаемости какого-либо элемента системы с системой в целом.

Уровень синергетических связей структурного регионального элемента (УСС):

$$УСС = (P + \Delta B - P_{\text{сист}}) / P,$$

где P – расходы ресурсов при бессистемном их использовании;

$P_{\text{сист}}$ – расходы ресурсов при их системном их использовании;

ΔB – прирост экономического результата системы на выходе при системном использовании ресурсов.

При увеличении УСС проявляется положительный эффект синергии, связанный с тем, что регионы взаимодействуют друг с другом для достижения лучшего результата государством, подчиняя в меру необходимости собственные локальные интересы государственным приоритетам. Снижение показателя УСС свидетельствует об уменьшении эффекта синергии, а достижение им отрицательного значения – даже об экономическом ущербе для государства, который могут ему наносить отдельные регионы или их группы, или же нерационально сформированные между ними связи.

Представление в таком виде связей между региональными подсистемами системы экономической безопасности государства можно считать определенной попыткой количественного измерения тесноты этих связей и субординационных процессов в указанной системе.

Выводы и предложения. Проведенное исследование и изложение его результатов в данной статье позволяют сделать некоторые выводы и обобщения.

Проблема экономической безопасности государства и регионов находится под пристальным вниманием ученых и специалистов в этой области, однако решение многих принципиальных вопросов этой темы, видимо, следует ожидать в будущем.

В статье сделан анализ научных подходов к определению сущности категорий экономической безопасности государства и регионов, выявлены их отличительные особенности и направления совершенствования. Определены авторские позиции в отношении сущности и содержания этих категорий.

Авторами доказывается необходимость использования теории системного анализа к исследованию экономической безопасности государства в разрезе подсистем экономической безопасности его регионов, на основании чего делается вывод о приоритетности системных государственных интересов, а также вопросов безопасности государства в целом по отношению к этим аспектам на региональном уровне. Это обеспечит и экономическую безопасность государства при его интеграции в межгосударственные экономические системы.

В работе системные связи рассматриваются в единстве функциональных и синергетических и сделана попытка количественного измерения уровня этих связей через их влияние на конечный системный экономический результат.

Литература:

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопр. экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
2. Амитан В.Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели / В.Н. Амитан // Екон. кібернетика. – 2000. – № 3-4. – С. 13-20.
3. Антоненко В.М. Фінансова безпека України в контексті її європейської інтеграції / В.М. Антоненко, Г.О. Портнова // Матеріали II міжнародн. наук.-практ. інтернет-конф. «Економічна політика країн ЄС» 15.10.2010 р. – Донецьк. : ДонДУЕТ, С. 24-26.
4. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки / Бандурка О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я., Червяков І.М. – Х., 2003. – 236 с.
5. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авт. кол. і наук. ред. О. Білорус. – К., 2001. – 733с.
6. Городецкий А. Вопросы безопасности экономики России / Городецкий А. // Экономист. – 1995. – № 10. – С. 46.
7. Гусев В.С. О некоторых подходах к разработке концепции экономической безопасности региона / Гусев В.С. // Сб. тр. Высш. курсов ФСК РФ. – СПб., 1992.
8. Дічек О.І. Економічна безпека регіонів – складова національної системи безпеки. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.vidkryti-ochi.org.ua /2013/05/blog-post.html>
9. Забродский В. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / Забродский В., Капустин Н. // Бизнес Информ. –1999. – №15-16. – С. 35-37.
10. Задорожный Г.В. и др. Экономическая безопасность и теневая экономика. – Харків : Вид-во «ХИБМ», 1999. – 207 с.
11. Захаров О.І., Пригунов П.Я. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності. Навчальний посібник. – К. : КНТ, 2011. – 257с.
12. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навчальний посібник. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.
13. Лаврут Н.С. Экономическая безопасность регионов как основа безопасности страны // «Экономика и современный менеджмент: проблемы и решения»: Материалы междунар. заочной научно-практической конференции. (27 февраля 2013 г.) – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2013. – 100 с.
14. Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навчальний посібник / В.А. Ліпкан. – К. : Кондор, 2012. – 552 с.
15. Лісовська О.Л. Економічна політика і економічна безпека України: навч. посібник / О.Л. Лісовська; Національна академія СБУ. К. : Видавництво Національної академії СБ України, 2003. – 182с.
16. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. [За ред. В.М. Геєця]. – Х.: ВД “Інжек”, 2006. – 240 с.
17. Мунтян В.І. Економічна безпека України. – К. : КВІЦ, 1999. – 462 с.
18. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави / Г. Пастернак-Таранушенко; за ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Ін-т державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994.-140 с.
19. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 2-е изд., испр. – М. : Инфра-М, 1998.
20. Татаркин А., Романова О., Куклин А., Яковлев В. Экономическая безопасность как объект регионального исследования // Вопросы экономики. – 1996. – № 5. – С. 78-89.

21. Чальцева О.М. Українська євроінтеграція: шлях в нікуди чи реальний зовнішньополітичний вектор? / О.М. Чальцева. – Режим доступу : <http://referatu.net.ua/newreferats/207/183454/?page=0>
22. Экономическая безопасность. Энциклопедия / Под ред. А.Г. Шаваева, А.Т. Багаутдинова и др. – М.: Издательский дом «Правовое просвещение», 2001. – 511 с.

ГЛАВА 2.2. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Антошкін В.К.,

к.е.н., викладач,

Бердянський університет менеджменту і бізнесу

Процес глобалізації має неоднозначний вплив на розвиток будь-якої економіки. До позитивного впливу можна віднести нові можливості більш ефективного розміщення та вільного доступу до світових мобільних ресурсів і загальне зростання світового виробництва та доходу, відкриваються нові економічні можливості завдяки технологіям, інвестиція та торгівлі. Негативний вплив, пов'язаний з нерівномірним розподілом зростання світового доходу між різними країнами; економічна, фінансова та політична експансія розвинених країн; поглиблення диференціації між країнами за економічним розвитком; виникають суперечності щодо якості економічного зростання та його соціальних наслідків для суспільства і людського розвитку, тенденції до зникнення національних особливостей народів та етносів.

Вплив глобалізації на соціально-трудові відносини і зайнятість населення України відбувається за такими основними напрямками: зміна структури зайнятості, дисбаланс між структурою робочої сили та робочих місць, перенесення виробництв до країн із дешевою робочою силою, підвищення мобільності робочої сили, розвиток нетрадиційних форм зайнятості, вплив висококваліфікованої робочої сили [1].

Метою даної статті є виявлення впливу глобалізації і міграційних процесів на формування регіональних диспропорцій і стан економічної безпеки соціально-економічної регіональної системи.

Сучасний світ характеризується динамічністю та змінністю безлічі процесів. Питання раціональної організації соціально-економічних систем та ефективності їхнього функціонування є дуже актуальними. Їхня значущість зростає в зв'язку із глобалізаційними процесами, що відбуваються.

Глобалізація є об'єктивним явищем сьогодення. Глобалізація – це об'єктивний процес, закономірність світового розвитку, якої не можна уникнути, процес універсалізації, становлення єдиних для планети Земля структур, зв'язків і відносин у різних сферах суспільного життя. Це замкнутість глобального простору, єдність світового господарства, всезагальна екологічна взаємозалежність, глобальність комунікації. Отже, це процес планетного об'єднання всіх сфер людської діяльності, що охоплює виробництво, технологію, культуру, політичні і державні інститути [1].

Дуже важливо визначити чим є глобалізація для кожної країни і її регіонів, суб'єктів господарювання, які її соціально-економічні наслідки, які вона несе переваги і які загрози. У цілому глобалізація ініціювала зростання відкритості національних економічних систем, інтенсифікувала взаємообмін інформацією, трудовими ресурсами, капіталом, товарами та послугами, культурними і духовними цінностями. В той же час, вона є одним із самих суттєвих чинників наявних міждержавних, міжрегіональних диспропорцій; фактором який призводить до поширення загрозливих явищ на певних територіях, до зменшення рівня стабільності і стійкості певних систем, до більш жорстких умов функціонування тощо. Не позбавлений впливу глобалізації і ринок праці, як в цілому, так і окремі його складові частини. Певні ринки отримують від сучасних тенденцій розвитку позитивні і сприятливі зрушення, а інші – навпаки. Отже, можна спостерігати наявну регіональну диспропорцію трудових ресурсів під впливом глобалізаційних явищ. Загальновідомо на сьогодні, що всі регіони різняться між собою за наявними ресурсами, кліматичними умовами, природним, економічним, інноваційним, виробничим та ін. потенціалом. Управління регіонами вимагає розуміння того на скільки суттєві ці розбіжності; чи не загрожують вони існуванню соціально-економічних систем; чи здатна система розвиватися тощо. Отже, кожне управлінське рішення вимагає певного обґрунтування в тому числі з позицій наявного стану і рівня економічної безпеки.

Ці проблеми вимагають вирішення, отже, потребують чіткого усвідомлення впливу глобалізаційних процесів на стан соціально-економічної системи, на тенденції її розвитку, на рівень її конкурентоспроможності, на здатність до розвитку і функціонування.

У сучасній науковій літературі все частіше зустрічається аналіз глобалізації як нового економічного явища, визначення його сутності, переваг і недоліків. У першу чергу, ці роботи порушують дослідження впливу загальних інтеграційних процесів на національну економіку. Все більше з'являється результатів наукових досліджень щодо впливу таких процесів на ринок праці. Так, питання економічної безпеки висвітлюють вчені: Д. Богиня, В. Будкін, М. Бутко, О. Власюк, В. Геєць, М. Долішній, І. Кравченко, Е. Лібанова, О. Малиновська, С. Пирожков, А. Поручник, А. Румянцев, Л. Семів, С. Сіденко, А. Філіпенко, С. Юрченко та ін.

Однак, наявність великої кількості публікацій ще не є свідченням того, що вивченні всі аспекти взаємодії і взаємовпливу глобалізаційних процесів на стан соціально-економічних систем різних рівнів і на умови їхнього функціонування і розвитку.

Констатуючи, що глобалізація сприяє зростанню рівня відкритості національних економічних систем, слід визнати, що зростаюча відкритість, в тому числі, обумовлює прискорене зростання мобільності праці. Світовий економічний простір сьогодні – це простір, перш за все, масових міграцій та зростаючої концентрації праці (людського, соціального, креативного капіталу) в певному колі обмеженої кількості регіонів світу. Парадокс полягає в тому, що глобалізація, створюючи необмежені можливості для зростання творчого

потенціалу та всебічного розвитку одних людей, одночасно обмежує такі можливості для іншої частини суспільства, створюючи потенційну небезпеку для соціальної стабільності [2]. В цілому можна відзначити, що сучасні інтеграційні процеси вимагають підвищення ефективності управлінських рішень у сфері використання трудових ресурсів, як країни в цілому, так і в окремих її регіонах.

До головних ознак глобалізації можна віднести:

- взаємозалежність національних економік;
- інтернаціоналізація світової економіки під впливом поглиблення міжнародного поділу праці;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- становлення єдиної системи зв'язків і нової конфігурації світової економіки.

Сьогодні регіони України отримали певну самостійність в питаннях управління та свого розвитку, але при цьому ще дуже велика кількість проблем залишається не вирішеною. Управління регіональним розвитком вимагає обґрунтованих рішень, які будуть засновані на узгодженні інтересів різних суб'єктів регіону, на результатах оцінки конкурентоспроможності системи, її стійкості, стабільності, на визначених резервах майбутнього розвитку, на певному рівні економічної безпеки. Виокремлення регіону і стану його економічної безпеки в цілісній структурі, чи то держави, чи то Єврорегіону, чи то світу, є необхідним з метою більш раціонального та ефективного управління ним, планування та здійснення економічної і соціальної політики.

Сьогодні підприємці та органи влади різних рівнів мають вести пошук відповідей на новітні виклики і загрози, у тому числі обумовлені глобалізаційними процесами. Від раціональності та ефективності знайдених відповідей суттєво буде залежати стан регіональних ринків у цілому, вибраний напрям їхнього подальшого розвитку, можливість перебороти депресивність чи стагнаційність соціально-економічної системи, формування передумов для розвитку. Не виключенням є і регіональні ринки трудових ресурсів, кожен з яких має певну унікальність в силу значної специфіки регіону, умов його розвитку, системи пріоритетних цінностей та інтересів, комплексу загроз і можливостей, сильних і слабких сторін. Отже, маємо відзначити, що сучасні умови функціонування регіонів, у тому числі під впливом процесів глобалізації, вимагають підвищеної уваги до питань управління регіональними ринками трудових ресурсів на основі визначення рівня їхньої економічної безпеки і тенденцій, що привнесені процесами глобалізації.

Основні глобальні тенденції, що справляють вплив на трудові ресурси і обумовлюють їх структуру, спрямованість, рух та ефективність використання наступні: посилення глобальної нерівності в оплаті праці; структурні зрушення у зайнятості населення; зростання мобільності населення; дефіцит кваліфікованої робочої сили; скорочення витрат на робочу силу; зростання кількості населення і старіння трудового потенціалу; розвиток сучасної світової освіти; уніфікація, стандартизація та гомогенність соціальних процесів [3].

Безумовно, ці чинники впливають і на процеси формування загальнонаціонального українського ринку праці і на ринки праці кожного окремого регіону.

Слід зауважити, що визначені тенденції несуть у собі не тільки позитивні, а й негативні зрушення, які є певними загрозами економічній безпеці визначених соціально-економічних систем.

Маємо визначити найбільш суттєві проблеми, які потребують свого вирішення і впливають на формування та використання трудових ресурсів, соціальну та демографічну безпеку держави і її регіонів - досягнення на законодавчому та урядовому рівнях стабілізації фінансового становища позабюджетних страхових та інших соціальних фондів; забезпечення погашення заборгованості працівникам усіх форм власності з виплати заробітної плати; розширення джерел фінансування соціальних послуг та надання їх підприємствам усіх форм власності; упровадження адресної системи соціальної підтримки населення та досягнення визначеної Конституцією України мети - застосування в повному обсязі мінімальних соціальних стандартів; подолання бідності різних категорій населення та сприяння становленню потужного середнього класу; забезпечення доступу до освіти, медицини, культури тощо малозабезпечених верств населення.

Усі ці напрями соціально орієнтованої політики держави щодо формування трудового потенціалу вже на цій фазі посилюють соціальну домінанту національної безпеки та створюють сприятливі передумови щодо фази розподілу трудового потенціалу та його ефективного використання.

При цьому одним з чинників, який суттєво впливає на стан національної (в тому числі і економічної) безпеки є глобалізація.

Серед значущих загроз, які несе в собі глобалізація і які впливають на стан та ефективність використання трудових ресурсів систем різних рівнів слід відзначити:

1. Зміна структури зайнятості. Внаслідок синергічного ефекту глобалізації і технологічної революції у соціально-економічній сфері країн світу відбуваються фундаментальні зрушення. Їхнім проявом є зниження частки виробничого сектора й зростання сектора послуг, деконцентрація промислового виробництва, зрушення в його галузевій структурі, співвідношенні «старих» і «нових» галузей і сфер діяльності тощо. Зазначені зрушення призводять до змін у структурі та характері зайнятості, значно впливають на стан ринку праці, формують нові тенденції його розвитку. Так, у розвинених країнах світу продовжується зменшення частки обробної промисловості з одночасним розвитком індустрії послуг і збільшенням її питомої ваги.

2. Дисбаланс між структурою робочої сили та робочих місць. Глобалізація і технологічна революція породжують механізми як створення так і ліквідації робочих місць. Економічна історія знає чимало випадків, коли завдяки технологічним революціям створювалося більше робочих місць, ніж ліквідовувалося. Наприклад, поява електроприводу в XIX столітті та автомобіля на початку минулого століття, привели до створення величезних

галузей, які дали роботу мільйонам людей. За оцінкою більшості економістів, що досліджують цю проблему, у довготривалому плані ефект створення робочих місць переважає ефект їх ліквідації, але "компенсація" не відбувається автоматично та нові робочі місця не відповідають колишнім за складністю виконаних робіт, структурою, видами робіт, географічним розташуванням тощо. Дисбаланс між структурою робочої сили та робочих місць стає дедалі очевиднішим як для розвинутих країн, так і для тих, що розвиваються.

3. Зміна структури попиту на робочу силу. За оцінками як західних, так і вітчизняних економістів, в умовах глобалізації та технічної революції дедалі актуальнішою стає проблема скорочення попиту на некваліфіковану робочу силу. Становлення постіндустріальної, інформаційної економічної системи призвело і продовжує призводити до «відторгнення» значної частки робочої сили, що є некваліфікованою чи отримала кваліфікацію, на яку немає попиту, і нездатної до перенавчання. За даними обстежень домогосподарств, проведених в останні роки в деяких країнах, рівень безробіття серед найменш кваліфікованих є набагато вищий, ніж серед освіченіших.

4. Перенесення виробництв до країн із дешевою робочою силою. Під впливом лібералізації зовнішньої торгівлі, розширення меж відкритості національних товарних та фінансових ринків, і зростання конкуренції між товаровиробниками відбуваються суттєві зміни в структурі та масштабах зайнятості. Дедалі більше розширюються можливості перенесення виробництва і відповідно, робочих місць, до інших країн, і передусім до країн з дешевшою робочою силою. Разом зі створенням робочих місць ТНК експортують до країн, які розвиваються, нове обладнання, передові технології, що сприяє підвищенню якості місцевої робочої сили. Водночас серед управлінських та інженерних кадрів частка місцевого населення, як правило, незначна. Не отримують розвитку в країнах, що розвиваються, і науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, які зосереджені в країнах, де розташовані штаб-квартири ТНК. Крім того, існує небезпека скидання зарубіжними інвесторами в країну застарілих і екологічно небезпечного виробництва і відповідних робочих місць.

5. Підвищення мобільності робочої сили. Складовою процесів глобалізації є зростання мобільності робочої сили, інтенсифікація міграційних процесів, наслідки яких є суперечливими. Для країн, що не проводять зваженої міграційної політики, серйозним випробуванням для національного ринку праці стає зростання конкуренції з боку країн з низьким рівнем заробітної плати, скорочення кількості робочих місць, на яких працює корінне населення, та зниження середнього рівня оплати праці, особливо некваліфікованої і низько кваліфікованої робочої сили [4]. Трудова міграція в цивілізованих формах □ явище економічно вигідне, тому що на національному ринку завжди існують робочі місця, непривабливі для місцевого населення. Наприклад, Україна могла б використовувати іноземну працю для підйому зруйнованого агропромислового комплексу, завершення довгобудів, інших трудомістких напрямів використання праці. Разом із тим, залучення іноземної робочої сили викликає тиск на заробітну плату, породжує безробіття серед місцевого

населення. В результаті зростає попит на соціальні гарантії при одночасному скороченні податкової бази. Так, для підтримки стабільності національної економіки відповідно до світових квот число мігрантів не повинно перевищувати 0,1% від чисельності населення країни. Тоді як в Україні кількість нелегальних мігрантів наблизилось до 1 млн. чол. за кордоном працює значно менше українців, ніж це потенційно можливо. Підвищення ж експорту праці, за висновками спеціалістів, дозволить отримати в п'ять-шість разів вищу економічну ефективність, ніж від інших видів експорту [5].

В таких умовах необхідною є розробка такої політики регулювання міграції як по експорту, так і по імпорту праці, що забезпечує захист національних інтересів України. Корисним буде використання міжнародного досвіду регулювання трудової міграції, цілями якого в країнах, з урахуванням політики МОП (Міжнародної організації праці), є: реалізація права громадян на свободу переміщення; сприяння скороченню безробіття і полегшенню ситуації на національних ринках праці, у тому числі придбання працюючими за кордоном освіти, професії і кваліфікації, що відповідають поточним і перспективним інтересам держав; запобігання відпливу висококваліфікованих кадрів за кордон; забезпечення поворотного характеру міграції; захист прав і інтересів працюючих мігрантів у країнах перебування; надходження в країну валютних коштів від працюючих мігрантів і сприяння тим самим поліпшенню її фінансово-економічного становища. При цьому слід використати досвід Канади щодо розробки практики міграційної селекції мігрантів за національними й етнічними ознаками, рівнем освіти, професійної підготовки, знанню мови, рівнем доходів та ін., інших розвинутих країн щодо збільшення квот на в'їзд висококваліфікованих категорій працівників.

6. Розвиток нетрадиційних форм зайнятості. Глобальна економіка демонструє тенденцію до нових форм зайнятості, до віртуалізації праці, Інтелектуалізації праці, власності, виробництва. Від глобальної Людини ХХІ століття будуть вимагати особливої мобільності і здатності адаптуватись до жорсткої переміни умов життя, зміни професій, культурного середовища і комун. Показником глобальної мобільності людини є універсальна освіта і здатність напружуватись, рухатись, мобілізуватись і вчитись все життя [2]. Характерною тенденцією змін на ринку праці, під впливом глобалізації є розвиток неповної зайнятості. Наприкінці 80-х років ХХ століття частка тих, хто працює неповний робочий час, у Швеції та Великій Британії перевищувала 20%, у Німеччині і Японії вона становила 11-12 %, а в США і Канаді 15-17%. Умови та оплата праці, додаткові соціальні виплати для зайнятих неповний робочий час є гіршими, ніж у постійних працівників. За умови зростання конкуренції та намагання роботодавців у будь-який спосіб знижувати витрати на робочу силу, «периферійна» зайнятість користується дедалі ширшим попитом.

7. Відплив висококваліфікованої робочої сили з країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою. Для країн, що розвиваються, а також країн з перехідною економікою серйозною проблемою стає відплив висококваліфікованої робочої сили. Глобалізація і технічний прогрес сприяють

підвищенню попиту на висококваліфіковану робочу силу з боку транснаціональних компаній. За підрахунками західних учених, еміграція висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладенню в економіку вибраної ним країни мільйона доларів. Підраховано, що в результаті еміграції з Росії висококваліфікованих фахівців ця країна інвестувала тільки в економіку США більше трільйона доларів. Надзвичайно гострою є проблема інтелектуальної міграції для України. За різними оцінками, Україна в 90-і роки ХХ століття втратила від 15 % до 20 % свого інтелектуального потенціалу в результаті еміграції найпідготовленішої робочої сили. Протягом 1996-1999 рр. з України виїхали 700 докторів і кандидатів наук, чверть з яких - перспективні спеціалісти молодше 40 років. Втрачаючи людський капітал подібної високої якості, держава несе величезні збитки, втрачаючи перспективи швидкого розвитку. Тобто інтелектуальний потенціал країни починає працювати на інші держави.

8. Підвищення впливу ТНК (транснаціональних компаній) на ринок праці. Нині ТНК контролюють близько 40 % світових засобів виробництва й 75 % світової торгівлі товарами та послугами. Штаб-квартири найбільших ТНК знаходяться в США, що обумовлює значний вплив англо-американської законодавчої системи на формування трудового законодавства багатьох країн світу. Проблемою є те, що США досі ще не ратифікували і не визнають більшості міжнародних стандартів праці, розроблених МОП, і американська модель ринку праці є далеко не ідеальною. Існує загроза дерегулювання ринку праці, децентралізації переговорів та укладення угод, що сповідується багатьма американськими фахівцями і їхніми однодумцями в Західній Європі.

Інтернаціоналізація ринку праці створила сприятливі можливості для «витоку мозків» з країн, що розвиваються. Відносно вільна міграція робочої сили призводить до того, що додана вартість, яка утворюється робітниками найвищої кваліфікації країн «третього світу», присвоюється суб'єктами господарювання індустріально розвинутих країн і посилює науково-технічне лідерство останніх.

Сучасні ТНК організують глобальні технологічні ланцюги і забезпечують високий рівень розвитку та технологічну однорідність економічних систем розвинутих країн за рахунок того, що витісняють елементи відсталих технологій на територію країн, які розвиваються. Одним з наслідків даного явища є експорт безробіття. Застосування розвинутою країною трудозберігаючої техніки та технології під час виробництва товарів, які наповнюють внутрішній ринок країни що розвивається і витісняють з нього товари місцевого виробництва, негайно проявляють в такій країні приховане відносне перенаселення, яке проявляється у вигляді надлишкової зайнятості у відповідній галузі національної економіки. Отже, рівень реального безробіття зростає внаслідок глобалізаційних процесів і економічної активності ТНК. В той же час, глобалізація впливає не тільки на загальнодержавні процеси і несе їм певні загрози. Вона проявляється і на рівні окремих регіонів.

Слід відзначити, що сучасна наукова література вміщує в більшості випадків констатацію фактів щодо наявної диференціації регіонів України. Однак, не завжди можна знайти відповіді, чому саме такий стан справ і як

протистояти загрозливим, руйнуючим, дестабілізуючим тенденціям. Глобалізація, яка несе в собі нерівномірність економічного розвитку, обумовлює наявність депресивних регіонів, донорів і реципієнтів. Закон нерівномірності економічного розвитку підтримує економічне зростання більш розвинених регіонів та поглиблює технологічний і структурний консерватизм найбільш відсталих територіальних одиниць. Регіони, що опинилися в депресивному стані під впливом стихійної дії цього закону поступово «випадають» з економічного життя. Однією з рис даного явища є активна міграція населення з них, що посилює і загострює соціально-економічні проблеми.

Виникнення і розвиток передкризових і кризових станів на національних ринках, що призводять до соціально-економічного погіршення в регіонах свідчать про те, що в економіці країни, регіональних господарських комплексах не утворено надійної системи діагностики, яка включала в себе аналіз ринкового середовища і ринків, визначення найвпливовіших факторів, критичних показників та тенденцій їх зміни. Саме такі недоліки можна відзначити під час дослідження ринку праці.

Функціонуючий ринок праці здатен породжувати значну кількість економічних і соціальних проблем, таких як інфляція, бідність, безробіття. І хоча економічне зростання створює передумови для покращення ситуації на національному та регіональних ринках праці, деякі проблеми все ж залишаються невирішеними. Так, особливістю функціонування ринку праці в сучасній Україні є те, що, з одного боку, населення вимушене пропонувати свою працю навіть за умов наднизької заробітної плати, з іншого ж – ще й сьогодні спостерігаються негативні тенденції скорочення попиту на робочу силу з боку підприємств через тривалу економічну кризу в недалекому минулому. Все це визначає тривале надлишкову кон'юнктуру ринку праці в Україні та її регіонах.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що в сучасних умовах розвитку економіки мають місце значні зміни і в структурі зайнятості:

- скорочується зайнятість у галузях матеріального виробництва при збільшенні зайнятості в більшості галузей соціальної сфери;
- змінюється структура зайнятості і за галузями промисловості;
- скорочується зайнятість у машинобудуванні і легкій промисловості, що свідчить про її регресивний характер;
- за формами власності знижується зайнятість у державному і зростає в недержавному секторі;
- швидкими темпами збільшується зайнятість у неформальному секторі;
- дисбаланси на ринку праці відбуваються за рахунок змін у професійно-кваліфікаційній структурі зайнятості, нестача робітничих спеціальностей поєднується зі значною кількістю вільних робочих місць;
- регіональні особливості зайнятості пов'язані зі змінами в структурі виробництва.

Активне населення самостійно намагається вирішити власні проблеми щодо працевлаштування і пошуку найбільш сприятливих умов праці.

Внутрішньому міграційному потоку сприяють посилені глобалізаційні тенденції. Так, входження в певний регіон ТНК призводить з одного боку до збільшення міграційного потоку в даний регіон, а з іншого – погіршення умов та оплати праці працівників даного регіону. Необхідним є і аналіз тенденцій внутрішньорегіональної міграції. Так, наприклад, зростання показника внутрішньої сільської міграції всередині регіону, свідчить про нераціональну, неефективну політику регіональних органів влади щодо регулювання системи праці. Визначені тенденції змінюють кон'юнктуру на ринку праці – співвідношення попиту і пропозиції робочої сили. В свою чергу, такі зміни справляють вплив на трудовий потенціал регіону, на здатність регіону до протидії загрозливим факторам чи, навпаки, реалізації сприятливих тенденцій. Отже, наявний механічний рух робочої сили призводить до соціального, освітнього та економічного розшарування регіонів України – до регіональних асиметрій. Вони задають умови щодо можливості забезпечення економічної незалежності певного регіону, стабільності та стійкості регіональної економіки, здатності економіки до оновлення, удосконалення і розвитку. Наголосимо, що наявна регіональна диспропорція безпосередньо справляє вплив на стан економічної безпеки регіону.

Висновки.

1. Вплив процесів глобалізації на стан ринку праці наочно простежується на прикладі нашої країни, де реальністю є «вимивання» з національного ринку праці робочих місць з високим і середнім «освітнім рівнем», створення робочих місць, що погіршують професійну структуру зайнятості, утруднення перспектив зайнятості в галузях, які можуть і мають стати пріоритетними, зростання незатребуваності накопиченого людського капіталу тощо.

2. Втягнення України до глобалізаційного процесу – це суттєвий мотив для прискорення системних реформ у країні, зокрема структурної перебудови економіки, що дасть змогу певною мірою протистояти негативним наслідкам глобалізації. Створення умов для збереження та відтворення висококваліфікованої робочої сили, здатної ефективно функціонувати в умовах глобалізаційних процесів, інноваційного виробництва, дасть змогу сформувати стабільний та конкурентоспроможний ринок праці та економіку України.

Література:

1. Волкова О.В. Ринок праці: навч. посіб. / О.В. Волкова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С. 353.
2. Логвиненко О.О. Відкритість економічної системи транзитивного типу як чинник її просторової динаміки в умовах глобалізації / автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук. – ХНУ ім. В.Н. Каразіна – Харків, 2008. 21 с.
3. Руденко Н.В. Вплив міжнародних тенденцій зайнятості на регулювання ринків праці у відкритій економіці / автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук. – НАН України Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К. – 2008 – 20 с.
4. Сорос Дж. Кризиси мирового капитализма. Открытое общество в опасности. / Дж. Сорос. – М., 1999. – С. 23.

5. Стовбчата Г.О. Тенденції розвитку ринку Праці України за умов глобалізації / Г.О. Стовбчата [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2013-2/doc/2/33.pdf>.

ГЛАВА 2.3. РАЗРАБОТКА МЕТОДИКИ ОБОСНОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ С УЧЕТОМ ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Голофастова Н.Н.,

к.э.н., доцент;

Иванов В.В.,

соискатель кафедры «Производственного менеджмента»

ФГБОУ ВПО «Кузбасский государственный технический университет имени Т.Ф. Горбачева»

Относительно недолгая история исследований в этом направлении приводит к отсутствию единого, осмысленного взгляда на категорию «экономическая безопасность».

В целом в литературе и научных трудах по исследуемой проблеме экономическая безопасность рассматривается:

- с позиции личности (отдельного гражданина), действующего в рамках общей экономической системы;
- с позиции отдельных субъектов микроэкономики;
- с позиции экономической безопасности региона как субъекта Российской Федерации;
- с позиции экономики страны в целом, ее безопасного и эффективного функционирования, иными словами национальная экономическая безопасность.

При этом данный перечень следует дополнить рассмотрением экономической безопасности с позиции отдельных отраслей народного хозяйства, так как предприятие является открытой системой, входящей в отраслевой комплекс, и не может не испытывать влияния специфики отрасли.

Рассматривая данный вопрос, также нельзя обойти вниманием существующую корреляцию между уровнями экономической безопасности.

Так, следует отметить слабую взаимосвязь между уровнями: обеспечением безопасности отдельного индивида и государства в целом. Низкому уровню экономической безопасности индивида может соответствовать как низкий, так и высокий уровень экономической безопасности государства. Аналогично и высокий уровень экономической безопасности конкретного человека может быть реализован на фоне как низкого, так и высокого уровня экономической безопасности государства. Незначительная, хотя и более высокого порядка, чем в первом случае, взаимосвязь прослеживается и между уровнем экономической безопасности микроэкономического субъекта и государства в целом. В то время как экономическая безопасность отдельных регионов имеет важное значение для обеспечения национальной экономической безопасности.

Таким образом, понятие «экономическая безопасность» рассматривается на макро, мезо и микроуровне и применимо к различным субъектам рыночных отношений.

На макроэкономическом уровне, наиболее полно указанная категория рассмотрена В. Сенчаговым [1], который определяет сущность экономической безопасности как состояние экономики и институтов власти, при котором обеспечиваются гарантированная защита национальных интересов, социальная направленность политики, достаточный оборонный потенциал даже при неблагоприятных условиях развития внутренних и внешних процессов. То есть экономическая безопасность – это не только защищенность национальных интересов, но и готовность и способность институтов власти создавать механизмы реализации и защиты национальных интересов развития отечественной экономики, поддержания социально-политической стабильности общества.

По мнению В.Сенчагова, основой обеспечения экономической безопасности является восстановление в России экономического роста на основе и с применением новых институтов рыночной экономики.

Можно отразить следующие основополагающие недостатки подходов к оценке уровня ЭБП:

1. Отсутствует достаточное обоснование (математическое, экспертное или иного характера) отобранных показателей ЭБП, а также установленных для них пороговых значений.

2. В методиках не учитывается фактор времени при оценке ЭБП, пороговые значения показателей также подвержены изменению в ходе развития экономических систем.

3. Достаточно часто исследователями при оценке ЭБП не учитываются различные качественные факторы, не имеющие прямого математического выражения.

4. Методика оценки ЭБП строится, как правило, под «конкретное предприятие» и не предполагает ее применение, допустим для предприятий иных отраслей.

Принятие управленческих решений в части обеспечения экономической безопасности предприятия должно базироваться на постоянном мониторинге наиболее ключевых ее индикаторов.

Необходимость осуществления оценки ЭБП на основе некоего алгоритма, как на начальной стадии зарождения, так и в процессе всего жизненного цикла системы обеспечения экономической безопасности предприятий, обусловила актуальность формирования методических положений к оценке ЭБП.

Формирование методических положений оценки уровня ЭБП должно осуществляться на основе следующих принципов:

1. Комплексности, т.е. при расчете должны быть максимально учтены все стороны деятельности предприятия.

2. Обоснованности, для всех показателей, применяемых в расчете, должна прослеживаться корреляция с уровнем ЭБП.

3. Ограниченности, количество показателей в методике оценки не должно быть слишком большим, т.к. это лишь усложнит расчет и будет способствовать искажению общей картины уровня ЭБП.

4. Доступности информации, расчет уровня ЭБП следует проводить, базируясь на информации, которая заложена в формах бухгалтерской, статистической и внутренней отчетности предприятия. Специальные исследования для выявления дополнительных характеристик уровня ЭБП потребуют дополнительных затрат времени и средств, при необходимости их целесообразно проводить внутри отдельных блоков показателей.

5. Объективности, при оценке ЭБП использование метода экспертной оценке должно быть минимальным.

6. Однонаправленности, при повышении значений показателей, определяющих количественный уровень воздействия фактора, должен повышаться уровень экономической безопасности.

7. Универсальности, данный принцип предполагает оценку уровня ЭБП для конкретного предприятия путем наложения на некоторую шаблонную методику поправок на качественные характеристики оцениваемого объекта.

8. Наглядности, в связи с прикладным применением методики для различных предприятий она должна быть удобной в использовании и не включать сложных расчетов.

9. Гибкости, отсутствие информации в силу разных причин для расчета какого-либо признака не должно ставить в тупик оценщика, следовательно, необходимо предусмотреть возможность отказа от использования показателя, по которому нет сведений.

Кроме того, при формировании методических положений оценки уровня ЭБП необходимо учитывать вертикаль взаимосвязи между различными уровнями управления экономической безопасности. Иными словами, концепция ЭБП должна учитывать основные цели и задачи, поставленные концепцией экономической безопасности региона (ЭБР) и обеспечивать их выполнение для достижения собственных целей. Такие же положения относятся и к взаимосвязи концепций НЭБ и ЭБР. Модель взаимосвязи между уровнями управления экономической безопасностью предложена нами в виде следующей схемы.

На состояние экономической безопасности любого уровня оказывают воздействие совокупность внешних и внутренних угроз. При этом внутренние угрозы уровня более высокого порядка (государство) оказывают влияние на состояние экономической безопасности уровня порядком ниже (региона) и также региональные внутренние угрозы приводят к снижению уровня ЭБП. Эффективным средством защиты от них служит стратегия экономической безопасности каждого уровня управления, разработанная в рамках концепции. Стратегия ЭБП должна учитывать основные направления стратегии ЭБР, стратегия ЭБР стратегию НЭБ.

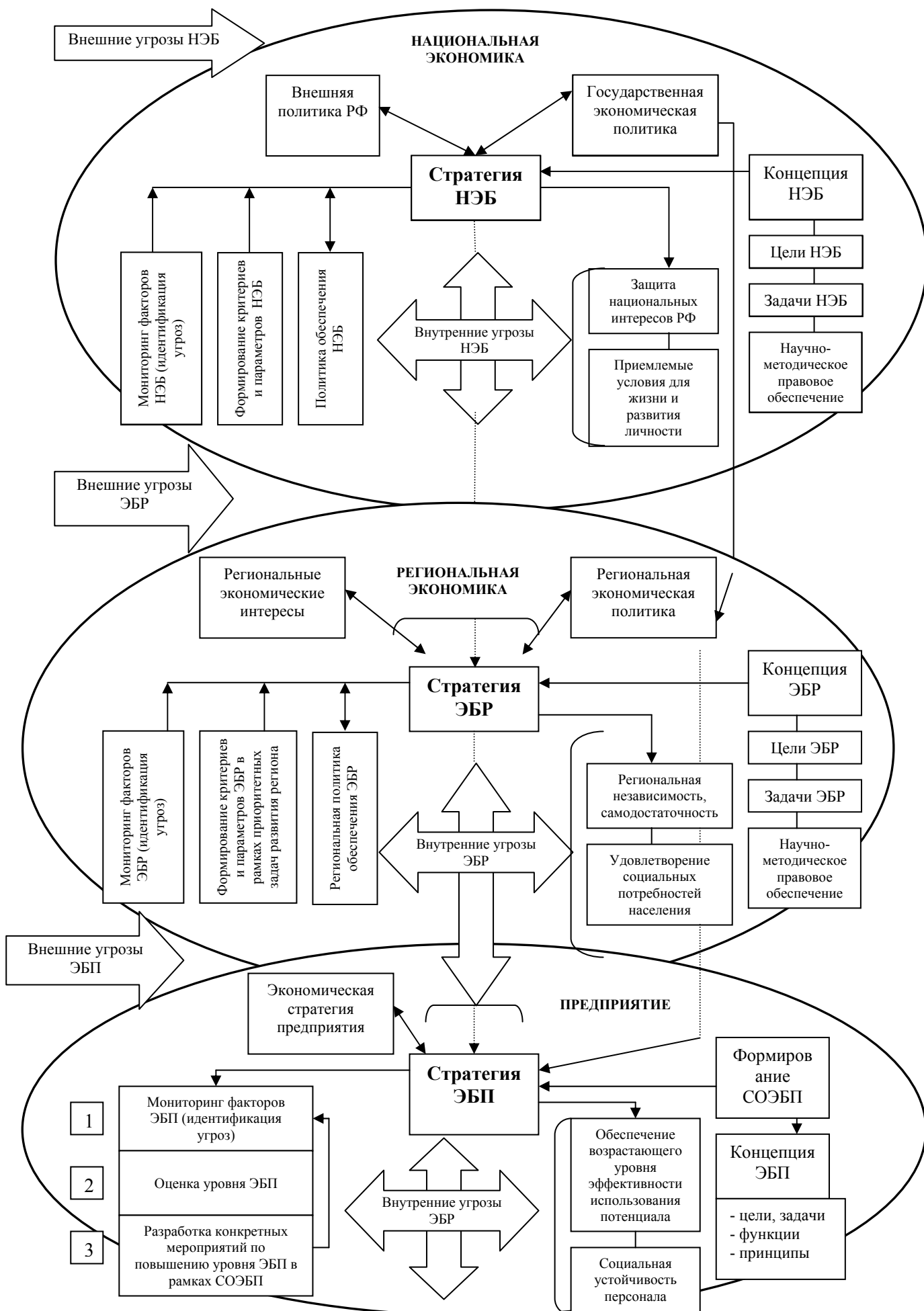

Рис. 7. Взаимосвязь уровней управления экономической безопасностью

Так как предприятие, являясь первичным структурным элементом национальной экономики, территориально взаимосвязано с экономикой региона, не может не учитывать влияния уровня экономической безопасности названных экономических систем, а также отраслевых особенностей, то при формировании методического подхода к оценке уровня экономической безопасности предприятия автором был предложен трехуровневый подход, учитывающий корректировку на национальный ($R_{НЭБ}$), региональный ($R_{регион}$), отраслевой ($R_{отр}$) уровень экономической безопасности.

Общий интегральный показатель уровня ЭБП предлагается рассчитывать путем наложения на результаты оценки в рамках функциональных блоков ЭБП корректирующих коэффициентов на отраслевой, региональный, национальный уровень экономической безопасности, а также поправки, учитывающей качественные параметры ЭБП:

$$R_{ЭБП} = \left(\sum_{j=1}^6 d_j \cdot R_j \right) \cdot R_{кач} \cdot R_{отр} \cdot R_{регион} \cdot R_{НЭБ}, \quad (1)$$

где $R_{ЭБП}$ – общий интегральный показатель уровня ЭБП;

R_j – интегральный показатель уровня ЭБП по j -му функциональному блоку оценки ЭБП;

d_j – значимость j -го функционального блока оценки уровня ЭБП, определяется экспертным путем с учетом $\sum_{j=1}^6 d_j = 1$;

$R_{кач}$ – корректирующий коэффициент на качественные параметры ЭБП;

$R_{отр}$ – отраслевой уровень экономической безопасности;

$R_{регион}$ – региональный уровень экономической безопасности;

$R_{НЭБ}$ – уровень национальной экономической безопасности.

Прежде чем приступить к определению интегральных показателей уровня ЭБП в рамках каждого из функциональных блоков необходимо рассчитать национальный, региональный, отраслевой уровень экономической безопасности, а также корректирующий коэффициент на качественные параметры ЭБП.

Определение $R_{НЭБ}$: Методические подходы и дискуссии вокруг проблемы оценки НЭБ достаточно подробно изложены в работах российских специалистов в области НЭБ. Следует отметить, что оценка уровня экономической безопасности на национальном уровне ведется путем сравнения фактических значений некоторой совокупности показателей с пороговыми значениями, установленными экспертным путем [2].

Для последующего применения рассчитаем интегральный показатель уровня национальной экономической безопасности как среднее между отклонением фактических значений показателей от пороговых величин, приняв их одинаковую значимость в оценке:

$$R_{НЭБ} = \frac{\sum_{i=1}^n a_{i\phi} - a_{i\text{пор}}}{n}, \quad (2)$$

где $R_{НЭБ}$ – уровень национальной экономической безопасности;

$a_{i\phi}$ – фактическое значение i -го показателя НЭБ;

$a_{i\text{пор}}$ – пороговое значение i -го показателя НЭБ;

n – количество показателей в оценке.

Для целей оценки принимаем совокупность показателей, предложенную В. Сенчаговым.

Определение $R_{\text{регион}}$: Методические подходы к оценке уровня региональной экономической безопасности представлены в работах РЭА им. Плеханова, Е.Козакова, П.Воронина, С.Вик, О.Новоселовой, К.Максимова, Е.Кормишкина, К.Бабаева и других авторов. Не ставя целью дискутировать о достоинствах и недостатках указанных подходов, отметим, что их сущность сводится также к сравнению фактических значений показателей с пороговыми, что является еще одним аргументом в пользу сохранения такого подхода и укладывается в рамки сквозной оценки экономической безопасности: НЭБ → ЭБР → ЭБП.

Имея ввиду тезис о влиянии уровня ЭБР на оценку уровня ЭБП, оценим интегральный показатель уровня экономической безопасности Кемеровской области.

Для проведения оценки экономической безопасности Кемеровской области на основе совокупности показателей оценки, предлагаемых рядом авторов, был сформирован перечень показателей для оценки ЭБР. Критериями для отбора послужили: наличие сведений для расчета в ТО Росстата, наличие у показателя порогового значения (в то же время по ряду показателей пороговое значение отсутствует, но ввиду их значимости для оценки порог либо принимаем равным 1, либо не рассчитываем), степень влияния, относительность (за исключением показателей в сфере экологии).

Расчет уровня экономической безопасности региона предлагается проводить на основе следующего алгоритма:

1. Расчет значений по отобранным показателям ЭБР за период на основе сведений ТО Росстата по региону

2. Определение частного функционального уровня по каждому показателю на основе:

2.1. Отношения фактического значения показателя к пороговому. Здесь следует отметить, что отдельные показатели являются стимуляторами (С), то есть с увеличением их значения повышается уровень экономической безопасности, для них частный функциональный уровень рассчитывается как отношение фактического значения показателя к пороговому. Другие показатели являются дестимуляторами (Д), с увеличением их значения уровень экономической безопасности снижается. Для них частный функциональный уровень рассчитываем наоборот, как отношение порогового значения к фактическому.

То есть для показателей-стимуляторов (например, объем ВРП на душу населения, средняя продолжительность жизни и т.п.):

$$R_{ij}^{\text{П}} = \frac{a_{ij\phi}}{a_{ij\text{п}}}, \quad (3)$$

где R_{ij}^{Π} - частный функциональный уровень экономической безопасности региона по i -му показателю в j -м году.

$a_{ij\phi}$ – фактическое значение i -го показателя экономической безопасности в j -м году ($i= 1, \dots, n$; $j= 1, \dots, m$).

$a_{ij\pi}$ – пороговое значение i -го показателя экономической безопасности в j -м году.

Для показателей-дестимуляторов (степень износа основных фондов, уровень безработицы и т.п.):

$$R_{ij}^{\Pi} = \frac{a_{ij\pi}}{a_{ij\phi}}, \quad (4)$$

Следует отметить, что $R_{ij}^{\Pi} \rightarrow \max$, в то время как его минимальным значением, достаточным для достижения состояния экономической безопасности по i -му показателю является 1, показывая, что фактическое значение показателя равно пороговому. По показателям, у которых значение $R_{ij}^{\Pi} < 1$ присутствует угроза экономической безопасности региона. При оценке именно на них должен обратить внимание региональный орган государственной власти, уполномоченный на принятие решений в части обеспечения ЭБР.

Пороговые значения показателей ($a_{ij\pi}$) приняты согласно величинам, предлагаемым в теории ЭБР. По отдельным показателям, например, объем валового регионального продукта на душу населения отсутствуют пороговые значения, в связи с этим R_{ij}^{Π} не рассчитывается, определение частного функционального уровня для них далее в исследовании будет осуществляться на основе коэффициента достижения уровня экономической безопасности. По показателям соотношение доходов и расходов консолидированного бюджета и соотношение роста реальных доходов населения к росту инфляции пороговые значения также отсутствуют, в то же время специфика указанных показателей позволяет нам определить состояние экономической безопасности как превышение числителя над знаменателем и установить порог равным 1.

2.2. Коэффициента достижения уровня экономической безопасности (R_{ij}^{Δ}), по своей сути представляющего собой темп роста (снижения) показателя ЭБР за рассматриваемый период (в нашем случае год).

Для показателей-стимуляторов:

$$R_{ij}^{\Delta} = \frac{a_{i,j+1\phi}}{a_{ij\phi}} \quad (5)$$

Для показателей-дестимуляторов:

$$R_{ij}^{\Delta} = \frac{a_{i,j\phi}}{a_{i,j+1\phi}} \quad (6)$$

Коэффициент достижения уровня экономической безопасности показывает направление движения в сторону состояния экономической безопасности в том случае если $R_{ij}^{\Delta} > 1$, в обратном случае за рассматриваемый период значение частного функционального уровня по показателю еще больше

отклонилось от порогового значения в отрицательную сторону, либо происходит движение от благоприятного уровня ЭБР к пороговому значению.

Применение данного коэффициента позволяет рассчитать изменение состояния ЭБР в динамике по каждому показателю и не требует наличия пороговых значений. В то же время оценка методом сравнения с пороговыми значениями является более точной, так как позволяет определить достижение рамок безопасного состояния, характеризуемых пороговыми значениями. Применение второго способа в исследовании обосновывается отсутствием по ряду показателей, например, объем ВРП на душу населения, соотношение роста реальных доходов населения к росту инфляции, пороговых значений.

3. Определение интегрального уровня экономической безопасности региона.

Расчет интегрального показателя экономической безопасности осуществляем двумя методами:

3.1. Взвешиванием частных функциональных уровней ЭБР, рассчитанных как отношение фактических значений показателей к пороговым, на основе удельных весов (значимости i -го показателя), присваиваемых экспертами.

В результате интегральный показатель ЭБР за j -й год рассчитываем как:

$$R_j^{\Pi} = \frac{\sum_{i=1}^{n-p} k_i * R_{ij}^{\Pi}}{\sum_{i=1}^{n-p} k_i} \quad (7)$$

где k_i – удельный вес (значимость) i -го показателя для оценки экономической безопасности региона, установленный экспертным методом.

p – количество показателей, по которым отсутствуют пороговые значения показателей. При оценке экономической безопасности Кемеровской области это показатели: объем ВРП на душу населения, выбросы загрязняющих веществ в атмосферу, сброс загрязняющих веществ в воду. При расчете рассматриваемым методом они учитываться не будет, их влияние на интегральный уровень ЭБР рассмотрим в рамках второго метода.

Расчет величин k_i осуществляем на основе опроса методом анкетирования. В этих целях в адрес 10 экспертов были отправлены анкеты, содержащие перечень показателей ЭБР с просьбой отразить ранг того или иного показателя по шкале от 0,05 до 0,8 с шагом 0,05. Иными словами, наиболее значимому, по мнению эксперта, показателю присваивается величина 0,8, менее значимому 0,75 и т.п. Разбег между 0,05 и 0,8 обусловлен количеством в сумме из 16 показателей для оценки ЭБР.

Полученные методом анкетирования результаты сведены в таблицу (приложение 3). В последней строке таблицы суммируются ранги по всем показателям, эта сумма должна быть одинакова для каждого эксперта, в противном случае экспертом допущена ошибка в части неверно присвоенного ранга показателю.

Суммированию также подлежат ранги по показателю, присвоенные различными экспертами.

Далее производится расчет коэффициентов значимости для каждого показателя по формуле:

$$K_i = \frac{\sum_{j=1}^{10} x_{ij}}{\sum_{i=1}^{16} \sum_{j=1}^{10} x_{ij}}, \quad (8)$$

где K_i – удельный вес (значимость) i -го показателя для оценки экономической безопасности региона;

x_{ij} – ранг, присвоенный i -му показателю j -м экспертом;

i – количество показателей,

j – количество экспертов, принявших участие в анкетировании.

3.2. На основе расчета коэффициента достижения уровня экономической безопасности. Данный метод позволяет учесть все показатели ЭБР, не делая привязки к необходимости установления пороговых значений для них.

Интегральный показатель ЭБР для j -го года этим методом предлагается рассчитывать как:

$$R_j^D = R_{j-1}^D * \sum_{i=1}^n K_i * R_i^D, \quad (9)$$

Указанный метод позволяет оценить изменение интегрального уровня ЭБР в динамике за год, иными словами, интегральный уровень, рассчитанный на основе сравнения с пороговыми значениями за предыдущий ($j-1$) год, умножаем на темп изменения показателей ЭБР за j -й год. При этом учитываются показатели, по которым отсутствуют пороговые значения.

В результате общий интегральный уровень ЭБР ($R_{\text{регион}j}$) можно определить как:

$$R_{\text{регион}j} = \frac{R_j^D + R_{j-1}^D}{2}, \quad (10)$$

Как было указано ранее, предприятие, являясь частью отраслевого комплекса народного хозяйства, не может не испытывать влияния отраслевых особенностей, в связи с этим необходимо рассчитать отраслевой уровень экономической безопасности.

Определение $R_{\text{отр}}$: В теории экономической безопасности вопросам оценки уровня отраслевой экономической безопасности не было уделено достаточного внимания.

Поэтому воспользуемся совокупностью показателей, используемой в существующих рейтингах экономической эффективности отраслей российской промышленности, предлагаемых рейтинговыми агентствами АК&М [3], VEDI.

Указанные показатели являются среднеотраслевыми, их значения принимаем на основе данных Федеральной службы государственной статистики [4]:

- рентабельность проданных товаров, работ, услуг, %;
- темп роста объема промышленного производства по отрасли, %;
- темп роста суммарной прибыли, %;

- доля прибыльных предприятий, %;
- производительность труда, тыс.руб./чел.;
- текущая ликвидность (коэффициент текущей ликвидности);
- кредитная дисциплина, оцениваемая долей просроченной задолженности.

Тогда алгоритм расчета уровня экономической безопасности отрасли предлагается автором в виде последовательности следующих этапов:

1. Расчет указанных показателей для различных отраслей на основе данных Федеральной службы государственной статистики.

2. Для каждого показателя выделение его максимального значения для некоторой i -й отрасли в j -м году, установление для этой отрасли рейтингового балла в размере 1.

3. Рейтинговый балл для остальных отраслей по этому показателю определяем как:

$$R_{nj} = \frac{a_{nj}}{a_{ij}}, \quad (11)$$

где R_{nj} – рейтинговый балл для n -й отрасли в j -м году, расчет ведется для всех $n \neq i$,

a_{nj} – значение показателя для n -й отрасли в j -м году;

a_{ij} – максимальное значение показателя (для i -й отрасли в j -м году).

4. Расчет общего рейтингового показателя по отрасли среднеарифметическим методом.

Расчет рейтингового показателя экономической безопасности отраслей выявил следующее. Наиболее экономически безопасной является отрасль черной металлургии (показатель равен 0,942, при абсолютном значении 1), топливная промышленность – 0,862, цветная металлургия – 0,824, пищевая промышленность – 0,591, химическая и нефтехимическая – 0,555, машиностроение и металлообработка - 0,517.

Учитывая наибольший рассчитанный уровень экономической безопасности для отрасли черной металлургии, примем указанную отрасль за эталон экономической безопасности, установив для предприятий, входящих в нее, отраслевой уровень экономической безопасности равный 1.

Тогда $R_{отр}$ для остальных отраслей промышленности составят: $R_n/R_{n \max}$.

Таблица 1

Поправочные коэффициенты на отраслевой уровень ЭБП

Отрасль	$R_{отр}$
Черная металлургия	1
Топливная промышленность	0,916
Цветная металлургия	0,875
Пищевая промышленность	0,627
Химическая и нефтехимическая промышленность	0,589
Машиностроение и металлообработка	0,548

В то же время каждое предприятие обладает своими отличительными специфическими особенностями, которые также необходимо учесть при

формировании методики оценки уровня ЭБП. Кроме того, ряд факторов ЭБП, например, информационная, правовая защищенность, математически сложно выразить через количественные показатели. Данный вопрос решается путем анализа качественных признаков ЭБП и их оценки при помощи метода балльной оценки.

Определение $R_{\text{кач}}$: В настоящее время вопрос оценки качественных параметров ЭБП исследован недостаточно.

На практике для определения влияния качественных показателей, как правило, применяется метод, основанный на присвоении экспертом рассматриваемому показателю уровня его важности от низкого до высокого (или иначе метод балльных оценок). Применяя эти положения к вопросу определения корректирующего коэффициента на качественные параметры ЭБП, сформируем совокупность факторов, используемую в дальнейшем для определения $R_{\text{кач}}$. Это качественные факторы: опасность недружественного слияния и поглощения предприятия, правовая защищенность, безопасность информации. Данный перечень критериев не является уникальным, он универсален – предприятие вправе дополнить его признаками, которые с его точки зрения будут способствовать более точной оценке уровня экономической безопасности. Рассматривая максимум показателя $R_{\text{кач}}$ за единицу, экспертно установим низкий уровень ЭБП по качественным параметрам от 0,1 до 0,3, средний от 0,4 до 0,7 и высокий от 0,8 до 1 с шагом 0,1.

Таблица 2

Определение корректирующего коэффициента на качественные параметры ЭБП

Качественный фактор ЭБП	Низкий уровень			Средний уровень			Высокий уровень			
	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1
1. Защита от слияния и поглощения предприятия										
2. Правовая защищенность										
3. Безопасность информации										
... Иные факторы, устанавливаемые по усмотрению предприятия										
Количество наблюдений										
Произведение количества наблюдений на уровень ЭБП (b)										
Интегральный показатель ($R_{\text{кач}}$): <i>(Σb/количество показателей)</i>										

Далее экспертом заполняется вышеуказанная таблица, характеризуя уровень параметра от 0,1 до 1. После этого происходит суммирование количества наблюдений по каждому уровню и умножается на количественный коэффициент уровня, в результате рассчитывается коэффициент b . Определение корректирующего коэффициента на качественные параметры ЭБП осуществляется как частное суммы коэффициента b по всем уровням к количеству признаков, применяемых в оценке.

При этом пороговое значение среднего уровня ЭБП по качественным параметрам устанавливается на его нижней границе в размере 0,4, перешагнув который предприятие переходит на средний уровень ЭБП, высокого уровня на границе 0,7.

Рассчитанные коэффициенты национального, регионального, отраслевого уровня экономической безопасности, а также корректирующий коэффициент на качественные параметры ЭБП в дальнейшем будут использованы при определении общего интегрального показателя уровня ЭБП.

Но прежде необходимо определить уровень экономической безопасности предприятия по каждому функциональному блоку (R_j) на основе сравнения фактических значений совокупности показателей ЭБП с рассчитанными пороговыми величинами.

В ходе анализа факторов ЭБП выделено 6 функциональных блоков экономической безопасности предприятия, отражающих наиболее значимые для предприятия аспекты деятельности и в то же время обладающие возможностью оценить их через количественные параметры: блок эффективности производства, рыночный, финансовый, технический, социальный, инновационно-инвестиционный.

Факторы ЭБП: опасность недружественного слияния и поглощения предприятия, правовая защищенность, безопасность информации относятся к качественным, степень их влияния на уровень ЭБП определяется методом балльных оценок.

Особую трудность и, следовательно, особую важность следует придать оценке социального блока экономической безопасности. Традиционно к показателям социального блока экономической безопасности предприятий и, как следствие, региона принято относить: соотношение уровня средней заработной платы работников предприятия к средней заработной плате по региону и к средней заработной плате в национальной экономике, соответственно; уровень занятости в регионе и стабильность кадров для предприятий; уровень креногенности в регионе и на предприятиях, доля работников с высшим образованием в регионе и на предприятиях и другие.

По мнению авторов, все перечисленные показатели являются косвенными, отражающими ситуацию наличия или отсутствия необходимых компетенций персонала. Не вдаваясь в дискуссию по поводу понятия «компетенция», следует заметить, что она описывает известную триаду-знать, уметь, владеть.

В истории российской национальной и региональной экономики эта триада находила свое отражение в понятии «повышение квалификации». Однако, на практике эта дефиниция реализовывалась как систематическая, периодическая работа по заданному календарному плану с персоналом списочного состава. При этом работа по повышению квалификации, зачастую не была связана с конечными результатами деятельности и являлась самоцелью.

Вместе с тем в современной парадигме развития компетенций ставится иная, более конкретная цель, а именно, наличие и уровень освоения

компетенций для целей достижения конкретных производственных результатов, выраженных в КРІ.

Авторами выполнен проект по совершенствованию компетенций работников среднесписочного состава на одной из шахт Кузбасса. Результаты реализации проекта представлены следующими показателями:

Таблица 3

Основные индикаторы проекта

Наименование показателя	Ед. изм.	Значение показателя в начале проекта	Значение показателя после завершения проекта	Темп роста, %
Среднемесячная производительность труда	п.м./чел	3,8	4,2	110,5
Себестоимость 1-го п.м. проходки	тыс.руб	72,8	65,5	90,0
Качество проходки	%	90	98	108,9

Для достижения указанных показателей КРІ необходимо повести следующие изменения в организации труда и организации производства:

Таблица 4

Системные изменения в организации труда персонала проходческих участков

Изменения	Ожидаемый результат	Устраняемые недостатки
Внедрение модульной системы повышения квалификации и переподготовки персонала на основе результатов оценки уровня освоения компетенций и построения профиля компетенций по должностям	Повышение уровня освоения компетенций, обоснованность выдвижения на кадровый резерв, повышение эффективности принимаемых решений	Низкий уровень освоения управленческих компетенций, не точная постановка задач, отсутствие контроля за исполнением
Внедрение технологической карты как основного регламента организации труда проходческих участков	Детальное описание всех видов работ и операций, взаимоувязка объемов, сроков и затрат по проведению выработки, обоснованность планов	Несоответствие разряда рабочего разряду работ, перерасход затрат, необоснованные нормы обслуживания и численности
Изменение регламента проведения планово-предупредительных ремонтов	Предупредительность и оперативность обслуживания, реализация планово-предупредительного проведения обслуживающих работ	Простои за неисправности техники, обслуживание по вызову
Изменение регламента взаимодействия смежных подразделений	Четко установленная система взаимосвязи и взаимодействия работников участка между собой и с другими подразделениями	Низкий уровень кооперации, перебои в снабжении
Изменение структуры персонала, работающего в ремонтную смену, увеличение доли горнорабочих	Сокращение времени простоя на ремонт и обслуживание оборудования в добычные смены, сокращение затрат на оплату труда	Низкий уровень концентрации работ, необоснованные нормы обслуживания
Совмещение профессий и расширение зон обслуживания	В ремонтную смену осуществляются проходческие работы, увеличивается скорость проходки	Низкий уровень концентрации работ, высокий уровень разделения труда
Внедрение системы учета и контроля	Повышается эффективность и точность выполнения поставленных задач, сокращается время простоев, повышается мотивированность работников	Неэффективное взаимодействие с вспомогательными службами, перебои в снабжении, не точная постановка задач
Изменение положения об оплате труда и стимулировании работников	Повышение качества труда, повышение мотивированности работников	Недостаточная мотивация к профессиональной деятельности, отсутствие связи оплаты труда с конечными результатами
Изменение регламента материально-технического снабжения участка	Своевременное обеспечение проходческих работ материалами	Перебои в снабжении, неэффективное взаимодействие с вспомогательными службами

Представляется, что такой подход к проблеме развития компетенций персонала придаст этому процессу форму повышения экономической безопасности предприятия и, в конечном итоге, региона.

Литература:

1. Экономическая безопасность: Производство-Финансы-Банки / Под ред. В.К.Сенчагова - М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998. - С.12.
2. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – С. 814.
3. www.akm.ru, www.akm.ru
4. www.gks.ru

ГЛАВА 2.4. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ РЕГІОНУ

Дронь Є.В.

к.е.н.

*Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

В умовах глобалізації міграція отримує нову подобу, набуває додаткового значення та нових системоутворюючих ознак, впливає на рівень економічної безпеки як держави так і її регіонів. Міграція відіграє важливу роль не тільки при формуванні людського та трудового потенціалу. Цей процес впливає на створення нового типу економічних відносин як в приймаючій країні, так і в країні вибуття.

Процес міграції цікавить українських науковців з позиції вивчення її структури, впливу на економіку держави, соціальний та демографічний розвиток населення та рівень економічної безпеки в цілому. Наукове осмислення потужної міграційної динаміки, що спостерігається наразі в Україні, виявили низку проблем ігнорування яких призведе до непоправних змін в соціально-економічній системі, як на даний часі так і в перспективі.

На рівні держави практично не створені механізми, які дозволяють регулювати даний процес та згладжувати породжені ним проблеми. Не існує ні дієвих методологічних ні навіть концептуальних підходів регулювання міграції.

Так в [15] зазначено: «недосконалість та несистемність міграційної політики, недостатність наукового обґрунтування закономірностей формування міграційних процесів та інституційно-правового забезпечення регулювання міжнародної трудової міграції в умовах активної інтеграції України до глобального простору створюють загрозу національній безпеці України, зокрема її економічній компоненті».

Таким чином, актуалізується питання комплексного аналізу проблем управління міграцією та створення алгоритму міжнародної та міжрегіональної співпраці, удосконалення системи економічного та правового регулювання міграційних процесів.

Міграційна політика повинна розроблятися з позиції існуючих іноземних практик та з врахуванням власного досвіду регулювання ринку праці. Адже недооцінка масштабів та значення міграції може завдати суттєвої шкоди рівню економічної безпеки України та її регіонів, стати причиною серйозних економічних втрат та територіальних диспропорцій.

Аналіз міграційної ситуації в світі та в Україні, а також прогнозних оцінок соціально-економічного та демографічного розвитку країни дає змогу визначити стратегічну мету міграційної політики як збереження власного населення та його поповнення ззовні на основі певних етнічних, професійно-кваліфікаційних, вікових та інших критеріїв.[14]

На думку фахівців Національного інституту стратегічних досліджень питання організації, планування у сфері управління міграцією, міграційного контролю потребують удосконалення на рівні державних правових, інформаційних, фінансово-економічних, гуманітарних заходів, які мають базуватися на передовому досвіді, чітко визначених нормах і процедурах, новітніх технологіях збирання та оцінки інформації, її збереження та надання зацікавленим суб'єктам, оцінці міграційних ризиків.[5]

Загальноновизнаною світовою тенденцією [11] є пришвидшення міграційних процесів, що визначається через зростання обсягів мігрантів та різноманіття напрямків міграції. Тому створення та виконання міграційної політики на державному рівні є необхідною умовою забезпечення економічної безпеки.

Традиційно досліджується вплив міграції на економічну та соціальну сферу приймаючої країни. При цьому недостатньо дослідженими залишаються наслідки для країни – донора. На сьогодні в силу специфіки свого географічного розташування наша держава одночасно виступає як країна — постачальник власних нелегальних емігрантів, країна транзиту нелегалів та об'єкт нелегальної імміграції іноземців. [5]

Важливість удосконалення державної системи управління міграційними процесами обґрунтовується соціально-демографічними, економічними, політичними факторами, які набувають особливого значення в умовах глобалізації та визначають рівень економічної безпеки в державі та регіонах.

Фактично міграція це новий феномен, породжений розвитком світової економічної системи та міжнародним поділом праці. Цей феномен змінює встановлену рівновагу та створює ґрунт для започаткування нових тенденцій в суспільних відносинах та соціально-економічному середовищі.

Так в [2, с. 12] Т. Юдина акцентує нашу увагу на тому що: „міграція перетворюється на постійну складову політичного, соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, в одну з причин зміни самого типа суспільства”.

Більшість розвинених країн прийняли імміграційну модель формування трудового ресурсу [19]. Такий підхід виправдано через специфіку сучасного демографічного відтворення населення, що характеризується старінням та від'ємним природнім приростом населення, і неминуче впливає на формування

трудового ресурсу. Нарощення темпів міграції це є загальна тенденція, яка набуває поширення в усьому світі.

Демографічне середовище в Україні також не є оптимальним. Спостерігається старіння населення, при несуттєвих темпах його відтворення. Що з врахуванням фактору міграції в перспективі може вилитися в серйозні диспропорції демографічного розвитку, та негативним чином вплине на соціально-економічне середовище окремих регіонів.

Звичайно, при аналізі передумов створення міграційної політики приймаючими країнами, детально виокремлюються та аналізуються ризики, що супроводжують залучення такого роду трудового ресурсу. Лібералізація міграційної політики є вимушеним заходом. Міграційним законодавством приймаючої сторони визначаються допустимі напрямки, об'єми, структура та правила перебування мігрантів, досить часто чітко вказується місце заселення.

Потрібно звернути увагу, що залучення додаткового трудового ресурсу відбувається в разі потреби. В приймаючих країнах існують дієві механізми регулювання зовнішнього запозичення трудового ресурсу. Вони дозволяють обмежувати чисельність прибуваючих, регулювати кількість присутніх в країні мігрантів.

В країнах-реципієнтах набули чинності специфічні нормативно-правові акти, які ґрунтуються на всебічному аналізі впливу міграційних потоків на економічну систему країни та її структурні одиниці і гарантують належний рівень економічної безпеки. Встановлено юридичний та політичний статус мігрантів. Також детально визначаються характеристики, права та обов'язки осіб, які прибувають в країну з метою працевлаштування.

Правила перебування встановлюються згідно принципів загальнодержавної міграційної політики і визначають кількість осіб що прибувають, їх професійно-кваліфікаційну та статево-вікову структуру. З метою недопущення негативного впливу на економіку, соціально та демографічний розвиток країни, накладаються окремі обмеження. Це стосується в першу чергу віку та терміну перебування трудових мігрантів в країні. Визначаються права і обов'язки прибувчих по відношенню до суспільства та приймаючої держави.

Актуальним завданням є комплексне вивчення існуючих міграційних процесів, причин, основних світових тенденцій розподілу трудового ресурсу, та визначення місця і ролі України в цих процесах.

Україна є суттєвим джерелом трудового ресурсу для більшості європейських, (і не тільки) країн. Наша держава на даний час ще володіє значними трудовими ресурсами. Внутрішній ринок праці характеризується надлишком пропозиції трудового ресурсу різноманітної якості. Тому населення країни швидко реагує на виникнення попиту на трудовий ресурс за межами держави, формуючи інтенсивні міграційні потоки.

На державному рівні констатується факт влиття України в систему міжнародного поділу праці та визнається явище міграції власного населення за межі держави з метою працевлаштування. Здійснюється навіть деякий первинний аналіз причин такої поведінки.

Міграційні процеси відіграють велику соціальну, економічну та політичну роль в сучасній Україні. Динамічні зміни актуалізують завдання моніторингу та аналізу особливостей та тенденцій міграції, з огляду як на загальнодержавні інтереси, так і в контексті регіональної специфіки.

Наразі міграційні процеси набули в Україні значних масштабів. Визріла потреба в дослідженнях, які не будуть обмежуватися описом демографічних характеристик мігруючих українців.

Для визначення впливу трудової міграції на можливість забезпечення рівня економічної безпеки як держави так і її окремих регіонів, необхідним є: проведення структурного аналізу та визначення кількісного складу міграційних потоків; визначення факторів які впливають на інтенсивність та об'єм потоку; ідентифікація пов'язаних з міграцією загроз економічної безпеки, визначення шляхів нівелювання наслідків негативних явищ, в тому числі і на законодавчому рівні.

На державному рівні повинна також створюватися система підтримки громадян, які перебувають за межами держави.

Історично міграційні потоки формувалися під дією факторів, які змушували мігрувати великі групи людей. З розвитком глобалізації в світі і в Україні міграційний рух змінив свою специфіку. Міграція набула ознак дифузійності: мігрували окремі особи працездатного віку, які володіли затребуваною кваліфікацією. Наразі відбувається подальший розвиток міграційного руху.

Загалом, міжнародна міграція має тенденцію створювати зовнішню інфраструктуру підтримки, яка допомагає адаптації, надає базові гарантії безпеки та працевлаштування в країні прибування. Ця своєрідна структура, що створена стихійно та діє за межами України, максимально адаптована до умов і законодавства приймаючої країни. Складається вона переважно з вже адаптованих мігрантів, які володіють інформацією про внутрішні можливості відносно працевлаштування та реалізації потреб прибуваючих мігрантів. При наявності такої інфраструктури в приймаючій країні, міграційний рух з України позбується ознак стихійності та дифузійності. Ця інфраструктура, по факту виконує рекрутингові функції.

Наразі мігрували в пошуках роботи працівники різноманітної кваліфікації, однак в приймаючій країні, в силу раціональних причин, вони могли розраховувати тільки на некваліфіковані, низькооплачувані робочі місця.

За умов розвитку зовнішньої інфраструктури, схилиються до міграції чітко визначені групи фахівців, які гарантовано затребувані в конкретній країні. В такому разі прибуваючі мігранти можуть розраховувати на дещо вищий рівень оплати та безпеку перебування. Це в свою чергу означає, що покидають місце проживання окремі групи працівників, оголюючи тим самим чітко визначені сегменти регіонального ринку праці. В разі зміни кон'юнктури на ринку праці в країні перебування, та в разі неможливості повторного працевлаштування за кордоном, працівники повертаються назад. Такі випадки трапляються досить часто, особливо в країнах-реципієнтах робочої сили, які постраждали від дії світової економічної кризи. Таким чином створюються

передумови для дисбалансу на регіональних ринках праці. Регіональні ринки праці та освітня система не встигають реагувати на зміну кон'юнктури на зовнішньому і внутрішньому ринках праці.

Так як українські роботодавці програють в конкурентній боротьбі за кваліфікованого працівника, то перераховані причини негативним чином впливають на функціонування вітчизняних підприємств, на планування їх діяльності. Це в свою чергу несприятливо впливає на рівень економічної безпеки в окремих регіонах.

В Україні закладені основи законодавчого регулювання міграційних процесів.

Міграційне право України можна визначити як сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з міграцією фізичних осіб, визначенням правового статусу мігранта в контексті свободи пересування, а також закріплення гарантій і обов'язків держави та її органів щодо утвердження й забезпечення статусу різних категорій мігрантів. [11]

Також Україна є учасником міжнародних угод, які регулюють міграційні процеси. Прийнято ряд нормативно-правових актів, які в контексті міжнародних угод врегульовують низку правових питань на державному рівні. Однак дані законодавчі акти не в повній мірі враховують регіональну специфіку. Існує безліч не вирішених питань, зокрема назріла потреба створення специфічних інструментів та механізмів, які враховуючи задані на державному рівні вектори розвитку міграційної політики, дозволяли б на регіональному рівні регулювати міграцію, з огляду потреб конкретного регіону та з врахуванням його специфіки.

Регіональна політика регулювання міграційних процесів є фактично похідною від загальнодержавної. Під регіональною міграційною політикою логічно розуміти систему заходів, які застосовуються регіональною владою в рамках діючої державної міграційної політики по управлінню чисельністю, складом (в тому числі і етнічним), рухом, місцем знаходженням мігрантів, в тому числі і тимчасових, а також по формуванню передумов для адаптації іммігрантів і приймаючого суспільства [1, с.19]

З огляду існуючих нормативно-правових норм можна зробити висновок, що місцева влада практично не має дієвих важелів, які б дозволяли проводити індивідуальну міграційну політику з врахуванням інтересів та особливості тої чи іншої території, громади.

Поки що регіональна специфіка врегулювання проблемних моментів міграції проявляється через використання неформальних практик та альтернатив, які доповнюють офіційно установлені нормативно-правові підходи.

Існує думка [5], що уніфікований підхід до регулювання проблемних моментів пов'язаних з міграцією не враховує регіональну специфіку та мінімізує можливості використання природних важелів, в комплексі не сприяє ефективності права. Однак, така позиція також дозволяє мінімізувати ризики пов'язані з сепаратизмом та дестабілізацією права, нівелює можливості дисбалансу правової системи.

Концепція побудови законодавчої бази регулювання міграційних процесів в Україні носить загальний характер та не містить прикладних рекомендацій.

Міграційна політика в Україні поділяється на задекларовану та реальну. Задекларована в правових актах міграційна політика фактично ілюструє офіційну позицію органів державної влади, але не відповідає реальним потребам економіки. Свідоме ігнорування подій, які мають місце в державі, неврахування або ж небажання визнавати фактори, які спричиняють масову трудову міграцію, становить реальну загрозу. Такий стан речей може призвести до розвитку суттєвих регіональних диспропорцій в соціально-економічній системі як окремих регіонів, так і країни в цілому. В цьому контексті виявляються цікавими праці М. Литвина, який в [5] застерігає: „стихійність, масовість, неконтрольованість процесів нелегальної міграції здатні стати потужним чинником дестабілізації внутрішньої ситуації, суттєвою загрозою національній безпеці України, загострення демографічної кризи, а також виїзду вчених, фахівців, кваліфікованої робочої сили”.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень, аналізуючи стан та визначаючи перспективи зовнішньої трудової міграції, неодноразово наголошували на актуальності даного процесу не тільки для окремо взятих регіонів. Зовнішня трудова міграція набуває дедалі більших масштабів та здійснює все більший вплив на соціально-економічну систему як регіонів так і держави. Наразі дане питання знаходиться в стані розвитку, оскільки ні практичних схем теоретичних алгоритмів ціленаправленого впливу держави не розроблено.

В реальності, на державному рівні вживаються регулювально-обмежувальні заходи тільки по відношенню імміграції та транзитної міграції. Позиція держави практично не враховує реальний стан речей. Оскільки офіційне визнання фактичного стану справ стане свідченням неефективної економічної політики та недовіри переважної кількості економічних заходів спрямованих на встановлення соціальних норм, стабілізацію ситуації на ринку праці.

Література:

1. Трансграничные миграции и принимающее общество: механизмы и практики взаимной адаптации : монография / науч. ред. проф. В. И. Дятлов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2009. – 396 с.
2. Юдина Т.Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов. М: Академический Проект, 2006. — 272 с.
3. Вакуленко, Е. С. Исследование влияния политических факторов на пространственную мобильность россиян : препринт WP1/2012/02 [Текст] / Е. С. Вакуленко ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012.
4. Боженко В.В.. Демографический фактор расширения Европейского Союза. – М.: Экон-информ, 2011. – 151 с.
5. Литвин М. Нелегальна міграція: основні аспекти, проблеми мира [Електронний ресурс] : [№8 \(690\) 21 – 27 февраля 2014 г.](#) 2000. – Режим доступу: net.ua/2000/derzhava/realii/97892

6. Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст./За ред. Ярослава Пилинського. - К.: Стилос, 2007. — 191 с.
7. Закон України «Про біженців» // Відомості Верховної Ради. - 2001. - № 47. - С. 250.
8. Закон України «Про громадянство України»// Відомості Верховної Ради. — 2007. — № 33. — С. 442.
9. Закон України «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України» // Відомості Верховної Ради. - 1994. - № 18. - Ст. 101.
10. Указ Президента України «Про Концепцію державної міграційної політики» від 30 травня 2011 р. № 622/2011.
11. Москаль Г. Система нормативних актів у сфері регулювання міграційних процесів. [Електронний ресурс] : / [Віче](#) №18, 2012.- Режим доступу: // <http://www.viche.info/journal/3298/>
12. Закон України "Про імміграцію"// Відомості Верховної Ради. - 2012. - № 97. - С. 140.
13. Щодо підвищення ефективності регулювання ринку праці у прикордонних районах західних регіонів України. Аналітична записка. [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1293/>
14. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави". Аналітична записка. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/357/>
15. Інституційні механізми залучення коштів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу розвитку економіки периферійних територій західних регіонів України. Аналітична записка. [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1338/>
16. Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання. Аналітична записка. [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/562/>
17. Проблема соціального захисту українських працівників-мігрантів. Аналітична записка. [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/949/>
18. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України. Аналітична записка. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/592/>
19. Сучасна еволюція міграційного законодавства Російської Федерації та її можливі впливи на міграційну поведінку населення України. Аналітична записка. [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1360/>

ГЛАВА 2.5. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Зосимова Ж.С.

кандидат економічних наук, старший викладач

Харківського державного університету харчування та торгівлі

Головним національним інтересом є сталий розвиток економіки та добробут громадян України. Забезпечення національних інтересів та економічної безпеки - найважливіші функції регіону, реалізація яких покликана посилювати позиції в міжнародному співтоваристві.

Економічна безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз - необхідна умова збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей.

Причинами цих негативних явищ, які впливають на проблеми та шляхи вирішення економічної безпеки регіону є такі:

1. Нездатність підприємств-конкурентів досягти переваг коректними методами ринкового характеру, тобто за рахунок підвищення якості власної продукції, зниження поточних витрат на виробництво (діяльність), удосконалення маркетингових досліджень ринку тощо.

2. Кримінальні мотиви одержання злочинними юридичними (фізичними) особами доходів через шантаж, шахрайство або крадіжки;

3. Некомерційні мотиви посягань на життя та здоров'я керівників і працівників підприємства (організації), а також на майно фірми.

Протидією цим негативним впливам повинна займатися служба охорони. Її обов'язок – забезпечувати фізичний захист керівництва підприємства, організувати пропускний режим, здійснювати охорону приміщень, ліній зв'язку й устаткування.

Найгостріші проблеми сьогодення у сфері забезпечення економічної безпеки регіону були визначені у минулорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України.

Серед них:

- суттєве посилення фінансової безпеки і максимальне поліпшення інвестиційного клімату;
- досягнення реального економічного зростання та утворення ефективної системи соціального захисту населення;
- посилення трудоворесурсної безпеки; підвищення рівня продовольчої безпеки держави;
- створення надійних гарантій техногенної, екологічної та технологічної безпеки, розвитку науково-технічного потенціалу;
- посилення енергетичної безпеки; забезпечення інформаційної безпеки держави;
- поглиблення інтеграційних взаємовідносин;
- підвищення рівня конкурентоспроможності держави з урахуванням національних інтересів за всіма складовими зовнішньоекономічної політики.

Узагальнення думок учених і експертів щодо джерел виникнення загроз економічній безпеці регіону дає змогу стверджувати, що головна загроза полягає у відсутності цілеспрямованої політики державного регулювання економічними процесами в контексті реалізації проголошених стратегій соціально-економічного розвитку країни.

Визначальним у проведенні економічних реформ повинно стати поєднання прагматичної політики захисту національних інтересів з конструктивним курсом на зростання добробуту широких верств населення країни.

Матеріальною основою цього процесу має бути відродження та прискорений розвиток перспективних секторів національної економіки за

наявності конструктивних програм реструктуризації господарського комплексу країни.

У стратегічному плані економічну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Натомість нині спостерігається тенденція реалізувати лише тактичні заходи щодо соціально-економічного розвитку економіки.

Такий стан справ обумовлений здебільшого чинниками об'єктивного характеру, однак не можна відкидати і суб'єктивні чинники.

Основне завдання регіону в контексті забезпечення економічної безпеки - створення такого економічного, політичного та правового середовища й інституційної інфраструктури, які б стимулювали найбільш життєздатні підприємства, інвестиційні процеси, виробництво перспективних конкурентоспроможних товарів.

Цей процес має супроводжуватися реалізацією низки заходів, серед яких найактуальнішими є:

1. Діагностика галузевої конкурентоспроможності, створення умов для входження до світової господарської системи.

2. Вибір пріоритетних сфер, галузей, комплексів, які в змозі забезпечити вихід на світові ринки.

3. Розробка програм та механізмів їх реалізації відповідно до обраних пріоритетів.

4. Забезпечення активної участі в реалізації програм держави та інших суб'єктів господарської діяльності.

Сьогодні потрібно враховувати, що місце країни в сучасному світі визначається якістю людського капіталу, станом освіти і ступенем використання науки і техніки у виробництві.

Достатня кількість робочої сили і сировинних матеріалів усе менше розцінюється як конкурентна перевага. З огляду на вищезазначене, розглянемо проблеми конкурентоспроможності України у світовому господарстві та шляхи досягнення економічної безпеки.

Нагальність зміцнення системи економічної безпеки в регіоні обумовлюється існуючими недоліками у фінансово-економічній сфері, а саме: розладом фінансів держави, місцевого самоврядування та приватних підприємницьких структур, що, зокрема, проявляється в недосконалому міжбюджетних відносин та дефіцитності бюджетів усіх рівнів; втратами внутрішньої та зовнішньої платоспроможності, яка загрожує банкрутством; послабленням контролю у сфері розрахунків між економічними агентами; загостренням кризи платіжної системи; нерозвиненістю фондового ринку; домінуванням негрошових відносин в економіці; «втечею» національного капіталу за кордон; втратою довіри населення до національної грошової одиниці, фінансових інституцій тощо.

Однією з найсуттєвіших загроз економічній безпеці регіону є істотна виснаженість ключових джерел фінансових ресурсів - прибутку суб'єктів господарювання, доходів бюджетів усіх рівнів, амортизаційних відрахувань, ресурсів цільових фондів та ін.

Подальше зміцнення економічної безпеки регіону повинно базуватися насамперед на врахуванні похідної ролі фінансів у забезпеченні функціонування економіки.

Навіть окремі спроби йти всупереч цим принциповим положенням призводили і призводитимуть до деструктивних наслідків, руйнуватимуть прагнення забезпечити захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Практика господарювання останніх років свідчить про те, що внаслідок розриву між реальним і монетарним секторами економіки відбувається все інтенсивніший відтік коштів із виробничої сфери до фінансово-кредитної.

В організаційному аспекті дедалі важливішою запорукою дотримання економічної безпеки регіону стає узгодженість взаємодії державного, комунального та приватного сегментів фінансової сфери національного господарства та забезпечення керованості кожного з них.

Іншою істотною передумовою економічної безпеки регіону є узгодженість взаємодії бюджетних, зокрема фіскальних та інвестиційних компонентів фінансової сфери, з такими складовими монетарного сектора економіки, як грошово-валютний, кредитний та фондовий ринок, страхова діяльність тощо.

Відтак досягнення позитивного впливу фінансового сектора на реальну економіку мусить передбачати пріоритетне спрямування фінансових потоків у розвиток тих галузей, які, по-перше, забезпечують економічне зростання за рахунок переважаючого використання відтворюваних ресурсів та наукоємних процесів, а по-друге, спроможні реалізувати сукупність притаманних економіці України об'єктивних конкурентних переваг.

Особливе місце в системі забезпечення економічної безпеки регіону має загострення проблеми грошового обігу загалом і позабанківського зокрема.

Неадекватність протидії тінізації грошово-кредитної сфери і позабанківського грошового обігу є одним із чинників платіжної кризи, гальмування можливостей переведення національного господарства на шлях стабілізації та забезпечення економічного зростання.

Виходячи з викладеного, зростає необхідність ужиття комплексу заходів, спрямованих на усунення недоліків в управлінні грошовою сферою і забезпечення протидії і тінізації та криміналізації грошового обігу.

Потребує нагального розв'язання проблема недостатності грошової маси в легальному обороті з одночасним її скороченням у тіньовому обігу. Актуальним завданням подальшого розвитку грошового обігу в Україні залишається необхідність подолання його доларизації.

Це стане можливим лише завдяки набуттю національною грошовою одиницею - гривнею - властивостей бути не лише високоліквідним засобом платежу, а й надійним засобом заощадження грошей та їх захисту від знецінення.

Розв'язання названих проблем повинно супроводжуватися спрямуванням зусиль фіскальних та інших центральних органів у бік пом'якшення податкового тиску на офіційну економіку.

Загрозу стабільному, безпечному розвитку регіону останніми роками складає усталена негативна тенденція до погіршення стану трудового потенціалу країни.

Серед чинників, що негативно впливають на стан трудового потенціалу слід відзначити погіршення природної бази формування робочої сили; зниження реальних доходів населення; невідповідність рівня заробітної плати її відтворювальній, стимулюючій та регулюючій функціям; поширення масштабів безробіття; падіння ефективності використання робочої сили, зниження її професійно-кваліфікаційного рівня.

Подолання кризових явищ демографічного характеру потребує неординарних зусиль суспільства на всіх рівнях управління. Існує недооцінка серйозності демографічної ситуації та її впливу на вирішення соціально-економічних проблем.

Серед заходів нормалізації демографічного відтворення населення та збереження демографічного потенціалу України можна визначити: генетичний моніторинг населення; підвищення розмірів допомоги сім'ям з дітьми; пільгове оподаткування батьків, що мають дітей, за прогресивною шкалою залежно від кількості дітей; надання пільгових кредитів на придбання житла молодим, перспективним щодо дітонародження сім'ям; створення безпечних умов праці; поліпшення побутових умов; посилення профілактичної спрямованості заходів охорони здоров'я.

Зменшення кількості населення України обумовлюють і міграційні процеси. Починаючи з 1994 р., сальдо міграції в Україні залишається від'ємним, проте має тенденцію до поступового зменшення і коливається в межах 50 тис. чол. щорічно [4,6].

Спостерігається зuboжіння осіб з вищою освітою. За позитивної тенденції збільшення рівня оплати праці та своєчасності виплат працівникам установ соціальної сфери розміри заробітної плати працівників культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я залишаються на рівні 50-70% від середнього показника по економіці в цілому і становлять 46-68% прожиткового мінімуму [1-3].

Акценти соціальної політики повинні зосереджуватися на працюючому населенні. Необхідно домагатися випереджаючих темпів зростання його реальних доходів, що дасть змогу розвивати систему соціального страхування і в такий спосіб вирішувати проблеми соціального забезпечення.

Зuboжіння значної частини населення, погіршення ситуації на ринку праці обумовлюють і інші соціальні проблеми: збільшується кількість розлучень, самогубств, зростає злочинність, поширюються алкоголізм і наркоманія, росте захворюваність тощо.

Кризові явища у природному відтворенні населення, інтенсифікація смертності осіб працездатного віку, особливо чоловіків, посилення негативного міграційного руху призводять до формування економічно несприятливої вікової структури населення, в якій зменшується частка населення працездатного віку.

Загрозу економічній безпеці регіону становить відтік за кордон кваліфікованої робочої сили на більш низькі професійні позиції, на

некваліфіковані роботи, від'їзд за індивідуальними запрошеннями на роботу молоді і висококваліфікованих кадрів, зокрема науковців.

Відтак суттєвим моментом у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку країни є необхідність створення критичної маси професійних кадрів, які розуміють природу нових економічних відносин. За даними експертів питома вага таких кадрів повинна становити не менше 25% керівного складу [4,5].

Щоб вирішити цю проблему необхідно створити умови для підвищення кваліфікації на засадах неперервної освіти, яка дає людині можливість підвищувати свій кваліфікаційний рівень впродовж усього життя.

Матеріальною основою розв'язання більшості проблем, пов'язаних із соціальною сферою і трудовресурсною безпекою є заробітна плата. Низький її рівень по окремих галузях економіки, зокрема в сільському господарстві, соціальній сфері, показники заборгованості по виплаті, тенденція до зменшення частки заробітної плати в сукупних доходах як населення в цілому, так і працюючих, обумовлює неповноцінне відтворення робочої сили, низьку мотивацію до праці, незацікавленість у технологічному оновленні виробництва, низьку якість виконуваних робіт.

Крім того, низький рівень заробітної плати обумовлює і відповідний низький платоспроможний попит, що не сприяє розширенню виробництва, більше того, призводить до його згортання, пристосування до вкрай обмеженої купівельної спроможності населення.

Нагальною проблемою реформування оплати праці є повернення їй відтворювальної, стимулюючої та регулюючої функцій. Підвищення заробітної плати як умова вирішення цілого комплексу соціально-економічних проблем має здійснюватися поетапно з одночасною реструктуризацією собівартості продукції і цін, зміною системи оподаткування, використанням механізму ресурсозбереження на виробництві, зростанням продуктивності праці, реформуванням інших складових механізму господарювання.

Комплекс заходів, спрямованих на підвищення доходів населення, не можна відривати від системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Її реформування має здійснюватися поетапно, із випереджаючим зростанням реальної заробітної плати, з урахуванням поліпшення загальноекономічної ситуації в країні.

Загострюються проблеми безробіття серед працездатного населення. Серйозну тривогу викликають такі явища, як сімейне та довготривале безробіття.

В Україні налічується понад 41 тис. сімей, де безробітними є кілька членів, крім того, на обліку перебуває 5 тис. безробітних одиноких матерів. Середня тривалість пошуку роботи безробітними громадянами сягає майже 12 місяців. Поширення неповної зайнятості (примусові безоплатні відпустки, скорочення тривалості робочого часу) є одним з чинників зниження продуктивності праці. Коефіцієнт використання робочого часу складає 79%. Надлишкова чисельність працівників на промислових підприємствах - 10-33% [4-6].

Викликає занепокоєність і низький рівень безпеки умов праці. Загальна кількість нещасних випадків, аварій та травм на виробництві свідчить про істотні недоліки в організації охорони життя, здоров'я та безпеки працюючого населення України.

Існуючий стан охорони праці важким тягарем лягає на економіку держави. Все це вимагає доопрацювання чинного законодавства, зокрема, щодо більш конкретного визначення обов'язків і прав з питань охорони праці місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та розмежування їх повноважень з іншими структурами державного управління і нагляду.

Висновки. Отже, економічна безпека підприємництва являє собою універсальну категорію, що відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином.

Зміст даного поняття містить у собі систему засобів, що забезпечують конкурентостійкість і економічну стабільність підприємства а також сприяють підвищенню рівня добробуту робітників і тільки за здійснення в необхідному обсязі зазначених дій можна буде досягти належного рівня економічної безпеки підприємства.

Оцінювання безпеки регіону включає оцінки ресурсного потенціалу й можливостей розвитку регіону, рівнів ефективності використання ресурсів, капіталу і праці, податкового навантаження і їхнього співвідношення з показниками найбільш розвинених і передових представників індустрії, а також рівню, при якому погрози зовнішнього і внутрішнього характеру зводяться до мінімуму.

Економічна безпека регіону не може бути абсолютною, тому що суспільний розподіл праці робить підприємства взаємозалежними один від одного. Вона означає можливість контролю корпоративних ресурсів, досягнення такого рівня виробництва, ефективності та якості продукції, який забезпечує її конкурентоспроможність.

Можна стверджувати, що регіон знаходиться в стані економічної безпеки в тому випадку, якщо можливі погрози усунуті, а ризики мінімізовані.

Очевидно, що для ефективного запобігання погрозам необхідне оцінювання як можливості їх виникнення, так і впливу відповідних негативних дій на підприємство. Оцінка може бути отримана на основі аналізу критерію економічної безпеки регіону.

Література:

1. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6 т. / Редкол.: М.Я. Азаров (голова) та ін. — К.: НДФІ, 2004.
2. Бюджетна система. Вишкіл студії: Навч. посіб. / СІ. Юрій, Й.М. Бескид, В.Г. Дем'янишин та ін. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
3. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафоноватаін. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
4. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: Монографія. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, ЛТД", 2005.—642 с.

5. Стукало Н.В. Деякі аспекти формування фінансової політики України в умовах глобалізації // Фінанси України. — 2012. — № 5. — С. 29—34.
6. Norgaard O. Economic Institution and Democratic Reform: A Comparative Analysis of Post-Communist Countries. — L., 2000.

ГЛАВА 2.6. ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНА СФЕРА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Нездоймінов С. Г.

кандидат економічних наук, доцент

Одеський національний економічний університет

Проблема економічної безпеки України впродовж багатьох років залишається надзвичайно важливою, передусім, з точки зору забезпечення стійкого та збалансованого розвитку країни в довгостроковій перспективі. Динамічна зміна умов функціонування сучасної економіки, здатність до забезпечення безпеки від дії внутрішніх і зовнішніх загроз визначає рівень конкурентоспроможності країни та динаміку соціально-економічного розвитку. Головним завданням управління економічною безпекою в умовах сталого розвитку є структурна перебудова економіки на засадах обов'язкової інтеграції екологічної політики в стратегію економічних реформ.

Нині спостерігається значне поживлення міжнародних зв'язків в питаннях заповідної справи та рекреаційного природокористування. Україна приєдналась до ряду важливих міжнародних конвенцій і прийняла певні зобов'язання, для виконання яких було прийнято ряд урядових документів – про концепцію збереження біологічного різноманіття, про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення тощо. Посилився обмін міжнародним досвідом, звичним стало проведення спільних досліджень, в тому числі і по створенню транскордонних природоохоронних об'єктів тощо.

Одним з напрямів реалізації розбудови екологічної мережі в Україні, метою якої є збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, виступає створення нових об'єктів природно-заповідного фонду. Збільшення площі ПЗФ, яка згідно Програми формування екомережі у 2015 році буде складати 10,4% від площі нашої країни (зараз близько 6%), має відбуватися з урахуванням забезпечення шляхів міграції і поширення видів рослин і тварин (так звані екокоридори), що сприятиме формуванню природних зв'язків між існуючими природо-охоронними об'єктами і такими, що створюються, тобто формуванню територіально цілісної системи ландшафтів. Фінансування виконання комплексу заходів, передбачених Програмою формування національної екомережі України, має здійснюватись за рахунок Держбюджету України, а також може здійснюватись підприємствами всіх форм власності та іншими юридичними особами.

Основною метою Національної Програми екологічної мережі України на 2000-2015 роки є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до

притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин та тварин, а також яка б забезпечила збереження природних екосистем. Наявна площа та територіальна структура земель України, що підлягають особливій охороні (території та об'єкти ПЗФ; курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші), дають підстави для їх віднесення до територіальної системи з певними ознаками екомережі. Регіональні дослідження вказують, що на виконання вимог законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» та «Про екологічну мережу України» у 2005 році рішенням Одеської обласної ради від 18.11.2005 р. № 705-IV було затверджено «Програму формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки». Розроблений проект регіональної схеми включає структурні елементи екомережі у складі ключових, сполучних, буферних та відновлюваних територій з визначенням природних коридорів регіонального, національного та міжнародного значення. Включення територій та об'єктів до переліку територій та об'єктів регіональної екомережі не завдає шкоди правам тих, на чийй території вони розташовані та не призводить до зміни форми власності і категорії земель на відповідні земельні ділянки та інші природні ресурси, їх власника чи користувача. Схема регіональної екомережі Одеської області включає елементи екологічних мереж різних рівнів – міжнародного (Всеєвропейська екомережа), загальнодержавного (Національна екомережа України), і регіонального та визначає основні напрями для подальшої деталізації на місцевих рівнях (райони, сільські ради). З елементів Всеєвропейської екологічної мережі по території області проходить Нижньо - Дунайський природний регіон та Азово-Чорноморський. З елементів загальнодержавної екомережі України в межах Одещини проходять такі природні коридори: Азово-Чорноморський, Прибережно-Дністровський, Південно-Український, Галицько-Слобожанський, Прибережно-Бузький. Екологічними коридорами регіонального рівня визначено Кодимсько-Савранський, Кодимсько-Слобідсько-Байталівський, Слобідсько-Ягорлицький, Кучурганський, Велико-Куяльницький, Тилігульський, Нижньо-Дунайський, Ялпузький, Катлабузький, Киргиз-Китайський, Сасик-Когильницький, Хаджидерський та Чорноморський прибережно-морський коридори. Таким чином, регіональна схема в подальшому повинна стикуватись з аналогічними схемами суміжних областей та стати складовою частиною Національної екологічної мережі України, Національних мереж Молдови і Румунії, а також Всеєвропейської екологічної мережі.

З метою створення регіональної бази даних екологічної мережі Одещини та внесення ключових і зарезервованих територій до електронної карти Одеської області, розроблено гео-бази даних територій та об'єктів природно-заповідного фонду в Одеському науково-дослідницькому та проектному інституту землеустрою. Отже соціально-економічні умови визначають тенденції розвитку, специфіку та цінність рекреаційного природокористування на територіях об'єктів ПЗФ для кожного регіону. Площа ПЗФ Одеського

регіону на 01.01.2013 р., складає 4,57% від загальної площі ПЗФ України (див. рис.1) [1].

Звернемо увагу, що у процесі розвитку українського законодавства щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття враховуються уявлення про просторово-часову організацію природних комплексів різного таксономічного рангу, необхідність збереження різноманіття природи на видовому та системному рівні з урахуванням динамічного стану та рівня антропогенної змінності ландшафтів та інших природних комплексів, інші численні суто природничі засади.

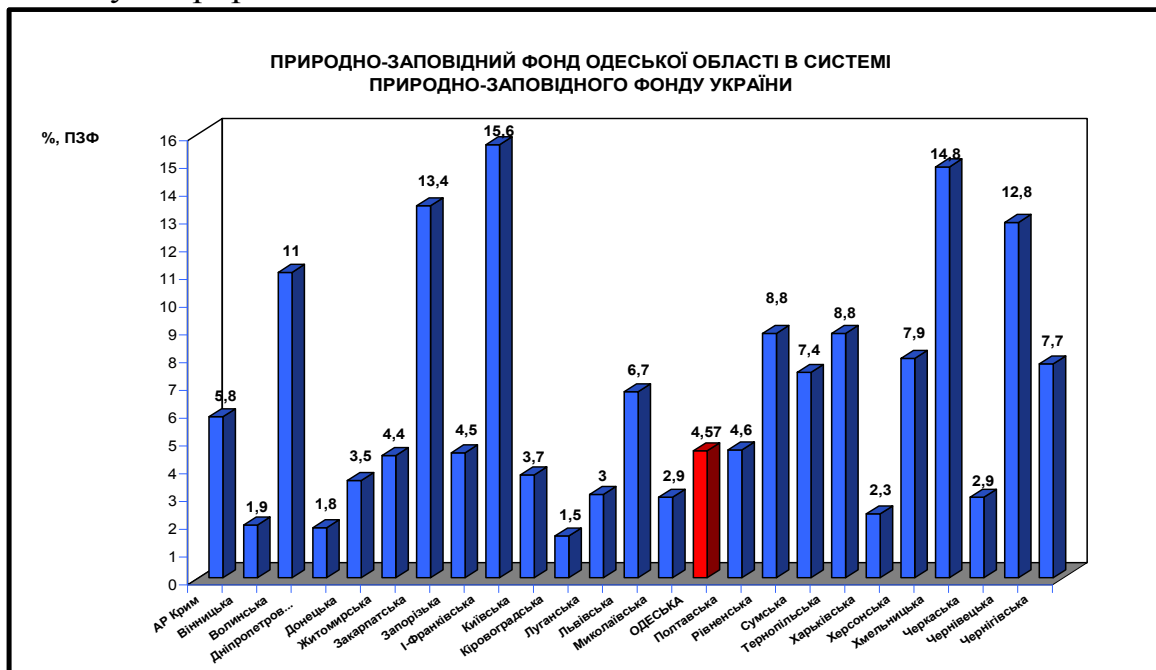

Рис. 1. Частка ПЗФ Одеського регіону в системі ПЗФ України (2012р.), %

Поняття «природно-заповідний фонд» обґрунтовувалося і утверджувалося в Україні як особливий об'єкт охорони та державного управління, в якому інтегруються різні за змістом, але єдині за цільовою спрямованістю категорії природно-заповідних територій та об'єктів. Враховується і той факт, що для збереження різних типів природних об'єктів, а також для задоволення різних потреб (суто наукових, рекреаційних, збереження запасів цінних у господарському відношенні видів тварин і рослин та інші) необхідне запровадження диференційованого режиму охорони. За цих обставин є можливість забороняти не будь-яку діяльність у межах заповідних територій, а лише ту, яка не дозволяє забезпечити належним чином збереження певних природних об'єктів, завдяки чому можна уникнути зайвих конфліктів між природоохоронними та господарськими інтересами у суспільстві. Виходячи з цих та деяких інших підстав, в Україні вже давно утвердилося переконання в необхідності не лише створення та збереження відокремлених заповідних територій, а й у потребі формування репрезентативної полі-функціональної територіальної системи таких об'єктів, які за мінімального, але достатнього для інтересів охорони природи обмеження традиційної господарської діяльності у поєднанні з іншими територіями, що особливо охороняються, мають утворити в

державі комплексну територіальну екологічну мережу. Для визначення цього завдання досить широко використовується термін «екологічний коридор», однак, очевидно слід вести мову про систему таких «коридорів» різного масштабу та рівня.

Важливим механізмом, спрямованим на вирішення завдань заповідної справи, за достатньо скрутних економічних умов в державі, як засвідчила практика, є передбачене цим законом резервування цінних для заповідання територій. Таке резервування проводиться з метою недопущення знищення або руйнування в результаті господарської діяльності цінних природних територій та об'єктів до прийняття у встановленому порядку рішень про оголошення цих територій та об'єктів складовими частинами природно-заповідного фонду держави і виділення необхідних для цього коштів. Значення Закону України «Про природно-заповідний фонд України» полягає і в тому, що він забезпечив єдність підходів до всіх природно-заповідних територій та об'єктів в державі незалежно від того, у віданні яких, державних чи недержавних, органів або господарюючих суб'єктів вони перебувають [2].

Таблиця 1

Структура та площі об'єктів ПЗФ України за категоріями станом на 2012 р.

№ з/п	Категорія об'єктів ПЗФ	Кількість об'єктів	Частка площі від загальної площі ПЗФ, %
1.	Природні заповідники	19	5,5
2.	Біосферні заповідники	4	6,7
3.	Національні природні парки	47	32,5
4.	Заказники	307	34,2
5.	Пам'ятки природи:	132	0,7
6.	Ботанічні сади:	18	0,05
7.	Зоологічні парки:	7	0,01
8.	Дендрологічні парки:	19	0,04
9.	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:	88	0,4
10.	Регіональні ландшафтні парки		17,3
	Разом	641	100
	Фактична площа ПЗФ від площі України, %	-	3,3

Враховуючи вимоги сьогодення про необхідність збалансованого розвитку суспільства, невиснаженого використання лісів та збереження біорізноманіття на засіданні Кабінету Міністрів України 28 березня 2011 року були схвалені Плани підготовки проектів актів та здійснення інших заходів, необхідних для забезпечення реалізації Указів Президента України щодо оголошення 29 нових та розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Дефіцит рекреаційних територій є однією з основних причин не зрівноваженого рекреаційного використання ресурсів ПЗФ. Як відомо заповідники (природні та біосферні), національні природні парки мають загальнодержавний статус, а регіональні ландшафтні парки та заповідні урочища тільки місцевого значення. Для забезпечення режиму заповідників,

національних, зоологічних і дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, ботанічних садів, заказників (за винятком мисливських), заповідних урочищ, пам'яток природи встановлюють охоронні зони із забороною тут діяльності, оскільки це шкідливо впливає або може вплинути на режим охорони земель природоохоронного призначення (ст.72 Земельного кодексу України). Їх загальна фактична площа становить 2004,6 тис. га або 58 % від усієї фактичної площі ПЗФ або 3,3 % від площі України, а загальна кількість складає 641 об'єкт ПЗФ (див. табл. 1) [3]. При цьому в Україні практично відсутні морські природоохоронні акваторії, немає належної законодавчої та нормативно-правової бази для їх створення.

Зонування земель повинно стати складовою частиною планування розвитку територій. Тому, розроблений проект Закону України «Про зонування земель» має враховувати положення діючого Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI, яким передбачено, що план зонування території (зонінг) – це містобудівна документація (затверджені текстові та графічні матеріали з питань регулювання планування, забудови та іншого використання територій), що визначає умови та обмеження використання території для містобудівних потреб у межах визначених зон і вже не передбачає визначення цільового призначення земель. Наприклад, у Німеччині планування територій здійснюється згідно плану використання земель і плану забудови. Спочатку розроблюється план використання земель, який визначає межі зон та їх спеціалізацію, надалі на нього «накладається» план забудови, який визначає дозволені види використання території зон. Процедура погодження цих документів складна і тривала, головні її компоненти – екологічна експертиза і громадське обговорення. Дозвіл на будівництво можна отримати у разі, якщо запропонований проект будівництва не суперечить затвердженим планам використання земель і забудови. Відсутні в Україні чіткі регламенти використання земель, не визначено нормативи оптимального співвідношення земельних угідь, якісного стану ґрунтів, деградації земель та ґрунтів тощо. Відсутність цих нормативів суперечить ст. 165 Земельного кодексу України та ст. 28 Закону України «Про охорону земель», якими передбачено, що стандартизація і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів здійснюється з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів і стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо.

Законодавчо закріплено лише невелику частину землевпорядних нормативів, значно ж більшу їх кількість запроваджено наказами по наукових установах, рішеннями їх науково-технічних рад, рішеннями науково-технічної ради Держземагенства України, викладено у формі методичних рекомендацій, вказівок тощо. Наукові напрацювання могли б стати основою при визначенні ключових позицій встановлення регламентів використання земель. У результаті відсутності землевпорядного нормування поширюється безгосподарне

ставлення до землі, спостерігаються процеси виснаження ґрунтів. З урожаєм сільськогосподарських культур з ґрунту виноситься значно більше поживних речовин, ніж вноситься з добривами (від'ємний баланс досягає 100 кг/га). В Україні не обробляється майже 12,5 % ріллі, що становить близько 4 млн га (для порівняння: загальна площа ріллі Великобританії – 5,7 млн га, Італії – 8, Угорщини – 4,6 млн га) [4].

Слід зазначити важливе значення і двосторонніх договорів, насамперед з сусідніми державами. Україна має міжурядові та міжвідомчі договори про співробітництво з питань збереження навколишнього природного середовища з усіма сусідніми державами, одним з елементів більшості з них є збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Подальшому вдосконаленню правових засад збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні може сприяти завершення розробки та затвердження парламентом основних засад національної політики у цій сфері, подальша гармонізація національного законодавства з міжнародним, зокрема з актами Європейського Союзу, активізація міжнародного співробітництва з державами регіону, провідними науковими центрами, вдосконалення системи виконання міжнародних зобов'язань, аналізу практики виконання національного законодавства, посилення уваги до формування правових засад міжнародного обміну та торгівлі генетичними ресурсами рослинного і тваринного світу, регулювання питань біологічної безпеки, попередження негативного впливу на природне довкілля генетично змінених біологічних об'єктів та інших продуктів біотехнологій. Вирішення цих завдань потребує тіснішого поєднання зусиль державних органів, наукових та громадських організацій, провідних вчених та фахівців, засобів масової інформації та освітян, підприємств туризму та рекреації, активнішого розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері. Так, наприклад, Кабінет міністрів України схвалив нову концепцію державної цільової регіональної програми розвитку українського Придунав'я на 2014-2017 рр. з орієнтовним обсягом фінансування на суму 6,6 млрд грн. Виконання програми розвитку українського Придунав'я забезпечить подальший соціально-економічний розвиток цього регіону, підвищить ефективність використання його внутрішнього природно-ресурсного потенціалу, створить сприятливий інвестиційний клімат у придунайських районах.

За даними Державного земельного кадастру України на 1 січня 2012 року, площа земель, які використовуються для відпочинку, становила 745,4 тис. га, або 1,2 % до загальної площі території України. За період 2006–2011 років спостерігається її зростання на 6,2 тис. га. В той же час, площа потенційних рекреаційних територій в Україні становить 12,8 % її площі. Сконцентровані ці території переважно у Причорноморському, Карпатському, Подільському та Поліському регіонах країни. Морські пляжі займають близько 1160 км берегової смуги Азово-Чорноморського узбережжя. Цей природний потенціал підлягає охороні, резервуванню та раціональному використанню і є основою сталого розвитку курортів, зон відпочинку та туризму. Найбільшою концентрацією оздоровчо-рекреаційних ресурсів відзначаються Карпатський і Кримський регіони, проте саме тут рівень їх використання є найнижчим.

Найменше цих ресурсів зосереджено у високо урбанізованих регіонах України – Донецькому та Придніпровському, які, однак, мають високий рівень їх використання. До складу земель, що потребують створення особливого режиму охорони та забезпечення цільового функціонального використання, на території України відносять: курортні (лікувально-оздоровчі) землі (території поширення понад 400 джерел лікувальних мінеральних вод і 104 родовищ лікувальних грязей; території морських пляжів; земельні ділянки 732 санаторіїв і санаторіїв-профілакторіїв на 160 тис. місць); рекреаційні землі (земельні ділянки 2227 закладів організованого відпочинку та туризму на 275 тис. місць; території масового короткочасного відпочинку населення у приміських зелених зонах; земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств); землі природоохоронного фонду, який використовують для екологічного туризму та рекреації (території 47 національних природних парків, 58 регіональних ландшафтних парків, 4 біосферні заповідники тощо); землі об'єктів історико-культурної спадщини (території розташування понад 130 тисяч пам'яток історії, археології, архітектури, етнографії та ін.) [3].

Отже, найважливішими функціональними елементами державної системи управління природоохоронною діяльністю є наступні складові економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, а саме:

- механізми зборів за забруднення навколишнього природного середовища та за спеціальне використання природних ресурсів;
- механізм відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля;
- система державного бюджетного фінансування природоохоронних заходів через головний розділ у складі відповідних бюджетів «Охорона навколишнього природного середовища» (державний, республіканський АР Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища).

Головною метою економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності є: 1) стимулювання природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів та зменшення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції; 2) створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів та платежів, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів та робіт.

Важливим елементом економічного механізму природокористування є введення плати за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, а також створення спеціальних фондів для формування та використання коштів від ресурсних платежів. Водночас контрольні заходи Рахункової Палати України у 2012 році засвідчили, що система оцінки ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення, охорони природних ресурсів та державного нагляду, була недосконалою. Державне управління та

регулювання у цій галузі зводилося до надання уповноваженими органами відповідних дозвільних документів, лімітування та нормування забруднення навколишнього природного середовища. При цьому існуючі у відповідних державних органах важелі впливу на забезпечення повного відшкодування завданих державі збитків за порушення природоохоронного законодавства були неефективними. Так, у Харківській області впродовж 2010 року – 9 місяців 2011 року загальна сума відшкодованих екологічних збитків становила лише 0,5 відс. від загальної суми нарахованих збитків або 1,2 млн. грн., у Сумській області – 6,3 відс., або 0,9 млн. гривень. В Одеській, Миколаївській та Херсонській областях загальна сума розрахованих збитків за порушення вимог природоохоронного законодавства становила 668,64 млн. гривень. При цьому за здійснення бездозвільної діяльності або з понаднормованими обсягами відшкодовано збитків у 2011 році та I півріччі 2012 року всього лише від 0,6 до 0,8 відс. від заподіяної шкоди. Як наслідок, стан навколишнього середовища не поліпшувався, а проблема надмірної експлуатації природних ресурсів не була розв'язана. За результатами проведених аудитів Колегія Рахункової палати зазначила, що вирішення екологічних проблем має стати державними пріоритетами [5, с. 94].

Звернемо увагу, що згідно даних видання Всесвітнього фонду природи «Звіт про Живу Планету 2012» - екологічний відбиток України складає 3,19 га на людину (показник зріс з 2,9 га на людину з 2010 року), що перевищує середньосвітовий показник у 2,7 га. Біопродуктивність України становить 2,23 га на людину (у 2010 році він складав 1,8 га), що трохи вище середньосвітового показника у 1,78 га. Якщо всі жителі світу споживатимуть як українці, нам знадобиться трохи більше 1,4 Планети. Тим не менш, згідно з Глобальним Індексом Живої Планети, зниження біорізноманіття починаючи з 1970 було найшвидшим в країнах з низькими доходами. Це демонструє, як найбільш і найбільш уразливі країни субсидують спосіб життя багатих країн. Зниження біопродуктивності (здатність регіону у відновленні ресурсів) примусить країну імпортувати основні ресурсів від іноземних екосистем, що потенційно спричинить довгострокові збитки останнім. «Зростання залежності від зовнішніх ресурсів піддають країну значному ризику. Екологічна криза стає драйвером для зростаючих економічних втрат», - вважає Матіс Вакернагель, президент Всесвітньої мережі екологічного відбитку. «Використання все більшої кількості природних ресурсів, у той час, як ми маємо менше необхідної кількості - небезпечна стратегія, але більшість країн продовжувати йти цим шляхом. Поки країни не почнуть відстежувати дефіцит біопродуктивності та управляти ним, вони не тільки піддають ризику нашу Планету, але й самих себе», підкреслює він [6].

Інтеграція України в міжнародне співтовариство, впровадження ринкових методів управління як економікою в цілому, так і окремими підприємствами і установами рекреації та туризму, вимагає знання і дотримання сучасних єдиних норм і правил у галузі екологічної та природоохоронної діяльності [7]. Тому сьогодні велика увага приділяється адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Ця робота дійсно дуже

важлива і актуальна. Вона ведеться в основному з Європейськими директивами, які стосуються конкретних екологічних параметрів охорони довкілля. Однак для стабільного виконання екологічних вимог не достатньо звертати увагу лише на технічні аспекти екологічної діяльності. Для досягнення цієї мети суттєво необхідно, щоб роботи в сфері екології вели кваліфіковані фахівці, які навчалися у відповідності з міжнародними вимогами і були сертифіковані незалежними акредитованими органами сертифікації персоналу [8, с. 279]. Цей тезис повністю відповідає напрямку «Забезпечення доступності, підвищення якості та конкурентоспроможності освіти» Національного плану дій щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», що був затверджений Указом Президента України від 12 березня 2013 року №128/2013. Додаткові акценти на запровадження європейських стандартів професійно-технічної освіти зроблені також в національному проекті «Підприємство-2020», де Міністерство екології та природних ресурсів України виступає співвиконавцем. Відповідну кваліфікацію персоналу вимагають і міжнародні стандарти з систем управління, зокрема, ISO 9001 та ISO 14001.

Висновки. Інституційна і функціональна модернізація системи державного управління природно-заповідною сферою та туристично-рекреаційного природокористування на засадах національної еколого-економічної безпеки потребують значної переорієнтації управлінської парадигми в економіці територіально-просторових утворень крізь призму удосконалень в інституціональній, техніко-технологічній і соціально-економічній структурі регіональних господарських систем, що проявляється у привнесення до неї нових елементів та характерних рис. Такий підхід забезпечить не лише прозорість та ефективність управлінських рішень, а й динаміку подальших інноваційних зрушень. В оцінці динаміки сучасних трансформаційних зрушень недостатньо уваги приділяється ресурсно-екологічному потенціалу регіонального розвитку, що безперечно, відображається на результативності управлінських рішень. В зв'язку з вищезазначеним, можна стверджувати, що за останні роки склалися певні передумови розвитку «зеленої» економіки регіону як стосовно необхідності покращання стану довкілля, так і в контексті національної безпеки економіки. Суть екологізації рекреаційно-туристичної сфери можна трактувати як безперервний процес поширення ідеології «зеленої» економіки в суспільно-територіальному системоутворенні на основі певних закономірностей та регіональних особливостей. Іншими словами, екологічна безпека рекреаційно-туристичної сфери природокористування розглядається нами як суспільне явище, в напрямі забезпечення інноваційного зростання економіки регіонів з залученням новітніх інструментів державного управління. Загальним висновком щодо розгляду вище означених проблем є то, що покращання екологічної ситуації перестає бути рядком витрат державного бюджету, а стає власне суттю нової економічної системи. Таким чином, держава формує нові еколого-економічні умови ведення бізнесу, які приваблюють інвестиції саме в розвиток нових «зелених» галузей та екологічної трансформації туристично-

рекреаційної сфери в регіонах. Забезпечення ефективного екологобезпечного розвитку рекреаційного господарства залежить від налагодження партнерських відносин між регіональними структурами влади і сектором бізнесу рекреації та туризму.

Література:

1. Екологічний паспорт регіону. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ecology.odessa.gov.ua/zvti/ekolog-chnij_pasport_reg-onu_2012_r-k/
2. Закон України. Про природно-заповідний фонд України, 16.06.1992, № 2456-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T245600.html
3. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.
4. Щодо удосконалення організаційно-економічних методів управління сільськогосподарським землекористуванням. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/702/>
5. Звіт Рахункової Палати України за 2012 р. С.93-94. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16742074/Zvit_2012.pdf
6. WWF 2012. Living Planet Report 2012. WWF International, Gland, Switzerland. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wwf.panda.org/uk/?204759/LPR-2012>
7. Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: колективна монографія / за науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – 642 с.
8. Нездоймінов С.Г. Проблеми екологізації рекреаційно-туристичного природокористування в Україні / С. Г. Нездоймінов, І. В. Ухлічева // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку економіки в контексті глобальних викликів», присвяченої 45-річчю факультету міжнародної економіки ОНЕУ: 19 – 20 вересня 2013.-Одеса: «Атлант», 2013.– С. 279.

ГЛАВА 2.7. РОЗВИТОК ЛОКАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ ДЕПРЕСИВНОГО ТИПУ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Плотницька С.І.

канд. екон. наук, доцент, докторант

*Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова*

У сучасній економічній політиці України найбільш актуальними є проблеми, пов'язані з економічною безпекою країни, тобто зі створенням умов для прогресу соціально-економічних відносин, забезпеченням сталого розвитку усіх регіонів, що утворюють єдність економічного простору у формі національної економіки. Виконання державою своїх функцій на регіональному рівні полягає в підтримці сталого розвитку, що в свою чергу пов'язано зі створенням механізмів забезпечення економічної безпеки. Проблема забезпечення економічної безпеки країни та її регіонів існувала завжди. Проте сьогодні вона набула особливої гостроти у зв'язку з наслідками реформування економіки, розбалансованістю співвідношення між видобувними та

переробними виробництвами, а також різним ступенем готовності регіонів до функціонування в умовах ринкової економіки. Результатом зтяжнього структурного реформування стало утворення в країні великої кількості проблемних, депресивних і відсталих регіонів, які з тих чи інших причин не можуть використовувати свій потенціал в повній мірі. Таким чином, важливою умовою перспективного розвитку регіонів виступає необхідність подолання ситуації, яка сприяє виникненню депресивних процесів, негативно впливає на динаміку соціально-економічного розвитку регіонів.

Сучасна соціально-економічна політика України актуалізується перманентним рішенням взаємопов'язаних проблем, обумовлених необхідністю стимулювання економічного зростання, створенням об'єктивних передумов для прогресу соціальних відносин, забезпеченням стійкого і довгострокового розвитку всіх регіонів. На сучасному етапі розвитку регіон виступає не тільки найбільш значущим структурним елементом держави, а й основою реалізації моделі сталого розвитку національної економіки. Недооцінка регіонального чинника відноситься до числа найбільш істотних причин, що негативно впливають на стійкість і темпи розвитку національної економіки в цілому. У цьому зв'язку, найбільш актуальним видається пошук шляхів, інструментів, методів підвищення рівня економічної безпеки регіонів як головної умови досягнення стійкості і позитивності розвитку територіальних утворень.

Наукове обґрунтування змісту і основних висновків даної роботи передбачає звернення до різних джерел, що відображає різноманітність аспектів досліджуваної проблематики. Серед західних вчених, які займаються питаннями економічної безпеки, слід виділити Е. Андерсона, В. Бекермана, Д. Ламбера, Т. Хора, які в своїх дослідженнях приділяють увагу визначенню сутності економічної безпеки, її рівнів, а також складовим, що формують економічну безпеку, і показникам, за якими оцінюють стан економічної безпеки.

Дослідження певних аспектів проблеми економічної безпеки відображено у працях провідних українських та російських науковців: Л. Абалкіна, А.Архипова, О. Бандурки, І. Богданова, З. Варналія, А. Гальчинського, В.Гейця, О. Головченко, В. Духова, Я. Жаліла, Л. Шевченко, В. Тамбовцева, М.Єрмошенка та ін. [3, 4, 5, 6].

Концептуальні проблеми інституційних перетворень економіки регіонів та соціально-економічної санації депресивних територій стали предметом вивчення та аналізу багатьох вітчизняних вчених, таких як: М. Барановський, З. Герасимчук, М. Долішній, В. Чужиков, В. Коломийчук, Ф. Заставний, О. Топчієв, Я.Шевчук.

Проте видається, що рівень розробки означених проблем залишається недостатнім для цілісного осмислення механізмів подолання депресивного стану територій регіонів, забезпечення високого ступеня їх економічної безпеки.

Метою пропонованої роботи є узагальнення характеристик й аналіз проблемних елементів у процесі забезпечення економічної безпеки регіону, а

також пошук ефективних інструментів для розвитку депресивних територій регіону в контексті підвищення їх економічної безпеки.

На сучасному етапі подолання більшості загроз мають яскраво виражений регіональний характер, що зумовлює необхідність дослідження економічної безпеки на регіональному рівні. Зміна парадигми забезпечення економічної безпеки держави на шляху до нової соціально-економічної моделі суспільства визначила необхідність для регіонів формувати власну концепцію економічної безпеки і стратегію її забезпечення.

Під економічною безпекою регіону як підсистеми національної економіки розуміється сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість і поступовість розвитку регіону, певну незалежність і інтеграцію з економікою держави в умовах дії різного роду дестабілізуючих загроз [6].

Під економічною безпекою регіону (як територіальної одиниці) розуміють сукупність поточного стану, умов і чинників, що характеризують стабільність, стійкість і поступовий розвиток економіки регіону, певну незалежність та інтеграцію з економікою країни, що виражається в таких її проявах:

- можливості проводити власну економічну політику в межах державної політики;

- здатності самостійно здійснювати економічні заходи з попередження, локалізації соціально-вибухових ситуацій у регіоні, пов'язаних з локальними економічними негараздами або економічними прорахунками на державному рівні;

- можливість на договірних засадах надавати допомогу суміжним регіонам, де незбалансована економічна ситуація може негативно позначитися на економічних інтересах регіону;

- можливість стабільно підтримувати відповідність існуючих (чинних) на території економічних нормативів загальноприйнятим у світовій практиці (або директивно затвердженим для території на конкретний проміжок часу), що дозволило б зберегти (або відновити) гідний рівень життя населення [6].

Економічна безпека країни тісно пов'язана із забезпеченням економічної безпеки всіх регіонів. Виходячи з того, що зазначені проблеми мали суттєві розбіжності та своєрідні форми прояву в різних регіонах країни, можна стверджувати об'єктивну необхідність у розробці механізму забезпечення економічної безпеки кожного окремого регіону.

В цілому для регіонального розвитку України на сучасному етапі властивими є такі риси, як зростання міжрегіональної диференціації, концентрація економічного потенціалу в невеликій кількості регіонів, переважно орієнтованих на ресурсовидобування та експорт ресурсів, втрата колишнього значення старих промислових регіонів, що раніше становили основу економіки країни, і, як наслідок, виникнення та існування депресивних територій.

Слід наголосити, що на сьогодні немає загальноприйнятого трактування поняття депресивного регіону. Ґрунтуючись на сучасних дослідженнях

українських та зарубіжних вчених, вважаємо за доцільне під депресивним регіоном розуміти частину території країни, що характеризується низькими показниками соціально-економічного розвитку, негативною їх динамікою, недосконалою структурою економіки, низькою інвестиційною привабливістю та рівнем життя населення і неспроможна забезпечити самовідтворення. На відміну від відсталих територій, депресивні території в минулому мали достатньо високий потенціал, але в силу низки економічних трансформацій не зберегли його і подальший їх розвиток потребує підтримки.

Таким чином, в умовах існування широкого кола депресивних територій в різних регіонах України широко обговорюється необхідність створення інструментів для подальшого ефективного їх розвитку. У зв'язку з відсутністю механізмів забезпечення розвитку депресивних територій, вжиті заходи носять вузькоспрямований і тимчасовий характер і розраховані на усунення наслідків існування депресивних територій, не зачіпаючи глибинних причин їх виникнення. Такі заходи не є достатньо ефективними, їх основним недоліком є відсутність системності. Тому побудова систем попередження і протидії виникнення депресивних територій, є важливим завданням при забезпеченні економічної безпеки на будь-якому з її рівнів, в тому числі і на регіональному.

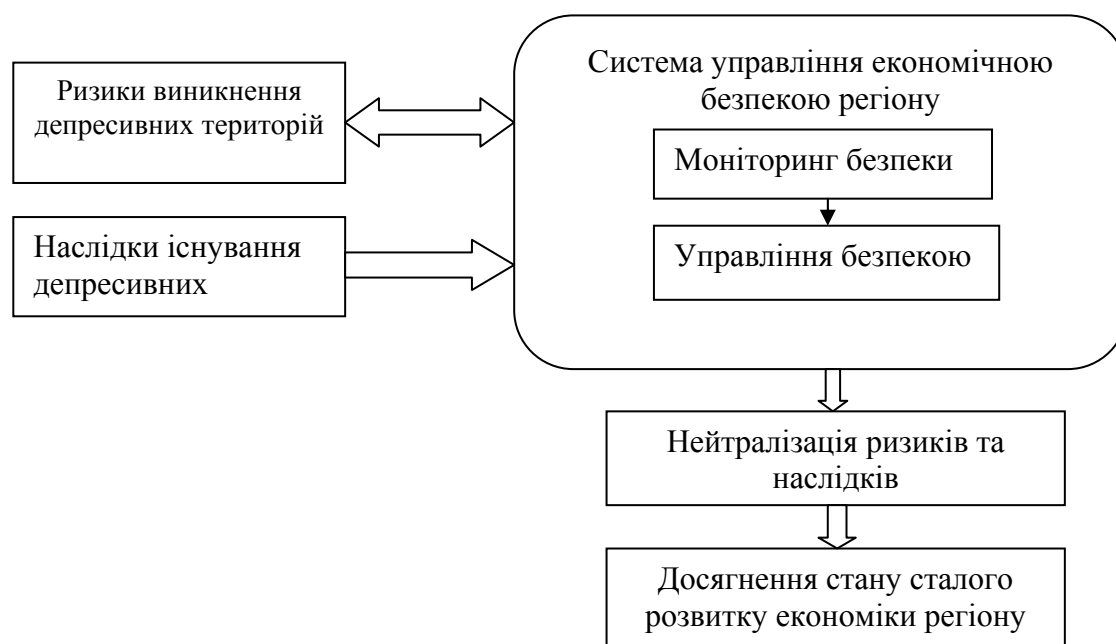

Рис. 1. Алгоритм управління розвитком депресивних територій в контексті підвищення економічної безпеки регіону

Для запобігання виникненню депресивної території необхідним є розробка з подальшим законодавчим затвердженням методики моніторингу ризиків виникнення депресивних територій як загроз економічній безпеці. В даний час, незважаючи на існування подібних методик в теорії регіонального управління, практичного застосування з боку регіональних органів влади вони не знаходять. У зв'язку з цим, одним з основних напрямків вдосконалення механізму роботи органів місцевої влади є створення єдиної комплексної системи розвитку депресивних територій регіону в контексті підвищення їх

економічної безпеки. Побудова такої системи дозволить істотно вдосконалити процес забезпечення економічної безпеки регіону. Головною метою функціонування системи є досягнення сталого розвитку економіки регіону через запобігання виникнення на його території депресивних утворень та виводу уже існуючих депресивних територій зі скрутного становища.

Процес функціонування такої системи можна описати наступним алгоритмом (рис. 1).

Формування комплексної системи розвитку депресивних територій регіону передбачає:

- проведення ранжування територій регіону за ступенем негативного впливу ситуацій, що в них склалися на рівень економічної безпеки регіону, визначення кризових (депресивних) територій;
- визначення пріоритетних заходів, які необхідні для зміни ситуацій у кризових регіонах в умовах обмежених ресурсів;
- безперервний контроль за ходом виконання і оцінка фактичної ефективності заходів, прийнятих до реалізації.

В якості інструменту реалізації вищенаведених функцій і повноважень місцевих органів влади у відповідних сферах (економічній, соціальній, екологічній) і визначенні відповідних джерел додаткового фінансування можуть стати цільові програми розвитку депресивних територій регіону. Під регіональною цільовою програмою розуміємо комплекс виробничих, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших заходів, узгоджених за завданнями, ресурсами і термінами здійснення і забезпечують ефективне вирішення системних проблем депресивних територій у сфері економічного, екологічного, соціального і культурного розвитку. Адже саме «системні проблеми» в різних сферах регіону і виступають джерелом виникнення депресивних територій, недопущення і подолання яких є головним завданням забезпечення економічної безпеки.

Використання регіональної цільової програми щодо розвитку депресивних територій дозволить зменшити загальну кількість регіональних цільових програм та знизити витрати коштів місцевого бюджету, а також зробити бюджет в частині цільових програм більш прозорим. Регіональна цільова програма може складатися з декількох підпрограм, спрямованих на вирішення конкретних завдань в рамках однієї цільової програми. У контексті забезпечення економічної безпеки регіону цільова програма щодо розвитку депресивних територій буде складатися з декількох підпрограм, спрямованих на подолання кризових ситуацій, що були виявлені у процесі моніторингу економічної безпеки. Поділ регіональної цільової програми на підпрограми здійснюється виходячи з масштабності і складності проблем, а також необхідності раціональної організації їх реалізації.

Ефект очікується в ступені зміни значень індикаторів депресивності. Визначивши ефективність кожної з підпрограм можна визначити ефективність регіональної цільової програми щодо забезпечення економічної безпеки в цілому. Таким чином, можна зробити висновок про те, що при розробці критеріїв ефективності регіональної цільової програми щодо розвитку

депресивних територій в частині забезпечення економічної безпеки необхідно відштовхуватися від системи показників (індикаторів) депресивності.

На жаль, питання визначення показників, за якими територію можна охарактеризувати як депресивну, зостається ще й досі відкритим. На нашу думку, незважаючи на фактори, які спричинили виникнення соціально-економічних депресій, поняття «депресивний регіон» не повинно обмежуватися тільки сферами (економічною, соціальною, екологічною) розвитку та динамікою показників, які відображають ці сфери. Це пов'язано з тим, що, згідно класифікації типів розвитку депресивним регіон може бути визнаний за рівнем інноваційного розвитку, за його генезисом, за рівнем сталого розвитку та його збалансованістю тощо. Тому, на наш погляд, доцільно застосувати концепцію індивідуального визначення ознак депресії для кожного з регіонів України. На основі інтегрального показника регіональних відмінностей для кожного регіону України визначаються основні характеристики позитивної дії, за якими він випереджає інші регіони. Таким чином, обґрунтовуються фактори росту певної регіональної економіки, після чого шляхом економіко-математичного моделювання встановлюються межі припустимих коливань цих факторів, перехід через які для даного регіону вважається початковим етапом входження у соціально-економічний депресивний стан розвитку.

Економічна сутність порогових значень полягає в тому, що вони характеризують стан гостроти кризи. В розрахунках порогового кроку i , як наслідок, в розрахунках ефективності підпрограми необхідно враховувати напрям вектора зміни порогових значень інтегральних показників кризової ситуації. Таким чином, виникає логічна умова, що визначає напрям розрахунку ефективності підпрограми і залежить від напрямку вектора зміни порогових значень інтегральних показників кризової ситуації. Ефект від реалізації підпрограми можна розрахувати як різницю між зміною значень інтегральних показників (індикаторів) кризової ситуації з урахуванням зазначеної вище особливості, і використовуючи наведену вище логічну умову.

Залежно від логічної умови розрахунок проводитиметься наступним чином:

- для інтегральних показників кризової ситуації, у яких спостерігається вектор зростання порогових значень:

$$E_{\Pi} = a_i^{t-1} - a_i^t \quad (1)$$

- для інтегральних показників кризової ситуації, у яких спостерігається вектор зменшення порогових значень:

$$E_{\Pi} = a_i^t - a_i^{t-1} \quad (2)$$

де E_{Π} – ефект від реалізації підпрограми;

a_i^{t-1} – значення інтегрального показника кризової ситуації на момент

затвердження цільової програми;

a_i^t - значення інтегрального показника кризової ситуації після реалізації

цільової програми.

Таким чином, формула розрахунку критерію ефективності підпрограми за сферою безпеки в залежності від логічного умови набирає вигляду:

- для інтегральних показників кризової ситуації, у яких спостерігається вектор зростання порогових значень:

$$K_{efi} = \frac{a_i^t - a_i^{t-1}}{P_i} \quad (3)$$

- для інтегральних показників кризової ситуації, у яких спостерігається вектор зниження порогових значень:

$$K_{efi} = \frac{a_i^{t-1} - a_i^t}{P_i} \quad (4)$$

де K_{efi} - критерій ефективності підпрограми.

P_i – пороговий крок значень інтегральних показників кризових ситуацій.

Економічна сутність розробленого критерію полягає в наступному: з його допомогою можна визначити ступінь впливу регіональної цільової програми щодо забезпечення економічної безпеки на розвиток депресивних територій.

Застосовувати критерій ефективності можна за будь-якого терміну реалізації регіональної цільової програми щодо забезпечення економічної безпеки. Якщо ефект очікується після закінчення року, то значення інтегральних показників беруться за аналізований і попередній рік. Якщо ефект очікується після закінчення кварталу, то значення інтегральних показників беруться за аналізований і попередній квартал. За оперативної реалізації програми значення інтегральних показників беруться за аналізований і попередній місяць.

Для визначення ефективності регіональної цільової програми з забезпечення економічної безпеки в цілому можна розрахувати середнє значення критеріїв ефективності підпрограм за такою формулою:

$$K_{ef} = \frac{\sum K_{efi}}{N} \quad (5)$$

де K_{ef} – критерій ефективності регіональної цільової програми розвитку депресивних територій;

N – кількість програм.

Порівнявши отримані значення критерію з межами ступенів ефективності, запропонованими вище (неефективна, слабка, середня, ефективна, висока), можна оцінити ступінь ефективності регіональної цільової програми щодо забезпечення економічної безпеки в цілому. Перевагами розробки та реалізації регіональної програми розвитку депресивних територій в контексті забезпечення економічної безпеки над іншими є:

- логічна обґрунтованість рішення про її розробку і затвердження;

- цільова спрямованість на ті фактори росту певної регіональної економіки, що є найбільш пріоритетними завданнями;
- можливість виключення великої кількості різноспрямованих регіональних цільових програм, цілі яких схожі;
- економія коштів місцевого бюджету у зв'язку із зменшенням загальної кількості регіональних цільових програм;
- можливість поліпшення регіональними органами влади економічної безпеки області за допомогою програмних заходів;
- можливість визначення ефективності як всієї програми в цілому, так і окремих підпрограм;
- можливість внесення змін і доповнень до цільових програмних заходів в разі недостатньої їх ефективності.

Висновки. Значна диференціація регіонів України за рівнем економічного розвитку, яка є беззастережною загрозою економічній безпеці держави, вимагає організації ефективної системи оцінки економічного стану регіону, своєчасного виявлення чинників, які виводять ситуацію в різних сферах життєдіяльності територій за межі економічної безпеки, і розробка на цій основі програмно-цільових пріоритетів нейтралізації загроз, термінів їх реалізації, а також ресурсів, які необхідно при цьому задіяти.

Література:

1. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 244 с.
2. Головченко, О. М. Економічна безпека регіону в гарантування стабільності національної економіки [Текст] : монографія / О. М. Головченко. — Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2008. — 399 с.
3. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування [Текст] /Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. — Х. : Право, 2009. — 312 с.
4. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / Олександра Миколаївна Ляшенко. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. — 400 с.
5. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія] / [Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. З. та ін.] ; за ред. В. М. Гейця. —Х.: ІНЖЕК, 2006. — 240 с.
6. Мониторинг экономической безопасности регионов как условие стабильного развития [Текст] / А. И. Татаркин, А. А. Куклин, А. Л. Мызин и др. ; под науч. ред. А. И. Татаркина, А. А. Куклина. — Екатеринбург, 2009. — 98 с.
7. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: [монография] / Пономаренко В. С., Клебанова Т. С., Чернова Н. Л. — Х. : ИНЖЕК, 2004. — 144 с.
8. Степаненко, А. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів [Текст] / А. Степаненко, М. Герасимов // Регіональна економіка. — 2002. — № 2. — С. 39–54.

ГЛАВА 2.8. КРЕДИТНАЯ КООПЕРАЦИЯ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ СТРАНЫ

Пшеничников В.В.

кандидат экономических наук, доцент

*ФГБОУ ВПО Воронежский государственный аграрный университет
имени императора Петра I*

Внимание к проблемам социально-экономического развития сельских территорий со стороны официальной власти, экономистов и научной общественности в нашей стране в разной степени было всегда, но в основном носило теоретический, иногда точечно-практический характер. На современном этапе реформ местного самоуправления и бюджетного процесса, в условиях ключевых изменений принципов финансирования инвестиционной деятельности со стороны государства эти проблемы стали чрезвычайно актуальными. Появление третьего уровня бюджетной системы – сельских поселений – дает полновесную необходимость в разработке стратегий территориального развития. В реформах местного самоуправления проявляется осознание государственной властью невозможности эффективного социально-экономического развития страны без активизации трудового (в том числе сельского) потенциала населения, что создает предпосылки для гармонизации целей и интересов государства и общества.

Включение России в систему международных экономических организаций, которые устанавливают правила регулирования и финансирования торговли, не столько ограничивает существующие меры поддержки экспорта, сколько открывает для этого новые возможности, скрытые за теми или иными общепризнанными правилами. Будучи полноправным участником ВТО, Российская Федерация не должна забывать о внутренних проблемах своего развития, одной из которых является сохранение и дальнейшее обеспечение продовольственной безопасности.

Определение продовольственной безопасности сформулировано в Римской декларации о всемирной продовольственной безопасности. Этот документ был одобрен Комитетом по всемирной продовольственной безопасности при завершении его 22-й сессии 31 октября 1996 г. и на Всемирной встрече на высшем уровне по проблемам продовольствия 13 ноября 1996 г. в Риме. Понятие продовольственной безопасности содержат указания на следующие элементы:

- 1) физическая доступность достаточной в количественном отношении, безопасной и питательной пищи;
- 2) экономическая доступность к продовольствию должного объема и качества всех социальных групп населения;
- 3) автономность и экономическая самостоятельность национальной продовольственной системы (продовольственная независимость);

4) надежность, то есть способность национальной продовольственной системы минимизировать влияние сезонных, погодных и иных колебаний на снабжение продовольствием населения всех регионов страны;

5) устойчивость, означающая, что национальная продовольственная система развивается в режиме расширенного воспроизводства [7.].

Ведущим направлением современной аграрной политики является устойчивое развитие сельских территорий. В Концепции устойчивого развития сельских территорий Российской Федерации до 2020 г. основными целями государственной политики определены создание благоприятных социально-экономических условий для выполнения селом его производственной и других общенациональных функций, устойчивый рост сельской экономики, повышение эффективности сельского хозяйства, занятости, уровня и качества жизни сельского населения, рационализация использования природных ресурсов и охрана природной среды, сохранение и приумножение культурного потенциала села.

Одним из решающих условий экономического и социального развития является свободный доступ к финансовым услугам организаций АПК и сельских территорий. Однако это условие недостаточно выполняется или полностью отсутствует в отношении важных сфер экономики сельских регионов, а также в отношении широких слоев населения в сельской местности.

В частности, большому количеству малых и средних фермерских хозяйств, создающих основу для экономического и социального развития сельских регионов, банковский сектор не в состоянии предложить финансовые услуги в достаточном объеме. Финансирование со стороны семей, друзей, торговых и производственных партнеров не может восполнить этот недостаток. Без соответствующего доступа к сезонному, производственному (в течение всего года) и инвестиционному финансированию фермерских хозяйств невозможно в достаточном объеме использовать их экономический потенциал.

С этой проблемой, и даже в большем масштабе, сталкиваются и развивающиеся ремесленные производства в сельской местности. Ремесленники, а также мелкие и средние предприятия в сельских регионах также не имеют возможности получать соответствующие финансовые услуги. При этом именно малые и средние ремесленные предприятия приобретают со временем все большее значение для развития, экономической и социальной стабильности сельских регионов. Однако их потенциал может раскрыться только при условии предоставления им возможностей по получению финансирования в достаточном объеме, а также таких важных финансовых услуг, как например, услуги по проведению расчетов.

Нельзя не упомянуть и о потребности населения сельских регионов в соответствующих финансовых услугах. Частные лица (рабочие, служащие, пенсионеры) испытывают острую необходимость в возможности надежно и выгодно вложить свои накопления, а также востребовать свои средства в случае необходимости без излишних проволочек. Большое значение финансовых услуг для экономического развития сельских регионов обусловлено необходимостью аккумулировать частные сбережения и использовать их непосредственно для

удовлетворения спроса на финансовые ресурсы в сельскохозяйственном и ремесленном производстве в сельских регионах. Кроме того, с улучшением общеэкономической и социальной ситуации у населения повышается спрос на потребительские кредиты, а также потребность в финансировании образования и жилищного строительства. Этот спрос следует учитывать, предоставляя широким слоям сельского населения соответствующее предложение по финансированию их потребностей. Это будет способствовать развитию спроса на товары и услуги в сельских регионах.

Существует мнение, что спрос на финансовые услуги в сельских регионах вполне могут удовлетворить коммерческие банки. Однако, как показывает опыт, в том числе и в других странах, коммерческие банки едва ли готовы к тому, чтобы активно работать в сельских регионах, в особенности с малыми и средними сельскохозяйственными предприятиями, а также с физическими лицами. Причины сдержанного поведения коммерческих банков в этом секторе экономики разнообразны. В качестве наиболее существенных причин можно назвать следующие.

Таблица 1

Группировка действующих кредитных организаций по величине зарегистрированного уставного капитала в Российской Федерации в 2011-2013 гг.

По состоянию на:	До 3 млн. руб.	От 3 до 10 млн. руб.	От 10 до 30 млн. руб.	От 30 до 60 млн. руб.	От 60 до 150 млн. руб.	От 150 до 300 млн. руб.	От 300 до 500 млн. руб.	От 500 млн. руб. до 1 млрд. руб.	От 1 до 10 млрд. руб.	От 10 млрд. руб. и выше	Всего
01.01.2012 г.	15	18	41	62	199	263	101	114	143	22	978
01.01.2013 г.	15	15	41	46	168	276	95	123	154	23	956
01.01.2014 г.	15	15	45	36	143	251	116	116	161	25	923

Проблемы со стороны банков: недостаточное присутствие банков в сельской местности, сократившееся в последнее время еще больше вследствие закрытия ряда банковских филиалов; недостаток опыта и знаний в вопросах финансирования сельскохозяйственных и малых ремесленных предприятий; повышенное внимание к вопросам обеспечения выдаваемых кредитов и недостаточная оценка денежных потоков при выдаче ссуд, стремление избежать всяческих рисков и наличие альтернативных, более прибыльных объектов инвестирования. В целом кредитование малых и средних фермерских хозяйств и ремесленных предприятий в сельских регионах считается слишком рискованным и мало доходным. Если коммерческие банки и работают в сельских регионах, то в основном в направлении привлечения частных вкладов, чтобы затем инвестировать привлеченные средства в более прибыльные сферы. Таким образом, капитал, в котором остро нуждается местная и региональная экономика, уходит из этих регионов [5].

В настоящее время в РФ действует большое число буквально карликовых банков, как по объему собственного капитала, так и активам (табл. 2 [3]). В

докризисный период это отмечали все участники рынка, включая регулятора, рейтинговые агентства, саморегулируемые организации. Плотность банковского обслуживания в России в среднем составляет чуть больше 30 точек на 100 тыс. человек населения, что сопоставимо с плотностью банковского обслуживания в странах Восточной Европы. Однако если в Европе банковские подразделения распределены по территории практически равномерно, то в России, наоборот, крайне неравномерно. В крупных городах (особенно в Москве и Санкт-Петербурге) наблюдается чрезмерная концентрация банковских учреждений, в то время как в небольших городах и населенных пунктах зачастую отсутствуют какие-либо кредитные подразделения.

Таблица 2

Количество действующих кредитных организаций и их филиалов в Российской Федерации в 2011-2013 гг.

По состоянию на:	Количество кредитных организаций в РФ	Количество филиалов в РФ		
		Всего	головная организация которых находится в регионе регистрации кредитной организации	головная организация которых находится вне региона регистрации кредитной организации
01.01.2012 г.	978	2 807	464	2 343
01.01.2013 г.	956	2 349	403	1 946
01.01.2014 г.	923	2 005	339	1 666

В последние несколько лет активизировался процесс преобразования банками, в рамках оптимизации затрат по ведению бизнеса, своих филиалов в регионах во внутренние структурные подразделения, в том числе дополнительные офисы, операционные кассы вне кассового узла (или обменные пункты), кредитно-кассовые и операционные офисы (табл. 2 и 3 [3]).

Принципиальные различия между ними состоят в следующем. Если филиал банка является обособленным подразделением, имеющим обособленный бухгалтерский баланс и полномочия по принятию самостоятельных кредитных и иных решений, то внутреннее структурное подразделение банка не имеет самостоятельных полномочий и обособленного бухгалтерского баланса (его операции зачастую учитываются за пределами региона присутствия) [5].

Таблица 3

Количество внутренних структурных подразделений кредитных организаций в Российской Федерации в 2011-2013 гг.

По состоянию на:	Дополнительные офисы	Операционные кассы вне кассового узла	Кредитно-кассовые офисы	Операционные офисы	Всего
01.01.2012 г.	22 565	10 860	1 725	5 360	40 510
01.01.2013 г.	23 347	9 685	2 161	7 447	42 640
01.01.2014 г.	24 486	7 845	2 463	8 436	43 230

В случае преобразования регионального филиала во внутреннее структурное подразделение проявляются следующие проблемы в социально-экономическом развитии субъектов Российской Федерации.

1) Снижается качество обслуживания клиентов данного региона по следующим причинам:

- замедляется скорость проведения расчетов и платежей в силу нахождения денежных средств на счетах, учитываемых за пределами субъекта федерации;

- увеличивается срок рассмотрения кредитных заявок из-за принятия решения в головном офисе, а не по месту ее подачи;

- при принятии решения о выдаче кредита в головном офисе существенно усложняются процедура уточнения и изменения условий обслуживания кредитов, их досрочного погашения или пролонгации;

- снижается общая доступность кредитных продуктов для хозяйствующих субъектов и населения регионов;

- сокращается время работы подразделений банков по обслуживанию клиентов.

2) Сокращается занятость экономистов, бухгалтеров и юристов в данном регионе, поскольку сотрудники операционных офисов числятся по месту регистрации головного офиса, в котором ведется оформление, регистрация и учет всех операций и сделок.

3) Сокращается объем поступлений налогов в региональный и местные бюджеты, в том числе НДС, налога на прибыль, налог на имущество, транспортного налога.

4) Ухудшается ситуация с надзором за деятельностью операционных офисов со стороны контролирующих органов региона за счет того, что:

- операционный офис не отчитывается перед территориальным учреждением Банка России;

- принятие решений на уровне головного офиса не требует особого контроля над деятельностью работников операционного офиса [8].

В результате во многом изолированного и во многом сегментарного функционирования банковской системы и реального сектора в национальной экономике усилились структурные диспропорции. Поэтому для российской экономики выход из нынешнего кризиса будет крайне сложным и потребует принятия нестандартных решений.

Проблемы со стороны клиентов: недостаточная осведомленность клиентов в сельских регионах в финансовых вопросах; недоверие к финансовым институтам; опасения в отношении банковской бюрократии; общая настороженность в отношении коммерческих банков, вызванная негативным опытом, приобретенным во время финансового кризиса 1998 г. Вследствие этих причин клиенты в сельских регионах часто вообще не обращаются за финансовыми услугами к коммерческим банкам. Они предпочитают обращаться в случае необходимости к неофициальным кредиторам или по возможности проводить бартерные операции [4].

В этих условиях при решении проблем финансирования в сельских регионах российское правительство часто концентрирует свое внимание на использовании государственных финансовых институтов и институтов, содействующих развитию сельских регионов. Можно с уверенностью утверждать, что реализация государственных программ финансирования и поддержки сельских регионов является во время проведения реформ и восстановления экономики, как, например, в настоящее время в России, важной и необходимой составной частью региональной и структурной политики. Однако государственные институты, содействующие развитию сельских регионов, как правило, не располагают собственной разветвленной филиальной сетью, необходимой для непосредственной работы с серьезными клиентами в сельских регионах.

Необходимым условием их эффективной работы является наличие финансового сектора в сельских регионах, с помощью которого можно было бы работать с клиентами. Использовать для этой цели коммерческие банки едва ли возможно по вышеуказанным причинам. Для нормальной работы с клиентами в сельских регионах необходимо подобрать иные, альтернативные финансовые институты.

В качестве альтернативы государственному финансовому сектору хорошо зарекомендовали себя, если судить по опыту других стран, кооперативные финансовые системы, основанные на частном капитале. Во многих случаях они предоставляют широким слоям сельского населения и владельцам малых форм частного бизнеса в сельских регионах единственную возможность получить доступ к жизненно необходимым финансовым услугам на приемлемых условиях. Кредитные кооперативы показали себя в качестве особо важных партнеров государства при реализации государственных и международных программ поддержки региональной и отраслевой структурной политики. Они смогли оказать содействие в доведении финансовых средств до предприятий, находящихся в самых отдаленных сельских регионах.

Основой организационного и экономического потенциала таких систем является их кооперативная структура. Ее отличительными признаками и особенностями являются: самоуправление и личная ответственность членов, децентрализованная и широко разветвленная структура, тесные связи внутри системы на местном и региональном уровнях, интеграция в единую систему на принципах взаимопомощи и совместного контроля.

Вследствие перечисленных особенностей кооперативные финансовые институты оказываются в состоянии предоставлять экономически оправданные и эффективные финансовые услуги там, где другие институты финансового сектора уходят с рынка по субъективным причинам.

По состоянию на 1 января 2011 г. численность сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативов (СКПК) в Российской Федерации составляла 1772 ед., из которых реально работающих – всего 63,1% (рис. 1 [1]). Сельскохозяйственная кредитная потребительская кооперация представлена в 78 субъектах Федерации, в более чем 1000 сельских поселений. Членская база

сельской кредитной кооперации составляет около 200 тыс. пайщиков, активы превышают 10 млрд. руб.

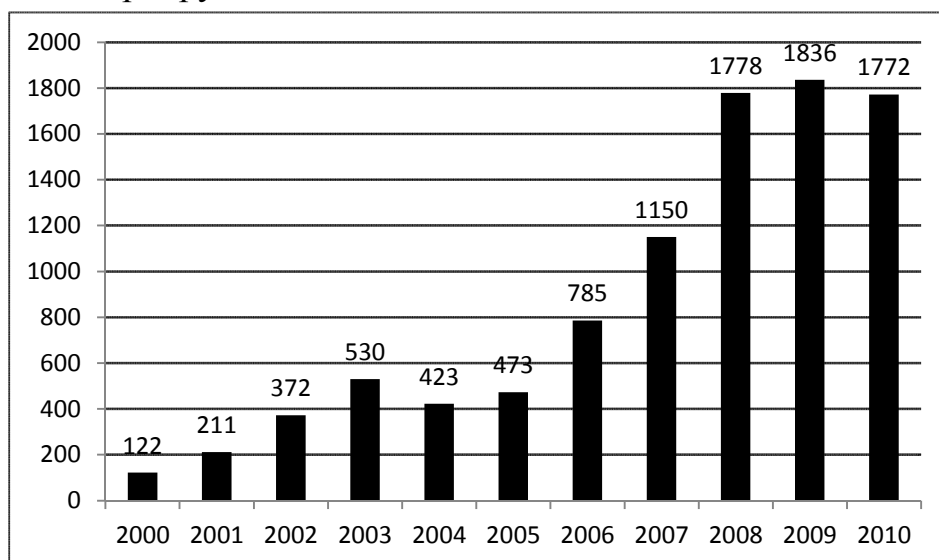

Рис. 1. Численность сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативов в Российской Федерации за 2000-2010 гг.

Наибольшая концентрация СКПК приходится на Приволжский и Южный федеральные округа, где их доля составляет 49% (25 и 24% соответственно) от общего числа СКПК России, далее следуют Сибирский – 18%, Центральный – 14, Дальневосточный – 10, Северо-Западный – 5, Уральский – 4%. В границах субъектов Российской Федерации охват территории, на которой созданы СКПК, также неравномерен. В одних они носят локальный характер – на уровне одного поселения. Так, в Республике Саха (Якутия) из 34 районов в 22 зарегистрированы СКПК, и наблюдается самая высокая плотность их размещения в пределах одного района – от 5 до 18 СКПК. В других регионах СКПК зарегистрированы на уровне района. Так, например, в Вологодской области они функционируют в 18 из 26 муниципальных районах, в Волгоградской области – в каждом районе с сетью филиалов и представительств в сельских поселениях.

Развитие сельскохозяйственной кредитной кооперации в регионах страны идет по двум направлениям:

1. Создание региональных систем сельскохозяйственной кредитной кооперации объединяющих кооперативы двух уровней – местные и районные (1-ый уровень) и региональные (2-ой уровень) в которые на правах членов входят кооперативы первого уровня;

2. Формирование и функционирование СКПК, работающих независимо друг от друга.

Кредитными кооперативами 1-го уровня региональные кооперативы 2-го уровня созданы в 34 субъектах Российской Федерации. Организационное построение региональных систем сельскохозяйственной кредитной кооперации также имеет различия, выражающиеся в их создании «снизу» или «сверху», уровне развития инфраструктуры и др.

В составе членов СКПК преобладают физические лица – владельцы личных подсобных хозяйств – 68% и крестьянских (фермерских) хозяйств – 23%. То есть в структуре действующих СКПК представители малого агробизнеса составляют более 90% кооператоров.

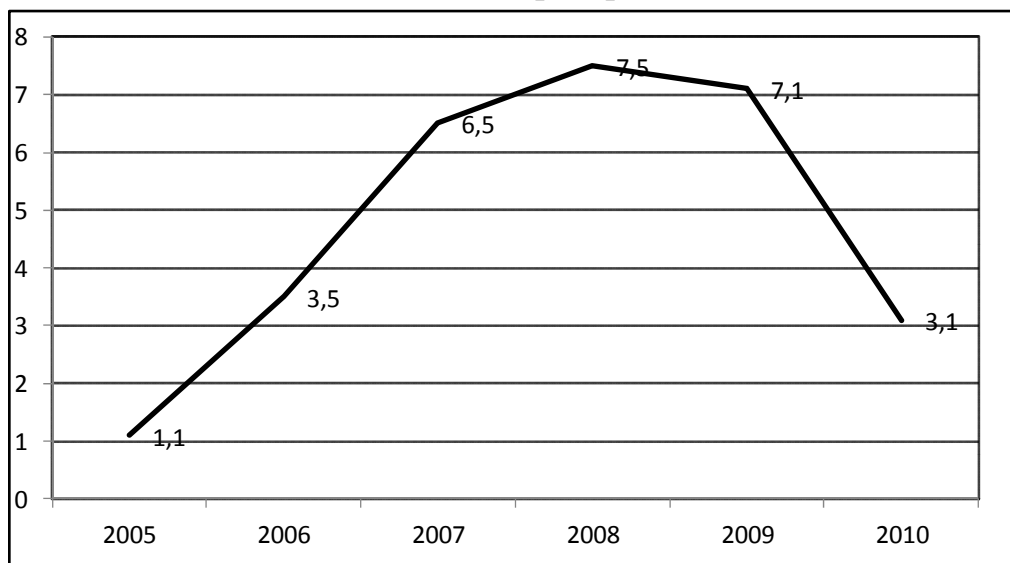

Рис. 2. Динамика объемов кредитования сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативов в Российской Федерации за 2000-2010 гг., млрд. руб. [1]

Кредитную поддержку сельскохозяйственных потребительских кооперативов осуществляет ОАО «Россельхозбанк». Он также принимает участие в деятельности СКПК в качестве ассоциированного члена. Банком в качестве ассоциированного члена в паевые фонды 87 СКПК в 35 регионах Российской Федерации внесены взносы в сумме 697,63 млн. руб. Всего же за период с 2006 г. по 2010 г. ОАО «Россельхозбанк» профинансировал СКПК по всей филиальной сети в сумме 5,4 млрд. руб. [1]. В 2010 г. программа вхождения ОАО «Россельхозбанк» как ассоциированного члена в паевой фонд сельскохозяйственных потребительских кредитных кооперативов прекратилась. Это ставит под угрозу развитие страдающей недостатком оборотного капитала системы кредитной кооперации в сельской местности.

В 2010 г. в сравнении с предыдущим годом сумма кредитов, выданных СКПК, снизилась на 1,2% и составила 1441,8 млн. руб., а также уменьшилось и количество заключенных договоров с 381 до 349 единиц, или на 8,4% [1].

В 2010 г. кредитные кооперативы сохранили свое присутствие на рынке заимствований в неизменном виде – как в 2008 г. и в 2009 г. ими было предоставлено около 6 % всех кредитных средств в виде займов. СКПК малым формам хозяйствования выдано займов на сумму 3081,3 млн. руб., в том числе хозяйствам населения – 1519,9 млн. руб., крестьянским (фермерским) хозяйствам – 1081,1 млн. руб. и сельскохозяйственным потребительски кооперативам – 308,5 млн. руб. [1].

В Фонде развития сельской кредитной кооперации (ФРСКК) аккредитовано 54 СКПК (3% от их общей численности), из них 15 кооперативов 2-го уровня и 2 межрегиональных кооператива. Портфель займов

ФРСКК составляет 260 млн. руб., в том числе средства Российско-американской программы – 162 млн. руб. [1].

Членами Союза сельских кредитных кооперативов (ССКК) являются 220 кредитных кооперативов и кредитных союзов (12,4% от общей численности СКПК) из 50 регионов России, в том числе 22 кредитных кооператива 2-го уровня. При участии ССКК организован Учебно-консультационный центр «Кооперативный кредит», издается пресс-бюллетень «Сельский кредит».

Внешний контроль деятельности сельскохозяйственных кредитных кооперативов осуществляют ревизионные союзы сельскохозяйственных кооперативов СРО «Агроконтроль» и СРО «Российский союз «Чаянов». СРО «Агроконтроль» и «Чаянов» объединяют через ревизионные союзы около 2700 сельскохозяйственных кооперативов, в том числе и СКПК.

При всем этом для сельскохозяйственной кредитной кооперации России характерна слабость имущественной и ресурсной базы, уменьшение числа действующих СКПК, неравномерность их расположения по территории страны, узость ассортимента ряда оказываемых услуг, высокие процентные ставки за пользование займами и риски, что свидетельствует о неуправляемости системы.

Организационно-правовые проблемы сельскохозяйственной потребительской кредитной кооперации заключаются в различиях в законодательстве: ведомственном подходе к формированию системы кредитной кооперации; различиях в системе контроля и надзора, нормативах финансовой деятельности, задачах саморегулируемых организаций, подходах к членству в кооперативах.

Кредитные кооперативы как финансово-кредитные учреждения/организации могут подчиняться условиям различных правовых режимов, но при этом не должно быть противоречий друг другу (регуляторных накладок), а неясное разграничение служит причиной неуверенности в процессе хозяйственной деятельности кредитных кооперативов.

В итоге можно полагать, что к настоящему времени в России сложилась неэффективная институциональная структура системы сельскохозяйственной кредитной кооперации, способная к экстенсивному развитию, а не к интенсивному росту за счет более полного удовлетворения интересов кооперативного сообщества.

В сложившихся обстоятельствах нам представляется интересным опыт развития сельскохозяйственной кредитной операции за рубежом, в том числе в таких странах как Германия, Нидерланды и Китай.

Сегодня Германия имеет развитую систему кредитной кооперации, которая играет важную роль в финансировании сельского хозяйства страны. Кредитная кооперация является составной частью Немецкого кооперативного союза Райффайзен.

Кредитные кооперативы (кредитные товарищества), или, как их иначе называют, кооперативные банки, являются универсальными банковскими институтами для всего мелкого и среднего предпринимательства. Но основной

целью кооперативной банковской системы является развитие предпринимательства, в первую очередь в сельской местности.

Кооперативный банковский сектор Германии имеет трехуровневую организационную структуру. Ее основу – первый уровень – составляют местные кооперативные банки (кредитные товарищества), включающие преимущественно фольксбанки и райффайзенбанки, созданные для удовлетворения потребностей в финансовых ресурсах, в основном сельских товаропроизводителей и сельского малого бизнеса.

Второй уровень кооперативного банковского сектора представлен региональными банками, которые были первоначально созданы местными банками, главным образом с целью управления их избыточной ликвидностью. Сейчас эти региональные кооперативные банки имеют широкий спектр деятельности. Они также являются главными пайщиками «Дойче геноссеншафтсбанка» (ДГ-банка), составляющего третий, верхний уровень кооперативного банковского сектора.

В настоящее время в Германии действует около 2,5 тыс. кредитных кооперативов с более 14,5 млн. членов и 30 млн. клиентов. Около 80% фермеров, 60% ремесленников, 75% торговых посредников являются паедержателями и клиентами этих организаций. Кооперативный банковский сектор занимает весьма видное место в кредитной системе страны. На его долю приходится свыше 19% совокупного баланса всех универсальных банков страны, 25% вкладов небанковской клиентуры [2]. Децентрализованная структура дает возможность иметь тесный контакт с клиентами, обеспечивает гибкую деловую политику и делает процесс принятия решений по выдаче кредитов более коротким.

Задачей кооперативных банков на протяжении уже более 100 лет является повышение доходов своих членов и оказание содействия в развитии их предпринимательской деятельности.

В Нидерландах ведущая роль в кредитовании сельского хозяйства принадлежит кооперативному банку – Рабобанку, на долю которого приходится 90% всех кредитов, предоставляемых сельскому хозяйству страны.

В настоящее время можно отметить, что с момента основания банковская система развивалась без существенных затруднений (при полном отсутствии государственной поддержки) далее в период депрессии 30-х гг., Второй мировой войны и кризиса в 40—50-х гг. Это связано с тем, что кооперативные банки постоянно совершенствовали свою кредитную политику.

Так, в конце 50-х гг. в связи с образованием Европейского союза возникла необходимость создания таких условий кредитования фермеров, которые обеспечили бы значительное повышение эффективности их деятельности.

Для поддержки фермеров местные банки приняли упрощенную схему предоставления кредитов, что содействовало росту инвестиций в сельское хозяйство и сопредельные производства и быстрому развитию местных банков. В настоящее время местным банкам предоставлено право выделять кредиты на сумму до 4 млн. голландских гульденов (2,5 млн. долл.) без получения согласия

со стороны центрального банка или какого-либо другого финансового института [2].

В настоящее время система Рабобанка включает 60 местных и один центральный банк. Местные отделения Рабобанка создаются членами-акционерами. Для желающих получить кредит на цели своей профессиональной деятельности такое членство обязательно. Местный банк несет полную ответственность за эффективность своих операций, кредитную политику, доходность и хорошее финансовое положение. Акционеры несут ответственность в случае краха банка, однако в связи с тем, что определенная часть годового дохода зачисляется в резервные фонды, возникает коллективная ответственность внутри всей структуры, поэтому сопряженные с этим риски минимальны.

Местные банки являются прямыми акционерами и имеют непосредственные контакты с Рабобанком Нидерландов. Они избирают представителей в органы, вырабатывающие банковскую политику, которые собираются на заседания не менее двух раз в год. Кроме того, все местные банки участвуют в работе общего собрания Рабобанка и имеют право голоса при рассмотрении различных вопросов его деятельности, утверждении годового отчета и выборе Совета управляющих.

Центральный банк осуществляет контроль над платежеспособностью и ликвидностью всех банков: на него возложены функции банковской инфраструктуры, а также финансирование и предоставление иных банковских услуг клиентам, работающим на национальном или международном уровне. Возможность получения консультационных услуг и помощи весьма важна для местных банков. Эти услуги предоставляются на коммерческой основе, местные банки оплачивают стоимость консультации или помощи со стороны центрального банка.

Ресурсы организации формируются за счет привлечения средств частных лиц или же мобилизуются на национальном и международном финансовых рынках. Государственная помощь кредитным кооперативам никогда не оказывалась. Поэтому с самого основания банк был заинтересован в завоевании доверия широких слоев населения. В ресурсах банка преобладает значительная доля частных вкладов, хотя в последние годы быстро увеличивается доля депозитов – как частных, так и коммерческих.

Местные банки должны предоставлять часть своих ресурсов центральному кооперативному банку, частично для обеспечения надежности размещения своих активов, частично для гарантирования ликвидности всей системы в целом. Центральный банк работает также на рынке капиталов, что позволяет ему обеспечивать кредитными ресурсами местные банки.

Для расширения своей ресурсной базы местные банки предоставляют полный комплекс услуг по страхованию сельскохозяйственных и иных предприятий и частных лиц. Некоторые банки имеют агентства путешествий, они могут осуществлять для клиентов сделки на фондовом рынке. Местные банки оплачивают коммерческую стоимость услуг центрального банка.

Для России мог бы быть также полезным опыт Китая по развитию кредитных организаций в сельской местности. В конце 2006 г. Комитет по управлению и контролю за банковской деятельностью Госсовета КНР издал документ «Некоторое мнение о политике либерализации банковских кредитных структур в сельских районах», в котором касался вопроса создания трех новых структур. Эти три вида новых кредитных структур и банков в деревне включают:

1) сельские банки, в том числе на уровне уезда или уездного города, а также волости и поселка;

2) кредитные кооперативные организации в пределах территориальной общины, расположенные преимущественно в деревне и на уровне волости, поселка;

3) специализированные дочерние кредитные компании, которые создаются коммерческими банками и сельскими кооперативными банками.

Ныне существуют два вида этих структур: первые представляют собой реорганизованные (путем участия в доле, скупки) сельские кредитные кооперативы, представительства которых превращаются в денежно-кредитные структуры сельских банков нового типа; вторые - филиалы денежно-кредитных структур имеющихся банков в деревне. В январе 2007 г. Государственный комитет по управлению и контролю за банковской деятельностью издал «Временное положение об управлении сельскими банками». Можно сказать, что уже сформирован каркас основной концепции и политики относительно создания многополюсной конкурентоспособной денежно-кредитной системы в деревне [10].

Практика развития денежно-кредитных структур в деревне в разных странах мира говорит о том, что в многополюсной конкурентоспособной денежно-кредитной системе в деревне кооперативные финансы являются важной ее составной частью. Реформа нынешней сельской кредитной кооперации, которая развивается в направлении организации ее по принципу предприятий, акционирования, не может превратиться в подлинную сельскую кооперативную организацию. Нынешние коммерческие банки развернули эксперимент по созданию паевых сельских банков, что представляет собой движение к либерализации общественного и частного капитала, но возникает много дополнительных ограничений, «планка» очень высокая, процесс все больше идет в форме экспериментов, пока имея пропагандистское и символическое значение. Появляющиеся в разных местах крестьянские денежно-кредитные кассы взаимопомощи или малые денежные организации взаимопомощи представляют собой неотъемлемую часть многофакторной конкурентоспособной денежно-кредитной системы в деревне, но они пока играют вспомогательную и дополнительную роль. Нормальные крестьянские денежно-кредитные кооперативные организации, которые принадлежат крестьянам и которые крестьяне обеспечивают финансовыми средствами, развиваются в Китае с большим трудом. Это - также одна из проблем реформы денежно-кредитной системы в деревне страны.

Учитывая изученный нами опыт зарубежных стран, можно сформулировать следующие основные задачи развития сельской кредитной кооперации в регионах России:

1. Создание и обеспечение организационных, экономических и социальных условий для формирования и эффективного развития механизма самофинансирования мелкого и среднего агробизнеса.

2. Обеспечение сельскохозяйственных товаропроизводителей, предпринимателей, сельского населения доступными кредитными ресурсами.

3. Расширение спектра предоставляемых сельским жителям финансовых услуг.

4. Создание новых рабочих мест за счет развития предпринимательства и расширения производства хозяйствующих субъектов.

5. Обеспечение информационной поддержки сельского предпринимательства.

6. Создание на основе сельской кредитной кооперации производственной и потребительской кооперации.

7. Реализация через систему кредитной кооперации программ по жилищному строительству на селе.

В силу складывающихся обстоятельств на территории субъектов Российской Федерации нам представляется целесообразным внесение целого ряда изменений и дополнений в действующее законодательство и порядок функционирования банковского сектора России, как на федеральном, так и региональном уровнях.

На федеральном уровне дальнейшее развитие банковского сектора нам видится в следующих направлениях.

Модернизировать национальную банковскую систему путем ее преобразования из двухуровневой в трехуровневую, которая бы включала: 1-ый уровень – Центральный банк и государственные банки; 2-ой уровень – коммерческие банки; 3-ий уровень – небанковские кредитные институты гражданского общества с соответствующим разделением полномочий между ними:

- государственные банки (небольшая группа банков, не занимающихся коммерческой деятельностью) могли бы специализироваться на финансировании национальных проектов и государственных инвестиционных программ социально-экономического развития федерального и регионального значения;

- коммерческие банки – оказывающие традиционные банковские услуги на коммерческой основе;

- сеть кредитных институтов регионального и муниципального значения, охватывающих основные социальные слои гражданского общества, включая городские и сельские кредитные кооперативы, ссудные кассы, кассы взаимопомощи, кредитные союзы и т.п. Функцию Банка России по лицензированию кредитных институтов 3-го уровня можно было бы возложить на его территориальные подразделения [8].

Таким образом, на региональном уровне дальнейшее развитие банковского сектора в целях улучшения социально-экономических условий устойчивого развития организаций АПК и сельских территорий нам видится в повышении эффективности кредитной деятельности банковских учреждений на основе государственно-частного партнерства заинтересованных сторон.

Литература:

1. Институциональное развитие и регулирование сельскохозяйственной кредитной кооперации в России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.creditcoop.ru>
2. Кредитная кооперация: Учебное пособие / М.Ф. Шкляр. – 4-е изд. испр. и доп. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010 – 348 с.
3. Обзор банковского сектора Российской Федерации – аналитические показатели. Центральный банк Российской Федерации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cbr.ru
4. Пшеничников В.В. О причинах мирового финансового кризиса и его последствиях для российской экономики [Текст] / В.В. Пшеничников, А.В. Бабкин, Е.Е. Бичева // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. «Экономические науки». -2009. -Т. 4. -№ 81. -С. 9-17.
5. Пшеничников В.В. Деньги, кредит, банки / В.В. Пшеничников, Е.Е. Бичева – СПб: Изд-во Политехн. ун-та, 2010. – 216 с.
6. Пшеничников В.В. К вопросу о совершенствовании процесса управления инвестиционными проектами на предприятиях АПК [Текст] / В.В. Пшеничников, Р.И. Ляпин // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. 2009. – Т. 6-1. – № 90. – С. 105 – 117.
7. Пшеничников В.В. Региональные проблемы управления продовольственной безопасностью в условиях вступления России в ВТО [Текст] / В.В. Пшеничников, Г.А. Рубан // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. 2011. – Т. 4. – № 127. – С. 71 – 76.
8. Пшеничников В.В. Россия и Всемирная торговая организация: финансовые аспекты взаимодействия в условиях глобального экономического кризиса / В.В. Пшеничников, Е.Е. Бичева – LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken, 2013. – 192 с.
9. Стратегическое планирование развития промышленности: теория и инструментарий / под редакцией А.В. Бабкина. – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2013. – 432 с.
10. Экономика Китая. Анализ состояния и перспективы развития: пер. с кит. / гл. ред. Чэнь Цзягуй, зам. гл. ред. Лю Шучэн, Ван Тунсань; / рук. колл. переводчиков А.В. Островский. – М.: Наука, 2009. – 373 с.

ГЛАВА 2.9. УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ

Різник Н.М.

кандидат економічних наук

Химич І. Г.

кандидат економічних наук

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Потенціал будь-якого підприємства ототожнюється із ресурсами та здібностями, які дозволяють реалізовувати ринкові можливості для отримання майбутньої вигоди. Але часто буває так, що необхідні ресурси та компетенції перебувають за межами окремо взятого підприємства. Тому, для подолання цих недоліків, а також наявності глобальної конкуренції одним із напрямів сучасної соціально-економічної політики держави є формування кластерів підприємств.

Для конкурентоспроможного розвитку та формування економічного потенціалу будівельних підприємств важливим є створення ефективної системи взаємовідносин виробників будівельних матеріалів, будівельних підприємств, владних структур, громадськості, наукових установ. На сьогодні така співпраця можлива в рамках будівельних кластерів.

За останні десятиліття ідея створення кластерів знайшла своє застосування фактично в усіх країнах світу (табл. 1).

Таблиця 1

Світовий досвід функціонування кластерів

Країна	Результати проведення кластеризації економіки
США	Функціонує близько 380 кластерів у сфері високих технологій, виробництва споживчих товарів, індустрії сервісу, видобування корисних копалин. На початку XXI ст. частка ВВП, виробленого кластерами США, становила 61 %. У рамках кластера «Силіконова долина» (штат Каліфорнія) лише за період з 1991 до 2001 року венчурні інвестиції зросли з 2 млрд. дол. до 68,8 млрд. дол.
Італія	Широкого поширення набули індустріальні округи (прототипи кластерів), яких нараховується біля 200. У них функціонує біля 1 млн. малих та середніх підприємств. Більшість із вказаних індустріальних округів стали світовими лідерами на відповідних ринках.
Фінляндія	З 90-х років повністю перейшла від підтримки базових галузей до галузей, що розвивались на основі високих технологій та кластерів. На сьогодні економіка повністю кластеризована. Діє 9 основних кластерів. Прикладом успішної кластеризації є досягнення фірми Nokia.
Австрія	Діють транскордонні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною. Важливу роль у кластеризації економіки відіграла інноваційно-дослідна програма (TIP), розроблена в першій половині 90-х. Програма включає такі елементи, як: стимулювання інновацій, зростання продуктивності, збільшення зайнятості, регулювання технологічної політики, консультування.
Японія	З 1983 року прийнято закон, що затвердив концепцію формування технополісів та надав підтримку створенню центрів інтеграції промисловості, науки, влади. На сьогодні діє близько 600 великих кластерів. Типовий великий японський кластер складається з одного головного підприємства, яке користується послугами двох або трьох рівнів фірм, як правило, близько географічно розташованих.
Німеччина	Функціонують 3 кращі світові кластери високих технологій, що отримали назву «Силіконова долина XXI століття» – Мюнхен, Дрезден, Гамбург.
Канада	Кластери стали базою розвитку регіональних інноваційних систем, зокрема, депресивних північних територій. Основною метою інноваційної стратегії Канади є впровадження існуючих наукових розробок у практичну діяльність. Для досягнення цих цілей були запущені так звані «технологічні кластерні ініціативи».

Джерело: побудовано на основі опрацювання наукової літератури [1]

Європа свою позицію стосовно кластеризації економіки визначила ще у 1968 році, коли в рамках Європейського союзу було створено Генеральний Директорат з регіональної політики. За останні роки затверджено чимало документів, що формують основу здійснення політики кластеризації європейської економіки. Зокрема, саміт у Брюсселі в лютому 2007 року

схвалює «Маніфест кластеризації Європи», самміт у Стокгольмі в січні 2008 року проголошує «Європейський кластерний меморандум».

У 2005 році Європейська Будівельна Технологічна Платформа (European Construction Technology Platform) розробляє «Стратегічну наукову програму розвитку європейського будівельного сектора», основною метою якої є значне підвищення інноваційної активності у будівельному секторі. Як наслідок, стало впровадження у 2008 проекту REG CON, метою якого є розширення концепції розвитку кластерів на основі наукових досліджень і розробок у будівельному секторі деяких європейських країн (Польщі, Іспанії, Греції, Фінляндії, Словенії).

Прикладом ефективного формування мереж кластерного типу у будівельному комплексі є Словенія. Будівельний кластер у Словенії (Construction Cluster of Slovenia – CCS) – створений у лютому 2004 року 14 підприємствами і організаціями. З 2006 року CCS розвивається у напрямі інноваційного кластера, значна увага зосереджена на інтернаціоналізації та міжнародному співробітництві. Місією CCS є створення умов для: підвищення продуктивності й ефективності бізнесу, інновацій, розвитку технологій; зростання та розвиток конкурентоспроможності на основі застосування принципів кластеризації; підвищення ефективності отримання знань та використання людських ресурсів; взаємне співробітництво і вихід на ринки Євросоюзу та на світові ринки; захист інтересів і співпраця з державними установами, дослідницькими організаціями; участь у міжнародних наукових дослідженнях, співробітництво з іноземними кластерами та бізнесом [2].

Позитивний досвід формування будівельних кластерів має Польща. У грудні 2007 року в Гданську створено будівельний кластер (Gdański Klaster Budowlany). Основною метою якого є розвиток механізмів співпраці та полегшення доступу до знань у будівельному комплексі, передача та впровадження новітніх технологій, зниження операційних витрат, і, таким чином, досягнення значного зростання рівня конкурентоспроможності підприємств будівельного комплексу Поморського регіону [3].

Надзвичайно привабливою для членів кластера стала можливість використання ефекту масштабу, що реалізується у спільному придбанні сировини та матеріалів для виробництва, транспортних засобів, юридичних та страхових послуг, електроенергії та газу тощо. У рамках кластера створена спеціальна група спільної закупівлі основних будівельних матеріалів, зокрема цементу, бетону, залізобетонних виробів, ізоляційних матеріалів, що позитивно впливає на розвиток промисловості будівельних матеріалів Поморського воєводства.

Підприємства промисловості будівельних матеріалів, які є членами будівельного кластера, отримали можливість розвивати свої власні дослідження та впроваджувати інноваційні розробки у виробництво (завдяки співпраці кластера з науково-дослідними установами – Польським інститутом пасивного будівництва, Гданським політехнічним університетом, Інститутом будівельної техніки). Однією з позитивних сторін участі у кластері стало сприяння сертифікації будівельних матеріалів, що виробляються підприємствами

кластера, не лише ITB (Instytut Techniki Budowlanej), а й органами сертифікації Європейського Союзу.

Формування будівельного кластера дало змогу реалізувати у Гданську перший інвестиційний проект будівництва пасивних багатоквартирних будинків – Matarnia II. Суть проекту полягає в будівництві шести 4-5 квартирних будинків з мінімальними енергозатратами на опалення [3].

Значний досвід стосовно кластеризації будівельного комплексу має Австрія. У 2003 році сформовано Кластер зеленого будівництва Нижньої Австрії (Lebensmittel Cluster Niederösterreich). За даними червня 2010 року в складі кластера налічується близько 185 учасників. Обороти кластера сягає понад 3534000000 € [4].

Традиційно Нижня Австрія є лідером у виробництві будівельних матеріалів. Для прикладу, до кластера входить компанія Wienerberger – найбільший у світі виробник цегли (227 заводів у 27 країнах світу), лідер на ринку бетонних блоків у центральній та східній Європі, один з світових лідерів виробників керамічної черепиці; компанія Baumit, частина Schmid Industrieholding group, яка є лідером у 19 країнах центральної та східної Європи як виробник цементу, вапна та гіпсу; Ernstbrunner Kalktechnik – провідна компанія з виробництва будівельних матеріалів (вапно, сухі будівельні суміші, цемент та добавки, залізобетонні вироби), має свої дочірні компанії в Чехії та Угорщині; WK Fensterfertigungs – один з найбільших виробників вікон та дверей в Австрії та багато інших успішних підприємств. Співпраця у рамках кластера дала змогу отримати підприємствам промисловості будівельних матеріалів чимало переваг та нових можливостей (табл. 2).

Таблиця 2

Можливості, які отримали будівельні підприємства, об'єднавшись у
Кластер зеленого будівництва Нижньої Австрії

Напрямок	Послуги
Обмін інформацією	<ul style="list-style-type: none"> – доступ до бази даних з детальною інформацією про партнерів кластера; – доступ до необхідної технічної інформації щодо інноваційних технологій та продуктів кластера; – доступ до національних і міжнародних наукових досліджень у будівельній галузі (завдяки співпраці з Enterprise Europe Network); – налагодження взаємодії між компаніями та споживачами
Співпраця та інновації	<ul style="list-style-type: none"> – співробітництво з науковими установами; – співпраця з учасниками кластера стосовно моніторингу та управління R&D (research and development); – консалтингові послуги щодо співробітництва в Нижній Австрії
Зв'язки з громадськістю	<ul style="list-style-type: none"> – кращий доступ та можливості презентувати нові проекти через засоби масової інформації, проведення прес-конференцій, семінарів; – можливість брати участь у національних та міжнародних виставках
Підвищення кваліфікації	<ul style="list-style-type: none"> – участь у тематичних конференціях; – участь у навчальних проектах для підвищення кваліфікації персоналу
Інтернаціоналізація	<ul style="list-style-type: none"> – підтримання зусиль стосовно інтернаціоналізації продукції підприємств промисловості будівельних матеріалів; – участь у міжнародних проектах.

Джерело: побудовано на основі аналізу інформації з [4]

Досить значний досвід у формуванні регіональних будівельних кластерів має Росія. Зокрема, будівельний кластер Красноярського краю об'єднує понад 4,5 тис. великих, середніх та дрібних підприємств: підрядних організацій, підприємств промисловості будівельних матеріалів, проектних та науково-дослідних організацій.

Перші спроби формування кластерів в Україні розпочато в 1998 році при створенні громадської асоціації «Поділля Перший», основною метою діяльності якої стало впровадження кластерної моделі розвитку економіки Подільського регіону. Асоціація впродовж більше десяти років сприяє покращенню іміджу та інвестиційної привабливості регіону, особливо Хмельницької області, здійснює розробку інноваційних моделей розвитку регіональної економіки заснованих на кластерних структурах, проводить інформаційно-освітню діяльність.

Зокрема, на Хмельниччині за ініціативи асоціації «Поділля Перший» створено перший в Україні будівельний кластер, що об'єднує понад 30 малих та середніх підприємств, які спеціалізуються на виробництві будівельних матеріалів, проектуванні, дизайні, забезпечують виконання повного циклу будівництва. Решта підприємств кластера надають торгівельні, інформаційні, маркетингові та юридичні послуги [5].

Особливістю будівельного кластера є те, що він об'єднує цілий ряд компонентів: від постачальників сировини до споживачів кінцевого продукту, включаючи сферу обслуговування та відповідну спеціалізовану інфраструктуру [6]. Оскільки будівництво це, перш за все, внутрішній ринок, тому продукція будівельного кластера переважно зорієнтована на внутрішнього споживача. Хоча випуск будівельних матеріалів, звичайно, може бути орієнтованим і на експорт.

Наслідком роботи будівельного кластера в Хмельницькій області стало: збільшення кількості будівельних фірм; залучення значних обсягів внутрішніх та зовнішніх інвестицій, що призвело до зростання капіталовкладень у будівництво житла, промислових та громадських об'єктів, доріг та шляхопроводів; зростання виробництва будівельних матеріалів; формування спільного інформаційного центру; участь у національних та міжнародних виставках, в конкурсах проектів, які фінансуються у вигляді грантів; вдосконалення якості будівельних робіт та пришвидшення будівельного циклу, що зумовило здешевлення будівельної продукції.

Завдяки співпраці будівельного кластера з владою розроблена довгострокова програма «Сучасне житло», яка передбачала будівництво в обласному центрі п'яти багатоповерхових житлових будинків покращеного планування. Реалізація цієї програми забезпечила завантаженість підприємств будівельного кластера, відродження промисловості в окремих районах області, де знаходяться родовища сировини для виробництва будівельних матеріалів. У рамках програми освоєно нову каркасно-монолітну технологію будівництва житла. Також сформовано кластер будівельних матеріалів (цегла, руберойд, фаянс та ін.), що охоплює Славутський, Шепетівський, Полонський, Теофіпольський та Білогірський райони Хмельницької області та чимало інших районів України [5].

На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду функціонування будівельних кластерів нами розроблено концептуальну модель формування будівельного кластера в регіоні, що складається з трьох етапів (рис. 1):

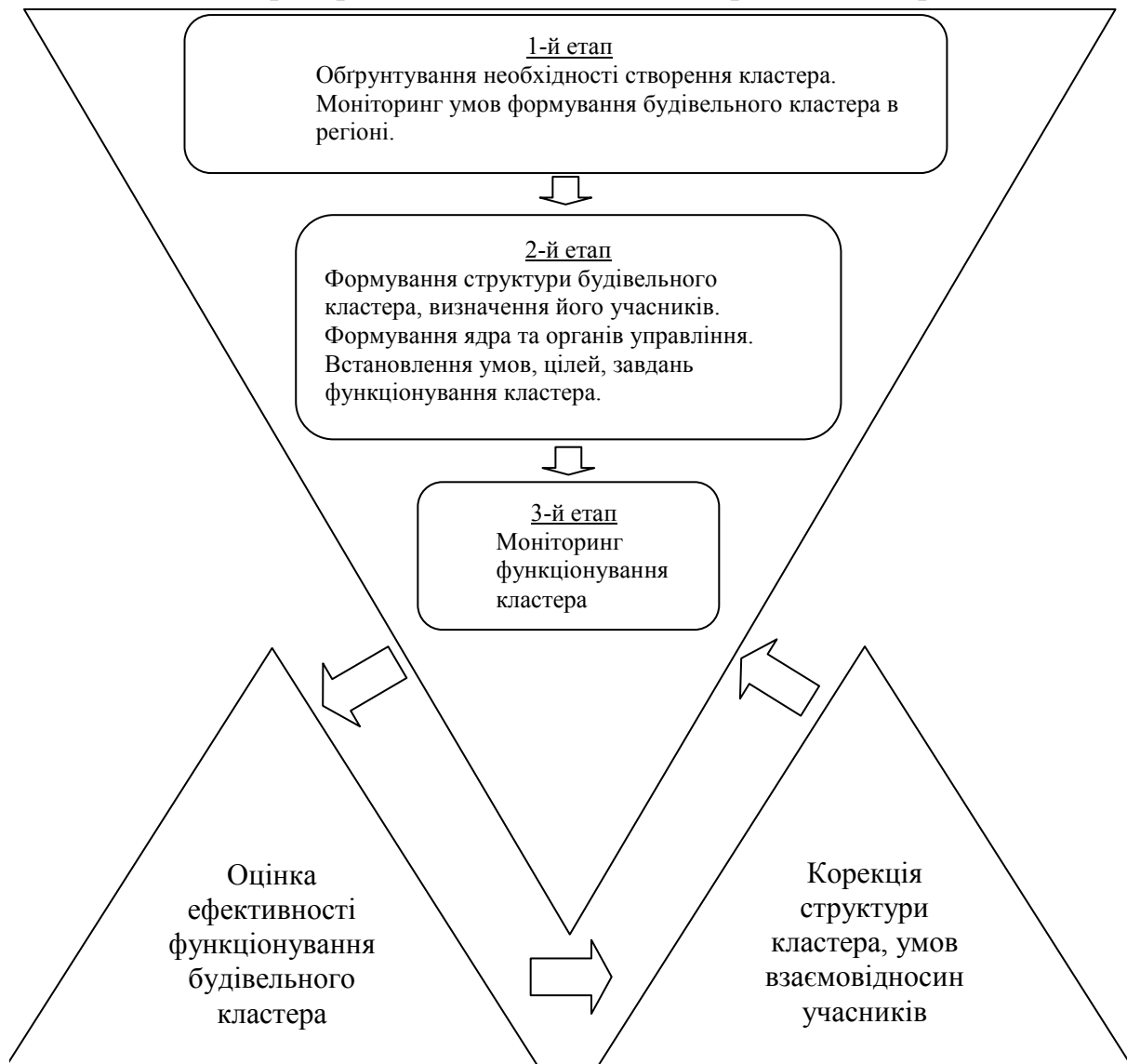

Рис. 1. Концептуальна модель формування будівельного кластера в регіоні

1. Перший етап побудови будівельного кластера є попереднім та підготовчим, оскільки передбачає обґрунтування необхідності створення такого роду структури, проведення моніторингу наявних умов для його формування в регіоні. На даному етапі визначається потреба в кластеризації будівельного комплексу та аналізуються наявні потенційні можливості, проводиться діагностика відповідної статистичної інформації.

2. На другому етапі формується структура будівельного кластера, визначаються його учасники. Відбувається відбір підприємств, що спроможні сформувати ядро кластера, продукція яких буде визначальною для успішного функціонування всієї структури. На даному етапі формуються органи управління, визначаються взаємовідносини кластера з владними структурами. Розробляються положення стосовно оптимальної організаційної структури кластера, визначаються цілі, завдання функціонування кластера.

3. Третій етап є завершальним і передбачає моніторинг функціонування будівельного кластера. Проводиться оцінка ефективності його діяльності. За результатами проведеного моніторингу визначаються необхідні коректуючі заходи стосовно структури будівельного кластера, умов взаємовідносин учасників тощо.

Важливим індикатором ефективного об'єднання в будівельний кластер як для підприємств промисловості будівельних матеріалів, так і для учасників будівельного кластера загалом є синергетичний ефект. Чим більший синергетичний ефект – тим глибший, досконаліший процес економічної взаємодії.

Синергетичний ефект об'єднання можна визначити згідно формули, запропонованої Проценком В.Я. [7, с. 107]. Проте вважаємо необхідним при аналізі структури синергетичного ефекту від об'єднання в кластер враховувати ефект від здійснення спільної інноваційної діяльності. Тому доповнимо запропоновану Проценком В.Я. формулу елементом E_I [7, с. 107]:

$$E_C = E_B + E_M + E_K + E_{Ц} + E_{П} + E_D + E_P + E_Y + E_I, \quad (1)$$

де E_C – загальний синергетичний ефект у момент часу t після здійснення об'єднання у кластер;

E_B – ефект масштабів виробництва, що виникає внаслідок оптимізації його обсягів та взаємодоповнення ресурсів;

E_M – ефект, який досягається за рахунок монопольного становища на ринку та можливості впливати як на споживачів, так і на постачальників;

E_K – ефект на ринку платежів, що є результатом підвищення після об'єднання ціни акцій, прибутку на акціонерний капітал;

$E_{Ц}$ – ефект, який досягається за рахунок централізації, виключення дублюючих функцій та економії поточних витрат;

$E_{П}$ – ефект, який є результатом зниження рівня податків, мита та інших платежів до бюджету;

E_D – ефект, який досягається за рахунок диверсифікації виробництва та підвищення попиту на продукцію широкого асортименту, збільшення обсягів реалізації за рахунок розширення каналів збуту;

E_P – ефект, який є наслідком кращого регулювання господарських, соціальних, правових взаємовідносин. Сюди відноситься також ефект, який виникає при наданні одним підприємством-членом об'єднання іншому члену об'єднання комплексу нематеріальних активів і пов'язаних з ними специфічних послуг – права ставити його торгову марку на продукцію, знак для товарів і послуг, користуватися ліцензією на продаж товару у визначеному регіоні, фірмовою назвою або технологічним процесом, іміджем, діловою репутацією без одноразових грошових виплат;

E_Y – ефект, який досягається за рахунок використання кращих управлінських якостей, нових організаційних рішень, ноу-хау менеджерів об'єднання. Комплекс цих заходів, спрямованих на підвищення прибутковості

без відповідного збільшення активних операцій, звичайно визначається поняттям «гудвіл»;

E_I – ефект, що виникає під час здійснення спільної інноваційної діяльності учасниками кластера, зокрема шляхом створення єдиного центру координації інноваційної діяльності. При цьому стимулюється розвиток інноваційних процесів, формується сприятливе середовище для впровадження результатів науково-дослідних робіт, створюються досконаліші інформаційні потоки в середині кластера внаслідок швидкого розповсюдження новинок серед його елементів.

Представлений аналіз функціонування будівельних кластерів Словенії, Польщі, Австрії, сприятиме найефективнішому формуванню та досягненню високого рівня конкурентоспроможності економічного потенціалу будівельних підприємств в Україні.

Література:

1. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / авт.-сост. С.Ф. Пятинкин, Т.П. Быкова. – Минск: Тесей, 2008. – 72 с.
2. Grozd [Elektronska virov]. – Način dostopa: <http://www.sgg.si>.
3. Gdański Klaster Budowlany [Zasobów elektronicznych]. – Tryb dostępu: <http://www.gkb.com.pl>.
4. Ecoplus [Elektronische Ressource]. – Zugriffs-Modus: <http://www.ecoplus.at>.
5. Асаул А.Н. Строительный кластер – новая региональная производственная система / А.Н. Асаул // Экономика строительства. – № 6. – 2004. – С. 5-13.
6. Третяк В. Будівельний кластер – Європейський шлях розвитку [Електронний ресурс] / В. Третяк, В. Севастьянов; за ред М. Войнаренко, М. Малий. – Хмельницький: ТОВ «Триада-М», 2005. – 31 с. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/data?t=1&q=1868>.
7. Проценко В.Я. Удосконалення управління розвитком підприємств будівельної індустрії: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.07.03 / Володимир Якович Проценко. – Херсон, 2005. – 200 с.

ГЛАВА 2.10. ПРІОРИТЕТНІ ОРІЄНТИРИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ КРИЗОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Рогатенюк Е.В.

кандидат економічних наук, доцент

*Національна академія природоохоронного та курортного будівництва,
м. Сімферополь*

У даний час значне число українських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання та видів економічної діяльності знаходяться в кризовому стані, характерними ознаками якого, з одного боку, є зменшення виручки від реалізації продукції та суми прибутку як наслідок необґрунтованого зростання затрат і цін, різкого падіння платоспроможності населення, а з іншого — наявність неконтрольованої дебіторської та кредиторської заборгованості, що є проявом порушення платіжної дисципліни. Зазначені негативні явища позначаються на рівні ліквідності підприємств та їх фінансової спроможності самостійно забезпечувати потреби у відновленні ресурсів, тобто на фінансовій незалежності та фінансової стійкості. Саме тому

криза, що охопила більшість вітчизняних підприємств, ідентифікується як фінансова.

Усвідомлюючи серйозність ситуації, що склалася, керівництво підприємств (і проблемних, і тих, що не втратили спроможність функціонувати та розвиватися) вважає за необхідне перехід від реактивної форми управління фінансами (коли управлінські рішення приймаються у вигляді реакції на поточні проблеми) до випереджаючого управління, в основі якого — комплексний і систематичний аналіз, постійний контроль за процесами формування, розподілу та використання фінансових ресурсів як базової складової ресурсного потенціалу підприємства на всіх стадіях його життєвого циклу. Однак перш ніж перейти до створення принципово нової системи управління фінансами, необхідно визначитися з системою її забезпечення, основним елементом якої є фінансовий контролінг. Саме від повноти реалізації його функцій залежить спроможність підприємств своєчасно діагностувати розвиток негативних явищ і прогнозувати наслідки їх впливу, обґрунтовувати та своєчасно реалізовувати систему ефективних методів антикризового управління, забезпечити достатній рівень безпеки.

На думку А.М. Штангрета і О.І. Копилюк, необхідність створення служб контролінгу на вітчизняних підприємствах обумовлена наступними причинами:

1. Нестабільність як зовнішніх (інтернаціоналізація економічного простору, загострення конкуренції на внутрішніх та світових ринках), так і внутрішніх (обсяги виробництва, пошук надійних партнерів) факторів, що висувають додаткові вимоги до системи управління підприємством.

2. Необхідність пошуку більш нових та вдосконалення вже існуючих систем управління, що забезпечують гнучкість і надійність функціонування підприємства.

3. Істотні зміни в організації та методології системи інформаційного забезпечення [22, с.88–89].

Виходячи з вищесказаного, метою даного дослідження є уточнення сутності та ролі фінансового контролінгу як елемента управління фінансами кризового підприємства (тобто антикризового фінансового контролінгу) та визначення його пріоритетних орієнтирів.

Слід зазначити, що трансформація контролю, як однієї з функцій менеджменту, в контролінг, як підсистему загальної системи управління підприємством, почалася ще у XV столітті: при королівських дворах спочатку Англії, а потім і Франції було введено посаду «Controller auf Accounts», в обов'язок якої входило перевірка правильності проведення грошових і товарних потоків держави. Однак країною, яка однією з перших практично застосувала концепцію контролінгу, стали США:

1778 р. — законодавчо створено відомство «Controller, Auditor, Treasurer and six Commissioner of Accounts», основним завданням якого було управління державним господарством і контроль за використанням коштів;

1880 р. — залізнична компанія «Atchison Topeka and Santa Fe Railway System» першою з приватних компаній ввела посаду фінансового контролера, що займається управлінням вкладками і основним капіталом;

1892 р. — компанія «General Electric» першою впроваджує систему контролінгу на промисловому підприємстві;

1931 р. — засновано Інститут контролерів Америки («Controller's Institute of America»), який з 1962 р. перейменований на «Financial Execution Institute», а у 1944 р. створено дослідницький інститут «Controllershship Foundation» [7, с.12–13].

Таким чином, до кінця 20–х років ХХ століття концепція контролінгу як ефективної системи управління компанією у зовнішньому середовищі, що швидко змінюється, не отримала широкого визнання. Лише після Великої економічної депресії американськими, а потім і європейськими (зокрема західнонімецькими) компаніями почали створюватися служби контролінгу, основним призначенням яких стало запобігання їх банкрутства.

Термін «контролінг» (нім. «controlling») був запозичений з німецької школи бізнес-адміністрування, де ще виділяється фінансовий облік (нім. «Finanzbuchhaltung»), оперативний або управлінський облік (нім. «Betriebsabrechnung») і виробничий облік (нім. «Leistungsbilanz»). Спочатку під контролінгом розуміли сукупність завдань у сфері обліку та фінансів. Значно пізніше це поняття почало трактуватися ширше: до найважливіших функцій контролінгу віднесли фінансовий контроль та оптимізацію використання фінансових ресурсів як базової складової ресурсного потенціалу підприємств, що розвиваються. В кінці ХХ століття контролінг набув форми концепції ефективного управління організацією та забезпечення її довгострокового існування. На думку Е. Майєра, ця концепція є результатом втілення на практиці філософії поведінки фірми, що базується на використанні принципу прямого і зворотного зв'язку в біокібернетичному контурі регулювання, передбачає розробку енергетичного балансу, балансу оточуючого середовища, створення системи обліку витрат, активізацію нематеріальних факторів (комунікації, мотивації, стимулювання праці) [13, с.77–79].

Слід зазначити, що термін «контролінг» рідко зустрічається в англійських (англ. «to control» — «контролювати») і в французьких (фран. «contrôle» — «перевірка») виданнях з економіки. Його аналогом виступає термін «Managerial accounting» або «Management accounting», що перекладається з англійської як управлінський облік. Наприклад, К. Друрі визначає бухгалтерський облік як «процес ідентифікації економічно значущої інформації, її вимірювання та передачу користувачам, що дозволяє їм виробляти обґрунтовані думки та приймати зважені рішення» [6, с.11]; виділяє дві його складові — управлінський і фінансовий облік. «Управлінський облік — це надання інформації особам в самій організації, на основі якої вони можуть обґрунтовано приймати рішення та підвищувати ефективність і продуктивність поточних операцій, тоді як фінансовий облік насамперед призначений для надання інформації зовнішнім користувачам, тобто особам, які не входять до числа співробітників організації. У зв'язку з цим управлінський облік можна назвати внутрішнім обліком, а фінансовий облік — зовнішнім» [6, с.13].

Підходи щодо трактування сутності поняття «контролінг»

Джерело	Інтерпретація поняття, <i>пріоритетні аспекти</i>
Х.Й. Фольмут [20]	<i>Цілісна концепція економічного управління підприємством, направлена на виявлення всіх можливостей і ризиків, пов'язаних з отриманням прибутку в умовах ринку. Система контролінгу полягає в орієнтації на цілі, майбутнє і вузькі місця.</i>
В. Анташов, Г. Уварова [1]	<i>Певна концепція керівництва підприємства, орієнтовна на його довготривале й ефективне функціонування</i>
А.П. Градов, Б.И. Кузин, А.В. Федотов та ін. [16]	<i>Новітня концепція ефективного управління фірмою для забезпечення її довгострокового існування на ринку</i>
І.С. Давидович [7]	<i>У широкому розумінні контролінг — це концепція економічного управління підприємством, що спрямована на виявлення шансів і ризиків, пов'язаних з отриманням прибутку в умовах ринку. Контролінг — один із засобів, інструментів і водночас один із складових мистецтва економічного управління.</i>
А.М. Кармінський, Н.І. Оленев, А.Г. Примак та ін. [11]	<i>Нове явище в теорії і практиці сучасного управління, що виникло на стику економічного аналізу, планування, управлінського обліку і менеджменту</i>
С.А. Голов [4]	<i>Синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування, реалізація яких забезпечує вироблення підходів при здійсненні оперативного і стратегічного управління процесом досягнення цілей та результатів діяльності підприємства</i>
Є.А. Уткін [19]	<i>Сукупність методів оперативного та стратегічного менеджменту, обліку, планування, аналізу і контролю на якісно новому етапі розвитку, єдина система спрямування й досягнення стратегічних цілей підприємства</i>
Е. Майєр [13]	<i>Системою забезпечення підприємства в двох аспектах: короткостроковому — оптимізація прибутку, в довгостроковому — збереження й підтримка гармонійних відносин і взаємозв'язків підприємства з оточуючим його сферами: природною, соціальною, господарською.</i>
О.М. Скібіцький [15]	<i>У структурному вираженні контролінг — це синтез планування, обліку, аналізу, управління; у технічному — інформаційна система, яка оперативно реагує на відхилення; технологія робіт (планова робота за строками, змістом, метою); бюджетна система управління за повними та частковими витратами; електронна обробка інформації.</i>
Г.О. Дарманська, Л.В. Овод [9]	<i>Окрема система або складова частина управління, яка забезпечує підприємство необхідною оперативною та стратегічною інформацією про внутрішнє та зовнішнє середовище, яке його оточує, сприяє розвитку, виживанню в умовах жорсткої конкурентної боротьби і досягненню наміченої ним мети.</i>
А.М. Штангрет, О.І. Копилук [22]	<i>Система взаємозв'язку управлінських впливів за допомогою різних інструментів на об'єкти управління з метою досягнення максимально ефективної діяльності, тобто вирішення проблеми «обмежені ресурси — безмежні потреби».</i>
Л.В. Балабанова, О.О. Гасило [2]	<i>Інтегрована інформаційно-функціональна система, спрямована на досягнення кількісних і якісних цілей підприємства за допомогою використання специфічних технологій та інструментарію управління підприємством</i>
О.О. Терещенко [18]	<i>Спеціальна саморегулююча система методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства (зокрема фінансового менеджменту) і включає в себе інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль та внутрішній консалтинг.</i>
Р. Манн, Е. Майєр [12]	<i>Система регулювання витрат і результатів діяльності, яка допомагає в досягненні цілей та дозволяє уникнути несподіванок і своєчасно включити «червоне світло», коли економіці підприємства загрожує небезпека, що вимагає вживання заходів протидії.</i>
А.М. Штангрет, В.В. Шляхтянко, О.Б. Волович, І.В. Зубрей [21]	<i>Це і система спостереження, і вивчення поведінки економічного механізму конкретного підприємства та розробки шляхів для досягнення мети, яку воно становить перед собою, і система, орієнтована на майбутній розвиток підприємства</i>
Л.А. Сухарев, С.Н. Петренко [17]	<i>Принципова інша концепція інформації й управління, яка забезпечує підтримку внутрішнього балансу економіки підприємства шляхом формування інформації про витрати і доходи як основи для ухвалення оптимальних управлінських рішень.</i>
Е.А. Ананькіна, С.В. Данілочкін, Н.Г. Данілочкіна [10]	<i>Функціонально обґрунтований напрямок економічної роботи на підприємстві, пов'язаний з реалізацією фінансово-економічної функції в менеджменті для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень.</i>
А. Дайле [8]	<i>Процес оволодіння економічною ситуацією на підприємстві. Кожний менеджер несе відповідальність за організацію контролінгу. Контролер організує контролінг, використовуючи певні методичні підходи і техніку.</i>

Однак контролінг і управлінський облік різні за змістом поняття. Управлінський облік (а також фінансовий, виробничий, статистичний) складає основу єдиної облікової системи контролінгу і є порівняно з ним вужчим

поняттям. За змістом термін «контролінг» є інформаційно більш емким, тому що крім суто облікової функції, включає весь спектр управління процесом досягнення кінцевої мети та результатів. Крім того, управлінський облік відображає інформацію про сучасний стан підприємства (аналіз постфактум), тоді як контролінг орієнтовано на майбутнє (прогнозування, імітаційне моделювання тощо).

Якщо основним завданням управлінського обліку є надання інформації про фактичний стан підприємства, то контролінгу — ще і виявлення причин відхилень фактичного стану від запланованого, аналіз причин відхилень і формулювання пропозицій щодо можливого коректування стратегічних і тактичних планів підприємства відповідно до змін зовнішнього середовища. Однією з функцій контролінгу є аналітико-методологічний супровід прийняття управлінських рішень, сутність якої полягає в пошуку та впровадженні нових підходів, методів, методик, що не властиве управлінському обліку. Таким чином, управлінський облік (а також фінансовий, виробничий, статистичний) — є елементом інформаційного забезпечення контролінгу.

Унаслідок некоректного перекладу багато вітчизняних менеджерів під контролінгом і управлінським обліком розуміють одне і те саме поняття, принципово не відрізняють його від внутрішньогосподарського обліку, що мав широке застосування на радянських підприємствах. У зв'язку з цим і перш за все, об'єктивно необхідним є розгляд основних підходів до трактування сутності поняття «контролінг», що дозволить уточнити його зміст, предмет, мету й основні завдання, об'єкт і суб'єкт управління.

Теоретичні та практичні аспекти контролінгу досліджують у своїх роботах західні (А. Дайле, Р. Манн, Є. Майер, Х. Фольмут, Д. Ханн, П. Хорват та ін.), російські (Н. Данілочкіна, А.М. Кармінський, Н.І. Оленєва, А.Г. Примак, С.Г. Фалько та ін.) та вітчизняні (Л.В. Балабанова, І.А. Бланк, О.О. Гасило, Г.О. Дарманська, О.О. Терещенко, А.М. Штангрет та ін.) вчені-економісти. В табл. 1 представлено деякі підходи до трактування сутності поняття «контролінг».

Підсумовуючи наведене, вважаємо, що контролінг за своєю сутністю є досить складним поняттям, тому його зміст слід розглядати у трьох аспектах — системному, процесному та функціональному.

Згідно системному підходу, контролінг — це підсистема загальної системи управління підприємством, що здійснює орієнтоване на результат управління підприємством за допомогою використання методів і інструментів оперативного та стратегічного менеджменту з метою забезпечення безперервності потоку інформації про стан внутрішнього та зовнішнього середовища для своєчасного ухвалення управлінських рішень, реалізація яких забезпечує оптимізацію результативності (співвідношення «затрати / результати») та ефективності (співвідношення «обмежені ресурси / безмежні потреби»). У короткостроковому періоді основним завданням контролінгу є виявлення «вузьких місць» в діяльності підприємства, що впливають на зниження об'єму реалізації продукції і суми прибутку як кінцевого фінансового результату, а у довгостроковому — стійкій, гармонійний з оточуючим

середовищем розвиток підприємства та забезпечення його конкурентоспроможності. *Об'єктами* контролінгу, з одного боку, є результати фінансово-господарської діяльності підприємств, що плануються, і характеризуються певними показниками-індикаторами в їх динаміці, а з другого — рішення та відповідні дії центрів управління підприємством (центрів відповідальності). *Суб'єктами* контролінгу є контролери, у якості яких можуть виступати керівники центрів відповідальності — фінансовий директор, керівники планово-фінансового або планово-економічного відділу, керівники служби маркетингу, збуту, відділу кадрів тощо. Якщо на підприємстві створено службу контролінгу або відділ економічної (фінансової) безпеки, то функцію контролерів виконують їх співробітники.

Згідно функціональному підходу, контролінг є водночас підсистемою спостереження та контролюючою підсистемою, оскільки забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетних (проблемних) напрямках господарської діяльності підприємства за допомогою своєчасного виявлення відхилень фактичних результатів від запланованих (так зване управління за відхиленнями). Саме тому контролінг може розглядатися як елемент системи забезпечення антикризового управління і, водночас, як один із методів менеджменту санації кризового підприємства.

Згідно процесному підходу, контролінг є процесом збору та обробки інформації про фінансово-економічний стан підприємства на всіх стадіях його життєвого циклу, його аналізу та оцінки, планування та контролю за реалізацією поставлених цілей. Тобто, процес контролінгу носить синтетичний характер і є прикладом реалізації на практиці концепції конструктивного управління — спеціально створеної інтелектуальної системи стратегічного управління розвитком підприємства на базі обліку (статистичного, виробничого, управлінського, фінансового), планування (оперативного, стратегічного) й аналізу в їх єдності.

Зазначимо, що процес управління в системі контролінгу носить випереджаючий характер (випереджаюче управління), а його роль полягає в інтеграції та координації елементів, які входять в систему контролінгу — планування, обліку, аналізу та прийняття рішень на основі отриманої інформації про тенденції розвитку підприємства й оточуючого середовища з метою запобігання банкрутства. Крім того, процес управління в системі контролінгу, певною мірою, є інноваційним, тому що, по-перше, необхідність в створенні системи контролінгу на підприємстві виникає лише тоді, коли у керівництва є бажання змінити й вдосконалити систему управління, пристосувати її до умов і потреб ринкової економіки сучасного рівня розвитку. По-друге, методи антикризового контролінгу перекликаються з методами реінженірингу бізнес-процесів (BPR) — кардинальної перебудови бізнес-процесів в цілях досягнення якісно іншого, більш високого рівня показників фінансово-господарської діяльності підприємства, комплексної реорганізації підприємства або його окремих організаційних одиниць, створення принципово нових бізнес-процесів, що різко підвищують ефективність діяльності підприємства як системи та рівень її керованості.

Виділяють наступні *види контролінгу*: залежно від цільової орієнтації — стратегічний, оперативний; залежно від показників результативності діяльності підприємства — кількісний і якісний; залежно від направлення — інформаційний, організаційний, фінансовий, інвестиційний, маркетинговий, виробничий, інноваційний, ресурсний, технологічний. Також, контролінг умовно розділяють на контролінг ефективності використання ресурсів (інформаційних, фінансових, трудових, матеріальних та інших); контролінг господарських процесів (постачання, виробництва, збуту, інвестування); контролінг функціональних напрямлень (контролінг інноваційної діяльності, контролінг маркетингової діяльності, контролінг менеджменту, контролінг фінансової діяльності) [21, с.72–73].

Тобто, *фінансовий контролінг* — це підсистема загальної системи контролінгу, що здійснює управління процесами формування, розподілу та використання фінансових ресурсів підприємства за допомогою методів та інструментів фінансового менеджменту з *метою* забезпечення безперервності потоку інформації про фінансовий стан підприємства й оточуючого середовища, що швидко змінюється, для своєчасного ухвалення управлінських рішень, реалізація яких забезпечує оптимізацію результативності (витрати на формування власних, залучених і запозичених фінансових ресурсів / фінансові ресурси \rightarrow \min \Rightarrow прибуток \rightarrow \max) та ефективності (залучені та запозичені фінансові ресурси / власні фінансові ресурси \rightarrow \min \Rightarrow прибуток \rightarrow \max). У короткостроковому періоді основним *завданням* фінансового контролінгу є забезпечення фінансової стабільності за допомогою підтримки постійної платоспроможності, оптимального рівня ліквідності та рентабельності, а у довгостроковому — забезпечення життєдіяльності підприємства та його активної позиції на ринку, що виявляється в зростанні ринкової вартості активів. Отже, *об'єктом* фінансового контролінгу, з одного боку, є грошові потоки та структура капіталу підприємства, що характеризується певними показниками-індикаторами в їх динаміці, а з другого — рішення та відповідні дії центрів фінансової відповідальності (ЦФВ): центру прибутку, центру виручки, центру витрат, центру інвестицій (капіталу). *Суб'єктами* фінансового контролінгу є фінансові контролери, у якості яких можуть виступати фінансовий директор, керівники фінансових служб, керівник служби контролінгу або служби економічної (фінансової) безпеки, якщо такі служби створено на підприємстві.

Сутність фінансового контролінгу виявляється через його *функції*. Однак до теперішнього часу дослідники не прийшли до єдиної думки з приводу числа функцій та їх ієрархії. Крім того, функції фінансового контролінгу, частіше за все, не відокремлюються від функцій загального контролінгу.

Так, О.О. Терещенко, розглядаючи сутність і складові менеджменту санації підприємства, виділяє такі функції фінансового контролінгу: формування інформаційних каналів та інформаційне забезпечення підприємства; координація планів і діяльності; стратегічне та оперативне планування; контроль, ревізія та внутрішній аудит; методологічне забезпечення та внутрішній консалтинг [18, с.37].

І.О. Бланк вважає, що основними функціями фінансового контролінгу є: 1) спостереження за ходом реалізації фінансових завдань, встановлених системою планових фінансових показників і нормативів; 2) вимірювання ступеню відхилення фактичних результатів фінансової діяльності від передбачених; 3) діагностування за розмірами відхилень серйозних погіршень у фінансовому стані підприємства та суттєвого зниження темпів його фінансового розвитку; 4) розробка оперативних управлінських рішень по нормалізації фінансової діяльності підприємства відповідно до передбачених цілей і показників; 5) коректування при необхідності окремих цілей і показників фінансового розвитку у зв'язку із зміною зовнішнього та внутрішнього середовища, кон'юнктура фінансового ринку [3, с.119–120].

Найбільш повний опис функцій контролінгу як елементу антикризового управління підприємством приводять у своїй роботі А.М. Штангрет і О.І. Копилук. Вони виділяють п'ять функцій антикризового контролінгу:

- інформаційну — забезпечення інформацією, необхідною для поточного планування, контролю й прийняття оперативних управлінських рішень керівників на всіх рівнях управління підприємством;
- комунікаційну — формування інформації, яка є засобом внутрішнього комунікаційного зв'язку між рівнями управління і різноманітними структурними підрозділами одного рівня;
- контрольну — оперативний контроль і оцінка результатів діяльності в межах підрозділів і підприємства в цілому, в досягненні поставленої мети підприємства; проявляється при зіставленні планових та фактичних показників для виміру та оцінки ступеня досягнення мети, встановлення допустимих меж відхилень від заданих параметрів, інтерпретація причин відхилень та розробка пропозицій щодо їх усунення чи зменшення;
- аналітичну — розробка основних підконтрольних показників, визначення ступеня впливу різних факторів на величини кінцевого результату, розроблення заходів по усуненню відхилень, що мали місце, чи які можуть мати місце в майбутньому, розрахунок та доцільність тієї чи іншої комерційної угоди;
- прогнозну — перспективне планування й координація розвитку підприємства у майбутньому на основі аналізу та оцінки фактичних результатів діяльності [21, с.96–97].

І.Є. Давидович виділяє дві найважливіші функції служби контролінгу підприємства — сервісну (інформаційне обслуговування системи управління) та управлінську (методологія прийняття рішень, їх координація), а також функції внутрішнього контролю — контроль стану економіки і фінансів; контроль використання фінансових коштів та джерел; контроль стану затрат і доходів; аналіз співвідношення виторгів від продажів та інших видів бізнесу і затрат, пов'язаних з діяльністю фірми; контроль рентабельності випуску і реалізації окремих продуктів і послуг; контроль за величиною балансового прибутку та його змінами; забезпечення одержання максимального прибутку [7, с.22–23].

Таблиця 2

Функції та роль антикризового фінансового контролінгу*

Елементи антикризового фінансового контролінгу	Функції антикризового фінансового контролінгу		Роль антикризового фінансового контролінгу (форми прояву функцій)
	Назва	Зміст	
Обліково-аналітична підсистема	Облік	ведення фінансового обліку згідно з НС(П)БУ; розробка системи звітності для внутрішнього обліку та обґрунтування методики її аналізу	Наявність повної, правдивої і неупередженої інформації про фактичний фінансовий стан підприємства за певний період, можливостях і альтернативних варіантах його поліпшення
	Аналіз	використання оптимального набору фінансових показників для аналізу звітності підприємства та визначення його фактичного фінансового стану	
	Оцінка	оцінка ступеня відповідності фактичних показників плановим (прогнозним); порівняння фактичних показників з нормативними (встановленими теоретично, середніми для підприємств одного профілю, одного регіону, однієї країни)	Визначення рівня стабільності фінансової системи підприємства та здатності її підтримувати в умовах невизначеності та ризику
	Моніторинг	систематичний збір і обробка інформації про зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, яка може бути використана для підвищення ефективності процесу управління фінансами підприємства	Наявність системи раннього запобігання та реагування — спеціальної інформаційної системи, здатної сигналізувати керівництву (власникам) підприємства про потенційні ризики, які можуть привести до виникнення загрози для підприємства або до втрати потенційних можливостей для розвитку
Підсистема інформаційно-аналітичної та методичної підтримки управління	Інформаційне забезпечення	визначення характеру інформації, яку потрібно зібрати та обробити; організація системи збору та обробки інформації; визначення найбільш прийнятних інструментів та методів збору й обробки необхідної інформації	Наявність системи своєчасного забезпечення центрів фінансової відповідальності інформацією про фактичний фінансовий стан підприємства та оточуючого середовища
	Консалтинг	консультування й обслуговування, підготовка, ухвалення і реалізація управлінських рішень	Методична підтримка системи управління фінансами підприємства на всіх стадіях життєвого циклу
Підсистема управління	Планування	бюджетування як інструмент оперативного контролінгу (розробка оперативного фінансового плану)	Розробка балансу надходжень і видатків, платіжного календарю, планування показників прибутку та збитку, балансу підприємства
		фінансове планування як інструмент стратегічного контролінгу (розробка стратегічного фінансового плану)	Забезпечення оптимальної структури сукупного капіталу підприємства — власних, запозичених і залучених фінансових ресурсів (джерел)
	Контроль	контроль за реалізацією динамічного набору поставлених цілей (кількісних і якісних) за умов їх багатокритеріальності	Максимальна реалізація оперативних (забезпечення фінансової стабільності) та стратегічних (забезпечення життєдіяльності підприємства та його активної позиції на ринку) цілей, що виявляється в зростанні його ринкової вартості
	Інтеграція	синтез елементів (підсистем) фінансового контролінгу, що перетворює фінансовий контролінг не просто в систему, а в саморегулюючу систему, що здатна до саморозвитку	Функціональна підтримка системи управління фінансами підприємства на всіх стадіях життєвого циклу
	Координація	координація складових системи фінансового управління підприємством та елементів фінансового контролінгу як її підсистеми (системи забезпечення)	Керованість процесу управління центрами фінансової відповідальності: центром прибутку, центром виручки, центром витрат, центром інвестицій

*Розроблено автором

Н. Данілочкіна, розглядаючи сутність і складові фінансового контролінгу, підкреслює, що «...функціональність фінансового контролінгу, як і загального контролінгу підприємства, визначається якістю інструментів, що використовуються, тобто методів і прийомів, станом механізму планування та

контролю, якістю інформаційних систем. Функції фінансового контролінгу проявляються у трьох основних сферах: отримання фінансових ресурсів (джерел), управління ними та їх використання» [5]. Кожна із функцій проходить три етапи процесу управління: 1) етап планування — аналітична діяльність, складання прогнозів щодо руху фінансових ресурсів і визначення заходів щодо виявлення нестачі або надлишку ліквідності; 2) етап реалізації — діяльність, необхідна для виконання плану; 3) етап контролю — зіставлення реальних показників із плановими, виявлення та аналіз відхилень, визначення заходів щодо регулювання.

Підсумовуючи вищесказане, відзначимо, що функції антикризового фінансового контролінгу (табл. 2) слід розглядати в контексті реалізації функцій загального контролінгу (фінансові ресурси є базовою складовою наявного ресурсного потенціалу підприємства та джерелом його відновлення) і водночас — у контексті реалізації завдань антикризового фінансового управління підприємством, яке за змістом повинно бути конструктивним, випереджаючим, інноваційним, спрямованим на оптимізацію результативності та ефективності.

Складові (елементи) фінансового контролінгу та відповідні їм функції (назва, кількість) такі ж, як і у загального контролінгу (див. табл. 2). Проте їх зміст має чітко виражену спрямованість — інформаційна підтримка управління процесом кругообігу фінансових ресурсів з метою оптимізації їх використання:

$$\dots \Rightarrow \text{ГК} \Rightarrow \text{ВЗ} \Rightarrow \text{НВ} \Rightarrow \text{ГП} \Rightarrow \text{ДЗ} \Rightarrow \text{ГК} \dots \quad (1)$$

Перш ніж грошові кошти (ГК), що мобілізовані в виробничі запаси (ВЗ), будуть знову трансформовані в грошові кошти (ГК), вони повинні послідовно пройти через незавершене виробництво (НВ), готову продукцію (ГП), дебіторську заборгованість (ДЗ). При порушенні цього ланцюжка підприємство відчуває дефіцит власних коштів при покупці сировини, комплектуючих тощо; при виконанні фінансових зобов'язань перед державою, фінансово-кредитними установами, персоналом тощо. У таких умовах підприємство не в змозі забезпечувати безперервність і збалансованість свого функціонування, тобто виникає загроза його безпеки, яка проявляється у посиленні фінансової залежності (як наслідок росту запозичень) та зниженні фінансової стійкості підприємства (як наслідок порушення пропорційності між власним, залученим і запозиченим капіталом).

В умовах кризи підвищується значущість підсистеми обліково-аналітичної підсистеми фінансового контролінгу, а саме аналізу, який рекомендується проводити на інформаційній базі збалансованої системи показників (Balanced Scorecard, BSC), що була розроблена Д. Нортон і Р. Капланом на початку 90-х років XX століття і у даний час широко застосовується в світовій практиці. Збалансована система показників є поєднанням традиційних фінансових показників, що характеризують минулий період, з іншими показниками, у тому числі не фінансовими, що характеризують перспективи розвитку. Привабливість збалансованої системи показників настільки велика, що на початку 2005 р. її

використовували в тій або іншій формі вже більше 60% компаній, що входять в список «Топ-500 Fortune» [14].

На думку А.С. Сертакова, збалансована система показників є не просто інструментом стратегічного управління компанією, але й допомагає краще визначити як функціонує компанія, зрозуміти, що потрібно змінити і як це зробити, оскільки в ході її розробки вирішуються проблеми вибору критеріїв оцінки різних напрямів її діяльності. Збалансована система показників об'єднує чотири підсистеми: фінансову складову (Що є найбільш важливим показником для акціонерних компаній?); внутрішню складову (Як слід побудувати процеси, аби досягти поставлених цілей?); стосунки із споживачами (У чому полягає цінність компанії, її товарів і послуг в очах споживачів?); навчання і інфраструктура (Як потрібно організовувати роботу з персоналом і яку мати інфраструктуру для досягнення поставлених цілей?) [14]. Однак слабкою ланкою збалансованої системи показників, не вирішеною на цей час проблемою є відсутність заходів оцінки та механізму, моделі, що зв'язує всі показники в єдину систему. Її розробка є завданням окремого дослідження.

Найважливішій з функцій фінансового контролінгу кризового підприємства є функція моніторингу внутрішнього і, особливо, зовнішнього середовища, що постійно змінюється. Реалізація цієї функції дозволяє своєчасно виявити дестабілізуючі фактори та забезпечити підтримку пропорційності процесу кругообігу фінансових ресурсів, що є передумовою стабільності фінансової системи підприємства, під якою слід розуміти спроможність «на задовільно» виконувати три ключові функції одночасно: 1) ефективно та безперервно сприяти розподілу ресурсів від власників заощаджень до інвесторів, від інвесторів до підприємств, між підприємствами-контрагентами, між підрозділами підприємств та центрами відповідальності; 2) фінансові ризики визначаються й оцінюються з допустимою точністю, а також відносно добре управляються; 3) фінансова система перебуває в такому стані, що вона безперервно та без напруження може абсорбувати несподівані економічні та фінансові події.

Результатом реалізації функції внутрішнього консалтингу є створення системи методичної підтримки прийняття управлінських рішень. У свою чергу, це передбачає створення штабного підрозділу контролінгу і перерозподіл повноважень менеджерів, що сприяє оптимізації їх навантаження. Важливість цієї функції обумовлена зростаючою динамікою та агресивністю зовнішнього середовища, що приводить до збільшення густоти потоку управлінської інформації і швидкого його оновлення. У даному контексті успішність антикризового управління повною мірою залежить від злагодженості роботи всіх служб підприємств (центрів відповідальності) і штабних служб контролінгу, виявляється у підвищенні керованості системи підприємства.

Роль фінансового планування як інструмента стратегічного контролінгу полягає у розробці стратегічного фінансового плану, реалізація якого повинна забезпечити оптимальну структуру сукупного капіталу підприємства — співвідношення власних, запозичених і залучених фінансових ресурсів (джерел), а також збалансованість фінансових ресурсів у розрізі активів і пасивів. В цілому

вищесказане можна представити у вигляді наступного логічного ланцюжка: порушення раціональної структури активів (значне збільшення в їх складі не фінансових оборотних активів) і пасивів (зменшення частки власного капіталу) → диспропорційність відтворювального процесу → порушення фінансової рівноваги → фінансова нестійкість → посилення фінансової залежності → загроза фінансовій безпеці → фінансова криза → банкрутство (ліквідація) підприємства. Щоб не допустити розвитку даного сценарію потрібна своєчасна реалізація комплексу заходів антикризового фінансового управління.

Ще однією з найважливіших функцій фінансового контролінгу як елемента системи забезпечення антикризового управління є інтеграції та координації усіх складових системи управління підприємством, яке повинно не тільки стабільно та безперервно функціонувати, але ще й гармонійно розвиватися — своєчасно адаптувати та коректувати напрям своєї діяльності у відповідності до змін ринкової кон'юнктури; оновлювати всю систему підприємства або найбільш слабкі ланки на основі інновацій; вдосконалювати систему підприємства, що передбачає, з одного боку, ліквідацію існуючих диспропорцій та протиріч, а з іншої — створення нових диспропорцій і протиріч як джерел подальшого розвитку. Відповідно до положень сучасної концепції управління, на стратегічному рівні необхідно уточнити мету оновлення системи фінансів підприємства (об'єкту антикризового управління) та фінансового контролінгу як одного з методів антикризового управління; на інноваційному — визначити фактори, що сприяють підвищенню адаптивності системи фінансів підприємства; на оперативному — визначити найбільш ефективні методи фінансового контролінгу.

Необхідно відзначити, що склад і зміст функцій фінансового контролінгу залежать від специфіки виду економічної діяльності конкретного підприємства та її масштабів, стана оточуючого середовища, обмежуються розумінням раціональності та ефективності. Теж саме можна сказати і про орієнтири концепції загальної системи контролінгу і, зокрема, фінансового контролінгу: інформаційна підтримка прийняття управлінських рішень на всіх рівнях; система забезпечення довгострокового успішного існування підприємства на ринку; система антикризового управління підприємством; система управління досягненням цілей (кількісних і якісних); система обліку підприємства; вдосконалення системи управління з акцентом на планування і контроль або з акцентом на координацію [21, с.67–68; 22, с.95].

Враховуючи ситуацію, що склалася в економіці України, найбільш пріоритетним орієнтиром загальної системи концепції контролінгу стає антикризове фінансове управління — система прийомів та методів управління фінансами, що направлена на запобігання фінансової кризи та банкрутства підприємства. Саме тому саме фінансовий контролінг є пріоритетним функціональним направленням загального контролінгу, мета якого — розробка та першочергова реалізація заходів, направлених на своєчасну нейтралізацію факторів, що дестабілізують фінансовий стан підприємства як системи. У відповідності до мети, робота служби контролінгу підприємства повинна бути сконцентрована на впровадженні системи раннього запобігання та реагування,

розробці ефективного плану фінансової санації (фінансового оздоровлення) та контролю над його реалізацією.

Література:

1. Анташов В. Экономический советник менеджера / В. Анташов, Г. Уваров. — Минск: Финансы, учет, аудит, 1996. — 215 с.
2. Балабанова Л.В. Маркетинговий контролінг: теорія та методологія: [монографія] / Л.В. Балабанова, О.О. Гасило. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. — 289 с.
3. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Т.1. / И.А. Бланк. — К.: Ника-Центр, 1999. — 592 с.
4. Голов С.Ф. Управлінський облік / С.Ф. Голов. — К.: Лібра, 2003. — 704 с.
5. Данилочкина Н. Финансовый контроллинг на страже дебиторки / Н. Данилочкина // Управляем предприятием. — 2011. — №2(2). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.consulting1c.ru>.
6. Друри К. Управленческий учет для бизнес-решений: [учебник] / К. Друри; пер. с англ. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. — 655 с.
7. Давидович І.Є. Контролінг: [навчальний посібник] / І.Є. Давидович. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 552 с.
8. Дайле А. Практика контроллинга: [пер. с нем.] / А. Дайле / Под. ред. М.Л. Лукашевича, Е.Н. Тихоненковой. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 336 с.
9. Дарманська Г.О. Контролінг: [навчальний посібник] / Г.О. Дарманська, Л.В. Овод. — Хмельницький: ТУП, 2002. — 178 с.
10. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др.; под ред. Н.Г. Данилочкиной. — М.: Аудит; ЮНИТИ, 1998. — 279 с.
11. Контроллинг в бизнесе: Методические основы построения контроллинга в организациях / А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примаков и др. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 256 с.
12. Манн Р. Контроллинг для начинающих: [пер. с нем.] / Р. Манн, Э. Майер / Под. ред. В.Б. Ивашкевича. — М.: Финансы и статистика, 1995. — 304 с.
13. Майер Э. Контроллинг как система мышления и управления: [пер. с нем.] / Э. Майер / Под. ред. С.А. Николаевой. — М.: Финансы и статистика, 1993. — 96 с.
14. Сертаков А.С. Управление временем в проекте по внедрению системы сбалансированных показателей / А.С. Сертаков // Менеджмент В России и за рубежом. — 2005. — № 6. — С. 70–78.
15. Скібіцький О.М. Антикризисний менеджмент: [навчальний посібник] / О.М. Скібіцький. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 568 с.
16. Стратегия и тактика антикризисного управления / А.П. Градов, Б.И. Кузин, А.В. Федотов и др. — СПб.: Специальная литература, 1996. — 510 с.
17. Сухарев Л.А. Контроллинг — основа управления бизнесом / Л.А. Сухарев, С.Н. Петренко. — К.: Эльга; Ника-Центр, 2002. — 208 с.
18. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: [навчальний посібник] / О.О. Терещенко. — К.: КНЕУ, 2000. — 412 с.
19. Уткин Э.А. Антикризисное управление / Э.А. Уткин. — М.: Тандем; ЭКМОС, 1997. — 400 с.
20. Фольмут Х.Й. Инструменты контроллинга от А до Я: [пер. с нем.] / Х.Й. Фольмут / Под. ред. М.Л. Лукашевича, Е.Н. Тихоненковой. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 288 с.
21. Штангрет А.М. Фінансова санація та банкрутство підприємств: [навчальний посібник] / А.М. Штангрет, В.В. Шляхтянко, О.Б. Волович, І.В. Зубрей. — К.: Знання, 2012. — 374 с.
22. Штангрет А.М. Антикризисное управление підприємством: [навчальний посібник] / А.М. Штангрет, О.І. Копилук. — К.: Знання, 2007. — 335 с.

ГЛАВА 2.11. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ САМООРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА МЕЗОРІВНІ

Хандій О.О., к.е.н.;

Швець Н.В., к.е.н., доц.

Технологічний інститут Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк)

Економічна незалежність, стійкість та стабільність регіональної економіки в значній мірі зумовлюються її спроможністю до саморозвитку та прогресу. Еволюційні перетворення повинні здійснюватись, враховуючи не тільки поточні умови господарювання, рівень використання наявних ресурсів, рівень накопичених знань та досвіду, а й можливості майбутнього періоду, тенденції та перспективи розвитку території завдяки внутрішнім чинникам. Мобілізація зусиль на цьому шляху найчастіше супроводжується самоорганізаційними процесами, які відбуваються на різних рівнях економіки. Аналіз розвитку цих процесів є важливим науково-практичним завданням, тому що дає інформаційне підґрунтя для оцінки економічної безпеки регіону і країни в цілому. Вирішення цього завдання, перш за все, потребує визначення самого поняття «самоорганізація».

Процеси самоорганізації досліджуються науковцями та фахівцями різних сфер діяльності. Багато робіт присвячено самоорганізації в економічних, соціальних, біологічних системах, системах високомолекулярних з'єднань, автори яких пропонують нові форми розвитку, напрями росту, модифікації існуючих складних систем з отриманням додаткового ефекту та нових знань про їх властивості, поведінку, механізми. Самоорганізація в економічній системі має свої особливості та відмінності. Сучасні дослідження процесів самоорганізації та саморозвитку зосереджені переважно на макро- [1-4] й мікрорівні [5-6]. Мезорівень, до якого належать регіони, економічні райони, окремі галузі та територіально-виробничі системи потребує особливої уваги в силу своєї зв'язуючої ролі між державними і муніципальними органами влади, інтегрованими бізнес-структурами і окремими господарюючими суб'єктами, представниками працівників на національному і мікрорівні.

У загальному розумінні самоорганізація – це властивість, здатність складних систем за рахунок власних зусиль (без зовнішнього керуючого впливу) упорядковувати свою структуру й (або) діяльність підсистем (компонентів) і в результаті – функціонувати зі зростаючою ефективністю.

Згідно з визначенням І. Пригожина, самоорганізація – це мимовільно виникаючий процес у станах, далеких від рівноваги, що приводить до створення нової, квазістійкої структури дисипативної відкритої системи. Він акцентує увагу на тому, що системи, які самоорганізуються, мають перевагу над традиційною людською технологією, що старанно уникає складності та ієрархічно управляє майже всіма технологічними процесами. «Підтримка організації в природі не досягається (і не може бути досягнута) управлінням з

єдиного центру; порядок може підтримуватись тільки з допомогою самоорганізації» [7, с. 67].

У дослідженнях Й. Шумпетера [8, с. 141] самоорганізація – це групова взаємодія людей у процесі створення і реалізації нових, більш ефективних форм використання рідкісних ресурсів з метою одержання надлишкових доходів.

Під самоорганізацією в економіці в роботі [1, с. 85] розуміється процес формування нових, більш ефективних форм використання обмежених ресурсів на макро- і мікрорівні з метою підтримки соціальної стабільності соціуму – гомеостазу.

На сьогодні процеси самоорганізації на мезорівні вивчені недостатньо для формування загального уявлення про їх форми, механізми та відмінності. Дослідження особливостей самоорганізації в територіально-виробничих системах на цьому рівні, визначення форм та сучасних тенденцій інтеграційних процесів є важливим для оцінки потенціалу їх якісного розвитку.

Територіально-виробничі системи (ТВС) є основою розвитку території, оскільки дозволяють отримати додатковий економічний та соціальний ефект шляхом спільного використання загальної транспортної мережі, сировини, паливно-енергетичної і будівельної баз, спільних обслуговуючих виробництв, соціальної інфраструктури. Властиві цим системам процеси самоорганізації мають свої особливості, для дослідження яких пропонується розрізняти процеси соціального та виробничого характеру.

До першого типу належать процеси соціальної самоорганізації, формами якої можуть бути як спілки, благодійні та громадські організації, об'єднання, асоціації, профспілки, громади, співтовариства, товариства, так і територіальне громадське самоврядування, регіональні партії, регіональний рух, що є результатом добровільного виникнення для самостійного та під свою відповідальність здійснення власних ініціатив у питаннях територіального (регіонального, місцевого) чи/та галузевого значення безпосередньо населенням (працівниками підприємств певної території, галузі) або через представників його інтересів.

Соціальна складова є невід'ємним елементом територіально-виробничої системи, яка суттєво впливає на ефективність її функціонування. Процеси соціальної самоорганізації можуть мати як позитивну, так і деструктивну спрямованість, та, відповідно, сприяти підвищенню або зниженню результативності діяльності елементів ТВС і їх взаємодії. Спрямованість соціальної самоорганізації переважно залежить від співпадання інтересів і цілей представників певної форми самоорганізації та представників влади, від особливостей соціокультурного, економічного та політичного середовища, від особистісних якостей членів і основної ідеї об'єднання. У зв'язку з чим, зростає роль держави у формуванні сприятливого клімату для виникнення та розвитку форм самоорганізації «зі знаком плюс» і попередженні появи та стримуванні діяльності соціальної самоорганізації «зі знаком мінус».

Для сьогодення характерними є такі тенденції: у 2013 р. (на початок року) [9] кількість органів самоорганізації населення порівняно з попереднім роком зросла на 9,2 % і досягла 1426 (проти 7,9 % приросту у 2012 р.), кількість

профспілок, об'єднань профспілок збільшилась на 3,7 % (проти 5,67 % у 2012 р.), а творчих спілок на 3,0 % (у 2012 р. на 3,45 %), об'єднань співвласників багатоквартирного будинку стало більше на 8,3 % (у 2012 р. на 16 %), кількість громадських організацій досягла 74500 проти 71767 у 2012 р., а благодійних організацій у 2013 р. – 14055, що на 580 більше порівняно з 2012 р. Також зросла політична активність, проявом чого є зростання кількості політичних партій у 2013 р. на 101 од. Таким чином, процеси соціальної самоорганізації в Україні мають позитивну динаміку і високий рівень охоплення населення.

Аналіз соціальної самоорганізації в різних регіонах дозволяє зробити висновки про нерівномірність розповсюдження і розвитку її форм. Найвища кількість органів самоорганізації населення у 2012 р. [10] у Донецькій області (225), Криму (140), Волинській області (84) та м. Києві (83), проте високі темпи приросту характерні для Хмельницької (42,9 %), Херсонської (38,1 %), Львівської (33,3 %), Закарпатської (33,3 %) областей. Дана форма самоорганізації населення не знайшла розповсюдження у Кіровоградській, Рівненській (лише по 2 органи саморганізації) та Сумській (5 органів самоорганізації) областях.

Найчастіше процеси самоорганізації населення пов'язують із появою та діяльністю об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ). 2382 об'єднання функціонували у Донецькій області у 2012 р. Понад 600 даних об'єднань зареєстровано у Львівській (961), Дніпропетровській (905) областях, Криму (759), Одеській (671), Миколаївській (646), Луганській (641), Тернопільській (622) областях та м. Києві (631). У Донецькій (+347) та Дніпропетровській (+187) областях відзначено найвищий приріст ОСББ.

В усіх областях відзначається зростання громадської активності, суттєвий приріст громадських організацій було зафіксовано у м. Києві (+372 організації) та Дніпропетровській (+309), Львівській (+257), Донецькій (+252) областях.

Благодійних організацій порівняно з попереднім періодом значно більше у 2012 р. стало у м. Києві (+114), Дніпропетровській (+55) та Київській (+47) областях, в інших регіонах їх кількість також зросла. Політична ситуація в різних областях має свої особливості і характеризується протилежною динамікою. Найвищий темп приросту партій було досягнуто в Криму, який склав 3,5 %, а в Хмельницькій та Черкаській областях відбулося зниження їх кількості.

За наведеними цифрами можна судити про динаміку різних форм соціальної самоорганізації, які є зареєстрованими. Але згідно досліджень ГО «Громадська ініціатива Луганщини» лише 68 % органів самоорганізації населення в Луганській області є зареєстрованими, а з них більше 95 % легалізовані шляхом повідомлення і не мають статусу юридичної особи [11].

Аналіз динаміки форм соціальної самоорганізації свідчить про зростання активності самоорганізаційних процесів як в Україні, так і в окремих регіонах. Щорічне збільшення кількості громадських організацій, об'єднань, ОСН, ОСББ, профспілок, творчих спілок та інших форм соціальної самоорганізації є проявом посилення інтеграції окремих індивідів навколо спільних цілей в умовах політичної нестабільності, конфліктності, погіршення якості життя

населення та формування нової громадської думки й зміни світогляду. У даному випадку, з одного боку, можна відзначити позитивні інтеграційні тенденції в поведінці населення, з іншого боку, це свідчить про загострення політичної та соціальної ситуації в суспільстві.

Консультативна підтримка, просвітницька, видавнича, дослідницька та аналітична діяльність «Всеукраїнської асоціації сприяння самоорганізації населення» (громадська неполітична організація), яка має регіональні відділення у багатьох регіонах України, вплинула на значне зростання кількості ОСН та удосконалення їх праці останнім часом. Організаційно-інформаційна підтримка процесів самоорганізації, прозорість та відкритість роботи різних органів самоорганізації, обмін досвідом, спільне вирішення складних завдань має велику значущість для активізації діяльності існуючих та появи нових форм організації населення. У містах Київ, Одеса, Івано-Франківськ, Бердянськ, Хмельницький, Миколаїв, Львів, Вінниця, Луцьк, Луганськ тощо затверджені стратегічні документи з планування розвитку громад та ОСН, наприклад, в Луганську діє «Комплексна програма розвитку органів самоорганізації населення міста Луганськ на 2012–2015 роки». Сьогодні існують відпрацьовані механізми взаємодії громадськості та владних структур, серед яких слід зазначити механізм соціального замовлення, делегування місцевими радами додаткових повноважень ОСН, розробка та удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності різних форм самоорганізації громадян, механізми залучення громадськості до прийняття рішень муніципальних органів, що свідчить про якісні зміни процесів самоорганізації в Україні.

Вплив на співвідношення частки організаційної та самоорганізаційної складових у вирішенні соціальних проблем території дозволяє здійснювати система соціального діалогу. «Соціальний діалог – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин» [12, с. 1353].

Результатом соціального діалогу є співпраця працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, урахування інтересів всіх сторін діалогу при прийнятті рішень соціального та економічного характеру на різних рівнях, укладання колективних договорів і угод, обмін інформацією, проведення узгоджувальних процедур та консультацій.

Позитивні тенденції спостерігались у профспілковому русі в усіх областях, крім Харківської (стало на 20 профспілок менше), проте зареєстровано в області 1962 організації, що є другим показником за кількістю профспілок в регіонах після Донецької області (2189 од.) [10]. Найвищий приріст у 2012 р. – 141 профспілка в Криму і 126 – у Миколаївській області. На кінець 2012 р. [9] кількість укладених та зареєстрованих колективних договорів склала 101712 од., що на 3,2 % більше порівняно з 2011 р.

До другого типу самоорганізаційних процесів належать процеси виробничої самоорганізації, формами якої можуть бути добровільні об'єднання підприємств, організацій або представників їх інтересів під впливом конкуренції, чи/та необхідності кооперації, інтеграції, розвитку інновацій, протидії зовнішнім несприятливим чинникам задля самостійного здійснення ініціатив, реалізації ідей, отримання певних вигід. Наприклад, це такі форми як:

- загальнопідприємницькі об'єднання міжрегіонального й регіонального рівня, основною метою яких є захист інтересів підприємництва в цілому, в т.ч. об'єднання організацій роботодавців, регіональні торгівельно-промислові палати, регіональні союзи, спілки і асоціації підприємців різних організаційно-правових форм;

- галузеві та професійні об'єднання міжрегіонального та регіонального рівней, які представляють інтереси своєї сфери економіки: асоціація банків, фермерських господарств тощо; об'єднання соціальних груп (спілка молодих підприємців, жінок-підприємців), спілки підприємств, об'єднаних за формами власності чи організаційно-правовою формою (спілки орендарів, кооператорів, асоціації СП, МП, приватизованих підприємств), метою яких є захист інтересів підприємців своєї сфери діяльності, галузі;

- промислові комплекси, технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні центри, технополіси, кластери.

Оцінити динаміку виробничої самоорганізації складніше, ніж соціальної, оскільки високий відсоток об'єднань підприємств, організацій та представників їх інтересів носять неформальний характер і не мають державної реєстрації, як окремий суб'єкт господарювання, що не знаходить відображення в статистичних даних. З іншого боку, статистичні показники не характеризують окремо частку об'єднань на добровільних засадах та примусовій основі, які не є формою самоорганізації.

Сучасні тенденції інтеграції підприємств частково характеризує динаміка кількості господарських об'єднань. Так, на початок 2013 р. кількість асоціацій знизилась на 28 од. порівняно з попереднім роком, та на 10 корпорацій, 1 консорціум, 14 концернів і 120 інших об'єднань юридичних осіб (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо) стало менше [9]. На початок 2012 р. ситуація була більш позитивною: зросла кількість асоціацій та консорціумів на 42 і 2 од. відповідно, а кількість корпорацій, концернів та інших об'єднань юридичних осіб знизилась на 10, 14 і 66 од. відповідно.

Регіональні особливості такі: кількість асоціацій у 2012 р. значно зросла у м. Києві (+45 од.), Криму (+9 од.) та Донецькій обл. (+7 од.), в інших регіонах відбулись незначні зміни, окрім Івано-Франківської (-6), Луганської (-5) та Хмельницької областей, де зафіксовано суттєве скорочення асоціацій [10].

Найбільших змін в динаміці господарських об'єднань зазнала Харківська область, де було ліквідовано 3 корпорації, 2 концерни, зареєстровано 3 асоціації та 1 консорціум. Київ, Одеська, Донецька, Дніпропетровська області характеризуються високими показниками інтеграційних процесів, станом на початок 2012 р. загальна кількість господарських об'єднань склала 1617 од. у м.

Києві та понад 400 од. в зазначених областях. Найнижчі показники від 50 до 60 об'єднань зафіксовано у Волинській, Тернопільській та Житомирській областях.

Наведені дані динаміки кількості об'єднань юридичних осіб свідчать про погіршення у 2012 році економічних умов діяльності і пристосування підприємств до очікуваних кризових явищ через укрупнення та ліквідацію.

Слід зазначити, що активність інтеграційних процесів в промислових районах є значно вищою порівняно з районами із сільськогосподарською спеціалізацією. Також території інвестиційно привабливі характеризуються вищими показниками господарських об'єднань, ніж інші.

Серед багатьох різноманітних форм виробничої самоорганізації з кожним роком все більше зростає інтерес до кластерів, які створюють мережеву організацію території.

Кластер більшістю науковців визначається як об'єднання економічно пов'язаних підприємств (компаній) та інших організацій, які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного. Головними характерними рисами кластерних об'єднань є їх концентрація на певній території та збереження конкуренції між підприємствами, що створюють основу кластера.

Привабливість кластерних утворень доводить їх широке розповсюдження та успішна діяльність в різних країнах світу. В США ще в середині 90-х років ХХ століття налічувалось близько 380 кластерів, в яких було зайнято 57 % робочої сили країни та вироблялось 61 % обсягу промислової продукції [13, с. 61]. Сьогодні повністю кластеризовані скандинавська та фінська промисловість, причому Фінляндія на основі впровадження кластерних технологій вже впродовж десятиріччя є однією з найбільш конкурентоспроможних країн світу [16, 17]. Урядами європейських країн кластерний шлях розвитку визнано як найбільш перспективний, що знайшло відображення в підписанні 21 січня 2008 р. всіма країнами Європи Європейського кластерного меморандуму. На сьогодні в цій частині світу реалізуються 69 кластерних програм.

Світова практика доводить, що кластерні технології на основі збереження та розвитку спеціалізації національного виробництва дозволяють активізувати інноваційно-інвестиційні процеси в країні, що в свою чергу забезпечує належний рівень її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Для України підвищення конкурентоспроможності є головним стратегічним завданням державної політики, і саме впровадження кластерної концепції виробництва може забезпечити умови для успішного вирішення цього завдання. Ось чому дослідження розвитку процесу кластеризації економічної діяльності є актуальними і перспективними.

Вивчення останніх публікацій [13-23], що присвячені питанням кластеризації економічної діяльності, свідчить про підвищення зацікавленості до цієї тематики як з боку теоретиків, так і з боку практиків та наявність в Україні позитивного, причому дуже успішного, вітчизняного досвіду створення нових й розвитку існуючих кластерів.

Провідними фахівцями в Україні з теорії та практики формування, розвитку кластерів є С. Соколенко та М. Войнаренко. В їхніх роботах [13-15] висвітлюються багаторічні наукові напрацювання, які ґрунтуються на

результатах фундаментальних досліджень еволюції кластерів в країнах з розвинутою і перехідною економікою, і досвід практичної реалізації цієї форми самоорганізації на Хмельниччині у рамках програми «Поділля Перший».

За останні роки кількість створених в Україні кластерів значно збільшилась, що є свідченням інтенсифікації саморганізаційних процесів. Результати систематизації великого масиву даних про функціонування та можливості створення кластерних утворень в мезорайонах України представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Діючі та потенційні кластери за економічними районами України

Райони, області розташування кластерів	Діючі кластери	Потенційні кластери
Подільський район Хмельницька область, Тернопільська область, Вінницька область	Легкої промисловості Агропромисловий Будівельний Туризму	Машинобудування Комунікаційних та комп'ютерних технологій і програмних продуктів Хімічної промисловості
Карпатський район Закарпатська область, Львівська область, Івано-Франківська область, Чернівецька область	Агропромисловий Туризму Рекреаційно-оздоровчі Транскордонний логістичний Автомобільний Бізнес-послуг Деревообробні Енергетичний Будматеріалів Народних промислів	Хімічної промисловості
Поліський район Рівненська область, Волинська область, Житомирська область, Чернігівська область	Деревообробки Добування та переробки гранітного каменю Туризму	Агропромислові Туристично-рекреаційні Транспортні
Центральний район Київська область, Кіровоградська область, Черкаська область	Туризму	Агропромислові Легкої промисловості Машинобудування Металообробки Електроенергетики Бізнес-послуг
Придніпровський район Запорізька область, Дніпропетровська область	Агропромислові	Агропромислові Металургійні Енергетики Машинобудування Будівельні Легкої промисловості Туризму
Східний район Харківська область, Полтавська область, Сумська область	Агропромислові	Добувної промисловості Легкої промисловості Будівельні Транспортно-торгово-логістичні Енергомашинобудування Фармацевтичної промисловості Авіаційної промисловості
Донецький район Донецька область, Луганська область	Керамічний Гірничо-металургійний машинобудівний та	Агропромислові Легкої промисловості Хімічної промисловості
Причорноморський район Миколаївська область, Одеська область, Херсонська область, АР Крим	Агропромислові Туристично-рекреаційні Альтернативної енергетики Морський Транспортно-логістичний Машинобудування Суднобудування	

Проведені дослідження демонструють наявність процесів кластеризації в усіх економічних районах України, однак їх інтенсивність є різною. Найбільш

кластеризованими є економіки Подільського, Карпатського, Поліського та Причорноморського районів. В інших районах також запроваджені кластерні ініціативи, проте значно в меншій кількості, при цьому в стратегіях розвитку окремих областей визначені перспективні можливості їх створення.

Ефективно функціонуючі кластери доводять життєздатність та високу результативність цієї форми самоорганізації малого та середнього бізнесу в умовах української регіональної економіки. Про це, наприклад, свідчать показники діяльності інноваційно-технологічного кластеру сільгоспмашинобудування «АгроБУМ» створеного в 2009 р. у місті Мелітополь (Запорізька область) за підтримки проекту партнерства Канада-Україна «Регіональне врядування та розвиток» [23]. Цей кластер об'єднав 40 підприємств малого та середнього бізнесу, Таврійський державний агротехнологічний університет, органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування. Спільна діяльність учасників кластера за даними 2012 р. дозволила їм зменшити в 15 разів рекламні бюджети, що в абсолютному виразі досягло 2,5 млн. грн. Спільні комерційні пропозиції від 10 підприємств, що включають в себе 6 тис. найменувань продукції, тільки в 2010 році принесли членам кластеру понад 0,5 млрд. доларів США. Шляхом субконтракції п'ять виробників змогли залучити нові замовлення на загальну суму близько 1 млн. грн. Також учасниками кластера прийняті до впровадження три наукові розробки Таврійського університету, що дозволить підвищити їх конкурентоспроможність.

Саме інноваційна орієнтованість є відмінною рисою будь-якого кластера. У результаті тісного співробітництва виробництва, науково-дослідних організацій та вищих навчальних закладів усередині кластера відбувається об'єднання знань та інтенсивний обмін інформацією. Це в цілому забезпечує формування ефективної інноваційної системи, потреби в інвестиційних ресурсах якої задовольняються завдяки присутності у кластері фінансових структур. Також на користь кластерів свідчить той факт, що у кластеризованих підприємств продуктивність та повернення інвестицій вище, ніж у інших господарських суб'єктів, причому така різниця зберігається навіть у період спаду економіки [17, 19].

У цілому, доцільність кластеризації економіки України доводить здатність цієї форми самоорганізації бізнесу на практиці вирішувати такі завдання [15, 18-23]:

- підвищення конкурентоспроможності учасників кластеру за рахунок активізації інноваційно-інвестиційної діяльності внаслідок взаємовигідного співробітництва підприємств, установ, науково-дослідних та фінансових організацій;

- зниження витрат і підвищення ефективності відповідних наукоємних послуг у результаті ефекту синергії та уніфікації підходів у логістиці, інжинірингу, інформаційних технологіях, менеджменті якості тощо;

- забезпечення високого рівня трудового потенціалу всередині кластеру у результаті їх тісного взаємозв'язку з вищими та середніми навчальними закладами й центрами з підвищення кваліфікації;

- консолідоване лобіювання інтересів учасників кластеру в різноманітних органах влади.

За результатами аналізу форм виробничої самоорганізації слід відмітити наступне. Взаємодія учасників здійснюється шляхом обміну ідеями, інформацією, знаннями, інноваціями; шляхом партнерства, співробітництва; надання консультацій, укладання довгострокових контрактів, договорів, угод тощо. В результаті такої взаємодії спостерігається розвиток технологічних інновацій, підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств, зростання рівня розвитку території (міста, області, регіону) та галузі, покращення рівня життя населення (завдяки росту зайнятості та доходів населення), збільшення ефективності та комплексності використання виробничих ресурсів, розвиток підприємництва, розвинення ринкової інфраструктури, формування раціональної територіальної структури господарства та сприятливого інвестиційного клімату. Також підприємницькі об'єднання приймають участь у соціальному діалозі, в узгодженні економічної політики корпорацій і галузі економіки, впливають на законодавчий процес і діяльність політичних партій.

Таким чином, дослідження процесів самоорганізації на мезорівні в Україні показало, що територіально-виробничі системи цього рівня є складними, відкритими системами, яким властиві процеси самоорганізації двох типів – соціального та виробничого характеру. Самоорганізація обох типів впливає на ефективність використання потенціалу промислових регіонів, вирішення соціально-економічних та екологічних, інноваційних та інвестиційних проблем шляхом взаємодії з регіональними органами влади, представниками бізнесу та населення. Соціальна та виробнича самоорганізація спроможні підсилувати результативність одна одної або стримувати розвиток учасників процесу. Основні питання, які визначатимуть напрямок взаємодії – це досягнення домовленості: з використання та доступу до обмежених ресурсів території, охорони навколишнього середовища, з оплати праці, забезпечення гідних умов праці, створення нових робочих місць, підтримки та розвитку соціальної інфраструктури, дотримання норм законодавства.

Кожен тип самоорганізації має свої особливі форми, що потребують детального вивчення та визначення їх взаємодії під впливом різних чинників.

Література:

1. Чистилин Д. Самоорганизация мировой экономики: Евразийский аспект: монография / Д. Чистилин. – М.: ЗАО "Изд. "Экономика", 2004. – 237 с.
2. Шкодина И.В. Современные тенденции самоорганизации мировой экономической системы / И.В. Шкодина // Экономика Украины. – 2012. – № 9. – С. 70-77.
3. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4-17.
4. Михайловська О.В. Самоорганізація світового інвестиційного процесу в умовах глобалізації: можливості фрактального аналізу [Текст] / О.В. Михайловська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1. – С. 218-228.

5. Пилипенко А.А. Інституціональні засади управління інтеграційним розвитком підприємства / А.А. Пилипенко // Научные труды ДонНТУ: [сб. науч. тр.]. – Донецк: ДонНТУ, 2006. – С. 227-234. – (Вып. 103-2). – (Серия: экономическая).
6. Ліхоносова Г.С. Оцінювання ефективності самоорганізації підприємства / Г.С. Ліхоносова // Часопис економічних реформ. – 2011. – № 1. – С. 91-98.
7. Пригожин И. Конец определенности. Время, хаос и новые законы природы / И. Пригожин; пер. с англ. Ю.А. Данилова. – Ижевск: Редакция журн. "Регулярная и хаотическая динамика", 1999. – 208 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; пер. с нем. В.С. Автономова и др.: [общ. ред. А.Г. Милейковского]. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
9. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2013. – 552 с.
10. Статистичний збірник «Регіони України» 2012. Частина 2 / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2012. – 801 с.
11. Самоорганізація Луганщини. Частина перша. // Самоорганізація в громаді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2013/06/18/samoorganizatsiya-luganshhini-chastina-persha/>
12. Закон України "Про соціальний діалог в Україні" від 23.12.2010 № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – N 28. – Ст. 255.
13. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети, Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст / Станислав Иванович Соколенко. – К.: Логос, 2002. – 647 с.
14. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30.
15. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31-35.
16. Материалы III Международной конференции «Повышение конкурентоспособности экономики на основе формирования кластерных моделей», Севастополь, 16-17 апреля 2008 г. // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 68-69.
17. Матеріали науково-практичного семінару «Кластери як інструмент регіонального розвитку», Феодосія, 16–20 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2012-5/2012_05.pdf.
18. Кузьмин О. Кластеры как фактор инновационного развития предприятий и территориальных образований / О. Кузьмин, В. Жежуха // Экономика Украины. – 2010. – № 2. – С. 14-23.
19. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі: монографія / О.А. Єрмакова. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2011. – 221 с.
20. Пуліна Т. В. Інформаційне забезпечення створення та розвитку кластерних об'єднань підприємств харчової промисловості / Т. В. Пуліна // Бізнес Інформ. – 2013. – № 5. – С. 145–152.
21. Кірова Л.Л. Шляхи удосконалення транскордонної співпраці в агропродовольчому секторі України / Л.Л. Кірова // Вісник Донецького національного університету. Серія В: економіка і право. – 2011. – Вип. 1, т. 1. – С. 127-131.
22. Пелешак І. Транскордонні кластери і транскордонні об'єднання як форми транскордонного співробітництва / І. Пелешак // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2008. – Вип. 25. – С. 295-303.
23. Кластеризація української економіки: перші успішні приклади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rgd.org.ua/latest_project_news/klasteryzatsiya/

ГЛАВА 2.12. ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Цеханович В.Б.

здобувач

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

На будь-якому етапі розвитку системи суспільних відносин існує необхідність в захисті від небажаних ендогенних та екзогенних загроз. Основною потребою людини, суспільства, держави є забезпечення безпеки. Поглиблення регіональних відмінностей соціально-економічного розвитку визначає необхідність першочергового забезпечення безпеки регіонів. Безпека адміністративно-територіальних одиниць є запорукою безпеки держави у всіх її проявах. Особливо в сучасних умовах, активізація євроінтеграційних процесів обумовлює підвищену увагу до визначення рівня економічної безпеки регіону, яка впливає на стан готовності економіки держави: приймати чи протистояти викликам світової економіки.

Однак досягнення бажаного рівня економічної безпеки неможливе без вивчення ключових складових економічного розвитку регіону та прерогатив їх безпечного протікання. Однією із визначальних складових економічного розвитку регіону є інвестиційна діяльність. Тому, досягнення бажаного результату економічної безпеки неможливе без створення допустимого рівня інвестиційної безпеки.

Інвестиційна безпека формує здатність економічної системи акумулювати, залучати та ефективно використовувати інвестиційні ресурси з метою забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону. Інвестиційна безпека регіону забезпечується за умов дотримання граничної норми інвестування, що дає змогу:

- відтворювати науково-технічний та інтелектуальний потенціал;
- здійснювати розширене відтворення основного капіталу;
- підтримувати конкурентоспроможність економіки;
- гарантувати зростання ВВП на рівні завдань соціально-економічного розвитку та міжнародного співробітництва;
- створювати стратегічні резерви;
- долати депресивні явища в регіонах країни;
- зберігати та відновлювати природні ресурси;
- утримувати на безпечному рівні екологічні параметри.

Проблеми забезпечення інвестиційної безпеки регіону набувають особливої гостроти через існування таких причин:

- неоднорідність соціально-економічного розвитку регіонів;
- нерівномірне регіональне розміщення фінансових ресурсів;
- низька інвестиційна привабливість окремих адміністративно-територіальних одиниць;
- наявність застарілих та затратних технологій;

- вкладення коштів в швидкоокупні інвестиційні проекти;
- недостатнє бюджетне фінансування стратегічних інвестиційних об'єктів;
- збитковість окремих підприємств;
- відсутність інноваційних компонентів в ході здійснення інвестицій.

Інвестиційна безпека на регіональному рівні дозволить визначати напрями соціально-економічного розвитку регіону, при якому створювалися б умови успішного реагування та протистояння впливу внутрішніх та зовнішніх загроз економічного характеру.

Система створення економічної безпеки повинна функціонувати в таких режимах, як: повсякденний, підвищеної готовності, глобального та локального застосування. Використання кожного з цих режимів залежить від ступеня ризику кризових ситуацій в економіці та визначається на основі проведення моніторингових досліджень

Орієнтація на сталий розвиток господарського та соціального комплексів країни є пріоритетом забезпечення інвестиційної безпеки, що дає змогу в умовах циклічних коливань обсягів виробництва, інвестицій та кризи не допускати істотного погіршення соціально-економічного стану держави та наростання внутрішніх і зовнішніх загроз. Важливу роль у цьому відіграють порогові значення економічної безпеки, тобто граничні показники, недотримання яких перешкоджає нормальному розвитку інвестиційної політики та призводить до формування деструктивних тенденцій у виробництві й споживанні. Як загрозу економічній безпеці необхідно розглядати фактори, що призводять до консервації існуючого стану або перешкоджають його поліпшенню, призводять до нестабільності виробництва, інвестування, зайнятості, а також зниження доходів та споживання населення.

Державна стратегія інвестиційної безпеки повинна бути спрямована на забезпечення спроможності національної економіки та стійко функціонувати в режимі розширеного відтворення, при максимальній незалежності від зовнішніх факторів. Становлення конкурентоспроможної економіки та зміцнення національної безпеки можна забезпечити тільки на основі скоординованих дій регіональної та місцевої влади, вітчизняного бізнесу в рамках державно-приватного партнерства за участю різних інститутів громадянського суспільства.

Основні аспекти забезпечення інвестиційної безпеки повинні лежати в площині пріоритетних завдань регіональної політики. Вирішення інвестиційних питань повинно співпадати із досягненням ключових завдань розвитку регіону. Пріоритетними завданнями регіональної політики, спрямованої на підвищення інвестиційної безпеки регіону є:

- підтримка та розвиток життєво необхідних для населення економічних і соціальних об'єктів інфраструктури;
- ріст валового регіонального продукту;
- активізація міжрегіональних та зовнішньоекономічних зв'язків;
- стимулювання розвитку експортно-орієнтованих виробництв в регіоні та зменшення імпорто-залежних;

- підтримка розвитку підприємств, які забезпечують найбільші надходження до бюджету;
- стимулювання іноземних інвестицій в регіоні;
- стимулювання раціонального використання і відновлення продуктивних сил;
- підвищення рівня життя населення регіону;
- підтримка розвитку спеціальних економічних зон;
- забезпечення захисту навколишнього середовища та збереження природних об'єктів.

Сьогодні під впливом об'єктивних обставин у системі економічної безпеки пріоритетними є фактори інвестиційної безпеки України, що забезпечують передумови радикальної модернізації економіки. Вимоги щодо інвестиційної безпеки займають ключове місце у формуванні довгострокової інвестиційної політики. Сукупність економічних, правових, інституційних та інших складових інвестиційної безпеки є об'єктом поглибленого наукового аналізу, оцінювання та прогнозування.

Згідно з методикою Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки та оборони України, щодо оцінювання рівня економічної безпеки регіону, під інвестиційною безпекою слід розуміти: «такий рівень інвестування економіки, який забезпечував би її розширене відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння» [1, с. 14].

Інвестиційна безпека - це здатність підтримувати виробничі нагромадження та вкладення капіталу на рівні, що забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння економіки регіону, яка забезпечує економічно безпечне відтворення основного капіталу та інтелектуального людського капіталу з орієнтацією на зростання економічних результатів, на підвищення ефективності виробництва, якості товарів та послуг, що випускаються, рівень життя населення інвестиційна безпека повинна формувати здатністю економічної системи акумулювати, залучати та ефективно використовувати інвестиційні ресурси з метою забезпечення конкурентоспроможності економіки країни (регіону). Інвестиційна безпека країни (регіону) забезпечується за умов дотримання граничної норми інвестування, що дає змогу:

- ✓ відтворювати науково-технічний та інтелектуальний потенціал;
- ✓ здійснювати розширене відтворення основного капіталу;
- ✓ підтримувати конкурентоспроможність економіки;
- ✓ гарантувати зростання ВВП на рівні завдань соціально-економічного розвитку та міжнародного співробітництва;
- ✓ створювати стратегічні резерви;
- ✓ долати депресивні явища в регіонах країни.

Інвестиційна безпека регіону носить внутрішній та зовнішній ефект. Внутрішній ефект спрямований на зростання економіки регіону, підвищення виробничого та експортного потенціалу, технологічне переозброєння та модернізацію виробничих технологій, покращення інвестиційного клімату,

зниження рівня безробіття, підвищення доходів населення, суб'єктів господарювання та бюджету, покращення екологічної ситуації, підвищення фінансових можливостей та фінансового потенціалу.

Зовнішній ефект передбачає подолання диспропорцій інвестиційної активності регіонів України та одночасну інтеграцію інвестиційної безпеки регіону із інвестиційною безпекою держави. До зовнішнього ефекту можна відносити вплив зростання доходів Державного бюджету та підвищення конкурентоспроможності економіки країни [4].

В інвестиційній сфері економіки України економічними інтересами, є:

- оптимальне забезпечення потреб економіки в інвестиційних ресурсах в обсягах, та за структурою, необхідною для її ефективного функціонування та розвитку;
- впровадження ефективного економічного механізму інвестиційної діяльності, заснованому на засадах ринкової економіки;
- забезпечення відповідності потреб економічної системи в ефективній структурі державного управління і регулювання інвестиційного сектора;
- збалансованість між міжнародними, національними і регіональними інтересами в інвестиційній сфері;
- збалансованість інтересів держави і інвестиційних інтересів первинних ланок економіки;
- прискорення розвитку національної банківської системи, фондового ринку та інвестиційної інфраструктури, спроможних забезпечити умови інвестиційно-інноваційного розвитку національної економіки.

Політика інвестиційної безпеки спрямована на:

- забезпечення загальної достатності інвестицій для сталого розвитку регіону;
- оптимізацію галузевої структури інвестицій у регіоні;
- наповнення всіх інвестиційних проектів інноваційним змістом.

При цьому необхідно виділити ряд індикаторів, що відображають граничний рівень інвестиційної безпеки:

- показники інвестиційної активності суб'єктів господарювання;
- динаміка та структура інвестицій в основний капітал (за видами економічної діяльності, за територіями, за функціональною структурою інвестицій, а також за джерелами їх фінансування);
- інтенсивність модернізації виробничого апарату регіону;
- масштабність та результативність інноваційних процесів [6].

Забезпечення інвестиційної безпеки регіону є запорукою успішних економічних перетворень та прискорених євроінтеграційних зрушень. Про забезпечення інвестиційної безпеки в регіоні, можна говорити, за умов виконання наступних вимог: дотримання граничної норми інвестування, що забезпечує відтворення науково-технологічного та інтелектуального капіталу; забезпечення розширеного відтворення основного капіталу; підтримки конкурентоспроможності економіки регіону; відновлення природних ресурсів; зростання валового регіонального продукту; підвищення рівня науково-

технічного розвитку; створення стратегічних резервів; збільшення рівня зайнятості та доходності населення регіону; підвищення виробничого та експортного потенціалу регіону, зростання фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

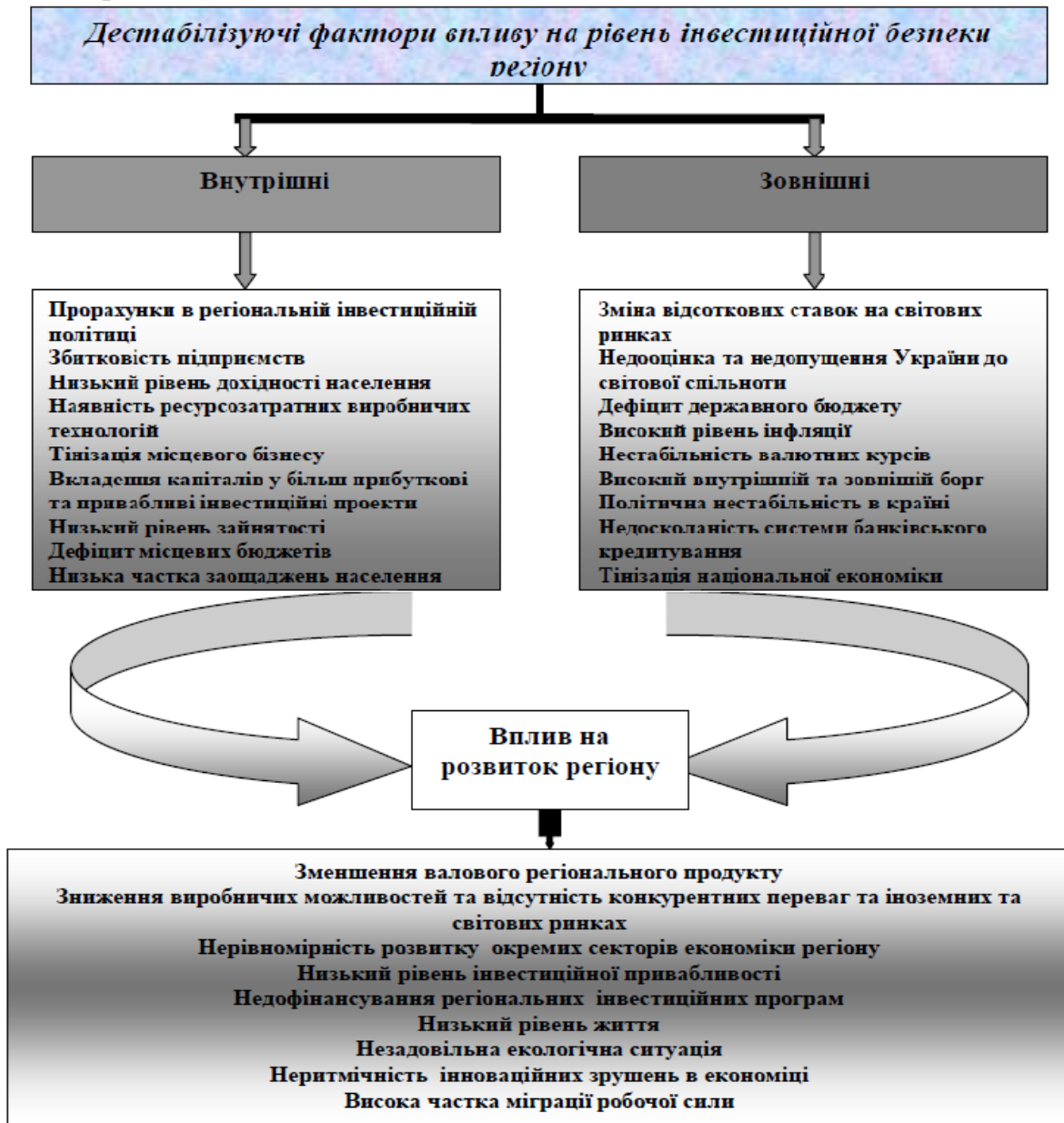

Рис. 1. Дестабілізуючі фактори впливу на інвестиційну безпеку та їх вплив на розвиток регіону

Джерело: [4]

Інвестиційну безпеку регіону визначає низка чинників, які носять, як позитивний, так і негативний вплив. Мінімізація впливу негативних чинників є запорукою досягнення безпечного рівня інвестування. Зменшення негативного впливу на інвестиційну безпеку регіону лежить в основі роботи органів місцевого самоврядування, керівників підприємств та безпосередньо населення. Недосконала інвестиційна політика регіону є загрозою інвестиційній безпеці. Негативний вплив на рівень інвестиційної безпеки регіону обумовлюється не лише внутрішніми, а зовнішніми чинниками. Вплив зазначених факторів, також

негативно позначається на розвитку регіону, оскільки останній неоднозначно залежить від рівня інвестиційної безпеки. Під негативними факторами можна розуміти дестабілізуючі фактори впливу або загрози інвестиційній безпеці регіону. Розподіл дестабілізуючих факторів впливу на рівень інвестиційної безпеки та їх вплив на розвиток регіону подано на рис. 1.

Структурні характеристики інвестиційного процесу тісно пов'язані з переорієнтацію інвестицій з сировинного комплексу на виробництво інноваційної продукції, що неминуче приведе до формування нової галузевої структури інвестицій. Такі зміни галузевої структури інвестицій можливі тільки при здійсненні інвестицій за рахунок бюджетних коштів або на засадах змішаного фінансування інвестиційних проєктів. Крім того, необхідно забезпечити баланс між прагненням збільшити обсяг залучених інвестицій та їх припливом у безпосередньо високотехнологічні галузі економіки регіону. При цьому слід підтримувати інноваційний сектор економіки регіону, щоб іноземні інвестиції сприяли попиту інноваційної продукції, а не створювали для неї «знищувальну конкуренцію» [3].

До головних стратегічних ризиків та загроз безпеці України в економічній сфері в довгостроковій перспективі відносять: збереження експортно-сировинної моделі розвитку економіки; зниження конкурентоспроможності й високу залежність країни від зовнішньоекономічної кон'юнктури; втрату контролю над регіональними ресурсами; погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики; нерівномірний розвиток регіонів; низьку стабільність і захищеність фінансової системи; корупцію та криміналізацію господарсько-фінансових відносин; нелегальну міграцію, тощо.

Загрозами інвестиційній безпеці регіонів України є:

- недостатні обсяги та диспропорції у структурі інвестицій в основний капітал;
- недостатні обсяги та недосконала структура прямих іноземних інвестицій в економіку регіонів України;
- недотримання норм інвестування відносно ВВП за регіонами;
- низький рівень інвестиційного клімату за всіма його складовими;
- недосконалість державної грошово-кредитної політики, що заважає збалансуванню заощаджень та інвестицій;
- зміщення у структурах інвестицій (технологічній, відтворювальній, галузевій, за джерелами інвестування);
- відсутність ефективної стратегії щодо прямих іноземних інвестицій;
- незадовільний захист прав власників та інвесторів;
- високий рівень тіньової економіки та стагнація у проведенні реформ, спрямованих на поліпшення корпоративного управління та захист прав власності;
- відсутність чіткої моделі приватизації стратегічних підприємств та недосконалість державного управління приватизацією;
- високі інвестиційні ризики за оцінкою міжнародних рейтингових агенцій [2, с. 170].

Своєчасне виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз інвестиційній безпеці на регіональному рівні складає основу для організації дієвого управління процесом забезпечення економічної безпеки регіональної системи. Оперативне управління цим процесом полягає в регулярному отриманні інформації про стан безпеки в кожному регіоні, появі зовнішніх і внутрішніх загроз, а також виявленні їх можливої дії. Внутрішні загрози пов'язані в основному з неправильною фінансово-економічною політикою, елементарними прорахунками органів влади і управління, помилками, зловживаннями, різноманітними економічними злочинами, в управлінні інвестиційною системою держави і його окремих регіонів.

Забезпечення інвестиційної безпеки в регіоні передбачає розробку і реалізацію стратегії, яка б сприяла забезпеченню економіки регіону достатніми фінансовими коштами, а банківські установи - грошово-кредитними ресурсами та найбільш оптимальному для економіки регіону залученню і використанню коштів іноземних позик. Забезпечення фінансової безпеки в регіоні передбачає також контроль за виконанням розроблених стратегічних рішень, що забезпечує усунення фінансово-економічних порушень, стійку платоспроможність і безпеку банківських інститутів в регіоні.

При цьому забезпечення функціонування системи інвестиційної безпеки на регіональному рівні в сучасних умовах передбачає: встановлення обмежень іноземної участі в капіталі вітчизняних фінансових організацій; галузеві обмеження (обмеження або заборона доступу іноземних інвестицій в галузі, що визнаються особливо важливими для економічного розвитку держави); заходи відносно фінансових установ, що здійснюють недобросовісну конкуренцію; вимоги в області компаній реального сектору економіки, використання місцевих компонентів, передачі новітніх технологій та ін.; розробка дієвих систем контролю щодо залучення і використання коштів іноземних позик.

Забезпечення інвестиційної безпеки регіону зумовлює необхідність розробки регіоноорієнтованої методики оцінювання економічної безпеки, у т. ч. її інвестиційної складової. Тому доцільно використовувати такі показники інвестиційної безпеки регіону, як: частка інвестицій за видами економічної діяльності; співвідношення інвестицій у сільському господарстві, промисловості, будівництві тощо, до обсягу їх виробництва та виконаних робіт; частка інноваційної продукції в загальному обсязі виробництва; частка інвестицій за джерелами їх надходження. Це дасть змогу підвищити ефективність реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону шляхом постійного моніторингу показників інвестиційного потенціалу регіону та інвестиційних ризиків.

З метою зменшення загроз інвестиційній безпеці, органи місцевої влади повинні використовувати певний інструментарій управління ними і проводити постійний їх моніторинг. Проведення моніторингу дозволить забезпечити достатній рівень інвестиційної безпеки.

На початковому етапі моніторингу необхідно визначати показники до яких існують порогові значення. В умовах модернізації регіонального економічного простору інвестиційна безпека регіону повинна складатися з

об'єднання переваг методів державного регулювання інвестицій та ринкових механізмів.

Найвищий ступінь інвестиційної безпеки буде досягнуто, коли весь комплекс показників перебуватиме в допустимих межах своїх порогових значень і позитивна зміна одних не буде сприяти негативній зміні інших.

Регіональна інвестиційна безпека, як альтернатива до загальнодержавної, доповнює і конкретизує її, сприяє комплексному підходу до вирішення соціально-економічних проблем. Процес забезпечення інвестиційної безпеки на регіональному рівні актуалізується в сучасних умовах, що є свідченням того, що централізоване управління не може в повному обсязі розв'язати різні локальні проблеми. Беручи до уваги досвід зарубіжних країн, варто наслідувати процес передачі більшості повноважень з центру - на місця їх виконання. Це сприятиме прискореному та більш ефективному вирішенню соціально-економічних проблем окремих адміністративно-територіальних одиниць. Запорукою інвестиційної безпеки окремого регіону є ефективна регіональна політика.

Таким чином, відповідно для орієнтації на досягнення інвестиційної безпеки, як підсистеми економічної безпеки, необхідно реалізувати такі пріоритети: створення ринкових і економічних умов для інвестування відтворення основних фондів, модернізації та інноваційного нагромадження основного капіталу; формування стійкої інституціональної структури, що забезпечує стабільні умови виконання організаційно-управлінських функцій; трансформування структури економіки регіону, для переходу на випуск наукоємкої продукції; створення надійних фінансових умов для забезпечення стійкого інвестування інноваційних проектів, у тому числі шляхом залучення нових джерел фінансування; вибір надійних законодавчо-правових механізмів захисту прав приватних та іноземних інвесторів; формування системи страхування інвестиційної діяльності, раціоналізація податкових відрахувань, передбачених чинним законодавством, включаючи оптимізацію оподаткування трансформацій інвестиційного процесу.

Література:

1. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / [заред. А.І. Сухорукова]. – К. : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2003. – 64 с.
2. Мошенський С. Інвестиційна безпека всистемі забезпечення економічної безпеки держави: поняття, категорії, сутність / С. Мошенський // Наука молода. – 2008. – № 10. – С. 166–171.
3. Нарышкин С. Инвестиционная безопасность как фактор устойчивого экономического развития / С. Нарышкин // Вопросы экономики. – 2010. – № 5. – С. 16–24.
4. Олександренко І.В. Інвестиційна безпека регіону: теоретичний аспект / Економічний форум, № 4/2012. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>
5. Срібний В.І. Зовнішні та внутрішні загрози фінансової безпеки на регіональному рівні / Срібний В.І. // Экономика и управление. № 2-3 – 2009 г.
6. Томарева В.В. Параметри та шляхи забезпечення інвестиційної безпеки національної економіки на регіональному рівні. Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/>

ГЛАВА 2.13. ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ РОССИИ

Чупик А.Ю.

Московский университет МВД России, г. Москва, РФ

Социально-экономическое обустройство Российской Федерации детерминировано множеством внешних и внутренних факторов. К последним относятся факторы территориальной протяженности и дифференциации уровня регионального развития. Так, по состоянию на 01.01.2013 г. различия регионов Российской Федерации составили 6,1 раз по показателю среднедушевых денежных доходов и более чем 383 раза по показателю валового регионального продукта⁶.

Причины существенного различия в развитии регионов обусловлены, с одной стороны, особенностями исторических процессов (особенно это прослеживается на примере регионов Северного Кавказа и Юга России), с другой стороны – естественными природными преимуществами и ограничениями (примером может служить богатый ресурсный потенциал Ханты-Мансийского и Ненецкого автономных округов, Сахалина, который сочетается с жесткими климатическими условиями). Кроме того, влияние на различия оказывают и уровень развития институтов, проводимая инвестиционная политика, социально-демографическая ситуация в регионе, близость и доступность внешних рынков, и ряд других внутренних и внешних причин. Среди них особенно стоит выделить факторы субъектно-регионального характера, а именно – существующие особенности управления регионами (в т.ч. различие в ставках налогообложения, тарифах, региональных правовых аспектах экономической деятельности и т.д.). Неравномерное развитие регионов влечет за собой дополнительные угрозы экономической безопасности государства.

Оценка экономической безопасности на национальном уровне в условиях региональной дифференциации не способна в полной мере отвечать требованиям репрезентативности и объективно отразить реальную картину действующих угроз экономике. Поэтому подход к экономической безопасности с позиций регионов России приобретает важное народно-хозяйственное значение.

В отечественной экономической литературе существует множество подходов к выделению конкретных угроз экономической безопасности региона, при этом наблюдается тенденция постоянного расширения их перечня. В целом, в соответствии с общепринятой классификацией, все угрозы экономической безопасности (в том числе экономической безопасности регионов) подразделяются на внутренние и внешние.

⁶ Рассчитано автором по материалам Российского статистического ежегодника – 2013 http://www.gks.ru/bgd/regl/b13_13/Main.htm (дата обращения 22.02.2014)

Многие ученые, занимающиеся вопросами экономической безопасности России, сходятся во мнении, что внутренние угрозы страны представляют наибольшую опасность (И.С. Белик, А.А. Куклин, В.К. Сенчагов, и др.). Отказ от разрешения внутренних угроз и долговременное их существование влечет усугубление внешних угроз экономики, серьезно дестабилизирует ситуацию и подрывает экономическую безопасность в целом. Продолжительное сохранение внутренних угроз ставит Россию в положение опасной зависимости от мировой экономики, конъюнктуры внешнего рынка, поставки импортных товаров и продовольствия, предоставления международных кредитов и т.д. Не справляясь с внутренними угрозами, государство оказывается не в состоянии проводить активную внешнюю политику, защищать национальные интересы, обеспечивать оборону страны.

Отметим, что определяющим фактором развития региональной политики стран Запада достаточно длительный период выступали именно интересы экономической безопасности государства. В период кризиса 1929-1933 годов правительства большинства развитых стран стали проводить дифференцированную экономическую политику в отношении различных территорий (regional policy): особенной поддержкой заручились промышленно-развитые регионы, в которых были сосредоточены базовые отрасли (угледобыча, машиностроение, черная металлургия и пр.). Именно эти территории оказались в зоне наибольшего риска в условиях депрессии, подрывая не только собственную экономическую безопасность, но и безопасность страны в целом.

В Великобритании в 1920-1930 годы была развернута обширная программа поддержки депрессивных регионов, к которым относились, по существу, старые промышленные центры. Для таких территорий государством на льготных условиях предоставлялись займы для малого бизнеса, крупные кредиты, льготные правительственные контракты, действовали налоговые льготы и т.д.

Следующим периодом развития регионального подхода в управлении национальными экономиками стал период подъема после Второй мировой войны (1950-е гг.). В это время особое внимание правительств западных стран привлекали отстающие в развитии регионы, прежде всего – аграрные территории. С развитием международных связей и ростом открытости экономик региональная политика начинает распространяться не только на отдельные территории в рамках одного государства (национальный уровень), но и на регионы как на союзы, группы стран (наднациональный уровень, например, региональная политика ЕС).

Так, в 1975 году в рамках Европейского союза был учрежден Европейский фонд регионального развития (European Regional Development Fund). К настоящему времени европейскими странами накоплен значительный практический опыт формирования и проведения региональной политики, собрана внушительная статистико-информационная и аналитическая база, имеются значительные достижения в научно-прикладных исследованиях данного вопроса.

На современном этапе региональная политика России проводится в соответствии с «Основными положениями региональной политики Российской Федерации» (утверждены Указом Президента РФ №803 от 3.06.1996). Этот Указ стал ее первым юридическим закреплением. Но фактически региональная политика имела место и ранее, еще в период СССР. Главной особенностью региональной политики периода плановой экономики можно назвать идеологический подход к развитию экономики: государственную поддержку получали в первую очередь не депрессивные или отстающие регионы, а территории, имеющие общесоюзное значение – прежде всего, производящие продукцию военно-промышленного комплекса. В свою очередь, регионы, насыщающие потребительский рынок получали господдержку в значительно меньшей степени по остаточному принципу.

В 1990-х гг. начался качественно новый этап в развитии региональной политики. Для этого этапа характерна реализация двух стратегий регионального управления: политика выравнивания и политика стимулирования полисов роста.

Политика выравнивания предполагает, прежде всего, поддержку слаборазвитых территорий, депрессивных и отстающих регионов. Чаще всего такая политика осуществляется посредством перераспределения доходов бюджета в пользу отстающих регионов, осуществления дополнительной финансовой поддержки таким территориям. Примером политики выравнивания на современном этапе может служить поддержка северных территорий Канады, северных районов скандинавских стран в Западной Европе и др.

В Российской Федерации по итогам 2013 года самыми высокодотационными регионами стали Республика Саха (Якутия), на поддержку которой было выделено 51,4 млрд. рублей, Республика Дагестан – 43,2 млрд. рублей, Камчатский край – 31,7 млрд. рублей и Чеченская Республика – 17,9 млрд. рублей⁷.

Политика стимулирования полисов роста, напротив, заключается в поддержке наиболее эффективных, потенциально прибыльных и перспективных отраслей и видов экономической деятельности на определенной территории. Государство уделяет особое внимание и оказывает поддержку таким направлениям экономической деятельности, которые в перспективе могут повлечь оживление и рост экономики региона в целом, а возможно – и более обширных территорий. Примером может служить систематическая поддержка правительством Нидерландов агломерации Рандстад (объединяет четыре города: Гаага, Амстердам, Утрехт и Роттердам), в которой заключены основные сельскохозяйственные предприятия, составляющие важнейшую часть экономики страны.

В России также имеется практика выделения из федерального бюджета поощрительных дотаций наиболее успешным в социально-экономическом развитии регионам. Так, в 2011-2012 гг. на эти цели было выделено около 20

⁷ Россия в цифрах. Дотационные регионы <http://www.vesti.ru/videos?vid=555898&cid=360> (дата обращения 24.02.2014)

млрд. рублей. Поддержку получали те регионы, которым удалось увеличить свой налоговый потенциал (32 субъекта РФ, в т.ч. Калужская, Тюменская области и др.).

До сих пор среди ученых нет единого мнения относительно стратегической направленности развития регионов. В последнее время все больший вес приобретает мнение: необходим дифференцированный подход к развитию регионов, в зависимости от уровня экономического развития, социальной, экологической обстановки и других факторов. Существует также точка зрения, что в целях обеспечения экономической безопасности территорий необходимо следовать политике «выравнивания» регионов⁸.

Наиболее жизнеспособной в условиях современной экономики представляется интегральный подход к управлению регионами, суть которого в своих работах затрагивал профессор И.И. Сигов⁹. Политика выравнивания регионов невозможна на современном этапе развития российской экономики – слишком большая дифференциация развития ее территорий.

В современных условиях необходимо стремиться к созданию равноценных условий жизни в регионах. Именно возможности для всестороннего развития личности, наличие перспектив, социальная защищенность общества должны выступать главными приоритетами в политике управления регионами, являясь залогом сохранения экономической безопасности территории. Такой подход представляется тем более актуальным и эффективным в виду развития экономики знаний (knowledge-based economy), в рамках которой знания выступают в качестве основы устойчивого развития, и являются одновременно и ресурсом, и фактором производства (материального и нематериального), и благом, и активом. Для этого этапа развития экономики характерны распределение, использование, и адаптация имеющихся знаний, смена чисто технических навыков производства на интеллектуальные и переход всех отраслей в разряд «знание-ёмких». Модернизация экономики в таких условиях происходит ускоренными темпами, а информация приобретает все большее значение, со временем превращаясь в единицу обмена.

В условиях становления экономики знаний человеку во всем многообразии проявлений его сущности отводится ключевая роль: он становится полноправным собственником «средств производства» (знаний, интеллектуальных способностей) и получает полную информацию об их функционировании. Все большее значение в процессе труда приобретает творческое начало, сочетание знаний личности с инициативностью, креативностью и способностью воплощать в жизнь новые идеи. Человек и его ресурсы возводятся в ранг главного критерия конкурентоспособности. Работник как носитель инновационных знаний может оказывать активное влияние на совершенствование техники и технологии, имея возможность

⁸ Долматов И.В. Формирование региональной системы обеспечения экономической безопасности: Дисс... канд. экон. наук. М.: РГБ, 2007

⁹ Сигов И.И. «Региональная экономика, политика и управление: российские проблемы». – СПб.: Издательство СПбГУЭФ, 2009 – 276 с., Сигов И.И. «Теоретические и понятийные основы региональной экономики (российский опыт)». – Чебоксары: Тип. Чуваш. ун-та, 333 с.

ускорить или замедлить развитие экономики в целом. Поэтому решение стратегических задач возможно только при повышении эффективности управления людскими ресурсами страны и ее регионов, а социальная составляющая экономической безопасности региона приобретает одно из ведущих значений.

Наиболее часто в числе угроз региональной экономической безопасности, имеющих непосредственное отношение к людским ресурсам, относят:

- низкий уровень жизни населения;
- чрезмерная имущественная дифференциация населения;
- рост безработицы;
- низкие стандарты к оплате труда;
- депопуляция, кризис демографической сферы;
- ухудшение здоровья населения;
- высокий уровень преступности и др.

К сожалению, к настоящему времени не выработана и единая система показателей экономической безопасности региона, которая позволила бы оценить существующие угрозы в числовом выражении. Наиболее полные исследования в этой области проводили ученые И. Долматов, Н. Дюженкова, Н. Красников, А.А. Куклин, И. Новикова, В.К. Сенчагов, О. Таран, А.И. Татаркин, и др. В частности, С. Волков¹⁰ в своих исследованиях обосновывает систему балльной оценки экономической безопасности, Н. Красников и И. Новикова¹¹ предлагают собственную систему индикаторов экономической безопасности по различным сферам экономики территории (продовольственной, производственной, инфраструктурной, информационной и др.). Н. Дюженкова¹² предлагает проводить рейтинговую оценку состояния экономической безопасности региона и вычислять единый интегральный показатель из системы смысловых блоков: производственный, финансовый, научно-технический и др.

Наиболее репрезентативной, обоснованной и удобной в практическом применении является система индикаторов экономической безопасности, предложенная В.К. Сенчаговым¹³ (табл. 1).

Анализ различных источников позволяет сделать вывод, что для характеристики экономической безопасности региона с точки зрения управления людскими ресурсами наиболее часто используются следующие индикаторы:

- доля населения с доходами ниже прожиточного минимума;

¹⁰ Волков С.П. Особенности обеспечения экономической безопасности отрасли национальной экономики // Финансы и кредит. № 5, 2008., с. 24 – 32

¹¹ Новикова И.В., Красников Н.И. Индикаторы экономической безопасности региона // Вестник Томского государственного университета. №330, 2010 <http://cyberleninka.ru/article/n/indikatory-ekonomicheskoy-bezopasnosti-regiona>

¹² Дюженкова Н.В. Система критериев и показателей для оценки состояния экономической безопасности // Информационный бизнес в России: Сб. науч. тр. По материалам науч.-практ. Семинара. Тамбов, 2001, с. 42

¹³ Экономическая безопасность регионов России: монография – В.К. Сенчагов [и др.]; / под ред. В.К. Сенчагова – Нижний Новгород, 2012. – 254 с.

- отношение доходов 10% наиболее обеспеченного населения к доходам 10% наименее обеспеченного населения);
- отношение среднедушевого дохода члена семьи к прожиточному минимуму;
- размер жилья на одного жителя;
- средства на здравоохранение, образование и социальную политику.

Таблица 1

Система индикаторов экономической безопасности региона

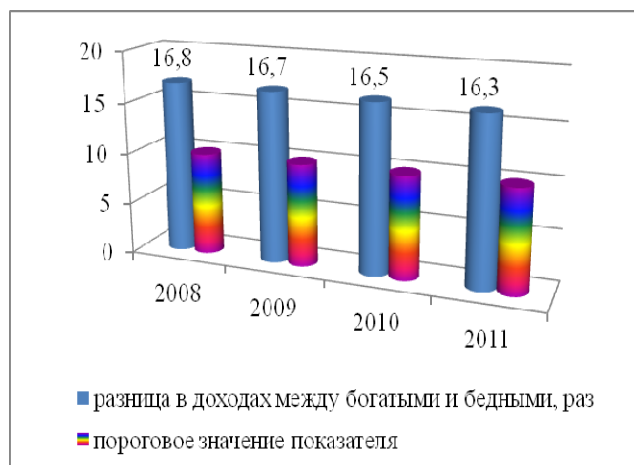
№	Название показателя	Пороговое значение
Проекция «Экономическая развитие»		
1	ВРП на душу населения, тыс.руб.	$\geq 350,6$
2	Годовой темп инфляции, %	≤ 6
3	Инвестиции в основной капитал, % к ВРП	≥ 25
4	Степень износа основных фондов промышленных предприятий, %	≤ 50
5	Сальдо внешнеторгового баланса, % к ВРП	≥ -4 и ≤ 8
6	Сальдо консолидированного бюджета региона, % к ВРП	≥ -3 и ≤ 4
Проекция «Социальное развитие»		
7	Отношение среднедушевых доходов населения к прожиточному минимуму, раз	$\geq 3,5$
8	Отношение средней пенсии к средней заработной плате, %	≥ 40
9	Уровень безработицы по методологии МОТ, %	≤ 4
10	Ожидаемая продолжительность жизни при рождении, лет	≥ 80
11	Размер жилья на одного жителя, кв.м.	≥ 25
12	Средства на здравоохранение, образование и социальную политику, % к ВРП	≥ 15
Проекция «Инновационное развитие»		
13	Доля отгруженной инновационной продукции во всей отгруженной продукции промышленности, %	≥ 30
14	Число лиц, занятых научными исследованиями и разработками на 10 тыс. занятого населения	≥ 120
15	Внутренние затраты на научные исследования и разработки, % к ВРП	$\geq 2,2$
16	Интенсивность затрат на технологические инновации (отношение затрат на технологические инновации к объему выпущенной продукции), %	$\geq 3,2$
17	Число поданных заявок на изобретения и полезные модели на 10 тыс. населения	≥ 5
Проекция «Экологическое развитие»		
18	Сброс загрязненных сточных вод, тыс. м ³ /км ²	$\leq 0,3$
19	Выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух от стационарных источников, т/ км ²	$\leq 0,5$
20	Лесовосстановление (доля восстановленных лесов, %)	$\geq 0,15$

Экономическая безопасность обеспечивается в том случае, если доля населения с доходами ниже прожиточного минимума не превышает 7%, а разрыв в доходах наиболее и наименее богатой части населения не превышает 8-10 раз.

В России по итогам 2012 года доля населения с доходами ниже прожиточного минимума составила 10,9%, а разрыв в доходах богатейшей и беднейшей части населения близится к 16. Стоит обратить внимание, что по показателю численности населения с денежными доходами ниже прожиточного минимума имеет место положительная тенденция: показатель стабильно снижается с 2000 года, исключением стал лишь 2011 год, где имел место небольшой рост показателя – около 0,9% (рис. 1). Однако дифференциация данного показателя по регионам также велика: от 6,5 до 30,8% в 2012 году (табл.2).

а) численность населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума

б) отношение доходов 10% наиболее обеспеченного населения к доходам 10% наименее обеспеченного населения

Рис. 1. Индикаторы экономической безопасности России¹⁴

Таблица 2

Индикаторы экономической безопасности регионов РФ¹⁵

Регион	Численность населения с денежными доходами ниже прожиточного минимума (в процентах от общей численности населения)	Отношение доходов 10% наиболее обеспеченного населения к доходам 10% наименее обеспеченного населения
г. Москва	9,7	27,3
г. Санкт-Петербург	9,0	19,4
Нижегородская область	10,4	13,5
Ростовская область	13,1	13,4
Ставропольский край	14,0	12,7
Свердловская область	8,5	17,2
Новосибирская область	14,3	14,9
Хабаровский край	14,3	13,0
Республика Татарстан	6,5 ¹⁾	15,5
Республика Калмыкия	30,8 ²⁾	11,8

1) Минимальное значение показателя среди субъектов РФ в 2012 году;

2) Максимальное значение показателя среди субъектов РФ в 2012 году.

Различия в социально-экономическом развитии территорий не обязательно носят негативный характер с точки зрения экономической безопасности государства. Многие исследователи (П.Г. Абдулманапов, В.Ф. Каблов, Ш.К. Кутаев и др.) справедливо утверждают, что определенный, умеренный масштаб таких различий стимулирует динамичное развитие экономики страны, способствует дифференциации производства, снижает зависимость от отраслевых кризисов и т.д. Наибольшие опасения с позиций экономической безопасности вызывают именно масштабные отличия в

¹⁴ Составлено автором на основе данных Российского статистического ежегодника – 2013 http://www.gks.ru/bgd/regl/b13_13/Main.htm (дата обращения 22.02.2014)

¹⁵ Составлено автором на основе данных Российского статистического ежегодника – 2013 http://www.gks.ru/bgd/regl/b13_13/Main.htm и статистического сборника «Регионы России – 2013»; http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1138623506156 (дата обращения 22.02.2014)

социально-экономическом положении территорий, возрастающая динамика негативных тенденций.

Так, чрезмерные региональные различия дестабилизируют социально-экономическую ситуацию, подрывают устойчивость функционирования экономики региона, становятся причиной социальной напряженности в обществе, вплоть до возникновения сепаратистских настроений.

Другой отличительной чертой современного этапа развития экономики, прямым следствием глобализации мирового пространства и увеличения степени открытости национальных экономик стал рост конкуренции.

Конкурентоспособность экономики региона органически связана с уровнем экономической безопасности территории. Конкурентоспособность и безопасность выступают характеристиками национального хозяйства, при этом безопасность является условием его существования, а конкурентоспособность – индикатор развития. Очевидно, что если субъект рыночных отношений не в состоянии обеспечить свою конкурентоспособность, это негативно отразится на степени его экономической безопасности. Справедлива и обратная зависимость: если субъект не обеспечивает собственную экономическую безопасность, это грозит ему утратой конкурентных преимуществ.

Показатель конкурентоспособности России на международной арене имеет тенденцию к снижению: по данным Индекса глобальной конкурентоспособности (GCI) 2012-2013 гг., РФ занимает лишь 67 место из 144 стран, потеряв 4 позиции по сравнению с 2010 годом. При этом показатель конкурентоспособности оказался ниже среднего показателя стран БРИК и ОЭСР. Как отмечает академик В.К. Сенчагов, на внутрироссийском рынке конкурентоспособны только 34% отечественных предприятий, а на зарубежных рынках – лишь 7%¹⁶.

Оценка конкурентоспособности различных территорий позволяет наглядно продемонстрировать диспропорции в социально-экономическом развитии регионов России. Так, наибольшими конкурентными преимуществами обладают Новосибирская и Свердловская область, Москва (несколько потерявшая свои позиции за последние годы), Краснодарский край. Наименее конкурентоспособны Астраханская, Тверская и Новгородская области. В Индексе глобальной конкурентоспособности разброс регионов России мог бы заключаться с 33 по 77 место.

Однако на этапе формирования и развития экономики знаний понятие конкурентоспособности становится применимым не только к товарам и фирмам, но и к людским ресурсам. Для России, занимающей 9 место в мире по численности населения, это особенно актуально. Оценивая положительные эффекты конкуренции людских ресурсов, отметим увеличивающиеся возможности для развития личности, появления дополнительных стимулов личностного роста, увеличение производительности труда и т.д. Но, с другой стороны, возрастающая конкуренция не гарантирует индивиду соблюдение его

¹⁶ Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.

права на труд, отдых, образование и т.д. Увеличивается риск социальной дезадаптации той части населения, которая оказалась неконкурентоспособной. Невостребованность людских ресурсов может стать причиной снижения уровня жизни населения, увеличения уровня преступности, ограничения устойчивого экономического роста региона, дестабилизации его социально-экономической ситуации. Ситуация неконкурентоспособности личности в условиях экономики знаний подрывает экономическую безопасность самой личности, а в большем масштабе – и безопасность региона и страны в целом.

В связи с этим, одной из приоритетных задач в целях обеспечения экономической безопасности регионов на современном этапе выступает увеличение доли среднего класса в обществе как основного носителя инновационно-креативного потенциала территории, обеспечивающего преемственность поколений и жизненных ценностей.

В развитых странах доля среднего класса составляет 60-80%. В России, по оценкам экспертов, этот показатель в среднем не превышает 25%¹⁷. При этом, средний класс представляет собой один из наиболее стабильных слоев общества, способный обеспечить существенные налоговые поступления в бюджет, создать наибольший платежеспособный рост на отечественном рынке, формировать значительную часть сбережений, осуществлять инвестиции, укрепляя, тем самым, состояние экономической безопасности региона.

Другой угрозой экономической безопасности регионов России в эпоху экономики знаний является хроническое отставание по показателям инновационного развития (например, «Доля инновационной продукции в отгруженной продукции», «Расходы на гражданскую науку», «Число лиц, занятых научными исследованиями и разработками»). Ухудшение показателей научно-исследовательской и инновационной деятельности началось еще после распада СССР, а к 2000 году объем НИОКР сократился более чем в 10 раз.

Показатели инновационного развития территории выступают одними из ключевых, необходимым условием ее модернизации экономики, и ситуация «недостижимости» их достаточного значения играет негативную роль для экономики страны в целом, препятствует возможности ее нормального развития и обеспечения необходимого уровня конкурентоспособности, отрицательно сказывается на национальной безопасности страны. В перспективе отставание в инновационном развитии может привести к ситуации технологической несовместимости российской экономики с экономиками развитых стран.

Инновационная деятельность региона может быть охарактеризована абсолютными и относительными показателями. Абсолютный показатель – внутренние затраты на исследования и разработки – в среднем по России увеличивается. Однако относительный показатель – доля внутренних затрат на исследования и разработки в ВВП (или ВРП для регионов) – остается крайне низким. В среднем по России по состоянию на 01.01.2012 он составил около

¹⁷ Хуснуллова А.Р. Особенности формирования среднего класса в постиндустриальной экономике: монография / А.Р. Хуснуллова. – Йошкар-Ола: Поволжский государственный технологический университет, 2013.

1%, показатели по регионам варьируются от 0,04 до 4,7% (табл. 3). В развитых странах этот показатель составляет не менее 2% ВВП.

Таблица 3

Показатели инновационной деятельности регионов РФ¹⁸

Регион	Внутренние затраты на исследования и разработки (миллионов рублей)	Доля внутренних затрат на исследования и разработки в ВВП, %
г. Москва	219277,2	2,1
г. Санкт-Петербург	68990,0	3,3
<i>Нижегородская область</i>	<i>36250,5</i>	<i>4,7¹⁾</i>
Ростовская область	8005,4	1,1
Ставропольский край	2006,5	0,5
Свердловская область	15533,5	1,2
Новосибирская область	14581,5	2,5
Хабаровский край	1090,1	0,2
<i>Липецкая область</i>	<i>111,5</i>	<i>0,04²⁾</i>

1) Максимальное значение показателя среди субъектов РФ в 2012 году;

2) Минимальное значение показателя среди субъектов РФ в 2012 году.

В заключение отметим, что достижение стратегических целей России невозможно без антикризисного регионального управления. Эффективная политика в области экономической безопасности региона – залог инновационного прорыва в экономике страны и закрепления за Россией статуса мировой экономической державы.

Литература:

1. Всемирный экономический форум: рейтинг глобальной конкурентоспособности 2013 – 2014 URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info> (дата обращения 18.10.2013)
2. Доклад о конкурентоспособности России 2012: результаты оценки конкурентоспособности регионов URL: http://www.wto-center.ru/conference_files/conference-08-02-2013/materials/presentations/04_Lozinskiy.pdf (дата обращения 24.02.2014)
3. Долматов И.В. Формирование региональной системы обеспечения экономической безопасности: Дисс... канд. экон. наук. М.: РГБ, 2007 – 151 с.
4. Инструментарий региональных исследований социально—экономического развития как основа обеспечения экономической безопасности: учеб. пособие / В.Ф. Каблов, М.К. Старовойтов, В.А. Тупчиенко, Г.И. Лукьянов, Н.Л. Красюкова; ВПИ (филиал) ВолгГТУ. – Волгоград, 2010. – 232 с.
5. Сигов И.И. Региональная экономика, политика и управление: российские проблемы. – СПб.: Издательство СПбГУЭФ, 2009 – 276 с.
6. Хуснуллова А.Р. Особенности формирования среднего класса в постиндустриальной экономике: монография / А.Р. Хуснуллова. – Йошкар-Ола: Поволжский государственный технологический университет, 2013. – 128 с.
7. Экономика знаний: Институты и структуры: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. по науке, образованию и технологиям; Отв. ред. Пястолов С.М. – М., 2013. – 188 с.
8. Экономическая безопасность регионов России: монография – В.К. Сенчагов [и др.]; / под ред. В.К. Сенчагова – Нижний Новгород, 2012. – 254 с.
9. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.

¹⁸ Составлено автором на основе данных статистического сборника «Регионы России – 2013» http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1138623506156 (дата обращения 22.02.2014)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ЕКОНОМІКА І ФІНАНСИ»
SCIENTIFIC JOURNAL «ECONOMICS and FINANCE»

Наукове видання
(українською, російською та англійською мовами)

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Колективна монографія

Том 1

*Монографію включено
до наукометричної бази РИНЦ*

Відповідальний за випуск С.І. Дробязко

Комп'ютерна верстка Р.А. Кулькін

Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 22,2

Тираж 300 прим. Зам. № 112.

Видавець «ФОП Дробязко С.І.», 49107, м. Дніпропетровськ, а/с 5720.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДП №166-р від 19.11.2013 р.

ISBN 978-966-97392-7-8